

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

सनातन जैनग्रंथमाला

३

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

समग्रग्रंथमाला

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

३०

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत-संस्कृत

PUBLISHED BY PANDIT PANNALAL JAIN BAKALIWAL
SECRETARY BHARATIY JAIN SIDDHANT PRAKASHINI SANSTHA *Benares City.*
PRINTED BY BABU GAURI SHANKER LAL MANAGER
CHANDRAPRABHA PRESS' Benares City

भस्तावना .

भियमहाभागाः—

केचिन्निरवधिपिंसकटाज्वंजवजलनिधिविलसितविधिधासुंदनकरांबूकसंजनितामितभीतिभारचंचुरचे-
तसः मुचेतसः विरहितनिखिलव्यसनानिकरसभूतानघस्वस्वरूपालयं कमप्यालयं गवेपमाणाः परिधावमा-
नाध्याहरहस्तसंगमसमीहयाऽवतरंस्वनुभूतिगोचरतां परितो युवि । परं पितृपैतामहसंपदनादिदुर्वासनानि-
धितार्तःकरणान्वात् धास्तविकात्मतत्त्वावशेषाद्भिर्भूतसर्वज्ञमन्यस्वार्थिमर्त्यप्रतारितात्मत्वात् कल्पितविफल
श्लोकापवादसमुत्पत्त्यमानभयाकौर्णव्याद्वा न नाम चेतयंते ते-आत्मनीनस्वरूपं स्वायत्तया । किंतु न तथा-
विधयक्षपाताहोः मनस्विनः । न वा तेषां पक्षपातो धर्मः । अमुभूत्समष्टिसमीहितपरिपूरणकल्पमहीरुहा हि
सतः समादरणीयस्तै निहस्य विकल्पं विभान्यात्मनीनयनीयया समीचीनः पन्थाः । विनिमन्यैव समुज्जीयते
प्रकाशापदवीं तास्विकामस्वरूपप्रतिभासकामिदं समयमाभूतं ।

समवगतिरियं महती विदुषां यत्सत्तावस्थापद्येऽ सांख्यमीमांसाप्रभृतिनैकाविधशास्त्रनिकरेषु समवबोध-
यति यथा याथात्म्येनात्मनः स्वरूपं परमात्मर्षीति च वेदांतशास्त्रं न तथापर । अवितथ चैतन् यावन्न भव-
स्थानस्वरूपविद्योभः स्वामनि, न विरप्यते साधदनात्मनीननिर्तंविनीमूनसुद्धस्तंपक्षिरात्मा । आत्मस्वरूपा-
वगतिरेव वैराग्यं तद्य यदि शिक्षयति तद्वेदांतशास्त्रमेव कथंचित् ।

भारतव्यतिरिक्त-इंग्लैण्डादिदेशानामपि संतुडौके संप्रति सन्यानसराणि वेदांतशास्त्रं । समाधिरमा-
वियन किंयल्यध्वन् परिपदस्तत्र परितो वेदांतशास्त्रानवयसिद्धांतप्रसाराय । ममांति च श्रेमुषीमंधनदडेन तद्र-
सघृतसमीहया तच्छास्त्रसिद्धांतधीरमहरहस्ते ।

विभान्य वेदांतशास्त्रस्य तथाविधविचित्रसन्मानततिं, अमलात्मस्वरूपलिङ्गां च महत्तया पञ्च-
पातबहिर्भूतानां स्वपरहृतेपिणां च मुननीपिणां अनुपानीयते कथंकथमपि समाविर्भाव्यैतत्समयप्रायुतं
तेषां पुरस्तात् । समेति-समीचीनतया जानातीति समय आत्मा तस्य प्रायुतं-शास्त्रमित्यनुगतार्थं विभाण नामेदं-
आत्मन एव कृतो विचारोऽत्र शास्त्रे-इति समाविर्बोभूयते । दिगवरजैनसमाजे प्राभूतामिदं जैनवेदांताभ्यात्म-
शास्त्रनामन्यां विद्युतं स्वीयानवध्यात्मस्वरूपविवरणशैलीप्रभावात् । नात्र चित्रं प्राभूतत्तचयिषुः श्रीमद्भगव-
त्कुंदकुंदस्य कृतिसर्वस्वमेतद्भिन्नान्यते । पूर्वं जिनागमतः समवगम्यात्मस्वरूप स्वात्मना च पश्चादनुभूय
स्वपरामस्वरूपसमास्थादसमीहया व्यलेसीदं महोयान् ग्रंथो महता प्रयासेन जनसमुदयहिताय तेन भगवता ।

एतच्छास्त्रसमुपनिर्गतसिद्धांताः सर्वथा वेदांतशास्त्रसमाहितसिद्धांतसाम्यं प्रतिपद्यंते-इति तु न
शक्यनुमो वयं प्रतिपादयितुं यतो हि-आर्हतसिद्धांते वरीवरीति नयद्रूपमादिष्टं । तत्र नात्मनः परकीयं लल-
नामजादिवस्तु-आत्मनीनमिति हि शुद्धनिश्चयविषयः । परकीयवस्तुपि कथंचित्संबंधितां विभर्ति घृतकुंभव-
दिति व्यवहारविषयः । नैतावता ब्रह्म विहाय परवस्त्वेव नास्तीति जैनवेदांतमतं । इतरवेदांते च वस्तुतस्तु
वस्तु ब्रह्मैव तदपरं सकलं कल्पितं ततो न सामस्येन जैनवेदांतितरवेदांतयोस्तौल्यं । संबंधमात्रतः पर वस्तु
नामनः [ब्रह्मणः] परवस्तुनात्मन्याभिमानो भिष्येति इतरवेदांतासिद्धांतस्य सम्मतमेव तज्जैनवेदांत-
स्यापि । कियतां चिदन्यतरवेदांतसिद्धांतानां विमतत्वेऽपि सम्मतत्वमपि कियतां विदपरं । नात्र संरातिः
सकलोपाधिपरिहितवेनोपासनं तु ब्रह्मण इतरवेदांतस्य पुण्यात्वेव निष्कल्पां तुल्यत्वं जैनवेदांतस्य ।

विशदतया कियतां चिस्मिद्धांतानां सप्तत्वाधिर्भावाय व्यचरि मया परं नाशकं तथाकर्तुं महमनवका-
शतया । महत्तसमन्वत एव वा मा तुष्युर्वैदांसः स्वयं चोभयोस्तौल्यं विनिर्भावात्सुरिति . . .

नाविरभावि मया तयोस्तुद्वयं । ततो निरवद्यात्मस्वरूपावजिगिमिपयो विद्वांसो नियतं विचारयेयुरेतत्प्राभृत-
रहस्यमिति सप्रथयं तेषां पुरस्तान्मामकाभ्यर्चना ।

समयप्राभृतसंपादनकाले आदिमस्याकस्याविर्भावार्थं तात्पर्यवृत्त्यात्मख्यालोः पुस्तकद्वयस्य क्रियाधि-
द्भागः १०८ अभिनवमहारक-ईडरस्य-श्रीमद्विजयकीर्तिजीमहाराजैः प्रेषितं, तात्पर्यवृत्तिद्वयं च जैनमित्र-
संपादकश्रीमद्भद्रचारिणीतल्लप्रसादजीमहात्मभिः प्रहितं आत्मव्यातिपुस्तकैकं च सत्यवादि-
संपादकमुद्दरविद्भरश्रीपंडित—उदयलालजीमहोदयैः समुपलब्धं ततोऽस्म्यहं गरीयानुपग्रहभाजनं
सश्रुतोक्तमहत्प्रमनां विदुषां च । सर्माहे चापतिकालीनां तथाविधमेव सकलजनतादितकारिणीमनुकंपामिति ।

कियतीनां चिद्रायानां परिष्युतत्यादात्मख्यातौ, समुल्लेखाच्च तासां तात्पर्यवृत्तौ बहूत किञ्च तात्पर्यवृत्त्य-
नुसायैव पाठक्रमः श्रीसमयप्राभृतस्य ततोमूलपाठतात्पर्यवृत्त्यनुसायैव विभावनीयः । विषयक्रमोऽपि समय-
प्राभृतस्य तात्पर्यवृत्त्यनुगामी । चतुर्विंशतितमगाथाधस्ताद्विखितात्मव्यातिद्विंशतमाया गाथाया ज्ञातव्या

भगवत्कुंदकुंदस्वामिनो जीवनेतिवृत्तं प्राकाशि जैनहितैपिसंपादकपंडितश्रीनाथूरामजीमहो-
दयैः स्वीये जैनहितैपिपत्रे तदेवोनाधिकीकृत्य समाविर्भावितमत्र । ततोऽस्म्यहमुपग्राह्यो भूयानुक्तमहा-
नुभावानां ।

नाकार्पमहं कियतां चिद्रायानां संपादनमितस्ततो नैमित्तिकभ्रांत्वा वैकल्यतश्च । प्राकाशिपतता, अशुद्धयः
शोभनपत्रे स्यापि दृश्यन्निषयं भवेत्कापि स्तलनं परिमार्ज्यं तत्क्षमनीयोऽहं सुविचारचेतोभिर्मनीपिभिरिति
सप्रणतिमभ्यर्चना ।

साक्षरानुचरो
गजापरकालः

श्रीमद्भगवत्कुंदकुंदाचार्याः ।

वियपाठकमहाशयाः—
 धीमन्महावीरजिनवरपरमनिधेयसंप्रापणानंतरमजनिपत नैकविभागमप्योमराडायमाना आर्हतमन-
 हर्म्यहोभायमानाश्च सुवि गरीयांसोऽनेकविद्वांसः । परं पूष्यतामहस्योः परमावधिं तेषु भगवान् श्रीकुंदकुं-
 दाचार्य एव समुपाळमत् । प्रतिवादिहरिनिकरपंचालपनायमानैर्गरीयोभिर्विद्वांसिः समाविरप्तावि यत्र कुंदाधि-
 दात्मनीनपरीक्षितस्त्रात्र 'ययं भगवत्कुंदकुंदान्वयिनस्तदनुपायिनश्चेति प्रतिपादयद्दिशेव तैः सातदमरावर्ति
 स्वीयं सीमायं । अद्यवेऽपि भगवान् कुंदकुंदः तौर्धर्मवर्तकधर्ममस्यापकसामान्येनैव दिग्भ्रमरममात्रे प्रनि-
 ष्ठाप्यते । आर्हतमतामउतस्वतपवित्रतासंश्लेषकु भगवत्कुंदकुंद एवाम्नुमुपयः । दिग्भ्रमरेनमप्रदायस्य
 बहलतमांसः किञ्च सांप्रतं भगवत्कुंदकुंदजस्त्रितसरणिारण एव विभाष्यते, किंतु सत्यप्येवं भगवत्कुंदकुंद
 क आसीत् ? कदा, क, परमरावनारत्यनीनैदुभ्येण भारतभूमि विभूषयामात् ? इति नांममात्रमपि जानी-
 मो वय । अस्त्रिवदीवदतया तद्विषयं किमपि वृत्तं परिचाययितुं समाश्रयणोऽपि परंपरागणनि अनाकर्तव्यता-
 सस्य नायकामनां कर्तुं फलपती पारयागः । ततः परिश्रममन्वेऽपि भगवत्कुंदकुंदपरिचायसमाविर्भाषय
 निवतं विद्वांसिः सुदृढप्रतिज्ञैर्भविष्यति स्मति तेषां पुरससरमारमाजीनाम्यर्थेना ।
 भगवत्कुंदकुंदविषयकं यत्किमपीतिष्टत्तं समवाचोपि, समुपानीपते विदुषां पुरस्तात् तदस्माभिर—
नापविचारः

प्रापयिवाः सजानक्षामिधेयः धीमद्भगवत्कुंदकुंदस्य पचनं दीति । परं विशुतिर्बहलपपाठनेऽस्य सत-
 स्मनः कोण्डकुंदनाम्ना कुंदकुंदेन वा । आसीद्याय कोण्डकुण्डामिधनगरबाह्यस्थतोऽनुर्म, पते प्राप
 रितामिधेयवायमात्मविश्रुति प्रत्यपपत् । कोण्डकुंदेति कर्णाटकभागीय नाम तस्य धुतिवदुक्ततया सङ्गृह्यत वि-
 मि. समस्ति परावर्तित धुतिमपुत्रकुंदकुंदस्येति । धीमदिदं नंदिस्त्रिभिर्व्यंतेऽपि स्वविश्विगतमुनाचनपसंभि
 एवं द्विविधो द्रव्यभाषपुस्तकगत. समागच्छन्
 गुरुपरिपात्रा हात. सिद्धांतः कोण्डकुण्डपुरे ॥ १९० ॥
 धीपचनदिमुनिना सोऽपि हादरासहस्रपरिमाण
 ग्रंथपरिकर्तवतां पर्यट्टं हापत्रितद्वय ॥ १९१ ॥
 अमुना पचेन धीमन्मुनिवपचनदिशामः कोण्डकुण्डपुर एव निधीयते । अन्वेऽपि रामभूषन् भूषन्
 आचार्याः बार्णाटकदेशे, तमुपाजेभिरे ये स्निह्यासस्वाननापैव सुवि विशुति यथा धीमुत्पुत्राचार्याः ।
 प्रापाधिकं नाम धीमत्पुत्राचार्यस्य बर्धनेनेव आर्गात् पर सुम्पुत्रममानीकालीहाददपमाचर्यं देरिमुत्पुत्र
 तमुत्पुत्राचार्याभयया । विनिगिरा सुतावतरे तद्दृष्टेः प्रसमये—
 'अथ सुम्पुत्रनामाचार्याऽप्युत्पुत्रसुत्रसद्भावे' इति
 मयमे दशमे च धरणाबेलमुलशिल्लेते धीमत्कुंदकुंदाचार्यस्य समुत्पेयः सपु पदनी-कुन्द-
 देतिनामद्वितमेनेव ह्यन । एवमप्यत्रि । किन्तु नदिमपरावाचनस्य पावनपचन कुंदकुंद-वचनं व-
 द्वाचार्य-गुप्तरिपुत्र-पचनं दीतिनापरं चकमभाषि —

 तनोऽमहादधमुनासभाया श्रीपदनीः सुनिचक्रवली
 आचार्यः सुन्दरपदो वचनं
 एतच्छब्दो सुन्दरिपुत्र पचनं

गृध्रविष्ट-वक्रार्धव-पदाचार्येति नामत्रिकमन्यदप्यास्ति श्रीमत्कुन्दकुन्दाचार्यस्येति पद्मवटीस्यपचरंती-
मानासान्न वाररं ।

कुन्दिदनाधारणकारणसनाताचार्यभूतत्वात्पुरातनपद्मवटीनां तस्याने-अनुमानतः, कल्पनाव-
हनः पूषांरविद्वन्द्वितिकिपक्षिरराचीनोल्लोखेषेमा विरचिताः संलभिनवाः पद्मवत्यः शतद्विशतसंवि-
स्तरिर्कर्महारकैः । शतः समुद्रघाघुनिकरशत्वपः सर्वासां संशीतिकारणत्वात् प्रमाणतामंधंति । नंदिसंघ-
पद्मवत्येति तदाभूतैव । एवं च तल्लिखितगप्रविष्ट इति नाम न भगवत्कुन्दकुन्दास्वामिनः किंतु-भगवदुमा-
स्वामिनः-उमास्वातेर्वा । अत्र नैकानि प्रमाणानि संति यथा—

तत्त्वार्थभूवकर्तारं गृध्रविष्टोपलाक्षितं
वदे गनीद्विसंजातमुमास्वामिमुनीश्वरं ॥ १ ॥

तत्त्वार्थप्रशंसिः

तस्यान्ये भूविदिते बभूव यः पद्मनंदिप्रथमाभिधानः
हं कुन्दुदरिमुनीश्वराख्यः सत्संपमादुद्रतचारणार्द्धिः ॥ ४ ॥
अमुद्रुमास्वामिमुनीश्वरोऽसावाचार्यसन्धोत्तरगृध्रविष्टः
तद्वत्तये तस्मद्गोऽस्ति नान्यसावकाशिकारोषपदार्थवेदी ॥ ५ ॥

४ = तमः भवतेतदुक्तमेव

तदीश्वरसंज्ञकतः प्रविष्टारभूदपदेवा यतिरत्नमाला
बन्धो परंमंनिशमुनीश्वरगुण्डकुण्डोरितधेद्वद्वः ॥१०॥
अमुद्रुमास्वामीमुनिः परित्रे वसे तदीये सकृत्प्रार्थवेदी
गृध्रव्येन त्रिनवगीतं शास्त्रार्थजातं मुनिपुंगवेन ॥११॥
न क्वचित्प्रश्नगतगतानो वमार योगी किंतु गृध्रपथान्
तदा प्रभुं येष कुरा वमादुगाचार्यसंज्ञोत्तरगृध्रविष्टं ॥१२॥

सगरात्रविहृतिसाशेवः ।

तत्त्वार्थभूवकर्तारो-उमास्वामिनो गृध्रविष्टनामो संति तानि च सकीर्तितानि स्तुत्युपाय-
वत् प्रशंसन्तं तद्वत्तद्वत् प्रमाणसमकशा निगनं निर्वर्षेने नामवत् भगवत्कुन्दकुन्दस्य गृध्रविष्ट इति नाम ।
विदुषः प्रविष्टोत्तराचार्यो वक्रार्धवनाचार्यो कुन्दकुन्दस्य नोपपन्नयेन कृत्यस्यैव, किंतु तस्मात्प्रकार
एव कश्चित्कवि-वक्रार्धव इति । अत्रानेदमुगमविशेषप्रसारी समुदीरितधाव तदुपलब्धः—

वक्रार्धवस्यजनेऽसावाचार्येतिद्वयदीयो यथा
जन्म स्थानेदुमद वधेवत्तममी किं भगवतामिमत्रं
देवतो वक्रार्धवस्यवृत्तयो ईश्वरवतिरमद-
संतेऽस्तिप्रश्न दृष्टवाच्यमवदत्तमान्ममायेन वद ॥ इति ॥

वक्रार्धवस्यवृत्तयो वद ॥

‘वयो विदुषेः न वैरिह कोशकृद्दः’

इति इति वृत्तवृत्तं तद्वत्तद्वत् सत्यं सत्यं वद मिहनेदिनं च मासुदित्यय पदाद्वयव
वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो
वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो

वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो
वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो
वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो वक्रार्धवस्यवृत्तयो

काले गते कियत्सपि ततः पुनश्चित्रकूटपुरवासी
 श्रीमानेलाचार्यो बभूव सिद्धान्ततत्त्वज्ञः ॥ ७७ ॥
 नस्य समीपे सफले सिद्धान्तमधीय्य धीरसेनगुरुः
 उपरि तमनिषधनाद्यधिकारानष्ट च लिलेख ॥ १७८ ॥

कुन्दकुन्द उपाखापी च ।

कुन्दकुन्दोमास्वामिनोः कः पाश्चरिकसंबन्ध आसीदित्यत्र मत्तत्रिकं—उमास्वामिनो गुरुरासीत्कुन्दकुन्द
 इत्याद्य । कुन्दकुन्द एव शिष्य उमास्वामिन इति द्वितीयं । तृतीयं कुन्दकुन्द एवोमास्वामीति । परन्तु येषु सप्तसु
 श्लेषेणवेलगुलशिलालेखेषु भगवत्कुन्दकुन्दसमुल्लेखस्तेषु भगवद्दुमास्वामी श्रीकुन्दकुन्दतिवासीति प्रथमप्रमाणात् ।
 पद्मावलीलेखकश्च—उमास्वाम्येव कुन्दकुन्दस्य शिष्य इति संपुष्य समाविरभावि श्रीकुन्दकुन्दगुरुर्जनेचंद्र इति
 द्वितीयप्रमाणात् । अनेकेषु प्रपेक्षु कुन्दकुन्दस्यानुल्लिख्योमास्वामिन गुरु तदपर एव विलिखित इति तृतीय
 प्रमाणाच्च नियतं विज्ञायतंऽस्माभिः—उमास्वाम्येव कुन्दकुन्दस्यतिवासीत्यस्मन्मतानुसार्वाद्यस्यैव श्रेयस्त्व
 सिद्धातस्येति ।

धीमानुमास्वातिरयं यतीरास्तत्वार्यसूत्रं प्रकटीचकार ।
 यन्मुक्तिमार्गे चरणोद्यतानां पापेयमर्थं भवति प्रजानां ॥ १ ॥
 तस्यैव शिष्योऽजनि गृध्रपिच्छो द्वितीयसंज्ञास्य बलाकपिच्छः ।
 यस्तूक्तिरानानि भवन्ति लोके मुक्त्यंगनामोहनमंडनानि ॥ १ ॥

इति पद्यद्वय यशोधरचरितभूमिकायां कस्याचिद्ग्रन्थस्य समुद्भूतं । अमुना पद्यद्वयेन समुत्पद्यते
 गरीयसी संदीप्तिरियं यद्गृध्रपिच्छ इतीदं नाम न भगवद्दुमास्वातेः किन्तु कस्याचित्शिष्यस्य स च कुन्दकुन्द
 एव स्यात् । पद्मावलीलेखकेनापि च गृध्रपिच्छ इति नाम कुन्दकुन्दस्य समाविरभावि परतु आतिरेयेयमेका-
 न्तेन । बलाकपिच्छः खलु भगवद्दुमास्वामिशिष्यस्यान्तेवास्यासीत् समुपवर्णितश्चानेकत्र भगवद्दुमास्वाति
 शिष्यशिष्यत्वेन सः । निष्ठंकित चैतत् गृध्रपिच्छेतिनाम भगवद्दुमास्वातेरेव । यदि तच्छिष्यस्यापि श्रूयते
 तदा तस्य भगवद्दुमास्वामिशिष्यत्वेनैवेति विमावनीयं ।

कुन्दकुन्द एवोमास्वातिरिति तृतीयमतसमुल्लेखः सर्वार्थसिद्धयंतरणिकायां प्राकाशि नित्यवशो-
 द्भवपठित—फरलापाभरमापासमहोदयैः परन्तु तयैरेक्ये बलवत्प्रमाणाभावात्, एवैश्च सम्कृतभाषायां
 गूढगभीरदर्शनशास्त्रप्रतिपादकः, अर्परश्च प्राकृतभाषायां सरलतमभाषयाप्यात्मशास्त्रनिदर्शक इत्युभयो
 र्बिभिन्नरचनासमालोचनाद्य न हि कुन्दकुन्दोमास्वामिनोरैक्यं प्रामाण्यमास्फदति—तयोर्ैक्यकल्पनासमुत्प-
 त्तिस्तुअयोर्विदेहगमनात्, उभयोर्वा गृध्रपिच्छेतिनामतमालोचनात् आत्माभूदिति निश्चीयते

भगवत्कुन्दकुन्दगुरुः

भगवत्कुन्दकुन्दस्य पाठयिता गुरुः क आसीदित्यत्रापि मनपार्थक्य—पूर्वोद्धृतपद्मावलीपद्यादितेन
 विभाव्यते माघनंदाचार्यतिवासी गुणचंद्रकाष्ठिष्य उत्तराधिकारी वा भगवान् कुन्दकुन्दः समभूत् इति
 व्यावर्णितः ।

- १ श्रीमूलसंघेऽत्रनि नीदिसचरतिरित्यत्र बलाकारणयोऽतिरिक्तः ।
 तत्रामरतूर्त्पूर्वदाशवेदी धीमाघनेही वरदेवर्षयः ॥ १ ॥
 पदे तदीये मुनिमाग्वहती जिनादेवश्च बभूवुत्तग्रः ।
 ततोऽभवत्संघं मुनामघाम्ना धीपघनेदी मुनिवृषती ॥ २ ॥
- २ धीगृध्रपिच्छमुनिपस बालकपिच्छः शिष्योऽत्रनिष्ट मुचनत्रयतिर्कीर्तिः
 चारित्र्यपुराणिकायतिनामालोचनात्तुपरिचितपादपः ॥ १ ॥ अथनरेतस्य ४० तमोऽंशः,
 १ उमास्वातिः ४ कुं १६६ः ।

अथ श्रीकृपारनंदिमैदानिकदेशविषयैः षडिन्द्रकगान्यायेन पूर्वेतिदेवं गन्वा श्रीगण
सर्वज्ञसीमंभरस्वामितीर्थकरपद्मदेवं इष्ट्वा च तन्मुखकमत्रविनिगेतदिश्वरार्ग्यत्रपादवधा
रितपदार्यसमूहैर्बुद्धात्मनश्चादिमारार्थं गृहीत्वा पुनरप्यागतैः श्रीमन्कुंडकशानायेदेवैः पद्मनं
परनामधेयैरंतस्तस्ववह्निस्तस्वगौणमुख्यमनिपश्यथ — अथवा — शिवकृपारमहागनादिमंत्रै
रुचिशिष्यमतिबोधनार्थं विरचिते पंचास्तिकायमाभूत्तत्राग्रे यथाक्रमेणाधिकारशुद्धिपूर्वकं
सात्पर्यार्थं व्याख्यानं कथ्यते -

इति श्रीमज्जयसेनाचार्यकरकल्पमहीकृद्गणितममंगारसंस्कृतटीकात्रिभंगमद्यमथ पद्मनंश्रीवर
भिधाविभूषितश्रीकुंडकुंडभगवान् कुमारनंदिसेनातिदेशशिष्यः प्रकटीकृतः । किंतु मगद्वयमीदमर्वाची
नतमस्वान्न प्रामाणिकी तथ्यतामत्रोचति । यतः -

श्रुतावतारै—अर्हद्वेष्टः पश्चान्माघनंदिनमादनंतरं च धरसेनादिगुरुना समुद्रैः इतः
न माघनंघनंतरं गुणचंद्रस्य नापि कुमारनंदिनः । अथगणेऽगुच्छेत्तेष्वपि न कापि श्रीकुंडकुंड
शुरोहृद्वेष्टो दृष्टिपथमवातत् किंतु महीपतिचंद्रगुप्तार्णनाममनंतरं कुंडकुंडभगवानेव समुपरागतः ।
प्रारूपा च गुरुपरंपरा श्रीमत्कुंडकुंडत एव सदर्शनाया । नंदिंसंघस्य प्रधानारतीयः श्रीकुंडकुंड एवासीग-
णतः इति न केनापि विजज्ञे क आसीत्कुंडकुंडभगवद्गुरुः ? स्वरीचितप्रपेक्ष्यपि कापि नोद्वेगपावक्रे कुंड-
कुंडभगवानात्मनानं गुरुमिति ।

शिष्यपरंपरा

श्रीमद्भगवत्कुंडकुंडाचार्यः समजनिष्ट नंदिंसंघस्य नंदिगणस्य वा प्राथमिकाचार्यः । समस्ति कश्चि
१११९ तम-ए. डी. शताब्दिसन्निष्ठः शिलालेखः । तत्र स्पष्टेण विस्तरतया समुद्रैः श्रीकुंडकुंडशिष्य
परंपरायाः । स्थानाभावादप्रकाशयंतोऽपि वयं तं, समुद्रावयामः कियन्तं चित्तसारं -

श्रीमत्पद्मनंदिनोऽपराभिधेयः कुंडकुंड आसीत् । स च समियाप चारणर्दि प्रखरामलाचारणनाहा-
स्यात् । समजनि च तस्योमास्वातिः शिष्यः । गुप्रपिच्छाचार्यनाम्नापि स समुपालेभे मुनि विश्रुतिं ।
नाभूच्च पद्मनंघन्ये गुप्रपिच्छसमः कश्चिदन्यः प्रखरविद्वान् । तस्य च नैकरपतिपरिश्रुजितचरण-
बोधवतिस्र बलाकपिच्छः शिष्यः । बलाकपिच्छस्यातिवासी च तर्कव्याकरणसाहय्यादिनिगमागमत्र
निभिसमाहितपारो यतिश्च समजनि गुणनंदिविद्वान् । गुणनंदिनश्च त्रिसातशिष्या समभूवन् तेष्वपि कति-
नतममपि विषयं सुलभतया व्याख्यातुत्वात्, प्रमाणतत्त्वावबोद्धवान् सिद्धांतशास्त्रस्य वेत्तुत्वाच्च तन्सन्नि-
खिलातिवासिदिरोमणिः श्रीदेवेंद्रविद्वान् । देवेंद्राचार्यतिवासी सिद्धांतचक्रवर्ती वा कमिनीवह्नमध-
यभूव कलघौतनंदी (कनकनंदी (?)) तस्य च पुत्रो मदनशंकरो महेंद्रकीर्तव्यो समजनि ।
तच्छिष्यश्च श्रीवीरनंदी स च कविचूडामणिः, गमकः महाबादी, वाग्मी च जातः । इत्यादि ।

तृतीयमंगाराजर्चितशिलालेखेऽपि पद्मनंदि-उमास्वाति-बलाकपिच्छेत्याचार्यत्रयवर्णनानंतरं सं-
स्तुताः समंतभद्र-प्रुपपाद-अकलकप्रभृतयः सूर्यः । किंतु न कापि समुद्रिलेखे समंतभद्रः किं
बलाकपिच्छस्य शिष्य आसीदिति । परं तद्वशापरंपरायामभूदिति लेखः । ४०तमे शिलालेखेऽपि यत्र बलाकपि-
च्छवर्णनानंतरं समंतभद्रप्रुपपादौ स्तूयतेस्य तत्र समंतभद्रः-बलाकपिच्छपरंपरायामेव समजनि न तु
तच्छिष्य इति समाधिरभावि सुस्पष्टतया ।

परंतु लेखद्वितीयमरीदं न नंदिंसंघपदावलीसमतामर्वाचति । नंदिंसंघपदावल्यास्तु परंपरेय-उमा-
स्वातिः, लोहाचार्यः, यशःकीर्तिः, यशोवन्दी, देवन्दी, (प्रुपपादः) गुणनदीत्यादयः । संभान्यते पद्मेश-
द्वयं भद्रः । पदावलीरचयितारो वा प्रमाणाभावेऽप्यनुमानतस्तं क्रमं लिखित्पुरिति ? ।

स्थानं ।

श्रुतावतारलेखतः समनुभूयते-समभूद्भगवान् कुन्दकुन्दः संभान्पमानकर्णाटकप्रतातर्गतकोण्डकुण्डपु-
रे । यदा भद्रबाहुश्चाभिसमानकालीनः समजनि गरीयान्दुष्कालस्तदा, अगादिसालसंधो मुनीनां मुनिवर-
भद्रबाहुणा सम कर्णाटकदेश । समजनि च तदारवे चारित्रशैथिल्यादत्र श्वेतावरदिगबरविभागः । विनिर्धार्यते
संजायमाने किल वेदद्वये दिग्बराचार्यैर्दक्षिणकर्णाटकदेशः श्वेतावरैश्च गुर्जरः, उत्तरभारतश्च विचक्रे स्वीयं
प्रधानस्थलं । विरयकालप्रागेवास्माद्भेदात्समजनि श्रीकुन्दकुन्दभगवान् । अतः कर्णाटकप्रता एव नियतमेत-
न्निवासस्थलं विभाव्यते । श्रीमन्कुन्दकुन्दिश्या गुणनंदिदेवद्वन्द्वोऽपि कर्णाटकप्रता एव समभूवन्नतोऽपि भ-
गवान् कुन्दकुन्दः कर्णाटकप्रतास्थ एव विनिश्चीयते

पांगलगोत्रोद्भवश्रीमरसंज्ञिततात्यानेमिनायमहोदयैर्विलिखिता काचित्कुन्दकुन्दाचार्यविपयिणी कथा
ज्ञानमबोधामिधभाषाप्रपाधारतः । तत्र प्रकटीचक्रे श्रीमत्पांगलमहोदयैः कुन्दकुन्दभगवान् साल्यप्रतातर्गत
बारापुरशास्तन्यः परंतु फेयलतत्कथातिरिक्तं बारापुरनिवासित्वे न नियामकं किमप्यनवचयं गमकं ।

समयविचारः

समवगम्यते किलेदं नंदिसंघपट्टावठीतो यत् ४९ तमायां वैक्रमशताब्दी न्ययारसीद्भगवान् कुन्दकुन्दो
नंदिसंघपट्टे । स च तदास्ये त्रायस्त्रिंशद्द्वितीयः । एवं च मासदशकपूर्वकैकपंचाशद्वर्षाणि संघे संशास्य १०१ तम-
संवत्तरसीनिरुद्धे समन्वभूदप्ययमुत्थे । परंतु विचारनिकयायमाणे विनिर्णीतः क्लिष्टाय समयकल्पधैतः सर्वथा
कश्चित् एव प्रतिभाति ।

जिनवरमहावीरनिर्वाणप्रपाणनेतरं समजनिष्ठ ६८३ वर्षपर्यंतमंगलानप्रवृत्तिरत्र । अनंतरं च सा
तिरोभवत् इति श्रुतावतारमंथाधारतः समवगम्यते । इत्थं तदुच्यवस्था—

१ इन्द्रभूतिगणधरः (केवली)	१२ वर्षाणि
२ सुधर्माचार्यः	१२ वर्षाणि
३ जम्बूस्वामी	३८ वर्षाणि
४ विष्णुप्रभृतिपंचश्रुतकेवलिनः	१०० वर्षाणि
५ विशाखदत्तप्रभृतयः-एकादशांगदशपूर्वपाठिनः	१८३ वर्षाणि
नक्षत्रादय एकादशांगपाठिनः	२२० वर्षाणि
सुभद्रादय आचारांगपाठिनः	११८ वर्षाणि

६८३

महावीरभगवनिर्वाणानंतरं ६८३ वर्षपर्यंतं जागर्तिस्मांगप्रवृत्तिरिति-द्विरिदंशपुराणप्रशस्तायपि
लिखितमास्ते । यथा—

अपः श्रमाप्येवठिनो जिनापरे द्विपट्टिपर्वातिरभाविनोऽभवन् ।
ततः परे पञ्च समस्तपूर्विणस्तपोधना वर्षशतांतरे गताः ॥ १ ॥
स्वर्गीतिके वर्षशते तु रूपयुक् दरीव गीता दशपूर्विणः शते ।

१ त्रिमोहघारादिषधप्रामाण्यारण्युभित्तयेतत् ४७० तमवैक्रमसंशतवारपूर्वं सुमुखे अणवमहावीरः । अणव-
भिनदिदृष्टमयः श्वेतावरसंपेक्षयि विहितः ।
२ पहाबलीलेखकमतान्-सोहाचार्यानंतरभाषिकः—अईदृति-माधवैरि-भूतवादि-दुष्परुत्ताचार्या अणवमहाविः
धमभूवन् किंनु प्रमाणाभावात् तत्काह ।
३ सुषकरधरछेनाम्बयपुरोः पूर्वपरकमोऽहमतिः ।
न ह्यवते सुषकरधरकाणधमुनिजनाभावात् ॥ १११ ॥

द्वये च त्रिसंगमृतोऽपि पंच ते शते च साष्टदशके चतुर्मुनिः ॥ २ ॥

आदिपुराणस्य द्वितीयपर्वणि १३९-१५० समाख्यां पद्याभ्यां भगवजिनसेनाचार्यैरपि मतमिदं पुरे
मप्यनमरीदं पराचीनतमव्याप्रमाणतमं च ततो वीरनिर्वाणानंतरं ६८३ संवत्सरपर्यंतं-अर्थात् २१३ वैश्व
संवत्सरपर्यन्तमचीकमतभारतदेशज्ञानप्रवृत्तिरत्र न कापि संसीतिः ।

शुनत्रतःरावउंवनतः वीरनिर्वाण-६८३-वर्षानंतरं श्रीदत्त-शिवदत्त-अर्हदत्ता अगपूर्वाणां कियतां वि
द्वानां समभूवन् इतारः । तदनंतरं ममजनि पुण्ड्रवर्धनपत्तने श्रीमदर्हद्वलिः-अगपूर्वादेशरः । त
द्व्यांगवृत्तान्नेदसदो बभूव माघनीदिमुनिः-समाययी च स स्वर्गं समाधिद्वारेण । तत्पश्चात् कर्ममाभूतने
विचक्षणो धरमेनाचार्यः सपुरेदे । स च भूतबलिपुष्पदंताश्चप्यायमासा । शिष्यद्वयं चेदं कर्ममाभू
पश्यद्वगत्त्वानि विरचनानास ।

गन्धर्व-कनिष्ठ-उच्चारणाचार्यो इति त्रयः सूरयोऽपरेऽपि समुपेदिरे । तीर्थ क्रमशः कथापमाभूतगा
पूर्विका, वृद्धिश्च विनिमित्ताः ।

मन्त्रा च पद्मनीमुनिः कर्मरूपापमाभूतसिद्धांतद्वय गुरुरिपाटीतः कोण्डकुन्दपुरे । अर्थात् इदं
श्रीमद्व्याख्यानराजनेन प्रादुरभूद्भगवान् कुरकुदः मुतबलि-पुष्पदंत-उच्चारणाचार्यसमनेतरे । परं
दिने विद्वत्तः तच्च विनिमित्तं रत्नपयात् मुनिश्चितं समनुभवते प्रतिपादिताचार्यमरणानंतरं निप
द्वय इत्यदि भगवान् कुरकुदः । अन्यथा गुरुरिपाटीतः सिद्धांतद्वितयमयाप कुरकुदप्रसुरीति
इत्यदिमुपेदिरे । तथ पद्यमिदं-

एव द्विविधे द्वयभावापुष्पाकृतः समागच्छन् ।

शुनत्रगिण्डा कावः सिद्धांतः कुडकुदपुरे ॥ ११० ॥

अर्हद्वनिर्वाणदिः.....

एतत्त्वमपि परिचयः शुनत्रगिण्डायाः श्रीमद्विद्वन्दी नाजीगणत् गुणधरधरसेनाचार्ययोः पूर्वोक्त
द्वि ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ शुनत्रगिण्डा प्रवृत्तिः तदा शुनत्रगणया मुनिधिगः श्रीमकुरकुदसमयः । त
॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः अगपूर्वदत्ताचार्यवत्तयो देशकालदेशयो भद्रगमायमानः प्रति
॥ ॥ ॥ ॥ शुनत्रगिण्डायाः अर्हद्वनिर्वाणः अर्हद्वनिर्वाणः अर्हद्वनिर्वाणः अर्हद्वनिर्वाणः अर्हद्वनिर्वाणः
॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥

अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥

अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥

अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥ अर्हद्वनिर्वाणः ॥

एषनदिशुदुर्जातो बन्धकारगणामणीः
पापानपटिता येन धादिता श्रीसरस्वती ।

दुर्वासी —

कुदकुदगुणी येनाज्जपतिगिरिमन्त्रके
मोडवताह्मादिना भ्रात्री पापानपटिता कटी ।

दुर्मर्षदहनगोडबनुशानः

प्रमागेनामुना विनेक्षीयते भगवत्कुदकुंदस्य पुरन्नादपि जैनधर्मो दिग्गजरभेतापिरोतिभागद्वये विभक्त
जागीन् । कुदकुददिरचितप्रदाहृदमधेऽपि श्वेतांबरसषदायास्तित्वमाभासते । यथा—

पांथि सिञ्जइ षण्ठारो जिणत्तामणे जइ नि होइ तिण्ठयरो ।
जागो थिमोक्कमणो नेता उम्ममया सभे ॥ १ ॥
जइ दग्गेण सुद्धा उत्तामणेण सानि सज्जता ।
घोर चरिय चरिय इच्छीमु ण पम्बिया भणिया ॥ २ ॥

सूत्रवाहुसभः

निर्जैपमिदमत्र दिग्गवरसंप्रशये कदा श्वेतांबरसंप्रशयसमुपपत्तिरभिमतः । देवसेनसूरिभिः स्वीय-
दर्शनसारग्रंथे तु गाथेय भकटिता—

एकमये छर्त्तानि विक्रमराषस्य मरणपत्तस्य ।
सोरहे बलहीये उप्पण्णो सेवहे संघो ॥ १ ॥

दर्शनसोर यस्य विक्रमस्य ध्वलोपि संवत्सरो भवेदनुमाननः स शकविजयः शाडियाहनो वा । जैन-
ग्रंथेषु नमस्वीय शाडियाहनराफनवरमरयोर्विक्रमसत्वरत्तेऽप्यनपरिपाटी । ततो १३९ तमसवत्सरो यदि शकवीय-
स्यदा तस्मिन् शकसत्वरपरे, १३९ शतोत्तरपत्रिंशद्वर्षसम्भूततः २७१ तमं विक्रमसत्वरसरे निष्पन्ने नियतं
श्वेतांबरसमुपपत्तिलक्षणानिष्ये समजनीति निर्बिवादिनिधयः । एवं समनेतर च श्वेतांबरसमुपपत्तेः प्रतिपादित-
धृतावतारप्रामाण्यपरिपश्यदानतया भगवत्कुंदकुंदसमयस्तुतीयशताब्देधरमभागे । २१३ तमविक्रमसव-
रसत्पूर्व ॥ साधयितुमेव नार्हति भगवत्कुदकुंदशील्यतिसमयः ।

श्रीमद्भगवत्कुदकुंदसमयविषये विद्वद्भ्रातृशंभुके-वी-पाठकमहोदयानां मतमिदं—

कोण्डकोन्दान्वयोदारो गणोऽभूदनुवनस्तुनः तदैतद्विषयविक्रयान (१) शाल्मलीमाममावसन् ॥१॥

भार्मीदतोरणाचार्येणऽप्युक्तपरिमहः । तत्रोपशमसभूतभावनाशास्त्ररत्नस्य ॥ २ ॥

पठितः पुण्डरीकं दिति यभूय भुवि विधुत । अतोधासी मुनेस्तस्य सफळध्वन्द्रमा इव ॥ ३ ॥

प्रतिदिवसमभयदृष्टीर्निरस्तदोषो व्यपेतहृदयमलः ।

परिभूतचंद्रविविक्त्वादिच्छयोऽभूत्सवभाचंद्रः ॥४॥

अमुनि पयानि राष्ट्रकूटवशतृतीयगोविंदमहाराजशककालीन ७२४ तमशकसंवत्सरस्य ताम्रपट्टे
विदिलिखितानि प्राप्तानि । तस्यैव गोविंदमहाराजस्य समकालीन ७१९ तमशकसंवत्सरस्यापरोऽपि कश्चित्ता-
म्रपट्टः संप्राप्तस्तत्र च निम्नलिखितानि पयानि—

भासीदतोरणाचार्यः कोण्डकुंदान्वयोद्भवः । स चैतद्विषये श्रीमान् शाल्मलीमाममाश्रितः ॥१॥

१ नापि शिष्यति बद्धधरो जिनश्रावणे यद्यपि भवति तीर्थकरः ।

मनी विमोक्षमार्गे शेषा उन्मार्गाः धर्मे ॥ १ ॥

यदि बर्हनेव हृदा उत्तमयोगेन ध्यापि शयुक्ता ।

कोरि चरति चरित लीपु न.....यमिता ॥ २ ॥

एकशते यद्भिर्नाति विक्रमस्य मरण प्राप्तस्य ।

श्रीराष्ट्रे बद्धमीके-उत्पन्नः श्वेतांबरसंघः ॥१॥

भगवत्पररहितवृत्तिषु समयसार-पंचास्तिकाय-प्रवचनसारेति त्रिकृतयः सर्वप्रधानाः । कृतित्रिकमिदं च दिग्म्बरमात्रे प्राभून्प्रयत्नात्मा च विश्रुतं । अष्टात्मवेदांतविययः किल जैनधर्मस्य प्रथमत्रय एवारिमन् रामजसात्प्रा समुपकार्जितः । न चाप्यस्त्युक्तिः स्यात् यदि प्रथममिदं जैनधर्मस्य अर्थात्वेन प्राणत्वेन चाभ्युपगतं स्यात् । निश्चयकित्यायमास्ताकः यावन्न कश्चिदस्मैष्यत प्रथममिदं न प्रत्यपस्त्यत न तावन्नधर्मज्ञता ततो जैनधर्मज्ञान्त्वमानिभिः तस्समीहमानैश्च नियतमभ्यसनीयमेतद्प्रभारनप्रथ ।

टीकाकारौ ।

धीमदभूतचंद्रसूरिः—

नात्र संज्ञातिः समजनि धीमदभूतचंद्रो प्रथकार्यैकाकारश्च । परंतु पावनारमार्थं महात्मा कदा ! क ! अनवद्यामनीनवेदुश्चरेण भारतभूमि विभूरयामासाते निर्णयाय न बरीवरीति समीपेऽश्मक किमपि सुदृढं शमकं । केचिदामनति विद्वंगोऽस्य महात्मनो दत्तमदतादिक्कालं परं तत्र पुष्कलप्रमाणाभावात् न स हि प्र-
ज्ञाणतामास्कां दति । महात्मार्यं शककरकलितगंधेषु टीकासु वा स्वनामातिरिक्तमात्मनीनुगुर्वादिनामापि न विडिल्ल पतो भवेत् सुगमता तस्समयादिविनिर्णयाय । ततो दुरधिगम्य एवास्य विदुषः समयादिविनि-
र्णयः । पुरार्थसिद्धयुगायः तत्प्राथसारः, इति प्रेक्ष्येयं स्वातंत्र्येण तन्निर्मितमजातरति दृष्टिपथं साप्रतं । भगवत्पुस्तकसूत्रार्थविनयसमयसार-पंचास्तिकायसार-प्रवचनसारेतिनाटकत्रयस्य टीकाश्च तिलः । ताश्च टीका स्वस्वरूपेण भाष्यतामनुकुर्याति । नात्र सदेहः महात्मार्यं तान्त्रिकतास्यर्पणनिर्णयकवचनरचनातः सम-
बोधयति यत्प्रभाषादिमरदमप्यात्मटीकाहस्तु सः ।

विद्यते जैनसमाजे कश्चिदपूर्वः किन्तुपूर्वः पंचास्यायी ग्रंथः । योऽचिरकालतएव प्रकाशपदवीमुपनीतः यस्य चाप्यपनाप्यापनप्रसारः समजनि न्वायवाचस्पति पंडितमवरधीमोपाकुदरासपावननीविनमूलक जैनसिद्धांतमहाविद्यालयसुरैनातः । सोऽप्यस्यैव महात्मनः कृतिरिति विनिर्धारितस्तद्वचनाशीलोविडोक्क-
मान् विदपप्रतिपादनशीलीदर्शनार्थः । अतिक्रम्यं चानवद्यप्रतिभामुतचंद्रसूरिकलेनैव विदुषा तथाविधगभी-
रकृतिनिर्माणमिति ।
जयसेनाचार्यः

नाम्नानंन किल, समजनिपत नैकविद्वांसो मुपि, तत्र भगवत्विज्जनसेनाचार्यैरादिपुराणो यः संस्तुतः स प्रथमः । हरिवंशपुराणवशास्ती च यः सिद्धांतशास्त्रज्ञेनोपप्यस्तः स द्वितीयः तृतीयश्च परिवर्तितमर्गि-
दुलीचंद्रप्रतिष्ठापाठप्रणेता । गणेशनाथो सत्यामन्येपि मिलिष्यति । ततो न निश्चेतुं पार्यंतं निश्चोक कतमो जिनसेनाचार्यस्तार्यवृत्तिप्रणेता । प्रवचनसारपंचास्तिकायसारप्रसस्ती परिचाययति महारमयमित्थ-
अज्ञानतमसा गिप्तो मार्गो रत्नप्रयामकः । तत्रकाशसमर्थाय नमोऽस्तु कुमुदेद्वे ॥ १ ॥

सूरिः श्रीधीमसेनाख्यो मूलसधेऽपि सत्तपाः । नैप्रपप्यदवी भेजे जातरूपधरोऽपि यः ॥ २ ॥

ततः श्रीसोमसेनोऽभून्-गुणो गुणगणाश्रयः । तद्विनेयोऽस्ति यस्तस्मे जयसेनतपोभूते (?) ॥३॥

इतिपद्ययादिज्ञायते धीरसेनशिष्यः सोमसेनस्तथिष्ठ्यो जयसेनः स च मुनिमूलसधीयः । अपर-
क्षिको जयसेनः स्वनिर्मितवसुविदुप्रतिष्ठापाठे परिचाययतीत्य—

कुंदकुंदाप्रशिष्येण जयमेनेन निर्मितः । पाठोऽयं सुधियां सप्यग् कर्तव्यापास्तु योगतः ॥१॥

धीदधिणे कुजुणनाशेदतो सहादिष्ठा संगतस्तीक्ष्णं पूते । धीरत्नभूधोपरिदोर्ध्वं चैभ्यं स्यात्पट्टराहा विधिनोर्जित यत्
सत्तार्थमुद्दिश्य गुरोरनुज्ञामादाय कोऽह्यपुरवासिहर्षोत् दिग्दश्ये स लिखितः प्रातज्ञार्थंयमेवं धृतसविधसि ॥३॥

वसुविदुरिति प्राहस्तदादि गुरवो यतः । जयसेनापराख्यां तत्तमोऽस्तु हितर्षिणां ॥४॥

प्रथमदलोकस्य “कुंदकुंदाप्रशिष्येणेति विशेषेणज्ञानुमीयते यत् तात्पर्यवृत्तिकप्रार्नेनैव जयसेनेन भा-
स्यं । परं कदा क समभूदयं मुनिराडिति विनिश्चित्यै नास्ति किमपि निष्कस्मयं गमकं । मुनिजनेन स्वनिर्मितता-
स्यंशुची कियामुचित्यपेयु धीमदभूतचंद्रसूरिटीका वर्णतः समनुकृता शब्दैः पराहस्य तात्पर्यमपि यत्र कुञ्चि-
दभूतचंद्रसूरिनिर्दिष्टमेव समु येतं सतः समजन्ययं महात्मा धीमदभूतचंद्रसूरितःपश्चादिति नियत विभाष्यते ।

श्रीसमयप्रामृतस्य शुद्धशुद्धिपत्रम् ।

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृ.	पंक्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः	पृ.	पंक्तिः
अक्षरं	समं	१	३	पूर्वमेतदेतत्	पूर्वमेतत्	११	११
अक्षरं	समं	१	३	अहामिदं च	अहामिदं चानि	१४	१४
अक्षरं	समं	१	४	दृष्यं	दृष्यं	१८	४
अक्षरं	समं	१	५	देहात्त्रिंशत्	देहात्त्रिंशत्	१९	५
अक्षरं	समं	१	६	सन्ननुषाणादिहो	सन्ननुषाणादिहो	२०	६
अक्षरं	समं	१	७	व्यवहारणयो	व्यवहारणभो	२१	७
अक्षरं	समं	१	८	साभिभवेन	साभिभवे	२०	८
अक्षरं	समं	१	९	निभयश्रुतिः	निभयश्रुतिः	२१	९
अक्षरं	समं	१	१०	रिहार	रिनि परिहार	२१	१०
अक्षरं	समं	१	११	शुष्मादिमरसाभावात्	शुष्मादिमरसाभावात्	२१	११
अक्षरं	समं	१	१२	शुशीता	शुशीया	२१	१२
अक्षरं	समं	१	१३	साधाचतुष्टये	निभये साधाचतुष्टये	२१	१३
अक्षरं	समं	१	१४	प्रतिपुत्रः	प्रतिपुत्रः	२१	१४
अक्षरं	समं	१	१५	प्रतिपत्ता	प्रतिपत्ता	२१	१५
अक्षरं	समं	१	१६	शुद्धसाध्यात्प्रत्यय	शुद्धसाध्यात्प्रत्यय	२४	१६
अक्षरं	समं	१	१७	इति	इति	२४	१७
अक्षरं	समं	१	१८	सामेति	सामेति	२४	१८
अक्षरं	समं	१	१९	दर्शनोपयोग	दर्शनोपयोग	२४	१९
अक्षरं	समं	१	२०	किंचित्	किंचिति	२५	२०
अक्षरं	समं	१	२१	किंचिदुत्पन्नम्	किंचिदुत्पन्नम्	२५	२१
अक्षरं	समं	१	२२	विशेषाभावात्	विशेषाभावात्	२५	२२
अक्षरं	समं	१	२३	कार्यं	कार्यं	२५	२३
अक्षरं	समं	१	२४	कार्यं	कार्यं	२५	२४
अक्षरं	समं	१	२५	कार्यं	कार्यं	२५	२५
अक्षरं	समं	१	२६	कार्यं	कार्यं	२५	२६
अक्षरं	समं	१	२७	कार्यं	कार्यं	२५	२७
अक्षरं	समं	१	२८	कार्यं	कार्यं	२५	२८
अक्षरं	समं	१	२९	कार्यं	कार्यं	२५	२९
अक्षरं	समं	१	३०	कार्यं	कार्यं	२५	३०
अक्षरं	समं	१	३१	कार्यं	कार्यं	२५	३१
अक्षरं	समं	१	३२	कार्यं	कार्यं	२५	३२
अक्षरं	समं	१	३३	कार्यं	कार्यं	२५	३३
अक्षरं	समं	१	३४	कार्यं	कार्यं	२५	३४
अक्षरं	समं	१	३५	कार्यं	कार्यं	२५	३५
अक्षरं	समं	१	३६	कार्यं	कार्यं	२५	३६
अक्षरं	समं	१	३७	कार्यं	कार्यं	२५	३७
अक्षरं	समं	१	३८	कार्यं	कार्यं	२५	३८
अक्षरं	समं	१	३९	कार्यं	कार्यं	२५	३९
अक्षरं	समं	१	४०	कार्यं	कार्यं	२५	४०
अक्षरं	समं	१	४१	कार्यं	कार्यं	२५	४१
अक्षरं	समं	१	४२	कार्यं	कार्यं	२५	४२
अक्षरं	समं	१	४३	कार्यं	कार्यं	२५	४३
अक्षरं	समं	१	४४	कार्यं	कार्यं	२५	४४
अक्षरं	समं	१	४५	कार्यं	कार्यं	२५	४५
अक्षरं	समं	१	४६	कार्यं	कार्यं	२५	४६
अक्षरं	समं	१	४७	कार्यं	कार्यं	२५	४७
अक्षरं	समं	१	४८	कार्यं	कार्यं	२५	४८
अक्षरं	समं	१	४९	कार्यं	कार्यं	२५	४९
अक्षरं	समं	१	५०	कार्यं	कार्यं	२५	५०

सनातनजैनप्रथमाक्षर्या-

अनुक्तिः	शुद्धिः	पृ.	पक्तिः	अनुक्तिः	शुद्धिः	पृ.
निर्णयः	निर्णयः	२९	१	हानीजीवस्वरूपं	हानिजीवस्वरूप	७१
यपप्यवसानदयः	यपप्यवसानादय	"	११	सुरता	सुरता	७१
एव	एव	३०	६	मध्यगं	मध्यगं	७२
द्रवद्रुणेभ्यः	द्रव्यगुणेभ्यः	३१	१६	ज्ञानमयोऽज्ञानेति	ज्ञानमयाज्ञानेति	७२
अजस्यद्वाराण	अजस्यद्वारा	३२	७	कर्मणः	भावस्य	७२
संति	नसति	३३	३	परिणतस्वात्मिनः	परिणतस्वात्मिनः	७२
असंनि	असंनि	"	१४	ज्ञानमयोः	ज्ञानमयो	७२
सत्रांतरे	सत्रांतरे	३४	२४	बहुमवेति	बहुभावति	७३
दृष्टा	दृष्ट्वा	३५	२६	माया	ज्ञानमय	७३
भव	भवे	३६	२९	ज्ञानमयः	ज्ञानमय	"
प्रासाः	प्रास.	३७	१५	समयसारे	समयसार	"
जीवोः	जीवाः	३८	१८	पुण्यामेवैका, तेन	पुण्यामेवैकानेन	८०
जीवण	जावण	४०	३५	सर्वोऽपि	सर्वोऽपि	८६
दृष्टं	निदृष्टं	४२	२७	न	तदा न	८८
सफलात्वात्	सफलात्वात्	४३	२३	विभापतो	विभावयतो	९१
अज्ञानीसज्ञानी	अज्ञानिसज्ञानि	"	"	दृष्टा	दृष्ट्वा	९१
जीवेति	जीवेति	४४	६	दिष्टं	दिष्टं	९५
सज्ञानीजीवेति	सज्ञान	४५	२३	किं ज्ञान	किं ज्ञान ?	"
ज्ञानी	ज्ञानि	४४	३४	प्रत्यया कारणं	प्रत्यया. कारण	९७
उद्यते	उद्यते	४४	३५	उपयोग प्रयोग्य	उपयोग्याद्योग्य	१०२
सर्वोऽपि	सर्वोऽपि	४७	३५	अभि	अभि	१०३
कर्तृकर्मभावं	कर्तृकर्मभाव	४८	८	पुत्रो भोगादेय वे	पुत्रो भोगादेयवे	१०४
वेति	जीवस्य	४९	८	अभि	अभि	१०५
रमप्यार्णकुडवी	रमप्यार्णमकुडवी	५०	१७	अप्येन	अप्येन	१०७
"	तथ	५०	३५	मत्सहाहा	मत्सहाहा	११०
दृष्टयति	दृष्टयति	५१	६	बदरेदकभावी	बदरेदकभावी	१११
परिणमरकर्मणां	परिणमरकर्मणां	५६	३३	अपरिमहा	अपरिमहा	११८
करोदिधम्मदि	करोदि धम्मदि	५६	३३	साई	साई	१२०
नो ईदीति	नो ईदीति	५९	१९	सू	सू	१२०
स्वात्मा	स्वैवं	६०	१५	सू	सू	"
यादीति	वीदति	६१	१८	समादिही	समादिही	१२१
करोत्यात्मनः	करोत्यात्मा	६१	१	सं	सं	१२१
शोकमयेशमोऽसि	सकमयेष	६१	१	काठेन	काठेन	१२१
तनिरतरं	तनिरतरं	६१	३१	दं	दं	१२१
तथा	दथा	६८	१८	दं	दं	१२१
शापात्कं	शापात्कं	७०	१६	दं	दं	१२१
संशुद्धेति	एव शुद्धेति	७०	१८	दं	दं	१२१
सपरार्थानां	सपरार्थानां	७०	१८	दं	दं	१२१

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृ.	वंशिः	अशुद्धिः	शुद्धिः	पृ.	वंशिः
पापादयेन	पापोदयेन	१३०	१३	श्रीः श्रीपगुनीः	श्रीः श्रीपगुनीः	१३१	२३
सत्रः	सक्तः	१४१	२१	कम्पकळं	कम्पकळं	१३३	२३
आधाकमायाः	आधाकमायाः	१४२	२	भोक्तृचमारां	भोक्तृचमारां	१४५	२०
शब्देन	शब्देन	१४७	२५	सहारस्त्रोत्र	सहारस्त्रोत्र	१४६	१३
षण्णिदो	षण्णिदो	१४८	२२	दोहं	दोहं	१४९	१७
निमित्तत्वापत्तो	निमित्तत्वापत्तो	१४९	२०	त्रियपातरे	त्रियपातरे	१०१	३१
पुगालद्वस्स	पुगालद्वस्स	”	२६	तेषामात्रे कृत्तः	तातामात्रेपः कृत्तः	१०१	२३
तत्पर्यवृत्तिः	तत्पर्यवृत्तिः	१५१	५	स्त्रिनेशकं	स्त्रिनेशकं	१०१	२५
सर्विकल्पमत्र	सर्विकल्पमत्र	१५२	१०	येन	येन	१०१	२५
सद्भावेऽपि	सद्भावेऽपि	”	१४	संख्योपदेशं	संख्योपदेशं	”	२७
पूर्वं	पूर्वं	१५२	२१	रगादि	रगादी	१०९	१३
किमयमेव	किमयमेव	१५२	२२	यथा	यथा	१८४	१७
यथ	यथा	१५४	१६	तरवार्याश्रदानेति	तन्वार्याश्रदानेति	१८५	१७
सर्वविशुद्ध	सर्वविशुद्धः	१५६	१४	व्यख्यानमुख्यत्वेन	व्याख्यानमुख्यत्वेन	”	१८
नातिक्रामति	नातिक्रामति	१५६	१६	पर्यायसु	पर्यायसु	१८६	३
भवति	भ्रमति	१५७	१७	स्वम्पंशी	स्वाम्पंशी	१८७	५
बध्येऽहं	बध्येहं	”	१९	अघात्र ।	अघात्र	१९३	१८
फन	फेन	”	३१	शर्ममयत्वं	शर्ममयत्वं	२०१	२५
समादौ	समाधौ	१५८	१५	षट्सयंगेन	षट्सयंगेन	२०३	७
परिहारणं	परिहरणं	१५९	८	जानानि	जानाति	२०४	५
रूपेति	रूपेति	१५९	२४	संसारणां	संसारिणां	२१६	१६
नोर्ध्वमूर्ध्वं	नोर्ध्वमूर्ध्वं	१६०	२३	मुञ्चो	मुञ्चु	२१६	१६

श्रीसमयप्राभृतस्य विषयानुक्रमणिका ।

जीवामीवाधिकारः प्रथमः भागः

	पृ.स.	गा.स.		पृ.स.	गा.स.
विषयाः			विषयाः		
१ मगलाचरणं	...	१	१५ अवद्वन्वाचा मकाममान	४.म.	गा.सं.
२ स्वसमयपरसमयनिरूपणं	१	१	पस्यन् पुमानेव द्युद्धनय-		
३ निश्चयतः द्युद्धात्मस्वरूपत्वात्	२	२	इति प्ररूपणं	...	११ ११
समयसम्येन स्वसमय			१६ द्युद्धनिश्चयनयेन आत्मानुभू-		
(एकत्वं) एव प्राप्य इति			तिरेव ज्ञानानुभूतिरिति		
विश्रुतिः	...	३	प्रतिपादनं	...	१२ १०
४ स्वसमयस्य (एकत्वस्य)	३	३	१७ द्युद्धानुभावनायां		
अनुलमत्वानिरूपणं	...	४	सम्पन्नानादिकं		
एकत्वप्रदर्शनप्रतिज्ञा	...	४	सर्वमुपलम्भ्य इति		
५ द्युद्धात्मस्वरूपविवरणं	...	५	प्ररूपण	...	१३ १८
६ व्यवहारतो ज्ञानादीनामाप्तौ	५	५	१८ पुनरपि भंग्यंतरेण		
भेदः निश्चयतस्त्वात्मा			ज्ञानस्यः पूर्वोपरार्थेन		
ज्ञानापार्ष्णेति विवरणं	...	६	भेदाभेदरत्नत्रयभावना		
७ व्यवहारनपस्य सार्थकार्यं	६	६	प्रतिपादनं	...	१४ १९
परमाधोपदेशाकार्यं			१९ इष्टांत दार्ष्ट्यात्मा भेदाभे		
चेति प्रदर्शनं	...	६	दरत्नत्रयभावनासमर्थनं		
८ कुतः परमाधोपदेशाकार्यं	६	८	२० स्वपरभेदविज्ञानाभावे अज्ञानी		
व्यवहारस्येति । रूचनं	...	६	भवन् जीवः कियत्काक-		
९ क्रमस्यः पूर्वोत्तरार्थेन भेदा-	६	१०	२१ महानीं सन्नचित्तुन इति		
भेदरत्नत्रयभावनायोः			इति कथन	...	१५
प्रतिपादनं	...	७	२२ अक्षेणनदेहादी रागादि-		
१० भेदाभेदरत्नत्रयभावना-			परिणामाद्बोधो भवतीति		
फलनिर्दर्शनं	...	७	प्रतिपादन	...	१५
११ कुतो व्यवहारो मानु-	७	११	२३ अद्युद्धनिश्चयनवेनात्मा		
सारणीयः इति निरूपणं	...	७	रागादिभावकर्मणां कर्मा		
१२ अपरमार्थिनां व्यवहारोऽपि	७	१३	अनुवर्तमानानुभववदरेण		
सारणमिति वर्णनं	...	८	दन्वकर्मणाभिद्वेदेन	१५	१४
अभेदोपकारेण सम्पन्न-	८	१४	२४ कथा टीया देहादिषु रागादि		
विषयत्वात्कादयोऽर्थाः			कारणरत्नकुल आनेने		
सम्पन्नमुपेत इति			प्ररूपणं	...	१५ ३०
विवरणं	...	८	२५ अन्विदुद्वेधनाय		
	१५		व्यवहारवर्णनं	...	१० १०

विषयः	पृ.सं.	पा.सं.	विषयः	पृ.सं.	पा.सं.
४३ जितमोहररूपोपदर्शनं	७१	१३४	प्रतिवेगद्वयं	८१	१९९
४४ धर्ममंगविमुक्तस्य स्वरूपप्रतिपादनं-७२	७२	१३५	९ वरहेतुः छत्रिपेणं शौभयं कर्मगतमेव प्रसातं	८४	१९०
४५ ज्ञानाज्ञानमयभागानां याथाव्येन कर्तृत्वप्ररूपणप्रकारः	७२	१३६	१ त्रिशुद्धज्ञानराग्यः शुद्धादेव मोक्ष-कारणमिति प्रकृतं	८५	१९१
४६ ज्ञानमयाज्ञानमययोर्भावयोः, कृत्यो-पदर्शनं	७२	१३७	७ परमार्थज्ञानानुपपन्नं व्रतव्यभंगा-दिकं सां स्पर्शमित्युपदेशः	८५	१९२
४७ ज्ञानिनो ज्ञानमय एव अज्ञानिनश्चा-ज्ञानमय एव भावः कुः ? इत्यत्र सनाधानोद्देशः	७३	१३९	८ ज्ञानाज्ञानयोः क्रमेण मोक्षबंधहेतु-त्वोपदर्शनं	८६	१९३
४८ ज्ञानिनो ज्ञानमया एव भावाः-अज्ञानिनश्चाज्ञानमया इति दृष्टातदाद्यंताभ्यां समर्थनं	७४	१४१	९ पुण्यकर्मशुभातिगिन प्रतिकथनाया द्योग्याभ्यां	८७	१९४
४९ अज्ञानिनः पञ्चभेदमिकोऽज्ञानमय भाव एव बंधकारणमिति स्वदृष्टतया प्ररूपणं	७५	१४६	१० अज्ञानिना मोक्षहेतुदर्शनं	८७	१९५
५० पुद्गलद्रव्यात्प्रथमभूत एव जीवस्य परिणाम इत्युल्लेखः	७६	१४८	११ निश्चयमोक्षमार्गहेतोः परमार्थस्व-रूपादन्यच्छुभाशुभादिकर्म-प्रतिबंधोपदेशः	८८	१९६
५१ जीवात्प्रथमभूत एव पुद्गलद्रव्यस्य परिणाम इति कथनं	७७	१५०	१२ मोक्षहेतुभूतसम्पददर्शनादीनां मिष्यत्वादिकर्मभिः दृष्टानपूर्वकं प्रच्छादनोद्देशः	८८	१९९
५२ जीवं कर्म बद्धस्पृष्टमबद्धस्पृष्टं चेति नपयियागेन प्ररूपणं	७८	१५१	१३ कर्मणः स्वयं बंधजोद्देशः	८९	१५०
५३ बद्धाबद्धत्वादिनपयश्चातिक्रान्तौ जीव एव समयसार इति प्रति-पादनं	७८	१५२	१४ सम्पत्त्वादिसुगाधारभूतो जीवः कर्मणा प्रच्छद्यत इत्युपदेशः	९०	१५३
५४ नपयश्चातिक्रान्तजीवस्य विशेषेण स्वरूपवर्णनं	८०	१५३	समाप्तः पुण्यपापाधिकारः		
५५ कीटज्जीवः समयसारोऽवतिष्ठते । इति प्रतिपादनं	८१	१५४	संवरप्रकरणं		
इति कर्तृकर्माधिकारः समाप्तः			१ सकलकर्मसवरणपरमोपाय भेदविज्ञाननिरूपणं	९१	१५६
अथ पुण्यपापाधिकारः			२ भेदविज्ञानात् शुद्धात्मोपलंभाख्यानं	९२	१५८
१ एकमपि कर्म शुभाशुभपरिणाम-निमित्तेन द्विधा भवतीति प्रति-पादनं	८२	१५५	३ शुद्धात्मोपलंभानु सवररूपानं	९३	१५९
२ शुभाशुभकर्मणोरविशेषेण बंध-हेतुत्वोपदर्शनं	८३	१५६	४ संवशोत्पत्तिप्रकारोपदर्शनं	९४	१६३
३ मोक्षमार्गविषये ह्योरपि कर्मणोः प्रतिबंधोपदेशः	८३	१५७	५ संवरकमप्ररूपणं	९५	१६४
४ दृष्टानं दृष्टान्तपूर्वकमु भयकर्म-			६ उदयप्रासद्व्यस्वरूपाणां रागाद्य-प्यवसानानामभावे जीवगततरा-गादिभावकर्मणामभाव इत्यादि रूपेण सवरकमाख्यानं	९६	१६७
			इति संवरप्रकरणं समाप्त		
			अयास्रवप्रकरणं		
			१ द्रव्यभावास्तत्स्वरूपाभिधानं	९८	१८९
			२ ज्ञानिन आस्रवामावेवोपदर्शनं	९८	१९०
			३ रागाद्येभ्योहानामास्रवत्वानियमापदनं	९९	१९१

विषयाः

समयप्राप्तस्य विषयानुक्रमणिका ।

४ रागादिरहितशुद्धभावोपदर्शनं	१००	१९२
५ ज्ञानिनो द्वन्द्यास्त्रवाभावोपदर्शनं	१००	१९३
६ ज्ञानिनो निरास्त्रवत्वे हेत्वाख्यानं	१०१	१९४
७ ज्ञानगुणपरिणामस्य कुतो बंधहेतुत्व- मित्युपदर्शनं	... १०१	१९५
८ ज्ञानगुणपरिणामस्य बंधहेतुत्वे कथं ज्ञानी निरास्त्र इत्युपदर्शनं	१०१	१९६
९ द्वन्द्वप्रत्ययेषु विषयानेषु कथं ज्ञानी निरास्त्रः ? इति निदर्शनं	... १०२	१९७
१० निरास्त्रवत्वे कर्मबंधाभावोपदर्शनं	१०४	२०२
११ पूर्वबद्धरागादिप्रत्ययाः कपारीत्या नचत्तरकर्म बन्तीतीति दृष्टान्तदाह्यंतपूर्वकसमर्पणं	१०५	२०४
इत्याश्रयो निष्कांतः		
अथ निर्जराधिकारः		
१ द्वन्द्वनिर्जरास्वरूपाख्यानं	... १०६	२०५
२ भावनिर्जरास्वरूपाख्यानं	... १०७	२०६
३ बीतरागस्वसंवेदनज्ञानसा- सामर्थ्योपदर्शनं	... १०७	२०७
४ संसारसारीरविषये वैराग्य- सामर्थ्योपदर्शनं	... १०८	२०८
५ वैराग्यस्वरूपाख्यानं	... १०८	२०९
६ साम्यदृष्टेर्विशेषेण स्वपरविवेक प्रकारोपाख्यानं	... १०९	२१०
७ साम्यदृष्टेः कुतो न क्रोधादय- न्यत्र युक्तिप्रदर्शनं	... १०९	२११
८ स्वस्वभावं जानन् परभावं मुंचन् साम्यदृष्टिः ज्ञानवैराग्याभ्यां संपन्नो भवतीति व्याख्यानं	... ११०	२१२
९ सामान्येन साम्यदृष्टेः स्वपरविवेक- प्रकारोपाख्यानं	... ११०	२१३
१० साम्यदृष्टेरौगिष्ठाभावप्रकटी करणं	... १११	२१५
११ ज्ञानिनो भाविभोगांक्षाऽभावे हेतुप्रदर्शनं	... ११२	२१६
१२ ज्ञानी-अप्यनानाप्यवसानान्दधि न बोधति इत्याख्यानं	... ११२	२१७
१३ पुनरपि भेदज्ञानवैराग्यसक्तयोः नकटन	... ११३	२१८

विषयाः	पृ.सं.	गा.सं.
१४ परमात्मगदस्वरूपाख्यानं....	११३	२१९
१५ ज्ञानिनः परभावग्रहणामात्रे युक्तिप्रदर्शनं—	... ११४	२२०
१६ ज्ञानिनो भेदविज्ञानभावनोप- दर्शनं—	... ११४	२२१
१७ आत्ममुने सतोपोपदेशः—	११५	२२२
१८ मयादिपद्यज्ञानाभेदस्वरूप- परमाथोपदर्शनं	... ११५	२२३
१९ स्वसंवेदनज्ञानाभावे पञ्चज्ञानाभेदरूपं परमार्थपदं कृतेऽपि ज्ञानरक्षरणादिके कुर्लभमित्यन्वाख्यानं	... ११६	२२४
२० विशेषपरिमहत्यागरूपेण ज्ञानगुणविवरणं—	... ११८	२२९
२१ परिमहत्यागम्पाख्यानोपसं- हारोपाख्यानं	... ११८	२३०
२२ ज्ञानिनो वर्तमानभाविभोगांक्षा परिहारोपाख्यानं	... ११९	२३१
२३ अज्ञानी शरागत्या कर्मणा द्विष्यते न तु ज्ञानी बीतरागत्वा दिति विवेचनं	... १२०	२३३
२४ सकल्पकर्मनिर्जराभावे कुतो मोक्ष इति प्रश्ने दृष्टान्त पूर्वक परिहारोपाख्यानं	... १२०	२३४
२५ दार्ष्टान्तिकोपाख्यानं	२१	२३६
२६ ज्ञानिन साम्यदृष्टेर्न बंधा- भावोपदर्शनं	... १२१	२४१
२७ सरागपरिणामेन बंधः बीतरा- गपरिणामेन मोक्ष इति दृष्टान्त दार्ष्टान्त्यां समर्पणं—	... १२२	२४५
२८ बोधोपसंगतसंगतेऽपि सत्सक्य- रहितत्वेन निर्बिकारस्वात्मव- त्वरूपं साम्यदृष्टयो न क्वचन- तीति व्याख्यानं	... १२४	२४६
२९ निरसंकिम्युज्ज्वल्य	... १२४	२४७
३० निःकारादिगुणलक्षणं	... १२५	२४८
३१ निर्बिकारिणां लक्षणं	... १२५	२४९
३२ कर्मसंगतसंगतं	... १२५	२५०
३३ उपन्यासोपलक्षणं	... १२६	२५१

संशोधन विभाग

क्र.सं.	विवरण	रु.प.	रु.प.	क्र.सं.	विवरण	रु.प.	रु.प.
१४	...	१२६	२९२	१६	...	११८	२९०
१५	...	१२६	२९४	१७	...	११८	२९०
१६	...	१२७	२९४	१८	...	११९	२९०
संशोधन विभाग				संशोधन विभाग			
संशोधन विभाग				संशोधन विभाग			
१७	...	१२८	२९२	१९	...	१२०	२९४
१८	...	१३०	२९४	२०	...	१२०	२९४
१९	...	१३१	२९५	२१	...	१२०	२९४
२०	...	१३२	२९६	२२	...	१२०	२९४
२१	...	१३३	२९७	२३	...	१२०	२९४
२२	...	१३४	२९८	२४	...	१२०	२९४
२३	...	१३५	२९९	२५	...	१२०	२९४
२४	...	१३६	३००	२६	...	१२०	२९४
२५	...	१३७	३०१	२७	...	१२०	२९४
२६	...	१३८	३०२	२८	...	१२०	२९४
२७	...	१३९	३०३	२९	...	१२०	२९४
२८	...	१४०	३०४	३०	...	१२०	२९४
२९	...	१४१	३०५	३१	...	१२०	२९४
३०	...	१४२	३०६	३२	...	१२०	२९४
३१	...	१४३	३०७	३३	...	१२०	२९४
३२	...	१४४	३०८	३४	...	१२०	२९४
३३	...	१४५	३०९	३५	...	१२०	२९४
३४	...	१४६	३१०	३६	...	१२०	२९४
३५	...	१४७	३११	३७	...	१२०	२९४
३६	...	१४८	३१२	३८	...	१२०	२९४
३७	...	१४९	३१३	३९	...	१२०	२९४
३८	...	१५०	३१४	४०	...	१२०	२९४
३९	...	१५१	३१५	४१	...	१२०	२९४
४०	...	१५२	३१६	४२	...	१२०	२९४
४१	...	१५३	३१७	४३	...	१२०	२९४
४२	...	१५४	३१८	४४	...	१२०	२९४
४३	...	१५५	३१९	४५	...	१२०	२९४
४४	...	१५६	३२०	४६	...	१२०	२९४
४५	...	१५७	३२१	४७	...	१२०	२९४
४६	...	१५८	३२२	४८	...	१२०	२९४
४७	...	१५९	३२३	४९	...	१२०	२९४
४८	...	१६०	३२४	५०	...	१२०	२९४
४९	...	१६१	३२५	५१	...	१२०	२९४
५०	...	१६२	३२६	५२	...	१२०	२९४
५१	...	१६३	३२७	५३	...	१२०	२९४
५२	...	१६४	३२८	५४	...	१२०	२९४
५३	...	१६५	३२९	५५	...	१२०	२९४
५४	...	१६६	३३०	५६	...	१२०	२९४
५५	...	१६७	३३१	५७	...	१२०	२९४
५६	...	१६८	३३२	५८	...	१२०	२९४
५७	...	१६९	३३३	५९	...	१२०	२९४
५८	...	१७०	३३४	६०	...	१२०	२९४
५९	...	१७१	३३५	६१	...	१२०	२९४
६०	...	१७२	३३६	६२	...	१२०	२९४
६१	...	१७३	३३७	६३	...	१२०	२९४
६२	...	१७४	३३८	६४	...	१२०	२९४
६३	...	१७५	३३९	६५	...	१२०	२९४
६४	...	१७६	३४०	६६	...	१२०	२९४
६५	...	१७७	३४१	६७	...	१२०	२९४
६६	...	१७८	३४२	६८	...	१२०	२९४
६७	...	१७९	३४३	६९	...	१२०	२९४
६८	...	१८०	३४४	७०	...	१२०	२९४
६९	...	१८१	३४५	७१	...	१२०	२९४
७०	...	१८२	३४६	७२	...	१२०	२९४
७१	...	१८३	३४७	७३	...	१२०	२९४
७२	...	१८४	३४८	७४	...	१२०	२९४
७३	...	१८५	३४९	७५	...	१२०	२९४
७४	...	१८६	३५०	७६	...	१२०	२९४
७५	...	१८७	३५१	७७	...	१२०	२९४
७६	...	१८८	३५२	७८	...	१२०	२९४
७७	...	१८९	३५३	७९	...	१२०	२९४
७८	...	१९०	३५४	८०	...	१२०	२९४
७९	...	१९१	३५५	८१	...	१२०	२९४
८०	...	१९२	३५६	८२	...	१२०	२९४
८१	...	१९३	३५७	८३	...	१२०	२९४
८२	...	१९४	३५८	८४	...	१२०	२९४
८३	...	१९५	३५९	८५	...	१२०	२९४
८४	...	१९६	३६०	८६	...	१२०	२९४
८५	...	१९७	३६१	८७	...	१२०	२९४
८६	...	१९८	३६२	८८	...	१२०	२९४
८७	...	१९९	३६३	८९	...	१२०	२९४
८८	...	२००	३६४	९०	...	१२०	२९४
८९	...	२०१	३६५	९१	...	१२०	२९४
९०	...	२०२	३६६	९२	...	१२०	२९४
९१	...	२०३	३६७	९३	...	१२०	२९४
९२	...	२०४	३६८	९४	...	१२०	२९४
९३	...	२०५	३६९	९५	...	१२०	२९४
९४	...	२०६	३७०	९६	...	१२०	२९४
९५	...	२०७	३७१	९७	...	१२०	२९४
९६	...	२०८	३७२	९८	...	१२०	२९४
९७	...	२०९	३७३	९९	...	१२०	२९४
९८	...	२१०	३७४	१००	...	१२०	२९४
९९	...	२११	३७५	१०१	...	१२०	२९४
१००	...	२१२	३७६	१०२	...	१२०	२९४

दिव्याः

गणपभाष्यस्य दिव्यानुक्रमणिका ।

पृ.सं. गा.सं.

दिव्याः

पृ.सं. गा.सं.

रागाद्यर्जनाभावे नवतर-

कर्मणा कर्मां न भवतीत्युद्देशः १४६

३०८

११ प्रतिक्रमणादिनेत्र गतार्थत्वात्
शुद्धाम्योपाराननेरर्थव्योक्तौ
समाधानं ... १५९ ३१५

मोक्षाधिकारः समाप्तः

सर्वविद्युद्धानाधिकारः

१२ दृढस्वभावाज्ञाना अज्ञानी
भावरागादिनवतर-

कर्मकर्सेति प्ररूपण ... १४७

३०९

१ निश्चयेन जीवस्य कर्मकर्तृ-
त्वोपदेशः ... १६१ ३१९

१३ कथा रीत्या अज्ञानी रागादीन्
कामानि इत्युद्देशः ... १४७

३१०

२ दृढनविष्य प्रकृतिनिर्बंध-
ज्ञानमाहात्म्योपदेशं ... १६२ ३४१

१४ सम्प्रदानिनो रागादीनामकार
कथं हेतुपदेशः ... १४८

३११

३ प्रकृत्यर्थरागादिमोक्षनाऽमोक्षन-
द्वारा ज्ञानित्वाज्ञानितयो-
पदेशः ... १६१ ३४३

१५ द्रव्यभावयोर्निमित्तनैमित्तिको
द्वारणं ... १४९

३१५

अध्याधिकारः समाप्तः

अथ मोक्षाधिकारः

१ सामान्यतया कंधस्वरूपेणा
द्वयानं ... १५०

३१८

४ जीवस्य न भोक्तृत्वस्वभावः
अज्ञानादेवाप भोक्तृत्वोपदेशः १६१ ३४४

२ अधश्चेतकस्य जीवस्य दृष्टान्तपूर्वकं
मोक्षाभावोद्देश्यं ... १५१

३१९

५ अज्ञानी कर्मणो वेदक एवेति
प्रतिपादनं ... १६४ ३४६

३ अध्याभासस्य मोक्षहेतुयो
पदर्शनं ... १५१

३२०

६ ज्ञानी न कर्मणा वेदक इति
निरूपण ... १६५ ३४७

४ अध्याभासानिरिकृत्य मोक्षहेतुषु
तरस्योपदेशः ... १५२

३२१

७ ज्ञानिनः कर्मणा कर्तृत्वभो-
क्तृत्वनिषेधोपदेशः ... १६५ ३४८

५ आम्रमंधस्य द्विधीभावकारणो
हेतुः ... १५२

३२२

८ कर्तृत्वभोक्तृत्वाभावे दृष्टान्तः १६६ ३४९

६ आम्रमंधी द्विधाद्वय किर्कर्तृत्व-
मित्युपदेशः ... १५३

३२३

९ लोककर्तृत्ववादिना मोक्ष-
निषेधोपदेशः ... १६८ ३५२

७ आम्रमहणस्योपायोपदेशः १५४

३२४

१० निश्चयेनात्मनः पुद्गलेन सम
कर्तृकर्मसंबन्धाभावे कथं
कर्तृत्वम्यवहार इति प्रश्ने
उत्तरं ... १६९ ३५१

८ चेतवितृत्वदृष्ट्यवसातृत्वस्वरूपेणा
त्ममहणप्रकारोपदेशः ... १५५

३२७

११ द्रव्यार्थिकनेयेन य एव कर्ता
स एव भोक्ता पर्यायाधि-
कानयेनात्मनः कर्ताऽन्योभो-
क्तोति स्वीकुर्वन् सम्प्रगृह्यतिः
तद्विभो मिष्यादृष्टिरित्युपदेशः १७१ ३६०

९ दृढबुद्धेकत्वभावस्य परमात्मनः
दृढचिद्रूप एक एव भावो-
न दृ रागादय इत्युद्देशः... १५६

३२८

१२ प्रकृतिकर्तृत्वविषयं साक्ष्यम-
तानुसरिषिभ्यं प्रति पूर्वो-
त्तरपक्षः ... १७२ ३६५

१० जीवः मिष्यात्तरागादिभाव-
स्वीकारेण बध्यते, कीतराग-
परमचेतन्यस्वरूपमात्र
स्वीकारेण मुच्यत इत्यु
पदेशः ... १५७

३३१

१३ एकातेन कर्तृत्वं मन्यमानान् प्रति
नयविभागपूर्वकं कथंविस्कर्तृ-
त्वोपदेशः ... १७३ ३७८

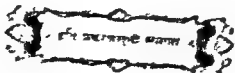
पूर्वोक्तगाथात्रयस्यापराधपदा
पक्षे एकरूपोद्देशः ... १५८

३३३

विषयाः	पृ.सं.	गा.सं.	विषयाः	पृ.सं.	गा.सं.
१४ आत्मस्वरूपाज्ञानपूर्वकं शा- रीरिककृतेशकतारं प्रति भेदज्ञानविशेषदेशः	...	१७९ ३८४	२२ शुद्धबुद्धिकत्वभावपरमात्मनस्तत्त्व, देहएव नास्ति कथमाहाते भविष्यतीत्युपदेशः	२०१ ४१७
१५ सर्वद्रव्याणां स्वभावेतरत्युपदेशः	१८०	३८५	२३ देहमयद्रव्यतिष्ठं मुक्तिकारणं नेति प्रतिपादनं	२०१ ४१९
१६ अत्रहारनिधयाम्यां कर्तृकर्म- णांभेदाभेदोपदेशः	१८२ ३९२	२४ कुतो न द्रव्यत्विग मुक्तिका- कारणमित्युपदेशः	...	२०१ ४२०
१७ ईदृश्य ज्ञानेऽपि न ज्ञाता ज्ञेय- मत्र इत्युपदेशः	१८४ ४०२	२५ द्रव्यत्विग परित्यज्य दर्शनज्ञानवा- रित्त्रेभ्यस्तथानमित्युपदेशः	२०१	४२१
१८ निश्चयप्रतिपत्तय-निश्चयप्र- त्यक्षान-निश्चयानुचयन परिणत एतेष्वन एव निश्चयप्रतिपत्तयुपदेशः	..	१८८ ४०६	२६ सम्यग्दर्शनायामरुं तत्रामेष मोक्षा- यिना सेवितव्यमित्युपदेशः	१०७	४२१
१९ निश्चयार्थं ज्ञेय दर्शय दर्शयित्वा ज्ञेयार्थं क- र्तव्यमित्युपदेशः	...	१९० ४१६	२७ द्रव्यत्विगे कृतममवानां न सम- यसारज्ञानमित्युपदेशः	१०७ ४२१
२० निश्चयप्रतिपत्तय-निश्चयप्र- त्यक्षानुचयन-निश्चयप्रतिपत्तयु- पदेशः	१९२	४१९	२८ अथहरिण द्रव्यभावविगाद्यं मोक्षा- मार्गः न तु निश्चयेनेत्युपदेशः	१०८	४२४
२१ निश्चयप्रतिपत्तय-निश्चयप्र- त्यक्षानुचयन-निश्चयप्रतिपत्तयु- पदेशः	१९२	४१९	२९ शुद्धात्मतत्त्व निर्दिष्टारन्वसंवेदन- प्रवर्षण भाषयन्त्या परमात्म- सुखं प्राप्तोतीत्युपदेशः	११० ४२५
२२ निश्चयप्रतिपत्तय-निश्चयप्र- त्यक्षानुचयन-निश्चयप्रतिपत्तयु- पदेशः	१०२	४३४	३० उपायोपयभावभित्तना (तात्पर्यवृत्तौ)	१११	
			३१ उपायोपयभावभित्तना (आत्मकयाती)	१११	
			३२ सप्तभावपरतण	१११

१९	२०	२१	२२	२३
१९२	१९२	१९२	१९२	१९२
४१९	४१९	४१९	४१९	४१९
४१९	४१९	४१९	४१९	४१९
४१९	४१९	४१९	४१९	४१९
४१९	४१९	४१९	४१९	४१९

सुदपरिचिदाणुभूदा सव्वस्स वि कामभोगबंधकहा ।
एयचस्सुवलंभो णवरि ण सुलभो विभत्तस्स ॥४॥

श्रुतपरिचितानुभूता सर्वस्यापि कामभोगबंधकया ।

एकत्वस्योपलंभः केवलं न सुलभो विभक्तस्य ॥४॥

तात्पर्यव्याचिः-सुदपरिचिदाणुभूदा इत्यादि । सुदा श्रुता अनंतशो भवति । परिचिदा परि-
सूरीनंतशो भवति । अणुभूदा अनुभूतानंतशो भवति कस्य सव्वस्सपि सर्वस्यापि जैः संप्रत्यक्ष-
काली कामभोगबंधकहा कामरूपभोगाः कामभोगाः अथवा कामसद्वेदन स्वर्णरत्नसौम्यैश्च भगवान्
प्राणवसुःश्रोत्रत्रयं तेषां कामभोगानां बंधः संबंधस्तस्य कथा । अथवा बंधसद्वेदन प्रकृतिरिषियनुभूत-
बंधस्तत्फलं च नरनारकादिरूपं मण्यते । कामभोगबंधानां कथा कामभोगबंधकया यतः पूर्वोक्तप्रसंगे
श्रुतपरिचितानुभूता भवति ततो न दुर्दभा किंतु सुलभं । एयचस्स एकत्वस्य सम्यग्दर्शनजन्यवर्ति-
कपरिचितानुभूतनिर्विकल्पामभाधिक्येन स्वसंवेद्यसुदामस्वरूपस्य तस्यैकत्वस्य उपलंभो उपलंभः प्रती-
तं न णवरि केवले अथवा नरि किंतु ण सुलभो नैव सुलभः कथंभूतस्यैकत्वस्य विभक्तस्य विभक्त-
रणादिरितस्य । कथं न शुक्रम इति चेत् श्रुतपरिचितानुभूतत्वाभावादिति ॥ ४ ॥ अथ यस्मादेकं सुम-
न भवति तस्मात्तदेव कथमेव-

आन्यरूपानिः-इदं साकृदस्यापि जीवन्मोक्षस्य संसारचक्रकोशाधितोषितस्याभ्रान्तमनपश्यन्मो-
क्षान्तमभ्रान्तगतैः समुद्रान्तगतैरेकत्रीकृतविधतया महता मोहभ्रमेण गौरिय वाद्यमानस्य प्रमोहोभूति-
गुणसंबन्धेन स्वसंवेद्यसद्वेदनस्य मूलगुणायमान शिष्यप्राममुपलंभानस्य परस्परमाचार्यवभाषणे
अथाः सुदुर्लभं ननु परिचिदाणुभूतानुभूतत्वात्परिचितत्वेनान्यसंसारिण्यपि कामभोगानुभू-
तत्वात् । इदं तु विदुः कथं ननु ननु प्रकाशमानमपि कथापचक्रेण गद्वैकीकृतवमाणनादगततितोभूतं साकं संप्रत्यक्ष-
कथा दत्तत्वात् महत्त्वदूतमनस्य न कथाधिरीय श्रुतपूर्व न कथाधिरीय परिचितपूर्व न कथाधिरीयनुभू-
तत्वं च निर्दिष्टं विदुः केवले इति केवले इति अणुभवस्य न सुलभं ॥ ४ ॥ अथ एतन्म उपलंभो-

नं एयनविभक्तं दाएहं अपणो सविहयेण ।
जदि दाएज पमाणं चुकिज छलं ण धिरत्वं ॥ ५ ॥

नैवद्वन्द्वविभक्तं दत्तयेहमान्यतः स्वाविभवेन ।

एदि दत्तंवेयं पमाणं स्यात्किं छलं न एहीनकथं ॥ ५ ॥

कथं परिचिदः नं सुदुर्लभं एयनविभक्तं एकत्वविभक्तं अनेदत्तस्यैव परिचिदोपि विभाषणस्यैव परिचि-
दस्यैव परिचिदस्यैव । दाएहं दत्तंवेयं केन अपणो सविहयेण आयनं सविहयेण विभोः अ-
पणोः सविहयेण विभोः सविहयेण । जदि दाएज एदि दत्तंवेयं तदा पमाणं सविहयेण-
एयं सविहयेण सविहयेण । सुदुर्लभं एदि सविहयेण सविहयेण । एदि सविहयेण सविहयेण-
एदि सविहयेण सविहयेण । एदि सविहयेण सविहयेण । एदि सविहयेण सविहयेण-

कथं परिचिदः नं सुदुर्लभं एयनविभक्तं एकत्वविभक्तं अनेदत्तस्यैव परिचिदोपि विभाषणस्यैव परिचि-
दस्यैव परिचिदस्यैव । दाएहं दत्तंवेयं केन अपणो सविहयेण आयनं सविहयेण विभोः अ-
पणोः सविहयेण विभोः सविहयेण । जदि दाएज एदि दत्तंवेयं तदा पमाणं सविहयेण-
एयं सविहयेण सविहयेण । सुदुर्लभं एदि सविहयेण सविहयेण । एदि सविहयेण सविहयेण-
एदि सविहयेण सविहयेण । एदि सविहयेण सविहयेण । एदि सविहयेण सविहयेण-

जह णवि सकमणज्जो अणज्जभासं विणा ढु गाहेदुं ।

तह ववहारेण विणा परमत्थुवदेसणमसकं ॥८॥

यथा नापि शक्योऽनार्योऽनार्यभाषां विना तु ग्राहयितुं ।

तथा व्यवहारेण विना परमार्योपदेशनमशक्यं ॥८॥

तात्पर्यवृत्तिः-जह णवि सकं यथा न शक्यः कोसौ अणज्जो अनार्यो म्लेच्छः । किं कर्तुं गारोः अर्थग्रहणरूपेण संबोधयितुं । कथं अणज्जभासं विणा अनार्यभाषा म्लेच्छभाषा तां विना । इच्छते गतः । इदानीं दास्यतेमाह-तद् तया ववहारेण विणा व्यवहारनय विना परमत्थुवदेसणमसकं परमार्थोपदेशनं कर्तुमशक्यं इति । अयमत्राभिप्रायः । यथा कश्चिद्ब्रह्मणो यतिर्वा म्लेच्छपत्न्या गतः तेन नमस्तद्वे हो सति ब्राह्मणेन यतिना वा स्वस्त्यति भणिते स्वस्त्यर्थमविनश्वरत्वमज्ञानन्तन् निरीक्ष्यते मेव इव । तथा म्लेच्छनिवर्तनोप्यात्मेति भाणिते सत्यात्मशब्दस्यार्थमज्ञानन्तन् आत्मा निरीक्ष्यत एव । यदा पुन निर्देषपत्न्यवहाररूपेण सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि जीवशब्दस्यार्थ इति कथ्यते तदा संतुष्टो भूत्वा जानाताति । एवं भेदे भेदरत्नप्रपञ्चाख्यानमुसूतया गाथाद्वयेन द्वितीयं स्वल्पं गतं ॥८॥ अथ पूर्वग्रथायां भणितव्यवहारेण परमार्थोपदेशयते तत्तन्मार्थं कथयति-

आत्मव्यापतिः-यथा खलु म्लेच्छः स्वस्त्यतिभिहिते सति तथाविवचाप्यवाचकसंबन्धवशोऽपगरीतं तत्त्वान् किंचदपि प्रतिपद्यमानो मेव इवानिमेरोन्मेवितचक्षुः प्रेक्षत एव । यदा तु स एव तदेतद्वाचनभेदार्थज्ञानान्येन तेनैव वा म्लेच्छभाषां समुदायं स्वाक्षिपदस्याविनाशो भवतो भवद्वित्यभिधेयं प्रतिपाद्यते तदा सद्य एवोचदमदानं दमपाधुप्रदशललक्षलक्षोचनपात्रस्तप्रतिपाद्यत एव । तथा किं लोकोप्यात्म्याभिधेये सति यथावस्थितामस्तरूपपरिष्ठानवहितुतत्वान् किंचदपि प्रतिपद्यमानो मेव इवानिमेरोन्मेवितचक्षुः प्रेक्षत एव । यदा तु स एव व्यवहारपरमार्थपदप्रस्तापितसम्यग्बोधमहादधरधिनान्येन तेनैव वा स्तरूपवात्कार्यं दर्शनज्ञानपारिष्यपततीत्यात्म्यात्मपदस्याभिधेयं प्रतिपाद्यते तदा सद्य एवोचदमदानं दमपाधुप्रदशललक्षलक्षप्रतिपाद्यत एव । एव म्लेच्छभाषास्थानीयत्वेन परमार्थप्रतिपादकत्वाद्बुध्यमानोऽप्यथ ॥ ८ ॥ अतो न म्लेच्छोऽनार्य इति वचनाद्व्यवहारनयो नानुसर्तव्यः ॥८॥ कथं व्यवहारस्य प्रतिपादकत्वमिति चेत् ।

जो हि सुदेणभिगच्छदि अप्पाणमिणं तु केवलं सुदं ।

तं सुदकेवलिमिसिणो भणंति लोगणदीवयरा ॥९॥

जो सुदणाणं सुव्वं जाणदि सुदकेवलं तमाहु जिणा ।

णानं अप्पा सुव्वं जक्षा सुदकेवली तक्षा ॥९॥

यो हि भूमेनाविगच्छति आत्मानमियं तु केवलं सुदं ।

तं सुदकेवलमिणो भवन्ति लोगणदीवयराः ॥९॥

य सुदणः सर्वे जानानि भुवकेवलिनं तमाहु जिनाः ।

इत्येवमेव सर्वे पञ्चाप्युदकेवली तक्षान् ॥९॥

व्याख्या-जो हि सुदेणभिगच्छदि अप्पाणमिणं तु केवलं सुदं । तं सुदकेवलिमिसिणो भणंति लोगणदीवयरा ॥९॥ जो सुदणाणं सुव्वं जाणदि सुदकेवलं तमाहु जिणा । णानं अप्पा सुव्वं जक्षा सुदकेवली तक्षा ॥९॥ यो हि भूमेनाविगच्छति आत्मानमियं तु केवलं सुदं । तं सुदकेवलमिणो भवन्ति लोगणदीवयराः ॥९॥ य सुदणः सर्वे जानानि भुवकेवलिनं तमाहु जिनाः । इत्येवमेव सर्वे पञ्चाप्युदकेवली तक्षान् ॥९॥

जह णवि सकमणज्जो अणज्जभासं विणा दु गाहेदुं ।
तह ववहारेण विणा परमत्थुवदेसणमसकं ॥८॥

यथा नापि शक्योऽनार्योऽनार्यभाषां विना तु ग्राहयितुं ।
तथा व्यवहारेण विना परमार्थोपदेशनमशक्यं ॥८॥

तात्पर्यवृत्तिः-जह णवि सकं यथा न शक्यः कोसौ अणज्जो अनार्यो म्हेच्छः । किं कर्तुं गाहेदुं अर्थग्रहणरूपेण संबोधयितुं । कथं अणज्जभामं विणा अनार्यभाषा म्हेच्छभाषा तां विना । दृश्यते गत् । इदानीं दार्ष्टान्तमाह-तह तथा व्यवहारेण विणा व्यवहारणं विना परमत्थुवदेसणमसकं परमार्थोपदेशनं कर्तुमशक्यं इति । अयमत्राभिप्रायः । यथा कश्चिद्ब्रह्मणो यतिनां म्हेच्छपत्न्यां गतः तेन नमस्कारेणैव साति ब्राह्मणेन यतिना वा स्वस्तीति मणिते स्वस्वार्थमार्थिनम्वत्त्वमजानन्सन् निरीक्ष्यते मेव इव । तथा न्मुनिजनोप्यामेतिमणिते सत्यात्मशब्दस्यार्थमजानन्सन् भ्रात्या निरीक्ष्यत एव । यदा पुन निदचयव्यवहारमनुष्येण सम्यग्दर्शनज्ञानचारिप्राणि जीवशब्दस्यार्थे इति कथ्यते तदा संतुष्टो भूत्वा जानान्ति । एवं वेद-वेदरत्नत्रयव्याख्यानमुस्तथा गाथाद्वयेन द्वितीयं स्वर्णं गतं ॥८॥ अथ पूर्वग्राथायां मणितव्यवहारमे परमांश्चाप्यते तत्तत्त्वमेवार्थे कथयति-

आत्मरूपातिः-यथा खलु म्हेच्छः स्वस्तीतिमिहिते सति तथाविधवाच्यवाचकसंबन्धव्यवहारवद्वा तन्वात् किञ्चदपि प्रतिपद्यमानो मेव इवानिमेषोन्मेषितचक्षुः प्रेक्षत एव । यदा तु स एव तदेतन्नान्तर्गतं धेनुधैनान्त्येन तेनैव वा म्हेच्छभाषां समुदाय स्वस्तिपदस्याविनाशो भवती भवत्यित्यभिधेयं प्रतिपाद्यते तदा सद्यःपद्यदमंदानंदमयाशुजलजलजलजलश्लेष्मचनपात्रस्तप्रतिपाद्यत एव । तथा किञ्च लोकोप्यामेवदभिर-ने सति यथास्थितात्मस्वरूपपरिज्ञानयथीकृतव्यक्तवान् किञ्चदपि प्रतिपद्यमानो मेव इवानिमेषोन्मेषितचक्षुः प्रेक्षत एव । यदा तु स एव व्यवहारपरमार्थपर्यवस्थापितसम्यग्बोधमहारधरतिनात्येन तेनैव वा व्याहारणमास्याय दर्शनज्ञानचारिप्राण्यततात्त्विकान्त्यात्मपदस्याभिधेयं प्रतिपाद्यते तदा सद्य एवोपद्यदमंदानंद-मुंदरबधुरबोधनरंगस्त प्रतिपद्यत एव । एवं म्हेच्छभाषास्यानीयत्वेन परमार्थप्रतिपादकत्वाद्बुद्ध्यमनीयत्वेन च ब्रह्मणो न म्हेच्छिम्य इति वचनाद्यवहारनयो नानुसर्तव्यः ॥८॥ कथं व्यवहारस्य प्रतिपादकत्वमिति चेत् ।

जो हि सुदेणभिगच्छदि अप्पाणमिणं तु केवलं सुद्धं ।
तं सुदकेवलमिसिणो भणंति लोगप्पीदीवयरा ॥९॥
जो सुदणाणं सव्वं जाणदि सुदकेवलं तमाहु जिणा ।
णाणं अप्पा सव्वं जहा सुदकेवली तस्मा ॥१०॥

यो हि शुद्धेनाभिगच्छति आत्मानमपिं तु केवलं शुद्धं ।
तं सुदकेवलिमिषयो भणंति लोकप्रदीपकराः ॥९॥
यः शुद्धज्ञानं सर्वं जानाति शुद्धकेवलिनं तमाहुर्जिनाः ।
ज्ञानमाप्त्वा सर्वं यस्माच्छुद्धकेवली तस्मान् ॥१०॥

तान्तर्यवृत्तिः-ओ यः कल्पं हि शुद्धं सुदेण भावयतेन स्वर्गवेदनद्वारेण निर्दिश्यमानसिद्धि-
रुदेण वाचिणपददि किञ्चि स्वर्गवेदनयुक्तमिति वा अप्पाणं आत्मानं इत्थं इमे प्रपञ्चभूत तु सु-
दि विदुः केवलं कल्पं तु सुद्धं तान्तर्यवृत्तिं नं पुरप सुदकेवलि निधययुक्तकेवलिनं इतिमो न
अप्य दमने वदन्ति लोकप्रदीपकरा लोकप्रदीपकराः लोकप्रदीपकरा इति । अत्रया तापसा मि-

जह णवि सकमणज्जो अणज्जभासं विणा तु गाहेदुं ।
तह ववहारेण विणा परमत्थुवदेसणमसकं ॥८॥

यथा नापि शक्योऽनार्योऽनार्यभाषां विना तु ग्राहयितुं ।
तथा व्यवहारेण विना परमार्योपदेशनमशक्यं ॥८॥

तात्पर्यवृत्तिः—जह णवि सकं यथा न शक्यः कोसौ अणज्जो अनार्यो म्लेच्छः । किं कर्तुं गाहेदुं
अर्थप्रहरूपेण संबोधयितुं । कथं अणज्जभासं विणा अनार्यभाषा म्लेच्छभाषा तां विना । दृष्टान्तं गतः ।
इदानीं दार्ढ्यतमाह—तह तथा व्यवहारेण विणा व्यवहारनय विना परमत्थुवदेसणमसकं परमार्योपदे-
शनं कर्तुमशक्यं इति । अयमत्राभिप्रायः । यथा कथिद्ब्राह्मणो यतिर्वा म्लेच्छपत्न्यां गतः तेन नमस्कारं कृते
सति ब्राह्मणेन यतिना वा स्वस्तीति भणिते स्वस्त्यर्थमविनश्वरत्वमजानत्सन् निरीक्ष्यते मेघ इव । तथायमह-
निजनोप्यात्मेतिभणिते सत्यात्मशब्दस्यार्थमजानत्सन् भ्रात्या निरीक्ष्यत एव । यदा पुन निश्चयव्यवहाररूप-
येण सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि जीवशब्दस्यार्थ इति कथ्यते तदा संतुष्टो भूत्वा जानातीति । एव भेद-
भेदरत्नत्रयव्याख्यानमुक्तया गाथाद्वयेन द्वितीयं स्थलं गतं ॥८॥ अथ पूर्वग्रथायां भणितव्यवहारेण परमार्यो
ज्ञायते ततस्तमेवार्थं कथयति—

आत्मव्याप्तिः—यथा खलु म्लेच्छः स्वस्तीत्यभिहिते सति तथाविधवाच्यवाचकसंबन्धावबोधवर्हिष्ठ
त्वान्न किंचदपि प्रतिपद्यमानो मेघ इवानिमेयोन्मेपितचक्षुः प्रेक्षत एव । यदा तु स एव तदेतद्वायानं-
धेकार्थज्ञेनान्येन तेनैव वा म्लेच्छभाषा समुदाय स्वस्तिपदस्याविनाशो भवतो भवद्वित्यभिधेयं प्रतिपाद्यते तदा
सद्यएवोद्यदमदानंदमयाश्रुजलजलजलजल्लोचनपात्रस्तप्रतिद्यत एव । तथा किञ्च लोकोप्यात्मेसाभिहि-
ते सति यथावसितात्मस्वरूपपरिज्ञानवहिष्कृतत्वान्न किंचदपि प्रतिपद्यमानो मेघ इवानिमेयोन्मेपितचक्षुः
प्रेक्षत एव । यदा तु स एव व्यवहारपरमार्थप्रस्थापितसम्यग्बोधमहारथरथिनान्येन तेनैव वा व्य-
हारपथमास्थाय दर्शनज्ञानचारित्राण्यततीत्यात्मेत्यात्मपदस्याभिधेयं प्रतिपाद्यते तदा सद्य एवोद्यदमदानंद-
मयाश्रुजलजलजलजल्लोचनपात्रस्तप्रतिद्यत एव ।

जो हिं सुदेणभिगच्छदि अप्पाणमिणं तु केवलं सुद्धं ।
तं सुदकेवलिमिसिणो भणंति लोग्गदीवयरा ॥९॥
जो सुदणाणं सव्वं जाणदि सुदकेवलिं तमाहु जिणा ।
णाणं अप्पा सव्वं जह्हा सुदकेवली तह्हा ॥१०॥

यो हि श्रुतेनाभिगच्छति आत्मानमिणं तु केवलं शुद्धं ।
सं भुतकेवलिनमृषयो भणंति लोकप्रदीपकराः ॥९॥
यः श्रुतज्ञानं सर्वं जानाति भुतकेवलिनं तमाहुर्जिनाः ।
ज्ञानमात्मा सर्वं यस्माच्छ्रुतकेवली तस्मात् ॥१०॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो यः कर्ता हि स्रष्टुं सुदेण भावश्रुतेन स्वसेवेदनज्ञानेन निर्विकल्पसमाधिना ।
जननेन अभिगच्छति अभि समन्ताज्जानात्यनुभवति कं अप्पाणं आत्मानं इणं इय प्रत्यभूत तु ।
किं किञ्चित् केवलं असह्यं सुद्धं रागादिदहितं तं पुरुषं सुदकेवलिं निधयश्रुतकेवलिन इतिपां ।
अस्यः भणंति मृषयन् लोग्गदीवयरा लोकप्रदीपकराः लोकप्रकाशका इति । अनया गायया निद

जह णवि सकमणज्जो अणज्जभासं विणा तु गाहेदुं ।

तह ववहारेण विणा परमत्थुवदेसणमसकं ॥८॥

यथा नापि शक्योऽज्ञार्योऽज्ञार्यभाषां विना तु ग्राहयितुं ।

तथा व्यवहारेण विना परमार्योपदेशनमशक्यं ॥८॥

तात्पर्यवृत्तिः-जह णवि सकं यथा न शक्यः कोसौ अणज्जो अनार्यो म्लेच्छः । किं कर्तुं गाहेदुं अर्थग्रहणरूपेण संबोधयितुं । कथं अणज्जभासं विणा अनार्यभाषा म्लेच्छभाषा तां विना । दृष्टान्तो गतः । इदानीं दाह्यतमाह-तह तथा व्यवहारेण विणा व्यवहारनयं विना परमत्थुवदेसणमसकं परमार्योपदेशनं कर्तुमशक्यं इति । अयमत्राभिप्रायः । यथा कश्चिद्ब्राह्मणो यतिर्वा म्लेच्छपत्न्यां गतः तेन नमस्कारे कृते सति ब्राह्मणेन यतिना वा स्वस्तीति भणिते स्वस्त्यर्थमविनश्वरत्वमजानन्सन् निरीक्ष्यते मेव इव । तथायमज्ञानिजनोप्यात्मेतिभाणिते सत्यात्मशब्दस्वार्थमजानन्सन् भ्रात्या निरीक्ष्यत एव । यदा पुन निर्दयव्यवहाररूपद्वेषेण सम्पददर्शनज्ञानचारित्र्याणि जीवशब्दस्वार्थं इति कथ्यन्ते तदा संतुष्टो भूत्वा जानातीति । एवं भेदाभेदरत्नत्रयव्याख्यानमुद्धतया गाथाद्वयेन द्वितीयं स्वयं गतं ॥८॥ अथ पूर्वग्नयायां भणितव्यवहारेण परमार्यो ज्ञायते ततस्तमेवार्थं कथयति-

आत्मरूपातिः-यथा खलु म्लेच्छः स्वस्तीत्यभिहिते सति तथाविक्त्वाप्यवाचकसंबंधापत्रोपब्रह्मिष्ठ तत्त्वान् किंचदपि प्रतिपद्यमानो मेव इवानिमेषोन्मेषितचक्षुः प्रेक्षत एव । यदा तु स एव तदेतद्भाषासंबंधैकार्थज्ञेनान्येन तेनैव वा म्लेच्छभाषां समुदाय स्वस्तिपदस्याविनाशो भवतो भवत्वित्यभिधेयं प्रतिपाद्यते तदा सद्यएवोचदमंदानंदमयाशुजलश्लक्ष्णलह्लेखनपात्रस्तप्रतिपद्यत एव । तथा किञ्च लोकोप्यात्मेत्यभिहिते सति यथावस्यितात्मस्वरूपपरिज्ञानवहिष्कृतत्वान् किंचदपि प्रतिपद्यमानो मेव इवानिमेषोन्मेषितचक्षुः प्रेक्षत एव । यदा तु स एव व्यवहारपरमार्थपरमस्वापितसम्पन्नेोधमहारथरथिनान्येन तेनैव वा व्यवहारपथमास्याय दर्शनज्ञानचारित्र्याप्यततीत्यात्मेत्यात्मपदस्याभिधेये प्रतिपाद्यते तदा सद्य एवोचदमंदानंदतः सुंदरबंधुरबोधतरंगस्तप्रतिपद्यत एव । एवं म्लेच्छभाषास्थानीयत्वेन परमार्थप्रतिपादकत्वादुपपत्त्यसनीयोऽप्यत्र ब्राह्मणो न म्लेच्छितव्य इति वचनाद्व्यवहारनयो नानुसर्तव्यः ॥८॥ कथं व्यवहारस्य प्रतिपादकत्वमिति चेत् ।

जो हिं सुदेणभिगच्छदि अप्पाणमिणं तु केवलं सुद्धं ।

तं सुदकेवलिमिसिणो भणंति लोग्गदीवयरा ॥९॥

जो सुदणार्णं सव्वं जाणदि सुदकेवलिं तमाहु जिणा ।

णार्णं अप्पा सव्वं जह्वा सुदकेवली तह्मा ॥१०॥

यो हि श्रुतेनाभिगच्छति आत्मानमिधं तु केवलं शुद्धं ।

तं श्रुतकेवलिनमृषयो भणंति लोकप्रदीपकराः ॥९॥

यः श्रुतज्ञानं सर्वं जानाति श्रुतकेवलिनं तमाहुर्जिनाः ।

ज्ञानमात्मा सर्वं यस्माच्छ्रुतकेवली तस्माद् ॥१०॥

तात्पर्यवृत्तिः-जो यः कर्त्ता हि स्फुटं सुदेण भावश्रुतेन स्वसंवेदनज्ञानेन निर्विकल्पसमाधिना कर्णभूतेन आभिगच्छति अभि समंताजानात्यनुभवति क अप्पाणं आत्मानं इणं इमं प्रत्यक्षोभूतं तु पुनः किं विशिष्टं केवलं असहायं सुद्धं रागादिरहितं तं पुरुषं सुदकेवलिं निधयश्रुतकेवलिनं इतिपां परमः ऋषयः भणंति कथयंति लोग्गदीवयरा लोकप्रदीपकराः लोकप्रकाशका इति । जनया गाथया निर्दय-

दृष्टव्येति शिष्येण । अथ को मुद्रणाणमित्यादि-जो पः कर्ता मुद्रणाणं दारभोगद्रव्यधृतं सत्त्वं सर्वं परिपूर्णं जाणति जानाति मुद्रकेवाळे व्यवहारधृतकेवळिनिं तद्वाहृजिणा ते पुरुषं आहू मुद्रति के ते त्रिनाः सर्वज्ञाः । कर्मादिनि चैत् जज्ञा यस्याकारणात् मुद्रणाणं द्रव्यधृताणां पक्षं भावधृतज्ञान आदा आत्मा भवति कार्यधृता सत्त्वं आश्रयविभिविषयं परमिच्छितिविषयं वा तज्ञा तस्याकारणात् मुद्रकेवली इन्द्रधृतकेवली वा भवतीति । अथयथार्थं यो भावधृतस्त्वेषेण स्वसंवेदनज्ञानेन द्रुष्टात्मानं जानाति स निरवयवधृतकेवली भवति । यन्तु इन्द्रजानाने न संवेदयति न भावयति बहिर्विषयं द्रव्यधृतार्थं जानाति वा व्यवहारधृतकेवली भवतीति । ननु तर्हि स्वसंवेदनज्ञानवेदेनास्मिन् कोऽपि धृतकेवली भवति तस्य पादसं पूर्वपुरदाणां दृष्टव्यमानरूपवत्संबन्धज्ञानं तादृशमिदानीं नास्ति किंतु धर्मव्याप्तं योग्यमरतोत्तर्यं । एवं निरवयवव्यवहारधृतकेवलीव्याप्तमानव्येषेण साधारण्येन तृतीयस्थले गतं ॥९-१०॥ अथ गाथायाः पूर्वार्द्धेन भेदरत्नत्रयभावनामुत्तरार्द्धेनाभेदरत्नत्रयभावना च प्रतिपादयति-

आत्मरसयातिः-यः धृतेन केवले मुद्रमात्मानं जानाति स धृतकेवलीति तावपरमार्थो यः श्रुतज्ञानं सर्वं जानाति स धृतकेवलीति व्यवहारः । तदत्र सर्वमेव तावत् ज्ञानं निरूप्यमाणं किमात्मा किमनात्मा, न तावदनात्मा शमस्तस्याप्यनामनस्त्वेतनेतरदार्परबंधनपस्य ज्ञानतादृश्यानुपपत्तेः । ततो सर्वतराभावात् ज्ञानमात्रेयाप्याप्तः धृतज्ञानमप्यामेव स्वान् । एवं सति यः आत्मानं जानाति स धृतकेवलीत्यायाति स तु परमार्थ एव । एवं ज्ञानज्ञानिनो भेदेन व्यपदिश्यता व्यवहारिणां परमार्थमात्रमेव प्रतिपद्यते न किंचिदप्यतिरिक्तं अथ च यः धृतेन केवलमुद्रमात्मानं जानाति स धृतकेवलीति परमार्थस्य प्रतिपादयिष्युमपराकृतावाः धृतज्ञानं सर्वं जानाति स धृतकेवलीति व्यवहारः परमार्थमतिपादकयेनात्मानं प्रतिष्ठापयति ॥ ९-१० ॥ कुणो व्यवहारनयो मानुसर्तव्य इति चेत्-

णाणक्षि भावणा खलु कादव्वा दंसणे चरित्ते य ।
ते पुण त्तिण्णिवि आदा तद्धा कुण भावणं आदे ॥११॥

ज्ञाने भावना खलु कर्तव्या दर्शने चारित्र्ये च ।

तानि पुनः शीघ्रपि आत्मा तस्मात् कुरु भावना आत्मनि ॥११॥

सात्पर्यवृत्तिः-सम्पददर्शनज्ञानचारित्र्यभावना खलु शृष्टे कर्तव्या भवति । पुनर्हीष्यपि निरवयवे नन्मैव यतः कारणात् तस्मात् कुरु भावनां द्रुष्टामनीनि ॥११॥ अथ भेदाभेदरत्नत्रयभावनाफल दर्शयति-

जो आदभावणमिणं णिच्चुवज्जुत्तो मुणी समाचरदि ।

सो सत्त्वदुक्खमोक्खं पावदि अचिरेण कालेण ॥१२॥

यः आत्मभावनामिमां नित्योपतः मुनिः समाचरति ।

सः सर्वदुःखमोक्षं मामोत्याचिरेण कालेन ॥१२॥

सात्पर्यवृत्तिः-यः कर्ता आत्मभावनामिमां नित्योपतः सन् मुनिः सपोधनः समाचरति सम्पदाचरति भावयति ॥ सर्वदुःखमोक्षं मामोत्याचिरेण स्वीकृतात्वेनेत्यर्थः । इति निरवयवव्यवहाररत्नत्रयभावनागाथना-पठन्याप्तमानरूपेण साधारण्येन चतुर्थस्थले गतं । अथ यथा कोऽपि ज्ञातृणादिविशिष्टोऽजनां म्लेच्छप्रतिबो-धनकाले एक म्लेच्छमात्रो ज्ञाने न च शेषकाले तस्यैव ज्ञानीपुरुषोऽप्यज्ञानिप्रतिबोधनकाले व्यवहारमाश्रयति न च ।

.. :: .. :: .. :: दु मुद्रणाओ ।

भूदत्यमस्सिदो खलु सम्मादिद्धी हवदि जीवो ॥१३॥

पदार्थं तेषामिति भावार्थः ॥ एवं निश्चयव्यवहारनयन्याख्यानप्रतिपादनरूपेण गाथाद्वयेन पंचमं रघलं गतं ॥
इति चतुर्दशगाथाभिः स्थूलपंचकेन पीठिका समाप्ता ॥

अथ कश्चिदासनमन्यः पीठिकान्याख्यानमात्रेणैव हेयोपदेयतत्वं परिज्ञाय विशुद्धज्ञानदर्शनस्वभावात्
निजस्वरूपं भावयति । विस्तररुचिः पुनर्नवभिरधिकारैः समयसारं ज्ञान्वा पश्चाद्भावनां करोति तद्यथा—
विस्तररुचिर्विशेष्यं प्रति जीवादिनवपदार्थाधिकारैः समयसारन्याख्यानं क्रियते । तत्रादौ नवपदार्थाधि-
कारगाथाया आर्त्तरीद्वपरिस्वागलक्षणनिर्विकल्पसाभायिकसिक्तानां यष्टुद्वात्मरूपस्य दर्शनमनुभवनमवलोक-
नमुपलब्धिः संविद्धिः प्रतीतिः कृपातिरनुभूतिस्त्वदेव निश्चयनयेन निश्चयचारित्रार्थिनाभावि निश्चयसम्यक्त्व-
धीतरागसम्यक्त्वं भव्यते । तदेव च गुणगुण्यभेदरूपनिश्चयनयेन शुद्धात्मस्वरूपं भवतीत्येका पातनिका । अथवा
नवपदार्था भूतार्थेन ज्ञानाः संतस्तएव भेदोपचारेण सम्यक्त्वविरयत्वादन्यत्रात्मस्वरूपानिमित्तं भवति निश्चय-
नयेन तु द्वकीयशुद्धपरिणाम एव सम्यक्त्वमिति द्वितीया चेति पातनिकाद्वयं मनसि धृत्वा सूत्रमिदं प्ररूपयति ।

आत्मरूपानिः—ये लल्ल पर्यंतपाकौर्त्तार्थं ज्ञानकार्तस्वरस्थानीयपरम भावमनुभवति तेषां प्रथम-
द्वितीयाद्यनेककारणरेरताप्यमानकार्तस्वरानुभवस्थानीयापरमभावानुभवनशून्यत्वाद्बुद्ध्यादेशितया समुदा-
तित्वात्सल्लिखितैकत्वभावेकभावः शुद्धनय एवोपरितानेकप्रतिधर्षिकास्थानीयत्वात्परिहायमानः प्रयोजनवान् ।
अन्ये तु प्रथमद्वितीयाद्यनेकपाकपरंपराप्यमानकार्तस्वरस्थानीयमपरमं भावमनुभवति तेषां पर्यंतपाकौर्त्तार्थं
ज्ञानकार्तस्वरस्थानीयपरमभावानुभवनशून्यत्वादशुद्धन्यादेशितयोपदर्शितप्रतीतिश्लेषैकभावात्नेकभावेऽप्यव-
हारनयो विचित्रधर्ममालिकास्थानीयत्वात्परिहायमानरूपावे प्रयोजनवान् तार्थतीर्थरुचयोत्तिथमेव व्यवसि-
त्वात् । उक्तं च “ अज्ञानमय पवज्जह तामा बवहारणिष्यए मुपह । एकैण विगा छिज्जह तिथ
अण्णेण टण सत्थं । ”

उभयनयविधौधर्म्यमिति स्यात्पदाके जिनवचसि रमंते ये स्वयं वांतयोहाः ।

सपदि सप्रयसारं से परं ज्योतिरश्चरनवमनयपक्षाशुष्णमीक्षेत एव ॥४॥

व्यवहरणनयः स्याद्यद्यपि प्राक्पदम्यामिह निहितपदानां हंत हस्तावबंधः ।

तद्यपि परममर्थं विज्ञानकारमात्रं परविरहितमंतः पश्यतां नैव किंचित् ॥५॥

एकत्वे नियतस्य शुद्धनयतो ध्यात्पुर्नदस्याजनः पूर्णज्ञानघनस्य दर्शनमिह इत्यांतोरभ्यः वृषक् ।
सम्यग्दर्शनमेतदेव नियमाद्रात्मा च तावान्यं तन्मुक्त्वा भवतस्त्वसंततिमिमाणा मायमेकौत्सु नः ॥६॥

अतः शुद्धनयायत्त प्रयग्योतिधकारित तत् ।

नवतस्त्वगतचेपि यदेकत्वं न मुंचति ॥७॥

भूदत्येणाभिगदा जीवाजीवा य पुण्णपावं च ।

आसवसंवरणिज्जरबंधोमोस्खो य सम्मत्ते ॥१५॥

भूतार्थेनाभिगता जीवाजीवौ च पुण्णपावं च ।

आसवसंवरनिर्भरा बंधो मोसश्च सम्यक्त्वं ॥१६॥

सात्पर्यवृत्तिः—भूदत्येण भूतार्थेन निश्चयनयेन शुद्धनयेन अभिगदा अभिगता निर्जाना निश्चिता
ज्ञानाः सेतः के ते जीवाजीवा य पुण्णपावं च आसवसंवरणिज्जरबंधो मोसश्चो य जीवाजीव
पुण्यपापास्तस्वरनिर्जराबंधमोक्षस्वरूपा नव पदार्थाः सम्भ्रंशं तेषामेदोपचारेण सम्यक्त्वविरयत्वात्परि-
णवात्सम्यक्त्वं भवेति । निश्चयेन परिणाम एव सम्यक्त्वमिति । नव पदार्थाः भूतार्थेन ज्ञाना सतः सम्यक्त्वं
भवतीत्युक्तं भवन्नित्यकीर्त्ता भूतार्थेपरिज्ञानमिति शूटे प्रयुक्तम् । यद्यपि नव पदार्थाः तादेवमन्यनि-
मित्तं प्राप्यनिरसिप्रोपश्रवा भूतार्था भव्यते तद्यत्पभेदज्ञानवत्क्षणनिर्विकल्पनमाधिराते अमूर्त्तार्था अम-

चिरमिति नवतत्रस्तुमुन्नीपमानं फनकमिह निमन्ने वर्णमात्रकलाये ।

अथ सततविविक्तं दृश्यतामेकरूपं प्रतिपदमिदमात्मज्योतिरद्योतमानं ॥८॥

अथैवमेकत्वेन द्योतमानस्यात्मनोऽधिगमोपायाः प्रमाणनयनिशेषाः ये ते सत्यभूतार्थास्तेष्वन्यदने-
कएव भूतार्थः । प्रमाणं तावत्परोक्ष प्रत्यक्षं च तत्रोपादानुशास्त्ररक्षणं प्रवर्त्तमानं परोक्षं केवलमत्रनि-
नियतत्वेन वर्त्तमानं प्रत्यक्षं च तदुभयमपि प्रमानुप्रमाणप्रमेयभेदस्यानुभूयमानतायां भूतार्थमप्य च स्यु-
स्तसमस्तभेदैकजीवत्वभावस्यानुभूयमानतायामभूतार्थं । नयस्तु द्रव्यार्थिकश्च पर्यायार्थिकश्च तत्र द्रव्यपर्या-
यामकं यस्तुनि द्रव्यं मुद्गरनयानुभावयतीति द्रव्यार्थिकः पर्यायमुद्गरनयानुभावयतीति पर्यायार्थिकः
तदुभयमपि द्रव्यपर्याययोः पर्यायेणानुभूयमानतायां भूतार्थं । अथ च द्रव्यपर्यायानार्थोद्गुदत्रमुमात्रजीव-
त्वभावस्यानुभूयमानतायामभूतार्थं । निशेषस्तु नाम स्थापना द्रव्य भावश्च । सप्रानुद्गुणे यस्तुनि सहा-
करणं नाम । सोयमित्यन्यत्र प्रतिनिधिव्यवस्थापने स्थापना । वर्त्तमानतपर्यायाद्रव्यदृश्य, वर्त्तमानतपर्यायो-
भावस्तच्चतुष्टयं स्वस्वच्छरणैतच्छरणानुभूयमानतायां भूतार्थं । अथ च निर्विकक्षणम् अशुभौजीवत्वभाव-
स्यानुभूयमानतायामभूतार्थं अर्थवममीषु प्रमाणनयनिशेषेषु भूतार्थत्वेनैको जीव एव प्रदीयते ।

उदयति न नयश्रीरस्मेति प्रमाणं क्वचिदपि च न विद्यो यानि निशेषरक्त ।

किमपरमभिदम्पो धास्ति सर्वकपेऽस्मिन्ननुभवमुपपाने भाति न द्वैतमेव ॥ ९ ॥

आमन्वभावं परभावभिसमापूर्णमाद्यतविमुक्तमेकं ।
विटीनसंकरपथिकरपत्रालं प्रकाशयन् दृष्टनयोम्युदेति ॥१०॥

जो पस्तदि अप्याणं अवदपुटं अणणयं णियदं । अविसेसमसंजुत्तं तं मुद्गणयं वियाणीहि ॥१६॥

यः पदयति आत्मानं अवदस्पृष्टयन्यकं नियतं ।
अविशेषमसंयुक्तं तं दृष्टनयं विजानीहि ॥१६॥

शास्त्रपर्यहृषिः—जो पस्तदि यः कर्ता पश्यति जानानि कं अप्याणं दृष्टागन ७५०७
अवदपुटं द्रव्यकर्मनोक्तम्यामसंशुष्टे जटे तिसिनीपत्रवत् । अणणय्य अनन्यद नरनरवर्द्धिपरीपे
द्रव्यकर्मण तमेव धासवोमाकुम्पलप्रादिपर्यायेषु दृतिराद्रव्यवत् णिययं निवामरमित्ति निभागतोरा-
गारस्यासु समुद्रवत् अविसेसे अविशेषमभिन हानदर्सनादिभेदरहितं गुणवद्विषयवदीनवर्द्धिपेऽपेऽपे दृष्ट-
पीनत् असंयुत्तं असंयुक्तमसंबद्धं समादिविकल्पपरभावकर्मरहितं निधयनदेनोप्यारितनरवर्द्धिपे
तं मुद्गणयं वियाणीहि तं पुरुषमेवाभेदमेव दृष्टनपरिपयवापुद्गाममाधकपापुद्गामिनावर्द्धिपयन-
त्याय दृष्टं विजानीहीति भावार्थः । अथ द्वितोयगाधायां या पूर्व मजिना दृष्टावदुष्टिनः का र्वेव निर्वि-
काररवमवेदनहानानुभूतिरिति प्रतिपादयति ।

आत्मरूपातिः—या एववदस्पृष्टयननन्दस्य निदयनस्यदिन्दस्यगुणस्य स्वामनोऽनुदृष्टिं न
दृष्टनयः तावन्नुभूतिराभेदेयामैरव प्रदीयते ७५ ७५०७दिनशक्यमनेद्रुर्द्धिपेऽपेऽपे दृष्टावदुष्टिनः
भूतार्थवत्तावति—यथा एतु दिशिनीरप्रव्य मणिनिमादय मणिपुद्गलवदपेदेनानुभूयमानतायां
एतद्वत्भूतार्थमपेक्षाकः सात्त्विकदृष्टं तिसिनीरप्रव्यमात्रमुद्रवदुष्टिनः स्वामनोऽनुदृष्टिं न
दृष्टावदुष्टिनः पर्यायेणानुभूयमानतायां दृष्टावदुष्टिनः भूतार्थमपेक्षाकः पुद्गलदृष्टिनः कावमपुद्गेऽपेऽपे
नतायामभूतार्थं । यथा च दृष्टिनयताः कर्त्तव्यवर्द्धिपेऽपेऽपे दृष्टावदुष्टिनः स्वामनोऽनुदृष्टिं न
मपि सर्वतोप्यसहर्षमेकं दृष्टिकारकमात्रमुद्रवदुष्टिनः स्वामनोऽनुदृष्टिं न कर्त्तव्यवर्द्धिपेऽपेऽपे
भूयमानतायामवयवं भूतार्थमेव सर्वतोप्यसहर्षमेकं कर्त्तव्यवर्द्धिपेऽपेऽपे दृष्टावदुष्टिनः स्वामनोऽनुदृष्टिं न

वारिधेर्वृद्धिहानिपर्यायेणानुभूयमानतायामनियत्वं भूतार्थमपि नित्यव्यवस्थितं वारिधेस्त्रभावमुपेत्य
 भूयमानतायामभूतार्थं तथात्मनो वृद्धिहानिपर्यायेणानुभूयमानतायामनियत्वं भूतार्थमपि नित्यव्यवस्थित-
 मात्मस्वभावमुपेत्यानुभूयमानतायामभूतार्थं । यथा च कांचनस्य क्रिग्धपीतगुरुवादिपर्यायेणानुभूयमान-
 तायां विशेषत्वं भूतार्थमपि प्रत्यस्तमितसमस्तविशेषकांचनस्वभावमुपेत्यानुभूयमानतायामभूतार्थं तथात्मनो
 ज्ञानदर्शनादिपर्यायेणानुभूयमानतायां विशेषत्वं भूतार्थमपि प्रत्यस्तमितसमस्तविशेषमात्मस्वभावमुपेत्यानुभू-
 यमानतायामभूतार्थं । यथा वापां सत्ताच्चिःप्रत्ययोष्णसमाहितत्वपर्यायेणानुभूयमानतायां संयुक्तत्वं भूतार्थ-
 मप्येकांततः शीतस्वभावमुपेत्यानुभूयमानतायामभूतार्थं तथात्मनः कर्मप्रत्ययमोहसमाहितत्वपर्यायेणानुभू-
 यमानतायां संयुक्तत्वं भूतार्थमप्येकांततः स्वयंबोधबीजस्वभावमुपेत्यानुभूयमानतायामभूतार्थं ।

न हि विदधति यद्दृष्टभाषादयोष्णी स्फुटमुपरितरंतोव्येव यत्र प्रतिष्ठा ।
 अनुभवतु तमेव द्योतमानं समंतात् जगदपगतमोहीभूय सम्पत्स्वभावं ॥ ११ ॥

भूतं भातमभूतमेवं रभसान्निभयं बंधं सुधीर्यंततः किल कौप्यहो कलयति व्याहय मोहो हठात् ।
 आत्मानानुभवेक्ष्यमप्यमहिमा व्यक्तोपमास्ते ध्रुवं नित्यं कर्मकलंकंपकविकलो देवः स्वयं शास्ततः ॥११॥

आत्मानुभूतिरिति शुद्धन्यायिका वा ज्ञानानुभूतिरियमेव किलेति बुद्धा ।
 आत्मानमात्मनि निवेश्य सुनिष्प्रकंपमेकोस्ति नित्यमत्रबोधधनः समंतात् ॥ ११ ॥

**जो पस्सदि अप्पाणं अवद्धपुट्टं अणणमविसेसं ।
 अपदेससुत्तमज्झं पस्सदि जिणसासणं सव्वं ॥१७॥**

यः पश्यति आत्मानं अवद्धस्पृष्टमन्यमविशेषं ।
 अपदेशमूत्रमध्यं पश्यति जिनशासनं सर्वं ॥१७॥

मात्पर्यट्टिभिः— जो पस्सदि यः कर्त्ता पश्यति जानात्यनुभवति के अप्पाणे सुखामर्त्तं कि
 रितात् भवद्दुष्टं अवद्दुष्टं । अत्र कथमाद्येन सक्षेपस्त्वचयो प्राणः । स्पृष्टभावेन तु संयोगमात्रमिति ।
 इन्द्रजर्मनोरुमेषामगमपृष्टं जौ विमिनीपरवत् । अणणं अनन्यं मृत्तिकाद्रव्यवत् । अविसेसं अविशेष-
 काभिन्नं सुखं चत्तु निवृत्तमभ्यिन्नं समुदवत् अमंयुक्तं परद्रव्यसयोगरहितं निक्षयनयेनोष्णरहितजगत्तरी ।
 निवृत्तमयुक्तं रोगेनगद्वयं गृहं नास्ति । कथं लभ्यत इति चेत् सामर्थ्यात् तदपि कथं धृतप्रकृतगामर्त्तयुक्तौ
 ति अस्ति मूत्रार्थं इति कथनात् । स पुनः पस्सदिपश्यति जानाति किं तत् जिणसासणं जिनशासने
 भर्त्सन्मदकपं जितनव साव्यं सर्वं ज्ञानागपरिपूर्णा कथंभुवं अपदेससुत्तमज्झं अपदेशमूत्रमध्य आ-
 दिरुक्तं येन स अत्यरंतागच्छेत् इत्यभ्युत्थमिनि यावत् मूत्रपरिउत्तिष्ठां भावयुत ज्ञानमया इति तेन
 एतद्वदनेन एव ज्ञानमयेन परिच्छेदमादेशमूत्रमध्य अणयने इति । अपमत्र भावः यथा लवणमय
 एतद्वदनेन एतदा एतद्वदनेन कश्चिदव्यययोगेन विव्रमिक्काश्वाद्ः प्रतिभातकानिना । ज्ञानिनो पुन-
 र्देशमज्झं मूत्रमयाज्ञानमयाः सत्त्वोः स्वर्गमयाः सत्त्वोः लोकादिर्गमेषु परार्थं शिलाभेदेन जिनो-
 निःश्वसन्मज्झं अणणं वेदगद्वज्जनका प्रतिभाति ज्ञानिनो पुनरावृत्तेरज्ञानमयाः एव इति हेतु-
 काश्चो सुखं चत्तु इति मते सर्वं जिनशासनं ज्ञानं भवतीति यथा समानमित्यादयस्तद्विदितो-
 न्येन सुखं चत्तु इति मते सर्वं । दि. च मियादकनधेन दर्शनमेतेन सागादिशब्देन कश्चित्ते इति
 कांश्च इत्यनेन । अत्र दृष्टव्यं यथाः मयाभूतनिः । मंनुदा मयाः वनमये लभ्यत इति निष्कर्षी ।

ज्ञानमूत्रमध्यः— देवमज्झंमूत्रमध्यं निवृत्तमयं निवृत्तमयमूत्रमयं यामनेभुम् ।
 काश्चिद्वदनेन इत्यनेन ज्ञानमयाः मयाभूतनिः । मंनुदा मयाः वनमये लभ्यत इति निष्कर्षी ।
 काश्चिद्वदनेन इत्यनेन ज्ञानमयाः मयाभूतनिः । मंनुदा मयाः वनमये लभ्यत इति निष्कर्षी ।

विचित्रव्यंजनसंयोगोपजातसामान्यविशेषतिरोभावाविर्भावान्यामनुभूयमानं एवञ्च लोकात्मबुद्धानां व्यंजनलुब्धानां स्वदत्ते न पुनरन्यसंयोगान्न्यतोपजातसामान्यविशेषविर्भावतिरोभावाभ्यां । अथ च यदेव विशेषविर्भावानुभूयमानं एतन्न तदेव सामान्याविर्भावानि तथा विचित्रहयाकारकरंविनचोपजातसामान्यविशेषतिरोभावाविर्भावान्यामनुभूयमानं ज्ञानमबुद्धानां ज्ञेयलुब्धानां स्वदत्ते न पुनरन्यसंयोगान्न्यतोपजातसामान्यविशेषविर्भावतिरोभावाभ्यां । अथ च यदेव विशेषविर्भावानुभूयमानं ज्ञानं तदेव सामान्याविर्भावानाप्यलुब्धबुद्धानां यथा सैषवस्तिव्योन्वयद्रव्ययोगान्यच्छेदेन केवउ एवानुभूयमानः सर्वसोप्येकउवणरसम्बालुवणचेन स्वदत्ते तत्प्राव्यापि परद्रव्यसंयोगान्यच्छेदेन केवउ एवानुभूयमानः सर्वतीत्येकविज्ञानपनत्वात् ज्ञानत्वेन स्वदत्ते ।

अखंडितमनाकुले ज्वलन्तमंगशर्हिर्महः परमस्तु नः सद्भ्रमुद्रितानं मदा ।
 चिदुच्छ्रुतमनिर्भरं सक्तकालमात्रवते मदेकरसमुद्रमल्लवणगिन्वर्त्तीश्यायिनं ॥ १४ ॥
 एष ज्ञानधनो नित्यधामनिद्रमधीनुभिः ।
 साम्यसाधकभावेन द्विधैकः समुपास्यते ॥ १५ ॥

आदा सु मज्झ णाणे आदा मे दंसणे चरित्ते य ।
 आदा पच्चखाणे आदा मे संवरे जोगे ॥१८॥

आत्मा स्फुटं मम ज्ञाने आत्मा मे दर्शने चरित्रे च ।
 आत्मा मत्यास्याने आत्मा मे संवरे योगे ॥१८॥

तात्पर्यवृत्तिः—आदा शुद्धात्मा तु स्फुटं मज्झ सम भवति च विषये णाणे आदा मे दंसणे चरित्ते य आदा पच्चखाणे आदा मे संवरे योगे साम्यज्ञानदर्शनचरित्रप्रत्यक्षपदमगद्ययोगभाषणा विषये । योगे बोध्यः—निर्विकल्पसमर्थं परमत्तामयिके परमत्पाने चेत्येके भावः भोगः शक्तिज्ञानपद-
 हास्यादिभावरहिते शुद्धात्मनि ध्याते सर्वे साम्यज्ञानादिकः लभ्यत इत्यर्थ एव बुद्धनपदप्रत्यक्ष-
 मुल्यत्वेन प्रथमत्युक्ते गाथात्रये गते । इत उच्यते भेदभेदरत्नत्रयगुण्यत्वेन गाथात्रय कल्पने—तदप-
 गाथायां पूर्वाद्धेन भेदरत्नत्रयभाषणानामपराद्धेन आभेदरत्नत्रयभाषणो कथयति—

दंसणणाणचरित्ताणि सेविदब्बाणि साहुणा णिघं ।
 ताणि पुण जाण तिण्णिवि अप्पाणं चेव णिच्छपदो ॥१९॥
 दर्शनज्ञानपारित्राणि मेवितप्पानि साधुना नित्यं ।
 ज्ञानि पुनर्जानीहि श्रीण्यप्यारमानयेव निधयतः ॥१९॥

तात्पर्यवृत्तिः—दंसणणाणचरित्ताणि सेविदब्बाणि साहुणा णिघं साम्यदर्शनप्रत्यक्षचरि-
 त्ताणि सेवितप्पानि साधुना स्पर्शरत्नत्रयेन नित्यं सर्वकालं ताणि पुण जाण तिण्णवि तन्नि पुनर्जानी
 हि श्रीण्यपि अप्पाणं चेव शुद्धमने चैव णिच्छपदो निधयतः बुद्धनिधयतः । अपमत्पाने—चेतरेव-
 तिपयप्रोपकपादादिरहितनिर्विकल्पकधिमये साम्यदर्शनज्ञानचरित्रप्रत्यक्षचरिणि । अथ साधुदत्तेन तन्नेव
 भेदभेदरत्नत्रयभाषणेन इष्टतत्त्वार्त्तान्तां समर्थयति ।

आत्मस्ययानिः—येनैव हि आनेनासा कल्पं कल्पने च स्वभेदेनाने नियमुत्पन्न इति स्वदत्त-
 वृत्त परेषां स्वदत्तरेण साधुना दर्शनज्ञानचरित्राणि नित्यमुत्पन्नानि इति तत्त्वम् । तन्नि पुनर्जानी
 परमार्थेनादिक एव कथयताभावात् तथा देवदत्तस्य कल्पश्चिह्नं ज्ञानं ज्ञानमनुकालं च देवदत्तस्य स्व-
 कान्तिकसारेदेवत्वं एव न कल्पंस्वरे तत्त्वमन्वयप्रत्यये ज्ञानं ज्ञानमनुकालं च स्वदत्तस्य स्वदत्त-
 मन्वयत्वेन तत्र आत्मा एक एवेत्यस्य इति स्वदत्तमेव प्रत्येकमेव च विद-

दर्शनज्ञानचारित्रैस्त्रिंशत्वादेकत्वतः स्वयं । मेचको मेचकश्चापि समाम्ना प्रमाणतः ॥१९॥
 दर्शनज्ञानचारित्रैस्त्रिंशभिः परिणतत्वतः । एकोपि त्रिस्वभावत्वाद्ब्रह्महारेण मेचकः ॥१७॥
 परमार्थेन तु व्यक्तज्ञातृत्वज्योतिषैककः । सर्वभावांतरध्वंसिस्वभावत्वादमेचकः ॥१८॥
 आत्मा नीधतयैवालं मेचकामेचकत्वयोः । दर्शनज्ञानचारित्रः साध्यसिद्धिर्न चान्यथा ॥१९॥

जह णाम को वि पुरिसो रायाणं जाणिऊण सहहदि ।
 तो तं अणुचरदि पुणो अत्यत्थीओ पयत्तेण ॥२०॥
 एवं हि जीवरायां णादब्बो तह य सहहे दब्बो ।
 अणुचरिदब्बो य पुणो सो चेव दु मोक्खकामेण ॥२१॥

यथानाम कोपि पुरुषो राजानं ज्ञात्वा श्रद्धपाति ।
 ततस्तपनुचरति पुनरर्याधिकः प्रयत्नेन ॥ २० ॥
 एवं हि जीवराजो ज्ञातव्यस्तथैव श्रद्धातप्यः ।
 अनुचरितव्यश्च पुनः स चैव तु मोक्षकामेन ॥२१॥

हात्पर्यवृत्तिः—जह यथा णाम अहो एकुटं वा कोवि कोपि कश्चित् पुरिसो पुत्रा रायाणं
 राजानं त्राणिऊण उपप्रचामरादिराजचिहेर्ज्ञात्वा सहहदि यद्वत्ते अयमेव राजेति निश्चिनोति तौ ततो ब्रह्म-
 धदानानंतरं तु तं राजानं अणुचरदि अनुचरति आश्रयत्पराश्रयति कथंभूतः सत् अत्यत्थीओ अर्था-
 धितो अविनाशी वयत्तेण मर्गनापर्येणति दृष्टातगाथा गता एवं अनेन प्रकारेण हि एकुटं जीवरायां
 पुट्टरःरायाः णादब्बो निर्भारस्वर्गवेदनज्ञानेन ज्ञातव्यः । तह य तथैन सहहेव्वद वो अनेन
 निदानेदेहमममो गगादिगदितः कुदामेति निश्चिनव्यः अणुचरिदब्बो य अणुचरितव्यश्च निश्चिन
 अणुचरितव्यश्च पुनः सो एव त एव सुदाम्ना दु पुनः मोक्खकामेण मोक्षार्थिना पुणोणे
 एव ॥ इदं च एव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर
 एव इदं च एव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर
 इदं च एव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर
 इदं च एव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर

आत्मदत्तयानिः—यथा हि कश्चिन्पुरुषोऽर्थाधी प्रयत्नेन प्रथमेन राजानं जानीते तत्रानेनैव ब्रह्म-
 धदानं कुरुष्यते । तत्रानेनैव भेदाभेदात् प्रथमेनात्मा ज्ञानव्यः तत्र स एव श्रद्धातप्यः तत्र स एव
 अणुचरति । अणुचरति अणुचरति अणुचरति अणुचरति अणुचरति । तत्र यदात्मनोनुभूयमानोऽसौ राजा भवेति तस्मिन्
 भेदे तस्मिन्पुत्रस्यैव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर
 एव इदं च एव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर
 इदं च एव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर
 इदं च एव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर

अणुचरति अणुचरति अणुचरति अणुचरति अणुचरति । तत्र यदात्मनोनुभूयमानोऽसौ राजा भवेति तस्मिन्
 भेदे तस्मिन्पुत्रस्यैव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर
 एव इदं च एव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर
 इदं च एव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर
 इदं च एव भेदाभेदरत्नप्रवभावनारूपया परमात्मचित्तयैव पूर्वनेदरमाकं किं विशेषेण पुणुचर

सत्यात्मा ज्ञानतादात्म्येति क्षणमपि ज्ञानमुवासीत् इत्यं बुद्धबोधितबुद्धत्वकारणपूर्वकत्वेन ज्ञानस्योत्पत्तेः । तर्हि तत्कारणात्पूर्वमज्ञानपदवाचा निरत्यन्तप्रतिबुद्धत्वादिप्रमेतत् । तर्हि कियंतकालमयमप्रतिबुद्धो भवतीत्यभिधीयतां ।

कम्मे णोकम्मस्सि य अहमिदि अहकं च कम्म णोकम्मं ।

जा एसा खलु बुद्धी अप्पडिबुद्धो हवदि ताव ॥२१॥

कर्मणि नोकर्मणि चाहमित्यहकं च कर्म नोकर्म

पावदेपा खलु बुद्धिरमतिबुद्धो भवति तावत् ॥२२॥

सात्पर्यवृत्तिः—कम्मे कर्मणि ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मणि रागादिभावकर्मणि च णोकम्मस्सि य शरीरादिनोकर्मणि च अहमिदि अहमिति प्रतीतिः अहकं च कम्म णोकम्मं अहकं च कर्म नोकर्मणि प्रतीतिः यथा घंटे घण्टादयो गुणा घटाकारपरिणतपुद्गलस्वकथाश्च घण्टादिषु घट इत्यभेदेन जा यावंतं काट एता एषा प्रपञ्चीभूता खलु एतं बुद्धी कर्मनोकर्मणा सह शुद्धबुद्धकल्पभावनिजश्रम्यावरणतः एता बुद्धिः अप्पडिबुद्धो अप्रतिबुद्धः स्वसंवेदितव्यो बहिरात्मा हवदि भवति ताव सात्पर्याप्रतिनि । अत्र भेदविज्ञानमूलं शुद्धात्मानुसृतिः स्वतः स्वयंबुद्धाग्रेषुषा परतो वा बोधितबुद्धाग्रेषुषा ये उभते ते पुण्याः शुभाशुभपरिद्वन्द्वेषु नियमानेष्वपि मुकुन्देषुद्विकारा भवतीति भावार्थः । अथ शुद्धजीवे यदा रागादिगदित परिणामस्तदा मोक्षो भवति । अजीवे देहादौ यदा रागादि परिणामस्तदा बंधो भवतीत्याकाशति-

जीवेव अजीवे वा संपदि सम्यस्सि जत्थ उवजुत्तो ।

तत्थेव बंध मोक्खो होदि समासेण णिदिट्ठो ॥२३॥

जीवे वा अजीवे वा संपतिसमये यत्रोपयुक्तः ।

तत्रैव बंधः मोक्षो भवति समासेन निर्दिष्टः ॥२३॥

सात्पर्यवृत्तिः—जीवेव स्वशुद्धजीवे वा अजीवे वा देहादौ वा संपादिसमयसि बर्तमानवती जल्प उवजुत्तो यत्रोपयुक्तः तन्मयवेनोपादेयबुद्ध्या परिणतः तत्रैव तत्रैव अजीवे जीवे वा बंधमोक्षयो अजीवदेहादौ बंधो, जीवे शुद्धात्मानि मोक्षः इवदि भवति समासेण णिदिट्ठो संक्षेपेण सर्वत्र निर्दिष्ट इति । अत्रैव हाका सहजानद्वैतत्वभावनिजामनि रतिः कर्तव्या । तदिच्छने एतद्व्ये दिव्यव्यभिचारः ॥ अथाशुद्धनिश्चयेनात्मा रागादिभावकर्मणा कर्ता अनुभवरितात्तत्त्वव्यवहारनदेन द्रव्यकर्मणा नियंत्रितः ।

जं कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स ।

णिच्छयदो व्यवहारा पोग्गलकम्माण कत्तारं ॥२४॥

यं करोति भावं आत्मा कर्ता स भवति तस्य भावस्य ।

निश्चयतः व्यवहारनयान् शुद्धकर्मणा कर्ता ॥२४॥

सात्पर्यवृत्तिः—जं कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स ॥ करोति तस्सि भावमादा सा तस्य भावस्य परिणामस्य कर्ता भवति । णिच्छयदो अनुद्वन्द्वव्यवहारेण अनुद्वन्द्वव्यवहारनयान् पोग्गलकम्माण शुद्धव्यवहारनयान् कर्तारं करोति । कर्तार इति कर्मणः कर्त्तृत्व इत्यर्थः । तस्य भावस्य कर्त्तृत्व इति भावस्य कर्त्तृत्व इत्यर्थः । अत्र एतद्विदो जंयः कर्त्तृत्व इत्यर्थः ।

संसारकारणं ततः संसारभयभीतेन भोक्तार्थिना समस्तरगादिविभावराहिते शुद्धद्रव्यगुणपर्याये स्तर-
परमात्मनि भावना कर्तव्येत्यभिप्रायः । एवं स्वतंत्रव्याख्यानमुख्यत्वेन तृतीयस्थले गायत्र्यं
अथ यथाकोप्यप्रतिबुद्धः अग्निरिधेनं भवति इधनमग्निर्भेदयति अग्निरिधेनमासात् इधनमग्निरासात् अ
भविष्यति इधनमग्निर्भविष्यतीति वदति तथा यः कालत्रयेषु देहरागादिपरद्रव्यभास्मिं योजयति
तिबुद्धो वहिरागा मिय्याह्वानी भवतीति प्ररूपयति ।

आरम्भरूपातिः—यथा स्पर्शरसगंधवर्णादिभावेषु पृथुबुभ्रोदराद्याकारपरिणतपुद्गलस्वकथे-
मिति घटे च स्पर्शरसगंधवर्णादिभावाः पृथुबुभ्रोदराद्याकारपरिणतपुद्गलस्वकथाधामी इति बन्धभेदेन
स्तथा कर्मणि मोहादिविभक्तयोगे, नोक्तमणि शरीरादिषु बहिर्योगेषु चान्तरिस्कारिषु पुद्गलपरिणामे
त्मनि च कर्ममोहादयोऽतरंगा नोक्तमशरीरादयो बहिर्गाथात्मतिरस्कारिणः पुद्गलपरिणामा अ
यस्त्वभेदेन यावंतं कालमनुभूतिस्तावंतकालमात्रमा भवत्यप्रतिबुद्धः । यदा कदाचिदप्यास्मिन्नो
स्वपराकारावभासिनी स्वच्छतैव वन्द्यैरूप्यं ज्वाला च तथा नीरूपस्यात्मनः स्वपराकारावभासिनी
पुद्गलानां कर्म नोक्तमचेति स्वतःपरतो वा भेदविज्ञानमूलानुभूतिरुपपद्यते तदेव प्रतिबुद्धो भविष्यति

कथमपि हि लभंते भेदविज्ञानमूलमचतितमनुभूतिं ये स्वतो यान्त्वतो वा ।

प्रतिरुद्धनिमज्जानंतमायस्यभावेमुक्त्वयदविकारा संततं स्युस्तद्वे ॥ २१ ॥

ननु कथमयमप्रतिबुद्धो लभ्येत—

अहमेदं एदमहं अहमेदस्सेव होमि मम एदं ।
अण्णं जं परदब्बं सच्चित्ताचित्तमिस्सं वा ॥२५॥
आसि मम पुब्बमेदं अहमेदं चावि पुब्बकालस्सि ।
होहिदि पुणोवि मज्झं अहमेदं चावि होस्सामि ॥२६॥
एयत्तु असंभूदं आदवियप्यं करेदि संभूढो ।
भूदत्तं जाणंतो ण करेदि तु तं असंभूढो ॥२७॥
अहमेतदेतदहमेतस्यास्मि ममेतत् ।
अन्यथातरद्रव्यं सच्चित्ताचित्तमिधं वा ॥२५॥
आर्गाम्यम पुरमेतदेतत् अहमेदं च पूर्वकाले ।
यदिष्यति पुनरपिमम अहमेदं चैव पुनर्मविष्यामि ॥२६॥
एतत्त्वमज्जन्तमान्यविकल्पं करोमि संभूदः ।
मृतार्थं जानन्न करोमि तु तमसंभूदः ॥२७॥

एतदर्थेति—अहमेदं एदमहं अहं इदं परद्रव्य इदं अहं भवामि । अहमेदस्सेव इति
इदमेदं अहमेदं इदं अहं अहं अहं अहं अहं । अण्णं जं परद्रव्यं देशादपत्रितं पुनराकारं
इति संवत्तचित्तमिस्सं वा सच्चित्तचित्तमिधं वा । तस्य शून्यभावेऽप्या सचिन्मं स्तत्तत् ।
इति संवत्तचित्तमिस्सं वा । अथवा नोक्तमनियुता सचिन्मं स्तत्तत्, सचिन्मं स्तत्तत्
इति संवत्तचित्तमिस्सं वा । अथवा सचिन्मं स्तत्तत् अचिन्मं पुनरिदं एव इत्येवमि
इति संवत्तचित्तमिस्सं वा । अथवा सचिन्मं स्तत्तत् इति संवत्तचित्तमिस्सं वा ।
इति संवत्तचित्तमिस्सं वा । अहमेदं चावि पुब्बकालस्सि अहमेदं अहमेदं होहिदि पु
इति संवत्तचित्तमिस्सं वा । अहमेदं चावि पुब्बकालस्सि अहमेदं अहमेदं होहिदि पु

गणपघाशुतं ।

पदसं भविष्यति पुनरदि मय धारवेर्दं चाधि होस्वामि वाभिर्दं चैव पुनर्भविष्यामि इति भूतभावि
देवता गाथा गता । एदमियादि एद इमं पु पुनः असंभूदं असदृशं कालप्रपरदव्यसंबंधिमि
आदवियप्यं आचरिक्तव्य अद्गुदनिधयेन जीवदरिणामं करोदि वरोगि संभूदो सभ्यदगुदः अ
रिगमा भूदत्यं भूतार्थं निधयनय जाणंतां जानन् सन् ण करोदि न करोति दु पुनः पाल
रद्वयसंबंधिमिद्वयविकल्प्य असंभूदो अगमूद सभ्यदरिणरामा क्षानी भेदाभेदरतप्रपभावनारतः
। च तथा योग्यक्षानी आदिरिधन इधनमस्ति, काउचये निधयेनंकारतेनाभेदेन बदति तथा देहरागादिप
द्वयमिदानीमद भवामि पूर्वमरमागं पुनरमे भविष्यामीति यो बदति सोऽक्षानी महिरामा तत्रिपरीत
क्षानी सभ्यदरिणरामा मेति । एवं अक्षानी क्षानी जीवलक्षणं ज्ञाया निर्दिशरस्यसंबेदनवक्षणे भेदज्ञाने
थिवा भावना फलैनि सामेव भायनां दृश्यति यथा कोपि राजसेवकगुरुयो राजरात्रुभि सह संसर्ग
पुर्वाणः सन् राजरात्रयको न भवति तथा परमायाऽराधकगुरुयस्तप्रतिपक्षभूतमिप्यावरागादिभिः परि
णममाण, परमाकाराधको न भवतीति भावार्थः । एवमप्रतिबुद्धलक्षणकथनेन चतुर्धरथले गाथात्रय गत ।
आत्मरस्यानिः—यथाग्निरिधनमस्तीधनमग्निरस्यग्निरिधनमस्तीधनस्याग्निरस्यग्निरिधनं पूर्वमासीदिध-

र्याग्निः पूर्वमासीदग्निरिधन पुनर्भविष्यतीधनस्याग्निः पुनर्भविष्यतीतीधन एवासद्रूताग्निधिक्षल्पत्वेनाप्रतिबुद्धः
भेदस्येव तत्राहमेतदस्येतदहमस्ति ममेतदस्येतस्याहमस्ति ममेतत्पूर्वमासीदितस्याह पूर्वमास ममेतापुन-
वैष्यन्नेगहाराह पुनर्भविष्यामीनि परद्रव्यएवासद्रूता मनिगल्पत्वेनाप्रतिबुद्धो लक्ष्येतात्मा । नाग्निरिधनमस्ति
नमग्निरस्यग्निरिधनमस्ति । नाग्निरिधनमस्ति नेंधनस्याग्निरस्यग्निरिधनस्तीधनस्येंधनमस्ति ।
रेधन पूर्वमासीधेनस्याग्नि पूर्वमासीदग्नरग्निः पुनर्भविष्यतीधनस्येंधन पुनर्भविष्यतीति कस्यचिदगनायेव सद्रूताग्नि
नधनस्याग्निः पुनर्भविष्यत्यग्नरग्निः पुनर्भविष्यतीधनस्येंधन पुनर्भविष्यतीति नैतस्याहमस्ति ममाहमस्येतस्येतदस्ति
विकल्पवक्त्राहमेतदस्ति नैतदहमस्यहमहमस्येतदददस्ति न ममेतदस्ति नैतस्याहमस्ति ममाहमस्येतस्येतदस्ति
न ममेतत्पूर्वमासीधेनस्याह पूर्वमास ममाह पूर्वमासमेतस्येतत्पूर्वमासीध ममेतत्पुनर्भविष्यति नैतस्याहं पुनर्भवि-
ष्यामि ममाह पुनर्भविष्यत्येतस्येत पुनर्भविष्यतीति स्वद्रव्य एष दद्रूतामतिकल्पस्य प्रतिबुद्धलक्षणस्य भावात् ।
एतज्जु जगदिदानीं मोरमाज्जमडीन रसयजु रसिघानां रोचन ज्ञानमुच्यत् ।
इह कथमपि नात्मानामना साकमेषः क्लि कल्पति वरुडे क्वापि तादात्म्यवृत्ति ॥ २२ ॥
आद्याग्निबुद्धबोधनाय व्यवसाय—

अण्णाणमोहिदमदी मज्झमिणं भणदि पुग्गलं दव्वं ।
वद्धमवद्धं च तथा जीवो बहुभावसंजुत्तो ॥२८॥
सव्वणहुणाणदिट्ठो जीवो उवओगलक्खणो णिज्जं ।
किह सो पुग्गलदव्वी भूदो जं भणसि मज्झमिणं ॥२९॥
जदि सो पुग्गलदव्वी भूदो जीवत्तमागदं इदरं ।
तो सत्ता बुज्जं जे मज्झमिणं पुग्गलं दव्वं ॥३०॥
अज्ञानमोहितमतिर्मषेर्दं भणति शुद्धलद्रव्यं ।
वद्धमवद्धं च तथा जीवो बहुभावसंपुक्तः ॥२८॥
सर्वज्ञानदृष्टो जीव उपयोगलक्षणो नित्यं ।
पर्यं स शुद्धलद्रव्यीभूतो यद्गणासि ममेर्दं ॥२९॥

यदि स पुद्गलद्रव्यीभूतो जीवत्वमागतमितरत् ।
तच्छक्तो यक्तुं यन्ममेदं पुद्गलं द्रव्यं ॥३०॥

तात्पर्यवृत्तिः-अण्णाणेत्यादिव्याख्यानं क्रियते अण्णाणामोद्दिमदी अज्ञाननोहितकृतीः पशु-
मिणं भणदि पुग्गलं द्रव्यं ममेदं भणति पुद्गलं द्रव्यं । कथं भूतं बद्धमवर्द्धं च बद्धं संबन्धेत्सं
अबद्धं च असंबन्धं देहाद्रिजिनं पुत्रकलत्रादि तथा तथा जीवे जीवद्रव्यं बहुभाषसंयुक्ते निष्कलत्रादि
यद्बुधावसंयुक्ते । अज्ञानी जीवो देहपुत्रकलत्रादिकं परद्रव्यं ममेदं भणतीत्यर्थः । इति प्रथमगाथा गतः ।
अथास्य बहिरात्मनः संबोधनं क्रियते रे दुराम्बन् सबण्णु इत्यादि सन्वण्णुणाणारिद्धो सर्वज्ञानवदः श्रीं
जीवरक्षार्थः कथंभूतो दृष्टः सबओगलवस्वणो केवलज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणः शिष्यं च निजं सर्वज्ञः । ए
कथं सो स जीवः पुग्गलद्रव्यीभूदो पुद्गलद्रव्यं जातः न कथमपि जं येन कारणेन भणसि भवति
त्वं मज्झमिणं ममेदं पुद्गलद्रव्यं । इति द्वितीया गाथा गता । जदि इत्यादि-जदि यदि चेत् सो न जं
पुग्गलद्रव्यीभूदो पुद्गलद्रव्यजातः जीवो जीवः जीवत्तं जीवत्वं आगतं आगतं प्राप्तं इदं इत्थं
न्यायपुद्गलद्रव्यं तो सज्जा पुप्पुं ततः शक्यं बहूं जे अहो अथवा यस्मात्कारणात् मज्झमिणं
पुग्गलं द्रव्यं ममेदं पुद्गलद्रव्यमिति । नचैवं यथा यस्मिं एरणमुदकी श्रीमकाते जं लागीभवे ।
तथा यदि धीत्यं विगत जीवद्रव्यं पुद्गलद्रव्यस्वरूपेण परिणमति पुद्गलद्रव्यं च मूर्तवमचेतनं विगत
विद्वत् पदार्थं च भवति तथा भवतीयवचनं सत्यं भवति । रे दुराम्बन् न च तथा, प्रयत्नोत्तरे ।
एवं जीवद्रव्यं देहादिप्रममूर्तं पुत्रपुत्रेकव्यमात्रं निवृत्तमिति । एवं देहात्मनोर्भेदज्ञानं ज्ञाता संतोरोपेन
एव विगतवत्तं नवतः निर्वाकारेणान्यधमकारमादे निजपराप्राप्तमत्तरे भावना कर्तव्येति तर्कः ।
इत्यर्थः पुद्गलद्रव्येभ्योऽप्यममेदं गाथायं गत ।

अथ दूरान्तरेणियत्कालेन गाथायुक्तं कथ्यते तत्रैकगाथायां पूर्वपक्षः गाथाचतुष्टये निश्चयान्तर
ततः तत्रैव तत्रैव । गाथायं निश्चयानुनिरूपेण परिहार इति यद्युच्यते समुदायतानाविरा । एत-
द्वचनमन्तरं यदि जीवद्रव्येभ्योऽपि न भवति तथा तीर्थकराचार्येणुनिर्दिष्टा भवतीत्यत्रानुनिरूप
दृष्टं । इति -

आद्यवृत्तवृत्तिः-पुद्गलद्रव्येभ्योऽपि संबन्धोपायः सन्निरुद्धेन प्रसारितानामव्यभावभावानां मते
व्यवहारेण प्रत्येकस्य वादिकोऽपि इत्येतानिर्दिष्टित्वमावभावया अव्यमितयममपरिहेतव्योऽपि न
अस्यत्वेन विवेकितव्येन जेदमवृत्त्या तनेत्याव्यभावभावान् स्वीकृत्याः पुद्गलद्रव्यं ममेदमिदमुच्यते
द्वितीयोऽपि । अतएवैव प्रवृत्तयेन रे दुराम्बन् औमत्तन् जदीदि जदीदि परमविशेषात्
एतन्वचनं च । इत्यर्थः अतएवैव प्रवृत्तयेन विवेकितव्योऽपि सतीऽज्ञानेन एतन्वचनं
द्वितीयोऽपि न भवति । अथ पुद्गलद्रव्यीभूतं येन पुद्गलद्रव्यं ममेदमिदमुच्यते । यं वदं इत्यं
एतन्वचनं पुद्गलद्रव्यीभूतं अन् । पुद्गलद्रव्यं च जीवद्रव्यीभूतं अन् तत्रैव एतन्वचनोऽपि न
पुद्गलद्रव्यीभूतं इति अत्रैव एतन्वचनं कथयन्तीत्यं अन् तत्रैव इत्यं अत्रैव एतन्वचनं
एतन्वचनं पुद्गलद्रव्यीभूतं अन् तत्रैव एतन्वचनं कथयन्तीत्यं अन् तत्रैव इत्यं अत्रैव एतन्वचनं
एतन्वचनं पुद्गलद्रव्यीभूतं अन् तत्रैव एतन्वचनं कथयन्तीत्यं अन् तत्रैव इत्यं अत्रैव एतन्वचनं
एतन्वचनं पुद्गलद्रव्यीभूतं अन् तत्रैव एतन्वचनं कथयन्तीत्यं अन् तत्रैव इत्यं अत्रैव एतन्वचनं

इति अत्रैव एतन्वचनं कथयन्तीत्यं अन् तत्रैव इत्यं अत्रैव एतन्वचनं
इत्यं अत्रैव एतन्वचनं कथयन्तीत्यं अन् तत्रैव इत्यं अत्रैव एतन्वचनं
इत्यं अत्रैव एतन्वचनं कथयन्तीत्यं अन् तत्रैव इत्यं अत्रैव एतन्वचनं

जदि जीवो ण सरीरं तित्थयरापरियसंशुदी च्च ।

सव्वावि ह्वदि मिच्छा तेण दु आदा ह्वदि देहो ॥३१॥

यदि जीवो न सरीरं तीर्थकराधार्यसंशुतिधेव ।

सर्वोपि भवति पिप्पसा तेन तु आत्मा भवति देहः ॥३१॥

सात्पर्यवृत्तिः—जदि जीवो ण सरीरं दे भगवन् । यदि जीवः सरीरं न भवति तित्थयरापरिय संशुदी च्च तर्हि “दी सुन्देदुत्तुगारताभरजानियादि” तीर्थकरावृत्तिः “देगकुत्तुनाइगुत्ता” इत्याधार्य-
वृत्तिश्च मन्वावि ह्वदि मिच्छा सर्वोपि भवति पिप्पसा तेण दु आदा ह्वदि देहो तेन त्यामा भवति देहः । इति मर्मज्ञानिनो प्रतिपत्तिः । एव इरंशुगथा गता । हे मित्थ यदुक्तं त्वया तस्य पठते पतो निक्षय-
भ्यन्तारणपरारणारणापरकमात्रं न जानामि त्वमिति ।

आरद्रूपवृत्तिः—यदि य एवात्मा तदेव सरीरं पुद्गलद्रव्यं न भवेत्तत्र ।

यतोऽयं एतन्मि वे दशदिशो भ्रमा निरर्थमि वे धामोक्षमहस्तिना जनमनो मुण्यांति रूपेण वे ।

दिव्येन व्यतिता सुने धरणयोः साक्षात्सरोऽभूत् यदासोऽष्टमहालक्षणभरास्तथैधराः सूर्यः ॥२४॥

इत्यादिषा तीर्थकराधार्यवृत्तिः समन्तापि पिप्पसा स्यात् ततो य एवात्मा तदेव सरीरं पुद्गलद्रव्यमिति मर्मज्ञानिनो प्रतिपत्तिः । नैव नपविभागमभिव्यक्ति—

वहहारणयो भामदि जीवो देहो य ह्वदि खलु इको ।

ण दु णिच्छयस्स जीवो देहो य कदावि एकद्वो ॥३२॥

व्यवहारणयो भावने जीवो देहस्य भवति सत्त्वेकः ।

न तु निश्चयस्य जीवो देहस्य कदाप्येकार्थः ॥३२॥

सात्पर्यवृत्तिः—व्यवहारणयो भामदि व्यवहारणयो भावने मने किं म्ने जीवो देहो य ह्वदि खलु इको जीवो देहस्य भवति सत्त्वेकः ण दु णिच्छयस्स जीवो देहो य कदावि एकद्वो न तु निश्च-
यस्याभिप्रायेण जीवो देहस्य कदाचिप्राये एवार्थः एको भवति । यथा कनककः उभौतयोः समापत्तित्वावस्थायां व्यवहारणयोर्भवेति निश्चयेन भिन्नत्वं तथा जीवदेहयोरेति भावार्थः । तत्र कारणतः व्यवहारणयेन देहस्य-
नेनामन्तरं युक्तं भवतीति भावित्वा दोषः । तथाहि—

भासमन्यानिः—इह खलु परमपरावगादावस्थायामामन्तरयोः समपत्तित्वावस्थायां कनककाल्पैत-
योरेककथन्यवहारणयोर्भावेणैकत्वं न पुनर्निश्चयतः । निश्चयतो दात्मसरीरयोरेकपयोगानुभवो गम्यभावयोः
कनककाल्पैतयोः पित्तोद्भवत्वादिभ्यभारयोरेकाल्पैतव्यतिरिक्तत्वेने उभोत्वानुरूपयोः नानाल्पमेव हि किञ्च न्य-
विभागः । ततो व्यवहारणयेनैव सरीरस्यनेनामन्तरनमुपपन्नं । तथाहि—

इणमण्णं जीवादो देहं पुग्गलमयं थुणित्तु मुणी ।

मण्णदि हु संशुदो वंदिदो मए केवली भयवं ॥३३॥

इदमन्यत् जीवादेहं पुद्गलमयं स्तुत्वा मुनिः ।

मन्यते खलु संस्तुतो वंदितो मया केवली भयवान् ॥३३॥

सात्पर्यवृत्तिः—इणमण्णं जीवादो देहं पुग्गलमयं थुणित्तु मुणी इदमन्यद्विन्नं जीवात्सका-
शादेहं पुद्गलमयं स्तुत्वा मुनिः । मण्णदि हु संशुदो वंदिदो मए केवली भयवं पश्चात्प्रवहारेण मन्यते
संस्तुतो वंदितो मया केवली भयवतीति । यथा सुवर्णरजतकत्वे सति ह्युक्तं सुवर्णमिति व्यवहारो न निश्चयः

तथा शुक्रक्रोत्पलवर्णः केवलपुरुष इत्यादिदेहस्तवने व्यवहारेणात्मस्तवनं भवति न निश्चयनयेनेति तात्पर्यम् ।
अथ निश्चयनयेन शरीरस्तवने केवलिस्तवनं न भवतीति दृश्यते ।

आत्मरूपातिः—यथा कलधौतगुणस्य पांडुरत्वस्य व्यपदेशेन परमार्थतोऽतस्त्वभावस्यापि कार्त-
स्वरस्य व्यवहारमात्रेणैव पांडुरं कार्तस्वरमित्यस्ति व्यपदेशः । तथा शरीरगुणस्य शुक्रलोहितवादेः स्तवनेन
परमार्थतोऽतस्त्वभावस्यापि तीर्थकरकेवलिपुरुषस्य व्यवहारमात्रेणैव शुक्रलोहितस्तीर्थकरकेवलिपुरुष इत्यस्ति
स्तवनं । निश्चयनयेन तु शरीरस्तवनेनात्मस्तवनमनुपपन्नमेव तथाहि—

तं णिच्छये ण जुज्झदि ण शरीरगुणा हि होंति केवलियो ।

केवलिगुणो थुणादि जो सो तच्चं केवलिं थुणादि ॥३३॥

तन्निश्चयेन न युज्यते न शरीरगुणा हि भवन्ति केवलिनः ।

केवलिगुणान् स्तौति यः स तच्चं केवलिनं स्तौति ॥३४॥

तात्पर्यवृत्तिः—तं णिच्छयेण जुज्झदि तत्पूर्वोक्तदेहस्तवने सति केवलिस्तवनं निश्चयेन न
युज्यते कथमिति चेत् ण शरीरगुणा हि होंति केवलियो यतः कारणाच्छरीरगुणा शुक्रलोहित-
केवलिनो न भवन्ति । तर्हि कथं केवलिस्तवनं भवति केवलिगुणो थुणादि जो सो तच्चं केवलिं थुणादि
केवलिगुणान् अनंतज्ञानादीन् स्तौति यः स तच्चं वास्तवं स्फुटं वा केवलिनं स्तौति । यथा शुक्रवर्णरजतवर्णे
सुवर्णं भण्यते तथा शुक्रादिकेवलिशरीरस्तवनेन चिदानंदैकस्वभावं केवलिपुरुषस्तवनं निश्चयनयेन न भवती
त्यभिप्रायः । अथ शरीरप्रमुखेषु सत्यात्मनः शरीरस्तवनेनात्मस्तवनं न भवति निश्चयनयेन तत्र दृष्टान्तम् ।

आत्मरूपातिः—यथा कार्तस्वरस्य कलधौतगुणस्य पांडुरत्वस्याभावात् निश्चयतस्तत्प्रदेशेन स्-
पदेशः । कार्तस्वरगुणस्य व्यपदेशेनैव कार्तस्वरस्य व्यपदेशात् तथा तीर्थकरकेवलिपुरुषस्य शरीरगुण-
शुक्रलोहितवादेरभावात् निश्चयतस्तत्स्तवनेन स्तवनं तीर्थकरकेवलिपुरुषगुणस्य स्तवनेनैव तीर्थकरकेवलि-
पुरुषस्य स्तवनात् । कथं शरीरस्तवनेन तदधिष्ठातृत्वादात्मनो निश्चयेन स्तवनं न युज्यते इति चेत्—

णयरम्मि वण्णिदे जह ण वि रण्णो वण्णणा कदा होदि ।

देहगुणे थुवन्ते ण केवलिगुणा थुदा होंति ॥३५॥

नगरे वर्णिते यथा नापि राज्ञो वर्णना कृता भवति ।

देहगुणस्तूपमाने न केवलिगुणाः स्तुता भवन्ति ॥३५॥

तात्पर्यवृत्तिः—यथा प्राकारोपवनत्पानिकादिनगरवर्णने कृतेषु नैव राज्ञो वर्णना कृता भवति तत्र
शुक्रलोहितदेहगुणस्तूपमानेनैव ज्ञानादिकेवलिगुणा स्तुता न भवतीत्यर्थः । इति निश्चयव्यवहारस्य तात्पर्य-
वृत्त्यर्थं यत् । अथानंतरं यदि देहगुणस्तवनेन निश्चयस्तुतिर्न भवति तर्हि कीदृशी भवतीति दृष्टे सति तत्रै-
व तात्पर्यवृत्त्यर्थं यत् । अथानंतरं यदि देहगुणस्तवनेन निश्चयस्तुतिर्न भवति तर्हि कीदृशी भवतीति दृष्टे सति तत्रै-
व तात्पर्यवृत्त्यर्थं यत् । अथानंतरं यदि देहगुणस्तवनेन निश्चयस्तुतिर्न भवति तर्हि कीदृशी भवतीति दृष्टे सति तत्रै-
व तात्पर्यवृत्त्यर्थं यत् । अथानंतरं यदि देहगुणस्तवनेन निश्चयस्तुतिर्न भवति तर्हि कीदृशी भवतीति दृष्टे सति तत्रै-

आत्मरूपातिः—तथाहि—

अथानंतरं यदि देहगुणस्तवनेन निश्चयस्तुतिर्न भवति तर्हि कीदृशी भवतीति दृष्टे सति तत्रै-

अथानंतरं यदि देहगुणस्तवनेन निश्चयस्तुतिर्न भवति तर्हि कीदृशी भवतीति दृष्टे सति तत्रै-

अथानंतरं यदि देहगुणस्तवनेन निश्चयस्तुतिर्न भवति तर्हि कीदृशी भवतीति दृष्टे सति तत्रै-

अथानंतरं यदि देहगुणस्तवनेन निश्चयस्तुतिर्न भवति तर्हि कीदृशी भवतीति दृष्टे सति तत्रै-

अथानंतरं यदि देहगुणस्तवनेन निश्चयस्तुतिर्न भवति तर्हि कीदृशी भवतीति दृष्टे सति तत्रै-

जो इदियं जिण्णा णाणमहावाधियं मुण्हि आदं ।
तं सव्ह जिदियं ते भणानि जं जिन्दिदा माह् ॥३६॥

यः इदियाणि शिवा हानरभःवाधिवं जानान्त्वाम्मानं ।
तं सव्ह जिदियं ते धर्षानि ये निधिवाः साधवः ॥३६॥

भाष्यः—जो इदियं जिण्णा णाणमहावाधियं मुण्हि आदं यं धर्षानि इत्येति
शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति ।
इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति ।
इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति ।

भाष्यः—यः इदियाणि शिवा हानरभःवाधिवं जानान्त्वाम्मानं
इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति ।
इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति ।
इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति ।

जो मोहं तु जिण्णा णाणमहावाधियं मुण्हि आदं ।
तं जिदमोहं साहं परमहविषाणया विन्ति ॥३७॥

यो मोहं तु शिवा हानरभःवाधिवं जानान्त्वाम्मानं ।
तं शिवमोहं साधुं परमार्थविहायका विदंति ॥३७॥

भाष्यः—जो मोहं तु जिण्णा णाणमहावाधियं मुण्हि आदं यः पुण्यः उदयागतं
इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति ।
इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति ।
इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति । इति शब्दस्य अर्थः इति ।

आत्मरूपातिः—यो हि नाम फलदानसमर्थतया प्रादुर्भूय भावकत्वेन भवंतमपि दूरत एव तदु
 वृत्तेरात्मनो भाव्यस्य व्यावर्त्तनेन हृष्टान्मोहं न्यक्कृत्योपरतसमस्तमात्र्यभावकसंस्कारदोषवैर्नैरुत्वे टंकेकीर्त्तये
 विश्वस्याप्यत्योपरितरता प्रत्यक्षोद्योतितया नित्यमेवांतः प्रकाशमानेनानपायिना स्वतः सिद्धेन परमार्थन्य
 भगवता ज्ञानस्वभावेन द्रव्यांतरस्वभावमाविम्यः सर्वेभ्यो भावांतरेभ्यः परमार्थतोतिरिक्तमालानं संवेदननेन
 खलु जितमोहो जिन इति द्वितीया निधयस्तुतिः । एवमेव च मोहपदपरिवर्त्तनेन रागद्वेषक्रोधमानसादीन्
 भकर्मनोऽकर्मनोऽचनकायसूत्राण्येकादश पंचानां श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनसूत्राणामिन्द्रियसूत्रेण पृथग्यदुः
 तत्त्वाद्वाहास्वयेयानि । अनया दिशान्यान्यप्यूहानि । अथ भाव्यभावकभावाभावेन ।

जिदमोहस्स दु जइया खीणो मोहो हविज्ज साहुस्स ।
 तइया हु खीणमोहो भण्णदि सो णिच्छयविदूहिं ॥३८॥

जितमोहस्य तु यदा क्षीणो मोहो भवेत्साधोः ।

तदा खलु क्षीणमोहो भण्यते स निश्चयविद्भिः ॥३८॥

तात्पर्यवृत्तिः—जितमोहस्स दु जइया खीणो मोहो हविज्ज साहुस्स पूर्वगाथाकाशिराजने
 जितमोहस्य सतो जातस्य यदा निर्विकल्पसमाधिकाले क्षीणो मोहो भवेत् कस्य साधोः शुद्धमभारस्य
 तइया हु खीणमोहो भण्णदि सो णिच्छयविदूहिं तदा तु गुतिसमाधिकाले स साधुः क्षीणमोहो
 भण्यते कीर्त्तयतिभिः परमार्थज्ञापकैर्गणधरदेवादिभिः । इयं तृतीया निधयस्तुतिरिति । भाव्यभाव
 भारामात्ररूपेण कर्म जाता स्तुतिरिति चेत्—मात्र्योरागादिपरिणत आत्मा भावसो रजक उद्वगो मेर
 लपोर्भाव्यभावरूपोर्भावःस्वरूपं तस्याभावः क्षयो विनाशः सा चैव तृतीया निधयस्तुतिरित्यभिप्रायः । एवं
 रागद्वेष इत्यादि दंडको ज्ञानन्यः । इति प्रथमगाथायां पूर्वपक्षस्तदनन्तरं गाथाचतुष्टये निधये निधयन्तार
 तमर्थन्यरूपेण परिहारस्लक्ष गाथायं निश्चयस्तुतिकथनरूपेण च परिहार इति पूर्वपक्षपरिहारगाथायं
 समुदायेन पटम्भत्र गते । अथ रागादिविकल्पोपाधिरहितं स्वभवेदनज्ञानउपज्ञानप्रत्याख्याननिवृत्तयो
 गाथाचतुष्टये कथ्यते । तत्र स्वभवेदनज्ञानमेव प्रत्याख्यानमिति कथनरूपेण प्रथमगाथा प्रत्याख्यानस्यो
 हृष्टान्मोहेन द्वितीया चेति गाथाइय । तदनन्तरं मोहपरित्यागरूपेण प्रथमगाथा श्रेयसार्थपरित्यागरूपेण
 द्वितीया चेति गाथाइय एवं मनमन्वडे समुदायपातनिका । तथाहि—तीर्थकराचार्यमुनिनिर्दिष्टा अ
 र्त्तानि पूर्वपक्षद्वयेन जीवदहपरिकारं कर्तुं नायातीति ज्ञान्या शिष्य इदानीं प्रतिपुद्गः सत् हे—मगम् रज
 दानं हि प्रत्याख्यानमिति पृच्छति । इति पृच्छति कीर्त्तयः इति पृष्टे प्रयुक्तरं दशानि । एव प्रथमतः कथन
 निरूपणं सर्वत्रेतिदन्त्यार्थो ज्ञानन्यः ।

आत्मरूपातिः—इह मत्तु पूर्वप्रज्ञानेन विशनेनात्मनो मोहं न्यक्कृत्य यथेदितज्ञानमननार्त्त
 न्यक्कृत्येवेदेन विकल्पेभ्य सतो यदा स्वभावाभावाभावामीष्टराशुंभासंगतानार्त्तविनाशेन पुनरुद्भू
 तं भावकत्वेन मोहं न्यक्कृत्य स एव भाव्यभावकभावाभावेनैरुत्वे टंकेकीर्त्तये परमात्मानं नान्य
 मोहो जित इति द्वितीया निधयस्तुतिः । एवमेव च मोहपदपरिवर्त्तनेन रागद्वेषक्रोधमानसादीन्
 भकर्मनोऽकर्मनोऽचनकायसूत्राण्येकादश पंचानां श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनसूत्राणामिन्द्रियसूत्रेण पृथग्यदुः
 तत्त्वाद्वाहास्वयेयानि । अनया दिशान्यान्यप्यूहानि ।

एवमेव च मोहपदपरिवर्त्तनेन रागद्वेषक्रोधमानसादीन् भकर्मनोऽकर्मनोऽचनकायसूत्राण्येकादश पंचानां श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनसूत्राणामिन्द्रियसूत्रेण पृथग्यदुः
 तत्त्वाद्वाहास्वयेयानि । अनया दिशान्यान्यप्यूहानि । अथ भाव्यभावकभावाभावेन ।

इत्यप्रतिबुद्धोक्तिः निरामः । एतदप्यनादिगोचरं तन्ताननिष्पृतामसमीकं संस्कारतयान्यतामप्रतिबुद्धेऽपि
 प्रमत्तोऽपि तत्रास्मान्प्रोक्तिर्नैव विकारीय प्रकटोदादिपठ्यप्रमितिप्रतिबुद्धः । साध्यात् दृष्टां एव स्वयमेव हि
 विद्याय ध्यानं च तं यैवानुपरिगतमः श्यामातामस्यास्यान्यद्रव्याणां प्रत्याख्यानं किं स्यादिति पृच्छन्नित्यं याप्यः ।

णाणं सव्ये भावे पञ्चस्वादि य परेत्ति णादूण ।

तत्या पञ्चस्वाणं णाणं णियमा मुणेद्व्वं ॥३९॥

ज्ञानं सर्वान् भावान् यथात्मत्याख्याति य पशानिति ज्ञात्वा ।

तस्मान्प्रत्याख्यानं ज्ञानं नियमात् ज्ञानव्यं ॥३९॥

सात्पर्यवृत्तिः— णाणं सव्ये भावे पञ्चस्वादि परेत्ति णादूण जानातीति श्रुत्यपत्या स्वसंवेदन
 ज्ञानमाभेति भणने तं ज्ञानं कर्तुं मिथ्यावरागादिभावे परस्वरूपमिति ज्ञान्या प्रत्याख्यानि त्यजति निराकरोति
 तद्वा पञ्चस्वाणं णाणं णियमा मुणेद्व्वं तस्मान्प्रत्याख्यानं निर्दिश्यन्व्यसंवेदनज्ञानमेव प्रत्याख्याने
 निरमासिध्दात् सत्यं ज्ञानव्यमनुभरनीयमिति । इदमत्र तात्पर्यं— परमममाधिकारं स्वसंवेदनज्ञानयलेन
 मुद्रमात्मानमनुभवति तदेवानुभवनं निश्चयप्रत्याख्यानमिति । अथ प्रत्याख्यानविषये दृष्टांतमाह ।

आत्मख्यातिः— यथा हि द्रव्यान्तरसंभावभारिणोऽन्यानविज्ञानपि भावान् भगवत्ज्ञानवृद्धयं स्व-
 स्वभावभारान्वाप्यतया परंवेन ज्ञाना प्रत्यापष्टे ततो य एव पूर्वं जानाति स एव पश्चात्प्रत्यापष्टे न पुनरन्य
 द्रव्यामनि निश्चिन्य प्रत्याख्यानसमये प्रत्याख्येयोपाधिमात्रप्रवर्तितकर्तृत्वव्यपदेशत्वेऽपि परमार्थेनाध्यपदेश्य
 ज्ञानप्रभासादप्रत्ययनाप्रत्याख्यानं ज्ञानमेवेत्यनुभरनीय । अथ ज्ञातुः प्रत्याख्याने को दृष्टांत इत्यत आह ।

जह णाम कोवि पुरिसो परद्व्वमिणंति जाणिदुं चयदि ।

तह सव्ये परभावे णाऊण विमुंचदे णाणी ॥४०॥

ययानाम कोवि पुरुषः परद्रव्यमिति ज्ञात्वा त्यजति ।

तथा सर्वान् परभावान् ज्ञात्वा विमुंचति ज्ञानी ॥४०॥

सात्पर्यवृत्तिः— जहणाम कोवि पुरिसो परद्व्वमिणंति जाणिदुं चयदि यथा नाम अहो
 मुष्ट वा कश्चिदपुत्रो वध्नाभरणदिकं परद्रव्यमिदमिति ज्ञात्वा त्यजति तह सव्ये परभावे णाऊण
 विमुंचदे णाणी तथा तेन प्रकारेण सर्वान् मिथ्यावरागादिपरभावान् पर्यायान् स्वसंवेदनज्ञानयलेन विशेषेण
 त्रिगुह्या त्रिगुचति त्यजति स्वसंवेदनज्ञानीति । अयमत्र भावार्थः— यथा कश्चिदेवदत्तः परपौपचीवरं भ्रात्या
 मदीयमिति मत्वा रजकगृहादानीय परिधाय च शयानः सन् पश्चादग्येन वस्त्रस्यामिना वध्नाचलमाशयाच्छेद्य
 नदीप्रियमाणः सन् वध्नाच्छेद्य निरीश्य परपौपमिति मत्वा तद्वस्त्रं मुचति तथायं ज्ञानी जीवोपि निर्विण्णेन
 गुरुणा मिथ्यावरागादिनिभावा एते अथदीपस्वरूपं न भवन्ति एकएव स्वमिति प्रतिबोध्यमानः सन् परपौपानिति
 ज्ञात्वा मुचति बुद्ध्यान्नुभूतिमनुभवतीति । एवं गाथाद्वयं गतं । अथ कथं बुद्ध्यान्नुभूतिमनुभवतीति
 पृष्टमिति मोहादिपरिन्त्यागप्रकारमाह ।

आत्मख्यातिः— यथाहि कश्चिदपुत्रः संभ्रात्या रजकात्परकीयं श्रीवरमादायात्मीयप्रतिपत्या परि-
 धाय शयानः स्वयमज्ञानी सन्नयेन तद्वस्त्रमाह्वय वद्वान्मनीप्रियमाणो मंक्षु प्रतिबुध्यस्वार्पय परिषित्त
 मेतद्वस्त्रं मामज्ञानियसद्व्वाह्वयं शृण्वन्नित्तिदिचन्दैः मुष्टु परीश्य निश्चितमेतत्परपौपमिति ज्ञात्वा ज्ञानी
 सन्मुंचति सर्वावरमचिरात् तथा ज्ञातापि संभ्रात्या परपौपान्भावानादायात्मीयप्रतिपत्यात्मन्यप्यास्य शयानः
 स्वयमज्ञानी सन् गुरुरणा परभावविदेकं शृण्वन्नित्तिप्रियमाणो मंक्षु प्रतिबुध्यस्वैकः स्वस्वयमात्मेवसद्व्वाह्वयैतं यात्रयं
 शृण्वन्नित्तिदिचन्दैः मुष्टु परीश्य निश्चितमेतत् परभावा इति ज्ञात्वा ज्ञानी सन् मुंचति सर्वाभारानचिरात् ।

१ कोवि इत्यपि य. पु. ३६६ पाठः । २ पुच्यमानः । ३ ज्ञातिः ।

अततरति न यावद्दृष्टिमत्यंतवेगादनवमपरभावस्यामदृष्टांतदृष्टिः ।

दृष्टिति सकलभावैरन्यदीर्घैर्विमुक्ता स्वयमियमनुभूतिस्त्वावदविवर्भव ॥ २९ ॥

अथ कथमनुभूतेः परमावविवेको भूत इत्याशंक्य भावकभावविवेकरूपकारमाह ।

णत्थि मम को वि मोहो बुज्झदि उवओग एव अहमिको ।

तं मोहं णिम्ममत्तं समयस्स वियाणया विंति ॥४१॥

नास्ति मम कोपि मोहो बुध्यते उपयोग एवाहमेकः ।

तं मोहनिर्ममत्वं समयस्य विज्ञायकाः विंदन्ति ॥४१॥

सात्पर्यवृत्तिः—णत्थि मम को वि मोहो नास्ति न विद्यते मम बुद्धनिश्चयेन टंकेकीर्णप्रस-
कैकस्वभावस्य सत्तो रागादिपरभावेन कर्तृभूतेन भावयितुं रंजयितुमशक्यत्वात्कारिचद्रूप्यभावरूपे मोहः ।
बुज्झदि उवओग एव अहमिको बुध्यते जानाति स कः कर्ता ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणवदुत्तरेण
व्यात्मैव । किं बुध्यते यत्कारणादहमेकः ततो मोहंप्रति निर्ममत्वोस्मि निर्मोहो भवामि । अथानुभूते
जानाति किं जानाति विशुद्धज्ञानदर्शनोपयोग एवाहमेकः । तं मोहणिम्ममत्तं समयस्स वियाणया
विंति तं निर्मोहशुद्धात्मभावनास्वरूपं निर्ममत्वं तुवंति वर्द्धति जानंति वा केते समयस्य शुद्धात्मस्वरूप-
विज्ञापकाः पुरुषा इति किंच विशेषः कथं स्वसंवेदनज्ञानमेव प्रत्याख्यायन् व्याख्यातं तद्वैषम्यं निर्मम-
विशेषव्याख्यानामिति । एवमेव मोहपदपरिवर्त्तनेन रागद्वेषक्रोधमानमायालोभकर्मनोकर्ममनोवचनचर-
श्रोत्रचक्षुर्माणरसनस्पर्शनसूत्राणि षोडश व्याख्येयानि । अनेन प्रकारेणान्यान्यप्यसंख्येयशुद्धात्मनिर्ण-
यविधायपरिणामरूपाणि ज्ञातव्यानि । अथ धर्मास्तिक्त्वादिशेषदार्था अपि मम स्वरूपं न भवतीतिप्रति पारयन्ते ।

आत्मरूपातिः—इह एतद् फलदानसमर्पतया प्रादुर्भूय भावकेन सत्ता पुद्गलद्रव्येणानिर्ण-
यानटंकेकीर्णैकजायकस्वभावभावस्य धर्माधेतः परभावेन भावयितुमशक्यत्वात्कतमोहि न मम म-
मोहोस्मि किंचितस्वयमेव च विश्वप्रकाशसंचयुरविकस्वरानवतरतप्रतापसंपदा चिच्छक्तिमात्रेण स्वभावात्
भगवानानि रागमुष्यते । यत्किञ्चिद् गत्येकः ततः समस्तद्रव्याणां परस्परसाधारणसगतस्व निरादि-
मत्तकथनमजिज्ञासावस्थापामपि दधिन्मडावस्थायामिव परिस्पृष्टस्वदमानस्वादभेदतया मोहं प्रति निर्ममो-
त्थि । सर्वदीर्घाद्येकत्वगतयेन समयस्वयमेव स्थितयात् इतीत्ये भावकभावाविवेको भूतः ।

सर्वतः स्वरमनिर्भरभावं चेतये स्वयमहं स्वमिहं ।

नास्ति नास्ति मम कश्चन मोहः शुद्धचिद्वनभहेनिभिरग्नि ॥१०॥

एवमेव मोहपदपरिवर्त्तनेन रागद्वेषक्रोधमानमायालोभकर्मनोकर्ममनोवचनकापशोत्राण्युर्माणमनन-
नगूर्यानि षोडश व्याख्येयानि अनया दिग्गान्यान्यप्युच्यानि । अथ शेषभावविवेकरूपकारमाह ।

णत्थि मम धम्म आदी बुज्झदि उवओग एव अहमिको ।

तं धम्मणिम्ममत्तं समयस्स वियाणया विंति ॥४२॥

नास्ति मम धर्मादिवृत्त्यनेन उपयोग एवाहमेकः ।

तं धर्मनिर्ममत्वं समयस्य विज्ञायकाः विंदन्ति ॥४२॥

सात्पर्यवृत्तिः—णत्थि मम धम्म आदी न ममि न विद्यते धर्मान्निरापारिशेपरदानीं को-
बुद्धदि बुज्झदि उवओग एव अहमिको बुध्यते जानाति स कः कर्ता ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणवदुत्तरेण
व्यात्मैव । किं बुध्यते यत्कारणादहमेकः ततो मोहंप्रति निर्ममत्वोस्मि निर्मोहो भवामि । अथानुभूते
जानाति किं जानाति विशुद्धज्ञानदर्शनोपयोग एवाहमेकः । तं मोहणिम्ममत्तं समयस्स वियाणया
विंति तं निर्मोहशुद्धात्मभावनास्वरूपं निर्ममत्वं तुवंति वर्द्धति जानंति वा केते समयस्य शुद्धात्मस्वरूप-
विज्ञापकाः पुरुषा इति किंच विशेषः कथं स्वसंवेदनज्ञानमेव प्रत्याख्यायन् व्याख्यातं तद्वैषम्यं निर्मम-
विशेषव्याख्यानामिति । एवमेव मोहपदपरिवर्त्तनेन रागद्वेषक्रोधमानमायालोभकर्मनोकर्ममनोवचनचर-
श्रोत्रचक्षुर्माणरसनस्पर्शनसूत्राणि षोडश व्याख्येयानि । अनेन प्रकारेणान्यान्यप्यसंख्येयशुद्धात्मनिर्ण-
यविधायपरिणामरूपाणि ज्ञातव्यानि । अथ धर्मास्तिक्त्वादिशेषदार्था अपि मम स्वरूपं न भवतीतिप्रति पारयन्ते ।

प्रति निर्ममचोस्मि तं धम्मणिम्ममर्षं समपस्स विपाणया विंति तं शुद्धात्मभावनास्वरूपं परद्रव्य निर्ममत्वं समपस्य शुद्धात्मनो विज्ञापकाः पुरुषा ज्ञानंति कथयंतीति । किंच इदमपि परद्रव्यनिर्ममत्वं यत्पूर्वं भणितं स्वसंवेदनज्ञानमेव ग्रन्थाख्यानं तस्यैव विशेषन्याख्यानं ज्ञातव्यं इति गाथाद्वयं गतं । एवं गाथाच-
तुष्टपसमुदायेन सप्तमस्यत्वं समाप्तं । अथ शुद्धामैवोपादेय इति धर्मानं सम्पत्त्वं तस्मिन्नेव शुद्धात्मनि स्वसंवेदनं सम्पद्यमानं तत्रैव निजामनि वीतरागस्वसंवेदननिश्चलरूपं चारित्रमिति निश्चपरतत्रयपरिणत-
जीवस्य कीदृशं स्वरूपं भवतीत्यावेदयन्सन् जीवाधिकारमुपसंहरति ।

आत्मरूपातिः—अमूनि हि धर्माधर्माकाराकालपुद्गलजीवांतराणि स्वरसवित्रुंभितानिचारितप्र-
सरयिश्चपरस्परप्रचंडधिन्मात्ररातिकथातिततयात्यंतमंतमंज्ञानीवात्मानि प्रकाशमानानि टकोत्कीर्णकज्ञापकत्वभा-
वत्वेन तस्यतोतस्तत्त्वस्य सदतिरिक्तस्वभावतया तत्त्वतो बहिस्तत्त्वरूपतां परित्यक्तुमशक्यत्वात् नाम मम
मंति । किंचैतत्स्यमेव च नित्यमैवोपयुक्तस्तत्त्वत एवैकमनाकुलमात्मान कलयन् भगवानात्मैवायबुध्यते
एकिलाहं स्वल्पकः सतः संशयसंवेदकभावमात्रोपजातेतरेतरसंबलनेपि परिस्फुटस्वदमानस्वभावभेदतया
धर्माधर्माकाराकालपुद्गलजीवांतराणि प्रति निर्ममचोस्मि । सर्वद्वैवात्मैकत्वगतत्वेन समपस्यैवमेव स्थितत्वात्
इतीत्यं ज्ञेयभावविवेकोभूतः ।

इति सति सह सर्वैरन्यभाषैर्विवेके स्वसमयमुपयोगो विभदात्मानमेकं ।

प्रकटितपरमार्थेदर्शनज्ञानवृत्तेः कृतपरिणतिरात्माराम एव प्रवृत्तः ॥ ३१ ॥

अथैवं दर्शनज्ञानचारित्र्यपरिणतस्यात्मनः कीदृक् स्वरूपसंचेतन भवतीत्यावेदयन्नुपसंहरति ॥

अहमिहो खलु सुद्धो दंशणणाणमइओ सदारूवी ।

णवि अत्थि मज्झ किंचिव अण्णं परमाणुमित्तंपि ॥४३॥

अहमेकः खलु शुद्धो दर्शनज्ञानमयः सदारूपी ।

नाप्यस्ति मम किंचिदप्यन्यत्परमाणुमात्रमपि ॥४३॥

सात्पर्यवृत्तिः—अहं अनादिदेहमित्यर्थाव्याहारेण पूर्वमप्रतिबुद्धोपि करतलविन्यस्तमुत्तविस्मृत
पश्चाद्भिद्राविनारास्मृतचामीकरावलोकनन्यायेन परमगुरुशसादेन प्रतिबुद्धो भूत्वा शुद्धात्मनि रतो यः सोहं
वीतरागधिन्मात्रं ज्योतिः । पुनरपि कथं भूतः इहो यद्यपि व्यवहारेण नरनारकादिरूपेणानेकस्तथापि
शुद्धनिश्चयेन टंकोत्कीर्णज्ञापकत्वमाकर्वादेकः । खलु शुद्धः । पुनरपि किरूपः सुद्धो व्यावहारिकनव
पदार्थेभ्यः शुद्धनिश्चयनयेन भिन्नः । अथवा रागादिभावैर्मोभिन्नोहमिति शुद्धः । पुनरपि कियिच्छिष्टः
दर्शनज्ञानमइओ केवलदर्शनज्ञानमयः । पुनरपि किरूपः सदारूवी निश्चयनयेन रूपरसगंधस्पर्शा-
भावात्सदाप्यमूर्तः । णविअत्थि मज्झ किंचिव अण्णं परमाणुमित्तंपि । इत्थंभूतस्य सतः नैवास्ति
ममान्यत्परमाणुमात्रमपि परद्रव्यं किमपि । यदेकत्वेन रंजकत्वेन वा पुनरपि मम मोहमुत्पादयति । यस्मान्
परमविशुद्धज्ञानपरिणतत्वात् ।

इति समयसारव्याख्यायां शुद्धात्मानुभूतिलक्षणायां सात्पर्यवृत्तौ स्थलसत्तकेन जो पस्सदि अप्पाण
मिआदि सत्तविशतिगाथा सदनंतरमुपसहारसूत्रमेकमिति समुदायेनाद्याविशतिगाथाभिर्जीवाधिकारः
समाप्तः । इति प्रथममर्गः ।

आत्मरूपातिः—यो हि नामानादिमोहोन्मत्ततयात्यंतमप्रतिबुद्धः सन् निर्विण्णेन गुरुणानवरतं
प्रतिबोध्यमानः कथंचनापि प्रतिबुध्य निजकरतलविन्यस्तविस्मृतचामीकरावलोकनन्यायेन परमेश्वरमात्मानं
ज्ञात्वा श्रद्धायानुचर्य च सम्पयोगेकारमारामो भूतः स खल्वहमात्मात्मप्रत्यक्षं धिन्मात्रं ज्योतिः । समस्तकमा-
ममप्रवर्तमानव्यावहारिकभावैर्धिन्मात्राकारेणाभिद्यमानत्वादेको नारकादिजीववित्तोभाजीवपुण्यपापासव-
संबन्धिर्जरावधमोक्षलक्षणव्यावहारिकनवतस्वेभ्यटंकोत्कीर्णकज्ञापकत्वभावभावेनालंतविवित्तत्वाप्युद्धः ।

चिन्माप्रतया सामान्यविशेषोपयोगान्मरुतानतिक्रमणार्थनिष्ठानमयः स्पर्शासंगंधवर्णनिमित्तमंदेहदरी-
 तेनि स्पर्शादिरूपेण स्वयमरिणमनापरमार्यतः सदैवारूपीति प्रत्यगयं स्वरूपं संचेतयमानः प्रवर्तते ।
 एवं प्रवर्तयतश्च मन बहिर्विचित्रस्वरूपसंपदा विधे परिसुरत्यपि न किंचनाप्यन्तरमनुमानतानादीनां
 प्रतिभाति । यद्वाचकत्वेन ज्ञेयत्वेन चैकीभूय भूयो मोहमुद्रावयति स्वरसतस्यापुनःप्रदुर्भावय हृदयो-
 मुन्मूल्य महतो ज्ञानोद्योतस्य प्रस्फुरितव्यात् ।

मञ्जु निर्भरममी सममेव लोका आलोकमुच्छ्रुति शान्तसे समस्ताः ।

आद्याव्य विभ्रमतिरस्करिणीभरेण प्रोन्मन्न एव भगवाननरकोपशिशुः ॥ ११ ॥

इति श्रीसमयसारख्याख्यायामात्मख्याती पूर्वखण्डः सप्तमः ।

हारपर्वप्रतिः—अपानंतरं शृंगारसहितपात्रवज्जीवाजीयारेकीभूती प्रसिद्धाः । तत्र हारगो-
 त्रिस्तनगापानवर्षतमजीवाधिकारः कल्पते । तत्र प्रथमस्थले शुद्धनयेन देहरागादिपदत्रयं जीवापानं
 मरुदीनि निवेशमुक्त्वात्वेन अप्पाणमयाणंता इत्यादिगाथायादि कृत्वा पाठक्रमेण गाथासक्तत्वात्तैः प्रवर्त-
 क्तेति । तत्र गाथासक्तकल्पे पदत्रयासंगदे पूर्वपञ्चमुक्त्वात्वेन गाथापंचकं तदनंतरं करिणमुक्त्वा-
 त्त्वंनेकं । अपट्टविषं कर्ममुद्रालक्ष्यं भवतीति कथनमुक्त्वात्वेन सूत्रमेकं । ततश्च व्यवहारनाममर्णगाप-
 णवर्षं कल्पति । समुदायगतनिका । तत्रथा । अथ देहरागादिपदत्रयं निक्षेपेन जीते प्रवर्त-
 क्तेति ।

आपानागतिः—

जीवापानादिपदत्रयं प्रगापणवर्षं शनासंगारनिबद्धकंधनरिषिभिस्तादिशुभं एतत् ।

अपानागतिः प्रगापणवर्षेण नियोजितं भीरोदात्तमनाकुं विवसति ज्ञानं मनो एतत् ॥११॥

अप्पाणमयाणंता मूढा दु परप्पयादिणो केई ।
 जीवं अज्जवसाणं कम्मं च तद्दा परूयिंति ॥४४॥
 अररे अज्जवमाणे सुत्तिव्वमंदाणुभावगं जीवं ।
 मण्णंति तद्दा अवररे णोकम्मं चावि जीवोति ॥४५॥
 कम्मम्मुदयं जीवं अवररे कम्माणुभागमिच्छंति ।
 मिच्छत्तणमंदात्तण गुणेहिं जो सो हवदि जीवो वा ॥४६॥
 जीवो कम्मं उहयं दोणिवि सत्तु केवि जीवमिच्छंति ।
 अवररे मंजोगग दु कम्माणं जीवमिच्छंति ॥४७॥
 एमंदिदा वट्टविदा परमण्याणं वदंति दुम्मंदा ।
 ते वा दु एग्गसार्दी मिच्छयवार्दीहिं मिदिदा ॥४८॥

अपानवर्षात्तसं मूढास्तु परमण्यादिनाः केचिन् ।

अपानवर्षात्तसं कम्मं च तद्दा परवर्षेति ॥४४॥

अपानवर्षात्तसं जीवं अवररे नुदात्तं प्रीति ।

अपानवर्षात्तसं मंजोगे वापि अज्ज इति ॥४५॥

अपानवर्षात्तसं उहयं दोणिवि सत्तु केवि जीवमिच्छंति ।

अपानवर्षात्तसं मंजोगे वापि अज्ज इति ॥४६॥

जीवकर्मोभयं द्वे अपि खलु केचिर्जीवमिच्छंति ।

अपरे संयोगेन तु कर्मणा जीवमिच्छंति ॥४७॥

एवंविधा बहुविधाः परमात्मानं वदंति दुर्मेषताः ।

ते न परात्मवादिनः निश्चयवादिभिर्निर्दिष्टाः ॥४८॥

सात्पर्यवृत्तिः—अप्याणमप्याणंता मूढा तु परम्पवादिणो केर्ह आत्मानमजानतः मूढास्तु परद्रव्यमात्मानं वदतीत्येवंशीलाः केचन परात्मवादिनः जीवं अज्ञवसाणं कर्म च तथा परवृत्तिं यथागारात् कार्ण्यं भिन्नं नास्ति तथा रागादिभ्यो मित्रो जीवो नास्तानि रागाद्यप्यवसाने कर्म च जीव वदंतीति । अथ अत्रे अज्ञवसाणे सुतिष्ठन्मन्दाणुभावावगं जीवं मृग्यंति अपरे केचनैकात्मवादिनः रागाद्यप्यवसाने तु तीव्रमन्दतारतम्यानुभावस्वरूपं शक्तिग्राह्यत्वं गच्छतीति तीव्रमन्दानुभावगतं जीव मन्व्ये । तथा अत्रे णोकर्मं चापि जीवोचि तथैवात्रे चार्वाकादयः कर्मणोकर्मगतितरमानभेदविज्ञान- ह्य्याः शरीरादिनेकैर्कर्म चापि जीवं मन्व्यते । अथ—कर्मस्तमुदयं जीवं अत्रे अपरे कर्मगतदयं जीव- मिच्छति कर्म्याणुभागमिच्छंति अपरे च कर्म्याणुभागं लमादावैरिध्यापाणरूपं जीवमिच्छंति । कर्मभूतः साधानुभागः तिष्ठच्चणमंदचणगुणेर्हि जो सो हृदि जीवो तीव्रमन्दत्वगुणान्यां वर्तते यः स जीवो भवतीति । अथ—जीवोकर्मं उदयं दोग्णिवि खलु केचि जीवमिच्छंति जीवकर्मोभयं द्वे अपि जीव- कर्माणि शिष्टरिणोक्तं पल्लु एकुं जीवमिच्छंति । अत्रे संयोगेन तु कर्म्याणं जीवमिच्छंति । अपरे केचन अष्टकाष्टउद्वादयकर्मणा संयोगेणपि जीवमिच्छंति । कस्मान् अष्टकर्मसंयोगादप्यस्य दृढ- जीवस्यानुपपत्तेः । अथ एवंविहाबहुविहा परमप्याणं वदंति दुर्ममहा एवविधा बहुविधा बहुप्रकारा देहरागादिपरद्रव्यमात्मानं वदंति दुर्मेषतो दुर्वृत्तयः तेन तु परम्पवादी गिच्छपवादीर्हि गिरिहा तेन कारणेन तु पुनः देहरागादिकं परद्रव्यमात्मानं वदंतीत्येवं शीलाः परात्मवादिनो निश्चयवादिभिः सर्वेर्ह निर्दिष्टा इति पंचगाथाभिः पूर्वपञ्चः कृतः । अथ परिहार वदति ।

आत्मरूपातिः—इह एतु तदसाधारणश्लेषाकालनाद्रीक्येनात्मतत्त्वितुः सतत्प्राक्प्रवृत्तयः नमजानतो बहुवो बहुधा परमप्यात्मानमिति प्रलयति । नेगतीकरागाष्टेपवत्त्वमदिनमप्यवसानेव जीव रतथाविधायवसानान् अंगारत्येव कार्ण्योदतिरित्त्वेनाप्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचिन् । अनादन- पूर्वापरीभूतावयवैकान्ततरणक्रियाकालेन क्रीडकर्मैव जीव कर्मणोतिरित्त्वेनाप्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचिन् । तीव्रमन्दानुभवमिदमानदुरतरागरमभिर्भराप्यमानतानान एव जीवसन्तोतिरित्त्वेनाप्यस्यानुपलभ्य- मानत्वादिति केचित् । नवपुगाणात्रसादिभावेन प्रवर्तमाने जीवैरेव जीवः शरीरादतिरित्त्वेनाप्यस्यानुप- लभ्यमानत्वादिति केचिन् । विधमपि पुण्यसायकालेणात्रामन् कर्मविरक्त एव जीवः पुण्यसायकालेनाप्य- रित्त्वेनाप्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचिन् । सातासातरूपेणानिन्वातगतपरीवमन्दत्वगुणान्या निदरकः कर्मोनुभव एव जीवः पुण्यदुरातिरित्त्वेनाप्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचिन् । अत्रेणबहुवसाणवसा- दामकर्मोभयमेव जीवः कर्मवृत्तः कर्मणोतिरित्त्वेनाप्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचिन् । अत्रेणवसा- मर्थः कर्मसंयोग एव जीवः कर्मसंयोगात्पदाया इवावसायसंयोगादतिरित्त्वेनाप्यस्यानुपलभ्यमानत्वा- दिति केचिन् । एवमेवप्रकारा इनेरेपि बहुप्रकारा परमादेर्हि व्यपदिष्टानि दुर्मेषताः किन्तु न ते परमा- द्दिभिः परमार्थवादिनः इति निर्दिश्यते । कुतः—

एदे सव्ये भावा पुगलदव्यपरिणामणिष्पणा ।

केवलिजणेर्हि भणिदा क्व ते जीवो ति उदंति ॥४९॥

एते सर्वेभावाः पुगलदव्यपरिणामनिष्पन्नाः ।

केवलजिनेर्मणिताः कथं ते जीव इत्युच्यते ॥४९॥

तात्पर्यहृदिः—एदे सर्वे भावा पुगालद्वपरिणामाणिष्यणा एते सर्वे देहरागा
जनितपर्यायाः पुद्रलेद्व्यकर्मोदयपरिणामेन निष्पन्नाः । केवलजिनेर्हि मणिता क्व ते
लघ्वन्ति केवलजिनैः सर्वैः कर्मजनिता इति मणिताः कथं ते निश्चयनयेन जीवा इत्युच्यते न
किंच विशेषः अंगारात् काष्ण्यवद्रागादिभ्यो भिनो जीवो नास्तीति यद्मणितां तदयुक्तं कथमि
रागादिभ्यो भिन्नः शुद्धजीवोस्तीति पक्षः परमसमाधिस्वपुण्यैः शरीररागादिभ्यो भिन्नस्य चिद्रानन्दे
शुद्धजीवस्योपलब्धेरिति हेतुः किट्टकालिकास्वरूपात् सुवर्णवदिति दृष्टांतः । किं च अंगारद
घटते कथमिति चेत् यथा सुवर्णस्य पीतत्वं अग्रेणुणत्वं स्वभावस्वांगारस्य कृष्णत्वस्वभावस्य तु
कर्तुं नायाति । रागादयस्तु विभावाः स्फटिकोपाधिबत् ततस्तेषां निर्विकारशुद्धामानुभूतिबलेन
शक्यते इति । यद्युक्तमष्टकाष्टसंयोगखट्वावदष्टकर्मसंयोग एव जीवस्तदप्यनुचितं अष्टकर्मसंयोगात्
शुद्धजीवोस्तीति पक्षश्च न अष्टकाष्टसंयोगखट्वाशापिनः पुरुषस्यैव परमसमाधिस्वपुण्यैरदष्टकर्म
पृथग्भूतस्य शुद्धबुद्धैकत्वभावजीवस्योपलब्धेरिति दृष्टांतसहितहेतुः । किं च देहात्मनोरलंते भेदः इ
भिन्नलक्षणलक्षितत्वादिति हेतुः जलानलवदिति दृष्टांतः । इतिः परिहारगाथा गता । अथ चिद्रूपमिति
रागाद्यप्यवसानादयः कथं पुद्रलस्वभावा भवन्तीति चेत्—

आत्मख्यातिः— यतः एतेऽप्यवसानादयः समस्ता एव भावा भगवद्विश्वसाक्षिभिरर्हैः
द्रव्यपरिणाममयत्वेन प्रकृताः संतथैतन्पशून्त्यापुद्रलेद्व्यदतिरिक्तत्वेन प्रक्याप्यमानं चैतन्यस्वभावं
भवितुं नोत्सहते ततो न खल्व्वागमयुक्तित्यानुभवेर्वाधितपक्षत्वात् तदात्मवादिनः परमार्थवादिनः
सर्वज्ञवचनं तावदागमः । इयं तु स्वानुभवगर्भिता युक्तिः न खलु नैसर्गिकरागद्वेषकस्माधितम
जीवस्तथाविधाप्यवसानाकार्त्तस्वरस्येव श्यामिकापातिरिक्तत्वेनान्यस्य चित्त्वभावस्य विवेचकैः स्वयमु
मानत्वात् । न खल्वनाद्यनंतपूर्वापरीभूतावयवैकसंरणलक्षणक्रियारूपेण क्रीडकर्मैव जीवः कर्मणि
त्वेनान्यस्य चित्त्वभावस्य विवेचकैः स्वयमुपलम्ब्यमानत्वात् । न खलु तीव्रमंदानुमपधिगमानुदुरत
निर्मताप्यवसानसंतानो जीवस्ततोतिरिक्तत्वेनान्यस्य चित्त्वभावस्य विवेचकैः स्वयमुपलम्ब्यमानत्वात् । न
नवपुण्यवस्थादिभेदेन प्रवर्तमानं नोक्तं जीवः शरीरादतिरिक्तत्वेनान्यस्य चित्त्वभावस्य विवेचकैः स्व
लम्ब्यमानत्वात् । न खलु विश्वमपि पुण्यपापरूपेणाकामकर्मविपाको जीवः शुभाशुभभावादतिरिक्तत्वेनान्यस्य
त्वभावस्य विवेचकैः स्वयमुपलम्ब्यमानत्वात् । न खलु सातासातरूपेणाभिन्नात्समस्ततीव्रमंदस्वगुणान्मा
मानः कर्मानुभावो जीवः सुखदुःखातिरिक्तत्वेनान्यस्य चित्त्वभावस्य विवेचकैः स्वयमुपलम्ब्यमानत्वात् । न
मन्त्रिनात्रदुभयात्मकत्वादामकर्मोपयं जीवः कात्स्वयंतः कर्मणोतिरिक्तत्वेनान्यस्य चित्त्वावस्य विवेचकैः
सुपुण्यमानत्वात् । न स्वार्थक्रियासमर्थः कर्मसंयोगो जीवः कर्मसंयोगात्खट्वाशापिनः पुरुषस्यैव
संयोगादतिरिक्तत्वेनान्यस्य चित्त्वभावस्य विवेचकैः स्वयमुपलम्ब्यमानत्वादिति । इह खलु पुद्रलभिन्न
पदं प्रतिविप्रनिपन्नः सार्धवैवमनुशास्यः ।

विरम किमरेणाकार्यकोलाहलेन स्वयमपि निभृतः सन् पश्य पन्नासमेकं ।

इदमपरि संतः पुद्रलाद्विजधासो ननु किमनुपलब्धिर्भाति किंचोपलब्धिः ॥१४४॥

एतद्विद्वन्प्रणिमागेयप्यवसानादयः पुद्रलस्वभावा इति चेत् ।

अद्विहं पि य कम्मं सच्चं पुगलमयं जिणा विति ।

जस्स फलं तं बुधादि दुक्खं ति विपद्यमाणस्स ॥५०॥

अष्टविधमपि च कथं सर्वं पुद्रलमयं जिना विंदति ।

पस्य ऋष्टं तदुत्पन्ने दुःखमिति विपश्यमानस्य ॥५०॥

तात्पर्यवृत्तिः—अद्विहं पि य कर्मं सत्त्वं पुग्गलमयं जिणं विंति सर्वमष्टविधमपि कर्म पुद्गलमयं भवतीति जिना पीतरागसर्वज्ञा भुवंति कथयंति । कथंभूतं यत्कर्म जस्स फलं तं बुघादि दुक्खंति विपद्यमाणस्य यस्य कर्मणः फलं तत्रसिद्धमुच्यते किं न्याकुलत्वस्वभावत्वाददुःखमिति । कथंभूतस्य कर्मणः विशेषण पच्यमानस्वोदयागतस्य । इदमत्र तात्पर्यं अष्टविधकर्मपुद्गलस्य कार्यमनाकुलत्वलक्षणपरमार्थमुख-
विलक्षणमाकुलत्वोत्पादकं दुःखं रागादयोप्याकुलत्वोत्पादकदुःखलक्षणास्ततः कारणानुद्गटकार्यत्वात् शुद्ध-
निश्चयनयेन पौद्गलिका इति । अष्टविधं कर्म पुद्गलद्रव्यमेवेति कथनरूपेण गायाम् गता । अथ यद्यप्यव-
सानादयः पुद्गलस्वभावास्तर्हि रागी द्वेषी मोही जीव इति कथं जीवत्वेन ग्रंथार्तरे प्रतिपादिता इति प्रश्ने
प्राप्त्युत्तरं ददाति ।

आत्मरूपातिः—अप्यवसानादिभावनिर्वर्तकमष्टविधमपि च कर्म समस्तमेव पुद्गलमयमिति किञ्च
सकलज्ञप्तिः । तस्य ॥ यद्विपाकफाष्टामधिरूढस्य फलत्वेनाभिलप्यते । तदनाकुलत्वलक्षणसीध्याध्याम-
स्वभावविलक्षणत्वाकिञ्च दुःखं सदंतःपातिन एव किञ्चानुकुलत्वलक्षणा अप्यवसानादिभावाः । ततो न ते
चिदन्वयविभेदोप्याप्तस्वभावाः किञ्च पुद्गलस्वभावाः । यद्यप्यवसानादयः पुद्गलस्वभावास्तादा कथं जीवत्वेन
सूचिता इति चेत् ।

**ववहारस्स दरीसणमुवएसो वणिणदो जिणवरेहिं ।
जीवा एदे सव्वे अज्झवसाणादओ भावाः ॥५१॥
व्यवहारस्य दर्शनमुपदेशो वर्णितो जिनवरैः ।
जीवा एते सर्वेऽप्यवसानादयो भावाः ॥ ५१ ॥**

तात्पर्यवृत्तिः—ववहारस्स दरीसणं व्यवहारनयस्य स्वरूपं दर्शितं यकिं एतं ववएसो
वणिणओ जिणवरेहिं उपदेशो वर्णितः कथितो जिनवरैः । कथंभूतः जीवा एदे सव्वे अज्झवसा-
णादओ भावा जीवा एते सर्वे अप्यवसानादयो भावाः परिणामा भण्यंत इति । किं च विशेषः यद्यप्यं
व्यवहारनयो वहिर्द्विभ्यावलंबत्वेनाभूतार्थस्तथापि रागादिबहिर्द्विभ्यावलंबनरहितविद्युद्ब्रह्मदर्शनस्वभाव-
स्वावलंबनसहितस्य परमार्थस्य प्रतिपादकत्वात्सूचितमुचितो भवति । यदा पुनर्व्यवहारनयो न भवति तदा
शुद्धनिश्चयनयेन त्रसत्स्वावरजीवा न भवंतीति मत्वा निःशंकोपमर्दनें कुर्वति जनाः । ततश्च पुष्पर
धर्माभाव इत्येकं दूषणं तथैव शुद्धनयेन रागद्वेषमोहरहितः पूर्वमेव मुक्तोजीवस्तिष्ठतीति मत्वा मोक्षार्थमु-
द्धानं कोपि न करोति ततश्च मोक्षाभाव इति द्वितीयं च दूषणं । तस्माद्व्यवहारनयव्याप्यानमुचिर्न
भरतीत्यभिप्रायः । अथ केन दृष्टेति प्रश्नो व्यवहार इत्याह्याति ।

आत्मरूपातिः—सर्वे एवैतेऽप्यवसानादयोभावाः जीवा इति यद्भगवद्भिः सफलैः ग्रहणं तद्भू-
तार्थस्यापि व्यवहारस्यापि दर्शनं । व्यवहारो हि व्यवहारिणां स्तेष्वभावेव स्तेष्वानां परमार्थमनिरादकत्वा-
दपरमाणोपि तीर्थप्रवृत्तिनिमित्तं दर्शयितुं न्याय्य एव । तन्मन्त्रेण ॥ दरीराग्भैःवस्य परमार्थतो भेददर्शनाः
सत्यावराणां भस्मनं ॥ निःशंकोपमर्दनेन हिंसाभावाद्भवत्येव चवस्थाभावः । तद्वारत्तद्विद्विष्टो यो-
ष्यमानो मोक्षनीय इति रागद्वेषमोहेभ्यो जीवस्य परमार्थतो भेददर्शनेन मोक्षोपायसरिप्राणाभावश्च ध-
र्येव मोक्षस्याभावः । अथ केन दृष्टेति प्रश्नो व्यवहार इति चेत् ।

**राया ह्नु णिग्गदो चिय एसो वलसमुदयस्स जादेसो ।
ववहारेण दु उच्चदि तत्येको णिग्गदो राया ॥५२॥
एमेव य ववहारो ज्जवसाणादि अण्णभावाणं ।
जीवो ति कदो सुत्ते तत्येको णिच्छिदो जीवो ॥५३॥**

राजा खलु निर्गत इत्येव बलसमुदयस्यादेशः ।

व्यवहारेण तूच्यते तत्रैको निर्गतो राजा ॥ ५२ ॥

एवमेव च व्यवहारोध्यवसानाद्यन्यभावानां ।

जीव इति कृतः सूत्रे तत्रैको निश्चितो जीवः ॥ ५३ ॥

सात्यर्षद्वयैः—राया इ गिग्गदो चिय एसो बलसमुदयस्त आदेशो राजा इ सुतं
 गत एव बलसमुदयस्यादेशः कथनं व्यवहारेण इ उच्यते तत्रैको गिग्गदो राया बलसमुद् दृष्टं
 पंच योजनानि व्याप्य राजा निर्गतः इति व्यवहारेणोच्यते । निश्चयनयेन तु तत्रैको राजा निर्गत
 दृष्टांतो गतः । इदानीं दार्ढ्यतमाह—एमेव्यववहारो अज्जवसाणादि अण्णभावार्ण एत्तेव एत्त
 प्रकारेणैव व्यवहारः । केपां अप्पवसानादीनां जीवाञ्जिनभावादीनां रागादिपर्यायाणां जीवो चि क्वदो सु
 कथंभूतो व्यवहारः रागादयो भाषाः व्यवहारेण जीव इति कृतं अणितं सूत्रे परमागमे तत्रैको गिग्ग
 जीवो तत्र तेषु रागादिपरिणामेषु मध्ये निश्चितो ज्ञातव्यः कोसो जीवः कथंभूतः शुद्धनिश्चयनयेन
 भायकर्मद्रव्यकर्मनो कर्मरहितशुद्धबुद्धैकस्वभावो जीवपदार्थः । इति व्यवहारनपसमर्धनरूपेण गाथात्रयं पठे
 एवमजीवाधिकारमध्ये शुद्धनिश्चयनयेन देहप्रागादिपदेष्वं जीवस्वरूपं न भवतीति कथनमुच्यते रा
 दशकेन प्रथमोत्तराधिकारो व्याख्यातः ।

अयानतरं वर्णरसादिपुद्गलस्वरूपरहितोऽनंतज्ञानादिगुणस्वरूपश्च शुद्धजीव एव उपादेय इ
 मात्रानामुच्यतेत्या द्वादशगाथापर्यंतं व्याख्यानं करोति । तत्र द्वादशगाथासु मध्ये परमसाक्षात्परिणाम
 परिणताभेदरत्नत्रयलक्षणनिर्विकल्पसमाधिसमुत्पन्नपरमानंदमुखसमरसशीभावपरिणतशुद्धजीव एवोपादेय इ
 मुख्यत्वेन अरसमरूढ इत्यादिसूत्रगाथैक । अथाम्बन्तरे रागादयो वहिरंगे वर्णादयश्च शुद्धजीवस्वरूपं
 भवतीति तस्यैव गाथासूत्रस्य विशेषविवरणार्थं जीवस्स जास्थिवण्णो इत्यादिसूत्रयुद्धं । ततः परत एव रा
 दयो वर्णादयश्च व्यवहारेण संति शुद्धनिश्चयनयेन न संतीति परस्परसापेक्षनपक्षविवरणार्थं व्यवहारो
 इत्यादि सूत्रमेकं । तदनंतरमेतेषां रागादीनां व्यवहारनयेनैव जीवेन सह क्षीरनौरपस्तंबंधो न च निब
 नयेनेति समर्धनरूपेण एदं हि य संबंधो इत्यादि सूत्रमेकं । ततश्च तस्यैव व्यवहारनयस्य पुनरपि व्यक्त
 दृष्टांतदार्ढ्यतिसमर्धनरूपेण पंचे भूस्संतं इत्यादि गाथात्रयं । इति द्वितीयस्थले समुदापनातिक्रमः । तदप
 अथ यदि निश्चयेन रागादिरूपो जीवी न भवति तर्हि कथंभूतः शुद्धजीव उपादेयस्वरूप इत्यत्र ।

आरमरूपातिः—यथैव राजा पंच योजनान्यभिज्याप्य निष्कामतीत्येकस्य पंचयोजनाभ्यानिष्क
 पुनरास्वत्वाद्द्वयवहारेणा बलसमुदाये राजेति व्यवहारः । परमार्थतत्त्वेक एव राजा । तथैव जीव सर्व
 रागप्राप्तमभिज्याप्य प्रवर्तित इत्येकस्य समं रागप्राप्तमभिज्याप्युपमास्य चाद्द्वयवहारेणामभ्यसमानाकारिण्य
 भावंतु जीव इति व्यवहारः । परमार्थतत्त्वेक एव जीवः । यथेवं तर्हि किं लक्षणोत्तापेकद्वयोर्दो
 परमार्थं जीव इति पृष्टः प्राह—

अरसमरूढमगंधं अच्चत्तं चेदणागुणमसहं ।

जाण अलिगग्गहणं जीवमणिदिह्मंठाणं ॥ ५४ ॥

अरमरूपमगंधमव्यक्तं चेतनागुणमनुद्धं ।

जानीहि अज्जिगग्गहणं जीवमनिर्दिह्मंस्थानं ॥ ५४ ॥

सात्यर्षद्वयैः—अरसमरूढमगंधं अच्चत्तं चेदणागुणमसहं निश्चयनयेन रागप्राप्तमगंधं
 अरसमरूपमगंधमव्यक्तं चेतनागुणमनुद्धं । पुनरपि किं सिद्धं शुद्धव्यवहारो
 एव हि न च आणमणिगग्गहणं जीवमणिदिह्मंठाणं निश्चयनयेन स्वगौरवज्ञानविवरणार्थं

ग्रहणं समचतुरस्रादिपदसंस्थानरहितं च यं पदार्थं तमेवं गुणविशिष्टं शुद्धजीवमुपादेयमिति हे शिष्य जानीहि । इदमत्र तात्पर्यं । शुद्धनिश्चयनयेन सर्वपुद्गलद्रव्यसंबन्धिवर्णादिगुणशब्दादिपर्यायरहितः सर्वद्रव्येन्द्रियभावैर्द्वियमनोगतरागादिविकल्पाविषयो धर्माधर्मकाशाकालद्रव्यशेषनीवांतरभिन्नोन्तज्ञानदर्शनमुखवीर्यधयः स एव शुद्धात्मा समस्तपदार्थसर्वेदज्ञसर्वकालब्राह्मणक्षत्रियादिनानावर्णभेदभिन्नजनसमस्तमनोवचनकायव्यापारेषु दुर्लभः स एवापूर्वः सच्चैत्रोपादेय इति मत्वा निर्विकल्पनिर्मोहनिर्जननिजशुद्धात्मसमाधिं संजातमुत्तममृतरसानुभूतिलक्षणे गिरिगुह्यगङ्गे स्थित्वा सर्वतात्पर्येण ध्यातव्य इति । एवं सूत्रगाथा गता । अथ पहिरंगे वर्णाद्यन्तरे रागादिभावाः पौद्गलिकाः शुद्धनिश्चयेन जीवस्वरूपं न भवन्तीति प्रतिपादयति ।

आत्मरूपातिः— यः खलु पुद्गलद्रव्यादन्यत्वेनाविद्यमानरसगुणत्वात् पुद्गलद्रव्यगुणेष्वो भिन्नत्वेन स्वपरमरसगुणत्वात् परमार्थतः पुद्गलद्रव्यस्वामित्वाभावात् द्रव्यैर्दियावष्टभेनारसनात् स्वभावतः क्षायोपशमिकभावाभावाद्भावेर्दियावष्टभेनारसनात्, सकलसाधारणैकसंबेदनपरिणामस्वभावत्वात्केवलरसवेदनापरिणामापन्नत्वेनारसनात्, सकलज्ञेयज्ञापकतादात्म्यस्य निषेधाद्रसपरिच्छेदपरिणतत्वेपि स्वपरमरूपेणापरिणमनाधारतः । तथा पुद्गलद्रव्यादन्यत्वेनाविद्यमानरूपगुणत्वात् पुद्गलद्रव्यगुणेष्वो भिन्नत्वेन स्वपरमरूपगुणत्वात् परमार्थतः पुद्गलद्रव्यस्वामित्वाभावात् द्रव्यैर्दियावष्टभेनारूपणात्, स्वभावतः क्षायोपशमिकभावाभावाद्भावेर्दियावष्टभेनारूपणात्सकलसाधारणैकसंबेदनपरिणामस्वभावत्वात्केवलरूपवेदनापरिणामापन्नत्वेनारूपणात्, सकलज्ञेयज्ञापकतादात्म्यस्य निषेधाद्रूपपरिच्छेदपरिणतत्वेपि स्वयं रूपरूपेणापरिणमनाधारतः । तथा पुद्गलद्रव्यादन्यत्वेनाविद्यमानगंधगुणत्वात् पुद्गलद्रव्यगुणेष्वो भिन्नत्वेन स्वपरमगंधगुणत्वात् परमार्थतः पुद्गलद्रव्यस्वामित्वाभावाद्द्रव्यैर्दियावष्टभेनारूपणात्, स्वभावतः क्षायोपशमिकभावाभावाद्भावेर्दियावष्टभेनारूपणात् सकलसाधारणैकसंबेदनपरिणामस्वभावत्वात्केवलरूपवेदनापरिणामापन्नत्वेनारूपणात् सकलज्ञेयज्ञापकतादात्म्यस्य निषेधाद्रूपपरिच्छेदपरिणतत्वेपि स्वयं गंधरूपेणापरिणमनाधारतः । तथा पुद्गलद्रव्यादन्यत्वेनाविद्यमानस्पर्शगुणत्वात् पुद्गलद्रव्यगुणेष्वो भिन्नत्वेन स्वपरमस्पर्शगुणत्वात् परमार्थतः पुद्गलद्रव्यस्वामित्वाभावाद्द्रव्यैर्दियावष्टभेनारूपणात् स्वभावतः क्षायोपशमिकभावाभावात् भावेर्दियावष्टभेनारूपणात्सकलसाधारणैकसंबेदनपरिणामस्वभावत्वात् केवलरूपवेदनापरिणामापन्नत्वेनारूपणात् सकलज्ञेयज्ञापकतादात्म्यस्य निषेधात् स्पर्शपरिच्छेदपरिणतत्वेपि स्वयं स्पर्शरूपेणापरिणमनाधारतः । तथा पुद्गलद्रव्यादन्यत्वेनाविद्यमानशब्दपर्यायत्वात् पुद्गलद्रव्यपर्यायेष्वो भिन्नत्वेन स्वपरमशब्दपर्यायत्वात् परमार्थतः पुद्गलद्रव्यस्वामित्वाभावात् द्रव्यैर्दियावष्टभेन शब्दाश्रयणात् स्वभावतः क्षायोपशमिकभावाभावाद्भावेर्दियावष्टभेन शब्दाश्रयणात् सकलसाधारणैकसंबेदनपरिणामस्वभावत्वात् केवलशब्दवेदनापरिणामापन्नत्वेन शब्दाश्रयणात् सकलज्ञेयज्ञापकतादात्म्यस्य निषेधाच्छब्दपरिच्छेदपरिणतत्वेपि स्वयं शब्दरूपेणापरिणमनाधारतः । द्रव्यांतरात्संशयशरीरसंस्थानेनैव संस्थान इति निर्देष्टव्यत्वात् नियतस्वभावेनानियतसंस्थानानंतरात्संस्थानसंस्थाननामरमर्मापिपाकस्य पुद्गलेषु निर्देष्टव्यत्वात् प्रतिविशिष्टसंस्थानपरिणममल्लक्षणत्वमवतिष्ठसहजसंबेदनशक्तित्वेपि स्वयमविलोक्यकमंबटनज्ञोपजापमाननिर्मलानुभूतितात्पर्यतममस्यान वाहनिर्देष्टसंस्थानः । पद्द्रव्यामकलोकालोकादृष्टोयाद्भक्तद्रव्यात्काशायश्चक्राद्भावाद्भक्तद्रव्यादिनामात्मनिर्गममनोपगित्वात् क्षणिकव्यक्तिसाम्राज्यात् व्यक्तद्रव्यतद्विमिश्रप्रतिभासेपि व्यक्तस्पर्शात् स्वयमेव हि बहिरतः एतन्मनुभूयमानत्वेपि व्यक्तपेशणेन प्रयोजमानत्वादान्यतः । इतरूपगंधस्पर्शशब्दसंस्थानान्यतः वाह इति रससंबेदनवटने नित्यमात्मप्रलक्षणे सत्यनुमेयमात्रभावाद्दृष्टिगमग्रहणः । समस्तविद्वन्निर्दिष्टमाधेनी विवेचनजनसमर्पितमरिसेन सकलमपि लोकालोकं कबलीट्टव्यान्तर्गोहिरव्यधरेषोश्च सावत्तवटनेन सत्यव्यवस्थितितानान्यतापारणतया स्वभावभूतेन स्वयमनुभूयमानेन चेतनागुणेन नित्यमेवात्तज्जन्तव्यत्वात् चेतनागुणश्च स एतु भगवानमगलोक इहेकसंबेदनः प्रत्यग्योतिर्दिव ।

सकलमपि विराटाहाय विष्णुतिरिक्तं सुत्तरमवगच्छ एवं च विष्णुनिमात्र ।
इममुत्तरी चरंतं चारुविधस्य साक्षात् कल्पन् परमात्मसंबन्धनं ॥१५॥

विच्छक्तिव्याप्तसर्पस्वसारो जीवइयानयं । अतोतिरिक्ताः सर्वेपि भावाः पौत्रलिकावती ॥३६॥

जीवस्स णत्थि वण्णो णवि गंधो णवि रसो णवि य फासो ।
 णवि रूवं ण सरीरं णं वि संठाणं ण संहणणं ॥५९॥
 जीवस्स णत्थि रागो णवि दोसो णेव विज्जेदे मोहो ।
 णो पच्चया ण कम्मं णोकम्मं चावि से णत्थि ॥५६॥
 जीवस्स णत्थि वग्गो ण वग्गणा णेव फद्धया केई ।
 णो अज्झप्यट्ठाणा णेव य अणुभायठाणाणि ॥५७॥
 जीवस्स णत्थि केई जोयट्ठाणा ण वंघठाणा वा ।
 णो व य उदयट्ठाणा ण मग्गणट्ठाणया केई ॥५८॥
 णो ठिदिवंघट्ठाणा जीवस्स ण संकिलेसठाणा वा ।
 णेव विसोहिट्ठाणा णो संजमलद्धिठाणा वा ॥५९॥
 णेव य जीवट्ठाणा ण गुणट्ठाणा य अत्थि जीवस्स ।
 जेण दु एदे सव्वे पुग्गलदव्वस्स परिणामा ॥६०॥

जीवस्य नास्ति वर्णो नापि गंधो नापि रसो नापि च स्पर्शः ।
 नापि रूपं न शरीरं नापि संस्थानं न संहननं ॥५९॥
 जीवस्य नास्ति रागो नापि द्वेषो नैव विद्यते मोहः ।
 नो मत्स्या न कर्म नोकर्म चापि तस्य नास्ति ॥५६॥
 जीवस्य नास्ति वर्गो न वर्गणा नैव स्पर्देकानि कानिचिद् ।
 नो अध्यात्मस्थानानि नैव चानुभागस्थानानि ॥५७॥
 जीवस्य न संति कानिचिद्योगस्थानानि न वंघस्थानानि वा ।
 नैव चोदयस्थानानि न मार्गणास्थानानि कानिचिद् ॥५८॥
 नो स्थितिबंधस्थानानि जीवस्य न संकेशस्थानानि वा ।
 नैव विष्टुदस्थानानि नो संयमलब्धिस्थानानि वा ॥५९॥
 नैव च जीवस्थानानि न गुणस्थानानि वा संति जीवस्य ।
 येन त्वेते सर्वे पुद्गलद्रव्यस्य परिणामाः ॥६०॥

शास्त्रपर्यट्टिः—वर्णगंधरसशब्दास्तु रूपशब्दवाच्याः स्पर्शरसगंधवर्णवती मूर्तिश्च औदारिकी

पंच शरीरानि समचतुरस्रादिषु संस्थानानि वक्त्रर्षमनाराचादिषु संहननानि चेति । एते वर्णोदयो कर्तव्यः
 एतन्निश्चयनयेन जीवस्य न संतीति साध्या धर्मधेति धर्मधर्मिणमुदयच्छणः पशुः आभ्यासंशान्ति
 कावन् पुद्गलद्रव्यपरिणाममदये सति शुद्धामानुभूतेर्भिन्नवादिति हेतुः । एवमत्र व्याख्याने परहेतुत्वान्न
 गृह्यन्नुक्तं शक्यं । अथ रागद्वेषमोहमिथ्या वाधिरुतिप्रमादकपाययोगरूपसंपन्नस्यपुद्गलस्य
 भेदभिन्नतावगमनद्विकर्मोदारिकेकेकिकाहारकनारीरययाहारादिषु सर्पासिक्कपनोकर्मणि इत्यत्र
 वस्तु एतन्निश्चयनयेन सर्वत्रेकानि न संति कस्यापुद्गलपरिणाममदये सति शुद्धामानुभूतेर्भिन्नत्वं ।
 अथ परान्तोक्तिरुक्तं पुद्गलद्रव्यपरिणाममदये वर्ण इत्युच्यते । वर्णोऽपि मूर्तेः वर्गणा भवत्येव । वर्णनमप्य-

लक्षणानि स्पष्टकानि च कानिचिन्न संति । अथवा कर्मरक्तेः क्रमेण विशेषशुद्धिः स्पष्टकलक्षणं । तथा चोक्तं बर्गवर्गणास्पष्टकानां प्रयाणां लक्षणं—

वर्गः शक्तिसमूहोऽणोर्बहुनां वर्गणोदिता । वर्गणानां समूहस्तु स्पष्टकं स्पष्टकापहैः ।

शुभानुभवागादिविकल्परूपाप्यवसानानि भण्यन्ते । तानि च संति उतादावर्षिषयापाणशक्तिरूपाणि घातिकर्मचतुष्टयानुभागस्थानानि भण्यन्ते । गुडरंडशर्करामृतसमानानि शुभाघातिकर्मानुभागस्थानानि भण्यन्ते । निवकांजीरविपहात्बाहलसदृशान्यनुभाघातिकर्मानुभागस्थानानि च तान्येतानि सर्वाण्यपि शुद्ध-निधनयेन जीवस्य न संति । कस्मात् पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सति शुद्धात्मानुभूतेर्भिन्नत्वात् । अथ बीर्यांतरायभ्रुयोपशमजनितमनोवचनकायवर्गेणावलंबनकर्मादानहेतुभूतात्मप्रदेशपरिसंदलक्षणानि योग-स्थानानि प्रकृतिरिथिन्यनुभागप्रदेशरूपचतुर्विधबंधस्थानानि मुखदुःखानुभवरूपाण्युदयस्थानानि गत्यादि-मार्गणास्थानानि च सर्वाण्यपि शुद्धनिधनयेन जीवस्य न संति कस्मात् पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सति शुद्धात्मानुभूतेर्भिन्नत्वात् । अथ—जीवेन सह कालांतरायस्थानरूपाणि स्थितिबंधस्थानानि कषायोद्रेकरूपाणि संहारस्थानानि कषायमंदोदयरूपाणि विशुद्धस्थानानि कषायकमहानिरूपाणि संयमलब्धिस्थानानि च सर्वा-ण्यपि शुद्धनिधनयेन जीवस्य न संति कस्मात् पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सति शुद्धात्मानुभूतेर्भिन्नत्वात् । अथ—जीवस्य शुद्धनिधनयेन “बादरहंभेदं दी वित्तिचउरिदी असणि सण्णीणं । पज्जसापज्जत्ता एयं ते चउदमा होति” इति गाथाकथितक्रमेण बादरैकैद्रियादिचतुर्दशजीवस्थानानि मिथ्यादृष्यादिचतुर्दश-गुणस्थानानि सर्वाण्यपि न सति पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सति शुद्धात्मानुभूतेर्भिन्नत्वात् । कुतः इति चेत् यतः फारणादेते वर्णादिगुणस्थानांताः परिणामाः शुद्धनिधनयेन पुद्गलद्रव्यस्य पर्याया इति । अयमत्र-भाषार्थः—सिद्धांतादिशास्त्रे अशुद्धपर्यायाधिकनयेनाम्यंतरे रगादयो बहिरो शरीरपरिपेक्षया वर्णादयोपि जीवाः इत्युक्ताः अत्र पुनरप्यामराश्रे शुद्धनिधनयेन निपिद्धा इत्युभयत्रापि नयविभागविवक्षया नास्ति विरोध इति वर्णाद्यभावस्य विशेषन्यास्थानरूपेण सूत्रपट्टं गतं । अथ यदुक्तं पूर्वं सिद्धांतादी जीवस्य वर्णादयो व्यवहारेण कथिताः अत्र तु माश्रुतमध्ये निदचयनयेन निपिद्धाः तमेवार्थे इदमिति ।

आत्मरूपाणिः— यः कृष्णो हरितः पीतो रक्तः श्वेतो वर्णः स सर्वोपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्य-परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यः सुरभिर्दुरभिर्वा गन्धः ॥ सर्वोपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणा-ममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यः कटुकः कषायः तिक्तोऽम्लो मधुरो वा रसः स सर्वोपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यः जिग्धो रूक्षः शीतः उष्णो गुरुलघुर्भृशुः फटिनो वा स्पर्शः स सर्वोपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यस्त्वर्णादिसामान्य-परिणाममात्रं रूपं तन्नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यदीदारिकं बैक्रियक-माहारकं तैजसं कर्मणं वा शरीरं तत्सर्वमपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । याममचतुरस्रं न्यग्रोधपरिमंडलं स्वानि कुम्भं वामनं द्रुव वा सस्थानं तत्सर्वमपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्य-परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यद्ब्रह्मर्षिनाराचं ब्रह्मनाराचं नाराचमर्दनाराचं कौटिल्या असद्राता-सुपाटिका वा संहननं तत्सर्वमपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यः प्रीति-रूपो रागः ॥ सर्वोपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । योऽप्रीतिरूपो द्वेषः ॥ सर्वोपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यस्तत्त्वाप्रतिपक्षरूपो मोहः स सर्वोपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । ये मिथ्यावाचितकषाययोगलक्षणाः प्रलयाले सर्वेपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यद् दानावरणीयदर्शना-वर्णाययेदनीयमोहनीयायुर्नामगोत्रांतरायरूपं कर्म तत्सर्वमपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यद्द्रव्ययोसिन्निशरीरयोग्यवस्तुरूपं लोकं तत्सर्वमपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्य-परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यः शक्तिममूहलक्षणो वर्गः स सर्वोपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्य-परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । या वर्गसमूहलक्षणा वर्गणा सा सर्वोपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्य-

परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि मंदतीव्रसकर्मदलविशिष्टव्यासलक्षणानि तद्वर्तमाने एते सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि स्वरीकर्ममयत्वे एते विशुद्धचित्परिणामातिरिक्तव्यलक्षणान्यव्याप्तस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि प्रतिविशिष्टप्रकृतिरसपरिणामलक्षणान्यनुभवावस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि स्वफलसंपादनसमर्थकर्मावस्थाव्यलक्षणान्यनुभवस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि गतीद्विवेकयोगेद्वयलक्षणमंदनदर्शनरेखामध्यसम्यक्चक्रसंज्ञाहारलक्षणानि मार्गणास्थानानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि प्रतिविशिष्टप्रकृतिशालांतरसाहचर्यलक्षणानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि कर्मद्विवेकलक्षणानि संज्ञेयस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि कर्मद्विवेकलक्षणानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि चारित्र्योहविपाककर्मनिवृत्तिलक्षणानि संप्रमादित्यवस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि यथोपाययोग्यतालक्षणानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि विष्यादृष्टिमासादनसाम्यदृष्टिगम्यविजायते लक्षणानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि अस्वभाविकव्यवहारलक्षणानि तानि सर्वाण्यपि न संति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् ।

अथैतत् कं त्वमभेदाद्यो वा भिन्ना भावाः सर्वेष्वप्यस्य युगः ।

तेरे इत्यन्वयः । तत्रानोदयो भो दशाः सृष्टयेषां परं स्यात् ॥ १३ ॥

अथ सर्वे एते कल्पे न सर्वे जीवस्य तस्य तत्रांतरे कर्मे मनीषि प्रमाद्ये इति ने १-

परदारण दु एदे जीवम्म हवंति वण्णमादीया ।

मुमटागंताभावा ण दु केई णिच्छयणयस्म ॥११॥

अथाःमेण त्वंने जीवस्य भवंति वणायाः ।

मुमटागंताभावा ण तु केचिन्निययनयस्य ॥११॥

अथैतदिति - अथ सर्वे एते कल्पे न सर्वे जीवस्य तस्य तत्रांतरे कर्मे मनीषि प्रमाद्ये इति ने १- अथ सर्वे एते कल्पे न सर्वे जीवस्य तस्य तत्रांतरे कर्मे मनीषि प्रमाद्ये इति ने १-

अथैतदिति - अथ सर्वे एते कल्पे न सर्वे जीवस्य तस्य तत्रांतरे कर्मे मनीषि प्रमाद्ये इति ने १- अथ सर्वे एते कल्पे न सर्वे जीवस्य तस्य तत्रांतरे कर्मे मनीषि प्रमाद्ये इति ने १-

अथैतदिति - अथ सर्वे एते कल्पे न सर्वे जीवस्य तस्य तत्रांतरे कर्मे मनीषि प्रमाद्ये इति ने १-

णय ह्येति नम्य ताणि तु उच्यजोग गुणाधिगो जम्हा ॥६२॥

एतेषु संवेषो यदेष हीरोदथः दानमप्य ।

य च यद्वेति नम्य तानि तृपयोगगुणाधिको यस्मात् ॥ ६२ ॥

सात्यपर्वहतिः—एतेहि य संवेषो अदेव ज्योरोदथं सुनेद्वसो दीः वर्नादिगुणान्तातिः

दुर्जेनारोदे मह भावो संवेष हीरनीलसंभेजस्यया संवेषः । य यानुप्यनरोदथ तादात्म्योदथः ।
ह्य इति हेतु ण य ह्येति नम्य ताणि तु नम्य भवति नम्य जीवस्य ते ॥ वर्नादिगुणान्ताता मयाः
पदोनाः यान्तात् उच्यजोगगुणाधिगो जम्हा यस्मादुप्यगुणेनाधिके केवाङ्गनदपंगुणेनाधिके । की-
द्वी इति । तन्नु वर्नादयो वर्तिमानाश्च परदारणे हीरनीलसंभेजस्ये नम्य उच्यते नम्यतांतां तादात्म्यं
नम्यदुर्जेनारोदेन भवितव्यमिति । यत्र इत्यकर्मक-जरोदथो दीगो अगदुगन्तवहात्मनरोदथो तादात्म्यकर्मक-
तादात्म्यतायुक्तमिदमेव धरते । यन्तुगन्तु सुदनिधयोरुपान पुनरुदनिधयेति स्वरहार एवेति आचार्यः ।
अथ तां हि व्यावर्णो य धव्यवर्णो दुप्य इति स्वरहारो विशेषे प्रयोगानेवं पूर्वोक्ते इति सति स्वरहारविशेषे
दरान्तायेवता पाननिवरा । त्रिणां ॥ सर्वत्र पूर्वोक्तस्वरहारो विशेषे श्लोकवनिदरान्तायेन परिहृति ।

आत्मतयाति—यथा तात्तु वर्नादिकेभ्यश्च हीरस्य वर्तितेन सह परदारणाहकृते संवेषे
नम्यति स्वरान्तायुक्तमिदमप्यनम्यता सतिप्रदधिकतेन प्रणीयमान-वादेदप्यगुणेनेव सह तादात्म्य-
रक्षणमवशभावात् निधयेन वर्तिमानिति । तथा वर्नादिपुनरुदथपरिणामनिधिरनतादात्म्यः पुनरु-
दथेन सह परदारणाहकृते संवेषे सत्ये स्वरान्तायुक्तमप्यनम्यता सर्वप्रत्ययेऽधिकतेन
प्रणीयमानत्वान् अत्रेण्यगुणेनेव सह तादात्म्यरक्षणमवशभावात् निधयेन वर्नादिपुनरुदथपरिणामाः सति ।
अथ तां हि स्वरहारो विशेषक इति चेत् ।

पंथे मुस्तंतं पस्सिदूण लोगा भणंति ववहारी ।

मुस्तदि एतो पंथो णय पंथो मुस्तदे कोई ॥ ६३ ॥

तद् जीवे कम्माणं णोकम्माणं च पस्सिदुं वण्णं ।

जीवस्स एस वण्णो जिणेहि ववहारदो उत्तो ॥ ६४ ॥

एवं रसगंपफासा संटाणादीय जे समुदिद्वा ।

सव्ये ववहारस्स य णिच्छयदण्हू ववदिसंति ॥ ६५ ॥

यदि सुप्यमाणं दृष्ट्वा छोका भणंति व्यवहारिणः ।
सुप्यते एव पंथा न च पंथा सुप्यते कश्चित् ॥ ६३ ॥
तथा जीवे कर्मणां नो कर्मणां च दृष्ट्वा वर्णं ।
जीवस्वैप वर्णो जिनैस्वैवहारत उक्तः ॥ ६४ ॥
एवं गंधरससर्वरूपाणि देहः संख्यानादयो ये च ।
सर्वे व्यवहारस्य च निश्चयदृष्टानो व्युपदिशंति ॥ ६५ ॥

सात्यपर्वहतिः—पंथे मुस्तंतं पस्सिदूण लोगा भणंति ववहारी पथि मग्गे सुप्यमाणं सार्थं
दृष्ट्वा व्यवहारिणोक्ता भणति किं भणंति मुस्तदि एतो पंथो सुप्यते एवः प्रत्यक्षोभूतः पंथाधीरेः कर्तृभूतैः
णय पंथां मुस्तदे कोई नच विशिष्टमुदाहरणकृत्तुः पथा सुप्यते कश्चिदपि किंतु पंथानमाधारीकृत-

१ आत्मतयाति तु ' एवं संवेषोदथदेहोसंयममाहवा मे य ' इति पाठः ।

तदाधेयभूता जना मुष्यंत इति दृष्टांतगाथा गता । सह जीवे कम्माणं णो कम्माणं च परिमुं वनं तथा तेन पथि सार्थदृष्टतिन जीवेधिकरणभूते कर्मनोकर्मणां शुद्धादिवर्णं दृष्ट्वा जीवरस एषा रण्णो जिणेहि ववहारदो वचो जीवस्य एय वणो जिनैर्वनहारतो भणित इति दाढांतगाथा गता । एवं रसार्थकासा संवाणादीय जे समुद्धिदा एकमेनेव दृष्टांतदाढांतन्यायेन रसार्थदरसंसेहन संहनरागद्वेषमोहादयो ये पूर्वगाथापद्धेन समुद्धिदाः सव्वे ववहाररस य णिच्छयदण्ह ववहिसांते ते सयें व्यवहारनयस्याभिप्रायेण निधयजा न्युपदिसंति कययंतीति नास्ति व्यवहारविरोधः । इति दृष्टे दाढांतगाथा व्यवहारनयसमर्भनरूपेण गाथाप्रयं गतं । एवं शुद्धजीव एवोपादय इति प्रतिपादनमुक्तेरै द्वादशगाथाभि द्वितीयांतराधिकारो व्याख्यातः ।

अतः परं जीवस्य निधयेन वर्णादितादात्म्यसंबंधो नास्तीति पुनरपि दृढीकरणार्थं गाथाद्वारा व्याख्यानं करोति । तत्रादौ संसारिजीवस्य व्यवहारेण वर्णादितादात्म्यं भवति मुक्त्वास्वामी नास्तीं धापनार्थं तस्यभवे इत्यादिसूत्रमेकं । ततःपरं जीवस्य वर्णादितादात्म्यमस्तीति दुरुभिनेरेशं सति जीवो भावो दूषणं प्राप्नोतीति कथनमुच्यतेन जीवो चंचलि इत्यादिगाथायमं । तदनंतरमेकं दिवादिचतुस्रंसादीं समासानां जीवेन सह शुद्धनिधयनयेन तावात्म्यं नास्तीति कथनार्थं तथैव वर्णादितादात्म्यनिर्णयं च एकं च दोषिण इत्यादिगाथाप्रयं । ततश्च मिथ्यादृष्ट्यादिचतुर्दशगुणस्वानानामपि जीवेन सह शुद्धनिधयनयेन तादात्म्यनिराकरणार्थं तथैवाभ्यंतरे रागादितादात्म्यनिवेधार्थं च मोक्षणकम्म इत्यादिसूत्रमेकं । एतां तादात्म्याभिस्तृतीयस्थले समुदायपातनिका । तद्यथा-अथ कथं जीवस्य वर्णादिभिः सह तादात्म्यसंबंधो नास्तीति पृष्ठे प्रयुत्तरं ददाति ।

आरमरूपातिः--यथा पथि प्रस्थितं कंचित्तार्थं भुव्यमाणमबलस्य तात्पर्यात्तदुपकारेण मुष्य एव पंथा इति व्यवहारेणा व्यपदेशोपि न निधयतो विविधाकाशदेशकक्षणः कश्चिदपि पंथा मुष्ये । तथा जीवे व्यपदेशोपि नास्ति कर्मणो नो कर्मणो वर्णमुपेस्य तात्पर्यात्तदुपकारेण जीवस्यैव वर्ण इति व्यवहारेणोद्देशानां प्रज्ञानेपि न निधयतो नित्यमेवामूर्त्तत्वभावस्योपयोगगुणाधिकारस्य जीवरस कश्चिदपि वर्णादिभिः । एवं गंधरसपरंरूपपरंरसंस्थानसंहननरागद्वेषमोहप्रत्ययकर्मनो कर्मवर्गवर्गीयारसद्वैतात्म्यत्वं स्थानानुमानास्थानयोगास्थानयथस्थानोदयस्थानमार्गणस्थानां स्थितिबंधस्थानसंज्ञेश्चानिमुद्धिस्रानतं पदसंस्थानानि जीवरसानुगुणान्याप्यपि व्यवहारतोद्देशानां प्रज्ञापनेपि निधयतो नित्यमेवामूर्त्तत्वभावस्योपयोगगुणेनार्थस्य जीवस्य सर्वान्यपि न संति तादात्म्यलक्षणसंबंधाभावात् । कुतो जीवस्य वर्णादिभिः सह तादात्म्यसंबंधो नास्तीति चेत् ।

तस्यभवे जीवाणं संसारत्याण ह्येति वण्णादी ।

संसारपमुक्ताणं णत्थि दु वण्णादओ केई ॥ ६६ ॥

तत्र यव जीवानां संसारस्यानां भवंति वर्णादयः ।

संसारममुक्त्तानां न भंति राठु वर्णादयः केचित् ॥ ६७ ॥

साध्यदेशानिः--तस्यभवे जीवाणं संसारत्याण ह्येति वण्णादी ताव विरिञ्चिणीति

को ह्यस्य... संहननमुद्धनयेन वर्णादयो भवन्ति संसारपमुक्ताणं संसारपमुक्ताणं कश्चिदु वण्णादीनां केई वृत्तय वर्णादितादात्म्यवक्तव्यमात्रमात्र केवद्विज्ञानादिगुणानिद्वयविशिष्टी को ह्यस्य... तादात्म्यसंबंधाभावात्... न सति पुनर्गोपय वेति । इति... वर्णादितादात्म्यप्राप्तये सति दोष दर्शयति ।

न भवति तस्य तैः सह तादात्म्यलक्षणः संबन्धः स्यात् । ततः सर्वात्म्यवस्थासु वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तस्य भवतो वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तिशून्यस्याभवतश्च पुद्गलस्य वर्णादिभिः सह तादात्म्यलक्षणः संबन्धः स्यात् । संसारावस्थायां कथंचिद्वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तस्य भवतो वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तिशून्यस्याभवतश्चापि मोक्षावस्थायां सर्वथा वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तिशून्यस्य भवतो वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तस्याभवतश्च जीवस्य वर्णादिभिः सह तादात्म्यलक्षणः संबन्धो न कथंचनापि स्यात् । जीवस्य वर्णादितादात्म्यदुरभिनिवेशे दोषक्षयं ।

**जीवो चेव हि एदे सन्वे भावति मण्णसे जदि हि ।
जीवस्साजीवस्स य णत्थि विसेसो हि दे कोई ॥६७॥**

जीवश्चैव एते सर्वे भावा इति मन्यसे यदि हि ।

जीवस्याजीवस्य च नास्ति विशेषस्तु ते कथित् ॥ ६७ ॥

तारपर्यवृत्तिः—जीवो चेव हि एदे सन्वे भावति मण्णसे जदि हि ययानतज्ञानाव्यावाह-
मुखादिगुणा एव जीवो भवति वर्णादिगुणा एव पुद्गलस्तथा जीव एव हि स्फुटमेते वर्णादयः सर्वे भावा
भवति मन्यसे यदि चेत् जीवस्सान्जीवस्स य णत्थि विसेसो हि दे कोई तदा किं दूषणं विशुद्ध-
ज्ञानद्रोणत्वभावजीवस्य जडत्वादिलक्षणाजीवस्य च तस्यैवमते कोपि विशेषो भेदो नास्ति । ततश्च
जीवाभावदूषणं प्राप्नोतीति सूत्रार्थः । अथ संसारावस्थायामेव जीवस्य वर्णादितादात्म्यसंबन्धोऽस्तीति दुरभि-
निवेशोपि जीवाभाव एव दोष इत्युपदिशति ।

भारमलयात्रिः—यथा वर्णादयो भावाः क्रमेण भाविताविर्भावतिरोभावाभिस्ताभिः स्ताभिर्व्यक्तिभिः
पुद्गलद्रव्यमनुगच्छन्तः पुद्गलस्य वर्णादितादात्म्यं प्रथयन्ति । तथा वर्णादयो भावाः क्रमेण भाविताविर्भावति-
रोभावाभिस्ताभिस्ताभिर्व्यक्तिभिर्जीवमनुगच्छतो जीवस्य वर्णादितादात्म्यं प्रथयन्तीति यस्याभिनिवेशः
तस्य शेषद्रव्यासाधारणस्य वर्णाद्यात्मकत्वस्य पुद्गललक्षणस्य जीवेन स्वीकरणाजीवपुद्गलयोरविशेषप्रमत्तौ
सत्यां पुद्गलेभ्यो भिन्नस्य जीवद्रव्यस्याभावाद्भवत्येव जीवाभावः । संसारावस्थायामेव जीवस्य वर्णादितादात्म्य-
मित्यभिनिवेशोऽप्यमेव दोषः ।

जदि संसारत्याणं जीवाणं तुज्झ होंति वण्णादी ।

सम्हा संसारत्या जीवा रुवित्तमावण्णा ॥ ६८ ॥

एवं पुग्गलदब्बं जीवो तह लक्खणेण मूढमदी ।

णिब्बाणमुवगदो वि य जीवत्तं पुग्गलो पत्तो ॥ ६९ ॥

अथ संसारस्यानां जीवानां तत्र भवन्ति वर्णादयः ।

संसारसंसारस्या जीवा रूपित्त्वमापन्नाः ॥ ६८ ॥

एवं पुद्गलद्रव्यं जीवस्तयालसणेन मूढमते ।

निर्वाणमुपगतोपि च जीवत्वं पुद्गलः प्राप्नोति ॥ ६९ ॥

तारपर्यवृत्तिः—जदि संसारत्याणं जीवाणं तुज्झ होंति वण्णादी यदि चेन्नसंसारस्य जीवानां
पुद्गलस्यैव वर्णादयो गुणास्तत्र भवे न तत्राभिप्रायेणैवार्तेन भवन्तीति सम्हा संसारत्या जीवा रूपित्त्व-
मावण्णा ततः किं दूषणं संसारस्य जीवा अमूर्त्तमनंतज्ञानादिस्फुटत्वभावलक्षणं त्यक्त्वा पुद्गलद्रव्यादि-
लक्षणं रूपित्त्वमापन्ना भवन्ति । अथ—एवं पुग्गलदब्बं जीवो तह लक्खणेण मूढमदी एवं दूषित-
कारेण जीवस्य रूपित्वे सति पुद्गलद्रव्यमेव जीवः नान्यः कोपि विशुद्धचैतन्यचमकारमात्रस्तबलक्षणेन
तस्यैभिप्रायेण हे मूढमते न वेत्तु संसारावस्थायां पुद्गल एव जीवत्वं प्राप्नोति णिब्बाणमुवगदो वि य

जीवत्वं पुग्गलो पत्तो निर्वाणमुपगतोपि पुद्गल एव जीवत्वं प्राप्तः नाम्यः कोपि चिद्भूः । कल्हदिते चेतु वर्णादितादात्म्यस्य पुद्गलद्रव्यस्येव निषेधयितुमशक्यत्वादिति मवत्येव जीवामावः । किं च सन्ना-
स्थायामेकातेन वर्णादितादात्म्ये सति मोक्ष एव न घटते, कस्मादिति चेत् ? केवलज्ञानादिचतुष्टयव्यतिरिक्तस्य
कार्यसमयसारस्यैव मोक्षसंज्ञा सा च जीवस्य पुद्गलत्वे सति न संभवतीति भावार्थः । एवं जीव
वर्णादितादात्म्ये सति जीवामावदूषणद्वारेण गाथात्रयं गतं । अयं च स्थितं वादराहूँकेन्द्रियादिनित्ये-
वपर्यंतचतुर्दशजीवस्थानानि शुद्धनिश्चयेन जीवस्वरूपं न भवति तथा देहगता वर्णादुपयोग्योक्तवन्ति ।

आत्मरूपातिः—यस्य तु संसारावस्थायां जीवस्य वर्णादितादात्म्यनष्टात्सामिनिवेशस्तस्य ताने
स जीवो रूपित्वमवश्यमवाप्नोति । रूपित्वं च शेषद्रव्यासाधारणं कस्यचिद्द्रव्यस्य लक्षणमस्ति । ततो रूपित्वेन
लक्ष्यमाणं यत्किंचिद्भवति स जीवो भवति । रूपित्वेन लक्ष्यमाणं पुद्गलद्रव्यमेव भवति । एवं पुद्गलद्रव्येन
स्वयं जीवो भवति न पुनरितरः कतरापि । तथा च सति मोक्षावस्थायामपि निव्यस्तकृत्स्नस्य
द्रव्यस्य सर्वास्यप्यवस्थास्वनपायित्वाद्दनादिनिघनत्वेन पुद्गलद्रव्यमेव स्वयं जीवो भवति न पुनरितर इ-
रपि । तथा च सति तस्यापि पुद्गलेभ्यो मिश्रस्य जीवद्रव्यस्याभावात् भवत्येव जीवामावः । एतेन उक्तं
मद्वर्णादयो भाषा न जीव इति ।

एकं च दोष्णि तिष्णि य चत्तारि य पंच इंदिया जीवा ।
वादरपज्जित्तिदरा पयडीओ णामकम्मस्स ॥ ७० ॥
एदेहिय णिव्वत्ता जीवट्टाणा दु करणभूदाहिं ।
पयडीहिं पुग्गलमईहिं ताहिं कह भण्णदे जीवो ॥ ७१ ॥

एकं वा द्वे श्रोणि च चत्वारि च पंचेन्द्रियाणि जीवाः ।
वादरपर्याप्ततराः मकृतयो नामकर्मणः ॥ ७० ॥
एताभिश्च निवृत्तानि जीवस्थानानि करणभूताभिः ।
मकृतिभिः पुद्गलमयीभिस्ताभिः कथं भण्यते जीवः । ७१ ॥

तादर्थ्यवृत्तिः—एकद्वित्रिचतुःपंचेन्द्रियसंशयसत्रिचत्वारपर्याप्ततराभिधानाः मकृतयो भवति । एत
राक्षिण्यो नामकर्मण इति । अथ—एताभिरमूर्त्तादीन्द्रियनिर्जनपरमा मत्स्वनिवृत्तपात्रिर्नामकर्मण्ये
पुद्गलमयीभिः पूर्वोक्तभिर्निर्वाह्येति तानि चतुर्दशजीवस्थानानि निश्चयनयेन कथं जीवा भवति ? न एव
भवति । तथाहि—मया दक्षमेव करणभूतेन निवृत्तममिकोशं दक्षमेव भवति तथा पुद्गलमयमहतिर्निर्वाह्ये
जीवस्थानानि पुद्गलद्रव्यस्वरूपास्येव भवति न च जीवस्वरूपाणि । तथा तेनैव जीवस्थानानि
त्रिणा वर्णादयोऽपि पुद्गलद्रव्यस्य भवति न च जीवस्वरूपा इत्यभिप्रायः । अथ—मार्गान्ते पूर्वोक्तानि
दशमूलकीयाः कथ्यन्ते तत्रैव घटते इति पूर्वोक्ते परिहार ददाति ।

त्राग्मरूपाति —निश्चयनः कर्मकरणयोगभिन्नवात् मयेन क्रियते तन्मदेवेति ह्यथा एव ह्यत
एव ह्यनेन क्रियमान एवकमेव न कल्पन् । तथा जीवस्थानानि वादराहूँकेन्द्रियविविधवु पूर्वोक्तानि
मकृतयोऽपि पुद्गलमयीभिः नामकर्मण्येतिभिः क्रियमाणानि पुद्गल एव ननु जीवः । ननु तत्रैव
मकृतयोऽपि पुद्गलमयीभिः इत्यमानगीराकाशदिपूर्वोक्तानां नुमेय च । एव मयराहूँकेन्द्रिय
मकृतयोऽपि पुद्गलमयीभिः इत्यमानगीराकाशदिपूर्वोक्तानां नुमेय च । एव मयराहूँकेन्द्रिय
इति जीव इति निश्चयनमिति ।

इति तत्रैव देव वदन् विविधेभ्य मयराहूँकेन्द्रिय कथं च ननु ।
कथं च निवृत्तानि जीवस्थानानि इत्यपि दक्षम न कथं च मयी ॥ ३८ ॥

यत्परिणाममन्यमिदं रिक्तं निर्माणमेतस्य हि पुद्गलय ।

सत्त्वोच्चैर्देहं पुद्गल एव नामा यतः न विज्ञानपनस्तनान्यः ॥ १९ ॥

शेषमन्यद्वापरागमात् ।

पञ्चत्तापञ्चत्ता जे सुहुमा वादरा य जे चैव ।

देहस्त जीवसण्णा सुत्ते बवहारदो उत्ता ॥ ७२ ॥

पर्याप्तापर्याप्ता ये ह्यस्मा वादराय ये चैव ।

देहस्य जीवसंज्ञाः सूत्रे व्यवहारतः उक्ताः ॥ ७२ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—पञ्चत्तापञ्चत्ता जे सुहुमा वादरा य जे चैव पर्याप्तापर्याप्ता ये जीवाः कथिताः सूत्रमवादात्तये ये कथिताः देहस्त जीवसण्णा सुत्ते बवहारदो उत्ता पर्याप्तापर्याप्तेदेहं ह्युत्ता पर्याप्तापर्याप्तपादस्तस्यमन्दिच्छान्तरमचिच्छोतिर्द्रुणशुद्धाम्बुरूपपृथग्भूतस्य देहस्य सा जीवसंज्ञा कथिता । इ सूत्रे परमागमे । कस्मान् उपरहासादिति नास्ति दोषः । एवं जीवस्थानानि जीवस्थानाधिता वर्णादपक्ष निश्चयेन जीवस्वरूपं न भवतीति कथनरूपेण गाथापर्यं गतं । अथ न केवलं बहिरंगवर्णादयो शुद्धनिश्चयेन जीवस्वरूपं न भवन्ति अन्धतरमिष्याद्यादिगुणस्थानस्वरगादादयोपि न भवतीति स्थितं ।

आत्मव्याप्तिः—यत्किञ्च वादरासुसंज्ञैर्दिपदित्रिचतुःसंघैर्दिपपर्याप्तापर्याप्ता इति शरीरस्य संज्ञाः सूत्रे जीवसंज्ञेनोक्ताः अप्रयोजनार्थः परप्रसिद्धा घृतपत्रवज्रवहारः । यथा हि कस्यचिदाजन्मप्रसिद्धैक-घृतकुम्भस्य तादितरकुम्भानभिहस्य प्रबोधनाय योयं घृतकुम्भः स मृगमयो न घृतमय इति तत्प्रसिद्ध्या कुम्भे घृतकुम्भस्यवहारः तथास्याहानिनो लोकस्य संसारप्रसिद्धाशुद्धजीवस्य शुद्धजीवानभिहस्य प्रबोधनाय योयं वर्णादिमान् जीवः स ज्ञानमयो न वर्णादिमयः इति तत्प्रसिद्ध्या जीवै वर्णादिमन्वावहारः ।

घृतकुम्भमभिधानेपि कुम्भो घृतमयो न चेत् । जीवो वर्णादिमन्वीरजल्पनेपि न तन्मयः ॥४०॥ एतदपि स्थितमेव यद्वागादयो भाषा न जीवा इति ।

मोहणकम्मस्सुदया दु वणिणादा जे इमे गुणहाणा ।

ते कह ह्वंति जीवा ते णिच्चमचेदणा उत्ता ॥ ७३ ॥

मोहनकर्मण उदयासु वर्णितानि यानीमानि गुणस्थानानि ।

तानि कथं भवन्ति जीवा यानि नित्यमचेतनान्युक्तानि ॥ ७३ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—मोहणकम्मस्सुदया दु वणिणादा जे इमे गुणहाणा निर्मोहपरमचेतन्यप्रका-शच्छरणरत्नामत्तत्प्रतिपक्षभूतानायाचिकाकर्दलीकदापमानसंतानागतमोहकर्मोदयासकाशात् यानीमानि वर्णितानि कथितानि गुणस्थानानि तथा चोक्तं “गुणसण्णा सा च मोहजोममवा” ते कह ह्वंति जीवा तानि कथं भवन्ति जीवा न कथमपि । कथंभूतानि ते णिच्चमचेदणा उत्ता यद्यप्यशुद्धनिश्चयेन चेतनानि तथापि शुद्धनिश्चयेन नित्यं सर्वकालमचेतनानि । अशुद्धनिश्चयस्तु यस्तुतो यद्यपि द्रव्यकर्मोपेक्षयाभ्यंतरागा-दयधेतना इति मत्वा निश्चयसंज्ञां उच्यते तथापि शुद्धनिश्चयापेक्षया व्यवहार एव । इति व्याख्यानं निश्च-यव्यवहारनपत्रिचारकाञ्चे सर्वत्र ज्ञातव्यं । एवमभ्यन्तरे यथा मिष्याद्यादिगुणस्थानानि जीवस्वरूपं न भवन्ति तथा रागादयोपि शुद्धजीवस्वरूपं न भवन्तीति कथनरूपेणाष्टमगाथा गता । एवमष्टाथाभिसृती-यान्तराधिकारो व्याख्यातः । ननु रागादयो जीवस्वरूपं न भवन्तीति जीवाधिकारे व्याख्यातं अस्मिन्नजीवा-धिकारेपि तदेवेति पुनरुक्तमिदं । सन्न निस्तरसंचितनिश्चं प्रति नवाधिकारः समयसार एव व्याख्यायते न प- न्यदिति प्रतिज्ञावचनं । यथापि समयसारव्याख्यानमत्रापि समयसारव्याख्यानमेव । यदि पुनः सन्धान्यद्वयाख्यायते तदा प्रतिज्ञाभंग इति नास्ति पुनरुक्तं । अथवा भावनापे

प्रकाशादिप्रथेवद्रागिणां शृंगारकथावत् पुनरुक्तदोषो नास्ति । अथवा तत्र जीवस्य मुख्यता सप्रज्ञो मुख्यता । विवक्षितो मुख्य इति वचनात् । अथवा तत्र सामान्यव्याख्यानमत्र तु विस्तरेण । अथवा रागादिभ्यो भिन्नो जीवो भवतीति विधिमुख्यतया व्याख्यानं अत्र तु रागादयो जीवस्वरूपं न भवन्तीति धमुह्यतया व्याख्यानं किंवात् एकत्वान्वयानुपेक्षाप्रस्तावे विधिनिषेधव्याख्यानवदिति परिहारपंचकं ज्ञातव्यं ।

इति समयसारव्याख्यायां शुद्धात्मानुभूतलक्षणायां तात्पर्यदृष्टौ .

स्यलत्रयसमुदायेन त्रिंशद्गाथाभिरजीवाधिकारः समाप्तः ।

एवं जीवाजीवाधिकाररंगभूमौ शृंगारसहितपात्रवद्भवहारेणैकीभूतौ प्रविष्टौ निश्चयेन तु शृंगारस्य पात्रवत्पृथग्भूत्वा निष्क्रान्ताविति ।

आत्मरह्यातिः- मिथ्यादृष्ट्यादीनि गुणस्थानानि हि पौद्गलिकमोहकर्मप्रकृतिविराकर्म्मण्ये संनित्यमचेतनत्वात् कारणानुविधायीनि कार्याणीति कृत्वा यवपूर्वका यथा यथा एवेति न्ययेन पुत्र एव तु जीवः । गुणस्थानानां नित्यमचेतनत्वं चागमाच्चैतन्यस्वभावव्याप्तस्यात्मनोतिरिक्तत्वेन विवेचकैः सत्यं पलम्बमानत्वाच्च प्रसाध्यं । एवं रागद्वेषमोहप्रत्ययकर्मनोकर्मवर्गवर्गणास्पदकाध्यामस्थानानुभागास्तदन्तरे स्थानबंधस्थानोदयस्थानमार्गणास्थानस्थितबंधस्थानसंज्ञेरास्थानविशुद्धस्थानसंयमश्लिष्टस्थानान्यदि पुत्र पूर्वफलं सति नित्यमचेतनत्वानुद्गृह्य एव न तु जीव इति स्वयमायातं । ततो रागादयो भावा न जीव इति सिद्धं । तर्हि को जीव इति चेत् ।

अनाद्यनंतमचलं स्वसंवेद्यमिदं स्फुटं । जीवः स्वयं तु चैतन्यमुद्धेधकचक्रायते ॥ ४१ ॥

वर्णाद्यैः सहितस्तथा विरहितो द्वेषास्थजीवो यतो नामुत्तंचमुपास्य पश्यति जगज्जीवस्य तत्त्वं ततः ।

इत्यालोप्य विवेचकैः समुचित नाव्याप्यतिव्यापि वा व्यक्तं व्यंजितजीवतत्त्वमचलं चैतन्यमात्मन्मता ॥ ४२ ॥

जीवादजीवमिति लक्षणतो विभिन्नं ज्ञानी जनोनुभवति स्वयमुद्धमंतं ।

अज्ञानिनो निरवधिप्रमिञ्चंभितोयं मोहस्य तत्कथमहो भव नानदीति ॥ ४३ ॥

मानदपतां तथापि—

अस्मिन्ननादिनि महस्यविवेकनाटये वर्णादिमानवतति पुत्र एव मान्यः ।

रागादिपुत्रलविकैरिविरुद्धगुणचैतन्यधातुमयमूर्तिरयं च जीवः ॥ ४४ ॥

इयं ज्ञानक्रकचकक्रनापाटनं नाटयित्या जीवाजीवौ स्फुटविषयनं नैव यावत्प्रयातः ।

विश्वं व्याप्य प्रममधिकराद्व्यक्तचिन्मात्राक्या ज्ञातृद्रव्यं स्वयमतिरसाचावदुद्धेधकरो ॥ ४५ ॥

इति जीवाजीवी पृथग्भूत्वा निष्क्रानो—

इति समयसारव्याख्यायामात्मरहयातौ प्रथमोक्तः ।

अय कर्तृकर्माधिकारः ।

मातृवर्तुनिः- अथ पूर्वोक्तजीवाधिकाररंगभूमौ जीवाजीवावेव यद्यपि शुद्धनिरचयेन कर्तृत्वमेव तर्हि नैव सति व्यवहारमयेन कर्तृत्वकर्मवेगेन शृंगारसहितपात्रवत्प्रवितान इति दंडकाव्याहाक्यप्रतिपाद्येण पुत्रवदनेन नरकेन स्थित्यवस्थानं कर्माणीति पुत्र्यपादादिममनदावर्धनीटिकारम्येन तृतीयविशयो मनुज एवमिहः । अथवा ज्ञां मनु मंमाररयो जीवो इत्यादिगाथाप्रयेन पुत्र्यपादादिममनदावर्धनीटिकारम्येन मनेनरिगन्निहृणः न च शुद्धनिरचयेन शुद्धजीवव्यवस्थामिति पचाश्रिकथयप्रामेने पदार्थ मध्येन व्यवस्थानं कर्माणीति व्यवहारये पुत्र्यपादादिममनदावर्धनीटिकारम्येन तात्पर्यं कथयति इति सिद्धं । अथवा मनु मंमाररयो जीवो इत्यादिगाथाप्रयेन पुत्र्यपादादिममनदावर्धनीटिकारम्येन मनेनरिगन्निहृणः न च शुद्धनिरचयेन शुद्धजीवव्यवस्थामिति पचाश्रिकथयप्रामेने पदार्थ मध्येन व्यवस्थानं कर्माणीति व्यवहारये पुत्र्यपादादिममनदावर्धनीटिकारम्येन तात्पर्यं कथयति इति सिद्धं । अथवा मनु मंमाररयो जीवो इत्यादिगाथाप्रयेन पुत्र्यपादादिममनदावर्धनीटिकारम्येन मनेनरिगन्निहृणः न च शुद्धनिरचयेन शुद्धजीवव्यवस्थामिति पचाश्रिकथयप्रामेने पदार्थ मध्येन व्यवस्थानं कर्माणीति व्यवहारये पुत्र्यपादादिममनदावर्धनीटिकारम्येन तात्पर्यं कथयति इति सिद्धं ।

आत्मरूपातिः—अयं जीवाजीवोवैव कर्तृकर्मयोगेण प्रविशतः ।

एकः कर्ता चिदहमिह मे कर्म कोपाद्योऽर्मा इत्यङ्गानां समयदमितः कर्तृकर्मप्रवृत्तिः ।

ज्ञानरूपातिः स्फुरति परमोदात्तमन्यंतर्धरं साक्षात्कर्तृकर्मरूपधिपृथग्द्रव्यनिर्मासि विधं ॥४६॥

जाव ण वेदि विसेसंतरं तु आदासवाण दोहंपि ।

अण्णाणी ताव दु सो कोधादिसु वट्टदे जीवो ॥७४॥

कोधादिसु वट्टंतस्स तस्स कम्मस्स संचओ होदी ।

जीवस्सेवं वंधो भणितो खलु सब्बदरसीहिं ॥७५॥

यावन्न वेत्ति विशेषांतरं त्वात्प्राप्तवयोर्द्वयोरपि ।

अज्ञानी तावत्स कोधादिसु वर्त्तते जीवः ॥७४॥

क्रोधादिसु वर्त्तमानस्य तस्य कर्मणः संचयो भवति ।

जीवस्यैवं बंधो भणितः खलु सर्वदर्शिभिः ॥७५॥

आत्मरूपवृत्तिः—जावण वेदि विसेसं तरं तु आदा सवाण दोहंपि यावत्पाठं न वेत्ति न

जानाति विशेषांतरं भेदज्ञानं शुद्धात्मक्रोधाद्यास्तत्पर्यवस्योर्द्वयोः अण्णाणी ताव दु सो तावत्पाठपर्य-
तमज्ञानी बहिरामा भवति । स जीवः अज्ञानी सन्किं करोति कोधादिसु वट्टदे जीवो यथा ज्ञानमहं
इत्यभेदेन वर्त्तते तथा क्रोधाद्यास्तवराहितनिर्मलामानुभूतिलक्षणनिजशुद्धात्मस्यमावात्पृथग्भूतेषु क्रोधादिसुपि
क्रोधाहमित्यभेदेन वर्त्तते परिणमतीति । अथ—कोधादिसु वट्टंतस्स तस्स उच्यते क्रोधादिसुपरमा-
विलक्षणेषु क्रोधादिसु वर्त्तमानस्य तस्य जीवस्य किं कल भवति कम्मस्स संचओ होदी परमात्मपञ्चाद-
कर्मणः संचयः आसन्न आगमनं भवति । जीवस्सेवं वंधो भणितो खलु सब्बदरसीहिं सैतप्रशिते
पूठितसमागमवदास्ये सति ततो मलद्विदितैतसबधेन मलबंधवत्प्रकृतिरिधन्यनुभागप्रदेशालक्षणः एवमुद्धामाया-
निस्यरूपमोक्षशिक्षणो बधो भवति । जीवस्यैव खलु स्फुटं भणित सर्वदर्शिभिः सर्वज्ञैः । किं वा यावन्नो
धाद्याद्येभ्यो भिन्नं शुद्धात्मस्यैव स्वसंबन्धनज्ञानबलेन न जानाति तावत्पाठमज्ञानी भवति । अज्ञानी
सन् अज्ञानज्ञां कर्तृकर्मप्रवृत्तिं न मुच्यति तस्माद्बंधो भवति । बंधोऽस्तेसारं परिभ्रमतीत्यभिप्रायः । एवमज्ञानी-
र्थावस्तरवत्परमार्थेण गाथाद्वयं गतं । अथ कदा कालेऽस्याः कर्तृकर्मप्रवृत्तेर्निवृत्तिरित्येव श्रुते
प्राप्तुतरं ददाति ।

आत्मरूपातिः—यथायमामा तादात्म्यमिदमंबधयोगमज्ञानयोरविशेषाद्देमरदरञ्ज रिशंबामाम-

तया ज्ञाने वर्त्तते तत्र वर्त्तमानश्च ज्ञानप्रियायाः स्वभावभूतत्वेनाप्रतिविद्धात्मानानि तथा संयोगमिदमंबध-
योरप्यात्मक्रोधाद्यास्तयोः स्वयमज्ञानेन विशेषमज्ञानं यावत्काले न पश्यति तावत्संबन्धनात्मनो क्रोधादी
वर्त्तते । तत्र वर्त्तमानश्च क्रोधादिप्रियाणां परभावभूतत्वाप्रतिनिवृत्तेषु स्वभावभूतत्वाप्यायात्पृथग्नि-
रग्येने मुच्यति वेत्ति । तदत्र यथायमामा स्वयमज्ञानभवेन ज्ञानभवनमात्रमहं बोदातीनावस्वात्मयोगेन अन्वि-
यमाणः प्रतिभाति स कर्ता । यत्तु ज्ञानभवनन्याप्रियामाणेभ्यो भिन्नं विद्यमानत्वेनातच्छब्दान् प्रति-
भाति क्रोधादि तावत्कर्म । एवमित्यमनादिरहान्त्वा कर्तृकर्मप्रवृत्तिः । अतः स्वयमज्ञानात्कर्तृकर्म भवेन
क्रोधादिसु वर्त्तमानस्य तमेऽ क्रोधादिनिवृत्तिरूपं परिणम-
कर्म संचयमुपपाति । एवं जीवसुष्ठयोः
संज्ञानत्वेन निरर्थोत्तरेणसंचययोः कर्तृकर्मप्रवृत्तिः
निवृत्तिरिति चेत् ।

अतः स्वयमज्ञानात्कर्तृकर्म भवेन
स्वयमेव परिणममानं संचयिक
निरर्थं । संचयोरुक्त
इत्याद्याः कर्तृ

प्रकाशादिप्रथेवद्रागिणां शृंगारकथावत् पुनस्तदोपो नास्ति । अथवा तत्र जीवस्य मुख्यता अथाजीवस्य मुख्यता । विवक्षितो मुख्य इति वचनात् । अथवा तत्र सामान्यव्याख्यानमत्र तु विस्तरेण । अथवा तत्र रागादिभ्यो भिन्नो जीवो भवतीति विधिमुख्यतया व्याख्यानं अत्र तु रागादयो जीवस्वरूपं न भवतीति निषेधमुख्यतया व्याख्यानं किंत्वत् एकत्वान्वयानुपेक्षाप्रस्तावे विधिनिषेधव्याख्यानवदिति परिहारपंचकं द्वातव्यं ।

इति समयसारव्याख्यायां शुद्धान्मानुभूतलक्षणयां तात्पर्यवृत्तौ .

स्वल्पत्रयसमुदायेन त्रिशद्व्याभिर्जीवाधिकारः समाप्तः ।

एवं जीवाजीवाधिकाररंगभूमौ शृंगारसहितपात्रवद्व्यवहारेणैकीभूतौ प्रविष्टौ निश्चयेन तु शृंगारसहितपात्रवत्पृथग्भूत्वा निष्क्रांताविति ।

आत्मरूपातिः—मिथ्यादृष्ट्यादीनि गुणस्थानानि हि पौष्टिकमोहकर्मप्रकृतिविपाकपूर्वकत्वे सति नित्यमचेतनत्वात् कारणानुविधायीनि कार्याणीति कृत्वा यवपूर्वका यवा यवा एवेति न्ययेन पुद्गल एव न तु जीवः । गुणस्थानानां नित्यमचेतनत्वं चागमाद्धैतन्यस्वभावव्याप्तस्याभनोतिरिक्तत्वेन विवेचकैः स्वयमुपलभ्यमानत्वाच्च प्रसाध्यं । एवं रागद्वेषमोहप्रत्ययकर्मनोकर्मवर्गवर्गणास्पृष्टकाव्यात्मस्थानानुभागास्थानयोगस्थानबंधस्थानोदयस्थानमार्गणास्थानस्थितिबंधस्थानसंज्ञेरास्थानविशुद्धस्थानसंयमलम्बिस्थानान्यपि पुद्गलपूर्वकत्वे सति नित्यमचेतनत्वात्पुद्गल एव न तु जीव इति स्वयमायातं । ततो रागादयो भावा न जीव इति सिद्धं । तर्हि को जीव इति चेत् ।

अनाद्यनंतमचलं स्वसवेद्यमिदं स्फुटे । जीवः स्वयं तु चैतन्यमुच्चैश्चकचकायते ॥४१॥

वर्णाद्यैः सहितस्तथा विरहितौ द्वेषास्त्वजीवो यतो नामूर्तत्वमुपास्य पश्यति जगज्जीवस्व तत्त्वं ततः ।

इत्यालोप्य विवेचकैः समुचितं नाव्याप्यतिव्यापि वा भ्यक्तं व्यजितजीवतत्त्वमचलं चैतन्यमालंब्यतां ॥४२॥

जीवादजीवमिति लक्षणतो विभिन्नं ज्ञानी जनोनुभवति स्वयमुल्लसंतं ।

अज्ञानिनो निरवधिप्रविज्ञंभितोयं मोहस्तु तत्कथमहो बत नानदीति ॥४३॥

नानटपतां तथापि—

अस्मिन्ननादिनि महत्सविवेकनाटये वर्णादिमास्रटति पुद्गल एव नान्यः ।

रागादिपुद्गलविकीरैरिच्छुद्धचैतन्यधातुमयमूर्तिरयं च जीवः ॥ ४४ ॥

इयं ज्ञानक्रकचकलनापाटनं नाटमिन्वा जीवाजीवौ सुन्दरविघटनं नैव पावन्प्रयातः ।

विश्वं व्याप्य प्रसमविकारास्तत्त्वन्मात्रशक्त्या ज्ञातुद्रव्यं स्वयमतिरसात्तावदुच्चैश्चकारो ॥४५॥

इति जीवाजीवौ पृथग्भूत्वा निष्क्रांते—

इति समयसारव्याख्यायामात्मरूपातौ प्रथमोक्तः ।

अथ कर्तृकर्माधिकारः ।

सात्पर्यवृत्तिः—अथ पूर्वोक्तजीवाधिकाररंगभूमौ जीवाजीवावेव यद्यपि शुद्धनिश्चयेन कर्तृकर्मभाव-रहितौ तथापि व्यवहारनयेन कर्तृकर्मवेषेण शृंगारसहितपात्रवत्प्रवृत्तौ इति दंडकान्निहायाद्याधिकसमीन-गाथापर्यंतं नवभिः स्थलेभ्योस्थानं करोतीति पुण्यपापादिसप्तपदार्थपीठिकाकूपेण तृतीयाधिकारे समुदाय-पातनिका । अथवा ज्ञो खलु संसारतयो जीवो इत्यादिगाथात्रयेण पुण्यपापादिसप्तपदार्थो जीवपुद्गल-संयोगपरिणामनिवृत्ता न च शुद्धनिश्चयेन शुद्धजीवस्वरूपमिति पंचास्तिकापत्राभूते यत्पूर्वं संक्षेपेण व्याख्यानं तस्यैवेदानीं व्यक्तपर्यं पुण्यपापादिसप्तपदार्थानां पीठिकासमुदायकथनं तात्पर्यं कथ्यत इति द्वितीयपात-निका । प्रपन्नतद्भावत् श्रीवृषभेदिविसेसं नरं इत्यादिगाथामादि कृत्वा पाठक्रमेण गाथापर्यंतं व्याख्यानं करोति । तत्र गाथाद्वयनशानी जीवमुत्पत्त्वेन गाथाचतुष्टयं मजानी जीवमुत्पत्त्वेन कथ्यत इति प्रथमपत्रे समुदायपातनिका । मद्यथा—अथ श्रेयोधात्मावशुद्धान्मनोर्यावत्कालं भेदविज्ञानं न जानाति तावद्दानीं भवन्त्यावेदयति ।

आत्मरूपातिः—अथ जीवाजीवावेव कर्तृकर्मरेपेण प्रविदातः ।

एकः कर्त्ता चिदहमिह मे कर्म कोपादयोऽनी इत्यज्ञानी शम्यदमितः कर्त्तृकर्मप्रवृत्तिः ।

ज्ञानग्योतिः स्फुटति परमेदाद्यमत्यतधीरं साक्षात्तुर्बन्धिरुपधिपृथग्द्रव्यनिर्मासि विश्वं ॥४६॥

जाव ण वेदि विसेसंतरं तु आदासवाण दोहंपि ।

अण्णाणी ताव दु सो कोधादिसु वट्टदे जीवो ॥७४॥

कोधादिसु वट्टतस्स तस्स कम्मस्स संचओ होदी ।

जीवस्सेवं वंधो भणितो खलु सम्बदरसीहिं ॥७५॥

यावन्न वेदि विसेपांतरं त्वात्मासवयोर्द्वयोरपि ।

अज्ञानी तावत्स क्रोधादिषु वर्त्तते जीवः ॥७४॥

क्रोधादिषु वर्त्तमानस्य तस्य कर्मणः संचयो भवति ।

जीवस्यैवं बंधो भणितः खलु सर्वदर्शिभिः ॥७५॥

हात्पर्यवृत्तिः—जावण वेदि विसेसं तरं तु आदा सवाण दोहंपि यावत्कालं न वेदि न

जानाति विशेषांतरं भेदज्ञानं शुद्धात्मक्रोधायासवस्वरूपयोर्द्वयोः अण्णाणी ताव दु सो तावत्कालपर्य-
तमज्ञानी बहिरात्मा भवति । स जीवः अज्ञानी सन्किं करोति कोधादिषु वट्टदे जीवो यथा ज्ञानमहं
इत्यभेदेन वर्त्तते तथा क्रोधायासवराहितनिर्मलमानुभूतिलक्षणनिष्कृष्टात्मस्वभावापृथग्भूतेषु क्रोधादिष्वपि
क्रोधोहमित्यभेदेन वर्त्तते परिणमतीति । अथ—क्रोधादिषु वट्टतस्स तस्स उत्तमशनादित्यन्तपरमात्म-
विलक्षणेषु क्रोधादिषु वर्त्तमानस्य तस्य जीवस्य किं फलं भवति कम्मस्स संचओ होदी परमानन्दप्राद-
ककर्मणः संचयः आस्रव आगमनं भवति । जीवस्सेवं बंधो भणितो खलु सम्बदरसीहिं तैलप्रक्षिते
पूष्ठितभागमवदासवे सति तस्यो मल्लादितैलसंबंधेन मल्लप्रवत्प्रवृत्तिरित्यत्यनुभागप्रदेशलक्षणं एतदुदात्ताया-
मित्यन्तपमोक्षविलक्षणो बंधो भवति । जीवस्यैवं खलु स्फुट भणितं सर्वदर्शिभिः सर्वैः । किं च यावन्जी-
वायासवैभ्यो भिन्नं शुद्धात्मस्वरूपं स्वसंवेदनज्ञानबलेन न जानाति तावत्कालमज्ञानी भवति । अज्ञानी
सन् अज्ञानजां कर्तृकर्मप्रवृत्तिं न मुच्यते तस्माद्बंधो भवति । यथासत्तार परिभ्रमणीत्यभिप्रायः । एवमज्ञानी-
जीवस्वरूपकपनरूपेण गाथाद्वयं गत । अथ कदा कालेऽस्याः कर्तृकर्मप्रवृत्तेर्निवृत्तिरित्येव पृष्ठे
प्रत्युत्तरं ददाति ।

आत्मरूपातिः—यथायमात्मा तादात्म्यमिदमबंधयोरामज्ञानयोरविशेषाद्भेदमररवन्न विश्वज्ञानम-
तया ज्ञानं वर्त्तते तत्र वर्त्तमानश्च ज्ञानक्रियायाः स्वभावभूतत्वेनाप्रतिपिद्वन्वाज्जानाति तथा मदीमनिदमबंध-
योरप्यात्मक्रोधायासवयोः स्वयमज्ञानेन विशेषमज्ञानन् मावद्भेदं न दृश्यति तावत्कालमात्मनया क्रोधादी
वर्त्तते । तत्र वर्त्तमानश्च क्रोधादीक्रियाणां परभावभूतत्वात्प्रतिपिद्वत्वेपि स्वभावभूतत्वात्प्राप्ताभ्युपनि-
रूप्यते मुच्यते चेति । तदत्र यथायमात्मा स्वयमज्ञानमभवे ज्ञानमभवनमात्रमहजोदामनिारस्ताम्यगोत्रे स्थापि-
यमाण प्रतिभाति स कर्माः यत्तु ज्ञानमभवनप्याप्रियमाणैभ्यो भिन्नं कियमाणत्वेनांतरात्प्रवचनं प्रति-
भाति क्रोधादि तावत्कर्म । एवमित्यन्तारिहानत्रा कर्तृकर्मप्रवृत्तिः । एवमस्यात्मनः स्वयमज्ञानात्कर्तृकर्म भवेन
क्रोधादिषु वर्त्तमानस्य तमेव क्रोधादिनिवृत्तिरूपं परिणमं निमित्तमात्राह्वयं दृश्यंमेषपरिणममानं दृष्टविकं
कर्म संचयमुत्पत्तिः । एवं जीवपुद्गलयोः परस्परवगाहलक्षणसंबन्धो बन्धः निवृत्तेर् । सचानेकमदीक-
संतानत्वेन निरुत्तरेतराश्रयोरः कर्तृकर्मप्रवृत्तिनिमित्तत्वाज्ञानस्य निमित्तं । कदास्याः कर्तृकर्मप्रवृत्ते-
र्निवृत्तिरिति चेत् ।

जहया इमेण जीवेण अप्पणो आसवाण य तहेव ।
णादं होदि विसेसंतरं तु तहया ण बंधो से ॥७६॥

यदानेन जीवेनात्मनः आस्रवाणां च तथैव ।

ज्ञातं भवति विशेषांतरं तु तदा न बंधस्तस्य ॥७६॥

सात्पर्यवृत्तिः—जइया यदा श्रीधर्मलब्धिकाटे इमेण जीवेण अनेन प्रत्यक्षभूतेन ज्वेन अप्पणो आसवाण य तहेव णादं होदि विसेसंतरं तु यथा शुद्धात्मनस्तथैव कामक्रोधायास्रवाणां च ज्ञानं भवति विशेषांतरं भेदज्ञानं तइया तदा काले सम्यग्ज्ञानी भवति । सम्यग्ज्ञानी सन् किं करोति अहं कर्त्ता भावक्रोधादिरूपमंतरंगं मम कर्मस्यज्ञानजां कर्त्तृकर्मप्रवृत्तिं मुंचति । ततः कर्त्तृकर्मप्रवृत्तिर्निवृत्ती सयां निर्विकल्पसमाधौ सति ण बंधो न बंधो भवति से तस्य जीवस्येति । अय कथं ज्ञानमात्रादेन बंधनिरोध इति पूर्वपक्षे कृते परिहारं ददाति ।

आत्मवृत्तिः—इह किल स्वभावमात्रं वस्तु, स्वस्य भवनं तु स्वभावः । तेन ज्ञानस्य भवनं खल्वत्मा । क्रोधादेर्भवनं क्रोधादिः । अयं ज्ञानस्य यद्भवनं तत्र क्रोधादिरपि भवनं यतो यथा ज्ञानमयं ज्ञानं भवद्भिभाव्यते न तथा क्रोधादिरपि । यत्तु क्रोधादेर्भवनं तत्र ज्ञानस्यापि भवनं यतो क्रोधादिभवनं क्रोधादयो भवंतो विभाव्यंते न तथा ज्ञानमपि इत्यात्मनः क्रोधादीनां च न खल्वेकवस्तुत्वं इत्येवमात्मनात्ववयो विंशोपदर्शनेन यदा भेदं जानाति तदास्यानादिरप्यज्ञानजा कर्त्तृकर्मप्रवृत्तिर्निवर्तते तन्निरुद्धतावज्ञाननिमित्तं पुद्गलद्रव्यकर्मबंधोपि निवर्तते । तथा सति ज्ञानमात्रादेव बंधनिरोधः सिद्ध्येत् । कथं ज्ञानमात्रादेव बंधनिरोध इति चेत् ।

णादूण आसवाणं असुचित्तं च विवरीयभावं च ।

दुःखस्स कारणं ति य तदो णियत्तिं कुणदि जीवो ॥७७॥

ज्ञात्वा आस्रवाणावशुचित्वं च विपरीतभावं च ।

दुःखस्य कारणानीति च ततो निवृत्तिं करोति जीवः ॥७७॥

सात्पर्यवृत्तिः—क्रोधायास्रवाणां संबन्धि कालुष्यरूपमशुचित्वं जडत्वरूपं विपरीतभावं ध्याकुलच-
लक्षणं दुःखकारणत्वं च ज्ञात्वा तथैव निजात्मनः संबन्धि निर्मलान्मानुभूतिरूपं शुचित्वं सहजशुद्धावर्त-
केवलज्ञानरूपं शान्तरागमनाकुलत्वलक्षणानंतरमुखत्वं च ज्ञात्वा ततश्च स्वसंवेदनज्ञानानंतरं सम्यग्दर्शनज्ञान-
चारित्र्यकामप्रपरिणतिरूपे परमसामयिके स्थित्वा क्रोधायास्रवाणां निवृत्तिं करोति जीवः । इति ज्ञानमात्रादेव
बंधनिरोधो भवति नास्ति साध्यादिमतप्रवेशः । किं च यथात्मास्रवयोः संबन्धि भेदज्ञानं तद्रागायास्रवेभ्यो
निवृत्तं न वेति वृत्तं चेत्तर्हि तस्य भेदज्ञानस्य मय्ये पानकवदभेदनयेन वीतरागचारित्रं वीतरागसम्यक्त्वं च
उच्यते इति सम्यग्ज्ञानादेव बंधनिरोधसिद्धिः । यदि रागादिभ्यो निवृत्तं न भवति तदा तत्सम्यग्भेदज्ञानमेव
न भवतीति भावार्थः । अयं केन भावनाप्रकारेणायमात्माक्रोधायास्रवेभ्यो निवर्तते इति चेत् !

आरमभ्युत्तिः—जले जंगलवत्कलुषत्वेनोपलभ्यमानत्वादशुचयः खल्वत्त्वाः भगवानात्मा तु निय-
मेवतिनिर्मलचित्तमात्रत्वेनोपलभ्यमानत्वादत्यंतं शुचिरैव । जडस्वभावत्वे सति परचेतकत्वादन्वयस्वभावाः खल्व-
त्त्वाः भगवानात्मा तु नियमेव विज्ञानमयस्वभावत्वे सति स्वयं चेतकत्वादन्यस्वभाव एव । आकुलत्वोपा-
दकत्वाद् दुःखस्य कारणानि खल्वत्त्वाः भगवानात्मा ॥ नियमेवानाकुलत्वस्वभावेनाकार्यकारणवाद् दुःख-
स्याकारणमेव । इत्येवं विशेषदर्शनेन यदेवायमात्मास्रवयोर्भेदं जानाति तदैव क्रोधादिभ्य आस्रवेभ्यो निव-
र्तने । तेभ्योऽनिवर्तमानस्य पारमार्थिकनद्वेदज्ञानासिद्धेः । ततः क्रोधायास्रवनिवृत्तिनामानुभूतिं ज्ञानमात्रा-
देवाज्ञानत्रस्य पीडित्तस्य कर्मणो बंधनिरोधः सिद्ध्येत् । किं च यदिदाम्मास्रवयोर्भेदज्ञानं तत्किमज्ञानं किं

का हान ! पददान तथा तद्भेदज्ञानान्न तस्य विरोधः । ज्ञानं चेत् किमाग्नेयु प्रवृत्तं किंवास्त्रेभ्यो निवृत्तं ।
आग्नेये प्रवृत्तं वेत्तपि तद्भेदज्ञानान्न तस्य विरोधः । आग्नेये निवृत्तं चेत्तर्हि कथं न ज्ञानोद्वेगबंधविरोधः
इति निरस्तो ज्ञानोत्तः क्लेशानयः । यत्सामान्ययोर्भेदज्ञानमपि नास्त्रेभ्यो निवृत्तं भवति तज्ज्ञानमेव न
भर्त्सति ज्ञानोत्तो ज्ञाननयोपि निरस्तः ।

परपरणित्युक्तान् बंधपद्मेदशादानिःशुद्धितमगणं ज्ञानमुषंडमुचैः ।

ननु कथमवकाशः कर्तृकर्मप्रवृत्तेरिह भवति कथं ता पौत्रलः कर्मबंधः ॥४७॥

केन विधिनायमाग्नेयेभ्यो निवर्त्तत इति चेत् ।

अहमिषो खलु सुद्धो य णिम्ममो णाणदंसणसमग्गो ।

तस्मि ठिदो तच्चित्तो सव्वे एदे खयं णेमि ॥७८॥

अहमेकः खलु शुद्धय निर्मपतः ज्ञानदर्शनसमग्रः ।

तस्मिन् स्थितस्तचित्तः सर्वानेतान् क्षयं नयामि ॥७८॥

तात्पर्यवृत्तिः—अहं निश्चयनयेन स्वसर्वेदनज्ञानप्रत्यक्षं शुद्धचिन्मात्रस्योत्तिरहं इषो अनापनंत
ठंकोर्षाणंज्ञापकं कर्मभावव्यादेकः खलु खण्डं शुद्धो य—कर्तृकर्मकरणसंप्रदानपादानाधिकरणपट्टारकवि-
कल्पचक्ररहित्याशुद्धश्च णिम्ममो निर्मोहशुद्धाभतरत्तचित्तक्षणमाहोदयजनितक्रोधादिकषायचक्रस्वामित्वा-
भावान् नमचरतिः । णाणदंसणसमग्गो प्रत्यक्षप्रतिभासमपविशुद्धज्ञानदर्शनान्यां समग्रः परिपूर्णः
एवं गुणविशिष्टव्यशर्थविशेषोस्मि भवामि । तस्मि ठिदो तस्मिन्नुक्तलक्षणे शुद्धमस्वरूपे स्थितः । तच्चित्तो
तचित्तः सहजानंदैकलक्षणमुत्तमसमीभवेन तन्मयो भूत्वा सव्वे एदे खयं णेमि सर्वानेतान्निरास्त्रपर-
माण्यपदार्थपृथग्भूतानान् फलमत्रोधापास्त्रवान् क्षयं विनाशं नयामि प्रापयामीत्यर्थः । अथ यस्मिन्नेव काले
स्वसर्वेदनज्ञानं तस्मिन्नेव काले रागापास्त्रविनिवृत्तिरिति समानकालत्व दर्शयति ।

आत्मव्यवृत्तिः—अहमयमाग्ना प्रत्यक्षमधुष्णमनंतं चिन्मात्रं ज्योतिरनायनतनित्योदितविक्षानयन
स्वभावभावव्यादेकः । सकलकारकचक्रप्रक्रियोत्तीर्णनिर्मज्जनुभूतिमात्रत्वाद्बुद्धः । पुत्रलस्वामिकस्य क्रोधादि-
भावबंधव्यपस्य स्वस्य स्वामिचेन नित्यमेवापरिणमनतीक्ष्णमतः । चिन्मात्रस्य महतो वस्तुस्वभायत एव सामान्य-
विशेषान्यां सकलव्याद् ज्ञानदर्शनसमग्रः । गगनादिवत्पारमार्थिको वस्तुविशेषोस्मि तदहमधुनास्मिन्नेवात्मनि
निविलपरद्रव्यप्रवृत्तिनिवृत्त्या निश्चयमवतिष्ठमानः सकलपरद्रव्यनिमित्तकविशेषचेतनचंचलफलोत्तनितोपे-
नेममेव चेतयमानः स्वाज्ञानेनात्मपुष्टवमानेतान् भावान्निखिलानेव क्षययामीत्यात्मनि निश्चिन् चिरसं-
प्रहीतमुक्तपोतधामः समुद्रावर्त्त इय शगित्येवोद्भूतसमस्तविषयेऽऽरुह्यतमचछित्तममउमात्मानमालंबमानो
विज्ञानयनभूतः एतस्यपमात्मास्त्रेभ्यो निवर्त्तते । कथं ज्ञानास्त्रनिवृत्त्योः समकालत्वमिति चेत् ?

जीवणिवद्धा एदे अधुव अणिञ्जा तथा असरणा य ।

दुक्खा दुक्खफलाणि य णादृण णिवत्तदे तेसु ॥७९॥

जीवनिवद्धा एते अधुवा अनित्यास्तथा असरणाय ।

दुःखानि दुःखफलानि च ज्ञात्वा निवर्त्तते तेभ्यः ॥७९॥

तात्पर्यवृत्तिः— एदे जीवणिवद्धा एते क्रोधापास्त्रया जीवेन सह निषद्धा सचद्धा औपाधिकाः । न
पुनः निरुपाधिरकटिकवद्बुद्धजीवस्वभावाः । अधुवा विनुषमन्कारवद्धधुवा अतीवक्षणिताः । धुवः शुद्ध-
जीव एव । अणिञ्जा शीतोष्णशरवेत्तवद्रमुवापेक्षया क्रमेण स्थिरत्वं न गच्छतीत्यनित्या विनशराः नित्य-
क्षिसमकारमात्रशुद्धजीव एव । तथा असरणा य तथा तत्रैव प्रसारेण तीव्रतामोद्रेकयत् प्राप्तं धर्तुं
रक्षितुं न शक्यं इत्यसरणाः शरणा निर्विकारबोधस्वरूपः शुद्धजीव एव । दुक्खा आबुद्धत्वोपादकत्वज्ञा

आत्मरूपातिः — जनुपादपत्रद्रव्यधातकत्वभाववाजीवनिवद्धाः खल्वाम्बाः, न पुनरविरुद्धस्वभाववाभावाजीव एव । अपस्माररयवद्रुमानहीयमानत्वादधुनाः खल्वाम्बाः ध्रुवधिन्मात्रो जीव एव । शीतदाहम्बराधेरायत् श्रमेणोग्रन्भमाणश्रानिन्याः खल्वाम्बाः, नित्यो विज्ञानघनस्वभावो जीव एव । बीजनिर्गोक्षणशीयमाणदारुणस्मरसत्कारयत् प्रातुमशक्यत्वादशरणाः खल्वाम्बाः, सशरणः स्वयं गुप्तः सहजचिष्टकिर्जीव एव । नित्यमेवाकुलस्वभावत्वाद् दुःखानि खल्वाम्बाः, अदुःखं नित्यमेवानाकुलस्वभावो जीव एव । आयन्यामाकुलयोपादकस्य पुद्गलपरिणामस्य हेतुत्वाद् दुःखरूलाः खल्वाम्बाः, अदुःखफलः सकलस्यापि पुद्गलपरिणामस्याहेतुत्वाजीव एव । इति विकल्पानन्तरमेव सिध्दितकर्मविपाको विघटितघनीघघटनोदिगाभोग इव निरर्गलप्रसरः सहजविजृम्भमाणचिष्टकित्तया यथा यथा विज्ञानघनस्वभावो भवति तथा तथास्त्रवेभ्यो निवर्त्तते । यथा यथास्त्रवेभ्यश्च निवर्त्तते तथा तथा विज्ञानघनस्वभावो भवतीति । तावद्विज्ञानघनस्वभावो भवति यावत्सम्प्रागस्तोभ्यो निवर्त्तते । तावदास्त्रवेभ्यश्च निवर्त्तते यावत्सम्प्राग्विज्ञानघनस्वभावो भवतीति ज्ञानास्त्रनिवृत्त्योः समकाल्यं ।

इत्येवं विरचय्य सप्रति परद्रव्याभिहितं परं स्वं विज्ञानघनस्वभावमभयादास्तिःपुनवानः परं ।
अज्ञानोत्थितकर्तृकर्मकलनत्वं ज्ञानाभिहितः स्वयं ज्ञानीभूत इतश्चकास्ति जगतः साक्षी पुराणः पुमान् ॥
 कथमात्मा ज्ञानीभूतो उच्यते इति चेत् ।

कम्मस्स य परिणामं णोकम्मस्स य तहेव परिणामं ।
ण करेदि एदमादा जो जाणदि सो ह्वदि णाणी ॥८०॥
 कर्मणश्च परिणामं नो कर्मणश्च तथैव परिणामं ।
 न करोत्येनमात्मा यो जानाति स भवति ज्ञानी ॥८०॥

शात्पर्यहासिः—कम्मस्स य परिणामं णोकम्मस्स य तहेव परिणामं ण करेदि एदमादा जो जाणदि यथा मृत्तिककलशमुपादानरूपेण करोति तथा कर्मणः नो कर्मणश्च परिणामं पुद्गलेनोपादानकारणभूतेन क्रियमाणं न करोत्यामेति यो जानाति सो ह्वदि णाणी स निश्चयशुद्धात्मानं परमसमाधिभूतेन भावयन्तन् ज्ञानी भवति । इति ज्ञानीभूतजीवलक्षणकथनरूपेण गाथा गता । अथ पुण्यपापादिपरिणामान् व्यवहारेण करोमीति प्रकल्पयति ।

आत्मरूपातिः—यः खलु मोहरागद्वेषमुखदुःखादिरूपेणात्स्वरूपमानं कर्मणः परिणामं स्पर्शरसगन्धवर्णरान्द्रबन्धसत्स्थानस्यौत्पत्तौत्पत्त्यादिरूपेण बहिलद्रवमानं नो कर्मणः परिणामं च समस्तमपि परमार्थतः पुद्गलपरिणामपुद्गलयोरेव घटमृत्तिकयोरेव व्याप्यव्यापकभावसद्भावात्पुद्गलद्रव्येण कर्त्रा स्वतंत्रव्यापकेन स्वयं व्याप्यमानत्वात्कर्मत्वेन क्रियमाणं पुद्गलपरिणामात्मनोर्घटकुम्भकारयोरेव व्याप्यव्यापकभावाभावात् कर्तृकर्मत्वासिद्धौ न नाम करोत्यात्मा । किं तु परमार्थतः पुद्गलपरिणामज्ञानपुद्गलयोर्घटकुम्भकारव्यव्याप्यव्यापकभावाभावात् कर्तृकर्मत्वासिद्ध्यात्मपरिणामात्मनोर्घटमृत्तिकयोरेव व्याप्यव्यापकभावसद्भावादात्मद्रव्येण कर्त्रा स्वतंत्रव्यापकेन स्वयं व्याप्यमानत्वात्पुद्गलपरिणामज्ञानं कर्मत्वेन कुर्वतात्मानं जानाति सोऽप्यतविविक्तज्ञानीभूतो ज्ञानी स्यात् । न चैवं ज्ञातुः पुद्गलपरिणामो व्याप्यः पुद्गलात्मनोर्घटकुम्भकारव्यव्याप्यव्यापकता तदा मनि भवेन्नैवातदात्मन्यपि व्याप्यव्यापकभावसंभ्रमभूते कदा कर्तृकर्मस्थितिः । इत्युदात्तविवेकधर्मरमहो भारेण भिदंस्तमो ज्ञानीभूय तदा स एव लसिनः कर्तृत्वशून्यः पुमान् ॥४९॥ पुद्गलकर्मज्ञानतो जीवस्य सह पुद्गलेन कर्तृकर्मभावः किं भवति किं न भवतीति चेत् ।

कत्ता आदा भणिदो ण य कत्ता केण सो उवाएण ।
धम्मादी परिणामे जो जाणदि सो ॥८१॥

तेन पुद्गलकर्मणा सह परस्त्रीपादानकारणमात्रादिति । एतावता किमुक्तं भवति स्वकीयप्रायोपशमिक-
परिणामनिमित्तमुदयागतं कर्म जानतोपि जीवस्य तेन सह निश्चयेन कर्तृकर्मभावो नास्तीति । अथ
पुद्गलकर्मणः जानतो जीवस्य पुद्गलकर्मण्यनिमित्तेन द्रव्यकर्मणा सह निश्चयेन कर्तृकर्मभावो नास्तीति
कथयति ।

आत्मरूपानिः—यतो यं प्राप्यं विचार्यं निर्वर्त्यं च व्याप्यलक्षणमात्मपरिणामं कर्म आत्मना स्वय-
मंतव्यापकेन भूत्वादिमभ्यांतेषु व्याप्य तं गृह्णता तथा परिणमता तथोत्पद्यमानेन च क्रियमाण जानन्नपि
हि ज्ञानी स्वयमतव्यापको भूत्वा बहिःस्थस्य परद्रव्यस्य परिणामं मृत्तिकाकलशमिवादिमभ्यांतेषु व्याप्य न
त गृह्णाति न तथा परिणमति न तथोत्पद्यते च । ततः प्राप्यं विचार्यं निर्वर्त्यं च व्याप्यलक्षणं परद्रव्य-
परिणामं कर्माकुर्वाणस्य स्वपरिणामं जानतोपि ज्ञानिनः पुद्गलेन सह न कर्तृकर्मभावः । पुद्गलकर्मफलं
जानतो जीवस्य सह पुद्गलेन कर्तृकर्मभावः किं भवति किं न भवतीति चेत् ।

णवि परिणमदि ण गिहदि उप्पज्जदि ण परदव्वपज्जाए ।

णाणी जाणंतो वि हु पुग्गलकम्मफलमणंतं ॥८४॥

नापि परिणमति न शृङ्गास्त्युत्पद्यते न परद्रव्यपर्याये ।

ज्ञानी जानन्नपि खलु पुद्गलकर्मफलमणंतं ॥८४॥

सात्पर्यवृत्तिः—पुग्गलकम्मफलमणंतं उदयागतद्रव्यकर्मणोपादानकारणभूतेन क्रियमाणं
मुखदुःखरूपशक्त्यपेक्षयानंतकर्मफलं णाणी जाणंतो वि हु वीतरागद्वन्द्वान्तचित्तिसमुत्पन्नमुखाभ्रुत-
रसतृप्तौ भेदज्ञानी निर्मलविशेषकभेदज्ञानेन जानन्नपि हि स्फुटं ण परिणमदि ण गिहदि उप्पज्जदि ण
परदव्वपज्जाये वर्तमानमुखदुःखरूपं शक्त्यपेक्षानिमित्तमुदयागतं परपर्यायरूपं पुद्गलकर्म मृत्तिकाकलश-
रूपेणैव दृष्टानयेन न परिणमति न तन्मयत्वेन गृह्णाति न सात्पर्यायेणोत्पद्यते च । कस्मादिति चेत् मृत्ति-
काकलशयोरेव तेन द्रव्यकर्मणा सह तादात्म्यलक्षणसंबन्धाभावादिति । किं च विशेषः यदि पुद्गलकर्मरूपेण
न परिणमति न गृह्णाति न तादाकारणोत्पद्यते । तर्हि किं करोति ज्ञानी जीवः मित्यान्वविषयकपापव्याप्ति-
पूजाहाभभोगाकांक्षारूपनिदानबन्धरात्यादिद्विविधपरिणामकर्तृत्वभोक्तृत्वविकल्पशून्यं पूर्णकलशवैश्वानरदानदैक-
स्वभावेन भरितावस्थं दृष्टान्मानं निर्विकल्पसमाधौ ध्यायतीति भावार्थः । एवमात्मा निश्चयेन द्रव्यकर्मदिकं
परद्रव्यं न परिणमतीत्यादिव्याख्यानमुख्यत्वेन गाथा प्रथं गतं । अथ जीवपरिणाम स्वपरिणामं स्वपरिणाम-
फलं च जडस्वभावत्वादजानतः पुद्गलस्य निश्चयेन जीवेन सह कर्तृकर्मभावो नास्तीति प्रतिपादयति ।

आत्मरूपानिः—यतो यं प्राप्यं विचार्यं निर्वर्त्यं च व्याप्यलक्षणं मुखदुःखादिरूपं पुद्गलकर्मफलं
कर्म पुद्गलद्रव्येण स्वयमंतव्यापकेन भूत्वादिमभ्यांतेषु व्याप्य तद्गृह्णता तथा परिणमता तथोत्पद्यमानेन च
क्रियमाण जानन्नपि हि ज्ञानी स्वयमतव्यापको भूत्वा बहिःस्थस्य परद्रव्यस्य परिणामं मृत्तिकाकलशमिवादिमभ्यां
तेषु व्याप्य न तं गृह्णाति न तथा परिणमति न तथोत्पद्यते च । ततः प्राप्यं विचार्यं निर्वर्त्यं च व्याप्यल-
क्षणं परद्रव्यपरिणामं कर्माकुर्वाणस्य मुखदुःखादिरूपं पुद्गलकर्मफलं जानतोपि ज्ञानिनः पुद्गलेन सह न
कर्तृकर्मभावः । जीवपरिणामं स्वपरिणामं स्वपरिणामफलं चाजानतः पुद्गलद्रव्यस्य सह जीवेन कर्तृकर्मभावः
किं भवति किं न भवतीति चेत् ।

णवि परिणमदि ण गिहदि उप्पज्जदि ण परदव्वपज्जाए ।

पुग्गलदव्वं पि तहा परिणमइ सएहि भावेहि ॥८५॥

नापि परिणमति न शृङ्गास्त्युत्पद्यते न परद्रव्यपर्याये ।

पुद्गलद्रव्यमपि तथा परिणमति स्वकैर्भावैः ॥८५॥

तात्पर्यवृत्तेः—णवि परिणमदि ण गिह्मदि वप्पज्जदि ण परदब्बपज्जाए एवम जीते
निधयेनानंतमुखादिस्वरूपं त्यक्त्वा पुद्गलद्रव्यरूपेण न परिणमति न च तन्नपचेन गृह्णाति न तदन्वये-
णोपपद्यते । पुग्गलद्रव्यं वि तथा तथा पुद्गलद्रव्यमपि स्वयमंतर्न्यापकं भूत्वा मृत्तिकाद्रव्यरूपरूपेणैव
चिदानंदैकलक्षणजीवस्वरूपेण न परिणमति न च जीवस्वरूपं तन्मयचेन गृह्णाति न च जीवपरिणम-
द्यते । तर्हि किं करोति परिणमाइ सएहिं भावेहिं परिणमति स्वकीयैर्वादिस्वभावाः परिणमैर्गुणैर्वा-
रिति । कम्मदिति चेत् मृत्तिकाकलत्रयोस्त्रि जीवेन सह तादात्म्यलक्षणसंबंधाभावादिति । एवं पुद्गल-
मपि जीवेन सह न परिणमतीत्यादिन्यास्यज्ञानमुख्यचेन गाथा गता । अथ यद्यपि जीवपुद्गलपरिणमद्वे-
न्येत्यनिमित्तमात्रमस्ति तथापि निधयनयेन तयोर्न कर्तृकर्मभावं इत्यारेरपति ।

आत्मरुचयानिः—यतो जीवपरिणामं स्वरिणामं स्वरिणामकलं चाप्यजानत् पुद्गलद्रव्यं स्वयं-
व्यापकं भूत्वा पुद्गलद्रव्य परिणामं मृत्तिकाकलत्रमिवादिमज्जातेषु स्वाप्य न तं गृह्णाति न तथा परिणमी
न तपोपद्यते । किं तु प्राप्यं विकार्यं निर्वैर्यं च स्वाप्यलक्षणं स्वभावं कर्म स्वयमंतर्न्यापकं भूत्वादिमज्जा-
तेषु स्वाप्य तनेव गृह्णाति तथैव परिणमति तथैवोपद्यते च । ततः प्राप्यं विकार्यं निर्वैर्यं च स्वाप्यल-
पुद्गलपरिणामं कर्तृकर्मण्य जीवपरिणामं स्वरिणामं स्वरिणामकले चागानतः पुद्गलद्रव्यस्य जीवे-
न न कर्तृकर्मभावाः ।

इति पुद्गलपरिणमं स्वरिणमिति पुद्गलभावात्तान् स्वाप्युज्जाययमंतः कायितुमसाहो नियमयाधेरात् ।
इहान्तात्पर्यं च कर्तृकर्मणोऽपि तत्रैव यावत् विज्ञानाविषयकतसि करुणपरदये भेदगुणाय तथ ॥११॥
जीवपुद्गलपरिणामसंबंधेन निमित्तकारणमपि तथापि न तयोः कर्तृकर्मभाव इत्याह-

जीवपरिणामहेतुं कम्मसं पुग्गला परिणमंति ।
पुग्गलकम्मणिमिच्चं तद्देव जीवो वि परिणमदि ॥८६॥
णवि कुञ्चदि कम्मगुणे जीवो कम्मं तद्देव जीवगुणे ।
अग्गाग्गणिमित्तेण दु परिणामं जाण दोहंपि ॥८७॥
एदंन वारणेण दु कत्ता आदा सएण भायेण ।
पुग्गलकम्मकदाणं ण दु कत्ता मच्चभावाणं ॥८८॥

जीवपरिणामहेतुं कर्मसं पुद्गलाः परिणमन्ति ।
पुद्गलकर्मणिसिचं तद्देव जीवोऽपि परिणमन्ति ॥८६॥
णवि कुञ्चदि कर्मगुणान् जीवो कर्म तद्देव जीवगुणान् ।
अग्गाग्गणिमित्तेण दु परिणामं जानीहिं दुर्याएपि ॥८७॥
एदंन वारणेण दु कत्ता आदा सएण भायेण ।
पुद्गलकर्मकदाणं ण दु कत्ता मच्चभावाणो ॥८८॥

कर्मसंबंधे — जीवपरिणामहेतुं कम्मसं पुग्गला परिणमन्ति यथा पुग्गलपरिणम-
णवि कुञ्चदि कम्मगुणे जीवो कम्मं तद्देव जीवगुणे अग्गाग्गणिमित्तेण दु परिणामं जाण दोहंपि एदंन वारणेण दु कत्ता आदा सएण भायेण पुग्गलकम्मकदाणं ण दु कत्ता मच्चभावाणं ॥८६॥ ॥८७॥ ॥८८॥
अथ - जीवो कर्मगुणान् जीवो कर्म तद्देव जीवगुणान् अग्गाग्गणिमित्तेण दु परिणामं जाण दोहंपि एदंन वारणेण दु कत्ता आदा सएण भायेण पुग्गलकम्मकदाणं ण दु कत्ता मच्चभावाणं ॥८६॥ ॥८७॥ ॥८८॥

जीवगुणे कर्म च तथैवानंतज्ञानादिजीवगुणाच्च करोति अप्णोष्णणमित्तेण दु परिणामं जाण दोण्हंपि यद्यप्युपादानरूपेण न करोति तथाप्यन्योन्यनिमित्तेन घटकुंभकारयोरिव परिणामं जानीहि द्वयोरपि जीवपुद्गलयोरिति । अथ—एदेण कारणेण दु कथा आदा सएण भावेण एतेन कारणेन पूर्वसूत्रद्वयव्याख्यानरूपेण ॥ निर्मलान्मानुभूतिलक्षणपरिणामेन बुद्धेः उपादानकारणभूतेनाभ्यासाधानतमुत्पादित्तुदभावानां कर्ता । तद्विलक्षणेनानुदोपादानकारणभूतेन रगाद्यनुदभावानां कर्ता भवत्यात्मा । कथं । यथा मृत्तिकाकलनस्येति पुग्गलकम्मकदाणं ॥ दु कथा सच्चमावाणं पुद्गलकर्महतानां न तु कर्ता सर्वभावानां ज्ञानापरणादिपुद्गलकर्मपर्यायाणामिति । एवं जीवपुद्गलपररसनिमित्तकारणव्याख्यानमुर्यचनं गाथात्रयं गतं । अथ तत् एतदाव्याति—जीव स्वपरिणामैरेव सह निधयनयेन कर्तृकर्मभावो भोक्तृभोग्यभावश्च भवति ।

आत्मरूपातिः— एतौ जीवपरिणामं निमित्तीकृत्य पुद्गलाः कर्मत्वेन परिणामनि पुद्गलकर्मनिमित्तीकृत्य जीवोपि परिणमतिति जीवपुद्गलपरिणामयोरितरेतरद्वयोपपन्न्यामपि जीवपुद्गलयोः पारस्पर व्याप्य व्यापकभावाभावाभावात्पुद्गलपरिणामानां पुद्गलकर्मणोपि जीवपरिणामानां कर्तृकर्मव्यतिरीक्य निमित्तकर्मनिमित्तकभावाभावात्प्रतिपिद्वयव्यतिरेतरनिमित्तमाश्रीभरनेनेव द्वयोरपि परिणामः । तत्र कारणमृत्तिकाया कलनस्येव सैन भावेन स्वस्य भावस्य करणाजीवः स्वभावस्य कर्ता कदाचिद्व्यान् । मृत्तिकाया वजनस्येव सैन भावेन परभावस्य कर्तृमहायथात्पुद्गलत्वभावानां तु कर्ता न कदाचिदपि स्व्यदिनि निधयः । तत्र श्वेतमेतज्जीवस्य स्वपरिणामैरेव सह कर्तृकर्मभावो भोक्तृभोग्यभावश्च ।

णिच्छयणयस्य एवं आदा अप्पाणमेव हि करेदि ।

वेदयदि पुणो तं चेव जाण अत्ता दु अत्ताणं ॥८९॥

निधयनयस्यैवमात्मात्मानमेव हि करोति ।

वेदयते पुनस्तं वैव जानीहि आत्मा स्वात्मानं ॥८९॥

तारपर्यवृत्तिः—णिच्छयणयस्य एवं आदा अप्पाणमेव हि करेदि एता एतदि तर्कते निमित्तं भवति तथापि निधयनयेन पारस्पर एव कदाचिन्न करोति परिणमति च । एव एतदि द्वयकर्मोदयमज्ञावागत्रायात् बुद्धाद्युदभावोनिमित्तं भवति तथापि निधयन निद्विकारपरमस्वदेदव्यक्तपरिणतः श्वेतज्ञानादिदुदभावान् तथैवाद्युदपरिणतस्तु सांसारिकगुणान् सत्पुद्गलभावात्तद्व्यतिरेकपरिणमिय करोति । अत्र परिणामानां परिणामनमेव कर्तृत्वं ज्ञातव्यमिति न केचन करोति वेदयदि पुणो तं चेव जाण अत्ता दु अत्ताणं वेदयन्तुभवति पुंके परिणमति पुनश्च स्वदुदभाववर्गेऽप्युत्पन्नत्वेन दुदोपादानेन तद्वै बुद्धामानमनुदोपादानेनाद्युदभावान् च । स कः कर्ता । आवेति जानीहि । एव निधयनयस्यैवमात्मात्मानमेव हि करोति । अथ लोकव्यवहार दर्शयति ।

आत्मरूपातिः—यथास्तरेनिर्गमगावस्य शो. समीपमेवराजसवराजनिमित्तदोरेरि समीपमेवराजो व्यतिरेकपरकभावाभावात्कर्तृकर्मव्यतिरीक्य पारस्पर एव स्वकर्मपर्यवृत्ते श्वेतद्विकारनेदुदभावनिमित्तकवस्य व्याप्योत्तरं निलतरं त्वामान बुद्धेः ज्ञानमेकमेव बुद्धेर्न प्रतिभति न पुनरन्यत् । एत न एव च भाव्यभावकभावाभावापरभावस्य परेणानुभविपुद्गलकर्मकदाचिन्न निरागम स्वकर्मपर्यवृत्तमेवमेवैतानुभवत् प्रतिभति न पुनरन्यत् । तथा सांसारिणः रगाद्यवस्योः पुद्गलकर्मवित्तवमहात्वात्तद्विकारनेद्विपुद्गलकर्मजीवोपपन्न्यात्पारकभावात्तद्विकारनेद्वि जीव एव स्वकर्मपर्यवृत्ते श्वेतद्विकारनेद्वि सांसारिणःसांसारिणस्ये व्याप्य सांसारि नि सांसार कर्मने बुद्धेः ज्ञानमेवमेव बुद्धेर्न प्रतिभति न पुनरन्यत् । तथाप्येव च भाव्यभावकभावाभावात्पारभावस्य परेणानुभविपुद्गलकर्मकदाचिन्न निरागम स्वकर्मपर्यवृत्तमेवमेवैतानुभवत् प्रतिभति न पुनरन्यत् । अथ व्यवहार दर्शयति ।

ववहारस्स दु आदा पुग्गलकम्मं करेदि अणेयविहं ।
तं चेव य वेदयदे पुग्गलकम्मं अणेयविहं ॥९०॥

व्यवहारस्य स्वात्मा पुद्गलकर्म करोति नैकविधं ।

चचेव पुनर्वेदयते पुद्गलकर्मानेकविधं ॥९०॥

तात्पर्यदृष्टिः— ववहारस्स दु आदा पुग्गलकम्मं करेदि अणेयविहं यथा लोके यद्यपि मूर्ति
उपादानकारणं तथापि कुंभकारो घटं करोति तत्फलं च जलधारणमूल्यादिकं मुक्त इति लोकानामनारि
रुद्रोस्ति व्यवहारः । तथा यद्यपि कर्मवर्गणायोग्यपुद्गलद्रव्यमुपादानकारणभूतं तथापि व्यवहारनस्त्यभि
प्रायेणात्मा पुद्गलकर्मानेकविधं मूलोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नं करोति तं चेव य वेदयदे पुग्गलकम्मं अणेयविहं
तथैव च तमेवोदयागतं पुद्गलकर्मानेकविधं इष्टानिष्टपंचेन्द्रियविषयरूपेण वेदयति अनुभवति इत्यत्रनि
निर्विययनुद्धाम्बोपलंभसंजातमुक्तामृतरसात्वादरहितानामनारिरुद्रोस्ति व्यवहारः । एवं व्यरहारेण सुग
दुःखकर्तृत्वभोक्तृत्वकथनमुख्यतया गथा गता । इति ज्ञानिजीवस्य विशेषव्याख्यानरूपेणैकादशगाथाभि
द्वितीयांतराधिकारो व्याख्यातः ।

अतः परं पंचविंशतिगाथापर्यंतं द्विक्रियावादिनिराकरणरूपेण व्याख्यानं करोति । तत्र चेतनचेत
नयोरेकोपादानकर्तृत्वं द्विक्रियावादित्वमुच्यते तस्य संशेषव्याख्यानरूपेण जदिपुग्गलकम्ममिणं इपी
गाथाद्वयं भवति । तद्विषयज्ञादशगाथासु मध्ये पुग्गलकम्ममिणमित्तं इत्यादिगाथाक्रमेण प्रथमगाथाद
स्वनेत्रं । तदनंतरमज्ञानिज्ञानिजीवकर्तृत्वाकर्तृत्वमुख्यतया परमस्पर्शां कुब्बी इत्यादिद्वितीयपदं । अ
परं तस्यैव द्विक्रियावादिनः पुनरपि विशेषव्याख्यानार्थमुपसंहाररूपेणैकादशगाथा भवति । तत्रैकारण
गाथामु मध्ये व्यवहारनयमुख्यत्वेन ववहारस्स दु इत्यादि गाथाप्रथं । तदनंतरं निश्चयतयमुख्यतया
आं पुग्गलदद्याथां इत्यादिगृप्रचतुष्टयं । ततश्च इत्यकर्मणामुपचारकर्तृत्वमुख्यत्वेन जीवं हि इदुभूरे
इत्यादिगृप्रचतुष्टयमिति समुदायेन पर्यायेतिगाथाभिस्तृतीयपद्यं समुदायपातनिका । तदप्या—अने
पुरेण कनेकर्तृत्वभोक्तृत्वनयविभागव्याख्यानं कर्मव्याख्यनेकानेन सम्मतमप्येकाननयेन मन्यते । किं मन्ये
भावकमभिनियमन इत्यकर्मणि करोतीति चेतनाचेतनकार्ययोरेकोपादानकर्तृत्वप्रश्नां द्विक्रियापरिण
व्यात् । तान् द्विक्रियावादिनां दूयति ।

आगमव्याख्यानः—यथातन्व्याख्यव्याख्यक्रमेण मूर्तिक्रिया कारणे क्रियमाणे भावभावकभावेन
शून्यत्वं चतुर्भूतमनं च द्विक्रियाख्यव्याख्यक्रमेण कारणभावात्तुल्य व्यापार कुरीण कारणकृतगतयोरे
गर्तं कने भावभावकभावेनानुभवश्च बुद्ध्यत् कदाच करोत्यनुभवति चेति लोकानामनारिरुद्रोस्ति ता
स्तथा च तदनन्व्याख्यव्याख्यनेन पुद्गलद्रव्येण कर्मणि क्रियमाणे भावभावकभावेन पुद्गलद्रव्येणै
कानुभवने च तदनन्व्याख्यव्याख्यनेनाज्ञानापुद्गलकर्ममभवात्तुल्य परिणाम कुरीण पुद्गलकर्मपरिणाम
द्विक्रियापरिणामेणैकादशगाथासु मध्ये पुग्गलकम्ममिणमित्तं इत्यादिगाथाक्रमेण प्रथमगाथाद
स्वनेत्रं । तदनंतरमज्ञानिज्ञानिजीवकर्तृत्वाकर्तृत्वमुख्यतया परमस्पर्शां कुब्बी इत्यादिद्वितीयपदं । अ
परं तस्यैव द्विक्रियावादिनः पुनरपि विशेषव्याख्यानार्थमुपसंहाररूपेणैकादशगाथा भवति । तत्रैकारण
गाथामु मध्ये व्यवहारनयमुख्यत्वेन ववहारस्स दु इत्यादि गाथाप्रथं । तदनंतरं निश्चयतयमुख्यतया
आं पुग्गलदद्याथां इत्यादिगृप्रचतुष्टयं । ततश्च इत्यकर्मणामुपचारकर्तृत्वमुख्यत्वेन जीवं हि इदुभूरे
इत्यादिगृप्रचतुष्टयमिति समुदायेन पर्यायेतिगाथाभिस्तृतीयपद्यं समुदायपातनिका । तदप्या—अने
पुरेण कनेकर्तृत्वभोक्तृत्वनयविभागव्याख्यानं कर्मव्याख्यनेकानेन सम्मतमप्येकाननयेन मन्यते । किं मन्ये
भावकमभिनियमन इत्यकर्मणि करोतीति चेतनाचेतनकार्ययोरेकोपादानकर्तृत्वप्रश्नां द्विक्रियापरिण
व्यात् । तान् द्विक्रियावादिनां दूयति ।

जदि पुग्गलकम्ममिणं कुब्बदि तं चेव वेदयदि आदा ।
दो क्रिययावादिचं पमजदि मम्मं जिणावमदं ॥९१॥

यदि पुद्गलकर्ममिणं कुब्बदि तं चेव वेदयते आद्या ।

द्विक्रियावादिचं पमजति तां जिणावमदं ॥९१॥

व्यवहारस्य—यदि पुग्गलकर्ममिणं कुब्बदि तं चेव वेदयदि आदा यदि पुद्गलकर्ममिणं कुब्बदि तं चेव वेदयते आद्या ।

द्विक्रियावादिचं पमजति तां जिणावमदं ॥९१॥

तदा चेतनाचेतनक्रियाद्वयस्योपादानकर्तृत्वरूपेण द्विक्रियावादिनं प्रमजति प्राप्नोति । अथवा दो किरियादिदिरितो पसंज्ञादि सो तत्र पाठान्तरे द्वाभ्यां चेतनाचेतनक्रियाम्यामव्यतिरिक्तोऽभिन्नः प्रमजति प्राप्नोति न पुरः । सम्भं जिणावमर्दं तद्य व्यात्यानं जिनातां सम्यगमनं । यद्येद व्यापान मन्ते स निजशुद्धा मोपोदेयरचिरूप निर्विकारचिद्धमकारमात्रदृशण शुद्धोपादानकारणोत्पन्न निक्षपनम्यद्वन्द्वमानो मिथ्यादृष्टिर्भवतीति । अथ कुतो द्विक्रियावादी मिथ्यादृष्टिर्भवतीति प्रश्ने प्रयुत्तरं प्रसूतं नमनं नार्थ प्रकारांतरेण दृश्यति ।

आत्मरूपानिः—इह मज्जु क्रिया हि तावदभिव्यति परिणामदृशणतया न नाम परिणामकमि मिन्ना, परिणामोपि परिणामपरिणामिनोरभिन्नवस्तुत्वापरिणामिनो न भिन्नमनो या कथन क्रिया विज्ञ सकदापि ना क्रियातता न भिन्नेति क्रियाकर्त्रेभ्यनिरिक्तत्वाया वस्तुमिथ्या प्रत्यया यथा वदन्त्यात्मकभावेन स्वरिणामं करोति, भाष्यभाषकभावेन समैरानुभवति च जीवन्मथा ध्यायन्त्यात्मकभावेन पुद्गलकर्मोपि यदि कुर्यात् भाष्यभाषकभावेन तदेवानुभवेण ततो य स्वरम्भमेतद्विद्याद्वयाभ्यां रिणायो प्रमजंत्वां स्वरयोः परस्परविभागप्रत्यक्षमनादनेकामकमेकमायानमनुमरान्मिथ्यादृष्टिमया संश्लेषमन इत् । कुतो द्विक्रियानुभाषी मिथ्यादृष्टिरिति चेत् ।

**जहा दु अत्तभावं पुग्गलभावं च दोवि कुव्वंति ।
तेण दु मिच्छादिष्टी दोकिरियावादिणो हुंति ॥१२॥**

यस्मात्त्वात्मभावं पुद्गलभावं च द्वावपि कुर्वन्ति ।

तेन तु मिथ्यादृष्टयो द्विक्रियावादिनो भवंति ॥१२॥

तात्पर्यवृत्ति —जहा दु अत्तभावं पुग्गलभावं च दोवि कुव्वंति यस्मात्त्वात्मभावं विद्वां पुद्गलभावं चाचेतनं जडरूपत्वं द्वयमनुपादानरूपेण कुर्वन्ति तेण दु मिच्छादिष्टी दोकिरियावादिणो हुंति तत्तत्केन कारणेन चेतनाचेतनक्रियाद्वयवादिनः पुण्या मिथ्यादृष्टयो भवन्तीति । तथाहि—यथा दु. . . . स्वकीयपरिणाममुपादानरूपेण करोति तथा घटमपि यद्युपादानरूपेण करोति तदा घटकारणत्वात् . . . घटरूपयं प्राप्नोति । घटस्य वा चेतनमुभकाररूपत्वं प्राप्नोतीति । तथा जीवोपि यद्युपादानरूपेण पुद्गलरूपकर्तृ करोति तदा जीवस्वोचेतनपुद्गलद्रव्यत्वं प्राप्नोति । पुद्गलकर्मणो वा विद्वां जीवस्य प्रवेत्ति । . . . य द्वाभासुभ कर्म कुर्वेदमिति महाहकारणं तयो मिथ्याज्ञानितां न नन्दति तर्हि वेप स्वयं । . . . शिष्यमुपादानमयानुभावेन यानरागत्वतदवनेये भूषार्थेनेयेकव्यवस्थ्यादिने चित्तमईरमने हेतु . . . मात्तदर्थे विनातामेव समानमुभासुभपरभावरूपेन निर्विकल्पकप्रमाणेन सुखेन चेतनभावेन गहनानामेव विज्ञं विनाश गच्छति । तस्मिन्महाहकारिकणज्ञाने नष्टे तस्य पुनर्जायते न भवति । इत्यादिदृष्ट्यादिरे इदं करोमि इदं न करोमिति दृग्माह स्वकया दार्शनिकरूपरूपत्वे इतिरूपदृष्टिदानेदेवत्वभावेन अद्वैतवत्त्वं स्वकीयरमाग्नि निरंतर भावता वर्तन्तेति भावार्थः । ही द्विक्रियाद्वैतसंश्लेषव्यापानमुत्पन्नं मात्तद्वय मर्दं । अथ तस्य विरोधव्यापारं करोति ।

आत्मरूपानिः—यथा विज्ञानपरिणाम पुद्गलपरिणाम च कुर्वन्मनसं कल्पने द्विक्रियादिनरूपे मिथ्यादृष्टय एवेति निर्वाचः । भावेन्द्रियेण इन्द्रियपरिणाम विद्वत्तः इति . . . कुत्वात् कान्तसमवायुत्वात्तद्व्यापारपरिणाममनो ध्यायित्वा मनोऽव्यतिरिक्तत्वात् . . . क्रियया क्रियमाणं कुर्वाणः प्रीभाति न पुनः कान्तकारणतयाकर्तृत्वमेतः स्वयन्तद्व्यापार . . . कान्तपरिणाम वृत्तिक्रियाः कल्पयित्वा कर्तृत्वात् कल्पयित्तत्वात् एतद्व्यापारस्य विद्वत् विद्वत् कुर्वन् प्रीभाति । तथास्ति पुद्गलसंश्लेषमनुपादानरूपेण कर्तृत्वमेतः इति . . .

व्यतिरिक्ततया परिणतिमात्रया क्रियया क्रियमाणं कुर्वाणः प्रतिभानु मा पुनः पुद्गलपरिणामकरणादंतर-
निर्भरोपि स्वपरिणामानुरूपं पुद्गलस्य परिणामं पुद्गलादव्यतिरिक्तं पुद्गलादव्यतिरिक्तया परिणतिमात्रया
क्रियया क्रियमाणं कुर्वाणः प्रतिभानु ।

यः परिणमति स कर्ता यः परिणामो भवेत्तु तत्कर्म । या परिणतिः क्रिया सा त्रयमपि भिन्नं न वस्तुतया ॥१॥

एकः परिणमति सदा परिणामो जायते सदैकस्य । एकस्य परिणतिः स्यादनेकमन्येकमेव यतः ॥२॥

नोभौ परिणमतः खलु परिणामो नोभयोः प्रजायेत । उभयोर्न परिणतिः स्माच्छ्रुतकर्मनेकमेव सदा ॥३॥

नैकस्य हि कर्तारो द्वौ स्तो द्वे कर्मणौ न नैकस्य । नैकस्य च क्रिये द्वे एकमनेकं यतो न स्यात् ॥४॥

आसंसारत एव धावति परं कुर्वेहमियुचकैः दुर्यारं ननु मोहिनामिह महाहंकाररूपं तमः ।

सद्ब्रह्मार्थपरिप्रेषेण विद्यतं यथेकवारं ब्रजेत् तत्किं ज्ञानघनस्य बंधनमहो भूयो भवेद्ब्रह्मनः ॥५॥

आत्मभावात्करोत्यात्मा परमावान्सदा परः । आत्मैव ह्यात्मनो भावाः परस्य पर एव ते ॥६॥

पुगलकम्मणिमित्तं जह आदा कुणदि अप्पणो भावं ।

पुगलकम्मणिमित्तं तह वेददि अप्पणो भावं ॥९३॥

पुद्गलकर्मनिमित्तं ययात्मा करोति आत्मनः भावं ।

पुद्गलकर्मनिमित्तं तथा वेदयति आत्मनो भावं ॥९३॥

तात्पर्यवृत्तिः—पुगलकम्मणिमित्तं जह आदा कुणदि अप्पणो भावं उदयागतं द्रव्य-
कर्मनिमित्तं कृत्वा ययात्मा निर्विकारस्वसंघित्तिपरिणामशून्यः सन्करोत्यात्मनः संबंधिनं सुखदुःखादिभवं
परिणामं पुगलकम्मणिमित्तं तह वेददि अप्पणो भावं तथैवोदयागतद्रव्यकर्मनिमित्तं लब्धा स्वप्न-
स्वात्मभावनोत्पत्तवस्तुस्वात्स्वादभवेदयन्सन् तमेव कर्मोदयजनितस्वकर्तृपरागादिभावं वेदयत्यनुभवति । न
च द्रव्यकर्मरूपपरभावमित्यभिप्रायः । अथ चिद्रूपानात्मभावानात्मा करोति तथैवाचिद्रूपान् द्रव्यकर्मरूप-
परभावान् परःपुद्गलः करोतीत्याह्वयति ।

मिच्छत्तं पुण दुविहं जीवमजीवं तहेव अण्णाणं ।

अविरदि जोगो मोहो कोधादीया इमे भावा ॥९४॥

मिथ्यात्वं पुनर्द्विविधं जीवोऽजीवस्तथैवाज्ञानं ।

अविरतियोगो मोहः क्रोधाद्या इमे भावाः ॥९४॥

तात्पर्यवृत्तिः—मिच्छत्तं पुण दुविहं जीवमजीवं मिथ्यात्वं पुनर्द्विविधं जीवस्वभावनजीवस्व-
भावं च तहेव अण्णाणं अविरदि जोगो मोहो कोधादीया इमे भावा तथैव चाज्ञानमविरतियोगो
मोहः क्रोधाद्योऽमीभावाः पर्यायाः जीवरूपा अजीवरूपाश्च भवन्ति मयूरमुकुरंदवत् । तथा—यथा मयू-
रेण भाव्यमाना अनुभूयमाननीलपीताद्याहारविशेषा मयूरशरीराकारपरिणता मयूर एव चेतना एव । तथा
निर्मेडान्मानुभूतिप्युतजीवेन भाव्यमाना अनुभूयमानाः मुसद्दुःखादिविकल्पा जीव एवाशुद्धनिधयेन
चेतना एव । यथा च मुकुुरंदेन स्वच्छतास्त्वेण भाव्यमानाः प्रकाशमानमुखप्रतिविधादिविकारा मुकुरंद एव
अचेतना एव तथा कर्ममर्गणायोप्यपुद्गलद्रव्येणोपादानभूतेन क्रियमाणा क्षान्तावरणादिद्रव्यकर्मपर्यायाः
पुद्गल एव अचेतना एवेति । अथ कतिविधौ जीवाजीवाविति पृष्टं प्रत्युत्तरमाह ।

आत्मरूपातिः—मिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतित्वाद्यो हि भावाः ते तु प्रत्येकं मयूरमुकुरंदवज्जी-
वाजीवाभ्यां भाव्यमानवाजीवाजीवौ । तथाहि—यथा नीलच्छण्डरितपीतादयो भावाः स्वद्रम्यमानावेन
मयूरेण भाव्यमानाः मयूर एव । यथा च नीलहरिणीतादयो भावाः स्वच्छताविकारमात्रेण मुकुरंदेन भाव्यमाना

मुकुट एव । तथा मिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरित्यादयो भावाः स्वद्रव्यस्वभावत्वेनाजीवेन भाव्यमाना अजीव एव । तथैव च मिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरित्यादयो भावाश्चेतन्यविकारमात्रेण जीवेन भाव्यमाना जीव एव । काविह जीवाजीवाविति चेत् ।

पुग्गलकम्मं मिच्छं जोगो अविरदि अणाणमजीवं ।

उवओगो अण्णाणं अविरदि मिच्छत्त जीवो दु ॥१५॥

पुद्गलकर्म मिथ्यात्वं योगोऽविरतिरज्ञानमजीवः ।

उपयोगोऽज्ञानमविरतिमिथ्यात्वं च जीवस्तु ॥१५॥

शास्त्रपर्यट्टतिः—पुग्गलकम्मं मिच्छं जोगो अविरदि अणाणमजीवं पुद्गलकर्मरूपं मिथ्यात्वं योगोऽविरतिरज्ञानमित्यजीवः । उवओगो अण्णाणं अविरदि मिच्छत्त जीवो दु उपयोगरूपो भावरूपः शुद्धात्मादित्यभावमिषये विपरीतपरिच्छिन्नविकारपरिणामो जीवस्वाज्ञान । निर्विकारस्ववित्तिविपरीतवत्तपरिणामविकारोऽविरतिः । विपरीताभिनिवेशोपयोगविकाररूप शुद्धजीवादिपदार्थमिषये विपरीतश्रद्धानं मिथ्यात्वमिति जीवः । जीव इति कोर्थः । जीवरूपा भावप्रत्यया इति । अथ शुद्धचेतन्यस्वभावजीवस्य कथं मिथ्यादर्शनादिविकारो जात इति चेत् ।

आत्मख्यातिः—यः खलु मिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरित्यादिरजीवस्तद्मूर्ताश्चेतन्यपरिणामादन्यत् मूर्तं पुद्गलकर्म, यस्तु मिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरित्यादि जीवः स मूर्तापुद्गलकर्मणोऽन्यश्चेतन्यपरिणामस्य विकारः । मिथ्यादर्शनादिचेतन्यपरिणामस्य विकारः कुत इति चेत् ।

उवओगस्स अणाई परिणामा तिण्णिमोहजुत्तस्स ।

मिच्छत्तं अण्णाणं अविरदिभावो य णादब्बो ॥१६॥

उपयोगस्यानादयः परिणामाद्यथो मोहयुक्तस्य ।

मिथ्यात्वमज्ञानमविरतिभावश्च ज्ञातव्यः ॥१६॥

शास्त्रपर्यट्टतिः—उवओगस्स अणाई परिणामा तिण्णि उपयोगलक्षणत्वाद्दुपयोग आत्मा तस्य संबन्धित्वेनानादिमतानामिषया प्रयः परिणामा ज्ञातव्याः । कथभूतस्य तस्य मोहजुत्तस्स मोहयुक्तस्य । के ते परिणामाः । मिच्छत्तं अण्णाणं अविरदिभावो य णादब्बो मिथ्यात्वमज्ञानमविरतिभावश्चेति ज्ञातव्य इति । तथाहि—यद्यपि शुद्धनिश्चयनेन शुद्धबुद्धैवस्वभावा जीवस्तथाप्यनादिमोहनायादिकर्म-बंधवशांमिथ्यात्वज्ञानाविरतिरूपास्त्रयः परिणामविकाराः सम्भवति । तत्र शुद्धजीवस्वरूपमुपादेय मिथ्यात्वादिविकारपरिणामा हेया इति भावार्थः । अथात्मनो मिथ्यात्वादितिष्विष्यपरिणामविकारस्य कर्तृत्वमुपदिशति ।

आत्मख्यातिः—उपयोगस्य हि स्वरसत एव समस्तवस्तुस्वभावाभूतस्वरूपपरिणाममर्थत्वे तस्य-नादिवस्त्वन्तर्भूतमोहयुक्तत्वांमिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरिति त्रिविधः परिणामविकारः स ॥ तस्य स्वदिग्बन्धताया इव परतोपि प्रभवन् दृष्टः । तथाहि स्वदिग्बन्धतायाः स्वस्वरपरिणाममर्थत्वे सति कदाचिच्चन्द्र-हरितपीततमालकदलीपत्रांचनपात्रोपाश्रययुक्तः वान्नीलो हरितः पील इति त्रिविधः परिणामविकारो दृष्टमन्धोप-योगस्यानादिमिथ्यादर्शनाज्ञानाविरतिस्वभाववस्त्वन्तर्भूतमोहयुक्तः वांमिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरिति त्रिविधः परिणामविकारो दृष्टव्यः । अथात्मनस्त्रिविधपरिणामविकारस्य कर्तृत्वं दर्शयति ।

एदेसु य उवओगो तिविहो सुद्धो णिरंजणो भावो ।

जं सो करेदि भावं उवओगो तस्स सो कत्ता ॥१७॥

**परमप्याणं कुर्वदि अप्याणं पि य परं करंतो सो ।
अण्णाणमओ जीवो कम्माणं कारगो होदि ॥९९॥**

परमात्मानं कुर्वन्मात्मानमपि च परं कुर्वन् सः ।

अज्ञानमयो जीवः कर्मणां कारको भवति ॥९९॥

सात्पर्यवृत्तिः—परं परद्रव्यं भावकर्मद्रव्यकर्मण्य अप्याणं कुर्वदि परद्रव्यात्मनोर्भेदज्ञानाभावात्प्रा-
मानं यंति अप्याणं पिय परं करंतो बुद्धमानं च परं करोति यः सो अण्णाणमओ जीवो कम्माणं
कारगो होदि स ज्ञानमयो जीवः कर्मणां कर्ता भवति । तथा—यथा कोपि पुरुषः शीतोष्णरूपायाः
पुद्गलपरिणामावस्थायास्तथापि शीतोष्णानुभवस्य चैकत्वाभ्यासाद्भेदमज्ञानं शीतोहमुष्णोहमिति प्रकारेण
शीतोष्णपरिणतेः कर्ता भवति । तथा जीवोपि निजबुद्ध्यानुभूतेर्भिन्नाया उदयामगतपुद्गलपरिणामावस्थाया-
स्तन्निमित्तमुत्पन्नानुभवस्य चैक्याभ्याससाधारोरात् परद्रव्यात्मनोः समस्तरागादिविकल्परहितस्यस्येद-
नज्ञानाभावाद्भेदमज्ञानमहं मुखादुत्पन्नि प्रकोरेण परिणमकर्मणां कर्ता भवतीति भावार्थः । अथ वीतराग-
त्वस्येदमज्ञानात्साक्षात्कर्म न प्रभवतीत्याह ।

आत्मरूपाणि—अथ विद्याज्ञानेनाद्या परात्मनोः परस्परविशेषनिर्हानि सति परमात्मानं कुर्वन्मा-
मानं च परं कुर्वन्परमज्ञानमयीभूतः कर्मणां कर्ता प्रतिभाति । तथाहि—तथाविधानुभवसंपादनसमर्थायाः
रागादिसमुत्पन्नदुःखादिरूपायाः पुद्गलपरिणामावस्थायाः शीतोष्णानुभवसंपादनसमर्थायाः शीतोष्णायाः पुद्गल-
परिणामावस्थाया इव पुद्गलादभिन्नचेनात्मनो नित्यमेवात्यतभिन्नायास्तन्निमित्तं तथाविधानुभवस्य च्यात्मनो
भेदचेन पुद्गलाभिन्नगत्यतभिन्नस्याज्ञानात्परस्परविशेषनिर्हानि सत्यपरावस्थासात् शीतोष्णरूपेणैवात्मना
परिणमिषुमसाक्ष्येन रागादिसमुत्पन्नदुःखादिरूपेणाज्ञानात्मना परिणममानो ज्ञानस्याज्ञानं च प्रकटीकुर्वन्त्ययम-
ज्ञानमयीभूत एषोह रागे इत्यादिविधिना रागादेः कर्मणः कर्ता प्रतिभाति । ज्ञानांशु न कर्म प्रभवतीत्याह ।

**परमप्याणमकुर्वी अप्याणं पि य परं अकुर्वंतो ।
सो णाणमओ जीवो कम्माणमकारगो होदि ॥१००॥**

परमात्मानमकुर्वन्मात्मानमपि च परमकुर्वन् ।

स ज्ञानमयो जीवः कर्मणां कारको भवति ॥१००॥

सात्पर्यवृत्तिः—परं परं परद्रव्यं बहिर्विषये देहादिकमम्यन्तरे रागादिक भावकर्मद्रव्यकर्मण्यं वा
अप्याणमकुर्वी भेदविज्ञानमज्ञानात्परमकुर्वन्मात्मानमपि च परमकुर्वन् अप्याणं पिय परं अकुर्वंतो बुद्धद्रव्य-
गुणपर्यायस्वभाव विद्यामानं च परमकुर्वन् सो णाणमओ जीवो कम्माणमकारगो होदि ॥ निर्म-
लात्मानुभूतिलक्षणभेदज्ञानी जीवः कर्मणां कर्ता भवतीति । तथाहि—यथा कश्चित् पुरुषः शीतोष्णरू-
पायाः पुद्गलपरिणामावस्थायास्तथापि शीतोष्णानुभवस्य च्यात्मनः संकासाद्भेदज्ञानात् शीतोहमुष्णोहमिति
परिणतेः कर्ता न भवति । तथा जीवोपि निजबुद्ध्यानुभूतेर्भिन्नायाः पुद्गलपरिणामावस्थायास्तन्निमित्त-
मुत्पन्नदुःखांशुनुभवस्य च स्वबुद्ध्यानुभवोत्पन्नदुःखानुभवस्य भेदज्ञानाभ्यासात्परमनोर्भेदज्ञाने सति
रागादिसमुत्पन्नदुःखादिरूपेणाज्ञानात्मना परिणममानो ज्ञानस्याज्ञानं च प्रकटीकुर्वन्त्ययम-
ज्ञानमयीभूत एषोह रागे इत्यादिविधिना रागादेः कर्मणः कर्ता प्रतिभाति । ततः स्थित ज्ञानात्कर्म न प्रभवतीत्यभिप्रायः ।
अथ यथमज्ञानात्कर्म प्रभवतीति वृष्टं गार्थाद्वयेन प्रयुत्तरमाह ।

आत्मरूपाणि—अयं किञ्च ज्ञानादात्मा परात्मनोः परस्परविशेषनिर्हानि सति परमात्मानमकुर्व-
न्मात्मानं च परमकुर्वन्त्ययं ज्ञानमयीभूतः कर्मणां कर्ता प्रतिभाति । तथाहि—तथाविधानुभवसंपादनसम-
र्थायाः रागादिसमुत्पन्नदुःखादिरूपायाः पुद्गलपरिणामावस्थायाः शीतोष्णानुभवसंपादनसमर्थायाः शीतोष्णायाः

पुद्गलपरिणामावस्थाया इव पुद्गलादिभिन्नत्वेनात्मनो नियमेवात्यंतभिन्नायास्तन्निमित्तं तथाविधानुभवस्य चात्मनो भिन्नत्वेन पुद्गलादिभिन्नत्वेनात्यंतभिन्नस्य ज्ञानात्परस्परविशेषनिर्हाने सति नानात्वविवेकाच्छीतोन्म-
रूपेणैवात्मना परिणमित्तमज्ञत्वेन रागद्वेषसुखदुःखादिरूपेणाज्ञानात्मना मनागप्यपरिणममानो ज्ञानस्य
ज्ञानत्वं प्रकटीकुर्वन् स्वयं ज्ञानमयीभूतः एषोहं जानाम्येव, रज्यते तु पुद्गल इत्यादिविधिना समप्रस्तौती
रागादेः कर्मणो ज्ञानविरुद्धस्याकर्ता प्रतिभाति । कथमज्ञानात्कर्म प्रभवतीति चेत् ।

तिविहो एसुवओगो अस्सवियप्पं करेदि कोधोहं ।

कत्ता तस्सुवओगस्स होदि सो अत्तभावस्स ॥१०१॥

त्रिविध एष उपयोग आत्मविकल्पं करोति क्रोधोहं ।

कर्त्ता तस्योपयोगस्य भवति स आत्मभावस्य ॥१०१॥

सात्पर्यवृत्तिः— तिविहो एसुवओगो त्रिविधस्त्रिप्रकार एष प्रत्यक्षीभूत उपयोगलक्षणत्वाद्गुणैः
आत्मा अस्सवियप्पं करेदि स्वस्यभावस्याभावादसद्विकल्पं मिथ्याविकल्पं करोति । केन रूपेण क्रोधोहं
क्रोधोहमित्यादि कत्ता तस्सुवओगस्स होदि सो स जीवः तस्य क्रोधाद्युपयोगस्य विकल्पस्य कर्त्ता भवति ।
कथंभूतस्य अत्तभावस्स आत्मभावस्याशुद्धनिश्चयेन जीवपरिणामस्येति । तथाहि—सामान्येनाज्ञानरूपे-
णैकविधोपि विशेषेण मिथ्यादर्शनज्ञानचारित्ररूपेण त्रिविधो भूत्वा एष उपयोग आत्मा क्रोधाद्यात्मनोर्भ-
व्यभावकभावापन्नयोः । भाव्यभावकभावापन्नयोः कोर्यः ? भाव्यः क्रोधादिपरिणत आत्मा, भावस्यो रंबक-
क्षांतरात्मभावनाविदक्षणेन भावक्रोधः । इत्थंभूतयोर्द्वयोर्भेदज्ञानाभावाद्भेदमजानान्निर्विकल्पस्वरूपाद् भट्टः सन्
क्रोधोहमित्यात्मनो विकल्पमुत्पादयति, तस्यैव क्रोधाद्युपयोगपरिणामस्याशुद्धनिश्चयेन कर्त्ता भवतीति भावार्थः ।
एवमेव च क्रोधपदपरिवर्त्तनेन मानमायाटोभमोहरागद्वेषकर्मनो कर्ममनोवचनकायश्रोत्रचक्षुर्भ्रोगरसनसर्-
नसूत्राणि षोडश व्याख्येयानि अनेन प्रकारेणाविक्षिप्तचित्तस्वभावशुद्धात्मतत्त्वविदक्षणा अतंस्येयलोककाम-
प्रमिना विभावपरिणामा ज्ञातव्या इति । अथ—

आत्मरूप्यातिः— एष खलु सामान्येनाज्ञानरूपो मिथ्यादर्शनाज्ञानाविरतिरूपत्रिविधः सविकर-
क्षेतन्यपरिणामः परात्मनोरविशेषदर्शनेनाविशेषज्ञानेनाविशेषविरत्या च समस्तं भेदमपहृय भाव्यभावक-
भावापन्नयोश्चेतनचेतनयोः सामान्याधिकरण्येनानुभवनात्क्रोधोहमित्यात्मनो विकल्पमुत्पादयति । ततोपमास
क्रोधोहमिनिर्भान्या सविकारेण चेतन्यपरिणामेन परिणमन् तस्य सविकारचेतन्यपरिणामरूपास्या मनागप्य
कर्त्ता स्यात् । एवमेव च क्रोधपदपरिवर्त्तनेन मानमायाटोभमोहरागद्वेषकर्मनो कर्ममनोवचनकायश्रोत्रचक्षु-
र्भ्रोगरसनसर्जनसूत्राणि षोडश व्याख्येयान्यनया दिशान्यान्यप्यूष्यानि ।

तिविहो एसुवओगो अस्सवियप्पं करेदि धम्मादि ।

कत्ता तस्सुवओगस्स होदि सो अत्तभावस्स ॥१०२॥

त्रिविध एष उपयोग आत्मविकल्पं करोति धर्मादिकं ।

कर्त्ता तस्योपयोगस्य भवति स आत्मभावस्य ॥१०२॥

मान्यर्पवृत्तिः— तिविहो एसुवओगो सामान्येनाज्ञानरूपेणैकविधोपि विशेषेण मिथ्यादर्शनेन
सविकारेण चेतन्यपरिणामेन परिणमन् तस्य सविकारचेतन्यपरिणामरूपास्या मनागप्य
कर्त्ता स्यात् । एवमेव च क्रोधपदपरिवर्त्तनेन मानमायाटोभमोहरागद्वेषकर्मनो कर्ममनोवचनकायश्रोत्रचक्षु-
र्भ्रोगरसनसर्जनसूत्राणि षोडश व्याख्येयान्यनया दिशान्यान्यप्यूष्यानि ।

तत्कथं घटत इति अत्र परिहृतः । धर्मास्तिकायोपमिति योगौ परिष्ठितिरूपविकल्पो मनसि वर्तते सोऽप्युप-
चारेण धर्मास्तिकायो भण्यते । यथा घटाकारविकल्पपरिणतिज्ञानं घट इति । तथा तद्धर्मास्तिकायोपमित्यादि-
विकल्पः यदा ज्ञेयतत्त्वविचारकाये करोति जीवः तदा शुद्धात्मस्वरूपं विस्मरति तस्मिन्विकल्पे कृते राति
धर्मोहमिति विकल्परूपे उपचारेण घटत इति भावार्थः । ततः स्थित शुद्धात्मसंविचेरभाररूपमज्ञानं कर्मकर्तृ-
त्वस्य कारणं भवति ।

आत्मरूपातिः—एष एतद् सामान्येनाज्ञानरूपो मिथ्यादर्शनाज्ञानाविरातिरूपस्त्रिविधः सविकारक्षे-
प्तन्यपरिणामः परस्परमविरोधदर्शनेनाविरोधज्ञानेनाविरोधपरित्यागश्च समस्तं भेदमपहृत्य ज्ञेयज्ञापकभावाप-
न्नयोः परात्मनोः सामान्याधिकरण्येनानुभवनाद्धर्मोहमधर्मोहमाकाशमह कालोहं पुद्गलोहं जीवांतरमहमित्या-
त्मनो विकल्पमुदादयति । ततोऽयमात्मा धर्मोहमधर्मोहमाकाशमहं कालोहं पुद्गलोहं जीवांतरमहमिति भात्या
सोपाधिना चैतन्यपरिणामेन परिणमन् तस्य सोपाधिचैतन्यपरिणामन्यरूपत्वात्मभावस्य कर्ता स्यात् । ततः
स्थितं कर्तृत्वमूढमज्ञानं ।

एवं पराणिदब्बाणि अप्ययं कुणदि मंदबुद्धीओ ।

अप्याणं अवि य परं करेदि अप्णाणभावेण ॥१०३॥

एवं पराणि द्रव्याणि आत्मानं करोति मंदबुद्धिस्तु ।

आत्मानमपि च परं करोति अज्ञानभावेन ॥१०३॥

सात्पर्यद्वयः—एवं एवं पूर्वोक्तगामाद्वयकथितप्रकारेण पराणि दब्बाणि अप्ययं कुणदि
क्रोधोहमित्यादिवद्धर्मास्तिकायोहमित्यादिवष क्रोधादित्स्वकीयपरिणामरूपाणि तथैव धर्मास्तिकायादिज्ञेय-
रूपाणि च परद्रव्याणि आत्मानं करोति । सः कः कर्ता मंदबुद्धीओ मंदबुद्धिर्निर्विकल्पसमाधिब्रह्मण-
भेदविज्ञानरहितः अप्णाण अवि य परं करेदि शुद्धबुद्धेः स्वभावात्मानमपि च परं स्वस्वरूपास्त्रिं करोति
रागादिषु योजयतीत्यर्थः । केन अप्णाणभावेण अज्ञानभावेनेति । ततः स्थितं क्रोधादिविषये भूतादि-
दृष्टान्तेन धर्मादिज्ञेयविषये ध्यानाविष्टदृष्टान्तेन शुद्धात्मसवित्स्वभावरूपमज्ञानं कर्मकर्तृत्वस्य कारणं भवति ।
तद्यथा—यथा कोपि पुरुषो भूतादिप्रहायिष्ठो भूतात्मनोर्भेदमज्ञानं सन्मानुषोचितशिक्षालभ्यालनादि-
कमद्गुणव्यापार कुर्वन्सन् तस्य व्यापारस्य कर्ता भवति । तथा जीवोपि धीतरागपरमसामाधिक्यपरिणतशु-
द्धोपयोगलक्षणभेदज्ञानाभावात्कामक्रोधादिशुद्धात्मनोर्भेदमज्ञानं क्रोधोहं कामोहमित्यादिविकल्पं कुर्व-
न्सन् कर्मणः कर्ता भवति । एष क्रोधादिविषये भूतादिदृष्टान्तो गतः । तथैव च यथा कश्चिद् महामहि-
पादिध्यानाविष्टो महिषाद्यात्मनोर्भेदमज्ञानमहामहिषाहं गरुडोहं कामदेवोहमग्निरह दुग्धधारासमाना-
धुनगतिरहमित्याद्यात्मविकल्पं कुर्माणः सन् तस्य विकल्पस्य कर्ता भवति । तथा च जीवोपि सुखदुःखादि-
समनाभावनापरिणतशुद्धोपयोगलक्षणभेदज्ञानाभावाद्धर्मादिज्ञेयपदार्थानां शुद्धात्मानं च भेदमज्ञानं धर्मा-
स्तिकायोहमित्याद्यात्मविकल्पं करोति, तस्मिन् विकल्पस्य कर्ता भवति । तस्मिन् विकल्पकर्तृत्वे सति द्रव्य-
कर्मरथो भवतीति । एवं धर्मास्तिकायादिज्ञेयपदार्थविषये ध्यानादृष्टान्तो गतः । हे भगवन् धर्मास्तिकायोपं
जीवोपमित्यादिज्ञेयतत्त्वविचारविकल्पे क्रियमाणे यदि कर्मरथो भवतीति तर्हि ज्ञेयतत्त्वविचारे कृथेति न
कर्तव्यः । नैवं कर्तव्यं । त्रिगुतिपरिणतनिर्विकल्पममाधिकाले यद्यपि न कर्तव्यस्तथापि तस्य त्रिगुतिध्यान-
स्याभावं शुद्धात्मानमुपादेयं कृत्वा आगमभाषया तु मोक्षमुपादेयं कृत्वा सरागतसम्पत्काले विषयकराय-
यंचनार्थं कर्तव्यः । तेन तत्त्वविचारेण मुख्यदृष्ट्या पुण्यबंधो भवति परंपरया निर्वाणं च भवतीति नास्ति
दोषः । किंतु तत्र तत्त्वविचारकाले धीतरागस्वसंवेदनज्ञानपरिणतं शुद्धात्मा साक्षादुपादेयः कर्तव्यः इति
ज्ञातव्यं । ननु धीतरागस्वसंवेदनविचारकाले धीतरागविशेषण विधिति क्रियते प्रबुरेण भवतिः । किं

सरगमपि स्वसंवेदनज्ञानमस्तीति ? अत्रोत्तरं । विषयमुखानुभवानंदरूपं स्वसंवेदनज्ञानं सर्वद्वन्द्व-
सरगमप्यस्ति । शुद्धात्ममुखादिभूतिरूपं स्वसंवेदनज्ञानं वीतरगमिति । इदं व्याख्यातं स्वसंवेदनज्ञान-
स्थानकाले सर्वत्र ज्ञातव्यमिति भावार्थः । ततः स्थितमेतद् शुद्धात्मानुभूतिलक्षणसम्यग्ज्ञानाक-
र्मकर्तृत्वं ।

आत्मरूप्यतिः—यत्किञ्च क्रोधोहमित्यादिवद्धर्मोहमित्यादिवच्च परद्रव्याप्यात्मीकरोयात्मानन्ती प-
द्रव्यीकरोत्येवमान्ना, तदयमशेषवस्तुसंबन्धविधुरनिरवधिविशुद्धचैतन्यधातुमपोप्यहानादेव सविकारसंशु-
द्धचैतन्यपरिणामतया तयाविधस्यात्मभावस्य कर्ता प्रतिभातीत्यात्मनो भूताविष्टस्यानाविष्टस्य द्रव्ये-
कर्तृत्वमूलमज्ञानं । तथाहि—यथा खलु भूताविष्टोऽज्ञानाभूतात्मानावेकीकुर्वन्नमानुषोचितविशिष्टचेद्वारं-
निर्भरभयंकरारंभगंभीरामानुषव्यवहारतया तथाविधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । तथाप्यमानाभ्यन्तरे
भाव्यभावकौ परात्मानावेकीकुर्वन्नविकारानुभूतिभात्रभायफानुचितविचित्रभाव्यक्रोधादिविकारकरंविचैतन्य-
परिणामविकारतया तथाविधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । यथा वा परीक्षकाचार्यादेतौ मुरः कश्चिन्
हियप्यानाविष्टो ज्ञानान्माहिपात्मानावेकीकुर्वन्नल्पभयंकरविशरणमहाहियन्नाप्यासाप्युत्तमानुभूतिविश-
रकरविनिस्सरणतया तथाविधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । तथाप्यमानाप्यज्ञानाद् छेपकारको पर-
नावेकीकुर्वन्नात्मनि परद्रव्याप्यासाभोईद्विविधयीकृतधर्मधर्माकाशकालपुद्गलजीवांतरनिरुद्धचैतन्यरूप-
संयैदिविषयीकृतस्वपिपदारथितरोहितकेवलबोधतया मृतककलेवरमुच्छितपरमाद्युतविज्ञानयनतया च त-
विधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । ततः स्थितमेतद् ज्ञानान्वस्यति कर्तृत्वं ।

**एदेण दु सो कत्ता आदा णिच्छयविदूहिं परिकहिदो ।
एवं खलु जो जाणदि सो मुंचदि सव्वकत्तित्तं ॥१०४॥**

एतेन तु स कर्तात्मा निश्चयविद्भिः परिकथितः ।

एवं खलु यो जानाति स मुंचति सर्वकर्तृत्वं ॥१०४॥

कारवर्षहृतिः—एदेण दु सो कत्ता आदा णिच्छयविदूहिं परिकहिदो एतेन पूर्वोक्त-

कारवर्षादकारवर्षेनाज्ञानभावेन ॥ आत्मा कर्ता भणितः । केनिश्चयविद्भिर्निश्चयज्ञैः सर्वज्ञैः । तपरि-
कीरगात्तरमयमनिहमंयमारिजनाभेदरत्तत्रयस्य प्रतिपक्षभूतेन पूर्वगाथात्रयस्याद्यातप्रकारेणान्वय-
यथाच परिणमति, तदा तस्यैव मिथ्यात्वरागादिक्रमस्याज्ञानभावस्य कर्ता भवति । तत्रथ इत्यकर्मवै-
भवति । एता तु विद्वान्देवस्यभावशुद्धात्मानुभूतिपरिणामेन परिणमति, तदा सम्यग्ज्ञानी भूत्वा मिथ्य-
त्वपरिभववर्धनस्यज्ञानभावस्य कर्ता न भवति । ताकर्तृत्वाभावेपि द्वयकर्मवशेपि न भवति ।
एवं रातु जो जाणदि सो मुंचदि सव्वकत्तित्तं एवे गाथापूर्वार्धस्याद्यातप्रकारेण भवति केनो
इत्युक्तं भवति । स सम्यग्भ्यग्दृष्टिः सञ्जुभकर्मकर्तृत्वं मुंचति । निश्चयध्यात्रिविनामारीशैलगाथा-
वर्षेदुत्ता दुत्तमुच्यते कर्मकर्तृत्वं च मुंचति । एतज्ज्ञानात्ममे प्रभवति सज्ज्ञानात्तरनीति णिय । एत-
द्विचयवर्षेदुत्तमुच्यते कर्मकर्तृत्वं च मुंचति । एतज्ज्ञानात्ममे प्रभवति सज्ज्ञानात्तरनीति णिय । एत-
द्विचयवर्षेदुत्तमुच्यते कर्मकर्तृत्वं च मुंचति । एतज्ज्ञानात्ममे प्रभवति सज्ज्ञानात्तरनीति णिय । एत-
द्विचयवर्षेदुत्तमुच्यते कर्मकर्तृत्वं च मुंचति । एतज्ज्ञानात्ममे प्रभवति सज्ज्ञानात्तरनीति णिय । एत-

आत्मकर्तृतिः—यत्किञ्च क्रोधोहमित्यादिवद्धर्मोहमित्यादिवच्च परद्रव्याप्यात्मीकरोयात्मानन्ती प-
द्रव्यीकरोत्येवमान्ना, तदयमशेषवस्तुसंबन्धविधुरनिरवधिविशुद्धचैतन्यधातुमपोप्यहानादेव सविकारसंशु-
द्धचैतन्यपरिणामतया तयाविधस्यात्मभावस्य कर्ता प्रतिभातीत्यात्मनो भूताविष्टस्यानाविष्टस्य द्रव्ये-
कर्तृत्वमूलमज्ञानं । तथाहि—यथा खलु भूताविष्टोऽज्ञानाभूतात्मानावेकीकुर्वन्नमानुषोचितविशिष्टचेद्वारं-
निर्भरभयंकरारंभगंभीरामानुषव्यवहारतया तथाविधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । तथाप्यमानाभ्यन्तरे
भाव्यभावकौ परात्मानावेकीकुर्वन्नविकारानुभूतिभात्रभायफानुचितविचित्रभाव्यक्रोधादिविकारकरंविचैतन्य-
परिणामविकारतया तथाविधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । यथा वा परीक्षकाचार्यादेतौ मुरः कश्चिन्
हियप्यानाविष्टो ज्ञानान्माहिपात्मानावेकीकुर्वन्नल्पभयंकरविशरणमहाहियन्नाप्यासाप्युत्तमानुभूतिविश-
रकरविनिस्सरणतया तथाविधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । तथाप्यमानाप्यज्ञानाद् छेपकारको पर-
नावेकीकुर्वन्नात्मनि परद्रव्याप्यासाभोईद्विविधयीकृतधर्मधर्माकाशकालपुद्गलजीवांतरनिरुद्धचैतन्यरूप-
संयैदिविषयीकृतस्वपिपदारथितरोहितकेवलबोधतया मृतककलेवरमुच्छितपरमाद्युतविज्ञानयनतया च त-
विधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । ततः स्थितमेतद् ज्ञानान्वस्यति कर्तृत्वं ।

प्रादिप्रसिद्धा प्रत्येकस्यादत्सादानेनोन्मुद्रितभेदसंवेदनशक्तिः स्यात् । ततोऽनादिनिधनानपरतररदमान-
निगिरसानरविगितान्यनमभुरचैतन्यैकरमोपमात्मा भिन्नरसाः कयापासीः सह यदेकत्वविकल्पकरणं तद-
ज्ञानादिभ्येयं नानात्वेन पराम्पानौ जानाति । ततोऽकृतकमेकं ज्ञानमेवाहं न पुनः कृतकोऽनेकः मोधादि-
रपीति क्रोधोहमित्यादिविकल्पमात्मनो मनामपि न करोति ततः समस्तमपि कर्तुंनमपास्यति । ततो नित्य-
मेयोदासीनावस्था जानन् एवास्ते । ततो निर्विकल्पोऽकृतक एको विज्ञानधनो भूतोऽत्यतमकर्ता प्रतिभाति ।

अज्ञानतस्तु सत्त्वाम्यवहारकारी ज्ञानं स्वयं किञ्च भवन्नपि रज्यते यः ।

पीवा दधीशुमपुराम्बरसातिगृह्या गां दोग्धि दुग्धमिव नूनगसी रसात् ॥१७॥

अज्ञानान्द्रुमातृष्णिको जलधिषा धावति पल्लु मृगा अज्ञानात्तमसि द्रवति भुजगाध्यासेन रज्जौ जनाः ।
अज्ञानाच्च विकल्पचक्रकरणाद्गतोत्तरगाम्भिवत् शुद्धज्ञानमया अपि स्वयममी कर्त्रीभवत्याकुट्याः ॥१८॥

ज्ञानाद्विधेयकतया ॥ पराम्पनायो जानाति हस इव वाःपयसोर्विशेषं ।

चैतन्यधानुमचञ्चल स सदधिखुदो जानाति एष हि करोति न किञ्चनापि ॥१९॥

ज्ञानादेव अलनपयसोरोष्यसौत्यव्यवस्था ज्ञानादेवोत्सति लवणस्याद्रभेदव्युदासः ।

ज्ञानादेव स्वरस्यैकसामित्यचैतन्यधातोः क्रोधोरेक्ष प्रभवति भिदा भिदती कर्तुंभायं ॥२०॥

अज्ञानं ज्ञानमयेव कुर्वन्मात्मानमंजसा । स्यात्कर्तात्मात्मभायस्य परभावस्य न कश्चित् ॥२१॥

आत्मा ज्ञानं स्वयं ज्ञानं ज्ञानादभ्यत्करोति किं । परभावस्य कर्तात्मा मोहोयं व्यवहारिणं ॥२२॥

तथा हि—

व्यवहारेण तु एवं करेदि घटपट्टरथाणि द्रव्याणि ।

करणाणि य कर्माणि य णोकर्माणीह विविहाणि ॥१०५॥

व्यवहारेण स्वात्मा करोति घटपट्टरथान् द्रव्याणि ।

करणाणि च कर्माणि च नोकर्माणीह विविधानि ॥१०६॥

तात्पर्यवृत्तिः—व्यवहारेण तु एवं करेदि घटपट्टरथाणि द्रव्याणि यतो यथा अन्योन्य-
व्यवहारणेन तु पुनः घटपट्टरथादिविद्विद्व्याणीहाराणेन करोत्यात्म करणाणि य कर्माणि य णौक-
र्माणीह विविहाणि तथाम्यन्तरपि करणाणीदियाणि च नोकर्माणि इह जगति विविधानि क्रोधोदि-
द्रव्यकर्माणीहापूर्वेणापिशेणेन करोतीति मन्यते, ततोऽस्ति व्यामोहो मूढत्वं व्यवहारिणो । अथ स व्यामोहः
सत्यां न भवतीति कथयति ।

आत्मरुपातिः—व्यवहारिणो हि यतो यथायमात्माविकल्पव्यापाराम्यां घटपट्टरद्रव्यात्मक
बहिःकर्म कुर्वन् प्रतिभाति ततस्तथा क्रोधादिपरद्रव्यात्मकं च समस्तमतःकर्मापि करोत्यविशेषादित्यस्ति
व्यामोहः । स न सन्—

जदि सो परद्रव्याणि य करिञ्ज गियमेण तम्मओ होञ्ज ।

जद्धा ण तम्मओ तेण सो ण तेसिं हवदि कत्ता ॥१०६॥

यदि स परद्रव्याणि च कुर्याधियमेन तन्मयो भवेत् ।

यस्माद्य तन्मयस्तेन स न तेषां भवति कर्ता ॥१०७॥

सात्पर्यवृत्तिः—जदि सो परद्रव्याणि य करिञ्ज गियमेण तम्मओ होञ्ज यदि स आत्मा
परद्रव्याणि नियमनैकातरूपेण करोति तदा तन्मयः स्यान् जद्धा ण तम्मओ तेण सो ण तेसिं हवदि
कत्ता यस्मात्सहजमुद्रस्याभाविकानंतमुगादिस्वरूपं त्यक्त्वा परद्रव्येन सह तन्मयो न भवति । ततः स

आत्मा तेषां परद्रव्याणामुपादानरूपेण कर्ता न भवतीत्यभिप्रायः । अथ न केवलमुपादानरूपेण कर्ता न भवति किंतु निमित्तरूपेणापीत्युपदिशति ।

आत्मरूपातिः—यदि खल्वयमात्मा परद्रव्यात्मकं कर्म कुर्यात् तदा परिणामपरिणामिभावत्वं धानुपपत्तेर्नियमेन तन्मयः स्यात् न च द्रव्यांतरमप्यत्र द्रव्योच्छेदापत्तेस्तन्मयोक्तिः । ततो व्याप्यव्यापकरूपेण न तस्य कर्तास्ति । निमित्तनैमित्तकभावेनापि न कर्तास्ति ।

जीवो ण करेदि घडं णेव पडं णेव सेसगे दव्वे ।

जोगुवओगा उप्पादगा य सो तेसिं हवदि कत्ता ॥१०७॥

जीवो न करोति घटं नैव पटं नैव शेषकानि द्रव्याणि ।

योगोपयोगावुत्पादकौ च तयोर्भवति कर्त्ता ॥१०७॥

सात्पर्यवृत्तिः—जीवो ण करेदि घडं णेव पडं णेव सेसगे दव्वे न केवलमुपादानरूपेण निमित्तरूपेणापि जीवो न करोति घटं न पटं नैव शेषद्रव्याणि । कुत इति चेत् ? नित्यं सर्वकल कर्मकर्तृत्वाननुपगमात् । कस्तर्हि करोति जोगुवओगा उप्पादगा य आत्मनो विकल्पव्यापाररूपी विनश्री योगोपयोगावेव तत्रोत्पादकौ भवतः । सो तेसिं हवदि कत्ता सुखदुःखजीवितमरणादिसमताभावनापरिणामेदरत्नप्रयलक्षणभेदविज्ञानाभावाद्यदा काले शुद्धयुद्धकस्वभावात्परमात्मस्वरूपाद्भेदा भवति तदा स जीवस्तयोर्योगोपयोगयोः कदाचित्कर्त्ता भवति । न सर्वदा । अत्र योगशब्देन बहिरंगहस्तादिव्यापारः उपयोगशब्देन चांतरंगविकल्पो गृह्यते । इति परंपरया निमित्तरूपेण घटादिविषये जीवस्य कर्तृत्वं स्यात् यदि पुनः मुख्यवृत्त्या निमित्तकर्तृत्वं भवति तर्हि जीवस्य नित्यत्वात् सर्वदैव कर्मकर्तृत्वप्रसंगात् मोक्षाभावः । इति व्यवहारव्याख्यानमुख्यत्वेन गाथात्रयं गतं । अथ बीतरामस्वसत्वेदनज्ञानी ज्ञानस्वैव कर्ता न च परभावसंज्ञी कथयति ।

आत्मरूपातिः—यत्किञ्च घटादि क्रीधादि वा परद्रव्यात्मक कर्म तदयमात्मा तन्मयधानुपगमाद् व्याप्यव्यापकरूपेण तावन्न करोति नित्यकर्तृत्वानुपगमाभिमित्तनैमित्तकभावेनापि न तत्कुर्यात् । अनित्यो योगोपयोगावेव तत्र निमित्तत्वेन कर्त्तारो योगोपयोगयोस्वभावविकल्पव्यापारयोः कदाचिदज्ञानेन करणाशान्ति कर्तास्तु तयापि न परद्रव्यात्मककर्मकर्ता स्यात् । ज्ञानी ज्ञानस्वैव कर्ता स्यात् ।

जे पुग्गलदव्वाणं परिणामा होंति णाणआवरणा ।

ण करेदि ताणि आदा जो जाणदि सो हवदि णाणी ॥१०८॥

ये शुद्धलद्रव्याणां परिणामा भवंति ज्ञानावरणानि ।

न करोति ताव्यात्मा यो जानाति स भवति ज्ञानी ॥१०८॥

सात्पर्यवृत्तिः—जे पुग्गलदव्वाणं परिणामा होंति णाणआवरणा ये कर्मसंग्रहणोपगमात् परिणामाः पर्याया ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मरूपा भवति ण करेदि ताणि आदा तां पर्यायान् व्याप्यव्यापकरूपेण तावन्न करोति नित्यकर्तृत्वानुपगमात् न करोति गौरगाप्यश्वत्थो आणादि सो हवदि णाणी इति यो ज्ञानी नित्यं विषयविषयकव्यवस्थायाम् कृत्वा निर्दिक्तव्यवस्थायी स्थितः सन् स ज्ञानी भवति । न च परिज्ञानमतेन । इदमत्र सात्पर्यं । बीतरामस्वसत्वेदनज्ञानी जीवः शुद्धनयेन शुद्धोपादानरूपेण शुद्धज्ञानस्वैव कर्ता । इति सात्पर्यं । तत्रैव जोगुवओगा उप्पादगा य सो तेसिं हवदि कत्ता अनेगज्ञानादिगुणानां विद्वानादिप्रवृत्तिः । न च निमित्तवृत्त्यादिद्रव्यात्मकभावेण कर्त्तेति शुद्धोपादानरूपेण शुद्धज्ञानादिभावनामशुद्धोपादानरूपेण निमित्तवृत्त्यादिद्रव्यात्मकभावेण च शुद्धेण परिणामत्वेन कर्तृत्वं ज्ञानेन । भोक्तृत्वं च न च ह्यभ्यापारकात् । इति ॥

षट्कुम्भकारपदिति । एवमेव च ज्ञानावरणपदपरिवर्तनेन दर्शनावरणवेदनीयमोहनीयायुर्नामगोत्रांतरापसंज्ञैः सप्तभिः कर्मभेदैः सह मोहरागद्वेषक्रोधमानभायालोभनोर्कर्ममनोवचनकायश्रोत्रचक्षुर्भाणरसनस्पर्शनसूत्राणि षोडश व्याख्येयानि । अनेन प्रकारेण शुद्धात्मानुभूतिविलुप्तया असंख्येयलोकमात्रप्रमिता अन्येपि विभाय-परिणामा ज्ञातव्याः । अथाज्ञानी चापि उगादित्स्वरूपस्याज्ञानभावस्यैव कर्ता न च ज्ञानावरणादिपरद्रव्य-स्येति निरूपयति ।

आत्मरूप्यातिः—ये खलु पुद्गलद्रव्याणां परिणामा गोरसव्यासदधिदुग्धमधुराम्लपरिणामवत्पुद्गल-द्रव्यव्याप्तत्वेन भवतो ज्ञानावरणानि भवन्ति तानि तटस्वगोरसाप्यक्ष इव न नाम करोति ज्ञानी किंतु यथा स गोरसाप्यक्षस्तदर्शनभावव्याप्तत्वेन प्रभवद्वाप्य पश्यत्येव तथा पुद्गलद्रव्यपरिणामनिमित्तं ज्ञानमात्मव्या-प्यत्वेन प्रभवद्वाप्य जानाम्येव ज्ञानी जानत्येव कर्ता स्यात् । एवमेव च ज्ञानावरणपदपरिवर्तनेन कर्मसूत्रस्य विभागनोपन्यासादर्शनावरणवेदनीयमोहनीयायुर्नामगोत्रांतरापसंज्ञैः सप्तभिः सह मोहरागद्वेषक्रोधमानमाया-लोभनोर्कर्ममनोवचनकायश्रोत्रचक्षुर्भाणरसनस्पर्शनसूत्राणि षोडश व्याख्येयानि । अनयादिसान्दान्यम्प्यु-द्यानि । अज्ञानो चापि परभावस्य न कर्ता स्यात् ।

जं भावं सुहमसुहं करोदि आदा स तस्स खलु कत्ता ।
तं तस्स होदि कम्मं सो तस्स दु वेदगो अप्पा ॥१०९॥

यं भावं शुभमशुभं करोत्यात्मा स तस्य खलु कर्ता ।

तत्तस्य भवति कर्म स तस्य तु वेदक आत्मा ॥१०९॥

तात्पर्यदृष्टिः—जं भावं सुहयसुहं करोदि आदा स तस्स खलु कत्ता सातासातोदयाक-स्याभ्यां तीव्रमदस्यादाभ्यां मुखदुःखरूपाम्यां वा चिदानन्दैकत्वभावेनैकस्याप्यात्मनो द्विधाभेदं कुर्वाणः सन् यं भावं शुभमशुभं वा करोत्यात्मनः स्वतंत्ररूपेण व्यापकत्वात्स तस्य भावस्य खलु खलु कर्ता भवति स तस्स हांदि कम्मं तदेव तस्य शुभाशुभरूपं भावकर्म भवति । तेनात्मना कियमाणत्वात् सो तस्स दु वेदगो अप्पा स आत्मा तस्य तु शुभाशुभरूपस्य भावकर्मणो वेदको भोक्ता भवति स्वतंत्ररूपेण भोक्तृत्वात् न च द्रव्यकर्मणः । किं च विशेषः । अज्ञानी जीवो शुद्धनिश्चयनयेनाशुद्धोपादानरूपेण मिथ्या-स्वरागादिभावानामेव कर्ता न च द्रव्यकर्मणः स चाशुद्धनिश्चयः । यद्यपि द्रव्यकर्मकर्तृत्वरूपासंभूतव्यव-हारापेक्षया निश्चयसंज्ञा लभते तथापि शुद्धनिश्चयापेक्षया व्यवहार एव । हे भगवन् रागादीनामशुद्धोपादान-रूपेण कर्तृत्वं भणितं तदुपादानं शुद्धाशुद्धभेदेन कथं द्विधा भवतीति । तत्कल्प्यते । औपाधिकमुपादानमशुद्ध-तनाय विद्भवत्, निरुपादिरूपमुपादानं शुद्धं पीतन्वादिगुणानां सुवर्णवत् अनतज्ञानादिगुणानां सिद्धजी-ववत् उष्णवादिगुणानामभिवत् । इदं व्याख्यानमुपादानकारणव्याख्यानपत्राळे शुद्धाशुद्धोपादानरूपेण सर्वत्र स्मरणीयमिति भावार्थः । अथ न च परभावः केनाप्युपादानरूपेण कर्तुं शक्यते ।

आत्मरूप्यातिः—इह खल्वनादेरज्ञानात्परत्वनोरेकत्वाप्यानेन पुद्गलकर्मविपाकद्रव्याभ्यां मंद-साक्षराद्याभ्यामचलितविज्ञानपनैरस्त्रादस्याप्यात्मनः स्वार्दं भिदानः शुभमशुभं वा योयं भावमज्ञानरूप-मात्मा करोति स आत्मा तस्स तन्मयत्वेन तस्य भावस्य भावकत्वाद्भवत्यनुभविता, ॥ भावोपि च तदा तन्मयत्वेन तस्यात्मनो भाव्यत्वान् भवत्यनुभाष्यः । एवमज्ञानी चापि परभावस्य न कर्ता स्यात् । न च परभावः केनापि कर्तुं शक्यते ।

जो जहि गुणो दव्वे सो अण्ण दु ण संकमदि दव्वे ।

सो अण्णमसंकंतो कह तं परिणामए दव्वं ॥११०॥

यो यस्मिन् गुणो द्रव्ये सोऽन्यस्मिन्स्तु न संक्रायति द्रव्ये ।

सोऽयदसंक्रांतः कथं हत्परिणामयति द्रव्यं ॥११०॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो जह्नि गुणो दब्धे सो अण्ण दु ण संकमदि दब्धे यो गुणधेतनत्त-
 धिवाचेतनो वा यस्मिंश्चेतनाचेतने द्रव्ये अनादिसंबंधेन स्वभावत एव स्वत एव प्रवृत्तः सोऽन्यद्रव्ये तु न
 संकमत्येव सोपि सो अण्णमसंक्रतो कहं तं परिणामए दब्धं त चेतनोऽचेतनो वा गुणः कर्ता
 अन्यद्विन्नं द्रव्यांतरमसंक्रांतः सन् कथं द्रव्यांतरं परिणामयेत्तत्कथं कुर्यादुपादानरूपेण न कथमपि । तद-
 स्थितं आत्मा पुद्गलकर्मणामकर्ततेति ।

आत्मरूपातिः—इह किल यो यावान् कश्चिद्रस्तुविशेषो यस्मिन् यावति कस्मिंश्चिदात्मन्यचिरं
 वा द्रव्ये गुणे च स्वरसत एवानादित एव वृत्तः स खल्वचलितस्य वस्तुस्थितिर्नामो भेतुमशक्यत्वात्तस्मिन्नेव वदंते
 न पुनः द्रव्यांतरं गुणांतरं वा संक्रामेत । द्रव्यांतरं गुणांतरं वाऽसंक्रामंश्च कथं त्वयं वस्तुविशेषं परिण-
 येत् । अतः परभावः केनापि न कर्तुं पर्येत । अतः स्थितः खल्व्वात्मा पुद्गलकर्मणामकर्ता ।

दब्धगुणस्स य आदा ण कुणदि पुग्गलमयह्मि कम्मह्मि ।
 तं उभयमकुब्बंतो तह्मि कहं तस्स सो कत्ता ॥१११॥

द्रव्यगुणस्य चात्मा न करोति पुद्गलमये कर्मणि ।
 तदुभयमकुर्वंस्तास्मिन्कथं तस्य स कर्ता ॥१११॥

तात्पर्यवृत्तिः—दब्धगुणस्स य आदा ण कुणदि पुग्गलमयह्मि कम्मह्मि यदा कुं-
 फारः कर्ता मृन्मयकलशकर्मविषये मृत्तिकाद्रव्यस्य संबंधि जडस्वरूपं वर्णादिमृत्तिककलशमिव दम्भत्वेन
 न करोति तथापि पुद्गलमयद्रव्यकर्मविषये पुद्गलद्रव्यकर्मसंबंधिजडस्वरूपं वर्णादिपुद्गलद्रव्यगुणसंबन्धि-
 स्वरूपं वा तन्मयत्वेन न करोति तं उभयमकुब्बंतो तह्मि कहं तस्स सो कत्ता तदुभयमपि पुद्ग-
 लद्रव्यकर्मस्वरूपं वर्णादितद्गुण वा तन्मयत्वेनाकुर्वाणः सन् तत्र पुद्गलकर्मविषये स जडः कथं कर्तुं
 भवति न कथमपि । चेतनाचेतनेन परस्वरूपेण न परिणमतीत्यर्थः । अनेन किमुक्तं भवति यथा स्फटिके
 निर्मलोपि जपापुण्यादिपरोपाधिना परिणमति तथा कोपि सदाशिवनामा सदासुक्तोऽप्यमूर्तोपि परोपाधिना
 परिणम्य जगत् करोति तं निरस्तं । कस्मादिति चेत् । मूर्त्तस्फटिकस्य मूर्त्तेन सहोपाधिसंबंधो घटतो तस्य
 पुनः सदासुक्तस्यामूर्त्तस्य कथं मूर्त्तोपाधिः ? न कथमपि सिद्धजीववत् । अनादिबधजीवस्य पुनः कति-
 रूपेण शुद्धनिर्धयेनामूर्त्तस्यापि व्यक्तिरूपेण व्यवहारेण मूर्त्तस्य मूर्त्तोपाधिदृष्टातो घटत इति भावार्थः ।
 एवं निक्षयनपसुस्य येनगाथाचतुष्टयं गतं । अतः कारणादात्मा द्रव्यकर्म करोतीति यदभिधीयते स उच्यते ।

आत्मरूपातिः—यथा खलु मृन्मये कलशकर्मणि मृद्द्रव्यमृद्गुणयोः स्वरसत एव वर्तमाने द्रव्य-
 गुणांतरमक्रमस्य वस्तुस्थित्यैव निषिद्धत्वादात्मानामगुणं वा नाशते स कलशकारः द्रव्यांतरमक्रममपरे-
 न्यस्य वस्तुनः परिणमयितुमशक्यत्वात् तदुभयं तु तस्मिन्नादाधामो न तत्त्वनस्तस्य कर्ता प्रतिभाति ।
 तथा पुद्गलमयजानावरणद्वारा कर्मणि पुद्गलद्रव्यपुद्गलगुणयोः स्वरसत एव वर्तमाने द्रव्यगुणांतरमक्रमस्य
 विशानुमत्तक्यत्वादात्माद्रव्यमगुणं वात्मा न व्यव्यापते । द्रव्यांतरमक्रमपरिणामस्य वागुनः परिणमयितु-
 मशक्यत्वात्तदुभयं तु तस्मिन्नादाधानं कथं तु तत्त्वनस्तस्य कर्ता प्रतिभायात् । ततः स्थितः तादात्म्य-
 पुद्गलकर्मणामकर्ता । अनेन्यस्त्वाचारः ।

जीवाह्मि हेदुभूदे बंधस्स दु पस्सिट्ठण परिणामं ।
 जीवेण कदं कम्मं भण्णदि उवयारमत्तेण ॥११२॥

जीवे हेतुभूते बंधस्य तु तद्गुण परिणामं ।

जीवेन कर्म कथं कथं उच्यते उच्यते ॥११२॥

सात्पर्यवृत्तिः—जीवन्मिह हेतुभूदे बंधस्स दु पस्सिदूण परिणामं परमोपेक्षसंपमभावनापरिणताभेदरत्नत्रयलक्षणस्य भेदज्ञानस्याभावे विध्यात्वरागादिपरिणतिनिमित्तहेतुभूते जीवे सति मेघाडंबर-चंद्रार्कपरिवेपादियोग्यकाले निमित्तभूते सति भेदद्रवापादिपरिणतपुद्गलानामिव कर्मवर्गणायोग्यपुद्गलानां ज्ञानावरणादिरूपेण द्रव्यकर्मबधस्य परिणामं पर्यायं दृष्ट्वा जीवेण कदं कम्मं भण्णादि उचयारमत्तेण जीवेन कृतं फलंति भण्यत उपचारमात्रेणेति । अथ तदेवोपचारकर्मकर्तृत्वं दृष्टतदार्षताभ्यां दृढयति ।

आत्मरूपातिः—इह खलु पौद्गलिककर्मणः स्वभावाद्निमित्तभूतेष्वामन्यनादेरज्ञानात्तन्निमित्त-भूतेनाज्ञानभावेन परिणमनाभिमित्तीभूते सति सपद्यमानत्वात् पौद्गलिकं कर्मात्मनाकृतमिति निर्विकल्प-विज्ञानघनभयानां विकल्पराणां परेषामस्ति विकल्पः । ॥ तूपचारएव न तु परमार्थः । कथं इति चेत् ।

जोधेहि कदे जुद्धे राएण कदंति जं पदे लोगो ।

तह व्यवहारेण कदं णाणावरणादि जीवेण ॥११३॥

योधेः कृते युद्धे राज्ञाकृतमिति जल्पते लोकः ।

व्यवहारेण तथा कृतं ज्ञानावरणादि जीवेन ॥११३॥

सात्पर्यवृत्तिः—जोधेहि कदे जुद्धे राएण कदंति जंपदे लोगो यथा योधेः युद्धे कृते सति राज्ञा युद्धं कृतमिति जल्पति लोकः । तह व्यवहारेण कदं णाणावरणादि जीवेण तथा व्यवहार-नयेन कृतं भण्यते ज्ञानावरणादिकर्म जीवेनेति । ततः स्थितमेतत् । यद्यपि बुद्धनिश्चयनयेन बुद्धबुद्धक-स्वभावत्वान्नोपादयति न करोति न कश्चाति न परिणमयति न गृह्णाति च तथापि ।

आत्मरूपातिः—यथा युद्धपरिणामेन स्वयं परिणममानैः योधैः कृते युद्धे युद्धपरिणामेन स्वयम-परिणममानस्य राज्ञो राज्ञा किल कृतं युद्धमित्युपचारे न परमार्थः । तथा ज्ञानावरणादिकर्मपरिणामेन स्वयं परिणममानेन पुद्गलद्रव्येण कृते ज्ञानावरणादिकर्मणि ज्ञानावरणादिकर्मपरिणामेन स्वयमपरिणममानस्या-त्मनः किलात्मना कृतं ज्ञानावरणादिकर्मैरुपचारे न परमार्थः । अत एतत्स्थितं ।

उत्पादेदि करेदि य बंधदि परिणामएदि गिण्हदि य ।

आदा पुग्गलदब्बं व्यवहारणयस्स वत्तब्बं ॥११४॥

उत्पादयति करोति च कश्चाति परिणमयति गृह्णाति च ।

आत्मा पुद्गलद्रव्यं व्यवहारणयस्य वक्तव्यं ॥११४॥

सात्पर्यवृत्तिः—अनादिबंधपर्याययत्नेन बीतरागस्वसंवेदनलक्षणभेदज्ञानाभावान् रागादिपरिणाम-विश्वः सज्जाता कर्मवर्गणायोग्यपुद्गलद्रव्यं कुभकारो घटमिव द्रव्यकर्मरूपेणोत्पादयति करोति स्थितिबधे कश्चात्पुत्रभागबंधं परिणमयति प्रदेशबंधं तत्तायःपिंडो जलवत्सर्वात्मप्रदेशेगृह्णाति चेत्थभिप्रायः । अर्धतदेव-भ्याख्यानं दृष्टतदार्षताभ्यां समर्थयति ।

आत्मरूपातिः—अथ खल्वत्मा न गृह्णाति न परिणमयति नोत्पादयति न करोति न कश्चाति व्याप्यव्यापकभावाभावान् । प्राप्यं विकार्यं निर्वर्त्यं च पुद्गलद्रव्यात्मकं कर्म यत्तु व्याप्यव्यापकभावाभावोपि प्राप्यं विकार्यं निर्वर्त्यं च पुद्गलद्रव्यात्मकं कर्म गृह्णाति परिणमयत्युत्पादयति करोति कश्चाति वामेति विकल्पः स किलोपचारः । कथमिति चेत् ।

जह राया व्यवहारा दोसगुणुत्पादगोत्ति आलविदो ।

तह जीवो व्यवहारा दव्वगुणुत्पादगो भणिदो ॥११५॥

यथा राजा व्यवहाराद्दोषगुणोत्पादक इत्याक्षपितः ।

तथा जीवो व्यवहाराद्द्रव्यगुणोत्पादको भणितः ॥११५॥

सात्पर्यवृत्तिः—जह राया व्यवहारा दोसगुणुत्पादगोचि आलविदो यथा राजा जेके व्यवहारेण सदोपिनिदोपिजनानां दोषगुणोत्पादको भणितः तह जीवो व्यवहारा दव्वगुणुत्पादगो भणितो तथा जीवोपि व्यवहारेण पुद्गलद्रव्यस्य पुण्यपापगुणयोरुत्पादको भणितः । इति व्यवहारमुद्भवत्वेन सूत्रचतुष्टयं गतं । एवं द्विक्रियावादिनिराकरणोपसंहारव्याख्यानमुद्भवत्वेनैकादशगाथा गताः ।

मनु निश्चयेन द्रव्यकर्म न करोत्यात्मा बहुधा व्याख्यातं तेनैव द्विक्रियावादिनिराकरणं सिद्धं पुनरपि किमर्थं पिष्टपेपणमिति । नैवं हेतुहेतुमद्भावव्याख्यानहापनार्थमिति नास्ति दोषः । तथाहि—यत एव हेतोर्निश्चयेन द्रव्यकर्म न करोति ततएव हेतोर्द्विक्रियावादिनिराकरणं सिद्ध्यतीति हेतुमद्भावव्याख्यानं ज्ञानम् । इति पुण्यपापादिसप्तपदार्थपीठिकाख्ये महाधिकारमध्ये पूर्वोक्तप्रकारेण यदि सो पुग्गलद्वयं करंज इत्यादिगाथाद्वयेन संक्षेपव्याख्यानं । ततः परं द्वादशगाथाभिस्तस्यैव विशेषव्याख्यानं ततोप्येकादशगाथाभिस्तस्यैवोपसंहाररूपेण पुनरपि विशेषविवरणमिति समुदायेन पंचविंशतिगाथाभिः द्विक्रियावादिनिराकनामा ष्टीयोत्तराधिकारः समाप्तः ।

अथानंतरं सामण्यपञ्चया इत्यादिगाथामादि कृत्वा पाठक्रमेण सप्तगाथापर्यंतं मूलप्रत्ययचतुष्टयस्य कर्मकर्तृत्वमुख्यत्वेन व्याख्यानं करोति । तत्र सप्तकमध्ये जैनमते शुद्धनिश्चयेन शुद्धोपादानरूपेण जीवकर्म न करोति प्रत्यया एव कुर्वतीति कथनरूपेण गाथाचतुष्टयं । अथवा शुद्धनिश्चयविवक्षा ये नेच्छंते-पांतेन जीवो न करोतीति वदंति सांख्यमतानुसारिणः तान्प्रति दूषणं ददाति । कथमिति चेत् । यदि ते प्रत्यया एव कर्म कुर्वति तर्हि जीवो न हि वेदकस्तेषां कर्मणामित्येकं दूषणं । अथवा तेषां मते जीव एकांतेन कर्म न करोतीति द्वितीयं दूषणं । तदनंतरं शुद्धनिश्चयेन शुद्धोपादानरूपेण न च जीवप्रत्ययसौरेकत्वं जैनमताभिप्रायेणेति गाथात्रयं । अथवा पूर्वोक्तप्रकारेण ये नयविभागं नेच्छंति तान्प्रति पुनरपि दूषणं । कथमिति चेत् । जीवप्रत्यययोरैकांतेनैकत्वे सति जीवाभाव इत्येकं दूषणं । एकांतेन भिन्न-ने सति संसाराभाव इति द्वितीयं दूषणमिति चतुर्थान्तराधिकारे समुदायपातनिका । तद्यथा—निश्चयेन मिव्यावादि पौद्गलिकप्रत्यया एव कर्म कुर्वतीति प्रतिपादयति ।

आत्मरूप्यातिः—यथा लोकस्य व्याप्यव्यापकभावेन स्वभावत एवोत्पद्यमानेषु गुणदोषेषु व्याप्यव्यापकभावनाभावेपि तदुत्पादको राजेत्युपचारः । तथा पुद्गलद्रव्यस्य व्याप्यव्यापकभावेन स्वभावत एवोत्पद्यमानेषु गुणदोषेषु व्याप्यव्यापकभावनाभावेपि तदुत्पादको जीव इत्युपचारः ।

जीवः करोति यदि पुद्गलकर्म नैव कस्तर्हि तत्कुरुत इत्यभिप्रायः ।

एतर्हि तौत्रयमोहनिवर्हणाय संकीर्त्यते शृणुत पुद्गलकर्मकर्तृ ॥११॥

सामण्यपञ्चया खलु चररो भणंति बंधकत्तारो ।

मिच्छत्तं अविरमणं कसायजोगा य बोद्धव्या ॥११६॥

तेसिं पुणोवि य इमो भणितो भेदो दु तेरसवियप्पो ।

मिच्छादिद्वीआदी जाव सजोगिस्स चरमंतं ॥११७॥

एदे अचेदणा खलु पुग्गलकम्ममुदयसंभवा जहा ।

ते जदि करंति कम्मं णवि तेसिं वेदगो आदा ॥११८॥

गुणसण्णिदा दु एदे कम्मं कुब्बन्ति पच्चया जह्वा ।
तस्मा जीवो कत्ता गुणा य कुब्बन्ति कम्माणि ॥११९॥

सामान्यप्रत्ययाः खलु चत्वारो भण्यन्ते बंधकर्तारः ।
मिध्यात्वमभिरमणं कथाययोगी च बोद्धव्याः ॥११९॥
तेषां पुनरपि चायं भणितो भेदस्तु त्रयोदशविकल्पः ।
मिध्यादृष्ट्यादिर्यावत्तमयोगिनश्चरमानः ॥११७॥
एते अचेतनाः खलु पुद्गलकर्मोदयसंभवा यस्मात् ।
ते यदि कुर्वन्ति कर्म नापि तेषां वेदक आत्मा ॥११८॥
गुणसंज्ञितास्तु एते कर्म कुर्वन्ति प्रत्यया यस्मात् ।
तस्माज्जीवो कर्त्ता गुणाश्च कुर्वन्ति कर्माणि ॥११९॥

सात्पर्यवृत्तिः—सामण्यपचया खलु चत्वारो भणन्ति बंधकर्तारो निश्चयनयेनाभेदविशेषायां
पुद्गल एक एव कर्त्ता भेदविशेषायां ॥ सामान्यप्रत्यया मूलप्रत्यया गृह्ये एतत् चत्वारो बंधग्र कर्त्ताते भण्यन्ते
सर्वज्ञैः उत्तरप्रत्ययाश्च पुनर्वह्यो भवति । सामान्य योर्थे । विश्वज्ञाया अभावः सामान्यमिति सामान्यमन्व-
स्वार्थः सर्वत्र सामान्यव्याख्यानकाष्ठे ज्ञानम्य इति । मिच्छर्यं अबिरमणं कथायज्ञोगा य बोद्धव्या
ते च मिध्यात्वापिरतिक्थाययोगा बोद्धव्याः । अथ-तैस्सि पुणो वि य इमो भणितो भेदो दु वेरसा-
विद्युप्यो तेषां प्रत्ययानां गुणस्थानभेदेन पुनरितो भणितो भेदविशेषोदाविकल्प- बंध प्रवर्तणे मिच्छादिही
आदी जावसजोगिदस चरमेतं मिध्यादृष्टिगुणस्थानादितयोभिभ्रारकस्य चरगमयं यादिति । अथ
एदे अपेदना खलु पुद्गलकर्मोदयसंभवा जह्वा एते मिध्यात्वादिमाषग्रयया दृढनिश्चयेनाचेतनाः
रादु एते । कस्मात् पुद्गलकर्मोदयसंभवा यस्मादिति । यथा स्त्रीपुरुषाभ्यां सगुणसः पुनो विश्वज्ञानेन देव-
दत्तायाः पुत्रोयं केचन वदति । देवदत्तस्य पुत्रोयमिति केचन वदति दोगो नरिन । तथा जीवपुद्गलभेदे-
नाप्यप्राः मिध्यात्वादिभारप्रत्यया अद्भुतनिश्चयेनाद्भुतज्ञानरूपेण चेतना जीवसंभवा दृढनिश्चयेन
द्भुतज्ञानरूपेणाचेतनाः वीदिकाः परमार्थत । पुनर्वर्तनेन न जीवत्वात् न च पुद्गलत्वात् दृढनिश्चयेः
सायोगपरिणामत्वात् । वस्तुतस्तु सूत्रगद्भुतनिश्चयनयेन न सर्वज्ञानानुज्ञा कल्पिता इति । एतावता विमुक्त-
भवति । ये केचन वदत्येकतेन सागादयो जीवसाधिन पुद्गलसदपिनो वा तदुभयमपि वचन मिध्या ।
कस्मादिति चेत् पूर्वोक्तस्त्रीपुरुषदृष्टानेन सयोगोद्भवत्वात् । अथ सर्वं सूत्रगद्भुतनिश्चयनयेन वत्येति
प्रयत्नामो वयं सूत्रगद्भुतनिश्चयेन तेषामदिशमेव नास्ति पूर्वमेवभाषिण विद्वानि कथमुक्त प्रत्ययत्वं इति ।
ते यदि कर्त्तन्ति कर्म ते प्रत्यया यदि चेत् कुर्वन्ति कर्म तदा कुर्वन्ते जीवस्य विमर्शन दृढनिश्चयेन
सम्पत्तमेव 'एते गृह्ये ह गृह्येणया' इति वचनात् । अधमन । जीवो विमर्शनेन विमर्शनिष्कृ-
तिध्यात्वादिभारकर्म मुक्तं यत्तदा कर्त्तानि भवन्ति । नैव । यदि तैस्सि वेदगो आदा दन् दृढनि-
श्चयेन वेदकोपि न हि तेषां कर्मणा । यदा वेदको न भवति तदा वत्तानि कथं भवन्ति न वत्तानि इति
द्भुतनिश्चयेन सम्पत्तमेव । अथवा ये पुनर्वर्तनाकार्त्तानि वदन्ति तन्मन्त्रि दूषण वदन्ति चेत् ! एते कर्म-
नाकर्त्ता भवन्ति तदा यदा दृढनिश्चयेनाकर्त्ता तथा व्यवहारोपपत्तानां प्रमाणेति । तन्मन्त्र सर्वदेवकर्त्तृत्व इति
संतापभाव इत्येकं दूषण । तेषां को वेदकोपि न भवन्ति इति न च दूषण । अथ च वेदवत्तान-
सम्पत्ते तद्वत्तानेषां सम्पत्तयात्तद्वत्तानं प्रमाणेति । अथ—गुणसंज्ञिता दु एदे कम्मं कुब्बन्ति
पचयया जह्वा तन् । स्थिनं गुणस्थानास्त्रिधाः प्रत्यया एते कर्त्त कुर्वन्ति प्रत्ययैव कुर्वन्ते इति ।
तस्मा जीवो कत्ता गुणा य कुब्बन्ति कम्माणि तस्मात् दृढनिश्चयेन तेषां कर्त्तः ।

भवति । गुणस्थानसंश्लिताः प्रत्यया एव कर्म कुर्वतीति सम्मतमेव । एवं दुष्टनिधयेन प्रत्यया एव कर्म कुर्वतीति व्याख्यानरूपेण गाथाचतुष्टयं गतं । अथ न च जीवप्रत्यययारेक्यमेकातेनेति कथयति ।

आत्मरूपातिः- पुद्गलकर्मणः किल पुद्गलद्रव्यमेवैकं कर्तुं तद्विशेषाः मिथ्यात्वादिदोषात्कारण्यं चंधस्य सामान्यहेतुतया चत्वारः कर्तारः तएव विकल्प्यमाना मिथ्यात्वादिस्वयंकेवलसंतः। अथैते पुद्गलकर्मविपाकविकल्पत्वात्संतमचेतनाः संतस्त्रयोदशकर्तारः केवला एव परि न्यानन्तरभावेन किंचनापि पुद्गलकर्म कुर्युस्तदा कुर्युरेव किं जीवस्यात्रापतितं । अथायं तर्कः । पुद्गलनिमित्तवत्त्वे वेदयमानो जीवः स्वयमेव मिथ्यादृष्टिभूत्वा पुद्गलकर्म करोति स किटाविवेको यतो न सत्त्वानां कर्मवकृभावाभावात् । पुद्गलद्रव्यमयमिथ्यात्वादिवेदकीपि कथं पुनः पुद्गलकर्मणः कर्ता नाम । कर्तारत्वे यतः पुद्गलद्रव्यमपानो चतुर्णां सामन्यप्रत्ययानां विकल्पात्त्रयोदश विशेषप्रत्यया गुणसन्दर्भात् । इति एव कुर्वति कर्माणि । सतः पुद्गलकर्मणामकर्ता जीवो गुणा एव तत्कर्तारस्ते तु पुद्गलद्रव्यमेव । एतः पुद्गलकर्मणः पुद्गलद्रव्यमेवैकं कर्तुं । न च जीवप्रत्यययारेक्यं ।

जह जीवस्स अणण्वओगो कोधो वि तह जदि अणणो ।
जीवस्साजीवस्स य एवमणणत्तमावण्णं ॥ १२० ॥
एवमिह जो दु जीवो सो चैव दु णियमदो तहाजीवो ।
अयमेयत्ते दोसो पन्नयणोक्कम्मकम्माणं ॥ १२१ ॥
अह पुण अणो कोहो अण्णुवओगप्पगो हवदि वेदा ।
जह कोहो तह पच्चय कम्मं णोक्कम्ममवि अण्णं ॥ १२२ ॥

यथा जीवस्थानस्य उपयोगः क्रोधांषि तथा पयनस्य ।
जीवस्याजीवस्य चैरूपनस्यत्वमापन्नं ॥ १२० ॥
एवमिह यस्तु जीवः स चैव तु नियमस्तथाजीवः ।
अप्यपकृत्य दोषः प्रत्ययनोक्कर्मकर्मणा ॥ १२१ ॥
अथ पुन मन्यः क्रोधांशस्य उपयोगस्य दोष भवति चेत्तथा ।
यथा चोपस्यथा प्रत्ययाः कर्म नोक्कर्मोपस्यन् ॥ १२२ ॥

आत्मरूपातिः- अह जीवस्स अणण्वओगो यथा जीवस्थानस्य उपयोगो ज्ञानस्य नोक्कर्मणा । एवमिह यस्तु जीवः स चैव तु नियमस्तथाजीवः । अयमेयत्ते दोसो पन्नयणोक्कम्मकम्माणं । अह पुण अणो कोहो अण्णुवओगप्पगो हवदि वेदा । जह कोहो तह पच्चय कम्मं णोक्कम्ममवि अण्णं । यथा जीवस्थानस्य उपयोगः क्रोधांषि तथा पयनस्य । जीवस्याजीवस्य चैरूपनस्यत्वमापन्नं । एवमिह यस्तु जीवः स चैव तु नियमस्तथाजीवः । अप्यपकृत्य दोषः प्रत्ययनोक्कर्मकर्मणा । अथ पुन मन्यः क्रोधांशस्य उपयोगस्य दोष भवति चेत्तथा । यथा चोपस्यथा प्रत्ययाः कर्म नोक्कर्मोपस्यन् ।

निधयेन सम्मतएव । किञ्च शुद्धनिधयेन जीवस्याकर्तृत्वमभोक्तृत्वं च क्रोधादिभ्यश्च भिन्नत्वं च भवतीति
 म्यात्मने ह्ये सति द्वितीयपक्षे व्यवहारेण कर्तृत्वं भोक्तृत्वं च क्रोधादिभ्यश्चाभिन्नत्वं च लभ्यते एव ।
 कर्मात् । निधयन्व्यवहारयोः परस्परसापेक्षत्वात् । कथमिति चेत् । यथा दक्षिणेन चक्षुषा परस्परय देवदत्तः
 इत्युक्ते धामेन न परस्परान्यनुक्तसिद्धमिति । ये पुनरेवं परस्परसापेक्षनयविभाग न मन्येते सांख्यसदाशिव
 मनानुमारिणस्तेषां मते यथा शुद्धनिधयनयेन कर्ता न भवति क्रोधादिभ्यश्च भिन्नो भवति तथा व्यवहा-
 रेणापि । तत्रश्च क्रोधादिपरिणमनाभावं ह्यति सिद्धानामिव कर्मरजभावं । कर्मरजभावे संसाराभावः संसा-
 राभावे सर्वदा मुक्तश्च प्राप्नोति स च प्रत्यक्षविरोधः संसारस्य प्रत्यक्षेण दृश्यमानः वादिति । एव प्रत्यक्षजीव-
 योरेकातेनैकान्निराकटणरूपेण गाथात्रयं गत । अत्राह शिष्यः । शुद्धनिधयेनाकर्ता व्यवहारेण कर्तेति
 बहुधा व्याख्याते तत्रैवं सति यथा इत्युक्तमर्थं व्यवहारेण कर्तृत्वं तथा रागादिभावकर्मणां च द्वयोर्द्रव्य-
 भावकर्मणोरेकत्वं प्राप्नोतीति । नैव । रागादिभावकर्मणां योसौ व्यवहारस्तस्याशुद्धनिधयसंज्ञा भवति द्रव्य-
 कर्मणां भावकर्मभिः सह तारतम्यज्ञापनार्थः । कथं तारतम्यमिति चेत् । द्रव्यकर्माण्यचेतनानि भावकर्मणि च
 चेतनानि तथापि शुद्धनिधयापेक्षया अचेतनान्येव । यतः कारणादशुद्धनिधयोपि शुद्धनिधयापेक्षया व्यव-
 हारएव । अयमत्र भावार्थः । द्रव्यकर्मणां कर्तृत्वं भोक्तृत्वं चानुपचरितासद्गतव्यवहारेण रागादिभावकर्मणां
 चाशुद्धनिधयेन । सचाशुद्धनिधयापेक्षया व्यवहारएवेति । एव पुण्यपापादिसत्तपदाधानां (!) पांठिकारूपे महा-
 धिकारे सत्तगाथाभिः चतुर्थोत्तराधिकारः समाप्तः । अतः पर जीवेषु सयं वद्धं इत्यादि गाथामार्दि कृत्वा
 गाथाष्टकपर्यन्तं सांख्यमतानुसारीसिद्ध्यसंशोधनार्थं जीवपुद्गलयोरेकातेन परिणामिन्व निषेधयन् सन् कथं-
 चित् परिणामित्वं स्थापयति । तत्र गाथाष्टकमध्ये पुद्गलपरिणामित्वव्याख्यानमुख्यत्वेन गाथात्रयम् । तदनन्तरं
 जीवपरिणामित्वमुख्यत्वेन गाथापञ्चकमिति पञ्चमस्थले समुद्रायपातनिका । अथ सांख्यमतानुयायिशिष्यं
 प्रति पुद्गलस्य कथयित्परिणामस्वभावत्वं साधयति ।

आत्मरूपातिः—यदि यथा जीवस्य तन्मयत्वाज्जीवादस्य उपयोगज्ञाया जडः क्रोधोप्यनन्यएवेति
 प्रतिपत्तिस्तदा चिद्रूपजडयोरनन्यत्वाज्जीवस्थोपयोगमयत्ववज्जडक्रोधमयत्वापातिः । तथा सति तु य एव जीवः
 स एवाजीव इति द्रव्योत्तरलक्षितः । एव प्रत्ययनोक्तकर्मकर्मणामपि जीवादनन्यत्वप्रतिपत्तायमेव दोषः । अर्ध-
 तरोपभयादन्यएवोपयोगात्मा जीवोऽन्य एव जडस्यमायः क्रोधः इत्यन्युपगमः । तर्हि यथोपयोगात्मनो जीवा-
 दन्यो जडस्वभावः क्रोधः तथा प्रत्ययनोक्तकर्मकर्मण्यन्यान्येव जडस्वभावत्वाविशेषात्प्राप्ति जीवप्रत्यययोरे-
 कत्वं । अथ पुद्गलद्रव्यस्य परिणामस्वभावत्वं साधयति सांख्यमतानुयायिशिष्य प्रति ।

जीवे ण सयं वद्धं ण सयं परिणमदि कम्मभावेण ।
 जदि पुग्गलदव्वमिणं अप्परिणामी तदा होदि ॥१२३॥
 कम्मइयवग्गणादि य अपरिणमतोहि कम्मभावेण ।
 संसारस्त अभावो पसज्जदे संखसमओ वा ॥१२४॥
 जीवो परिणामयदे पुग्गलदव्वाणि कम्मभावेण ।
 तं सयमपरिणमंतं कह तु परिणामयदि णाणी ॥१२५॥
 अह सयमेव हि परिणमदि कम्मभावेण पुग्गलं दव्वं ।
 जीवे परिणामयदे कम्मं कम्मत्त मिदि मिच्छा ॥१२६॥
 णियमा कम्मपरिणदं कम्मं चि य होदि पुग्गलं दव्वं ।

१ वेदा इत्यपि १४४ । २ आण्यवगातो तु १२४-१२५ ३ ॥ गाथाद्वयमिदं वदते ।

तह तं णाणावरणाह परिणदं मुणसु त भवे ॥१२७॥

जीवे न स्वयं घट्टं न स्वयं परिणमते कर्मभावेन ।

यदि पुद्गलद्रव्यमिदमपरिणाभि तदा भवति ॥१२८॥

कार्मणवर्गणासु चापरिणममाणासु कर्मभावेन ।

संसारस्याभावः प्रसजति सांख्यसमयो वा ॥ १२९॥

जीवः परिणामयति पुद्गलद्रव्याणि कर्मभावेन ।

तानि स्वयमपरिणममानानि कथं नु परिणामयति चेति ॥१३०॥

अथ स्वयमेव हि परिणमते कर्मभावेन पुद्गलद्रव्यं ।

जीवः परिणामयति कर्म कथंत्वमिति विख्या ॥१३१॥

नियमात्कर्मपरिणतं कर्म भवे भवति पुद्गलद्रव्यं ।

तथा तद्भ्रानावरणादिपरिणतं जानीत तद्यं ॥१३०॥

सात्वद्वृत्तिः—जीवेण स्वयं घट्टं जीवे अपि कृष्णभूते न हाये हाभोने पुद्गलद्रव्ये
 १२७ । कर्मात् सर्वात् जीवस्य पुद्गलद्रव्यं ण स्वयं परिणमति कर्मभावेण न च हां हाभोने
 १२८ । कर्मात् सर्वात् गिर्याणां । यदि पुद्गलद्रव्यमिदं परिणमते
 १२९ । कर्मात् सर्वात् सांख्यसमयो वा । यदि पुद्गलद्रव्यमिदं परिणमते
 १३० । कर्मात् सर्वात् परिणमते कर्मभावेन । तानि स्वयमपरिणममानानि कथं नु
 १३१ । कर्मात् सर्वात् परिणमते कर्म कथंत्वमिति विख्या । नियमात्कर्मपरिणतं कर्म भवे
 तद्यं । तद्यं तद्भ्रानावरणादिपरिणतं जानीत । तद्यं तद्भ्रानावरणादिपरिणतं जानीत ।

तावत्तत्स्वयमपरिणममानं परेण परिणमयितुं पार्येत । न हि स्वतोऽसती शक्तिः कर्तुमन्येन पार्येत । स्वयं परिणममानं तु न परं परिणमयितारमपेक्षेत । न हि वस्तुशक्तयः परमपेक्षेत । ततः पुद्गलद्रव्यं परिणामस्वभावं स्वयमेवास्तु । तथा सति कलशापरिणता वृत्तिका स्वयं कलशा इव जडस्वभावज्ञानावरणादिकर्मपरिणतं तदेव स्वयं ज्ञानावरणादिकर्म स्यात् । इति सिद्धं पुद्गलद्रव्यस्य परिणामस्वभावत्वं ।

स्थितेत्यविद्या एतत् पुद्गलस्य स्वभावभूता परिणामशक्तिः ।

तस्यां स्थितायां स करोति भावं यमात्मनस्तस्य स एव कर्ता ॥१४॥

जीवस्य परिणामित्वं साधयति ।

ण सयं वदो कस्मिं ण सयं परिणमदि कोहमादीहिं ।

जदि एस तुज्झ जीवो अप्परिणामी तदा होदि ॥१२८॥

अपरिणमंते हि सयं जीवे कोहादिएहि भावेहिं ।

संसारस्स अभावो पसञ्जदे संखसमयओ वा ॥१२९॥

पुग्गलकम्मं कोहो जीवं परिणामएदि कोहत्तं ।

तं सयमपरिणमंतं कइ परिणामएदि कोहत्तं ॥१३०॥

अह सयमप्पा परिणमदि कोहभावेण एस दे धुद्धी ।

कोहो परिणामयदे जीवस्स कोहमिदि मिच्छा ॥१३१॥

कोहुवजुत्तो कोहो माणुवजुत्तो य माणमेवादा ।

माउवजुत्तो माया लोहुवजुत्तो हवदि लोहो ॥१३२॥

न स्वयं वदः कर्षाणि न स्वयं परिणमते क्रोधादिभिः ।

घोषः तुव जीवोऽपरिणामी तदा भवति ॥ १२८ ॥

अपरिणममाने स्वयं जीवे क्रोधादिभिः भावैः ।

संसारस्याभावः पसमति सांख्यसमयो वा ॥ १२९ ॥

पुद्गलकर्मक्रोषो जीवं परिणामयति क्रोषत्वं ।

तं स्वयमपरिणममानं कर्षे तु परिणामयति क्रोषः ॥ १३० ॥

अथ स्वयमात्मा परिणमने क्रोषभावेन एषा ते धुद्धिः ।

क्रोषः परिणामयति जीवं क्रोषत्त्वमिति मिच्छा ॥ १३१ ॥

क्रोषोऽप्युक्तः क्रोषो मानोऽप्युक्तश्च माने एवात्मा ।

मापोऽप्युक्तो माया लोभोऽप्युक्तो भवति लोभः ॥ १३२ ॥

कार्त्तपर्यहृदिः—ण सयं वदो कस्मिं स्वयं स्वभावेन कर्मज्यविवरणभूते एकनिज वदो नाम्नि सदा मुक्तवान् । ण सयं परिणामदि कोहमादीहिं न च स्वयं स्वयमेव द्रव्यकर्मोदपरिणदेशो भावक्रोधादिभिः परिणमति । कस्मादेकानेनापरिणामित्वात् । जदि एव तुज्झ जीवो अप्परिणामी तदा होदि यदि भेदेव जीवः प्रत्यक्षीभूतः तव कर्माभिप्रायेणेयंभूतः स्वात्मनः कारणरूपपरिणाम्येव भवति । अपरिणामिते सति किं दूर्यां ! अथ—अपरिणममाने सति तस्मिन् जीवे स्वयं स्वयमेव भावक्रोधादिपरिणामैः तदा संसारस्याभावः प्राप्नोति हे सिष्य संहस्यसमयवत् । अथ क्वं पुग्गलकम्मं कोहो जीवं परिणाम-

धस्यापि कर्ता भवतीति पूर्वं संक्षेपेण सूचितं जइया इषेण जीवेण आदा स बाण दोषंपि । पादं होदि विसेसंतरं तु इत्यादिगाथाचतुष्टये ज्ञानीजीवस्वरूपं च संक्षेपेण सूचितं ॥ च ज्ञानी जीवः शुद्धो-
पयोगभावपरिणतोऽभेदरत्नत्रयलक्षणनाभेदज्ञानेन यदा परिणमति तदा निश्चयचारित्राविनाभाविनातरागमम्य-
ग्दष्टिभूत्वा संवरनिर्जराभोक्षपदार्थानां त्रयाणां कर्ता भवतीत्यपि संक्षेपेण निरूपितं पूर्वं निश्चयमभ्यक्तव्यभावे
यदा तु सरागसम्यक्त्वेन परिणमति तदा शुद्धमानमुपादेयं कृत्वा पारंपर्या निर्वाणरूपस्य तीर्थकरप्रकृत्यादि
पुण्यपदार्थस्यापि कर्ता भवतीत्यपि पूर्वं निरूपितं तत्सर्वं जीवपुद्गलयोः कथंचिपरिणामित्वे तति भवतीति
तत्कथंचिपरिणामिवमपि पुण्यपापादिसप्तपदार्थानां संक्षेपसूचनार्थं पूर्वमेव संक्षेपेण निरूपितं । पुनश्च
जीवपुद्गलपरिणामिन्यव्याख्यानफले विशेषेण कथितं । तत्रैव कथंचिपरिणामित्वे मिदं मति अज्ञानिज्ञानि-
र्जावयो. गुणिनोः पुण्यपापादिसप्तपदार्थानां संक्षेपसूचनार्थं संक्षेपव्याख्यानं कृतं । इदानीं पुनरज्ञानमर-
गुणज्ञानमयगुणयोः मुख्यत्वेन व्याख्यानं क्रियते । नच जीवाजीवगुणमुपगच्छेनेति । किमर्थमिति चेत् ?
॥ तेषामेव पुण्यपापादिसप्तपदार्थानां संक्षेपसूचनार्थमिति । तत्र जो संगं तु मुहता इत्यादिगाथात्मादि
कृत्वा पाठक्रमेण गाथानवकपर्यंतं व्याख्यानं करोति । तत्रार्था गाथात्रयं ज्ञानमाद्यमुपगच्छेन तदनेनैव
गाथापदं ज्ञानिजीवस्य ज्ञानमयो भावो भवत्यज्ञानिजीवस्याज्ञानमयो भावो भवतीति मुख्यत्वेन कायम इति
पद्यांतराधिकारे समुदायपातनिका । तपथा—कथंचिपरिणामित्वे मिदं मति ज्ञानी जीवो ज्ञानमप्य
भावस्य कर्ता भवतीत्यभिप्रायं मनसि सप्रयोगेदं सूत्रत्रयं प्रतिपादयति ।

जो संगं तु मुहता जाणदि उवओगमप्यगं मुद्धं ।

तं निस्संगं साहुं परमहविषाणया विति ॥१३३॥

यः संगं तु मुहत्वा जानाति उपयोगवचकं मुद्धं ।

सं निस्संगं साधुं परमार्थविज्ञायका विदति ॥१३३॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो संगं तु मुहत्वा जाणदि उवओगमप्यगं मुद्धं यः परमगुणपूर्वकार-
णपरिमहं मुहत्वा धीतरागचारित्राविनाभूतभेदज्ञानेन जानत्यनुभवति । क कर्मगायक आच्यन । कथं भूय
विशुद्धज्ञानदर्शनोपयोगस्य भावव्याप्युपयोगात्तत्पर्योपयोगं ज्ञानदर्शनोपयोगात्क्षणं । पुनरपि कथं भूय । मुद्धं अ-
कर्म द्रव्यकर्म नौकर्मरहितं । तं निस्संगं साहुं परमहविषाणया विति त साधु निम्नतः सागरं
विदति जानति मुहति कथयति वा । के ते परमार्थविज्ञायका गणरदेकादय इति ।

जो मोहं तु मुहता जाणसहावाधियं मुणदि आदं ।

तं जिदमोहं साहुं परमहविषाणया विति ॥१३४॥

यः मोहं तु मुहत्वा ज्ञानस्वभावाधिकं मनुते आत्मानं ।

सं जिदमोहं साधुं परमार्थविज्ञायका विदति ॥१३४॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो मोहं तु मुहत्वा जाणसहावाधियं मुणदि आदं यः परमगुण-
सामान्यतनाधेतनमुभाभुभरद्वन्द्वे मुहं मुहत्वा मनुभुभमनोवचनवाप्युपयोगपूर्वकं मुहत्वं मुहत्वं मुहत्वं-
पाणोभेदरत्नत्रयलक्षणेन भेदज्ञानेन मनुते जानाति क कर्मगायक आच्यन, कि विदति ? निर्दिशरत्नत्रयलक्ष-
मेनाधिकं परिणमं परिपूर्णं । तं जिदमोहं साहुं परमहविषाणया विति त साधु कर्मगायक जिदमोहं
निर्मोहं विदति जानति । के ते ? परमार्थविज्ञायकाः कर्मगायकदेकादय इति । एव दोषपरिद्वन्द्वेन ता-
गदेपक्षेपमानभावात्तौ भवन्मोहकर्ममनोवचनवाप्युपयोगपूर्वकं मुहत्वं मुहत्वं मुहत्वं मुहत्वं मुहत्वं मुहत्वं
विदति सूचयति व्याख्येयानि । तेनैव प्रकारेण निर्दिशरत्नत्रयलक्षणेन परिणमं परिपूर्णं कर्मगायक-
विभावरित्यामा ज्ञातव्याः । अथ—

जो धम्मं तु मुञ्चता जाणदि उवओगमय्यगं सुद्धं ।
तं धम्मसंगमुक्कं परमद्विवियाणया विंति ॥१३५॥

यः धर्मं तु मुक्त्वा जानाति उपयोगमयकं शुद्धं ।

तं धर्मसंगमुक्तं परमार्थविज्ञायका विदंति ॥१३५॥

सातर्पवृत्तिः—जो धम्मं तु मुञ्चता जाणदि उवओगमय्यगं सुद्धं यः परमवेगीरः सत्तं वेदनज्ञाने स्थित्वा शुभोपयोगपरिणामरूपं धर्मं पुण्यसंगं त्यक्त्वा निजमुद्धान्मपरिणताभेदरत्नप्रत्यङ्गनेन भेदज्ञानेन जानत्यनुभवति । कं कर्मतापन्नं आत्मानं । कथंभूतं विमुद्धज्ञानदर्शनेपोयोगपरिणतं । पुनरपि कथं भूतं । शुद्धं शुभाशुभसंकल्पविकल्परहितं । तं धम्मसंगं मुक्कंपरमद्विवियाणया विंति । तं परमवेगीरं निर्दिकारस्वकीयमुद्धान्मोदनेमरूपनिधयधर्मवितलक्षणयोगांकांशास्वरूपनिदानवधादिपुण्यपरिनिष्कृत्यसाहचर्यधर्मरहितं विदंति जानंति । के ते ! परमार्थविज्ञायकाः प्रत्यक्षज्ञानिन इति । किं च कथंविपरिणामिने एते जीवः शुद्धोपयोगेन परिणमति पञ्चान्मोक्षं साधयति परिणामित्वाभावे वद्धो वद् एव शुद्धोपयोगरूपं परिणामान्मरूपं न घटते तत्रैव मोक्षामान इत्यभिप्रायः । एवं शुद्धोपयोगरूपज्ञानमपपरिणामगुणव्यक्तदुष्करत्वेन गगनायं गत । तदनेतर यथा ज्ञानमयोऽज्ञानमयभारद्वयस्य कर्ता भवति तथा कथयति ।

जं कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स ।
णाणिस्स दु णाणमओ अण्णाणमओ अणाणिस्स ॥१३६॥

यं करोति भावमादा कर्ता स भवति तस्य कर्षणः ।

ज्ञानिनः स ज्ञानमयोऽज्ञानिमयोऽज्ञानिनः ॥१३६॥

सातर्पवृत्तिः—जं कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स यं मां परिणामे वेदोपयोगेन सत्तं वेदनं जानत्यनुभवति कर्ता भवति णाणिस्स दु णाणमओ स य आयोऽनेतज्ज्ञानादिपुण्यसंगं त्यक्त्वा निजमुद्धान्मपरिणताभेदरत्नप्रत्यङ्गनेन भेदज्ञानेन जानत्यनुभवति । कं कर्मतापन्नं आत्मानं । कथंभूतं विमुद्धज्ञानदर्शनेपोयोगपरिणतं । पुनरपि कथं भूतं । शुद्धं शुभाशुभसंकल्पविकल्परहितं । तं धम्मसंगं मुक्कंपरमद्विवियाणया विंति । तं परमवेगीरं निर्दिकारस्वकीयमुद्धान्मोदनेमरूपनिधयधर्मवितलक्षणयोगांकांशास्वरूपनिदानवधादिपुण्यपरिनिष्कृत्यसाहचर्यधर्मरहितं विदंति जानंति । के ते ! परमार्थविज्ञायकाः प्रत्यक्षज्ञानिन इति । किं च कथंविपरिणामिने एते जीवः शुद्धोपयोगेन परिणमति पञ्चान्मोक्षं साधयति परिणामित्वाभावे वद्धो वद् एव शुद्धोपयोगरूपं परिणामान्मरूपं न घटते तत्रैव मोक्षामान इत्यभिप्रायः । एवं शुद्धोपयोगरूपज्ञानमपपरिणामगुणव्यक्तदुष्करत्वेन गगनायं गत । तदनेतर यथा ज्ञानमयोऽज्ञानमयभारद्वयस्य कर्ता भवति तथा कथयति ।

अण्णाणमओ भावो अणाणिणो कुणदि तेण कम्मणि ।
णाणमओ णाणिस्स दु ण कुणदि तद्वा दु कम्मणि ॥१३७॥

अज्ञानमयो भावोऽज्ञानिनः करोति तेन कर्माणि ।

ज्ञानमयो : ज्ञानिनश्च न करोति कर्माणु कर्माणि ॥१३७॥

सातर्पवृत्तिः—अण्णाणमओ भावो अणाणिणो कुणदि तेण कम्मणि अण्णाणमओ णाणिस्स दु ण कुणदि तद्वा दु कम्मणि ॥१३७॥ अज्ञानमयो भावोऽज्ञानिनः करोति तेन कर्माणि । ज्ञानमयो : ज्ञानिनश्च न करोति कर्माणि ॥१३७॥

१. अण्णाणमओ भावो अणाणिणो कुणदि तेण कम्मणि ॥१३७॥

णाणमभो णाणिस्स दु ण कूणदि तद्वा दु कम्पाणि ज्ञानिनस्तु निर्विकारविद्यमकारमाजनयरोन
ज्ञानमयो भरति तस्माद् ज्ञानमयभावात् ज्ञानी जीवः कर्माणि न करोतीति । किं च यथा स्तोत्रोप्यग्निः
तृपाकाटमाग्निं महानमपि क्षणमात्रेण दहति । तथा त्रिगुणसमाधिदण्डो भेदज्ञानाग्निस्तमुद्गुर्येणापि बह्वभय-
संचितं कर्मराशिं दहतीति ज्ञान्वा सर्वतात्पर्येण तत्रैव परमसमाधौ भावेना कर्तव्येति भावार्थः ।

अथ ज्ञानमय एव भावो भवति ज्ञानिनो जीवस्य न पुनरज्ञानमयस्तथाज्ञानमयएव भवत्यज्ञानिजीनस्य
न पुनर्ज्ञानमयः किमर्थमिति चेत् ।

आत्मरूपातिः—अज्ञानिनो हि सम्यक्स्वपरविवेकाभावेनात्यंतप्रत्यस्तमितविविक्तज्ञानरूपातिचाय-
त्स्मादज्ञानमय एव स्यात् तस्मिन्नु सति स्वपरयोरेकैवाप्यासेन ज्ञानमात्रात्स्वस्वाम्रभटः पराम्यां रागद्वेषाभ्यां
सममेकीभूय प्रवर्तिताहकारः स्वयं किंलपोहं रज्ये कुर्यामीति रज्यते कुर्याति च तस्मादज्ञानमयभावादज्ञानी
परी रागद्वेषाभामानं कुर्वन् करोति कर्माणि । ज्ञानिनस्तु सम्यक्स्वपरविवेकेनात्यंतोदितविविक्तज्ञानमयत्वात्
तस्माद् ज्ञानमय एव भावः स्यात् तस्मिन्नु सति स्वपरयोर्नानाप्यविज्ञानेन ज्ञानमात्रे स्वस्मिन्गुणित्वात्
पराम्यां रागद्वेषाभ्यां पृथग्भूतनया स्वरसत्तएव निवृत्ताहकारः स्वयं किंल केवलं जानान्येव न रज्यते न च
कुर्याति तस्माद्ज्ञानमयाज्ञायत् ज्ञानी परी रागद्वेषाभामानमकुर्वन्न करोति कर्माणि ।

ज्ञानमयएव भावः कुतो भवेदज्ञानिनो न पुनरन्यः । अज्ञानमयः सर्वः कुतोयमज्ञानिनो नान्यः ॥

णाणमया भावाओ णाणमओ चेव जायदे भावो ।

जम्हा तम्हा णाणिस्स सव्वे भावा दु णाणमया ॥१३८॥

अण्णाणमया भावा अण्णाणो चेव जायए भावो ।

जम्हा तम्हा भावा अण्णाणमया अणाणिस्स ॥१३९॥

ज्ञानमयाज्ञावाद्ज्ञानमयश्चैव जायते भावः ।

यस्मात्तस्माज्ज्ञानिनः सर्वे भावाः खलु ज्ञानमयाः ॥१३८॥

अज्ञानमयाज्ञावाद्ज्ञानमयश्चैव जायते भावः ।

यस्मात्तस्माज्ज्ञावाद्ज्ञानमया अज्ञानिनः ॥१३९॥

तात्पर्यवृत्तिः—णाणमयाभावाओ णाणमओ चेव जायदे भावो जम्हा ज्ञानमया भावा
निधयत्तत्रपानमरुजीवरदार्थी ज्ञानमय एव जायते भावः खलुज्ञानभावातिभ्रष्टो सोक्षर्यासो यस्मात्परणन्
तद्वा णाणिस्स सव्वे भावा दु णाणमया तस्मात्कारणात्सत्त्वेदनलक्षणभेदज्ञानिनो जीवस्य सर्वे
भावाः परिणामज्ञानमया ज्ञानेन निर्भूता भवति तदपि कस्मात् तदादनकारणमहसं फलं भवतीति कच-
नात् नहि यवनालर्थादे वदिते राजाजसाटिकते भवतीति तथैव च—अण्णाणमया भावा अण्णाणो
चेव जायए भावो अज्ञानमयाज्ञावाजीवरदार्थीत् अज्ञानमय एव जायते भावः पर्यासो यस्मात्परणन्
तद्वा सव्वे भावा अण्णाणमया अणाणिस्स यतः एवं तस्मात्कारणात्सर्वे भावाः परिणामा अज्ञ-
ानमया मिध्याचरणादिभ्यो भवति । कस्य अज्ञानिनः दुःखानोपलब्धिरेतिस्य मिध्याचरणेऽवदेति । अथ
सदेव व्यापयानं दृष्टान्तदार्ढ्यताभ्यां समर्थयति ।

आत्मरूपातिः—यतोऽज्ञानमयाज्ञावाच कश्चनपि भावो भवति स सर्वोऽज्ञानमय इत्यनन्तरि-
मानोऽज्ञानमयएव स्यात् ततः सर्वे एवःज्ञानमया अज्ञानिनो भावाः । यथाश्च ज्ञानमयाज्ञावाच कश्चनपि भावो
भवति स सर्वोऽपि ज्ञानमयश्चमननिवर्तमानो ज्ञानमय एव स्यात् ततः सर्वे एव ज्ञानमया अज्ञानिनो भावाः ।

ज्ञानिनो ज्ञाननिर्भूताः सर्वे भावा भवन्ति हि । सर्वेऽज्ञाननिर्भूताः भवन्त्यज्ञानिनस्तु ते ॥१४॥

अप्येतदेव दृष्टान्तन समर्थयते ।

ज्ञानिनश्च स्वयं ज्ञानमयाद्वावाद्ज्ञानजातिमनतिवर्तमानाः सर्वे ज्ञानमया एव भाषा भवेयु र्न पुनरज्ञानमयाः ।
अज्ञानमयभाषानामज्ञानी व्याप्यभूमिका । इव्यकर्मनिमित्तानां भावनामेति हेतुता ॥१७॥

मिच्छुत्तस्सदु उदयं जं जीवाणां दु अतच्चसद्दहणं ।
असंजमस्स दु उदओ जं जीवाणां अविरदत्तं ॥१४२॥
अण्णाणस्स दु उदओ जं जीवाणं अतच्चउवलद्धी ।
जो दु कल्लसोवओगो जीवाणं सो कसाउदओ ॥१४३॥
तं जाण जोगउदयं जो जीवाणं तु विट्टउच्छाहो ।
सोहणमसोहणं वा कायव्वो विरदिभावो वा ॥१४४॥
एदेसु हेतुभूदेसु कम्मइयवग्गणागयं जं तु ।
परिणमदे अट्टविहं णाणावरणादिभावेहिं ॥१४५॥
तं खल्ल जीवाणिवद्धं कम्मइयवग्गणागयं जइया ।
तइया दु होदि हेतू जीवो परिणामभावानं ॥१४६॥

अज्ञानस्य स उदयो या जीवानामतत्त्वोपकृतिः ।

मिथ्यात्वस्य तदयो जीवस्याधरूपानत्वं ॥१४२॥

उदयोऽसंजमस्य तु यज्जीवानां भवेदविरयणं तु ।

यस्तु कल्लसोवओगो जीवानां स कपायोदयः ॥१४३॥

तं जानीहि योगोदयं यो जीवानां तु वेष्टोऽसाहः ।

शोभनोऽशोभनो वा कर्तव्यो विरतिभावो वा ॥१४४॥

एतेषु हेतुभूतेषु कर्मणवर्गणागतं यष्टु ।

परिणमतेऽट्टविषं ज्ञानावरणादिभावेः ॥१४५॥

तस्संखल्ल जीवनिवद्धं कर्मणवर्गणागतं यदा ।

तदा तु भवति हेतुर्भावः परिणामभावानां ॥१४६॥

सात्पर्यवृत्तिः—मिच्छुत्तस्सदु उदयं जं जीवाणां अतच्च सदहर्णं निष्पत्तयन्तीत्येवो भवति
जीवानामनेतदज्ञानादिषुतुल्यरूपं दृष्टान्तत्वमुपादेयं विहायान्यत्र यत्तदज्ञानं रविकरादियमुक्तिः असंजम-
स्सदुउदओ जं जीवाणां अविरदत्तं असंजमस्य च स उदयो भवति जीवनात्मनःप्रणमविरयणमेवे सति
विषयकारणभ्यो यदनिवर्तनमिति । अथ—अण्णाणस्स दु उदओ जं जीवाणां अतच्च उवलद्धी
अज्ञानस्योदयो भवति यकि भेदज्ञानं विहाय जीवानां विरतिभावोऽपि परस्मैकवेनेदवृत्तिः इति च
जो दु कसाउदओगो सो जीवाणां कसाउदओ स जीवानां कपायोदयो भवति स एतन्मतेऽपि
विषयकारणं दृष्टोऽनेन विहाय अत्रेधदिकरापरूप उपायोगः परिणम इति । अथ—तं जाण जोगउदयं
जं जीवाणां तु विट्टउच्छाहो तं योगोदयं जानीहि त्वं हे तिस्य जीवानां शोभनविरयणवर्गणागतेन
धीर्घोतरापक्षयोपरामर्जनितः कर्मदानहेतुसाम्प्रदेशपरिपंदलक्षणः परस्मैकवेने यष्टु वेष्टोऽनयो इत्यनेन
सोहः सोहणमसोहणं वा कायव्वो विरदिभावो वा स च दृष्टमदुभवेने विधा भवति च

मतादिकर्तव्यरूपः शोभनः पश्चादत्रतादिरूपो वर्जनीयः सचाशोभनः इति । अथ—प्रेतसु हेतुभूतेषु क-
 म्म इयवगणागमं जं तु एतेषु पूर्वोक्तेषु हेतुभूतेषु स मिथ्यात्वादिपंचप्रत्ययेषु कामंगरगणागतं परिणतं
 यदभिमतं नवतरं पुनरुद्भव्यं परिणमदे अहविहं णाणावरणादिभावेहिं जीवस्य सम्यग्दर्शनहणचरी-
 त्रैरुपरिणतिरूपपरमसामयिकाभावे सति ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मरूपेणाद्यविधं परिणमतीति । अथ—
 तं खलु जीवनिवद्धं कम्मइयवगणागमं जइया तपूर्वोक्तसूत्रोदितं कर्मवर्गणापोम्यमभिनं पुनरु-
 द्रव्यं जीवनिवद्धं जीवसंबद्धं योगवन्नेनागतं यदा भवति उखु खुटं तइया दु होदि हेतु जीवोपरिमा-
 मभाषाणं तदा काले पूर्वोक्तेषुदयागतेषु द्रव्यप्रत्ययेषु ससु स्वकीयगुणस्थानानुसारेण जीवो हेतुः कल्लं
 भवति केनो परिणामरूपणां भावानां प्रत्ययानामिति । किंच उदयागतद्रव्यप्रत्ययनिमित्तेन मिथ्यावरणादि
 भावप्रत्ययरूपेण परिणम्य जीवो नवतरं कर्मबंधस्य कारणं मनतीति तात्पर्यं । अयमत्र भाषार्थः उदयगत-
 तेषु द्रव्यप्रत्ययेषु यदि जीवः स्वस्वभावं मुक्त्वा रागादिरूपेण भावप्रत्ययेन परिणमतीति तदा बंधो भाषाणी
 नैवाद्यनानेग घोटोपसंगेनि पांड्यादिवत्, यदि पुनरुदयमात्रेण बंधो भवति तदा सर्वदेव संसारएव । कल्ल-
 दिति चेत् संसारिणां सर्वदेव कर्मोदयस्य विद्यमानत्वात् । इति पुण्यपापसप्तसप्तार्थानां पीठिकारूपे महाभि-
 कारेऽज्ञानिभावः पंचप्रत्ययरूपेण शुद्धात्मस्वरूपयुतानां जीवानां बंधकारणं भवतीति व्याख्यानुसारेण
 पंचगाथानिः सतमोन्तराधिकारः समाप्तः ।

अतः परं जीरुद्रव्योः परस्पोषारानकारणानिवेचमुह्ययेन गाथाप्रयमित्यदमांतराधिकारो समुत्प-
 पादिका । अथ निधयेन कर्मपुनरुद्भवप्रयभूतएव जीवस्य परिणाम इति प्रतिपादयति ।

आरभस्यानिः—अतस्पोषारिखरूपेण ज्ञाने स्वदमानो अज्ञानोदयः । मिथ्यात्वामंनमरुपायदो-
 दयाः कर्मोदयस्मान्मरुपायगे भावाः । तराप्रज्ञानरूपेण ज्ञाने स्वदमानो मिथ्यात्वोदयः अरिमगलो-
 दये स्वदमं उदयकोदयः कटुगोपयोगरूपेण ज्ञाने स्वदमानः कयायोदयः शुभाशुभमहृतिनिश्चित्याार-
 लोदये स्वदमनेऽमोदयः । अधेतेषु पौत्रोक्तेषु मिथ्यागायुदयेषु हेतुभूतेषु यणुद्रव्यं कर्मो-
 दयः स्वदमनेऽमोदयः स्वमेव परिणमने तत्रतु कर्मवर्गणागतं जीवनिवद्धं यदा एतत्तदा जीवः
 स्वदमनेऽमोदयः स्वमेव परिणमने तत्रतु कर्मवर्गणागतं स्वस्य परिणामभाषाणां हेतुभूतानि ।
 पुनरुद्भवप्रयभूतएव जीवस्य परिणामः ।

जीवस्मदु कम्मेण य सह परिणामा दु होंति रागादी ।
 एवं जीवो कम्मं च दोवि रागादिमावण्णा ॥१४७॥
 एकम्म दु परिणामा जायदि जीवस्स रागमादीहिं ।
 ना कम्मोदयहेद्द हि विणा जीवस्स परिणामो ॥१४८॥

जीवस्य तु कर्मणा च सह परिणामाः अलु भवंति रागादयः ।
 एवं जीवः कम्मं च द्वे धवि रागादिमावण्णे ॥१४७॥
 एकस्य तु परिणामो जायते जीवस्य रागादिविः ।
 ना कम्मोदयहेतुर्विना जीवस्य परिणामः ॥१४८॥

अथारंभः—अः कम्मं दु कम्मेण य सह परिणामा दु होंति रागादी की । अतो-
 एतत्तदापरुद्भव्यं हेतुः स्वदमनेऽमोदयः स्वमेव परिणमने तत्रतु कर्मवर्गणागतं स्वस्य परिणामभाषाणां हेतुभूतानि ।
 पुनरुद्भवप्रयभूतएव जीवस्य परिणामः ।

दु परिणामो जायति जीवस्त रागादीर्हि अथाभिप्रायो भवति पूर्वदूषणभाषादेकस्य जीवस्यैकां-
तेनोपादानकारणस्य रागादिपरिणामो जायते ता कम्मोदयहेतु हि विना जीवस्त परिणामो
तस्मादिदं दूषणं कर्मोदयहेतुभिर्विनापि शुद्धजीवस्य रागादिपरिणामो जायते ॥ च प्रत्यक्षविरोध आगम-
विरोधश्च । अपत्रा द्वितीयव्याख्यानं एकस्य जीवस्योपादानकारणभूतस्य कर्मोदयोपादानहेतुभिर्विना रागादि-
परिणामो यदि भवति तदा सम्भतमेव । किं च द्रव्यकर्मणामनुपचरितासद्भूतव्यवहारेण कर्ता जीवः रागा-
दिभावकर्मणामनुद्धनिधयेन सचाशुद्धनिधयः यद्यपि द्रव्यकर्मकर्तृत्वविषयभूतस्यानुपचरितासद्भूतव्यवहार-
स्यापेक्षया निधयसंज्ञा एभते । तथापि शुद्धात्मद्रव्यविषयभूतस्य शुद्धनिधयस्यापेक्षया वस्तुतया व्यवहार
एवेति भावार्थः । अथ निधयेन जीवात्पृथग्भूत एव पुद्गलकर्मणः परिणाम इति निरूपयति ।

आत्मरूपातिः—यदि जीवस्य तन्निमित्तभूतविषयमानपुद्गलकर्मणा सहैव रागाद्यज्ञानपरिणामो
भवतीति वितर्कः तदा जीवपुद्गलकर्मणोः सहभूतमुधाहरिदयोरिव द्वयोरपि रागाद्यज्ञानपरिणामोपात्तिः ।
अथ चैकस्त्वैव जीवस्य भवति रागाद्यज्ञानपरिणामः ततः पुद्गलकर्मविपाकाद्देशतोः पृथग्भूतो जीवस्य परिणामः ।
जीवात्पृथग्भूत एव पुद्गलद्रव्यस्य परिणामः ।

जह जीवेण सहच्चिय पुग्गलद्ववस्स कम्मपरिणामो ।
एवं पुग्गलजीवा हु दोवि कम्मत्तमावण्णा ॥१४९॥
एकस्स दु परिणामो पुग्गलद्ववस्स कम्मभावेण ।
ता जीवभावहेतुर्हि विणा कम्मस्स परिणामो ॥१५०॥

यदि जीवेन सह चैव पुद्गलद्रव्यस्य कर्मपरिणामः ।
एवं पुद्गलजीवौ तत्रु द्वौपि कर्मत्वमावभौ ॥१४९॥
एकस्य तु परिणामः पुद्गलद्रव्यस्य कर्मभावेन ।
तज्जीवभावहेतुभिर्विना कर्मणः परिणामः ॥१५०॥

सात्पर्यवृत्तिः—एकस्य परिणामो पुग्गलद्ववस्स कम्मभावेण एकात्मोपादानभूतस्य कर्म-
वर्णनावोग्यपुद्गलद्रव्यस्य द्रव्यकर्मरूपेण परिणामः यत एव ता जीवभावहेतुर्हि विना कम्मस्य
परिणामो तस्मात्कारणाजीवगतविषयान्तरागादिपरिणामोपादानहेतुभिर्विनापि द्रव्यकर्मणः परिणाम स्यात् ।

इति पुण्यपापादिसप्तशर्धानां पीठिकारूपे महाधिकारे जीवकर्म-
पुद्गलपरस्परोपादानकारणनिषेधमुहयतया गाथाश्रवे-
णाटयोत्तराधिकारः समाप्तः ।

अपान्तरे व्यवहारेण बद्धो निधयेनावद्धो जीव इत्यादिरीकन्दरूपेण नवप्रकाशेन रसकारेण रतिर्न
शुद्धपरिणामिकरसभावमाह्वयेन शुद्धद्रव्याधिकनयेन पुण्यरागादिपदार्थेष्वो भिन्नं शुद्धगन्तारं गाथाचतु-
ष्टयेन कल्पयतीति नवमेतराधिकारे समुद्रावगातनिका । तद्यथा अथ किमात्मनि बद्धत्वे किमवद्धत्वे
कर्मैति प्रश्ने सति मयविभागेन परिहारमाह ।

आत्मरूपातिः—यदि पुद्गलद्रव्यस्य तन्निमित्तभूतरागाद्यज्ञानपरिणामपरिणामनिधयेन सहैव कर्म-
परिणामो भवतीति वितर्कः तदा पुद्गलद्रव्यजीवयोः सहभूत हरिद्रामुषधोरिव द्वयोरपि कर्मपरिणामोपा-
त्तौ चैकस्त्वैव पुद्गलद्रव्यस्य भवति कर्मपरिणामः ततो रागादिजीवज्ञानपरिणामाद्देशतोः पृथग्भूत एव
पुद्गलकर्मणः परिणामः । किमात्मनिबद्धत्वे किमवद्धत्वे कर्मैति नवविभागेनाह ।

क्रामन्नपि न विकल्पमतिक्रामति । यस्तु जीवेऽवदं कर्मेति विकल्पयति सोपि जीवे वदं कर्मेत्येकं पक्षमति-
क्रामन्नपि न विकल्पमतिक्रामति । यः पुनर्जीवे बद्धमवदं च कर्मेति विकल्पयति स तु तं द्वितीयमपि
पक्षमनतिक्रामन्न विकल्पमतिक्रामति । ततो य एव समस्तनयपक्षमतिक्रामति स एव समस्तं विकल्पमति-
क्रामति । य एव समस्तं विकल्पमतिक्रामति स एव समयसारं विदति । यद्येवं तर्हि को हि नाम पक्षसंन्या-
सभावनां न नाटयति ।

- एव मुक्त्वा नयपक्षपातं स्वरूपगुप्ता निवसंति नित्यं ।
विकल्पजाड्यभ्युत्तशांतचिन्तास्तएव साक्षादभूतं पिबंति ॥ ७० ॥
एकस्य यदो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ७१ ॥
एकस्य मूढो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ७२ ॥
एकस्य रक्तो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ७३ ॥
एकस्य दुष्टो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ७४ ॥
एकस्य कर्ता न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ७५ ॥
एकस्य भोक्ता न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ७६ ॥
एकस्य जीवो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ७७ ॥
एकस्य रश्मो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ७८ ॥
एकस्य हेतुर्न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ७९ ॥
एकस्य कार्यं न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ८० ॥
एकस्य भावो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ८१ ॥
एकस्य चैको न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ८२ ॥
एकस्य शातो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ८३ ॥
एकस्य नित्यो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ८४ ॥
एकस्य शान्तो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ८५ ॥
एकस्य माना न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वाविति पक्षपाती ।
यस्तत्त्ववेदी भ्युत्तपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिधिदेव ॥ ८६ ॥

एकस्य वेदो न तथा न परस्य विविद्वेषोऽङ्गीरिणी पश्यन्ती ।
 यन्मन्त्रवेदी शुभ्ररश्मितामसास्ती नियं सप्त विधिरेव ॥ ८७ ॥
 एकस्य इदो न तथा परस्य विविद्वेषोऽङ्गीरिणी पश्यन्ती ।
 यन्मन्त्रवेदी शुभ्ररश्मितामसास्ती नियं सप्त विधिरेव ॥ ८८ ॥
 एकस्य वेदो न तथा परस्य विविद्वेषोऽङ्गीरिणी पश्यन्ती ।
 यन्मन्त्रवेदी शुभ्ररश्मितामसास्ती नियं सप्त विधिरेव ॥ ८९ ॥
 एकस्य मन्त्रो न तथा परस्य विविद्वेषोऽङ्गीरिणी पश्यन्ती ।
 यन्मन्त्रवेदी शुभ्ररश्मितामसास्ती नियं सप्त विधिरेव ॥ ९० ॥
 सौमन्त्रमुद्रावदन्तपरिकल्पयन्तेऽं यन्वीच महर्षी मन्त्रशास्त्रम् ।
 अङ्गैरिः सन्तैरुत्तममन्त्रं सन् मन्त्रैरुत्तममन्त्रभूमिमतं ॥ ९१ ॥
 इन्द्रादिभिरेवमुद्रासप्तकौषीकैरित्युक्तैरिभिः ।
 यन् विद्वेषुमन्त्रैव सन्तान इत्यन्तस्ती तदस्मि विन्दुः ॥ ९२ ॥

एतन्निर्दिष्टं नैव सत्यमिति चेत् ?

दोहृदि णयाण भणियं जाणइ णवरं तु समयपडिवसो ।
 ण तु णयपत्तं गिण्हदि किंनिवि णयपत्तापरिहीणो ॥१५१॥
 इति णयपोभणियं जानाति केवळं तु समयपतिराइः ।
 न तु णयपत्तं पड्ढाति किंनिदिदि णयपत्तापरिहीणः ॥१५३॥

विकल्पकः परं कर्ता विकल्पः कर्म केवलं ।

न जातु कर्तृकर्मत्वं सविकल्पस्य नश्यति ॥९१॥

यः करोति स करोति केवलं यस्तु वेत्ति स तु वेत्ति केवलं ।

यः करोति न हि वेत्ति स क्वचित् यस्तु वेत्ति न करोति स क्वचित् ॥९२॥

ज्ञप्तिः करोतौ न हि मासर्तेतः ज्ञप्ती करोतिश्च न मासर्तेतः ।

ज्ञप्तिः करोतिश्च ततो विभिन्ने ज्ञाता न कर्तेति ततः स्थितं च ॥९३॥

कर्ता कर्मणि नास्ति नास्ति नियतं कर्मोपि तत्कर्तारि द्वंद्वं विप्रतिपिच्यते यदि तदा का कर्तृकर्मिणीः ।
ज्ञाता ज्ञातारि कर्म कर्मणि सदा व्यक्तेति वस्तुस्थितिर्नोपपद्ये वद नानटीति रमसा मोहस्ताथायेन किं ॥९४॥
अथवा नानाश्रयतां तथापि

कर्ता कर्ता भवति न यथा कर्म कर्मोपि नैव ज्ञानं ज्ञानं भवति च यथा पुत्रलः पुत्रलोपि ।

ज्ञानज्योतिर्व्यलिप्तमचलं व्यक्तमंतस्तपोर्वाश्लिष्यत्कीर्तां निकरभरतोऽव्यंतगंमरभेतत् ॥१००॥

इति जीवाजीवी कर्तृकर्मवेद्यविमुक्तौ निष्क्रांतौ ।

इति समयसारख्याख्यापामात्मरूपातौ द्वितीयोऽङ्कः ।

सात्पर्यद्वयैः—अथानंतरं निश्चयेनैकमपि पुत्रलकर्म व्यवहारेण द्विपदीमृतपुण्यपापरूपेण प्रो-
चति कम्ममसुहं कुसीलं इत्यादि माथामादि कृत्वा क्रमेणैकोनविंशतिसूत्रपर्यंतं पुण्यपापरूपेण कर्तौ ।
तत्र यद्यपि पुण्यपापयोर्व्यवहारेण भेदोऽस्ति तथापि निश्चयेन नास्ति इति व्याख्यानमुद्धयत्वेन सुगर-
सदनंतरमप्यात्मभाषायाः शुद्धात्मभावनां विना आगमभाषया ॥ वीतरागसम्पत्त्वं विना प्रवृत्तनि-
पुण्यबंधकारणमेव न च मुक्तिकारणं । सम्पत्कृतसहितं पुनः परंपरया मुक्तिकारणं च भवति इति सुदान-
परमहोः खलु, इत्यादिसूत्रचतुष्टयं । ततः परं निश्चयव्यवहारमोक्षमार्गमुद्धयत्वेन जीवादीमहर्षणं, इत्यादि-
धानयमं कथयतीति पुण्यपापपदार्थाधिकारसमुदायपातनिका । तद्यथा ब्राह्मण्याः पुत्रद्वये जाते तत्रैव
उपनयनसाम्राह्मणो जातः द्वितीयः पुनरुपनयनाभावाच्छूद्र इति । तथैकमपि निश्चयनमेव पुत्रद्वयं
शुभाशुभजायपरिणामनिमित्तेन व्यवहारेण द्विधा भवतीति कथयति ।

आरमसयातिः—अथैकमेव कर्म द्विपदोभूय पुण्यपापरूपेण प्रपिचति—

तदथ कर्म शुभाशुभभेदतो द्वितयतां गतमैतद्यमुपायनम् ।

गृहपितृनिर्भरमोहरजा अयं स्वयमुदित्यवबोध सुधाश्रयः ॥ १०१ ॥

एकं दृगल्यजति मदिता ब्राह्मणत्वाभिमानादप्यः शूद्रः स्वपमहमिति ध्याति नियं तपेन ।

श्रावयेत्तौ शुगपदुदराभिर्गती शद्रिकायाः शूद्रो साक्षादथ च चरतो जातिभेदभवेन ॥ १०२ ॥

कम्ममसुहं कुसीलं सुहकर्म चापि जाण सुहसीलं ।

किद्द तं होदि सुसीलं जं संसारं पवेसेदि ॥१५५॥

कर्माश्रमं कुसीलं सुहकर्म चापि जानीत सुसीलं ।

कथं न्हमवति सुसीलं यस्मिंमारं पवेसयानि ॥१५६॥

सात्पर्यद्वयैः—कम्ममसुहं कुसीलं सुहकर्म चापि जाण सुहसीलं कर्तुं शुभं कु-
सीलं होदि सुसीलं जं संसारं पवेसेदि । शुभकर्म सुसीलं मोक्षनमुपादेयमिति कर्ता विकल्पव्यवहारिणा पापः सन् निश्चयकर्मणः
मोक्षकर्मणः । किद्द तं होदि सुसीलं जं संसारं पवेसेदि निश्चयव्यवहारी भूते कथं तत्पुत्रकर्म सुह-
१ ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ १६० ॥ १६१ ॥ १६२ ॥ १६३ ॥ १६४ ॥ १६५ ॥ १६६ ॥ १६७ ॥ १६८ ॥ १६९ ॥ १७० ॥

शोभनं भवति ! पशून्वं संसारे प्रवेशयति । हेतुस्वभावानुभवबंधरूपाश्रयाणां निधयेनाभेदात् कर्मभेदो नोस्तीति । तथाहि हेतुस्वाभावकप्यते शुभाशुभपरिणामो हेतुः । अ च शुद्धनिधयेनाशुभत्वं प्रति, एक एव द्रव्यं पुष्पपापरूपं पुद्गलद्रव्यस्वभावः । सोऽपि निधयेन पुद्गलद्रव्यं प्रति, एक एव तत्कलं मुग्धदुःखरूपं स च फलरूपानुभवः । सोऽप्यामोघनिर्विकारसुखानंदोपेक्षया दुःखरूपैक एव आश्रयस्तु शुभाशुभवधरूपः । सोऽपि बंधं प्रत्येक एव इति हेतुस्वभावाशुभवाश्रयाणां सदाप्यभेदात् । यद्यपि व्यवहारेण भेदोऽस्ति तथापि निधयेन शुभाशुभकर्मभेदो नास्ति इति व्यवहारवादिनां पक्षो बाध्यत एव ।

अधोभय कर्म, अविशेषेण बंधकारण साधयति

आत्मरूपातिः—शुभाशुभजीवपरिणामनिमित्तत्वे सति फलरणभेदात् शुभाशुभपुद्गलपरिणाममयत्वे सति स्वभावभेदात् शुभाशुभफलपाकत्वे सत्यनुभवभेदात् शुभाशुभमोक्षबंधमार्गाश्रितत्वे सत्याश्रयभेदात् वैकर्म्ये कर्म किंचिच्छुभं किंचिदशुभमिति केनां चिच्छिदपक्षः, स तु प्रतिपक्षः । तथाहि शुभोऽशुभो वा जीवपरिणामः कैवल्यज्ञानत्वादेकस्तदेकत्वे सति कारणभेदात् एकं कर्म । शुभोऽशुभो वा पुद्गलपरिणामः कैवल्यपुद्गलमयत्वादेकस्तदेकत्वे सति स्वभावभेदादेकं कर्म । शुभोऽशुभो वा फलपाकः कैवल्यपुद्गलमयत्वादेकस्तदेकत्वे सत्यनुभवभेदादेकं कर्म । शुभाशुभो मोक्षबंधमार्गो तु प्रत्येकं कैवल्यजीवपुद्गलमयत्वादेकौ तदनेकत्वे सत्यपि कैवल्यपुद्गलमयबंधमार्गाश्रितत्वेनाश्रयाभेदादेकं कर्म ॥

हेतुस्वभावाशुभवाश्रयाणां सदाप्यभेदानादि कर्मभेदः ।

तद्वंधमार्गाश्रितमेकमिष्टं स्वयं समस्तं फलं बंधहेतुः । १०३ ।

अधोभयं कर्माविशेषेण बंधहेतुं साधयति—

सौवर्णियासि गियलं बंधदिं कालायसं च जह पुरिसं ।

बंधदि एवं जीवं सुहमसुहं वा कदं कम्मं ॥ १५६ ॥

सौवर्णिकमपि निगलं बध्नाति कालायसमपि च यथा पुरुषं ।

बध्नात्येवं जीवं शुभमशुभं वा कृतं कर्म । १५६ ।

सारपर्यवृत्तिः—यथा सुवर्णनिगलं डोहननिगलं च अविशेषेण पुरुषं बध्नाति तथा शुभमशुभं वा कृतं कर्म अविशेषेण जीवं बध्नातीति । किंच । भोगाकांक्षानिदानत्वेण स्वानुभवपरमीभाष्यकामदेवेश्वाहमिंद्रव्यादिवृत्ताद्याभादिनिमित्तं यो व्रततपश्चरणशान्त्यादिकं करोति, स पुरुषः तत्रनिमित्तं रत्नविक्रयवत्, भस्मनिमित्तं रत्नराशिदहनवत्, शूत्रनिमित्तं हारपूर्णवत्, फोटबश्चेत्युक्तिनिमित्तमगुणवत्तद्वदवत् । वृषैव व्रतादिकं नादायति । यत्तु शुद्धात्मभावनासाधनार्थं बहिरंगततपश्चरणशान्त्यादिकं करोति स परंपरया मोक्षं लभते इति भावार्थः ।

अधोभयकर्म विशेषेण मोक्षमार्गाविरम्ये निरंधयति—

आत्मरूपातिः—शुभमशुभं च कर्माविशेषेणैव पुरुषं बध्नाति केषुच्यविशेषात् केषुचनकालादनादिगलवत्-

अधोभयं कर्म प्रतिरूपयति—

तस्माद् कुसीलेहिय रायं माकाहि माव संसग्गं ।

साधीणो हि विणासो कुसीलसंसग्गरायेण ॥ १५७ ॥

तस्मात् कुसीलेगमं मा हुरु मा वा संसग्गं ।

स्वार्थिनो हि विनाशः कुसीलसंसग्गगाभ्याम् । १५७ ।

तात्पर्यवृत्तिः—तद्भादु कुशीलेदिय रायं मा काहि मा व संसर्गं तस्मात् कारणात् कुशीलेः कुस्तितैः शुभाशुभकर्मभिः सह चित्तगतसंसारं मा कुरु। अहिरंगवचनकार्यगतसंसर्गं च मा कुरु कस्मात्? इति चेत्। सार्धानो हि विनासां कुशीलसंमग्नरायेण कुशीलसंसर्गरागाम्यां स्वाधीनो नियमेन विनाशः निर्विकल्पसमाधिपिघातरूपः स्वार्थभ्रंशो हि स्फुटं भवति अथवा स्वाधीनस्यात्मसुखस्य विनाश इति। अधोभयकर्म प्रति निषेधं स्वयमेव श्रीकुन्दकुन्दाचार्यदेवा दृष्टान्तदार्ष्टान्त्यां समर्थयति—

आत्मरूपातिः—कुशीलशुभाशुभकर्मभ्यां सह रागसंसर्गो प्रतिपिद्धो बंधहेतुत्वात् कुशीलमनोरम-
ऽमनोरमकरेणुकुटिनीरागसंसर्गवत्। अधोभयं कर्म प्रतिषेध्यं स्वयं दृष्टित्वा समर्थयते—

जहणाम कोवि पुरिसो कुच्छियसीलं जणं वियाणित्ता ।

वज्जेदि तेण समयं संसर्गं रायकरणं च ॥ १५८ ॥

एमेव कम्मपयडी सीलसहावं हि कुच्छिदं णादु ।

वज्जंति परिहरंति य तं संसर्गं सहावरदा ॥ १५९ ॥

यथा नाम कश्चित्पुरुषः कुस्मितशीलं जनं विज्ञाय ।

वर्जयति तेन समकं संसर्गं रागकरणं च । १५८ ।

एवमेव कर्मप्रकृतिशीलस्वभावं च कुस्मितं ज्ञात्वा ।

वर्जयति परिहरंति च तत्संसर्गं स्वभावरताः । १५९ ।

तात्पर्यवृत्तिः—यथा नाम स्फुटमहो वा कश्चित्पुरुषः कुस्मितशीलं जनं ज्ञात्वा वज्जेदि तेण समकं संसर्गं रायकरणं च तेन समकं सह अहिरंगवचनं कार्यगतं संसर्गं मनोगतं रागं च वर्जयतीति दृष्टान्तः एमेव कम्मपयडी सीलसहावं हि कुच्छिदं णादु एवमेव पूर्वोक्तदृष्टान्तन्यायेन कर्मणः प्रकृतिशीलं स्वभावं कुस्मितं ह्येवं ज्ञात्वा वज्जंति परिहरंति य तं संसर्गं सहावरदा इह जगति वर्जयन्ति तत्संसर्गं वचनकायाभ्यां परिहरन्ति मनसा रागं च तस्य कर्मणः के ते? समस्तद्रव्यभावगतपुण्यपापपरिणामपरिहार-
रिणताभेदरत्नत्रयलक्षणनिर्विकल्पसमाधिस्वभावरताः साधव इति दाश्र्यतः ।

अधोभयकर्म शुद्धनिश्चयेन केवलं बंधहेतुं न केवलं बंधहेतुं प्रतिषेध्यं चागमेन साधयति—

आत्मरूपातिः—यथा खलु कुशलः कश्चिद्रनहस्ती स्वस्य बंधाय उपसर्पन्ती चटुलमुखां मनोरम-
मनोरमां वा करेणुकुटिनीं तत्त्वतः कुस्मितशीलां विज्ञाय तया सह रागमसर्गो प्रतिषेधयति । तथा
पितृभ्रातृभ्रातृणां शत्रुणां स्वस्य बंधाय उपसर्पन्ती मनोरमाप्रमोदिकां वा सर्वाभ्युक्तिं कर्मप्रकृतिं तस्यतः कुस्मित-
तशीलः विज्ञाय तया सह रागसंसर्गो प्रतिषेधयति ॥

अधोभयकर्महेतुं प्रतिषेध्यं चागमेन साधयति—

रत्तो पंधदि कम्मं मुंचदि जीवो विरागसंपण्णो ।

एसो जिणोपदेसो तह्मा कम्मेषु मारज्ज ॥ १६० ॥

रत्तो यत्राति कर्म मुच्यते जीवो विरागसम्पन्नः ।

एष जिणोपदेशः तस्मात् कर्मेषु मारज्यस्य । १६० ।

तात्पर्यवृत्तिः—रत्तो पंधदि कम्मं मुंचदि जीवो विरागसंपण्णो यस्मात् कारणात् रत्तः ॥ कर्मणि
द्वन्द्वे। मुच्यते अर्थः कर्मजनितमोक्षविनाशसंपन्नः एषो जिणोपदेशो तस्मात् कर्मेषु मारज्यस्य प्रत्यक्ष-
भूते जिणोपदेशः यतो, किं करोति! उभयं कर्म बंधहेतुं न केवलं बंधहेतुं प्रतिषेध्यं देवच कथयति तस्मात्कारणात्

शुभाशुभमङ्कलाविकल्परहितत्वेन स्वकीयशुद्धात्मभावनोपननिर्विकारमुत्प्राप्ततरसत्त्वादेन तृणोभूत्वा शुभाशुभ कर्मणि मा रज्यस्व रागं मा कुर्विति । एवं यद्यप्यनुपचरित्तमद्भूतव्यवहारेण द्रव्यपुण्यवारयोर्भेदोऽस्ति अशुद्ध निधयेन पुनस्तद्दूदयजनितेन्द्रियसुखदुःखयोर्भेदोऽस्ति तथापि शुद्धनिधयनयेन नास्ति इति व्याख्यानमुपय त्वेन गाथापदकं गतं । अथ विशुद्धज्ञानसम्बन्धाय परमात्मनं संश्लकारणं कथयति ।

आत्मरूपातिः—यः स उ रक्तोऽनदयमेव कर्म कर्मायात् विरक्त एव मुष्येतेत्ययमागमः स साक्षा-
त्त्वेन रक्त यनिमित्तत्वाच्छुद्धमशुभमभयकर्मविशेषेण बधहेतु साधयति तद्भूयमपि कर्म प्रतिषेधयति ।

कर्म सर्वमपि सर्वविदे यद्रंधसाधनमुत्तान्यविशेषात् ।

तेन सर्वमपि तत्प्रतिषिद्धं ज्ञानमेव विहितं सिवहेतुः । १०४ ।

निषिद्धे सर्वेतिमन् मुहृतदुरिते कर्मणि किञ्च प्रवृत्ते नैक्यस्य न कष्टं मुनयः सत्यगताः ।

तदा ज्ञाने ज्ञानं प्रतिचरितमेतद्वि ह्ये हारणं स्वयं विन्दन्त्येते परमममृतं तत्र निरताः ॥ ९ ॥

अथ ज्ञानहेतुं साधयति-

परमद्वो खलु समजो सुद्वो जो केवली मुणी णाणी ।

तस्मिद्धिदा सभावे मुणिणो पार्वंति णिव्वाणं ॥ १६१ ॥

परमार्थः खलु समयः सुद्वो यः केवली मुनिर्ज्ञानी ।

तस्मिन् विद्यताः स्वभावे मुनिनः प्राप्नुवन्ति निर्वाणं । १६१ ।

सात्पर्यवृत्तिः—परमद्वो खलु समजो उक्तार्थः परमार्थः स कः ? परमात्मा अथवा धर्मादेवतामेव
लक्षणेन परमार्थेन परम उक्तयो गौष्ठलक्षणार्थः परमार्थः सोऽपि स एव । अथवा कर्तृशुभापिमनःसर्वव
केरलज्ञानभेदरहितत्वेन निधयेवैकः परमार्थः सोऽपि परमानन्दस्य शुद्धं समभं सत्यगपति गच्छति शुद्धगु-
णपर्यायान् परिणमतीति समयः । अथवा सत्यगपः सत्तायादिरहितो बोधो ज्ञान परव भवति स समय । अथवा कर्मि
स्वभावेन परमसमरतीभायेन स्वकीयशुद्धस्वरूपे अयनं गमनं परिणमन समयः सोऽपि स एव शुद्धो गतादिभिर
कर्मरहितो यः । सोऽपि स एव केवली परमप्यरहित वेनासहायः केवली सोऽपि स एव मुणी मुनिः ।
प्रत्यक्षज्ञानी । सोऽपि परमानन्द । तस्मिद्धिदा सहावे मुणिणो पार्वंति णिव्वाणं । तस्मिन् परम-
त्स्वभावे विद्यता कीतरागद्वेषद्वन्द्वज्ञानरता मुनयस्तपोधना निर्वाणं प्राप्नुवन्ति उभय इत्यर्थः ॥

अथ साक्षिभेव परमान्दि स्वतत्वेद्वन्द्वज्ञानरहितानां जगत्परधरणादिकं पुण्यबधकारणभेदेन प्रसिद्धवृत्ति-

आत्मरूपातिः—ज्ञानं मोक्षहेतुः, ज्ञानस्य शुभाशुभकर्मणोरुत्पत्तेहेतु वे गति मोक्षहेतुवत्त्वं तथोक्तम्:
तत्र सकलकर्मोद्दिजात्यंतरविशिनविजातिमात्र परमार्थे आत्मेति वाच्यं स तु शुभावेदकीभावप्रवृत्तत्वात्मान
तया समयः । सत्त्वानुपपत्तासर्वाणिद्वन्द्वनतयाशुद्धः । केवलबिन्मन्त्रवस्तुतया केवली । मननस्य अक्षयमन्त्रतया
मुनिः स्वयंभवाज्ञानतया ज्ञानी । स्वयं भवनमात्रतया स्वयंभावः स्वयंशिवो भवनमात्रतया सद्देवो नैव ह्यन्-
भेदोऽपि स एव वस्तुभेदः ।

अथ ज्ञानं विद्यायति—

परमदृग्भिमय अठिदो जो कुणदि तवं वदं च धारयदि ।

तं सच्यं बालतवं बालवदं विंति सच्चहु ॥ १६२ ॥

परमार्थे धारयतः करोति तपो वनं च धारयति ।

तस्मै च बाल्यतपो धारयते विदंति सर्वदाः । १६२ ।

तात्पर्यवृत्तिः—परमहम्मिय अठिद्रो नां कृणदि तवं वदं च धारयदि तस्मिन्नेव पूर्वमज्ञान-
रमार्थलक्षणे, परमात्मस्वरूपे अस्थितो रहितो यस्तपश्चरणं करोति अतादिकं च धारयति तं सर्वं बालव-
बालवदं विंति सर्व्वहु-तत्सर्वं बालतपश्चरणं बालव्रतं सुव्रंति कययंति के ते ? सर्वज्ञाः । कस्मात् ? इति.
चेत् पुण्यापादयजन्तिसमस्तोदियसुखदुःखाधिकारपरिहारपरिणताभेदरत्नत्रयलक्षणैः। विविधानन्दज्ञानेन,
रहितत्वात् इति ॥

अथ स्वसंवेदनज्ञानं तथैवाज्ञानं चेति यथाक्रमेण मोक्षबंधहेतुं दर्शयति—

आत्मरूपातिः—ज्ञानमेव मोक्षस्य कारणं विहितं परमार्थभूतज्ञानरूपस्याज्ञानरूपतयोत्रैतत्तद-
बंधोः बंधहेतुत्वाद्बालव्यपदेशेन, प्रतिपिद्वत्वे सति, तस्यैव मोक्षहेतुत्वात् ॥

अथ ज्ञानाज्ञानमोक्षबंधहेतुं नियमयतिः—

वदणियमाणिघरंता सीलाणि तद्वा तवं च कुर्वंता ।

परमद्ववाहिरा जेण तेण ते होंति अण्णाणी ॥ १६३ ॥

व्रतनियमान् धारयंतः शीलानि तया तपश्च कुर्वाणाः ।

परमार्थवाद्या येन तेन ते भवन्त्यज्ञानिनः ॥१६३॥

तात्पर्यवृत्तिः—वदणियमाणि घरंता सीलाणि तद्वा तवं च कुर्वंता त्रिगुणसमाधिलक्षण-
भेदज्ञानाद् बाह्या ये ते व्रतनियमान् धारयंतः, शीलानि तपश्चरणं च कुर्वाणा अपि मोक्षो न लभते कस्मा-
दितिचेत् परमद्ववाहिरा जेण तेण ते होंति अण्णाणी येन कारणेन पूर्वोक्तभेदज्ञानाभावात् परमार्थव्या-
स्तेन कारणेन ते भवन्त्यज्ञानिनः । अज्ञानिनां तु कथं मोक्षः ? ये तु परमसमाधिलक्षणभेदज्ञानसहितान्ये
तु व्रतनियमानधारयन्तोऽपि शीलानि तपश्चरणं बाह्यद्रव्यरूपमकुर्वाणा अपि मोक्षं लभते । तदपि कस्मात् ?
येन कारणेन पूर्वोक्तभेदज्ञानसद्भावात् परमार्थवाद्यास्तेन कारणेन ते च ज्ञानिनो भवति । ज्ञानिनो तु
मोक्षो भवत्येवेति ।

किंच विस्तरः व्रतनियमशीलवहिरंगतपश्चरणादिकं विनापि यदि मोक्षो भवति । तर्हि संकल्पविरु-
ध्यरहितानां विषयव्यापारेऽपि पापं नास्ति तपश्चरणाभावेऽपि मोक्षो भवति इति सांख्यसूत्रमतानुसारिणो
यदन्तीति तेषामेव मतं सिद्धमिति । नैव निर्विकल्पत्रिगुणिसमाधिलक्षणभेदज्ञानसहितानां मोक्षो भवतीति
विशेषेण बहुधा भणितं तिष्ठति । एवंभूतभेदज्ञानकाले शुभरूपा ये मनोवचनकायव्यापाराः परंपरया मुनि-
कारणभूतास्तेऽपि न सन्ति । ये पुनरशुभविषयकयाव्यापाररूपास्ते विशेषेण न सन्ति । न हि चित्तस्य
रागमावे विनष्टे सति बहिरंगविषयव्यापारो दृश्यते । तदुल्लस्याम्यतरे तु ये गते बहिरंगगुण इव । तदपि
कस्मात् ? इति चेत् निर्विकल्पसमाधिलक्षणभेदज्ञानविषयकयावयोर्योः परस्पर विरुद्धत्वात् सीतोष्णविशि ॥

अथ वीतरागसम्यक्स्वरूपां शुद्धात्मप्रापनां विहाय पुण्यामेवैका, तेन मुक्तिकारणं ये वदन्ति तेन
प्रतिबाधनार्थं पुनरपि दूषणं ददाति—

आत्मरूपातिः—ज्ञानमेव मोक्षहेतुस्तदभावे स्वयमज्ञानभूतानामज्ञानिनामगत्वतनियमशीलतयाः प्र-
तिगुणकर्ममद्वयंऽपि मोक्षाभावात् । अज्ञानमेव बंधहेतुः, तदभावे स्वयं ज्ञानभूतानां ज्ञानिनां बहिर्गतनियम-
शीलतयाः प्रवृत्तिगुणकर्ममद्वयंऽपि मोक्षसद्भावात् ॥

• येनदज्ञानात्मा ध्रुवमच्यमानानि भवनं शिवस्यायं हेतुः स्वयमपि यतस्तच्छिव इति ।

अनेन्यद्वेष्य स्वयमपि यतो बंध इति तन् ततो ज्ञानायतं भवनमनुभूतिर्हि विदितं ॥ १०१ ॥

अथ पुनरपि पुण्यकर्मरक्षणानिनः प्रविबंधनायोगाश्रयिणि—

**परमदृवाहिरा जे ते अण्णाणेण पुण्णमिच्छंति ।
संसारगमणहेदुं विमोक्षहेदुं अयाणंता ॥ १६४ ॥**

परमार्थवाद्या ये ते अज्ञानेन पुण्यमिच्छंति ।

संसारगमनहेतुं विमोक्षहेतुमजानंतः ॥१६४॥

सात्पर्येदृतिः—इह हि केचन सकलकर्मभयमोक्षमिच्छंतोऽपि निजपरमामभावनापरिणतभिदर-
जत्रपलक्षण परमसामायिकं पूर्वं दोषाकाले प्रतिज्ञायापि चिदानंदैकस्वभावशुद्धात्मसम्बन्धदानपरिज्ञानानुष्ठान
सामर्थ्याभावाद्पूर्वोक्तपरमसामायिकरूपलभमानाः परमार्थवाद्याः सतः संसारगमनहेतुत्वेन बंधकारणमप्यज्ञानभा
वेन दृष्ट्वा पुण्यमिच्छति । किं कुर्वन्तः ? अभेदरत्नत्रयान्यक मोक्षकारणमजानतः । अथवा द्वितीयव्याख्यानं
बंधहेतुमपि पुण्यं मोक्षहेतुमिच्छंति । किं कुर्वन्तः ? पूर्वोक्तमभेदरत्नत्रयामत्रपरमसामायिक मोक्षकारणमजा-
नंतः संतः इति । किं च निर्विकल्पसामायिकान्ते ब्रतावतस्य स्वयमेव प्रज्ञायां नास्ति । अथवा निश्चयवतं
संदेहेत्यभिप्रायः ।

इति धीतरागसम्यग्बन्धरूपो शुद्धाभ्योपादेयभावनां विना व्रततपधरणादिकं पुण्यकारणमेव भयति
सद्भावनासहितं पुनरिंद्रिगसाधकत्वेन परपरया मुक्तिकारणं चेति न्यायदानमुद्यत्येन गाथाचतुष्टयं गतं ।
एव गाथादस्येन पुण्याधिकारः समाप्तः ॥

अथ सादिकल्पव्यापराश्रितत्वाच्च निश्चयेन पापाप्यनमुद्यत्येन, अथवा निश्चयव्यवहारमोक्षमार्ग-
मुद्यत्येन जीवादींसद्दृष्टमिव्यादिसूत्रद्वय । तदनंतरं मोक्षहेतुभूतो योऽसौ सम्यक्सादिजीवगुणस्वात्प्रच्छा-
दनमुद्यत्येन । बरथस्तस्येदमाधो इत्यादि गाथ.त्रय । ततः पर पाप पुण्यंच बंधकारणमैवेति-
मुद्यतया । सोसद्गणण इत्यादि सूत्रमेक । ततश्च मोक्षहेतुभूतो योऽसौ जीवो गुणो तत्रप्रच्छादनमुद्यतया
सम्पन्न इत्यादि गाथात्रयमिति समुदायेन सूत्रत्रयपर्यंतं तृतीयस्थले व्याख्यानं करोति । तद्यथा
अथ तेषामज्ञानिनो निश्चयमोक्षहेतु दर्शयति—

आश्मरूपानिः—इह एतद् केचिन्निरालोक्यकर्मप्रशयसंभवितात्मलाभं मोक्षमभिच्छंतोऽपि तद्वेतुभूतं
सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यस्वभावपरमार्थभूतज्ञानभवनमात्रमैकान्यलक्षणं सम्यग्भूतं सामायिक प्रतिज्ञायापि
दुरंतयमंचमोक्षरणाश्रयणया परमार्थभूतज्ञानानुभवनमात्रसामायिकरूपमप्यभावयत्कथमानाः प्रतिनिहृत्सधूळ
सममंकेषापरिणामरूपेणया प्रहृतमानस्युत्तमविशुद्धिपरिणामरुमांणः कर्मनुभवशुद्धयवप्रतिपत्तिमात्रस-
तुष्टयंततः शूळलक्षयतया सखलं कर्मक्रांष्टमनुत्पत्तयतः स्वयमज्ञानारनुभक्तं केवलं बंधहेतुमप्यास्य एवं
व्रतनियमसादकतःप्रभृतिशुभकर्मबंधहेतुमप्यजानतो मोक्षहेतुमप्युपगच्छति ।

अथ परमार्थमोक्षहेतुस्तेषां दर्शयति—

**जीवादी सदृहणं सम्मत्तं तेसिमधिगमो णाणं ।
रागादी परिहरणं चरणं एसो हु मोक्खपहो ॥ १६५ ॥**

जीवादिभद्धानं सम्पग्दर्शनं तेषामधिगमो ज्ञानं ।

रागादिपरिहरणं चारित्र्यं एव तु मोक्षपथः ॥१६५॥

जीवादींसद्दृष्टं सम्मत्तं जीवादिनवपदार्थानां विपर्यताभिविनियेससहितयेन धद्धानं सम्पग्दर्शनं
तेसिमधिगमो णाणं तेषामेव संशयविमोहविभ्रमरहितवेनाधिगमो निश्चयः परिश्रानं सम्पग्दर्शनं रागादी
परिहरणं चरणं तेषामेव संशयिचेन रागादिपरिहारधारित्रिं एसोहु मोक्खपहो इत्येव व्यवहारमोक्ष-
मार्गः । अथवा तेषामेव भूतायेनाधिगतानां पदार्थानां शुद्धात्मनः सकाशात् भिन्नयेन सम्पग्दर्शनं

तस्सोदयेण जीवो अण्णाणी होदि णादब्बो ॥१७२॥
 चारित्तापडिणिवद्धं कसायं जिणवरे हि पण्णत्तं ।
 तस्सोदयेणजीवो अच्चरिदो होदि णादब्बो ॥१७३॥

सम्यक्त्वप्रतिनिबद्धं मिथ्यात्वं जिनवरैः परिकथितं ।

तस्योदयेन जीवो मिथ्याराष्टिरिति ज्ञातव्यः ॥ १७१ ॥

ज्ञानस्य प्रतिनिबद्धं अज्ञानं जिनवरैः परिकथितं ।

तस्योदयेन जीवोऽज्ञानी भवति ज्ञातव्यः ॥ १७२ ॥

चारित्र्यप्रतिनिबद्धं कपायो जिनवरैः पण्णत्तः ।

तस्योदयेन जीवोऽचारित्रो भवति ज्ञातव्यः ॥ १७३ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—सम्यक्त्वप्रतिनिबद्धं प्रतिकूलं मिथ्यात्वं भवतीति जिनवरैः परिकथितं तस्योदयेन जीवो मिथ्याराष्टिर्भवतीति ज्ञातव्यः । ज्ञानस्य प्रतिनिबद्धं प्रतिकूलमज्ञानं भवतीति जिनवरैः परिकथितं तस्योदयेन जीवश्चाज्ञानी भवतीति ज्ञातव्यः । चारित्र्यस्य प्रतिनिबद्धं प्रतिकूलः श्रोत्रादिकपायो भवतीति जिनवरैः परिकथितः तस्योदयेन जीवोऽचारित्रो भवतीति ज्ञातव्यः । एवं मोक्षहेतुभूतो योऽसौ जीवो पुनो तत्प्रच्छादनकथनमुख्यत्वेन गाथात्रयं गतं । इति सम्यक्त्वादिजीवगुणा मुक्तिकारणं तद्गुणपरिणो वा जीवो मुक्तिकारणं भवति तस्माच्छुद्धजीवाद्धिन्नं शुभाशुभमनोवचनकायव्यापाररूपं, तद्बुद्ध्यापारेणोपायैर्निर्वा वा शुभाशुभकर्म मोक्षकारणं न भवतीति मत्वा हेयं त्याग्यमिति व्याख्यानमुख्यत्वेन गाथानवकं गतं । द्वितीयपातनिकाभिप्रायेण पापाधिकारव्याख्यानमुख्यत्वेन गतं । अत्राह शिष्यः । जीवादीं सद्बुद्ध्यादिभ्यश्च्यवहाररतनत्रयव्याख्यानं कृतं तिष्ठति कथं पापाधिकार इति । तत्र परिहारः—यद्यपि व्यवहारभोगजन्यो निश्चयपरत्तस्योपादेयभूतस्य कारणभूतत्वादुपादेयः परंपरया जीवस्य पवित्रताकरणत्वात् पवित्रतापारि की- ईव्यालंबनत्वेन पराधीनत्वात्पतति नश्यतीत्येकं कारणं । निर्विकल्पसमाधिरतानां व्यवहारविकल्पात्वेन स्वरूपात्पतितं भवतीति द्वितीयं कारणं । इति निश्चयनयोपप्लवा पापं । अथवा सम्यक्त्वादिविपश्चयभूतानां मिथ्यात्वादीनां व्याख्यानं कृतमिति वा पापाधिकारः ।

इतिसम्यक्सारव्याख्यायां शुद्धात्मानुभूतिलक्षणायां तात्पर्यवृत्तौ स्वल्पसमुदायेनैकोनविंशतिगण-
 मिथ्यगुणैः पुण्यपापाधिकारः समाप्तः ।

तत्रैव सति व्यवहारनयेन पुण्यपापरूपेण द्विभेदमपि कर्म निश्चयेन शृंगाररहितप्रावरणप्रवृत्तौ-
 षौक्यभूय निष्कारणं ॥

आरामरत्यानिः—सम्यक्त्वस्य मोक्षहेतोः स्वभावस्य प्रतिबंधकं किल मिथ्यात्वं, तत्र स्वयं कर्मैव तदु-
 पादेव ज्ञानस्य मिथ्याराष्ट्रित्वं । ज्ञानस्य मोक्षहेतोः स्वभावस्य प्रतिबंधकमज्ञानं तत्र स्वयं कर्मैव तदुपादे-
 व ज्ञानस्याज्ञानत्वं । चारित्र्यस्य मोक्षहेतोः स्वभावस्य प्रतिबंधकः किल कपायः सत्र स्वयं कर्मैव तदुपादे-
 व ज्ञानस्याचारित्र्यत्वं । अतः स्वयं मोक्षहेतुतिरोधाधिभावत्वात्कर्म प्रतिषिद्धं ।

सम्यक्त्वमिदं समस्तमपि तत्कर्मैव मोक्षार्थिना सम्यक्त्वे सति तत्र का किल कथा पुण्यस्य प्राप्त्य वा ।
 सम्यक्त्वादिनिश्चयभावभवनान्मोक्षस्य हेतुर्भवत्येवमर्थप्रतिषेद्धमुदतरत्वं ज्ञानं स्वयं धावति ॥ १ ॥

यारणाः स्मृतिनि कर्मैवितिज्ञानस्य सम्यक्त्वं न सा कर्मज्ञानममुख्योऽपि विहितान्नात्र कथाधिः ।

शिवस्य स्मृत्तमत्रवसतो यत्कर्म बंधाय तन्मोक्षाय स्थितमकमेव परमं ज्ञानं विमुक्तं स्वतः ॥ २ ॥

मयाः कर्मनयवत्त्वतया ज्ञानं न जानन्ति ये मया ज्ञाननयैपिगोऽपि यदनिस्वच्छंदमदाधमाः ।

विच्छेदोऽपि ते तदपि मयज ज्ञान भवतः स्वयं ये कुर्वन्ति न कर्म जातु न कथा यानि प्रमादस्य च ॥५॥

भेदोन्मादभ्रमरमभ्राभाटयन्पीतमोहं भूतोन्मूढं सकलमपि सत्कर्म कृत्वा बलेन ।
 हेतोन्मोहपरमकलया सार्धमारद्वयोऽपि ज्ञानज्योतिः कवचित्तमः प्रोब्रज्जम्भे भरणे ॥ ४ ॥
 इति पुण्यपापरूपेण शिष्याशीभूतमेकपात्रीभूय कर्म निष्कान्तं ॥
 इति सप्तपसारख्याख्यायामात्मख्यातां तृतीयोऽंकः ॥

तात्पर्यवृत्तिः—अथ प्रविशति संहरः । यत्र समयभेदभावनपरिणतः कारणसमभ्रसार-
 रूपः संहरो नास्ति तत्राश्रयो भवतीति संहरविपश्चद्वारेण चतुर्दशगाथापर्यन्तमाश्रयव्याख्यानं करोति ।
 तत्रादौ भेदज्ञानात्—शुद्धान्मोपलाभो भवति इति संक्षेपव्याख्यानभ्रुत्यन्वेन उच्यते—इत्यादि गा-
 थात्रय । तदनन्तरं भेदज्ञानात्कथं शुद्धान्मोपलाभो भवतीति प्रश्ने परिहाररूपेण अहङ्कणयमाग्नि इत्यादि
 गाथाद्वयं । ततः परं केन प्रकारेण संहरो भवतीति पूर्वपक्षे कृते सति परिहारमुख्यतया अप्याणमप्यणा इत्यादि
 गाथात्रयं । अधात्मा पराश्रयस्य प्यान कथं कियेतेति पूष्टे सति देवतारूपदृष्टान्तेन पराश्रेऽपि ज्ञायत इति
 परिहाररूपेण उच्यते—इत्यादि गाथाद्वयं । तदनन्तरं, अद्योदयप्रातःप्रत्यागस्तानां रागाद्यप्यवसानानाम
 भावे सति जीवगतानां रागादिमात्राश्रयानामभावो भवतीत्यादि संहरकमहाख्यानमुख्यत्वेन तेषां हेतु-
 इत्यादि गाथात्रयं । एष संहरविपश्चद्वारेणाश्रयव्याख्याने समुदायप्रातिनिधत् । तद्यथा प्रथमतस्तत्वावच्छे-
 दभाषुभक्तमसंवरस्य परमोपायमूर्तं निर्विकारस्वसंवेदनज्ञानलक्षणं भेदज्ञानं निरूपयति

आत्मख्यातिः—अथ प्रविशति संहरः ।

आसंसारविरोधिसंवरजयैकातावलिस्तात्पर्यः न्यकारात्प्रतिबन्धनित्यविजयं सपादयत्संदरं ।
 व्याहृतं पररूपतो नियमितं सम्यक् स्वरूपे स्वरज्योतिश्चिन्मयमुज्ज्वलं विज्रस्तप्रागभारमुज्ज्वलते १.
 तत्रादावेव सकलकर्मसंवरणस्य परमोपायभेदविज्ञानमभिनन्दति

उत्रओगे उवओगे कोहादिसु णत्थि कोवि उवयोगो ।
 कोहे कोहो चैव हि उवओगे णत्थि खलु कोहो ॥१७४॥
 अट्टवियप्पे कम्मे णोकम्मे चावि णत्थि उवओगो ।
 उवओगस्सिय कम्मे णोकम्मे चावि णो अत्थि ॥१७५॥
 एदं तु अविवरीदं णाणं जहया दु होदि जीवस्स ।
 तइया ण किंवि कुव्वदि भावं उवओगमुद्धप्पा ॥१७६॥
 उपयोगे उपयोगः क्रोधादिषु नास्ति कोप्युपयोगः ।
 क्रोधे शोषधैव हि उपयोगे नास्ति खलु कोपः ॥१७४॥
 अट्टविकल्पे कर्मणि नोर्कर्मणि चापि नास्त्युपयोगः ।
 उपयोगेऽपि च कर्म नोर्कर्म चापि नो अस्ति ॥१७५॥
 एतच्चविपरितं ज्ञानं यदा भवति जीवस्य ।
 न किंचित्करोति भावमुपयोगमुद्धात्मा ॥१७६॥

१ वाचां खलु गाथानां समुच्चयः, आत्मख्यातिशरीः संवरणरूपेण कृतकामिभ्यः तात्पर्यं तद्वर्णनं, अप्रत्यक्षरूपेण,
 तत्र संहरप्रतिपक्ष आत्मवृत्ति संवरणस्य सुखस्य च कर्तृकृत्य तात्पर्यवृत्ति संवरणस्य आत्मवृत्तिसंवरणस्य संवर-
 इति विवेकः । २ एतच्चविपरितं च पुस्तके पाठः ६

तात्पर्यवृत्तिः—उत्तमो गे उत्तमो गो ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणं चादमेदनेनामैवोपयोगप्रसिद्धि-
योगामिधाने शुभात्मन्युपयोग आत्मा तिष्ठति कौंशादिसु णत्थि कोवि उत्तमो गो शुद्धनिधेयं श्रीश्री-
परिणामेय नास्ति कोप्युपयोग आत्मा कोह कोहो चैव हि कोषे कोषक्षेत्रं हि सुदं तिष्ठति उत्तमो
णत्थि खलु कोहो उपयोगं शुद्धात्मनि नास्ति खलु सुदं कोषः ॥

अद्विपणे कम्म णो कम्म चावि णत्थि उत्तमो गो तथैव चाएविविज्ञानावरणादिद्वयकर्मणे,
शोदारिकेशरारादिनां कर्मणि चैव नास्त्युपयोगः—उपयोगशब्दवाच्यः—शुद्धबुद्धिकस्वभावः परमात्मा सर्वभोग-
क्षियं कम्म णो कम्म चावि णो अत्थि उपयोगे शुद्धात्मनि शुद्धनिधेयं कर्म नो कर्म चैव नास्ति इति।

एवं तु आविचरिदं णाणं भइया दू हादि जीवस्व इदं तु चिदानंदैकस्वभावशुद्धात्मनोऽपि-
रूपं विपरीताभिर्नैवैराहितं भेदज्ञानं यदा भवति जीवस्य तइया ण किंचि कुब्वादि भावं इवभोज
शुद्धत्वात् संसांद्रदोषज्ञानात्सात्मोपलंभो भवति शुद्धात्मोपलंभे जाते किमपि मिय्यावरणादिभावः न
करोति न परिणामति । कथंभूतः सन् ? निर्विकाराचिदानंदैकशुद्धात्मोपयोगशुद्धात्मा शुद्धस्वभावः सन्निति । एवं
भूतो सर्वैरा नास्ति तत्रोश्रयो भवत्यस्मिन्नोश्रयो संवन्न ज्ञातव्यमिति तात्पर्यं । एवं पूर्वप्रकारेण भेदविज्ञान
शुद्धात्मोपलंभो भवति । शुद्धात्मोपलंभे साति मिय्यावरणादिभावः न करोति ततो न चनरकर्मसंयोगो
तीति संश्लेषाकार्यानमुत्पत्त्येन माथोत्रयं गतं ।

अथ कथं भेदज्ञानोदेव शुद्धात्मोपलंभो भवतीति पृच्छति—

भारतरूप्यातिः—नखल्वेकस्य द्वितीयमस्ति द्वयोर्भेदप्रदेशत्वेनैकसत्तानुपपत्तेश्च संज्ञे च हेन
सहाधाराधेयसंबंधोऽपि नास्ति ततः स्वरूपप्रतिष्ठलक्षणं, एवाधाराधेयसंबंधोऽवतिष्ठते तेन ज्ञानं ज्ञान-
तायां स्वरूपं प्रतिष्ठितं । जानताया ज्ञानादपृथग्भूतत्वात् ज्ञाने एवं स्यात् । कौंधादीनि कुप्यतादी स्वरूपे
प्रतिष्ठितानि कुप्यतादेः क्रोधादेः पृथग्भूतत्वात्क्रोधादिव्यव स्तुः, न पुनः क्रोधादिषु कर्मणि नो कर्मणि वा
ज्ञानमस्ति । नच ज्ञाने क्रोधादयः कर्म नो कर्म वा सति परस्परस्मृतं स्वरूपवैपरिण्येन परमाधाराधेयं
भवधुप्ययान् । नच ज्ञानस्य जीवितास्वरूपं तथां क्षुप्यतादिरपि क्रोधादीनां च यथां कुप्यतादि ॥
स्तं तथा जानतापि कथं चनापि व्यवस्थापयितुं शक्येत जानतायाः कुप्यतादिषु भावभेदेनोद्गाममानवत्
स्वभावभेदाद्यं वस्तुभेद एवेति नास्ति ज्ञानाज्ञानयोराधाराधेयत्वं । किं च यदा किलकर्मकाशसंस्तुद्वि-
तेष्याधाराधेयभावो विभाव्यते तदा देशद्वयार्तात्ताधिरौपनिरोधोदेव शुद्धं भिर्कोपिकरणीयैश्च प्रभवति । त-
प्रभवे चैकमाकारात्मैकारिभक्ताकाश एव प्रतिष्ठितं विधायता न पराधाराधेयत्वं प्रतिभति ततो ज्ञानमेव इति
एव क्रोधादय एव क्रोधादिव्येति, साधु सिद्धं भेदविज्ञानं ॥

चक्षुष्य अहृष्यता च दंष्टोः कृत्वा विभागं द्वयोरतदद्वयं दूरणेन परितो ज्ञानस्य रागस्य च ।

भेदज्ञानमुदति निर्मतेभेदे भेदध्वमध्यामिताः शुद्धज्ञानवर्नाचयोगेकमेतुना संतो द्वितीयशुभाः ॥

एवमिदं भेदज्ञानं यदा ज्ञानस्य वैपरिण्यकोणिकामन्यनासादयदा विशिष्टमित्यतिष्ठति तदा शुद्धोप-
मदान्तेन ज्ञानं ज्ञानमेव केवलं सन्न किञ्चनापि रागद्वेषमोहस्त्वं भावकारण्यपि ततो भेदविज्ञानमुत्प-
पन्नः प्रभवति । शुद्धात्मोपलंभात् रागद्वेषमोहाभावलक्षणः संवरः प्रभवति । कथं भेदविज्ञानं

शुद्धात्मोपलंभः ! इति चत्—

जह कणय मांगितवियं कणयसहावं ण तं परिगद्यदि ।

तहकम्मोदयतविदो ण जहदि णाणी दु णाणिर्त्तं ॥१७७॥

एवं जाणदि णाणी अण्णाणी शुणदि रागमेवोदं ।

अण्णाणंतमोच्छंणो आदराहावं अयाणंतो ॥१७८॥

बन्धा कर्मकमग्निगणपि कनकबावं न तत्परित्यजति ।
 तथा कर्मोदयतंतो न अहति ज्ञानी तु ज्ञामित्त्वं ॥१७७॥
 एवं जननाति ज्ञानी अज्ञानी जानाति रागयेवात्मानं ।
 अज्ञानंतेषीऽवच्छेद्यमात्मसंबन्धावमजानन् ॥१७८॥

तात्पर्यहृतिः—जह कणयमग्नितवियं कणयमहावं न तं परिधयति—यथा कनकं सुवर्णमग्निगतमपि तं कनकत्वभावं न परित्यजति । तद्व कम्मोदय तदिदो ण चयदि णाणी दु णणिसं तेन प्रकारेण तीव्रपरीपदोपसर्गेण कर्मोदयेन संततोऽपि रागद्वेषमोहपरिणामपरिहारपरिणतो भेदरत्नप्रय- लक्षणभेदज्ञानी न स्रजति । किं तत् ? —शुद्धामसमिच्छित्तक्षण ज्ञामित्त्वं पांडुवादिवदिति । एवं ज्ञाणदि णाणी एवमुत्पन्नकारेण शुद्धात्मानं जानाति बीतरागस्वसंवेदनलक्षणभेदज्ञानी अज्ञानी गुणदि राग- येवात्वं अज्ञानी पुनः पूर्वोक्तभेदज्ञानाभावात् मिव्याम्बरागादिरूपमिवात्मानं मनुने जानाति । कथंभूतः सन् ? अज्ञाणतमोच्छेद्यो अज्ञानतमनोच्छेद्यः प्रच्छादितो धूपितः । पुनरपि कथंभूतः सन् । आहसहावं अयाणंतो निर्विकारपरमचैतन्यचमकारस्वभावं शुद्धात्मानं निर्विकल्पसमाधेरभावादजानन् अननुभवन् इति । एवं भेदज्ञानात्कथं शुद्धामोपलंभो भवतीति वृष्टे प्रयुत्तरकथनरूपेण गाथां वयं वरं ।

अथ कथं शुद्धामोपलंभासंबन्ध इति पुनरपि वृच्छति—

आत्मरूपातिः—यती यत्यैव यथेदिनेभेदविज्ञानमक्षि स एव तात्पद्भावात् ज्ञानी समेवं जानाति । यथा प्रच्छेदावकाशप्रतप्तमपि सुवर्णं न सुवर्णत्वमयोहति तथा प्रच्छेदविषाकोपलम्ब्यमपि ज्ञानं न ज्ञानत्वमयो- हति, कारणलक्षणेनापि संबन्धावस्थापोद्गमनत्वात् । तदपोहे तन्मात्रस्य वस्तुन एवाप्येदात् । नचाक्षि बलूच्छेदः सतो नाशासंभवात् । एवं ज्ञानंश्च कर्माकर्तोऽपि न रज्यते न हेष्टि न मुञ्चति किं तु शुद्धमात्मान- मुपलभते । यस्य तु यथोदितं भेदविज्ञानं नाक्षि स तदभावादज्ञानी सन्नज्ञानतमताच्छेद्यतया चैतन्यचम- त्कारमात्रमात्मभावमज्ञानम् रागमेवात्मानं मन्यमानो रज्यते हेष्टि मुञ्चते च न ज्ञान् शुद्धमात्मानमुपलभते । सतो भेदविज्ञानादेव शुद्धामोपलंभः ।

कथं शुद्धामोपलंभादेव संबन्ध इति चेत् ।

शुद्धं तु वियाणंतो शुद्धमेवण्यं लहदि जीवो ।
 जाणंतो ह असुद्धं असुद्धमेवण्यं लहदि ॥१७९॥
 शुद्धं तु विजानन् शुद्धमेवात्मानं लभते जीवः ।
 जानंस्त्वशुद्धमशुद्धमेवात्मानं लभते ॥१७९॥

तात्पर्यहृतिः—शुद्धं तु वियाणंतो शुद्धमेवण्यं लहदि जीवो भावकर्मद्रव्यकर्मनोकर्मरहित मनतज्ञानादिगुणस्वरूपं शुद्धात्मानं निर्विकारमुग्रानुभूतिच्छेदेन भेदज्ञानेन विज्ञानजन्यमवन् ज्ञानी जीवः । एवं गुणविशिष्टं यादसं शुद्धात्मानं व्यापयति भावयति तादृशमेव लभते । कस्मात् ? इति चेत् उपादानमदसं कार्यमितेहेतोः आर्षतो तु असुद्धं असुद्धमेवण्यं लहदि अनुद्धमिध्यावदिपरिणतमात्मानं ज्ञानमनु- भवन् सन् असुद्धं, मनरारकादिरूपमभावात् लभते । स कः ? । अज्ञानी जीव इति । एवं शुद्धामोपलं- भेदिह कथं संबन्धो भवतीति वृष्टे प्रयुत्तरकथनरूपेण गाथां वयं ।

अथ केन प्रकारेण संबन्धो भवतीति वृष्टे पुनरपि विज्ञापणोत्तरं ददाति—

आत्मरूपातिः—योहि नित्यमेवाच्छिन्नधारावद्गहिना ज्ञानेन शुद्धमत्मानमुपलभमानोऽवतिष्ठने स मान्यशाद् भवन्तु ज्ञानमप एव भाषो भवन्तीति कृत्वा प्रत्यक्षमोक्षवर्णनमित्यस्य रागद्वेषमोक्षं ज्ञानत्व

आत्मपरत्वानिः—याहि माम् रागद्वेषमोहमूढे शुभाशुभयोगे वर्तमानः, दृढतरभेदविज्ञानावष्टेभ्यः, आत्मानं, आत्मनैवात्यन्तं रूप्या, शुद्धदर्शनज्ञानामद्वये शुशुभु प्रतिष्ठितं कृत्वा समस्तपरद्वन्द्वेच्छापरिहारेण सम-
प्रसगविमुक्तो भूया नित्यमेवातिनिष्प्रकपः सन्, मनागपि कर्मनोऽकर्मणोरसंस्पर्शेण, आत्मीयमात्मान-
मेवात्मानं ध्यायन् स्वये सहजचेतयितृत्वादिकत्वमेव चेतयते । ॥ खल्वेकत्वचेतनेनास्यंतविकृतं चैतन्य
धमकारमात्मानं ध्यायन् शुद्धदर्शनज्ञानमयमात्मद्वन्द्वमवाप्तः शुद्धात्मोपलभे सति समस्तपरद्वन्द्वमपत्य
मतिक्रान्तः सन्, अचिरेणैव सकलकर्मविमुक्तमात्मानमवाप्नोति, एष संवरप्रकारः ।

निजमहिमरतानां भेदविज्ञानशक्त्या भवति नियतमेवां शुद्धमात्मोपलभः ।

अचञ्चितमधिगम्याद्वन्द्वदूरे स्थितानां भवति सति च तस्मिन्बन्धयः कर्ममोक्षः ॥

केन क्रमेण संवरो भवतीति चेत्—

उपदेशेण परोक्षं रूपं जह पस्सिदूण णादेदि ।

भण्णदि त्थेव धिप्पदि जीवो दिट्ठोय णादोय ॥१८३॥

उपदेशेण परोक्षरूपं यथा दृष्टा जानाति ।

भण्यते तथैव धियते जीवो दृष्टश्च ज्ञातश्च ॥१८३॥

सात्पर्यवृत्तिः—उपदेशेण परोक्षं रूपं जह पस्सिदूण णादेदि यथा लोके परोक्षमपि देव-
तारूपं परोपदेशाद्विहितं दृष्ट्वा कश्चिदेवदसो जानाति । भण्णदि त्थेव धिप्पदि जीवो दिट्ठोय णादो य ।
तथैव बन्धनेन भण्यते तथैव मनसि गृह्यते । कोसो इ, जीवः, केन रूपेण इ, मया दृष्टो ज्ञातश्चेति मनसा
संभारयति । तथा चोक्तं ।

गुरुपदेशादम्यासासंश्रितः स्वप्रोक्तं । जानाति यः स जानाति मोक्षसौख्यं निरंतरं । अथ—

कोविदिदिच्छो साहू संपडिकाले भणिज्ज रूपमिणं ।

पच्चक्खमेव दिट्ठं परोक्खणाणे पवट्ठंतं ॥१८४॥

कोविदितार्थः साधुः संप्रतिकाले भणेत रूपमिदं ।

पच्यक्षमेव दृष्टं परोक्षज्ञाने मवर्तमानं ॥१८४॥

सात्पर्यवृत्तिः—अथ मतं भणिज्ज रूपमिणं पच्चक्खमेव दिट्ठं परोक्खणाणे पवट्ठंतं ।
योसौ प्रत्यक्षेणामात्रं दर्शयति तस्य पार्श्वे पृच्छामो वयं । नैव (!) । कोविदिदिच्छो साहू संपडिकाले
भणिज्ज कोविदितार्थं साधुः, संप्रतिकाले ब्रूयात् ! न कोपि । किं ब्रूयात्, न कोऽपि । किंतु रूपमिणं
पच्चक्खमेव दिट्ठं इदमात्मस्वरूपं प्रत्यक्षमेव मया दृष्ट । चतुर्थकाले केवलज्ञानिवत् । अपि तु नैवं कथ-
भूतमिदमात्मस्वरूपं । परोक्खणाणे पवट्ठंतं केवलज्ञानापेक्षया परोक्षे श्रुतज्ञाने प्रवर्तमानं, इति ।

किञ्च विस्तरः यद्यपि केवलज्ञानापेक्षया रागादिविकल्परहित स्वसर्वेदनरूप भावश्रुतज्ञानं शुद्धनिधयनयेन
परोक्षं भण्यते । तथापि इन्द्रियमनोजनितामविकल्पज्ञानापेक्षया प्रत्यक्षं । तेन कारणेन, आत्मा स्वसर्वेदनज्ञाना-
पेक्षया प्रत्यक्षो भवति । केवलज्ञानापेक्षया परोक्षोऽपि भवति । सर्वथा परोक्ष एवेति ब्रुं नान्याति । किंतु
चतुर्थकालेऽपि मैत्रिलिनः, विद्वान्मानं हस्ते गृहीत्वा दर्शयति ! तेषु दिव्यज्जनिना भणिच्चा गच्छंति ।
तथापि ध्वजकाले धोतूणां परोक्ष एव पश्चात्परमसमाधिकाले प्रत्यक्षो भवति । तथा, इदानीं काटेऽरीति
भाषार्थः । एवं परोक्षस्यात्मनः कथं ग्यानं क्रियते, इति प्रश्ने परिहाररूपेण गाथाद्वयं गतं ॥

अथ, उदयप्रातद्रव्यप्रत्यक्षरूपज्ञानां रागाद्यप्यवमानानामभावे सति
अध्वयसान्प्रतः, अभावो भवतीत्यादिरूपेण संवरस्य प्रत्याख्यानं कथयति—

प्रतिपञ्चभूतद्रव्यभेदादिपञ्चप्रकारसंसारनिरोधनं भवतीति तृतीयगाथा गता, । एवं संवरक्रमाख्यानेन गाथात्रयं गतं । एवं पात्रत्रयसंवरविपञ्चभूत आसन्नयो निष्कांतः ।

इति समयसारख्याख्यायां शुद्धात्मानुभूतिलक्षणायां तात्पर्यवृत्तौ
चतुर्दशगाथाभिः पट्टपठैः संवरविपञ्चद्वारेण आसन्न
नामा पंचमोऽधिकारः समाप्तः ।

आत्मरूप्यानिः—संति तावज्जीवस्य, आत्मकर्मरूपाशयमूत्रानि मिथ्यात्वाज्ञानाद्विरतियोगलक्षणाणि, अभ्यवसानानि । तानि रागद्वेषमोहलक्षणास्यासन्नभावस्य हेतवः । आसन्नभावः, कर्महेतुः, कर्म, नोऽकर्महेतुः, नोऽकर्म, संसारहेतुः इति । ततो नित्यमेवायमात्मा, आत्मकर्मणोरैकत्वात्प्राप्तेन मिथ्यात्वाज्ञानाद्विरतियोगमय-
मात्मानमभ्यवस्यति । ततो रागद्वेषमोहरूपमासन्नभावे भावयति । ततः कर्म, आसन्नयति । ततोऽनोऽकर्म भवति ततः संसारः प्रभवति । यदा तु, आत्मकर्मणोर्भेदविद्यमानेन शुद्धचित्तन्यचमत्कारमात्रमात्मान, उपलभते । तदा मिथ्यात्वाविरतियोगलक्षणानां, अभ्यवसानानां, अस्त्रभावहेतूनां, भक्त्यभावः । तदभावे रागद्वेषमोहरूपमासन्नभा-
वस्य, भक्त्यभावः । तदभावेऽपि भवति कर्माभावः । तदभावेऽपि भवति संसाराभावः । इत्येव संवरक्रमः ।

संपद्यते संवर एव साक्षात्, शुद्धात्मतत्त्वस्य किलोपलंभात् ।

स भेदविज्ञानत एव तस्मात्पद्मेदविज्ञानमतीव भाव्य ॥ ११७ ॥

भाषयेद्भेदविज्ञानमिदमच्छिन्नधारया तावथावत्पराप्स्युत्या प्रागं ज्ञाने प्रतिष्ठितं ।

भेदविज्ञानतः सिद्धाः सिद्धा ये किञ्च केचन अर्थवाभावतो बद्धा बद्धा ये किञ्च केचन ॥११८॥

भेदज्ञानोपलक्षणकलनाधुदत्तचोपलंभात् रागद्वेषप्रलयकरणार्कर्मणां सवरेण ।

विभ्रष्टोऽयं परममलाढोकमम्लानमेकं शून्यं ज्ञाने नियतमुदितं साश्वतोद्योतमेतत् ॥११९॥

इति संवरो निष्कांतः ।

॥ इति समयसारख्याख्यायायात्पञ्चमोऽधिकारः ॥

सात्पर्यवृत्तिः—अथ प्रविशति संवरः । संवराधिकारेऽपि यत्र मिथ्यात्वरगादिपरिणतबहिरात्म-
भावनारूप आसन्नो नास्ति । तत्र संवरो भवतीत्यारवविपञ्चद्वारेण, सप्तदशगाथापर्यन्तं धीतरागसम्यक्त्व-
रूपसंवरव्याख्यानेन करोति । तत्र प्रथमतस्तत्त्वात्, धीतरागसम्यग्दृष्टीर्जीवस्य रागद्वेषमोहरूपा आसन्ना न सं-
सीति संक्षेपेण व्याख्यानरूपेण 'मिच्छन्तं अविश्रमणं' इत्यादि गाथात्रयं । तदनंतरं रागद्वेषमोहासन्नायां
पुनरपि विशेषविवरणमुच्यतेन 'भावो रागादिजुदो' इत्यादि स्वतंत्रगाथात्रयं । ततः परं केतलक्षणा-
द्विभक्तिरूपकार्यसमयसारकारणभूतनिक्षयप्रयपरिणतस्य ज्ञानिजीवस्य रागादिभावप्रत्ययनिषेधमुच्यतेन
चर्चिह इत्यादि गाथात्रयं । अतःपरं तस्यैव ज्ञानिनो जीवस्य मिथ्यात्वादिद्रव्यप्रत्ययास्तित्वेऽपि धीतराग-
धारिप्रभाषनावलेन रागादिभावप्रत्ययनिषेधमुच्यतेतया सव्यं शुक्लनिषेद्धा इत्यादि सूत्रचतुष्टयं । तद-
नंतरं नवतरद्रव्यकर्मासन्नयस्योदयागतद्रव्यप्रत्ययानां जीवगतरागादिभावप्रत्ययाकारणमिति कारणकारण-
मुच्यतेन रागो दोसो इत्यादिरात्रचतुष्टयं कथयति, इति समुदायेन सप्तदशगाथाभिः पंचपठैः संवरा-
धिकारसमुदायपातनिका ।

अथ द्रव्यमासन्नस्वरूपं कथयति ।

आत्मरूप्यादिः—अथ प्रविशत्यासन्नः ।

अथ महामदनिर्भर्मयंरं समरंगपरागमप्रायं ।

अथमुदारगभीरमहोदयो जयति दुर्जयकोऽथनुर्धरः ॥१२०॥

१ अदमादिभ्रान्तादराध्यादरागादिविभाषणं च विवर्तितं तदेव कालवर्ति प्रत्यं शुद्धस्वरूपेण परिचयमित्यर्थः ।

२ अ. पुनरुक्ते कारणाद्वारान्मुच्यतेन इत्येव पाठः ।

तत्रास्त्रवस्वरूपमभिदधाति-

मिच्छत्तं अविरमणं कसायजोगा य सण्णसण्णादु ।
वहुविहभेदा जीवे तस्सेव अणण्णपरिणामा ॥१८८॥
णाणावरणादीयस्स ते दु कम्मस्स कारणं होति ।
तेसिंपि होदि जीवो रागदोसादिभावकरो ॥१८९॥

मिथ्यात्वमविरमणं कसाययोगौ च संज्ञासंज्ञास्तु ।

बहुविधभेदा जीवे तस्यैवानन्यपरिणामाः ॥ १८८ ॥

ज्ञानावरणाद्यस्य ते तु कर्मणः कारणं भवति ।

तेषामपि भवति जीवः रागद्वेषादिभावकरः ॥ १८९ ॥

सात्पर्यबुद्धिः-मिच्छत्तं अविरमणं कसायजोगा य सण्णसण्णा दु सण्णसण्णा इत्यत्र
तलक्षणवलात्-अकारलोपो दृष्टव्यः । मिथ्यात्वाविरातिप्रमादकसाययोगाः, कथंभूताः, भावप्रत्ययान्त
त्यपरूपेण संज्ञाऽसंज्ञाश्चेतनाचेतनाः । अथवा संज्ञाः, आहारभयमैथुनपरिमहत्तयाः । अतःशः, ईश्वर
इहलोककाक्षा परलोककाक्षाकुधर्माकाक्षारूपस्तिष्ठः । कथंभूताः, एते बहुविहभेदा जीवे । उच्यते
व्यपदेशेन बहुधा विविधाः, क ! जीवे, अधिकरणभूते । पुनरपि कथंभूताः तस्सेव अणण्णपरिणाम
अनन्यपरिणामाः, अभिन्नपरिणामाः तस्यैव जीवस्याशुद्धनिश्चयनयेनेति ।

णाणावरणादीयस्स ते दु कम्मस्स कारणं होति ॥ च पूर्वोक्तद्वन्द्वप्रत्ययाः, उदयप्र
संतः, निश्चयपारिविनामूतनीतरागमन्यस्त्वाभावे सति शुद्धामस्वरूपप्युत्तानां जीवानां ज्ञानावरणा
विषय इत्येकमात्रस्य कारणभूता भवति । तेषामपि होदि जीवो रागदोसादिभावकरो तेषां
द्वन्द्वप्रत्ययानां जीवः कारणं भवति । कथंभूतः ! रागद्वेषादिभावकरः, रागद्वेषादिभावरिणः । अण
भावायः-द्वन्द्वप्रत्यययोरेव सति शुद्धामस्वरूपभावनां त्यक्त्वा यदा रागादिभावेन परिणमति तदा क
भवति । नैवोदयमात्रेण, यदि उदयमात्रेण बोधो भवति ! तदा सर्वदा मसार एव । फलमाह ! इति
संस्मरिणां सर्वद्वेष कर्मोदयस्य नियमानयान् । तर्हि कर्मोदयो बन्धकारण न भवति, ! इति चेत् तत्र
ईश्वरममादिभ्यस्तानां मोहमादितकर्मोदयो व्यवहारेण निमित्तं भवति । निश्चयेन पुनः, अशुद्धाव
कारणे स्वकीयरागाद्यज्ञानभाव एव ।

अप्येवमगम्यमयेन ज्ञानिनो जीवस्य रागद्वेषमोहस्वरूपभावात्संस्मरणामभावं दर्शयति-

आग्मस्त्वानिः-रागद्वेषमोहा आग्मवाः, इह हि जीवे स्मरणिणामनिमित्ताः, अत्र इति तत्र नि
अग्मः, निश्चयविरातिरस्ययेया पुण्ड्रपरिणामाः, ज्ञानावरणादिपुण्ड्रकर्मोद्ये रागनिमित्तानि कर्मण
एते तु नृशक्यवन्निमित्तवनिमित्त, अज्ञानमया आमपरिणामा रागद्वेषमोहाः ! तत्र आग्मवन्नि
स्मरिणिवत्त्वं रागद्वेषमोहा एव स्मरणाः, ते चाज्ञानिन एव भवन्तीति, अर्थादेवावयवे ।
अप्येवमगम्यमयेन दर्शयति-

पत्थि दु आमवचंधो सम्मादिट्ठिस्स आसवणिरोदो ।

संतं पुञ्चणिवदे जाणदि सो ते अवचंधतो ॥१९०॥

नास्मिन्वायवचंधः सम्पत्पट्टेगम्यरनिरोधः ।

संतं पूर्वनिश्चयानि जानाति न नाग्यवधन् ॥ १९० ॥

णत्थि-इत्यादि पदसंज्ञानात्त्वेण व्याख्यानं क्रियते । णत्थि दु आसकबंधो सम्पादित्विस्त आसकबन्धिो न भवतः, न त्रियेते । की ! तो आसकबंधी । गाथायां पुनः समाहारद्वन्द्वसमासापेक्षया द्विवचनस्यैकरचन इत्तं । कस्यास्यचनो न स्तः ! सम्यग्दृष्टैर्भवत्य । तर्हि किमिति ! आसकनिरोधलक्षण-संकोटसि सौ न सम्यग्दृष्टिः संज्ञे संति विद्यमानानि ते तानि पुनर्वचिबद्धे पूर्वनिबद्धानि ज्ञानावरणादि कर्माणि । अथवा प्रत्ययापेक्षया पूर्वनिबद्धान् मिथ्यात्वादिप्रत्ययान् जाणदि जानाति वस्तुस्वरूपेण जानाति किं कुर्वन् सन् ! अबंधपंतो विदिष्टभेदज्ञानवलाजवतराण्यभिनचान्यवधन्-अनुपार्जयन्, इति । अपमम भावार्थः । सरागवीतरागभेदेन दिधा सम्यग्दृष्टिर्भवति तत्र योऽसौ सरागसम्यग्दृष्टिः ।

सौलमपणरीसणमं दसचउउकेक वंधवो छिण्णा
दुगतीसधुदुपुच्वं षणसोलसबेगिणो इको

इत्यादि बंधत्रिभंगकथितवधविच्छेदक्रमेण मिथ्यादृष्ट्यपेक्षया त्रिचत्वारिंशत्प्रकृतौनामबंधकः । ससाधिकसमातिप्रकृतौनामलक्ष्मिन्व्यनुभागरूपाणां बंधकोऽपि सन् ससारास्यतिष्येदको भवति । तेन कारणेनावधक इति । तथेनाविरतिसम्यग्दृष्टेर्गुणस्थानादुपरि यथामंभवं सरागसम्यक्त्वपर्यंतं, अधस्तनगुण-स्थानापेक्षया तारतम्येनावधकः । उपरिस्मृणस्थानापेक्षया पुनर्बंधकः । ततश्च वीतरागसम्यक्त्वे जाते साप्रादबंधको भवति, इति म्वा वय सम्यग्दृष्टयः सर्वेषां बंधो नास्तीति वक्तव्य । इति आसकविवध-द्वारेण संवरस्य संक्षेपसूचनव्याख्यानमुत्पद्येन गाथाप्रय गत । अथ रागद्वेषमोहत्याभावानामासकव्य निधिनीति—

आत्मरूप्यातिः— यतो हि ज्ञानिनोऽज्ञानमयैर्मात्रज्ञानमया भावाः, अवरूपमेव निरूप्यते । ततोऽज्ञानमयानां भावानां, रागद्वेषमोहानां, आसकभूतानां निरोधात् ज्ञानिनो भवत्येव आसकनिरोधः । अतो ज्ञानी नासकनिमित्तानि पुन्रलक्ष्माणि यज्जाति, नित्यंमयाकर्तृकत्वात्त्वानि न यज्जन् सद्वस्थानि पूर्वबद्धानि ज्ञानस्वभावत्याक्तैकत्वमेव जानाति ।

अथ रागद्वेषमोहानामासकव्य नियमपति—

भावो रागादिजुदो जीवेण कदो दु वंधगो होदि ।
रागादिविष्णुमुक्तो अवंधगो जाणगो णवरि ॥१९१॥

भावो रागादिमुक्तः जीवेन कृतस्तु बंधको भवति ।
रागादिविष्णुमुक्तोऽवंधको ज्ञायको नवरि ॥ १९१ ॥

मात्पर्यदृष्टिः— भावो रागादिजुदो जीवेण कदो दु वंधगो होदि यथा अयस्कांतोपक संपर्कनो भावः परिणतिविशेष, काल्पायससूचि प्रेरयति । तथा जीवेन कृतो रागाद्यज्ञानजो भावः परिणति-विशेषः कर्मा, शुद्धस्वभावेन मानदमव्ययमनादिमनेतत्ताक्तिमुच्यंतिन निरूपलेपगुणमपि जीव शुद्धस्वभावात्प्रशुतं कृत्वा कर्मबन्धं कर्तुं प्रेरयति । रागादिविष्णुमुक्तो अवंधगो जाणगो णवरि रागादिज्ञानविष्णु-मुक्तो भावस्वयंबंधकः सन् नवरि किंतु जीवं कर्मबंध कर्तुं न प्रेरयति । तर्हि किं करोति ! पूर्वोक्तशुद्धस्वभावेनैव स्थापयति । ततो ज्ञायते निरुपरागचेतन्वचिबन्धमन्वयसमाद्य रमन्मपदार्थादिभ्य रागद्वेषमोहा एव बंधकारणमिति । अथ रागादिरहितशुद्धभावस्य समबंधं दर्शयति—

आत्मरूप्यातिः— इह खलु रागद्वेषमोहसंपर्कनोऽज्ञानमय एव भावः, अयस्कांतोपकसंपर्कन इव काल्पायससूची, कर्म कर्तुंयामान् बोदयति । तादिविक्रमस्तु ज्ञानमव , अयस्कांतोपकविवेकन इव काल्पायस-सूची, अकर्मकरणान्मुक्त्यमात्मानं दृग्भावेनैव स्थापयति । ततो रागादिमकोर्णोऽज्ञानमय एव कर्तुंने बोद-कथ्यःबंधकः । तदमर्कान्णु दृग्भायोज्ञानकत्वात्केवल ज्ञायक एव ; न मनागपि बंधकः । अथ रागाद्यसर्कान्णभावसं बंधं दर्शयति—

चहुविह अणेयभेयं वंधंते णाणदंसणगुणेहिं ।

समये समये जह्मा तेण अवंधुत्ति णाणी दु ॥१९४॥

चतुर्विधा अनेकभेदं वर्धति ज्ञानदर्शनगुणाभ्यां ।

समये समये यस्मात् तेनाबंध इति ज्ञानी तु ॥ १९४ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—चहुविह अणेयभेयं वर्धंते णाणदंसणगुणेहिं चहुविह इति बहुवचने प्राकृत-
लक्षणवदेन हस्त्यं । चतुर्विधा मूडग्नयाः कर्तारः । ज्ञानावरणादिभेदभिन्नमनेकाविधं कर्म कुर्वति । काम्या
कृत्वा ? ज्ञानदर्शनगुणाभ्यां । दर्शनज्ञानगुणौ कथं बंधकारणभूतौ भवतः, ? इति चेत्—अपमत्र भावः, द्रव्य-
प्रत्यया उदयमागताः संतः जीवस्व ज्ञानदर्शनद्वयं रागाद्यज्ञानभावेन परिणमयंति, तदा रागाद्यज्ञानभाव-
परिणतं ज्ञानदर्शनगुणद्वयं बंधकारणं भवति । यस्तु तस्य रागाद्यज्ञानभावपरिणतं ज्ञानदर्शनगुणद्वयं, अज्ञान-
भेद भण्यते तन् । 'अणाणदंसणगुणेहिं' इति पाठात्तरं केचन पठन्ति । समये समये जह्मा तेण अवंध-
गुत्ति णाणी दु समये समये यस्मात् प्रत्ययाः कर्तारः । ज्ञानदर्शनगुणं रागाद्यज्ञानपरिणतं कृत्वा नवतरं
कर्म कुर्वति । तेन कारणेन भेदज्ञानी बंधको न भवति । किं तु ज्ञानदर्शनरजकथेन प्रत्यया एव बंधकाः,
इति ज्ञानिनो निराख्यवर्थं सिद्धं ।

अथ पाप ज्ञानगुणपरिणामो बंधहेतुरिति पुनरपि पृच्छति—

आत्मरूपातिः—ज्ञानी हि तावदाख्यभावनाभिप्रायाभावाभिराख्य एव । यत्तु तस्यापि द्रव्यप्रत्ययाः
प्रतिसमवपनेकप्रपञ्चं पुनरुत्कर्मा कर्तन्ति । तत्र ज्ञानगुणपरिणामहेतुः ।

कथं ज्ञानगुणपरिणामो बंधहेतुरिति चेत्—

जह्मा दु जहण्णादो णाणगुणादो पुणोवि परिणमदि ।

अण्णत्तं णाणगुणो तेण दु सो वंधगो भण्णिदो ॥१९५॥

यस्मान्मु अपन्यात् ज्ञानगुणात् पुनरपि परिणमत् ।

अन्यद्वयं ज्ञानगुणः तेन तु स बंधको भणितः ॥ १९५ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—जह्मा दु जहण्णादो णाणगुणादो पुणोवि परिणमदि अण्णत्तं णाणगुणो-
यस्मात् यथावयातचारित्र्यादौ जपयो हीन. सक्रियावो ज्ञानगुणो भवति । तस्यात्—अपन्यात् इति जह्मा
गुणात् सक्तात्, अतर्गुहीनेतरं निर्दिक्त्वसमाधौ स्वानुं न तावन्ति जीवः । ततः कारणान्, अन्य-
त्वं सात्पर्यवपयोत्तरं परिणमति स कः ? कर्ता ज्ञानगुणः । तेण दु सो बंधगो भण्णिदो तेन सविद-
ह्येन कारापभावेन न ज्ञानगुणो बंधको भणितः । अथवा द्वितीयव्यापदान । अपन्यात् कोऽर्थः अपन्यात्,
विप्रादाश्चिज्ञानगुणात् काउत्तुवद्वेन सम्भवन्ने प्राप्ते मति ज्ञानगुण कर्ता विप्रादाव स्तुत्वा अन्यत्र
सम्पन्नानिचं परिणमति । तेण दु सो बंधगो भण्णिदो तेन कारणेन ज्ञानगुणो ज्ञानगुणपरिणमत्ते वा
अथर्को भणित इत्यभिप्रायः । अथ यथावयातचारित्र्यवपनादंतर्गुहीनेतरं निर्दिक्त्वसमाधौ स्वानुं न
तावन्ति इति भणित पूर्व । एवं मति कथं ज्ञानी निराख्य इति चेत्—

आत्मरूपातिः—ज्ञानगुणस्य हि सः बंधको भणितः, तावत् तस्यात्तुर्गुहीनेतरं निर्दिक्त्वसमाधौ पुनः
पुनरपन्यात्तं परिणमः । स तु यथावयातचारित्र्यवपनात् अपन्यात्तुर्गुहीनेतरं निर्दिक्त्वसमाधौ स्वानुं न
तावन्ति । एवं मति कथं ज्ञानी निराख्यः ? इति चेत् ।

दंसणणाणचरित्तं जं परिणमदे जहण्णभावेण ।

णाणी तेण दु जह्मादि पुग्गलक्कम्भेण

दर्शनज्ञानचारित्र्यं यत्परिणमते जपन्यभावेन ।

ज्ञानी तेन तु बध्यते पुद्गलकर्मणा विविधेन ॥ १९१ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—इंसणणाणचरित्तं जं परिणमदे जहणभावेण ज्ञानी तात्पर्यज्ञानं विकल्पकारणाभावाभिरासन्न एव । किंतु सोऽपि यावत्कालं परमसमाधेरनुष्ठानाभावे सति पुद्गलकर्मणा ज्ञानुमनुचरित्तं वा समर्थं तावत्कालं तस्यापि संबंधि यदर्शनेन ज्ञानं चारित्र्यं तज्जपन्यभावेन सकलकर्मो अनीहितवृत्त्या परिणमति । णाणीं तेषं दु बज्झदि पुग्गलकर्म्येण विविहेण तेन कारतेन हं ज्ञानी स्वकीयगुणस्वानुष्ठानेन परंपरया मुक्तिकारणभूतेन तर्थाकरनामकर्मप्रवृत्त्याऽनुष्ठानेन विधुग्गकर्मणा बध्यते । इति ज्ञाना व्याप्तिरूपादाभोगाकांक्षारूपनिदानव्यादिभावादिमानवरीयेन विरहसमभावे स्थित्वा तावत्पर्यंतं पुद्गलरूपं दृष्टव्यं ज्ञातव्यमनुचरित्तं च यावत्तत्तद्दृश्यं च परिशुभं केवलज्ञानरूपो भागो दृष्टो ज्ञातोऽनुचरित्तं भारतीयी भागार्थः । एवं ज्ञानिनो मातृकात्वं निरवयुकरत्वेन गायत्रयं गतं । अथ इत्यन्येषु विषयानेषु कथं ज्ञानी निरासतः । इति चेत्—

आत्मरूपाणिः—योहि ज्ञानी स बुद्धिपूर्वकरागद्वेषमोहाभ्याभावाभावात्, निरासत एव स मोक्षी यावद्ज्ञानं सर्वोद्भवभावेन दृष्टुं ज्ञानुमनुचरित्तं वाऽशक्तः सन् जपन्यभावेन ज्ञानं तावत्पुद्गलमनुचरित्तं तावत्तस्यापि जपन्यभावात्पुद्गलपरयाऽनुष्ठीयमानाऽबुद्धिपूर्वकरागद्वेषमोहाभावात्पुद्गलमनुचरित्तं सन् । अगन्तावद्ज्ञानं दृष्टव्यं ज्ञातव्यमनुचरित्तं च यावत् ज्ञान्यं यावत् पूर्णोद्भवत्वं दृष्टो ज्ञातोऽनुचरित्तं सन् गायत्रयं गतः । साध्यात् ज्ञानीभूयः सर्वाया निरासत एव सन् । अगन्तावद्ज्ञानं दृष्टव्यं ज्ञातव्यमनुचरित्तं गतं समर्थं स्वयं चारिवारमबुद्धिपूर्वमपि तं जेतुं शक्नोति एवम् । उच्यतेऽनु चरित्तं निरवयुं सकलां ज्ञानस्य पूर्णोद्भवात्मा नियनिरासते भाति हि ज्ञानी यदा स्यात्

गर्भ्यामेव जीवन्ती दृग्गम्यकर्मता ।
तुंता निगमनां ज्ञानी निरवयुंति येनमतिः ॥ १९२ ॥

मन्ने पुत्ताणिवद्धा दु पयया संति सम्मदिद्विस्स ।
उरओंगपाओंगं बंधंते कम्मभावेण ॥१९३॥
मंतार निरवभोजा बाला इच्छी जहेय पुरुमह्म ।
बंधदि ने उवभोजे तरुणी इच्छी जह णरम्म ॥१९४॥
हेह्म णिम्यभोजा नह बंधदि जह हयंति उवभोजा ।
मत्तइमिहा मूदा णाणावरणादिभावेहि ॥१९५॥
एट्ठेम काम्मेण दु सम्मादिद्वी अवंगमो होदि ।
आसवमत्ताभावे ण पयया बंधमा भणिदा । चतुदहं ॥१९६॥

सर्वे बुद्धिनिवृत्तस्य प्रत्यया संनि गद्यपरशुः ।
इत्येवमर्थे न्य बुद्धिनि वधेयःवेन ॥ १९७ ॥
केहि दु विवचने मयंति वाया मी यथैव १५५५ ।

... ..

रागो दोषो मोहो य आसवा णत्थि सम्मदिट्ठिस्स ।
 तह्मा आसवभावेण विणा हेदू ण पञ्चया होंति ॥२०१॥
 हेदू चदुवियप्पो अट्टवियप्पस्स कारणं होदि ।
 तेसिं पिय रागादी तेसिमभावेण वज्झंति ॥२०२॥

रागो द्वेषो मोहश्च आसवा न संति सम्मग्दष्टेः ।

तस्मादास्रवभावेन विना हेतवो न प्रत्यया भवंति ॥२०१॥

हेतुश्चतुर्विकल्पः, अष्टविकल्पस्य कारणं भवति ।

तेषामपि च रागादयस्तेषामभावे न वर्धयते ॥ २०२ ॥

सात्पर्यदृष्टिः— रागो दोषो मोहो य आसवा णत्थि सम्मदिट्ठिस्स रागद्वेषमोहाः सम्मग्दष्टेर्न भवंति, सम्मग्दष्टिस्त्वान्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । तथा हि, अनंतानुबंधिक्रोधमानमायालोभमिष्यत्प्रीतिरजनिता रागद्वेषमोहाः सम्मग्दष्टेर्न संतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत् केवलज्ञानाद्यनंतगुणसहितरागोपदेशत्वे सति धीतरागसर्वज्ञप्रणीतपदद्रव्यपंचास्तिकायसत्तत्त्वनावपदार्थरुचिरूपस्य भूदत्रयादिपंचविंशतिदोषरहितस्य—

संवेओ णिव्वेओ णिंदा गरुहय उवसमो भवी ।

वच्छहं अणुकंपा गुणहसम्मत्तजुत्तस्स ॥

इति गाथाकथितलक्षणस्य चतुर्थगुणस्यानवर्तितरागसम्पत्त्वान्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा, अनंतानुबंध्यप्रत्याख्यानावरणसंज्ञाः क्रोधमानमायालोभोदयजनिता रागद्वेषमोहाः सम्मग्दष्टेर्न संतीति पक्षः कस्मात् ? इति चेत् निर्विकारपरमानंदैकमुखलक्षणपरमात्मोपादेयत्वे सति पदद्रव्यपंचास्तिकायसत्तत्त्वनावपदार्थरुचिरूपस्य भूदत्रयादिपंचविंशतिदोषरहितस्य तदनुसारि प्रशमसंवेगानुकम्पादेयधर्मादिविपर्यस्तिकायमिष्यत्लक्षणस्य पंचमगुणस्यानयोग्यदेशचारित्राविनाभाविस्तरागसम्पत्त्वान्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा अनंतानुबंध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभोदयजनितरागद्वेषमोहाः सम्मग्दष्टेर्न संतीति पक्षः । कस्मादिति चेत् चिदानंदैकत्वभावशुद्धोपादेयत्वे सति पदद्रव्यपंचास्तिकायसत्तत्त्वनावपदार्थरुचिरूपस्य भूदत्रयादिपंचविंशतिदोषरहितस्य तदनुसारिप्रशमसंवेगानुकम्पादेयधर्मादिविपर्यस्तिकायमिष्यत्लक्षणस्य षष्ठगुणस्यानुरूपस्तरागचारित्राविनाभाविस्तरागसम्पत्त्वान्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा अनंतानुबंध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्ञलनक्रोधमानमायालोभोदयजनिताः प्रमोदोत्पादकाः, रागद्वेषमोहाः सम्मग्दष्टेर्न संतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत्— शुद्धपदैकत्वमानपरमात्मोपादेयत्वे सति तद्योग्यस्वरीयशुद्धात्मसमाधिसंज्ञातसहजानंदैकत्वलक्षणमुखानुभूतिमात्रस्वरूपाऽप्रमत्तादिगुणस्यानवर्तितरागचारित्राविनाभूतरीतरागसम्पत्त्वान्यथानुपपत्तेरिति ।

तथाचोक्तं—

आया सम्पक्वचारिणे द्वितीया धन्यणुत्तं तृतीया समयं तुर्व्या यथाहयात् कृपादयः

इति गाथापूर्वार्द्धे व्याख्यानं गतं । तस्मात् आसवभावेण विणा हेदू ण पञ्चया होंति—यस्मात् गाथायाः पूर्वार्धकथितक्रमेण रागद्वेषमोहा न संति तस्मात्कारणत्वात् रागादिस्वरूपायासंवेग विना अस्ति आसवभावेण, उदयमात्रेण वा, भावप्रत्ययाः सम्मग्दष्टेर्न भवंतीति ।

हेदू चदुवियप्पो अट्टवियप्पस्स कारणं होदि मिष्यत्त्वाविरतिप्रमादकाययोग्यरूपवृत्तेरिति, अनानरण्यदिक्पम्यादिविषय नयतरद्रव्यकर्मणः कारणं भवति । तेसिंपिय रागादी तेषां मिष्यत्त्वादिद्रव्यप्रत्ययानां, उदयागगानां जीवगतसंगादि भावप्रत्ययाः कारणं भवति । कस्मात् ?

इतिचेत् तेषामभावे ण वृद्धंति तेषां जीवगतरागादिभावप्रत्ययानामभावे सति द्रव्यप्रत्ययेऽनुदयागतेश्चपि
 शीतरागपरमसामायिकभावनापरिणताभेदरत्नत्रयलक्षणभेदज्ञानस्य सद्भावे सति कर्मणा जीवा न म्रियते
 एतः कारणादिति । ततः शिवतं नपतरद्रव्यकर्माक्षयस्योदयागतद्रव्यप्रत्ययाः कारणं, तेषां च जीवगता
 रागादिभावप्रत्ययाः कारणमिति कारणकारणन्याख्यायानं ज्ञातव्यं ।

अथ यदुक्तं पूर्वं रागादिकल्पोपाधिरहितपरमचैतन्यचमकारलक्षणनिजपरमात्मपदार्थभावनारहितानां
 महिर्मुक्तजीवानां पूर्ववदप्रत्ययाः नपतरकर्म बभूविति. तमेवार्थं दृष्टाताम्यां दृढयति—

आरमरुयातिः—रागद्वेषमोहा न संति सम्भ्रग्द्वेषेः सम्भ्रग्द्वेषित्वान्यथानुपपत्तेः । तदभावे न तस्य
 द्रव्यप्रत्ययाः पुद्गलकर्महेतुत्वं विभति द्रव्यप्रत्ययानां पुद्गलकर्महेतुत्वस्य रागादहेतुत्वात् । ततो हेतुभावे
 हेतुमदभावस्य प्रसिद्धत्वात् ज्ञानिनो नास्ति संशयः ।

अप्यास्य द्युद्धनयमुद्धतचोपविन्दुमैकान्यमेव कलयन्ति सदैव ये ते ।
 रागादिसुकननतः सततं मवतः पश्यति वैधविपुरं समयस्य सारं ॥ १११ ॥
 प्रप्युष्य द्युद्धनदतः पुनरेव ये तु रागादियोगमुपयानि विमुक्तबीधाः ।
 ते कर्म बंधनिह विभति पूर्ववदद्रव्याब्जैः कृतविचित्रविकल्पजालं ॥ ११७ ॥

जह पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अणेयविहं ।
 मंसवसारुहिरादी भावे उदरग्गिसंजुत्तो ॥२०३॥
 तह णाणिस्स दु पुवं जे वद्धा पच्चया बहुवियप्यं ।
 वज्झंते कम्मं ते णयपरिहीणा दु ते जीवा ॥२०४॥

यथा पुरुषेणाहारो गृहीतः परिणमति सोऽनेकविधं
 मांसवसारुहिरादीन् भावान्, उदराग्निसेयुक्तः ॥ २०३ ॥
 तथा ज्ञानिनस्तु पूर्व वद्धा ये प्रत्यया बहुविकल्पं
 वध्नेतिः कर्म ते नयपरिहीनास्तु ते जीवाः ॥ २०४ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—जह पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अणेयविहं यथा पुरुषेण गृही
 ताहारः स परिणमति, अनेकविधं बहुप्रकारं, बहुप्रकारं किं ? मंसवसारुहिरादी भावे उदरग्गिसंजुत्तो
 मांसवसारुहिरादीन् पर्यावान् कर्मणापन्नान् परिणमति । कथंभूतः सन् ? उदराग्निसेयुक्तः इति
 दृष्टान्तो गतः ।

तह णाणिस्स दु पुवं जे वद्धा पच्चया बहुवियप्यं वृद्धंते कम्मं ते— तथैव च श्रौतौद-
 राग्निसेयुक्ताहारदृष्टान्तेन अज्ञानिनभैतन्यलक्षणजीवस्य, नच विवेकिनः । पूर्व ये वद्धाः, मिश्रत्वादि
 द्रव्यप्रत्यया, जीवगतरागादिपरिणाममुदराग्निस्थानीयं लब्ध्वा ते बहुविकल्पं कर्म वृन्ति । नयपरि-
 हीणा दु ते जीवा येषां जीवानां संबन्धिनः प्रत्ययाः कर्म वृन्ति ते जीवाः । कथं भूताः ? परमात्मनि
 लक्षणभेदज्ञानरूपान् द्युद्धनयाद्भ्रष्टाः, प्युताः । अथवा द्वितीयव्याख्यानं । ते प्रत्यया अद्युद्धननेन
 जीवान् सकाशात् परिहीणा भिन्ना न च भवन्ति । इदमत्र सात्पर्यं, निजदुद्धामध्येयत्वात्तैकमेनिर्भूतन
 समर्थद्युद्धनयो विवेकिभिर्न त्याग्य इति । एवं कारणव्याख्यानमुद्धननेन गाथाचतुष्टये गतः ।

इतिसमयसारव्याख्यानमुद्धनयां द्युद्धामानुभूतिउल्लेखायां सात्पर्यवृत्तौ सतसदसाधयतिः पंचरुपे
 राघवविषयकारेण पद्यः संख्याधिकारः समाप्तः ।

रागो दोषो मोहो य आसवा णत्थि सम्मदिट्ठिस्स ।
 तह्मा आसवभावेण विणा हेदू ण पच्चया हौंति ॥२०१॥
 हेदू चदुवियप्पो अट्ठवियप्पस्स कारणं होदि ।
 तेसिं पिय रागादी तेसिमभावेण वज्झंति ॥२०२॥

रागो द्वेषो मोहश्च आसवा न संति सम्मग्दष्टेः ।
 तस्मादासवभावेन विना हेतवो न प्रत्यया भवंति ॥२०१ ॥
 हेतुश्चतुर्विकल्पः, अष्टविकल्पस्य कारणं भवति ।
 तेषामपि च रागादयस्तेषामभावे न बध्यन्ते ॥ २०२ ॥

सात्पर्यवृत्तिः— रागो दोषो मोहो य आसवा णत्थि सम्मदिट्ठिस्स रागद्वेषमोहाः सन्
 ग्दष्टेर्न भवंति, सम्मग्दष्टिन्वान्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । तथा हि, अनन्तानुबंधिकोपमानमायालोभमिच्छा
 जनिता रागद्वेषमोहाः सम्मग्दष्टेर्न संतीति पञ्च । फस्मात् ! इतिचेत् केचनजानाघनंतगुणमदितरागेषु
 पदेसत्वे सति बीतरागसर्वज्ञप्रणीतपदद्वन्द्व्यपंचास्तिफायससतत्त्वनवपदार्थरूपिरूपस्य मूढव्यतिरेकनिर्णी
 दोरहितस्य—

संवेओ णिव्येओ णिदा गहहय उपसमो भवी ।
 वण्डत्तं भणुंकेया गुणवसम्मसागुत्तस ॥

इति मायाकृदियत्रयस्य चतुर्भुगुणस्थानवर्तिसारासम्पत्कृत्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । अथ
 अनंतानुबंधप्रमाणाज्ञानावरणमोहाः क्रोधमानमायालोभोदयजनिता रागद्वेषमोहाः सम्मग्दष्टेर्न संतीति पञ्च ।
 सम्मग्दष्टेर्न संतीति पञ्च । निर्विकारपरमानन्दरुग्त्रयप्रमाणपरमात्मोपादेयत्वे सति पदप्रत्ययान्तिरूपगत
 मन्तरादीरविकल्पस्य मूढव्यतिरेकनिर्णीतदोषरहितस्य तदनुमादि प्रथमसंवेगागुणकारणवर्तित्वेति पञ्च ।
 फस्मात् ! इतिचेत् केचनजानाघनंतगुणमदितरागेषु पदेसत्वे सति बीतरागसर्वज्ञप्रणीतपदद्वन्द्व्यपंचास्ति
 फायससतत्त्वनवपदार्थरूपिरूपस्य मूढव्यतिरेकनिर्णीदोरहितस्य—
 संवेओ णिव्येओ णिदा गहहय उपसमो भवी ।
 वण्डत्तं भणुंकेया गुणवसम्मसागुत्तस ॥

संवेओ णिव्येओ णिदा गहहय उपसमो भवी ।
 वण्डत्तं भणुंकेया गुणवसम्मसागुत्तस ॥
 इति मायाकृदियत्रयस्य चतुर्भुगुणस्थानवर्तिसारासम्पत्कृत्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । अथ
 अनंतानुबंधप्रमाणाज्ञानावरणमोहाः क्रोधमानमायालोभोदयजनिता रागद्वेषमोहाः सम्मग्दष्टेर्न संतीति पञ्च ।
 सम्मग्दष्टेर्न संतीति पञ्च । निर्विकारपरमानन्दरुग्त्रयप्रमाणपरमात्मोपादेयत्वे सति पदप्रत्ययान्तिरूपगत
 मन्तरादीरविकल्पस्य मूढव्यतिरेकनिर्णीतदोषरहितस्य तदनुमादि प्रथमसंवेगागुणकारणवर्तित्वेति पञ्च ।
 फस्मात् ! इतिचेत् केचनजानाघनंतगुणमदितरागेषु पदेसत्वे सति बीतरागसर्वज्ञप्रणीतपदद्वन्द्व्यपंचास्ति
 फायससतत्त्वनवपदार्थरूपिरूपस्य मूढव्यतिरेकनिर्णीदोरहितस्य—
 संवेओ णिव्येओ णिदा गहहय उपसमो भवी ।
 वण्डत्तं भणुंकेया गुणवसम्मसागुत्तस ॥

इति चेत् तेमिमंभावे ष्च वृञ्जति तेषां जीवगततरागादिभाष्यप्रत्ययानामभावे सति द्रव्यप्रत्ययेभ्युदयागतेभ्यपि
षीतरागपरमतामाधिकभावनापरिणताभेदरन्त्रयलक्षणभेदज्ञानस्य सद्भावे सति कर्मणा जीवा न भ्रम्यते
यतः कारणादिति । ततः स्थित नचतरद्रव्यकर्मास्त्रयस्योदयागतद्रव्यप्रत्ययाः कारणं, तेषां च जीवगता
रागादिभाष्यप्रत्ययाः कारणमिति कारणकारणव्याख्यात्वं ज्ञातव्यं ।

अथ यदुक्तं पूर्वं रागादिविकल्पोपाधिरहितपरमचैतन्यवत्कारलक्षणनिजपरमात्मपदार्थभावनारहितानां
बहिर्मुखजीवानां पूर्ववद्द्रव्यप्रत्ययाः नचतरकर्म भवति. तमेवार्थं दृष्टान्ताभ्यां दृश्यति—

आत्मस्ययातिः—रागद्वेषमोहा न संति सम्बन्धेः सम्बन्धेऽधिऽन्यान्वयानुपपत्तेः । तदभावे न तस्य
द्रव्यप्रत्ययाः पुद्गलकर्महेतुत्वं विभ्रति द्रव्यप्रत्ययानां पुद्गलकर्महेतुत्वस्य रागाद्यहेतुत्वात् । ततो हेत्वभावे
हेतुमदभावस्य प्रसिद्धत्वात् ज्ञानिनो नास्ति बंधः ।

अभ्यास्य शुद्धनयमुद्धतबोधीष्वहमैकाग्र्यमेव कल्पयति सदैव ये ते ।

रागादिमुक्तमनसः सततं भवतः पश्यति बंधविधुरं समयस्य सारं ॥ ११६ ॥

प्रप्युष्य शुद्धनयतः पुनरेव वे तु रागादियोगमुपयाति विमुक्तबीषाः ।

ते कर्म बंधमिह विभ्रति पूर्ववद्द्रव्याखरीः कृतविचित्रविकल्पजालं ॥ ११७ ॥

जह पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अणेयविहं ।

मंसवसारुहिरादी भावे उदरग्निमंसंयुक्तो ॥२०३॥

तह णाणिस्स दु पुवं जे वद्धा पचया बहुवियपं ।

वज्झंते कम्मं ते णयपरिहीणा दु ते जीवा ॥२०४॥

यथा पुरुषेणाहारो घृहीतः परिणमति सांज्ञेकविधं

मांसवसारुधिरादीन् भावान्, उदरग्निमंसंयुक्तः ॥ २०३ ॥

तथा ज्ञानिनस्तु पूर्वं वद्धा ये प्रत्यया बहुविकल्पं

बंधंतिः कर्म ते नयपरिहीनास्तु ते जीवाः ॥ २०४ ॥

भाष्यार्थेऽभिः—जह पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अणेयविहं यथा पुरेण गृही
ताहारः स परिणमति, अनेकविधं बहुप्रकारं, बहुप्रकारं किं ? मंसवसारुहिरादी भावे उदरग्निमंसंयुक्तो
मांसवसारुधिरादीन् पचयान् कर्मतापचान् परिणमति । कथंभूतः सन् । उदरग्निमंसंयुक्तः इति
दृश्यते गतः ।

तह णाणिस्स दु पुवं जे वद्धा पचया बहुवियपं वज्झंते कम्मं ते— तथैव च पूर्वोक्तोद-
रग्निमंसंयुक्ताहारघटनान् अग्रजानिभेतन्यलक्षणजीवस्य, नच विवेकिनः । पूर्वं वे वद्धाः, विप्यान्वदि
द्रव्यप्रत्ययाः, जीवगततरागादिनिरागमयुदराभिस्थानीयं लब्धा ते बहुविकल्पं कर्म भवति । पचय-
हीणा दु ते जीवा बंधो जीवानां संबन्धिनः प्रत्ययाः कर्म भवन्ति ते जीवाः । कथं भूताः । परममग्नि
लक्षणभेदज्ञानत्वात् शुद्धनयाद्बन्धः, प्युनाः । अथवा द्वितीयव्याख्यात्वं । ते प्रयसा भुज्जन्नेन
जारात् सकाशात् परिहीणा भिन्ना न च भवति । इदमत्र तात्पर्यं, निजशुद्धासम्बन्धकारकं कर्महेतुत्वं
समर्थशुद्धनयो विवेकिभिर्न त्याग्य इति । एवं कारणव्याख्यानमुपपन्नं तात्पर्यमुच्यते एव ।

इतिसमयसारव्याख्यानमुपस्थाप्य शुद्धमातृभूतिक्षणयायां तात्पर्यदृष्टौ समयस्यगायनिः पंचराट्टे
राखवपिपञ्चारेण पद्यः संवत्सविक्रमः समाप्तः ।

रागो दोषो मोहो य आसवा णत्थि सम्मदिट्ठिस्स ।
 तस्मा आसवभावेण विणा हेदू ण पच्चया होंति ॥२०१॥
 हेदू चदुवियप्पो अट्ठवियप्पस्स कारणं होदि ।
 तेसिं पिय रागादी तेसिमभावेण वज्झंति ॥२०२॥

रागो द्वेषो मोहश्च आस्रवा न संति सम्यग्दृष्टेः ।

तस्मादास्रवभावेन विना हेतवो न प्रत्यया भवंति ॥२०१॥

हेतुश्चतुर्विकल्पः, अष्टविकल्पस्य कारणं भवति ।

तेषामपि च रागादयस्तेषामभावे न वृष्यंते ॥ २०२ ॥

सात्पर्यदृष्टिः— रागो दोषो मोहो य आस्रवा णत्थि सम्मदिट्ठिस्स रागद्वेषमोहाः सम्मग्दृष्टेर्न भवंति, सम्यग्दृष्टिस्त्यान्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । तथा हि, अनन्तानुबन्धिः क्रोधमानमायालोभमित्येतदसंज्ञिता रागद्वेषमोहाः सम्यग्दृष्टेर्न संतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत् केवलज्ञानाद्यनन्तगुणसहितरूपत्वे पदेशत्वे सति बीतरागसर्षभप्रणीतपद्द्रव्यपंचास्तिकापसत्तत्त्वनवपदार्थरुचिरूपस्य मूढत्रयादिपंचविंशतिदोषरहितस्य—

संवेओ णिव्वेओ णिंदा गरुह्य उवसमो भत्ती ।

वप्पह्ठं अणुकंपा गुणहसम्मत्तजुत्तस्स ॥

इति गाथाकथितलक्षणस्य चतुर्थगुणस्थानवर्तिसरागसम्यक्त्वान्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा, अनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानावरणसंज्ञाः क्रोधमानमायालोभोदयजनिता रागद्वेषमोहाः सम्यग्दृष्टेर्न संतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत् निर्विकारपरमानन्दैकमुखलक्षणपरमात्मोपादेयत्वे सति पद्द्रव्यपंचास्तिकापसत्तत्त्वनवपदार्थरुचिरूपस्य मूढत्रयादिपंचविंशतिदोषरहितस्य तदनुसारी प्रज्ञासंभेदानुसंगस्यैवैवधर्मोदिविपरिणामिकाभिव्यक्तिः लक्षणस्य पंचमगुणस्थानयोग्यदेशचारित्र्याविनाभाषितरागसम्यक्त्वस्यान्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा अनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभोदयजनितरागद्वेषमोहाः सम्यग्दृष्टेर्न संतीति पक्षः । कस्मादिति चेत् चिदानन्दैकत्वभावशुद्धैवोपादेयत्वे सति पद्द्रव्यपंचास्तिकापसत्तत्त्वनवपदार्थरुचिरूपस्य मूढत्रयादिपंचविंशतिदोषरहितस्य तदनुसारिप्रज्ञासंभेदानुसंगस्यैवैवधर्मोदिविपरिणामिकाभिव्यक्तिः लक्षणस्य षष्ठगुणस्थानरूपसरागचारित्र्याविनाभाषितरागसम्यक्त्वस्यान्यथानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा अनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्ञलनक्रोधमानमायालोभोदयजनिताः प्रत्येकदकाः, रागद्वेषमोहाः सम्यग्दृष्टेर्न संतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत्— शुद्धबुद्धैकत्वभावरूपमोहादेयत्वे सति तद्योग्यत्वकीयशुद्धात्मसमाधिपञ्चात्ममहजानन्दैकत्वलक्षणमुखानुभूतिमात्रस्वरूपाऽप्रमत्तादिगुणजनितैर्बीतरागचारित्र्याविनाभूतबीतरागसम्यक्त्वस्यान्यथानुपपत्तेरिति ।

तथाचोक्तं—

आथा सम्यक्चारित्रे द्वितीया प्रत्ययानुवत्तं तृतीया सयमं तुर्था यथादयात्तं कृपारयः

इति गाथापूर्वार्द्धे व्याख्यानं गतं । तस्मा आस्रवभावेण विणा हेदू ण पच्चया होंति— अस्मात्तथायाः पूर्वार्धेऽपिनक्रमेण रागद्वेषमोहा न संति तस्मात्कारणात् रागादिरूपमाकाशत्वेन विना अस्मिन्मन्त्रेण, उदयमन्त्रेण वा, भावप्रत्ययाः सम्यग्दृष्टेर्न भवंतीति ।

हेदू चदुवियप्पो अट्ठवियप्पस्स कारणं होदि— मित्याचारितप्रमादकयादयोग्यत्वात् हेतुः, अनन्तानुबन्धिः क्रोधमानमायालोभमित्येतदसंज्ञिता रागद्वेषमोहाः सम्यग्दृष्टेर्न संतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत्— शुद्धबुद्धैकत्वभावरूपमोहादेयत्वे सति तद्योग्यत्वकीयशुद्धात्मसमाधिपञ्चात्ममहजानन्दैकत्वलक्षणमुखानुभूतिमात्रस्वरूपाऽप्रमत्तादिगुणजनितैर्बीतरागचारित्र्याविनाभूतबीतरागसम्यक्त्वस्यान्यथानुपपत्तेरिति ।

इति च तेरिमात्रेण सृष्टिर्न तेरा जीवगतरागादिभाषप्रययानामभावे सति इत्यप्रययेन्दुद्यागतेष्वपि
 र्वात्तरागपरममादिकम्यावनापरिणताभेदरानत्रयत्तद्व्यभेदज्ञानस्य सदभावे सति कर्मणा जीवा न भव्यते
 यः कारणमिति । ततः विद्यते नपतरद्वयकर्मोत्पत्तौदद्यागतद्वयप्रत्ययाः कारणं, तेरा च जीवगता
 रागादिभाषप्रययाः कारणमिति कारणकारणन्यासयानं ज्ञातव्यं ।

अथ यदुक्तं पूर्वं रागादिभिरुत्पत्तौपरिहिनपरमर्षतन्वचमकारलक्षणनिवपरमात्मपदार्थभाषनारहितानां
 सतिपुंनजीवानां पूर्ववदप्रययाः नपतरकर्म बभूविति, तमेवार्थं दृष्टात्तस्यार्थं दृश्यति—

आत्मव्यपारिः—रागद्वेषभेदा न संति साम्यद्वेषेः साम्यद्वेषित्वान्यधानुपगतैः । तदभावे न तस्य
 द्वयप्रययाः पुद्गलकर्महेतुत्वं विधति द्वयप्रययानां पुद्गलकर्महेतुवस्य एवाप्येद्व्युत्वात् । ततो हेत्वभावे
 हेतुमदभावात् प्रतिद्वयात् ज्ञानिनो नास्ति शेषः ।

अप्यास्य शुद्धनयमुद्धतयोपीचिह्नैकान्यमेव कलयति सदैव ये ते ।

रागादिमुक्तमनसः सततो मर्षतः पश्यति धयविभुरं समपस्य सारं ॥ १२१ ॥

प्रभुपु शुद्धनयतः पुनरेव च तु रागादिपोगन्मुवयति विमुक्तबीधाः ।

ते कर्म बधमिह विभ्रति पूर्ववदद्व्याखीः कृतविचित्रविकल्पजालं ॥ १२७ ॥

जह पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अजेयविहं ।

मंसवसारुहिरादी भावे उदरगिगसंजुत्तो ॥२०३॥

तह णाणिस्स दु पुब्बं जे वद्धा पच्चया बहुवियप्यं ।

वज्जते कम्मं ते नयपरिहीणा दु ते जीवा ॥२०४॥

यथा पुरसेणाहारो मृतिः परिणमति सोऽनेकविधं

मांसवसारुधिरादीन् भावान्, उदराग्निमंशुक्तः ॥ २०१ ॥

तथा ज्ञानिनस्तु पूर्व वद्धा ये प्रत्यया बहुविकल्पं

बभूवितिः कर्म ते नयपरिहीनास्तु ते जीवाः ॥ २०४ ॥

सात्पर्यदृष्टिः—जह पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अजेयविहं यथा पुरसेण मृही
 ताहारः स परिणमति, अनेकविधं बहुप्रकारं, बहुप्रकारं कि ! मंसवसारुहिरादी भावे उदरगिगसंजुत्तो
 मांसवसारुधिरादीन् पर्वान् कर्मणापन्नान् परिणमति । कथंभूतः सन् ! उदराग्निमंशुक्तः इति
 दृश्यते गतः ।

तह णाणिस्स दु पुब्बं जे वद्धा पच्चया बहुवियप्यं वज्जते कम्मं ते— तथैव च पूर्वोक्तोद्-
 दानिमंशुक्ताहारदृष्टिन अज्ञानिनक्षेपन्यलक्षणत्रावरण, नच विवेकिनः । पूर्वं ये वद्धाः, दिव्यात्वादि
 द्वयप्रययाः, जीवगतसमादिपरिणाममुद्गरानिस्थानीयं छन्द्या ते बहुविकल्पे कर्म बन्वति । नयपरि-
 हीणा दु ते जीवा येरा जीवानां सवेधिनः प्रययाः कर्म बन्वति ते जीवाः । कथं भूताः ! परमतमाधि
 लक्षणभेदज्ञानव्यात् शुद्धनयाद्वेषाः, ध्वनाः । अथवा द्वितीयव्याख्यानं । ते प्रापया भद्रुद्धतयेन
 जीवान् मकारान् परिहीणा भिजा न च बर्षति । इदमत्र तात्पर्यं, निबन्धुदात्मध्येयस्वरतर्ककर्मनिर्माण
 समर्पशुद्धतयो विवेकिभिरनं स्थाप्य इति । एवं कारणन्यास्यावमुद्यमेन गाथाचतुष्टयं गतं ।

इतिसमयसारव्याख्यानमुद्रयायां शुद्धात्मानुभूतिव्यख्यायां तात्पर्यदृष्टौ सप्तदशगाथाभिः पंचशष्टे
 शश्रवविषयकारेण पद्यः संवराधिकारः समाप्तः ।

रागो दोषो मोहो य आसवा णत्थि सम्मदिट्ठिस्स ।
 तस्सा आसवभावेण विणा हेदू ण पच्चया होंति ॥२०१॥
 हेदू चदुवियप्पो अट्ठवियप्पस्स कारणं होदि ।
 तेसिं पिय रागादी तेसिमभावेण वज्झंति ॥२०२॥

रागो द्वेषो मोहश्च आस्रवा न संति सम्मग्दृष्टेः ।
 तस्मादास्रवभावेन विना हेतवो न प्रत्यया भवंति ॥२०१ ॥
 हेतुश्चतुर्विकल्पः, अष्टविकल्पस्य कारणं भवति ।
 तेषामपि च रागादयस्तेषामभावे न बध्यन्ते ॥ २०२ ॥

तात्पर्यदृष्टिः— रागो दोषो मोहो य आस्रवा णत्थि सम्मदिट्ठिस्स रागद्वेषमोहाः सन्
 दृष्टेर्न भवंति, सम्मग्दृष्टिस्त्वान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः । तथा हि, अनन्तानुबंधिक्रोधमानमायालोभनिन्द्यादौ
 जनिता रागद्वेषमोहाः सम्मग्दृष्टेर्न संतीति पञ्च । कस्मात् ! इति चेत् केवलज्ञानाधननगुणसंनिधानेनैव
 पदेरात्वे सति धीतरागसर्वज्ञप्रणीतपदद्रव्यपंचास्तिकायसत्तत्त्वनवपदार्थरुचिरूपस्य मूत्रप्रयादिबंधविज्ञानी
 दोषरहितस्य—

संवेओ णिज्वेओ णिदा गरुह्य उवसमो भवी ।
 वण्णहं अणुकंपा गुणहसम्मद्युत्तस्य ॥

इति गाथाकथितकृष्णस्य चतुर्थगुणस्वानवतिसरारागसम्यक्त्वान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः । अथा,
 अनन्तानुबंधप्रत्याख्यानावरणमोहाः क्रोधमानमायालोभोदयजनिता रागद्वेषमोहाः सम्मग्दृष्टेर्न संतीति पञ्च ।
 कस्मान् ! इति चेत् निरिंकारपरमानंदैकमुक्कृष्णपरमात्मोपादेयत्वे सति पदद्रव्यपंचास्तिकायगणनात्
 मवरसार्थविकल्पस्य मूत्रप्रयादिबंधविज्ञातितोषरहितस्य तदनुसारि प्रथमसंवेगानुक्त्या देवधर्मादिसंवेगि
 बंधविज्ञानिककृष्णस्य पंचमगुणस्वानवतिसरारागसम्यक्त्वान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः ।
 अथा अनन्तानुबंधप्रत्याख्यादनप्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभोदयजनितरागद्वेषमोहाः सम्मग्दृष्टेर्न
 संतीति पञ्च । कस्मादिनि चेत् विद्वानंदैक्यमावस्तुज्ञोपादेयत्वे सति पदद्रव्यपंचास्तिकायगणनात्
 पदाधर्मविकल्पस्य मूत्रप्रयादिबंधविज्ञातितोषरहितस्य तदनुसारिप्रथमसंवेगानुक्त्या देवधर्मादिसंवेगि
 निन्द्यादिभुजस्य चतुर्थगुणस्वानवतिसरारागसम्यक्त्वान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः ।
 अथा अनन्तानुबंधप्रत्याख्यादनप्रत्याख्यानावरणमन्त्रजनक्रोधमानमायालोभनिन्द्यादौदयजनिताः प्रथमो
 दयः, रागद्वेषमोहाः सम्मग्दृष्टेर्न संतीति पञ्च । कस्मान् ! इति चेत्—सुदुर्बुद्धेः कश्चात्तरामोपादेयत्वे
 सति पदद्रव्यपंचास्तिकायगणनात्पदानुभूतिमात्रस्यत्वात्प्रथमसंवेगानुक्त्या देवधर्मादिसंवेगि
 निन्द्यादिभुजस्य चतुर्थगुणस्वानवतिसरारागसम्यक्त्वान्यधानुपपत्तेरिति ।

संवेगं च—

अथा सम्मग्दृष्टेर्न संतीति हेतुः । तस्मात् आस्रवभावेण विणा हेदू ण पच्चया होंति कस्मात्
 हेतुः । इति चेत्—सुदुर्बुद्धेः कश्चात्तरामोपादेयत्वे सति पदद्रव्यपंचास्तिकायगणनात्पदानुभूतिमात्रस्यत्वात्प्रथमसंवेगानुक्त्या देवधर्मादिसंवेगि
 निन्द्यादिभुजस्य चतुर्थगुणस्वानवतिसरारागसम्यक्त्वान्यधानुपपत्तेरिति ।

हेदू चदुवियप्पो अट्ठवियप्पस्स कारणं होदि । इति चेत्—सुदुर्बुद्धेः कश्चात्तरामोपादेयत्वे सति पदद्रव्यपंचास्तिकायगणनात्पदानुभूतिमात्रस्यत्वात्प्रथमसंवेगानुक्त्या देवधर्मादिसंवेगि
 निन्द्यादिभुजस्य चतुर्थगुणस्वानवतिसरारागसम्यक्त्वान्यधानुपपत्तेरिति ।

इति चेत् नेमिप्रभावेण प्रकृतं तेषां जीवगतसाक्षादिभावप्रत्ययानामभावे मति इत्यप्रत्ययेऽप्युदयागतेभ्यः
 र्वात्तरागपरमसाक्षादिकमात्रनापरिणताभेदरत्नत्रयलक्षणभेदज्ञानरस सद्भावे सति कर्मजा जीवा न भव्यते
 एतः कारणानि । ततः स्थितं नचत्तरद्वयवर्मास्यवयोदयागतद्वयभयपाः कारणं, तेषां च जीवगता
 साक्षादिभावप्रत्ययाः कारणानि कारणकारणव्याख्यानं ज्ञातव्यं ।

अथ यदुक्तं पूर्वं साक्षादिकत्वोनाधिरहितपरमधीत्यन्वयमकारलक्षणनिजपरमात्मपदार्थभावनारहितानां
 बहिर्मुखजीवानां पूर्ववदप्रत्ययाः नपत्तरकर्मं वञ्चति. तमेवार्थं इच्छाताम्यां इहवति—

आन्मरुयातिः—साक्षादेवमोहा न संति सम्बन्धेः सम्यग्दक्षितान्यथानुपगतेः । तदभावे न तस्य
 इत्यप्रत्ययाः पुद्गलकर्महेतुत्वं विभति इत्यप्रत्ययानां पुद्गलकर्महेतुत्वस्य साक्षादेहेतुत्वात् । ततो हेतुभावे
 हेतुमदभावस्य प्रतिद्वयात् ज्ञानिनो नास्ति संशयः ।

अस्यास्य शुद्धनयमुद्गतबोधचिन्तैकान्यथैव कलयति सदैव ये ते ।

साक्षादियुक्तमनसः सततं भवतः पश्यति बंधविपुरं समयस्य सारं ॥ १२६ ॥

प्रप्युय शुद्धनयनः पुनरेव चेत् साक्षादियोगमुपयाति निमुक्तरीत्याः ।

ते कर्म बंधनिह विभति पूर्ववदद्वयाख्यैः कृतविचित्रविकल्पजातं ॥ १२७ ॥

जह पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अणयविहं ।

मंसवसारुहिरादी भावे उदरगिमंसजुत्तो ॥२०३॥

तह पाणिस्त दु पुवं जे वदा पचया बहुवियपं ।

वज्जते कम्मं ते णयपरिहीणा दु ते जीवा ॥२०४॥

यथा पुरसेणाहारो गृहीतः परिणमति सोऽनेकविधं

मांसवसारुहिरादीन् भावान्, उदराग्निमंसयुक्तः ॥ २०३ ॥

तथा ज्ञानिभस्तु पूर्वं वदा ये प्रत्यया बहुविकल्पं

वञ्चतिः कर्म ते नयपरिहानास्तु ते जीवाः ॥ २०४ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—जह पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अणयविहं यथा पुरसेण गृही
 ताहारः स परिणमति, अनेकविधं बहुप्रकारं, बहुप्रकारं किं ? मंसवसारुहिरादी भावे उदरगिमंसजुत्तो
 मांसवसारुहिरादीन् पर्यायान् कर्मतापमान् परिणमति । कथंभूतः सन् ? उदराग्निमंसयुक्तः इति
 प्रश्नो गतः ।

तह पाणिस्त दु पुवं जे वदा पचया बहुवियपं वज्जते कम्मं ते— तथैव च पूर्वोक्तोद-
 राग्निमंसयुक्ताहारदशनेन अज्ञानिनोऽन्यलक्षणजीवस्य, नच विवेकिनः । पूर्वं जे वदाः, विषयात्वादि
 इत्यप्रत्ययाः, जीवगतसाक्षादिपरिणाममुद्रारविस्थानीयं लब्धा ते बहुविकल्पं कर्म वञ्चति । णयपरि-
 हीणा दु ते जीवा येषां जीवानां संशयिनः प्रत्ययाः कर्म वञ्चति ते जीवाः । कथं भूताः ? परमतामधि
 लक्षणभेदज्ञानरूपान् शुद्धनयाद्वेषाः, व्युत्ताः । अथवा द्वितीयव्याख्यानं । ते प्रत्यया अशुद्धनयेन
 जीवान् सकाशात् परिहीणा भिन्ना न च भवन्ति । इदमत्र तात्पर्यं, निजशुद्धात्मध्ययस्वरूपकर्मनिर्भूत
 समर्थशुद्धनयो विवेकिभिर्न त्वाश्व इति । एवं कारणव्याख्यानमुद्भव्येन गाथाचतुष्टयं गतं ।

इतिसमयसारव्याख्यानमुद्रयायां शुद्धात्मावृत्तिलक्षणायां तात्पर्यवृत्तौ ससद्वज्जगायाभिः पंचरुषे
 राग्रनविषयकारेण षष्ठः संवराभिकारः समाप्तः ।

आत्मख्यातिः— वदा तु शुद्धनयात् परिहीणो भवति धानी तदा तस्य रागादिसद्भावत् पूर्वस्य
द्रव्यप्रत्ययाः स्वस्य हेतुचहेतुसद्भावे हेतुमद्भावस्यानिवार्यत्वात् हानवरणादिभावैः पुष्टकर्म क्षयं परि-
यंति । न चैतदप्रसिद्धं ब्रह्मगृहीताहारस्योदरान्मिना एसधिरमासादिभावैः परिणामकारणस्य दर्शनत् ।

इदमेवात्र तात्पर्यं हेयः शुद्धनयो नहि नास्तिर्वधस्तदव्यागात् तत्त्वगाद्वैद्य एव हि ॥१२८॥

धीरोदरमाहिम्यमादिनिधने धोधे निबन्धन् घृतिं त्याज्यः शुद्धनयो न जातु कृतिभिः सर्वकृतः कर्त्तव्यः ।

तत्रस्थाः स्वमरीचिचक्रमाचिरालसंख्य निर्वेद्वहिः पूर्णं ज्ञानवनाद्यमवमचलं पर्यंति शान्तं महः ॥१२९॥

रागादीनां क्षयगति विगमात् सर्वतोप्याक्षवाणां नित्योद्योतं किमपि परमं वस्तु संप्रसृतोऽतः ।

स्मोत्स्कारैः स्वैरसविसरैः घ्राणयत्सर्वमाधानालोकांतादचटमनुत् ज्ञानमुन्मग्नमेतत् ॥१३०॥

इति आश्रयो निष्कातः ।

इति सप्तयसारव्याख्यायामात्मख्यातौ चतुर्थोऽङ्कः ॥

सात्पर्यवृत्तिः— तत्रैवं सति रंगभूमेः सक्ताशात्, शृंगाररहितपात्रवत्— शुद्धजीवस्वरूपेण सर्वं
निष्कातः । अथ धीतरागनिर्विकल्पसमाधिरूपा शुद्धांपयोगलक्षणा संवरपूर्विका निर्जरा प्रविशति
उवभोजमिदियेहि इत्यादिगायामादि कृत्वा दंडकान् विहाय पाठक्रमेण पंचाशद्वाद्यापयंतं पदसूत्रं
जराव्याख्यानं करोति । तत्र द्रव्यनिर्जराभावनिर्जराज्ञानशक्तिरस्यक्तीनां क्रमेण व्याख्यानं कर्त्तव्यं
इति पीठिकारूपेण प्रथमस्थले गाथाचतुष्टय । तदनंतरं ज्ञानवैराग्यशक्तेः सामान्यव्याख्यानं
संबंधोच्चि ण सेवादि इत्यादि द्वितीयस्थले गाथापंचक । ततः परं तयोरेव ज्ञानसम्प्राप्तिविशयं
परमाशुभित्तियंपि इत्यादि तृतीयस्थले सूत्रदशकं । ततश्च मतिश्रुताधिमनःपर्ययकेवजडज्ञानमनेरका
परमार्थसङ्गं मुक्तिकारणमूर्तं यत्परमात्मपदं, तत्पदं येन स्वसंबेदनज्ञानगुणेन लभ्यते तस्य सामान्यव्याख्यानं
गाणगुणैर्हि विहीणा इत्यादि चतुर्थस्थले सूत्राष्टकं । ततः परं तस्यैव ज्ञानगुणस्य विशेषविशयं
जाणी रागप्यजहो इत्यादि पंचमस्थले गाथा, चतुर्दश । तदनंतरं शुद्धनयमाश्रित्य चिदानन्दस्वभाव
दात्मभावनाश्रिताना निश्चयनिर्दशकाद्यष्टगुणानां व्याख्यानार्थं सम्मादिद्विजीवो इत्यादि षट्सुत्रे सूत्र-
षक कथयति, इति षडभिरुत्तराधिकारैः, निर्जराधिकारं समुदायपातनिका । तद्यथा,
अथ द्रव्यनिर्जरा कथयति ।

आर्यख्यातिः—अथ प्रविशति निर्जरा—

रागाद्यःचक्रोपतो निजधुरां शृत्वा परः संवरं कर्मागामि समन्तमेव भरतो दूराभिरंरन् स्वितः ।
भाग्बलं तु तदेव दग्धुमधुना व्यानुभते निर्जरा ज्ञानसंगतिरपाहृत नहि यतो रागादिभिर्दूरेति ॥१३१॥

उवभोजमिदियेहि द्वाणमचेदणाणमिदराणं ।

जं कुणादि सम्मदिष्टी तं सत्त्वं णिज्जरणिमित्तं ॥२०५॥

उवभोगमिदियैः द्रव्याणापचेनजानामिनरेपो ।

यत्करोति सत्त्वगृष्टिः, तत्सर्वं निर्जरानिमित्तं ॥२०५॥

गान्यपेवृत्तिः— उवभोजमिदियेहि द्वाणमचेदणाणमिदराणं जं कुणादि सम्मरी-
लस्यगृष्टिः कर्मा चिन्नाचेननद्रव्याणां संवधि यद्गन्तुर्भावे करोति । कैः कृत्वा ! पचेदियेदराणैः तं निज-
इतिनिश्च सत्त्वु निष्पादयेत्, यम् रागदंभोःफानां सङ्घातेन संभकारणमपि सत्त्वगृष्टेर्जीव्य एतन्नि-

१ सत्त्वगृष्टिः २ उवभोजमिदियेहि ३ द्वाणमचेदणाणमिदराणं ४ जं कुणादि सम्मरी-
लस्यगृष्टिः ५ कर्मा चिन्नाचेननद्रव्याणां संवधि यद्गन्तुर्भावे करोति । कैः कृत्वा ! पचेदियेदराणैः तं निज-
इतिनिश्च सत्त्वु निष्पादयेत्, यम् रागदंभोःफानां सङ्घातेन संभकारणमपि सत्त्वगृष्टेर्जीव्य एतन्नि-
१ सत्त्वगृष्टिः २ उवभोजमिदियेहि ३ द्वाणमचेदणाणमिदराणं ४ जं कुणादि सम्मरी-
लस्यगृष्टिः ५ कर्मा चिन्नाचेननद्रव्याणां संवधि यद्गन्तुर्भावे करोति । कैः कृत्वा ! पचेदियेदराणैः तं निज-

नामभावेन समस्तमपि निर्जैरानिमित्तं भवतीति । अत्राह शिष्यः— रागद्वेषमोहाभावे सति निर्जैरकारणं भणितं सम्मग्दष्टेषु रागादयः संति, ततः कथं निर्जैरकारणं भवतीति ! आस्मिन्पूर्वपक्षे परिहारः । अत्र-
 द्वेषे यस्तु ह्यस्या र्थतरागसाम्यदृष्ट्येहणे, तत्र तु परिहारः पूर्वमेव भणितः । कथमिति चेत् ! मिथ्यादृष्टे
 सकाशादतं यतसाम्यदृष्टेः, अननानुबंधिकोधमानमायालोममिथ्यालोमदयजनिता, श्रावकस्य वा प्रत्या-
 ह्वानप्रोधमानमायालोमोदयजनिता रागादयो न संतीत्यादि । किं च साम्यदृष्टेः भवरपूर्विका निर्जैरा
 भवति मिथ्यादृष्टेषु गजस्नानपत्, वंशपूर्विका भवति तेन कारणेन मिथ्यादृष्टपक्षेभ्यः साम्यदृष्टिरवधकः ।
 एवं ह्यन्यनिर्जैराभ्याह्वानरूपेण गाथा गता ।

अथ भावनिर्जैरास्वरूपमाख्याति—

आत्मरूपातिः— विरागस्योपभोगो निर्जैरायैव रागादिभाषाणां सद्भावेन मिथ्यादृष्टेयैतन्नाय
 ह्योपभोगो बंधनिमित्तं स्यात् । एतेन ह्यन्यनिर्जैरास्वरूपमावेदितं ।

अथ भावानिर्जैरास्वरूपमावेदयति—

दृष्वे उवभुजंते णियमा जायदि सुहं च दुक्खं च ।

तं सुहदुःखमुदिणं वेददि अह णिज्जरं जादि ॥२०६॥

दृष्वे, उपभुज्यमाने नियमाज्ञापते सुखं च दुःखं च ।

तस्तुखदुःखमुदीर्णं वेदयते अथ निर्जैरां यानि ॥२०६॥

सात्पर्यदृष्टिः— दृष्वे उवभुजंते णियमा जायदि सुहं च दुक्खं च उदयागतद्वयकर्मणि
 जीवेनोपभुज्यमाने सति नियमात् निश्चयात् सातासातोदयपदानं गुणदुःखं वा यत्तु एवमायत् एव जायते
 तापत् । तं सुहदुःखमुदिणं वेददि निदयरागस्यसंविधिभावेन, उत्पन्नयामार्थकमुगगाद्विषं तत्पुत्रं
 वा दुःखं वा समुदीर्णं सत् साम्यदृष्टिर्जीवो रागद्वेषो न दुर्बन् दृष्यदुःखा वेदयति । न च तन्मयोभूत्वा,
 अहं सुखी, दुःखीत्यादिमिति प्रत्ययेनानुभवति । अथ णिज्जरं जादि अथ अतो ततः कारणानिर्जैरा
 याति स्वस्वभावेन निर्जैराया निमित्तं भवति । मिथ्यादृष्टेः पुनः, उपादेयमुद्रा सुदृढं दुःखानिर्निमित्तं प्रस-
 येन बंधकारणं भवति । किं च यथा बौद्धि तन्मयो यथायं मरणं नेच्छति । तथापि तत्परंणं गृहीतं तन्
 मरणमनुभवति । तथा साम्यदृष्टिः, यथाप्यामोत्यसुखमुपादेयं च जानाति । विषयसुखं च इव जानाति
 तथापि परिश्रमाहोदयतत्परंणं गृहीतं सन् तदनुभवति, तेन कारणेन निर्जैराविमित्तं इमात्, इति
 भावनिर्जैराभ्याह्वानं गत ।

अथ बीनरागस्वमेहनज्ञानसामर्थ्यं दर्शयति—

आत्मरूपातिः— उपभुज्यमाने सति हि परहस्ये तन्निमित्तः सातासातद्विकल्पानतिक्रमणं वेदनायाः
 गुणरूपो दुःखरूपो ॥ नियमादेव जीवस्य भाव उदेति । स तु यत्र वेदने तदासिद्धादृष्टेः, रागादिभाषाणां
 सद्भावेन बंधनिमित्तं भूत्वा निर्जीवमाणोऽप्यजीवो सन् अत्र एव स्यात् । साम्यदृष्टेषु रागादिभाषाभावेन
 बंधनिमित्तमभूत्वा वेदनेन निर्जीवमाणोऽप्यजीवो गतिर्नैव स्यात् ।

तदज्ञानस्यैव सामर्थ्यं विरागस्य च वा किञ्च ॥१११॥

यजोऽपि कर्मणि कर्म मुक्तानोऽपि न कल्पते ।

अत्र ज्ञानसामर्थ्यं दर्शयति—

जह विसमुवभुजंता विजा पुरिमा ण मरणमुवयंति ।

पोग्गलकम्मस्सुदयं तह भुंजदि णेव वज्झदे पाणी ॥२०७॥

यथा विश्वप्रभुं ज्ञानात् सतां विदापुरुषा न मरणहृत्पर्यायि ।

इदमर्थेण उदयं तथा हंके नैव वपेत् ज्ञानो ॥ २०७ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—जह विमभुषभुञ्जता विज्ञापुसिषा ण मरणमुपयाति एत निरुद्धं जानाः संतो गारुडविद्यापुरुषाः, अमोचमंत्रसामर्थ्यात्, नैव मरणमुपयाति । पुग्गलकम्पभुदवं हा भुंजदि णेव वज्झदे णाणी तथा परमतत्वज्ञानी शुभाशुभकर्मकृतं मुक्ते तथपि निर्दिश्यन्तरे एक्ष्णभेदज्ञानामोषमंत्ररक्षणैव बध्यते कर्मणेति ज्ञानशक्तिय्याह्वयानं गतं । अथ संसारसरीरेभ्योऽपि परायं दर्शयति—

आत्मरूपातिः— यथा कश्चिद्विषयैः परेयां मरणकारणं विमभुषभुञ्जानोऽपि, अमोचमंत्रसामर्थ्यात् निरुद्धतच्छक्तित्वात् विच्यते, तथा अज्ञानिनां रागादिभागसद्भावेन बंधकारणं पुद्गलकम्पभुदवं नोऽपि अमोषज्ञानसामर्थ्यात् रागादिभावानामभावे सति निरुद्धतच्छक्तित्वात् न मरण्यते ज्ञानी । अथ वैराग्यसामर्थ्यं दर्शयति ।

**जह गजं पिवमाणो अरदिभावेण मज्जदि ण पुरिसो ।
दब्बुवभोगे अरदो णाणीवि ण वज्झदि तहेव ॥२०८॥**
यथा मयं पिवन् अरनिभावेन मापयति न पुच्छः ।
द्रव्यभोगे अरतो ज्ञान्यपि न बध्यते तथैव ॥२०८॥

सात्पर्यवृत्तिः— जह गजं पिवमाणो अरदिभावेण मज्जदि ण पुरिसो एत कश्चि पुण्ये कश्चिद्विषयैः परेयां मरणकारणं विमभुषभुञ्जानोऽपि, अमोचमंत्रसामर्थ्यात् निरुद्धतच्छक्तित्वात् विच्यते, तथा अज्ञानिनां रागादिभागसद्भावेन बंधकारणं पुद्गलकम्पभुदवं नोऽपि अमोषज्ञानसामर्थ्यात् रागादिभावानामभावे सति निरुद्धतच्छक्तित्वात् न मरण्यते ज्ञानी । अथ वैराग्यसामर्थ्यं दर्शयति ।

०१. ०१४ वैराग्यसामर्थ्यं विज्ञानेति—

ध्यायन्तवृत्तिः— यथा कश्चिद्विषयैः परेयां मरणकारणं विमभुषभुञ्जानोऽपि, अमोचमंत्रसामर्थ्यात् निरुद्धतच्छक्तित्वात् विच्यते, तथा अज्ञानिनां रागादिभागसद्भावेन बंधकारणं पुद्गलकम्पभुदवं नोऽपि अमोषज्ञानसामर्थ्यात् रागादिभावानामभावे सति निरुद्धतच्छक्तित्वात् न मरण्यते ज्ञानी ।

यथा मयं पिवन् अरनिभावेन मापयति न पुच्छः ।
द्रव्यभोगे अरतो ज्ञान्यपि न बध्यते तथैव ॥ १३१ ॥

**मेवंतोरिण मेवदि अमेवमाणोवि मेरगो कोरि ।
एवमेवदो कम्मवि णयपायरणोनि मो द्दोदि ॥२०९॥**
सात्पर्यवृत्तिः न बध्यते, अत्रापि नोऽपि मेरगः कश्चिन् ।
वज्झदेवता वज्झदेव न च वाच्यते इति सा भावि ॥२०९॥

सात्पर्यवृत्तिः— यथा कश्चिद्विषयैः परेयां मरणकारणं विमभुषभुञ्जानोऽपि, अमोचमंत्रसामर्थ्यात् निरुद्धतच्छक्तित्वात् विच्यते, तथा अज्ञानिनां रागादिभागसद्भावेन बंधकारणं पुद्गलकम्पभुदवं नोऽपि अमोषज्ञानसामर्थ्यात् रागादिभावानामभावे सति निरुद्धतच्छक्तित्वात् न मरण्यते ज्ञानी ।

कस्मिन् णय पापरणोक्ति सो होदि यथा कस्यापि परगृहादागतस्य विवाहादिप्रकरणेऽपि ताव-
स्ति तथापि विवाहादिप्रकरणस्यामित्वाभावात् प्राकरणिको न भवति । अन्यः पुनः प्रकरणस्तामी नृग्य-
तादिप्रकरणव्यापारमकुर्वणोऽपि प्रकरणरामसद्भावात् प्राकरणिको भवति । तथा परमतत्त्वज्ञानी
उपमानोप्यसेवको भवति । अज्ञानी जीवो रागादिसद्भावादसेवकोऽपि सेवक इति ।

अथ सम्यग्दृष्टिः स्वपरस्वरूपमेव विशेषेण जानाति—

आत्मरूपातिः—यथा कश्चित् प्रकरणे व्याप्रियमाणोऽपि प्रकरणस्यामित्वाभावात्, न प्राकरणिकः ।
अपरस्तु तत्रान्याप्रियमाणोऽपि तस्वामित्वात्प्राकरणिकः । तथा सम्यग्दृष्टिः पूर्वकर्मोदयसंपन्नान् विरयान्
सेवमानोऽपि रागादिभावानामभावेन विषयसेवनफलस्वामित्वाभावादसेवक एव । मिथ्यादृष्टिस्तु विरयान्-
सेवमानोऽपि रागादिभावानां सद्भावेन विषयसेवनफलस्वामित्वात्सेवकः ।

सम्यग्दृष्टेर्भवति नियतं ज्ञानवैराग्यशक्तिः स्वतःस्तुत्य फलवित्तुमयं स्थान्यरूपातिमुक्त्वा ।

यस्माद् ज्ञान्वा ध्यतिरुमिदं तत्रवतः सं परं च स्वस्मिन्नास्ते विरमति परासर्वता रागयोगात् ॥११४॥

सम्यग्दृष्टिः विशेषेण स्वपरावेवं तावजानाति—

पुण्ड्रकर्म कोहो तस्स विवागोदयो हवदि एतो ।

ण दु एस मज्झभावो जाणगभावो दु अहमिको ॥११०॥

पुण्ड्रकर्म क्रोधस्वस्य विपाकोदयो भवति एषः ।

नस्वेष मय भावः, ज्ञायकभावः स्वस्वहमेकः ॥११०॥

सात्पर्यवृत्तिः—पुण्ड्रकर्म कोहो तस्स विवागोदयो हवदि एतो पुण्ड्रकर्मरूपो योऽसौ
द्रव्यक्रोधी जीवे पूर्ववद्विच्छिद्यति तस्य विच्छिद्यपाको विपाकः फलरूप उदयो भवति । ॥ क. ! सांतामतरा
प्रथमभूत एषः, अक्षमाकरो भावः क्रोधः णदु एस मज्झभावो जाणगभावो दु अहमिको न वैव
मय भावः, कस्मान् ! इति चेत् टंकोत्कीर्णपरमानदज्ञानमर्कभावोऽहं यतः । किं च—पुण्ड्रकर्मरूपो द्रव्य-
क्रोधस्तदुदयजनितो यथाक्षमाकरूपः स भावक्रोधः । इति व्याख्यानं पूर्वमेव कृतं तिष्ठति कथं ! इति चेत्
पुण्ड्रकर्मिहो द्रव्यं तस्सत्तीभावकर्मणं तु इत्यादि । एवमेव च क्रोधपदपरिवर्तनेन मानमायायो-
भरागद्वैरमोदकर्मनोवचनकायश्रोत्रचक्षुर्माणरसनस्पर्शनसंज्ञायोद्धारण्यणि व्याख्येयानि । तेनैव
प्रकारेणान्यान्यपि, असंख्येयलोकमात्रप्रमितानि विभावपरिणामस्थानानि वर्जनीयानि ।

अथ कथं तय स्वरूपं न भवतीति पृष्टे सति भेदभावनारूपेणोत्तरं ददाति—

आत्मरूपातिः—अग्नि किल रागो नाम पुण्ड्रकर्म तदुदयविपाकप्रभवोयं रागरूपोभावः, न पुन-
र्यम स्वभावः । एष टंकोत्कीर्णज्ञायकत्वभावोहं । एवमेव च रागपदपरिवर्तनेन द्वैरमोदक्रोधमानमायानो-
भकर्मनोःकर्मनोवचनकायश्रोत्रचक्षुर्माणरसनस्पर्शनसंज्ञायणि योद्हा व्याख्येयानि, अनया द्विरा अन्यान्य-
प्युक्तानि । एवं च सम्यग्दृष्टिः स्व जानन् रागं मुक्त्वा नियमान्ज्ञानवैराग्याभ्यां संपन्नो भवति ।

कंह एस तुज्झ ण हवदि विविहो कम्मोदयफलविवागो ।

परदव्याणुवओगो णदु देहो हवदि अण्णाणी ॥१११॥

कथमेव तव न भवति विविधः कर्मोदयफलविपाकः ॥

परद्रव्याणामुपयोगो न तु देहो भवति अज्ञानी ॥१११॥

रागी सम्पदष्टिर्न भवतीति कथयति —

आत्मरूपातिः—ने कर्मोदयविपाकप्रमवा विविधा भावा न ते मर्म ररमावाः । एष टयोत्कर्षिक-
शापफलाभावे ।

कथ रागी न भवति सम्पदष्टिरिति चेत्—

परमाणुमिच्छियं पि हु रागादीणं तु विज्जदे जस्स ।

णवि सो जाणदि अप्पा णयं तु सव्वागमधरोवि ॥२१४॥

अप्पाणमयाणंतो अणप्पयं चैव सो अयाणंतो ।

कह होदि सम्पदिट्ठी जीवाजीवे अयाणंतो ॥२१५॥ युग्मं

परमाणुमाप्रमपि सत्तु रागादीनां तु विषते पस्स ।

नावि स ज्ञानात्प्राप्तानं सर्वागमधरोऽपि ॥ २१४ ॥

आत्मानमनानन् अनात्मानमपि सोऽजानन् ।

कथं भवति सम्पदष्टिर्भाषाजीवावजानन् ॥ २१५ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—परमाणुमिच्छयंपि च रागादीणं तु विज्जदे जरस परमाणुमाप्रमपि रागादीनां
॥ विषये पस्स इत्ये इ स्पष्टं णवि सो जाणदि अप्पाणयं तु सव्वागमधरोऽपि मत्त परमात्मतत्त्व-
ज्ञानाभावात्, दृढबुद्धेकत्वभाव परमाणानं न जानाति, नानुभवति । कथभूतोऽपि सर्वागमधरोऽपि सिद्धांत
सिद्धांतोऽपि । अप्पाणमयाणंतो अणप्पयं चैव सो अयाणंतो स्वसरोदनज्ञानवलेन सहजानर्दफ-
समार्थं दृढात्मानमजानन्, तथैवाभाषयंथ दृढात्मनो भिन्नरागादिस्वप्नमात्मानं जानन् कद् होदि
सम्पदिट्ठी जीवाजीवे अयाणंतो स पुरयो जीवाजीवस्वरूपमजानन् सन् कथ भवति सम्पदष्टिः !
न कथमपीति ।

रागी सम्पदष्टिर्न भवतीति मणितं भवतिः । तर्हि चतुर्थपंचमगुणस्थानवर्तिनः, तीर्थकर कुमर-
भरत-सगर-राम-गोइवाद्यः सम्पदष्टयो न भवति !, इति । तस्य मिथ्यादृष्टयपेक्षया त्रिचत्वारिंशत्प्रकृतीनां
बंधाभावात् सरागसम्पदष्टयो भवति । कथ ! इति चेत् चतुर्थगुणस्थानवर्तिनां जीवानां अनतानुययि
क्रोधमानमायालोममिथ्यात्वोदयजनितानां पाशणोरत्तदिसमानानां रागादीनामभावात् । पंचमगुणस्थानवर्तिनां
पुनर्जीवानां, अग्रनाष्टमानश्रीधमानमायालोमोदयजनितानां भूमिरत्तदिसमानानां रागादीनामभावात्, इति
पूर्वमेव मणितमस्ते । अत्र ॥ प्रथं पंचमगुणस्थानानुपरितनगुणस्थानवर्तिनां धीतरागसम्पदष्टीनां मुक्य-
दृष्ट्या प्रहर्षं सरागसम्पदष्टीनां मीणवृत्त्यति व्याख्यानं सम्पदष्टिभ्याख्यायानकाळे सर्वत्र सात्पर्येण ज्ञातव्यं ।
अथ भाविने भोगं ज्ञानी न प्राप्नुतीति कथयति—

आत्पर्यदृष्टातिः—यस्य रागाद्यज्ञानमाशानां ऐच्छतोऽपि विषते सज्जावः, अयन्तु ॥ श्रुतयेवद्विनद-
शोऽपि तयापि ज्ञानमयभाशानामभावेन न जानात्यात्मानं । यत्त्वात्मानं न जानाति सोऽनात्मानमपि न
जानाति स्वरूपपरस्परसत्तामत्ताम्याभेकस्य वस्तुनो निर्धीयमानत्वात् । ततो च आत्मानात्मानो न जानाति
स जीवाजीवो न जानाति । यस्तु जीवाजीवो न जानाति स सम्पदष्टिरेव न भवति । ततो रागी ज्ञानामा-
यात् भवति सम्पदष्टिः ।

आतमारप्रतिपादममी रागिणो निश्चयताः मुक्ता फलिनपदमग्द तदि युष्पत्तयंराः ।

एतैततः पदमिदमिदं यद् अितम्पयानुः दृढः दृढः स्वरसभरतः स्तायिमाव चयेति ॥२१६॥

बुधोऽनागतं ज्ञानी नोकीभ्रतीति चेत्—

जो वेददि वेदिज्जदि समए समए विणस्सदे उहयं ।
तं जाणगो दु णाणि उभयमवि ण कंखदि कयावि ॥२१६॥

यो वेदयते वेद्यते समये समये विनश्यत्युभयं ।

तद् ज्ञायकस्तु ज्ञानी, उभयमपि न कांक्षति कदाचिद् ॥ २१६ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो वेददि वेदिज्जदि समए समए विणस्सदे उहयं योत्तो एगत्तिं फर्ती वेदयत्यनुभवति यस्तु सातोदयः कर्मतापन्नं वेद्यते तेन रागादिविकल्पेन, अनुभूयते । तदु अर्थपर्यायापेक्षया समये समये प्रति विनश्वरं तं जाणगो दु णाणी उभयंपि ण कंखदि क तदुभयमपि वेद्यवेदकरूपं वर्तमानं भाविनं च विनश्वरं जानन् सन् तत्त्वज्ञानी नाकांक्षति न कां चिदपि । अथ तत्रैवाप्यनारूप्याणि निष्प्रयोजनग्रंथानिमित्तानि शरीरविषयं भोगनिमित्तानि च ए यसानानि परमात्मतत्त्ववेदी न बांछति, इति प्रतिपादयति—

आत्मरूपातिः—ज्ञानी हि तावद्ब्रह्मत्वात् स्वभावभावस्य टंकोर्त्कीर्णकज्ञापकभावो विनो यी तु वद्यवेदकभावो तां त्व्यन्नप्रचरित्वादिभावभावानां क्षणिकौ भवतः । तत्र यो भावि कांक्षन् भावं वेदयते स यावद्भवति तावत्कांक्षमाणो भावो विनश्यति । तस्मिन् त्रिनेत्रे वेदको भावः किं वेद यदि काक्षमाणवेद्यभावपृष्ठभाविनमन्यं भावं वेदयते । तदा तद्भवनात्पूर्वं विनश्यति कस्तं वेदने ? वेदकभावपृष्ठभावी भावोन्यस्तं वेदयते तदा तद्भवनात्पूर्वं स विनश्यति । किं स वेदयते ? इति कां भाववेदानानवस्था तां च विजानन् ज्ञानी किंचिदेव कांक्षति—

वेद्यवेदकविभावचलत्वाद्यद्यते न खलु कांक्षितमेव

तेन कांक्षति न किंचन विद्वान् सर्वतोप्यतिविरक्तिरुपैति । ११७ ।

तथाहि—

बंधुवभोगनिमित्तं अज्ज्ञवसानोदयेसु णाणिस्स ।
संसारदेहविसएसु णेव उप्पज्जदे रागो ॥ २१७ ॥

बंधुवभोगनिमित्तेषु, अप्यवसानोदयेषु हानिनः ।

संसारदेहविषयेषु नैवात्पद्यते रागः ॥ २१७ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—बंधुवभोगनिमित्तं अज्ज्ञवसानोदयेसु णाणिस्स णेव उप्पज्जदे रागो अस्मिन्वेदनज्ञानिनो जीवस्य रागाद्युदयेषु, अप्यवसानेषु बंधुनिमित्तं भोगनिमित्तं वा नैकोऽप्ये कस्यभूतव्यप्यवसानेषु ? संसारदेहविसएसु निष्प्रयोजनबंधुनिमित्तेषु संसारविषयेषु, भोगनि मि त्तेषु वा । इदमत्र तात्पर्यं भोगनिमित्तं स्तोकमेव पाठं करोत्ययं जीवः । निष्प्रयोजनानुभवने कर्तव्यं ज्ञातिमस्यवन् । तथा चोक्तमप्यानलशुभं—

बंधुवभोगदेहादाग्राह्याः परकलत्रादेः आप्यानमप्यानां शासति त्रिगशासने विस्तरः ॥ १ ॥
अप्यने कर्म अप्यति तदप्युक्तमाद्ये—

संज्ञान्दृश्यान्कर्मप्रपाणात्पदीयं चेतो निमज्जति मनोरथमागरेऽग्निम् ।

तत्रार्थेनमत्र चकारात् न किंचित्किं तदुपरं भवति वदन्त्यामथयस्य ॥ १ ॥

देहोऽज्ज्ञान-अन्योऽनकालमुनेर्विभवं यकोऽहमिति ते स्मृतिगतगा ।

अत्र स्मृतेर्देह मया परमः समष्टे कौमुद्युनी तत्र अवेदिकथा प्रमृते ॥ २ ॥

अप्यने कर्म अप्यति तदप्युक्तमाद्ये—

कंयदि कलुसिदभूदो दुकामभोगेहि मुण्डितो संतो ।

णय भुंजंता भोगे बंधदि भावेण कम्माणि ॥ १ ॥

इति ज्ञान्वा, अपप्यानं त्यक्त्वा च शुद्धामस्वरूपे म्यान्यमिति भावार्थः ।

अथ सिध्दान्तरागादिरूपमप्यनं मम परिग्रहो न भवति, इति पुनरपि भेदज्ञानरुक्तिं देहात्म-
रुक्तिं च प्रकटयति-

आत्मरूपाणि:—इह शत्रुव्यवमानोदयाः कनरोऽपि संसारविषयाः, कनरोपि शरीरविषयाः । तत्र
एनरे संसारविषयाः, ततरे बंधनिमित्ताः । एनरे शरीरविषयाश्चनरे तूयभोगनिमित्ताः । एनरे बंधनिमित्ता-
स्ततरे रागद्वेषमोहायाः । एनरे तूयभोगनिमित्ताश्चतरे मुग्धदुःखायाः । अयामिदं सर्वमिदं ज्ञानिनो नास्ति
रागः । मानादप्यन्यभाष्येन टकीयार्थैकज्ञापकभाष्यस्वभाष्य तस्य ताप्रतिषेधात् ।

ज्ञानिनो न हि परिग्रहभावं कैर्मरागरमत्किमपि
रागयुक्तिरकपायितवन्नं स्वीकैतैव हि बहिर्लुण्ठीह । ११८ ।
ज्ञानवान् एवरेततोऽपि यतःस्यात् सर्वगागमवर्जनशीलः
उप्यने सकलकर्मभिरप्य कर्ममप्यपतिसोऽपि तनो न । ११९ ।

मज्झं परिग्रहो यदि तदो अहमजीविदं तु गच्छेच्च ।

णादेव अहं जह्या तस्या ण परिग्रहो मज्झ ॥ ११८ ॥

मम परिग्रहो यदि ततोऽहमजीवितां तु गच्छेत् ।

ज्ञानैवाहं यस्मान्ममम परिग्रहो मम ॥ ११८ ॥

सारपर्यवृत्तिः—मज्झं परिग्रहो यदि तदो अहमजीविदं तु गच्छेच्च एतच्छब्दोऽहमजीवि-
दं तस्यभाष्य मम यदि सिध्दान्तरागादिकं परद्वयं परिग्रहो भवति ततोऽह, अजीविता अहं एतच्छब्दो
न चाहं अजीवो भवामि । णादेव अहं जह्या तस्या ण परिग्रहो मज्झ परमः परद्वयमेव तस्य
परद्वय मम परिग्रहो न भवतीत्यर्थः ।

अथ किं तत्परमात्मपरमिति पृच्छति-

आत्मतत्त्वानिः—यदि परद्वयमहं परिगृणीतां तदात्परमेकाजीवी मयाही एव एतत् । अहमहं,
परमेकाजीवस्यामुप्य एवमीत्या । अजीविता तु य एवमीत्या । अहमहं । अहमहं । अहमहं । अहमहं ।
एतेषु । मम तु एको हायक एव आहः, य. एव, अहमहं एवमि, ततो मयाहमहं एव एतद्वय एव
भवामि, त परद्वयं परिगृणामि, अर्थं च मे निश्चयः । वि. म. १८ ।—

आदत्ति दव्यभावे अंधिरे मोक्षुण गिण्ह नव पिपदं ।

धिरमेगामिमं भावं उवल्लभंतं महावेण ॥ २१९ ॥

आत्मनि द्रव्यभावावस्थितानि सुखवा एतानि नव विषयं ।

स्थिानेकधिरं भावं उवल्लभंतं महावेण ॥ २१९ ॥

साधपर्यवृत्तिः—आदत्ति द्रव्यभावे अंधिरे मोक्षुण अन्धकारेण मोक्षं लभते, अन्धकारेण
भावकर्मणि च यानि विषयं तानि विवक्षयति, इति विद्वद्वक्तव्यं इत्युक्ते हे मया द्रव्यं, य. एव द्रव्यं
एवं तत्र गिपदं धिरमेगामिदं भावं उवल्लभंतं महावेण अथ, आदत्तं द्रव्यं मोक्षं लभते

१ अहं-विषयकं मयाहं विद्वत्, एव अहमहं एवमहमहं च एव एवमहमहं च एवमहमहं च
२ अहं-हेतुः हेतुः अहमहमहमहमहं । ३ अहमहमहमहमहं, अहमहं एवमहं च

रूपं । नियतं, निश्चितं । पुनरपि कथंभूतं ? स्थिरं, अविनश्वरं । एकं, असहायं । इदं प्रयत्नं किं विशिष्टं ? उपलभ्यमानं, अनुभूयमानं । केन कृत्वा ? परमात्मसुखसंवेत्तिरूपसत्सत्वेन अध ज्ञानी परद्रव्यं जानातीति भेदभावनां प्रतिपादयति—

आत्मरूपातिः—इह खलु भगवत्यात्मनि बहूनां द्रव्यभानानां मध्ये ये किञ्च, अभ्यमानाः, अनियतत्वावस्थाः, अनेके, क्षणिकाः, व्यभिचारिणो भावाः, ते सर्वेऽपि स्वस्वस्थानं भवितुमशक्यत्वात्, अपदभूताः । यस्तु तत्त्वभावेनोपलभ्यमानः, नियतत्वात्, अभ्यभिचारी भावः, स एक एव स्वयं स्थायित्वेन स्थानं भवितुं शक्यत्वात् पदभूतः । ततः भावान् मुक्त्वा स्थायिभावभूतं, परमार्थरसतया स्वदमानं ज्ञानमेकमेवेदं स्थायं ।

एकमेव हि तत्त्वाद्यं विप्रेदामपदं पदं अपदान्येव भासते पदान्यान्पानि वैतुः । ॥ १४ ॥
एकं ज्ञापकमावनिर्मेरमहात्वादं समासादयन् स्वादं द्वंद्वमयं विधातुमसहः स्वं ब्रह्मतिष्ठति
आत्मात्मानुभवानुभावविषयो धैर्यद्विवेकोदयं सामान्यं कल्पयत्किञ्चैव सकलं ज्ञानं नयन्
कुतो ज्ञानी न परं गृह्णातीति चेत्—

**को नाम भणिज्ज बुहो परदब्बं मममिदं ह्वदि दब्बं
अप्पाणमप्पणो परिग्गहं तु णियदं वियाणंतो ॥ २२९ ॥**

को नाम भणेद्वुधः परद्रव्यं ममेदं भवति द्रव्यं ।

आत्मानपात्मनः परिग्रहं तु नियतं विज्ञानम् ॥ २२० ॥

सात्पर्यंहातिः—को नाम भणिज्ज बुहो परदब्बं मममिदं ह्वदि दब्बं परदब्बं
तीति नाम एतदमहो वा को भूवात् ? बुधो ज्ञानी न कोपि । किं कुर्वन् ? अप्पाणमप्पणो परि
पदं विषाणंतो विद्वान्देवताभावशुद्धामानभेय, आत्मनः परिग्रहं विज्ञानम् नियतं निधिष्यति
अपत्यं च मे निधयः, देवरागादि मम परिग्रहे न भवतीति भेदज्ञानं निरूपायती—

आत्मरूपातिः—पणो हि ज्ञानी योहि यस्य स्यो भावः स तस्य स्यः स तस्य स्थानं
परदब्बं देवताः, आत्मानपात्मनः परिग्रहं तु नियतेन जानाति । ततो न ममेदं स्वं मय
इति परद्रव्यं न परिगृह्णाति । अनेकमपि न तत्परिगृह्णाति ।

**छिन्नदु वा भिज्जदु वा णिज्जदु वा अह्व जादु विप्पलय
जसा तद्वा गच्छदु तद्वावि ण परिग्गहो मज्झ ॥ २३० ॥**

छिन्ना वा विज्जना वा नीपना अथवा पातु विपलयं ।

वस्त्राणस्मान् गच्छन् तथापि न परिग्रहो मय ॥ २३१ ॥

सात्पर्यंहातिः—छिन्नदु वा विज्जदु वा भिज्जदु वा अह्व जादु विपलयं विपलयं
अथ विपलयं वा विपलयं वा केन विदुः । अथवा विपलयं विपला गच्छन्, पणो
देवता गच्छन्, अह्वयेण परिग्रहो मय अन्वयः । पणान् मयान् कल्पयन् । गच्छन् तदा
अह्वयेण न मय । पणान् ? इति भेदं दर्शयति । परमात्मनः परिग्रहो, मय न
भवति चेत् विपलयं ।

१ विपलयं वा विपलयं वा केन विदुः । अथवा विपलयं विपला गच्छन्, पणो
२ विपलयं वा विपलयं वा केन विदुः । अथवा विपलयं विपला गच्छन्, पणो

स्वधाममुने सतोर्षं दर्शयति—

आत्मज्ञानिः—छिद्यतां वा भिद्यतां वा नीयतां वा विप्रत्ययं यातु वा यतस्ततो गच्छतु वा तथा-
पि न परद्रव्यं परिगृह्णामि । यतो भ परद्रव्यं मम एवं नाहं परद्रव्यस्य स्वामी । परद्रव्यमेव परद्रव्यस्य एवं
परद्रव्यमेव परद्रव्यस्य स्वामी । अहमेव मम एवं अहमेव मम स्वामीति जानाति ।

इत्थे परिग्रहमयास्य समन्मेव सामान्यतः स्वपरयोरविवेकहेतुं ।

अज्ञानमुक्तिगुणना अयुना विदोषाद् भूयस्तमेव परिहर्तुमयं प्रयत्नः ॥ १५२ ॥

एदस्मि रदो णिचं संतुष्टो होहि णिचमेदस्मि ।

एदेण होहि तित्तो तो होहदि उत्तमं सोक्खं ॥ २२२ ॥

एतास्मिन् रतो नित्यं संतुष्टो भव नित्यमेतस्मिन् ।

एतेन भव त्त्तो तर्हि भविष्यति तत्रोत्तमं सौख्यं । २२२ ।

हात्पर्यवृत्तिः— एदस्मि रदो णिचं संतुष्टो होहि णिचमेदस्मि एदेण होहि तित्तो हे भव्य
पंचेदियमुखनिवृत्ति इत्या निर्विकल्पयोगवलेन स्वभाविकपरमात्ममुखं रतो भव संतुष्टो भव, तृप्तो भव, नित्यं
सर्वकालं तो होहदि उत्तमं सुखं तत्तस्मात्प्राप्तमनुभवात् तत्रोत्तममश्रयं मोक्षमुखं भविष्यति ।

अथ मतिश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलज्ञानाभेदरूप परमार्थसंज्ञं मोक्षकारणभूतं यत्परमात्मपदं तत्समस्त-
हृदयितादादिविकल्पजाडरहितं परमयोग्यात्तादेयात्मानुभवति, इति प्रतिपादयति—

आत्मरूपानिः एतास्मानेव सत्य आत्मा यावदेतज्ज्ञानमिति निश्चित्य ज्ञानमात्र एव नित्यमेव रति-
मुपैहि । एतावत्येव सत्यासीः, यावदेतज्ज्ञानमिति निश्चित्य ज्ञानमात्रेणैव नित्यमेव सतोपमुपैहि । एतावदेव
सत्यमनुभवनीयं यावदेव ज्ञानमिति निश्चित्य ज्ञानमात्रेणैव नित्यमेव तृप्तिमुपैहि । अथैव तत्र तन्निष्पेयात्म-
रतास्य, आत्मसंतुष्टस्य, आत्मतृप्तस्य च वाचात्मगोचरं सौख्यं भविष्यति । तत्र तत्क्षण एव त्वमेव स्वयमेव
द्रव्यसि मा अन्यान् प्राप्स्यीः ।

अचित्तानिः स्वयमेव देवधियन्माश्रितामणिरिव यस्म त् ।

सर्वार्थनिष्ठागतया विधत्ते ज्ञानी किमन्यस्य परिग्रहेण ॥१५३॥

आभिणिसुदोहिमणकेवलं च तं होदि एकमेव पदं ।

सो एतो परमदो जं लहिदुं णिब्बुदिं जादि ॥ २२३ ॥

आभिनिज्ञोधिकश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलं च तद्वदवत्येकमेव पदं ।

स एव परमार्थः, यं लब्ध्वा निर्वृत्तिं याति ॥ २२३ ॥

हात्पर्यवृत्तिः— आभिणिसुदोहिमणकेवलं च तं होदि एकमेव पदं मतिश्रुतावधिमनःपर्यय-
केवलज्ञानाभेदरूपं यत्तन्निष्पेयं, एकमेव पदं । परं किं तु यथादित्यस्य ज्ञानावरणतारतम्यवशेन प्रकाराभेद
भवति । तथा मतिज्ञानावरणदिभेदकर्मवशेन मतिश्रुतज्ञानार्थि

लहिदुं णिब्बुदिं जादि स एव लोकप्रसिद्धः पंचज्ञानाभेदरूप
याति उभय इत्यर्थः । एवं ज्ञाननक्तिरामवदात्तविशेषवि
पर्ययं तस्यैव परमात्मपदस्य प्रकारप्रज्ञो योगी ज्ञानगुणः, तस्य

अथ मत्यादिपंचज्ञानाभेदरूपं माश्रान्योक्षकारणभूतं
मतपर्यवृत्तिरुपेक्षाया अयि स्वयमेवज्ञानगुणेन

सो एतो प
गुर्थं लब्ध्वा जीव
अत
॥

स्वयं । निपतं, निभितं । पुनरपि कथंभूतं ! स्थिरं, अविनष्टं । एकं, अमहायं । इदं प्रशशीभूतं । पुनरपि किं विशिष्टं ! उपलभ्यमानं, अनुभूयमानं । केन कृत्वा ! परमा ममुरत्संविचिरूपसत्त्वेद्वानुमानसभावेनेति ।
 अथ इती परद्रव्यं जानातीति भेदभावनां प्रतिपादयति—

आत्मरूपानिः—इह खलु भगवत्कामनि बहूनां इत्यभावात्तानां मध्ये वे किञ्च, अतस्सभावेनोपल-
 भ्यमानाः, अनिपतत्वावस्थाः, अनेके, क्षणिकाः, व्यभिचारिणो भ्राताः, ते सर्वेऽपि सपमस्वारिचेन स्वातुः
 स्थानं भवितुमशक्यत्वात्, अदभूताः । यस्तु तस्सभावेनोपलभ्यमानः, निपतत्वावस्थाः, एकः, निरः,
 अन्वभिचारी भ्राता, स एक एव स्वयं स्वानिचेन स्थानं भवितुं शक्यत्वात् परभूतः । ततः सर्वानेकस्वामि-
 भवात् मुक्त्वा स्वामिभावभूते, परमार्थमतया स्वदमानं ज्ञानमेकमेवेदं स्वयं ।

एकमेव हि तत्सत्त्वं विद्वान्महर्षेः परं भेदज्ञानेव भासते परद्रव्याभ्यानि पैतृरः । १४० ।
 एकं ज्ञानकमन्तनिर्भरमहास्वादं ममामादयन् स्वयं ब्रह्मस्य विधातुमसहः स्वं वस्तुशक्तिं विदन् ।
 आत्मानमुपलभ्यमानुभवविषयो भेदज्ञानविशेषोऽयं सामान्यं कृतपक्षिणैः सकृत् ज्ञानं नपश्येत्कदा ॥४१॥
 कुतो इती न परं गूढातीति चेत्—

को नाम भणिज्ज बुहो परद्रव्यं मममिदं हवदि द्रव्यं ।
 अप्याणमप्यणो परिगहं तु णियदं वियाणंतो ॥ २२० ॥

को नाम भणेद्रुपः परद्रव्यं ममेदं भवति द्रव्यं ।
 आत्मानवाच्यः परिग्रहं तु निपतं विमानत् ॥ २२० ॥

श्लोकार्थानिः—को नाम भणिज्ज बुहो परद्रव्यं मममिदं हवदि द्रव्यं परद्रव्यं मम भ-
 णीति इत्युक्त्या को भुवन् ? कुतो इती न कोपि । किं कुर्वन् ? अप्याणमप्यणो परिगहं तु णि-
 दं विद्यास्यो विद्वान्भेदज्ञानवस्तुज्ञानमेव, आत्मानः परिग्रहं विज्ञानं निपतं निभितमिति ।

अत्र न वे विद्या, देवतादि मम परिग्रहो न भवतीति भेदज्ञानं निष्ठापयति—

आत्मानवाच्यः—यने हि इती कोहि यम्य एवो भावः न तस्य स्वः न तस्य स्तामीति नातत-
 त्वात्परत्वात्, आत्मानवाच्यः परिग्रहं तु निपतं जानाति । ततो न ममेदं स्वं माहमप्य एवो
 इति एतदं न परिग्रहोति । अनेदमपि न तपरिग्रहायि ।

उत्तदु वा भिज्जदु वा णिज्जदु वा अह्व जादु विपलयं ।
 जज्ञा त्त्ता गच्छदु तद्दवि ण परिगहो मज्ज ॥ २२१ ॥

उत्तदु वा विपलयं वा नीपती भवता यातु विपलयं ।
 एकात्मत्वात् गच्छदु भवति न परिग्रहो मय ॥ २२१ ॥

श्लोकार्थानिः—उत्तदु वा भिज्जदु वा णिज्जदु वा अह्व जादु विपलयं विपला वा हि न
 अस्तु विपला वा हि न अह्व जादु वा अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं
 अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं
 अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं
 अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं

१. अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं
 २. अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं
 ३. अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं अह्व जादु विपलयं

स्वयामुखे संतोषं दर्शयति—

आत्मरूपाग्निः—द्विपता वा भिद्यता वा नीयता वा विप्रलयं यातु वा यतस्ततो गच्छतु वा तथा-
पि न परद्रव्यं परिगृह्णामि । यतो न परद्रव्यं मम एवं नाहं परद्रव्यस्य स्वामी । परद्रव्यमेव परद्रव्यस्य स्व-
परद्रव्यमेव परद्रव्यस्य स्वामी । अहमेव मम एवं अहमेव मम स्वामीति जानाति ।

इत्थं पारिग्रहमपास्य समस्तमेव सामान्यतः स्वपरयोरभिवेकहेतु ।

अज्ञानमुद्दिशतुमना अधुना विद्येयाद् भूयस्तमेव परिहर्तुमयं प्रवृत्तः ॥ १४२ ॥

एदस्मि रदो णिच्चं संतुष्टो होहि णिच्चमेदस्मि ।

एदेण होहि तित्तो तो होहदि उत्तमं सोक्खं ॥ २२२ ॥

एतास्मिन् रतो नित्यं संतुष्टो भव नित्यमेतस्मिन् ।

एतेन भव हसो तर्हि भविष्यति तत्रोत्तमं सौख्यं । २२२ ।

सात्पर्यवृत्तिः— एदस्मि रदो णिच्चं संतुष्टो होहि णिच्चमेदस्मि एदेण होहि तित्तो हे मय्य-
पेक्षेद्विपमुत्तनिष्ठात्तु हत्वा निर्विकल्पयोगवलेन स्वाभाविकपरमाण्वमुख्ये रतो भव संतुष्टो भव, तृप्तो भव, नित्यं
सर्वकालं तो होहदि उत्तमं सुखं ततस्त्वस्मादात्मसुखानुभवनात् तत्रोत्तममाशय मोक्षमुखं भविष्यति ।

अथ मतिश्रुतायधिमनःपर्ययकेवलज्ञानभेदरूप परमार्थसङ्गं मोक्षकारणभूतं यत्परमाण्वपदं तत्समस्त-
हर्षविषादादिविकल्पजालरहितं परमयोगान्यासादेवात्मानुभवति, इति प्रतिपादयति—

आत्मरूपारतिः— एतावानेव सत्य आत्मा यावदेतज्ज्ञानमिति निश्चित्य ज्ञानमात्र एव नित्यमेव रति-
भुविहि । एतावन्नेव मत्वाग्नीः, यावदेतज्ज्ञानमिति निश्चित्य ज्ञानमात्रेणैव नित्यमेव संतोषमुपैहि । एतावदेव
सत्यमनुभवनीयं यावदेव ज्ञानमिति निश्चित्य ज्ञानमात्रेणैव नित्यमेव तृप्तिमुपैहि । अपेक्षं तव सत्नित्यमेवात्म-
रतस्य, आत्मसंतुष्टस्य, आत्मनृत्तस्य च वाचामगोचरं सौख्यं भविष्यति । तच्च तत्क्षण एव त्वमेव स्वयमेव
द्रक्ष्यसि मा अन्यान् प्राप्तीः ।

अचित्यराक्तिः स्वयमेव देवस्मिन्प्राप्तधितामणिवेव यस्म त् ।

सर्वार्थसिद्धामतया विषये ज्ञानी किमन्यस्य परिग्रहेण ॥१४३॥

आभिणिसुदोहिमणकेवलं च तं होदि एकमेव पदं ।

सो एसो परमदो जं लहिदुं णिव्वुदिं जादि ॥ २२३ ॥

आभिनिशोपिकथुनरधिमनःपर्ययकेवलं च तद्भवत्येकमेव पदं ।

स एव परमार्थः, यं लब्ध्वा निर्वृत्तिं याति ॥ २२३ ॥

सात्पर्यवृत्तिः— आभिणिसुदोहिमणकेवलं च तं होदि एकमेव पदं मतिश्रुतायधिमनःपर्यय-
केवलज्ञानभेदरूपं यत्सन्निधयेन, एकमेव पदं । परं किं तु यथादित्यस्य मेघावरणतारतम्यवरोन प्रकारभेदा
भवन्ति । तथा मतिज्ञानावरणादिभेदकर्मवरोन मतिश्रुतज्ञानादि भेदमिन्न ज्ञातं भो एसो परमदो जं
लहिदुं णिव्वुदिं जादि स एव लोकप्रसिद्धः पंचज्ञानभेदरूपः परमार्थः यं परमार्थं लब्ध्वा जीवो निर्वृत्तिं
याति एतत् इत्यर्थः । एवं ज्ञानज्ञानिद्वैराग्यपञ्चक्रियविशेषविवरणरूपेण सूत्रदशकं गते । अत उच्चं गाथाष्टक-
पर्वत तस्यैव परमाण्वपदस्य प्रकाशको योगी ज्ञानगुणः, तस्य सामान्यविवरणं करोति । तद्यथा

अथ मत्वादिपञ्चज्ञानभेदरूपं माध्वन्मोक्षकारणभूतं यत्परमः मरुद, तत्पदं शुद्धामानुभूतिरूप-
मतत्पञ्चरणादिस्वयं कृत्वा अपि स्वनेवेदनज्ञानगुणेन विना न लभत इति कथयति—

तात्पर्यवृत्तिः—अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो णाणीय णिच्छदे धम्मं अपरिग्रहो भणितः कोसी ! अनिच्छः । तस्य परिग्रहो नास्ति यस्य बहिर्दैन्येधिच्छा बांछा मोहो नास्ति । तेन कारणेन स्वसंबंदनज्ञानी दुद्रोपयोगरूपं निश्चयधर्मं विहाय द्रुमोपयोगरूपं धर्मं पुण्यं नेच्छति । अपरिग्रहो दुधम्मस्स जाणगो तेण सो होदि ततः कारणानुष्णरूपधर्मस्यापरिग्रहः सन् पुण्यमिदं ममस्वरूपं न भवतीति ज्ञात्वा तद्रूपेणापरिणमन्, अतन्मयो भवन् दर्पणे विम्बस्येव ज्ञापक एव भवति ।

आत्मरूपानिः—इच्छा परिग्रहः तस्य परिग्रहो नास्ति यस्येच्छा नास्ति, इच्छान्वजानमयो भावः, अज्ञानमयो भावस्तु ज्ञानिनो न भवति, ज्ञानिनो ज्ञानमय एव भावोऽस्ति, ततो ज्ञानी, अज्ञानमयस्य भावस्य इच्छाया अभावात् धर्मं नेच्छति । तेन ज्ञानिनो धर्मपरिग्रहो नास्ति । ज्ञानमयस्यैकस्य ज्ञापकभावस्य भावाद् धर्मस्य केवलं ज्ञापक एवायं स्यात् ।

अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो णाणीय णिच्छदि अहम्मं ।

अपरिग्रहो अधम्मस्स जाणगो तेण सो होदि ॥ २२६ ॥

अपरिग्रहोऽनिच्छो भणितो ज्ञानी च नेच्छत्यधर्मं ।

अपरिग्रहोऽधर्मस्य ज्ञापकस्तेन स भवति ॥ २२६ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो णाणीय णिच्छदि अहम्मं अपरिग्रहो भणितः, स फः । अनिच्छः-तस्य परिग्रहो नास्ति यस्य बहिर्दैन्येषु, इच्छा बांछा नास्ति । तेन कारणेन स्वसंबंदनी विषयकपापरूप अधर्मं पाप नेच्छति । अपरिग्रहो अधम्मस्स जाणगो तेण सो होदि तत्र एव कारणत्—विषयकपापरूपस्याधर्मस्याऽपरिग्रहः सन् पापमिदं मम स्वरूपं न भवतीति ज्ञात्वा तद्रूपेणापरिणमन् दर्पणे विम्बस्येव ज्ञापक एव भवति । एवमेव च, अधर्मपरिग्रहेनेन रागद्वेषभोधाधमनमाणाधर्मकर्मनोऽधमनोवचनकायधोत्रचक्षुर्माणरसनरसनामंज्ञानि तत्तदसागूत्राणि व्यादयेयानि । तेनैव प्रवारेण द्रुमाद्द्रुमसंकरविकल्पपरहितानंतज्ञानादिगुणस्वरूपद्रुमात्मनः प्रतिपन्नभूतानि श्यादयेयानि देवादेवदेवदेवदेवदेवप्रमितानि विभावपरिणामस्थानानि वर्जनीयानि ।

आत्मरूपानिः—इच्छा परिग्रहः तस्य परिग्रहो नास्ति यस्येच्छा नास्ति, इच्छान्वजानमयो धर्मः । अज्ञानमयो भावस्तु ज्ञानिनो नास्ति ज्ञानिनो ज्ञानमय एव भावोऽस्ति । ततो ज्ञानी, अज्ञानमयस्य भावस्य इच्छाया अभावात् अधर्मं नेच्छति तेन ज्ञानिनः, अधर्मपरिग्रहो नास्ति ज्ञानमयस्यैकस्य ज्ञापकभावस्य भावाद्धर्मस्य केवलं ज्ञापक एवायं स्यात् । एवमेव चाधर्मपरिग्रहेनेन रागद्वेषभोधाधमनमाणाधर्मकर्मनोऽधमनोवचनकायधोत्रचक्षुर्माणरसनरसनामंज्ञानि शोडता व्यादयेयानि, अनया दिशाऽप्यन्वेष्यन्ते ।

धम्मच्छि अधम्मच्छी आयासं मुत्तमंगपुब्बेमु ।

संगं च तहा णेयं देवमणुअतिारियणेरइयं ॥ २२७ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—अपरिग्रहो भणितो कोऽसौ ! अनिच्छः तस्य परिग्रहो नास्ति यस्य बहिर्दैन्येषु आकांक्षा नास्ति तेन कारणेन परमपरज्ञानी विज्ञानदेवत्वभाव द्रुमोपयोग विहाय धर्मसंभ्रंरणदंगपूर्वगतधुनकात्प्राप्तपरिग्रहद्वेषमनुत्तिविषयनरत्वादिभिर्भावदसांसेच्छति इति देव इत्यर्थः । एव कारणच्छिपवे निष्परिग्रहो भू वा तद्रूपेणापरिणमन् सन् दर्पणे विम्बस्येव ज्ञापक एव भवति ।

अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो जमणं तु णिच्छदे णाणी ।

अपरिग्रहो दु अमणस्स जाणगो तेण सो होदि ॥ २२८ ॥

अपरिग्रहोऽनिच्छो भणितोऽशनं च नेच्छति ज्ञानी ।

अपरिग्रहस्त्वशनस्य ज्ञायकस्तेन स भवति ॥ २२८ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो अमणं च णिच्छदे णाणी अपरिग्रहो भणितः स कः ? अनिच्छः । तस्य परिग्रहो नास्ति यस्य बहिर्द्वेष्येण इच्छा मूर्छा ममत्वं नास्ति । इच्छा स्वज्ञानमयो भावः स च ज्ञानिनो न संभवति । अपरिग्रहो दु असणस्त जाणगो तेण सो होवि तत एव कारणात् आत्ममुखे ततो भूत्वा अशनवियये निष्परिग्रहः सन् दर्पणे विम्बस्येव अशनायाहारस्य वस्तुनो वस्तुरूपेण ज्ञायक एव भवति । न च रागरूपेण ग्राहक इति ।

आत्मवृत्तिः—इच्छा परिग्रहः तस्य परिग्रहो नास्ति यस्येच्छा नास्ति, इच्छास्वज्ञानमयो भावः, अज्ञानमयो भावस्तु ज्ञानिनो नास्ति । ज्ञानिनो ज्ञानमय एव भावोऽस्ति । ततो ज्ञानी, अज्ञानमयस्य भावस्य इच्छाया अभावात्, अशनं नेच्छति तेन ज्ञानिनोऽशनपरिग्रहो नास्ति ज्ञानमयस्यैकस्य ज्ञायकभावस्य भावादशनस्य केवलं ज्ञायक एवायं स्यात् ।

अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो पाणं च णिच्छदे णाणी ।

अपरिग्रहो दु पाणस्त जाणगो तेण सो होदि ॥ २२९ ॥

अपरिग्रहो अनिच्छो भणितः पानं च नेच्छति ज्ञानी ।

अपरिग्रहस्तु पानस्य ज्ञायकस्तेन स भवति ॥ २२९ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो पाणं तु णिच्छदे णाणी अपरिग्रहो भणितः कोसो ? अनिच्छः । तस्य परिग्रहो नास्ति यस्य बहिर्द्वेष्येष्वाकांक्षा तुष्णा मोह इच्छा नास्ति । इच्छा स्वज्ञानमयो भावः स च ज्ञानिनो न संभवति अपरिग्रहो दु पाणस्त जाणगो तेण सो होदि ततः कारणात् स्वाभाविकरूपमानंदमुखे ततो भूत्वा विविधपानकवियये निष्परिग्रहः सन् दर्पणे विम्बस्येव वस्तुस्वरूपेण ज्ञायक एव भवति, न च रागरूपेण ग्राहक इति ।

तथा चोक्तं—

णव छाड सा दु अहुं ण सरीरसय वयदुते जहुं णाणहं संजमहं साणहं चैर मुंजंति ॥१॥

अरकाभरकणिमित्तं इसिणो मुंजंति पाणधारणिमित्त पाणा धम्मणिमित्त धम्मं हि चरति मोरगहं॥१॥
अथ परिग्रहत्यागव्याख्यानमुपसंहरति—

आरमणपानिः—इच्छा परिग्रहः, तस्य परिग्रहो नास्ति यस्येच्छा नास्ति, इच्छास्वज्ञानमयो भावः

अज्ञानमयो भावस्तु ज्ञानिनो नास्ति । ज्ञानिनो ज्ञानमय एव भावोऽस्ति । ततो ज्ञानी, अज्ञानमयस्य भावस्य इच्छाया अभावात् पानं नेच्छति । तेन ज्ञानिनः पानपरिग्रहो नास्ति ज्ञानमयस्यैकस्य ज्ञायकभावस्य भावात् केवलं पानस्य ज्ञायक एवायं स्यात् ।

इंवाडु एदु विविहे सव्वे भावेय णिच्छदे णाणी ।

जाणगभावो णियदो णीरालंवाय सव्वत्थ ॥ २३० ॥

इत्यादिकांश्च विविधान् सर्वान् भावासेच्छति ज्ञानी ।

ज्ञायकभावा नियतः निराशंसश्च सर्वत्र ॥ २३० ॥

तात्पर्यवृत्तिः—इदं दू गदु विविहे सव्वे भावेय णिच्छदे णाणी इत्यादिनां उपाया-

पान् पानादिवहिर्मायात् सर्वतः परमात्मतत्त्वज्ञानी नेच्छति । अनिच्छन् स कथंभूतो भवन् ? जाणम
 भारो णीयदो गिराळंबोय सञ्चत्य टंकोच्छीर्णपरमानंदजायकैक्यभाव एव भवति निपनो नि-
 क्षितः । पुनश्च कथंभूतो भवति जगत्त्रये काटत्रयेऽपि मनोवचनकार्यैः कृतकारितानुमितैश्च बाधाम्पंतरपरि-
 ग्रहरूपे चेतनाचेतनपरद्रव्ये सर्वत्र निराळंबोऽपि, अनतज्ञानादिगुणस्वरूपे स्वस्वभावे पूर्णकटदा इव साळंबन
 एव तिष्ठतीति भावार्थः ।

अथ ज्ञानी वर्तमानमाविभोगेषु बाँडां न करोतीति कथयन्—

आत्मरूपातिः— एवमादयोऽप्येऽपि बहुप्रकाशः परद्रव्यस्य ये महात्मान् सर्वानेव नेच्छन्ति ज्ञानी
 तेन ज्ञानिनः सर्वेषामपि परद्रव्यमात्रानां परिग्रहो नास्ति इति सिद्धं ज्ञानिनांऽन्यतन्निष्पीमहव । अथैव
 मयमसोपभावांतरपरिग्रहद्रव्यत्वात् उदात्तसमस्ताज्ञानः सर्वत्राप्यन्यतनिराळंबो भूत्वा प्रतिनिपतटट्टेत्वा-
 र्णैकहायकभावः सन् साक्षादिज्ञानधनमात्मानमनुभवति ।

पूर्वबद्धनिजकर्मविपाकाद् ज्ञानिनो यदि भवत्पुत्रभोगः ।

तद्भवन्वथ च रागवियोगान्मूनमिति न परिग्रहमाथ ॥ १३७ ॥

उपपणोदयभोगे विओगबुद्धीय तस्म सो णिंघं ।

कंखामणागदस्स य उदयस्स ण कुव्वदे णाणी ॥ १३१ ॥

उत्पन्नोदयभोगे वियोगबुद्ध्या तस्य स नित्य ।

कांक्षामनागतस्य चोदयस्य न करोति ज्ञानी ॥ १३१ ॥

तात्पर्यबुद्धिः— उपपणोदयभोगे वियोगबुद्धीय तस्म सो णिंघं उत्पन्नोदयभोगे विदो-
 द्विध हेतुबुद्धिर्भवति 'तस्य तस्मिन् भोगविषये पट्टःगमस्येत्तथेद इति वचनात्' इति चोमी निरतिरिक्तं
 रससंपदनज्ञानी नित्य सर्वकार्यं कंखामणागदस्सय उदयस्य ण बुद्धदे णाणी स एव ज्ञानी, अनतज्ञान-
 निदानबधकरूपभाविभोगोदयस्याकांक्षां न करोति । किं च विशेषः य एव भोगोदयभोगादिभेद-
 स्तपरद्रव्यनिराळंबनो भावपरिणामः स एव स्वमवेदनज्ञानगुणो भवति । तेन ज्ञानगुण-
 पुत्रः क्वाति पूमा-साम-भोगाकांक्षात्पनिदानबधादिविभावरहितः सन् जगत्त्रये काटत्रयेऽपि सर्वत्र वचन-
 कार्यैः कृतकारितानुमितैश्च विषयमुत्पन्नदशामनावासितं चित्तं मुक्त्वा पुद्गलबोधने चोदयभोग-
 गुणेन वासितं दक्षितं मूर्तिं परिष्यन् तन्मयं तुल्यं सन् सततं चित्तं ज्ञानात् भवति स एव कंखामणागद-
 पर्ययकेवलज्ञानाभेदरूप परमार्थद्रव्याभिधेय साक्षाम्मोक्षकारणभूतं पुद्गलमर्तितं
 बीनतागधर्मप्यानपुद्गलप्यानस्वरूपं स्वसंबन्धपुद्गलमरद परमात्ममार्गभवेन अनुभवति न चोदय । एतत् पर-
 मात्मरदमनुभवति तादात्तं परमात्मरदस्वरूपं बोधं लभते । कस्मात् ? इति चेत् उत्पन्नोदयभोग-
 भवति यतः कारणत् इति । एवं स्वमवेदनज्ञानगुणं विना मयादिदकज्ञानविषय-
 न लभ्यते इति विशेष्यःक्यानमुख्यत्वेन सूत्राटक गत ।

अध्यातंते तस्यैव ज्ञानगुणस्य अनुदयभोगपर्ययं पुनरपि विदोदयभोगे कतेने । एतत् इति
 सर्वत्रयेषु बीनतागधार्कर्मणा न चित्तने सतागणादज्ञानी चित्तने, इति ज्ञानिदयभोगे—

आत्मरूपातिः— कर्मोदयोदयभोगात्वात् अनीतः प्रपुत्रको जाणो वा स न ? तस्मिन्मयात् अ-
 तादादेव सन् परिग्रहात् विभक्तिं । अनतज्ञाने काटत्रयस्य एव परिग्रहात् विदुवत् । इत्युक्तं स
 कित्तं रागबुद्ध्या प्रवर्तमान एव तथा स्यात् । अथ प्रपुत्रक कर्मोदयोदयो इतिदे एतदुक्तं ज्ञाने-
 मानो एतः, ज्ञानिनोऽज्ञानमयभक्त्य रागबुद्धेरभवात् । विदोदयभोगे केवलं प्रवर्तमाने स चित्तं च परि-
 ग्रहः स्यात् । ततः प्रपुत्रकः कर्मोदयोदयो ज्ञानिनः परिग्रहो न भवेत् । अतस्तत् स चित्तं इतिने

सात्पर्यवृत्तिः—द्रव्यकर्म किङ्कर्म भवति रागादिभिर्भावपरिणामाः कालिकासंज्ञा ज्ञातव्याः सम्प-
दर्शनज्ञानचारित्र्यत्रयं भेदाभेदरूपं परमोपमं जानीहि इति ।

ज्ञाणं हवेद् अग्नी त्वयरणं भक्तली समस्त्रादौ ।

जीवो हवेद् लोहं धमियव्यो परमजोर्इहिं ॥२३६॥

ध्यानं मरत्यधिः तपश्चरणं मत्सा समारुपाते ।

मीवो भवति छोहं धमितव्यः परमयोगिभिः ॥ २३६ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—बीतरागनिर्विकल्पसमाधिरूपं ध्यानमभिर्भवति । द्वादशविधतपश्चरणं भद्रा ज्ञातव्या ।
आसन्नधन्यजीवो छोहं भवति । स च धन्यजीवः पूर्वोक्तसम्यक्त्वादीपधर्मोनाग्निभ्या संयोगं कृत्वा
द्वादशविधतपश्चरणमन्वया परमयोगिभिः धमितव्यो ध्यातव्यः । इत्यनेन प्रकारेण यथा सुवर्णं भवति तथा
मोक्षो भवतीति संदेहो न कर्तव्यो भद्रचार्वाकमतानुसारिभिरिति ।

अथ ज्ञानिनः संसृष्टद्यतेन बंधामावं दर्शयति—

भुंजतस्सवि दब्बे सच्चित्ताचित्तमिस्सिये विविहे ।

संस्वस्स सेदभावो णवि सफदि किण्हगो काडुं ॥ २३७ ॥

तह णाणिस्स दु विविहे सच्चित्ताचित्तमिस्सिए दब्बे ।

भुंजत्तस्सवि णाणं णवि सफदि रागदो णेदुं ॥ २३८ ॥

जइया स एव संस्वो सेदसहावं तयं पजहिदूण ।

गच्छेज्ज किण्हभावं तइया सुफत्तणं पजहे ॥ २३९ ॥

जह संस्वो पोग्गलदो जइया सुफत्तणं पजहिदूण ।

गच्छेज्ज किण्हभावं तइया सुफत्तणं पजहे ॥ २४० ॥

तह णाणी विय जइया णाणसहावत्तयं पजहिदूण ।

अण्णाणेण परिणदो तइया अण्णाणदं गच्छे ॥२४१॥

ज्ञानस्यापि विविधानि सच्चित्ताचित्तमिधितानि द्रव्याणि ।

संतस्य श्वेतभावो नापि द्रव्यते कृष्णकः कर्तुं ॥ २३७ ॥

तथा ज्ञानिनांऽपि सच्चित्ताचित्तमिधितानि द्रव्याणि ।

ज्ञानस्यापि ज्ञानं त्रयं द्रव्यते रागतां नेतुं ॥२३८॥

यदा स एव संस्वः श्वेतस्वभावं तर्कं प्रहाय ।

गच्छेत् कृष्णभावं तदा शुक्लत्वं प्रमत्तात् ॥ २३९ ॥

यथा संस्वः पौद्गलिकः यदा शुक्लत्वं प्रहाय ।

गच्छेत् कृष्णभावं तदा शुक्लत्वं प्रमत्तात् ॥ २४० ॥

तथा ज्ञान्यपि यदि ज्ञानस्वभावं तर्कं प्रहाय ।

अज्ञानेन परिणतस्तदा अज्ञानतां गच्छेत् ॥ २४१ ॥

(एतद्गणितगणितानुसृत्य अत्यन्तव्यापि १ ख. पुस्तके ज्ञानान्तर्यामिण्यन्तर्द्वेषि षटः । १ भावेव भावकदापी

तास्पर्यदृष्टिः—यथा सजीवस्य संख्यस्य श्वेतभावः कृष्णीकर्तुं न शक्यते । किं कुर्वाणस्यापि ! भुञ्जानस्यापि । कानि ? कर्मतापन्नसच्चित्तचित्तमिश्राणि विविधद्रव्याणीति व्यतिरेकदृष्टांतगाथा गता ।

तथा तेनैव प्रकारेण ज्ञानिनो जीवस्य बीतरागस्वसंबन्धनलक्षणभेदज्ञानं, रागन्वमज्ञानत्वं नेतुं न शक्यते अस्मात् ? स्वभावस्यान्यथाकर्तुमशक्यत्वात् । किं कुर्वाणस्यापि ? भुञ्जानस्यापि । कानि स्वर्कामगुणस्थाना-
वस्थापोग्यानि सच्चित्तचित्तमिश्राणि विविधद्रव्याणि । ततः कारणात् चिरंतनवद्धकर्मनिर्जरेव भवति ।
नवतरस्य संवर इति व्यतिरेकदृष्टांतगाथा गता । अन्यव्यतिरेकसम्बन्धेन सर्वत्र विधिनिर्णयौ ज्ञातव्यौ इति ।

यथा यदा स एव पूर्वोक्तः सजीवशंखः कृष्णपरद्रव्यलेपवशात्, अंतरंगस्वर्कयोपादानपरिणामार्थिनः
सन् श्वेतस्वभावत्वं विहाय कृष्णभावं गच्छेत् तदा शुद्धत्वं त्यजति । इत्यन्वयदृष्टांतगाथा गता ।

तथैव च यथा निर्जीवशंखः कृष्णपरद्रव्यलेपवशात् अंतरंगोपादानपरिणामार्थिनः सन् श्वेत-
स्वभावत्वं विहाय कृष्णभावं गच्छेत् तदा शुद्धत्वं त्यजति । इति निर्जीवशंखनिमित्तं द्वितीयान्वयदृष्टांत-
गाथा गता ।

तथा तेनैव प्रकारेण ज्ञानी जीवोऽपि हि स्फुटे स्वकीयप्रज्ञापराधेन बीतरागज्ञानस्वभावत्वं विहाय
मिथ्यात्वरगाद्यज्ञानभावेन परिणतो भवति तदा स्वस्थभावव्युत्तः सन्नज्ञानत्वं गच्छेत् । तस्य संवरपूर्विका
निर्जरा नास्तीति भावार्थः—इत्यन्वयदृष्टांतगाथा गता ।

अथ सरागपरिणामेन बंधः, तथैव बीतरागपरिणामेन मोक्षो भवतीति दृष्टांतदार्ष्टान्त्यां समर्थयति—
आत्मरूपातिः—यथा खलु शंखस्य परद्रव्यमुपभुञ्जानस्यापि न परेण श्वेतभावः कृष्णीकर्तुं शक्यते
परस्य परभावतत्त्वनिमित्तत्वानुपपत्तेः ।

तथा किञ्च ज्ञानिनः परद्रव्यमुपभुञ्जानस्यापि न परेण ज्ञानमज्ञानं कर्तुं शक्यते परस्य परभावतत्त्वनिमि-
त्तत्वानुपपत्तेः । ततो ज्ञानिनः परापराधनिमित्तो नास्ति बंधः ।

यथा च यदा स एव शंखः परद्रव्यमुपभुञ्जानोऽनुपभुञ्जानो वा श्वेतभावं प्रहाय स्वयमेव कृष्णभावेन
परिणमेते तदास्य श्वेतभावः भयंकृतः कृष्णभावः स्यात् ।

तथा यदा स एव ज्ञानी परद्रव्यमुपभुञ्जानोऽनुपभुञ्जानो वा ज्ञानं प्रहाय स्वयमेवाज्ञानेन परिणमेते
तदास्य ज्ञानं स्वयंकृतमज्ञानं स्यात् । ततो ज्ञानिनो यदि (!) आपराधनिमित्तो बंधः ।

ज्ञानिन् कर्म न जातु कर्तुमुचितं किञ्चित्थाप्स्यन्ते भुञ्जे हत न जातु मे यदि परं दैर्मुक्त एवामि मोः ।
बंधः स्यादुपभोगतो यदि न तत्किं कामचरोऽस्मि ते ज्ञानं सन्वस बधमेव्यपराथा स्वस्वपराभाङ्ग ॥१४१॥
कर्तार स्वप्नेन यत्किञ्च यत्किञ्च नो योजयंत कुर्वाणः फलद्विभूरेव हि फलं प्राप्नोति यत्कर्मणः ।
ज्ञानं संस्तदपस्तरागचर्ना नो बध्यते कर्मणा कुर्वाणोऽपि हि कर्म तत्फलपरिव्यागैकसौख्यं मुनिः ॥१४२॥

पुरिसो जह कोपि इह वित्तिणिमित्तं तु सेवदे रायं ।

तो सोवि देदि राया विविहे भोगे सुहृष्पादे ॥ २४१ ॥

एमेव जीवपुरिसो कम्मरयं सेवदे सुहृष्पित्तं ।

तो सोवि कम्मरायो देदि सुहृष्पादगे भोगे ॥ २४२ ॥

जह पुण सो चेव णरो वित्तिणिमित्तं ण सेवदे रायं ।

तो सो ण देदि राया विविहसुहृष्पादगे भोगे ॥ २४३ ॥

एमेव सम्मदिट्ठी विसयत्तं सेवदे ण कम्मरयं ।

तो सो ण देदि कम्मं विविहे भोगे सुहृष्पादे ॥ २४४ ॥

शुभेषां यथा कोपीह वृत्तिनिमित्तं तु सेवते राजानं ।
 तत्सोऽपि ददाति राजा विविधान् भोगान् सुखोत्पादकान् ॥ २४१ ॥
 एवमेव जीवशुभेषु कर्मरजः सेवते सुखनिमित्तं ।
 तत्सोऽपि ददाति कर्मराजा विविधान् भोगान् सुखोत्पादकान् ॥ २४२ ॥
 यथा पुनः स एव शुभेषां वृत्तिनिमित्तं न सेवते राजानं ।
 तत्सोऽपि न ददाति राजा विविधान् सुखोत्पादकान् भोगान् ॥ २४४ ॥
 एवमेव सम्यग्दृष्टिः विषयार्थं सेवते न कर्मरजः ।
 तत्तस्य ददाति कर्म विविधान् भोगान् सुखोत्पादकान् ॥ २४५ ॥

सात्पर्यवृत्तिः— यथा कश्चित्पुरुषः, वृत्तिनिमित्तं राजानं सेवते ततः सोऽपि राजा तस्मै सेवकाया
 ददाति, कान् ? विविधसुखोत्पादकान् भोगान् इत्यज्ञानिविषयेऽन्वयदृष्टांतगाथा गता ।

एवमेवाज्ञानी जीवशुभेषु शुद्धात्मोत्थसुखात्मप्युक्तः सन्मुद्रयागत कर्मरजः सेवते विषयमुत्तनिमित्तं
 ततः सोऽपि पूर्वोपार्जितपुण्यकर्मराजा ददाति, कान् ? विषयमुत्तोत्पादकान् भोगाकांक्षान् शुद्धात्मभा-
 वनाविनाशकान् रागादिपरिणामान् इति ।

अथवा द्वितीयव्याख्यानं— सोऽपि जीवोऽभिनवपुण्यकर्मनिमित्तं भोगोऽकांक्षानिदानरूपेण शुभ-
 कर्मानुष्ठानं करोति सोऽपि पापानुबधिपुण्यराजा कालांतरे भोगान् ददाति । तेऽपि निदानवधेन प्राप्ता भोगा
 राग्यादिवन्नरकादिदुःखरूपेषु प्रापयतीति भावार्थः । एवमज्ञानिजीव प्रसन्नव्यवहारांतगाथा गता ।

यथा स एव पूर्वोक्तपुरुषो वृत्तिनिमित्तं न सेवते राजानं । ततः सोऽपि राजा तस्मै न ददाति, कान् ?
 विविधान् सुखोत्पादकान् भोगान् इति ज्ञानिजीवविषये व्यतिरेकदृष्टांतगाथा गता ।

एवमेव च सम्यग्दृष्टिर्जीवः पूर्वोपार्जितमुद्रयागतं कर्मरजः शुद्धात्मभावनोत्थधीतरामुत्तानंदात्मप्युतो
 भूत्वा विषयमुत्तार्थं, उपादेयमुद्धरा न सेवते ततस्तदपि कर्म न ददाति, कान् ? विविधसुखोत्पादकान्
 भोगाकांक्षाकुर्यान् शुद्धात्मभावनाविनाशकान् रागादिपरिणामानिति ।

अथवा द्वितीयव्याख्यानं— सोऽपि सम्यग्दृष्टिर्जीवो निर्विकल्पमसाधैरभावात्, अशक्यानुष्ठानेन विष-
 यकरावचनार्थं यद्यपि अतस्तीक्ष्णदानपूजादिशुभकर्मानुष्ठानं करोति तथापि भोगाकांक्षात्परनिदानवधेन
 तापुण्यकर्मानुष्ठानं न सेवते । तदपि पुण्यानुबधिपुण्यकर्म भवांतरे तीर्थंकर-चक्रवर्ती—बलदेवाद्यमुद्रय-
 रूपेणोद्भवागतमपि पूर्वभवभावितभेदविज्ञानशासनावलेन शुद्धात्मभावनाविनाशकान् विषयमुत्तोत्पादकान्
 भोगाकांक्षाकुर्यान् रागादिपरिणामान् ददाति, भरतेभ्रष्टादीनामिव । इति सज्ञानिजीव प्रति व्यतिरेकदार्ढ्यं
 तगाथा गता । एव मनिश्रुतावधिमनःपर्ववहेरुलहागमेद्रूपपरमार्थसन्दर्भाय साधाम्बोधप्रकारणभूतं
 शुद्धात्ममंत्रितिलक्षणं स्वतन्त्रं संवत्पूर्विकाया निर्जिताया उपादानकारणं पूर्वयद्वाक्येण परमात्तरं, तन्वद-
 धेन निर्विकारमवेदनदृष्टानभेदविज्ञानगुणेन विना न छिन्यते तस्यैव भेदविज्ञानगुणस्य पुनरपि रितोप-
 ष्याद्यथानरूपेण चतुर्दशसूत्राणि गतामि ।

इत उर्ध्वं निदानं कालमुद्रयागतं ग्राहयानवकपर्यन्तं व्याख्यानं करोति । तत्र तावत् प्रथमगाथायां
 निजपरमात्मनोऽर्थभावनोत्थजगत्सुखानुत्तरसाक्षात्कृता संनः सम्यग्दृष्टः, धेतोःसर्वोऽपि सत्तमपरदृष्टित्वेन
 निर्विकारत्वानुभवस्वरूपं स्वस्यमानं न राजन्तीति कथयति —

आत्मरूपानिः— यथा कश्चित्पुरुषो फलार्थं राजानं सेवते ततः स राजा तस्य फलं ददाति । तथा
 जीवः फलार्थं कर्म सेवते ततस्तत्कर्म तस्य फलं ददाति । यथा च स एव पुरःचः फलार्थं राजानं ॥ सेवते
 ततः स राजा तस्य फलं न ददाति । तथा सम्यग्दृष्टिः फलार्थं कर्म न सेवते ततस्तत्कर्म तस्य फलं न
 ददातीति तात्पर्यं ॥

सक्तं येन फलं स कर्म कुरुते नेति प्रतीयो वयं किन्त्वस्यापि कुतोऽपि किञ्चिदपि तत्कर्मावरोनापतेत् । तस्मिन्नापतिते त्वत्तंपरमज्ञानस्वभावे स्थिता ज्ञानी किं कुरुतेऽयं किं न कुरुते कर्मेति जानाति कः ॥१४८॥ सम्पद्यष्टय एव साहसमिदं कर्तुं क्षमेते परं यद्भ्रेऽपि पतत्यमी भयचलत्त्रैलौक्यमुक्तान्धनि । सर्वमेव निसर्गानिर्भयतया शंकां विहाय स्वयं जानंतः स्वमव्यवोधकपुत्रं बोधाव्यवंते न हि ॥१४९॥

समादिष्टी जीवा गिस्संका होंति णिन्धया तेण ।

सत्तभयविष्णमुक्का जह्मा तह्मा दु गिस्संका ॥ २४६ ॥

सम्पद्यष्टयो जीवा निशंका भवंति निर्भयास्तेन ।

सत्तमयविष्णुमुक्का यस्मात्तस्मान्नु निशंकाः ॥ २४६ ॥

सात्पयंटात्तिः— सम्मादिष्टी जीवा गिस्संका होंति सम्पद्यष्टयो जीवाः शुद्धपुदैकसमा- निदौरतरमाभारतधनं बुद्ध्याः संतो निशंका भवंति यस्मात् कारणात् । णिन्धया तेण तेन निर्भया भवंति सत्तमयविष्णुमुक्का जह्मा यस्मादेव कारणात्, इहलोक-परलोक-अप्राण-अगुप्ति-अदण-वेदना-आकस्मिक-संज्ञानसममन्विप्रमुक्त्य भवंति तस्माद् दु गिस्संका यस्मादेव कारणात् घोरपरीयहोपसर्गे प्राप्तेपि निशंकाः शु- द्धान्मव्यवहारे निष्काराः संतः शुद्धात्मभावनोत्थरीतरागमुक्तान् रतूनाश्च परमात्मस्वरूपस्य प्रप्यंते शंकाविषत् । अयानंतरं वीतरागसम्पद्यष्टनिस्संकायष्टगुणाः नवतरबंधं निवारयंति ततः कारणाद्भ्ये मासि किं तु संवरदूर्विक निर्भय भवतीति प्रतिपादयति—

आत्पयंटातिः— येन निन्धयेत् सम्पद्यष्टयः सकलकर्मनिशंकायाः संतः, अतस्तकर्मनिरोधतय वदने तेन नूतमेने, अयं निशंकरादादाग्याप्यवभाषाः संतोऽस्यंतनिर्भयाः संभाष्यंते ।

लोकः साधन एक एव संकल्पव्यक्तो विरिक्तमनः, चित्तोक्तं स्वयमेव केवलमयं पश्येत्कयमेककः । एतेऽपि न तदतन्मय परस्तस्यासि तद्गीः कुत्रो निशंका सतने स्वयं स सद्भवं ज्ञान सदा विरति ॥१४९॥ एतेऽपि हि वेदना पश्यत ज्ञान स्वयं वेदने निर्भेदादित्येवंपरकन्यदंफं सरानाकुतेः । वैश्यागाभेदेन हि भवेद्वीः कुत्रो ज्ञानिनो निशंकाः सतत स्वयं स सद्भवं ज्ञान सदा विरति ॥१५०॥ कामदन्तुःपि यत्र निरयं भवेति वन्नुभित्तज्ञाने सत्स्वमयं तत्किञ्च ततस्ततः किमप्यतिः । अन्धकारमयो न क्षिप्त भवेद्वीः कुत्रो ज्ञानिनो निशंकाः सतत स्वयं स सद्भवं ज्ञान सदा विरति ॥१५१॥ न स्वयं किञ्च वदुनोऽपि परमा गुप्ति स्वयं न वञ्चकः कोऽपि परमप्रेममहने ज्ञान स्वयं च तु । अन्धकारमयो न क्षिप्त भवेद्वीः कुत्रो ज्ञानिनो निशंकाः सतत स्वयं स सद्भवं ज्ञाने सदा विरति ॥१५२॥ इत्येतेऽपि सुखरति मयं प्रणाः शिवाभ्यामनो ज्ञाने तम्यमेव साधनतया मो जिनने वाचुत्वर । सततो मयं न क्षिप्त भवेद्वीः कुत्रो ज्ञानिनो निशंकाः सतत स्वयं स सद्भवं ज्ञाने सदा विरति ॥१५३॥ एते इत्येतेऽपि सुखरति मयं प्रणाः शिवाभ्यामनो ज्ञाने तम्यमेव साधनतया मो जिनने वाचुत्वर । सततो मयं न क्षिप्त भवेद्वीः कुत्रो ज्ञानिनो निशंकाः सतत स्वयं स सद्भवं ज्ञाने सदा विरति ॥१५४॥ एते इत्येतेऽपि सुखरति मयं प्रणाः शिवाभ्यामनो ज्ञाने तम्यमेव साधनतया मो जिनने वाचुत्वर । सततो मयं न क्षिप्त भवेद्वीः कुत्रो ज्ञानिनो निशंकाः सतत स्वयं स सद्भवं ज्ञाने सदा विरति ॥१५५॥ एते इत्येतेऽपि सुखरति मयं प्रणाः शिवाभ्यामनो ज्ञाने तम्यमेव साधनतया मो जिनने वाचुत्वर । सततो मयं न क्षिप्त भवेद्वीः कुत्रो ज्ञानिनो निशंकाः सतत स्वयं स सद्भवं ज्ञाने सदा विरति ॥१५६॥

जां वृत्तारिचि पाण् छिंददि ते कम्ममोहवाधकरे ।

सो निम्मंको चेदा सम्मादिष्टी मुणदव्वा ॥ २४७ ॥

एतद्वृत्तारिचि पाण् छिंददि ते कम्ममोहवाधकरे ।

सो निम्मंको चेदा सम्मादिष्टी मुणदव्वा ॥ २४७ ॥

१ कर्म कर्तव्यं; २४६: २४६५५५ इति १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

सात्पर्यदृष्टिः—जो चत्वारिवि पाप छिद्दि ते कम्मपोहवापररे यः कर्ता निष्पान्नाविरति कथाययोगलक्षणान् संसारदृश्य मूलभूतान् निष्कर्म्यन्मत्परिविद्वान्नेन कर्मसगान् निष्कर्म्यन्मत्प्रथक्नेन मोहकरान् अव्यायाधमुक्तादिगुणलक्षणपरमात्मपरार्थभिसन्नेन वा कथाकरान् आमन्त्रमिदं श्रुतः पादान् शुद्धान्मभारनाविरये निरस्तंभे भूत्वा स्वयंवेदनज्ञानपद्मेन श्रित्ति सौ गिष्मंको वेदा सम्मादिद्वी मुणेद्व्यो त चेतयिता आमा सम्यग्दृष्टिर्निस्तवो संन्यः, तस्य तु शुद्धान्मभारनाविरये संकृष्टो नास्ति वेधः, किं तु पूर्ववदकर्मणो निश्चिन्तं निर्जरेव भवति ।

आत्मरूपातिः—यतो हि सम्यग्दृष्टिः, टंकोपीणैकज्ञापकभावमयत्वेन कर्मसंगतोत्तरमिष्पान्नादि भाषाभाषाभिरसंकोः, ततोऽस्य संकृष्टतो नास्ति वेधः । किं तु निर्जरेव—

जो ण करेदि दु कंखं कम्मफले तहय सव्वधम्मेषु ।

सो गिष्मंखो वेदा सम्मादिद्वी मुणेद्व्यो ॥ २४८ ॥

यो न करोति तु कर्ता कर्मफलेषु तथा च सर्वधर्मेषु ।

स निष्कर्मसंभवेतायता सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानम्यः ॥ २४८ ॥

सात्पर्यदृष्टिः—जो ण करेदि दु कंखं कम्मफले तहय सव्वधम्मेषु यः कर्ता शुद्धान्मभारनासंज्ञानपरमानंदगुणे लुभो भूत्वा काशां पापेन न करोति वेधुः । पक्षेतिषवियपगुणभूतेषु कर्मसंगेषु नरेव च समस्तवस्तुधर्मेषु स्वभावेषु अथवा विषयगुणकारणभूतेषु आमन्त्रकारणभूतेषु अथवा इत्येव परलोककांक्षाकारणमक्षपरसमपणीतकुपधर्मेषु । सो गिष्मंखो वेदा सम्मादिद्वी मुणेद्व्यो त चेतयिता आमा सम्यग्दृष्टिः संगारगुणे निष्कर्म्यो भवत्येव । तस्य विषयगुणसंकृष्टो नास्ति वेधः, किं तु पूर्वसंभितकर्मणो निर्जरेव भवति ।

आत्मरूपातिः—यतो हि सम्यग्दृष्टिः, टंकोपीणैकज्ञापकभावमयत्वेन सर्वेभ्यः कर्मसंगेषु लुभेषु वाशाभाषाभिरसंकोः ततोऽस्य कांक्षाज्ञानो नास्ति वेधः, किं तु निर्जरेव ।

जो ण करेदि दु गुंळं वेदा सव्वेसिमेव पम्माणं ।

सो खलु गिष्मिदिगिळो सम्मादिद्वी मुणेद्व्यो ॥ २४९ ॥

यो न करोति शुगुणां सर्वेषामेव धर्माणां ।

स खलु निर्विषयिणः सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानम्यः ॥ २४९ ॥

सात्पर्यदृष्टिः—जो ण करेदि दु गुंळं वेदा सव्वेसिमेव पम्माणं योऽस्य परमात्मत्वभावनात्वेन शुगुणां निदां दोषं विविचिन्त्या कर्तेति, वेधः न करोति ! इत्येवमेव समस्त कर्माणां स्वभावानां, दुर्गंधादिविषये वा सो खलु गिष्मिदिगिळो सम्मादिद्वी मुणेद्व्यो ॥ सम्यग्दृष्टिः एतदं संन्यो हातम्यः तस्य च परदम्बदेवनिमित्तो नास्ति वेधः । किं तु पूर्वसंभितकर्मणो निर्जरेव भवति ।

आत्मरूपातिः—यतो हि सम्यग्दृष्टिः, टंकोपीणैकज्ञापकभावमयत्वेन सर्वेभ्यः कर्मसंगेषु शुगुणां भाषाभाषाभिरविचिन्तः ततोऽस्य विविचिन्त्या कर्ते नास्ति वेधः, किं तु निर्जरेव ।

जो ह्वदि असम्मूहो वेदा सव्वेषु कम्मभावेषु ।

सो खलु अमूदादिद्वी सम्मादिद्वी मुणेद्व्यो ॥ २५० ॥

१ 'जो दु च करेदि वेध' पठेत्वात्संस्कृतम् ।

सात्पर्यवृत्तिः—जो कुण्डी बच्छलत्वं तिण्हे साधूण मोक्षसमगमि यः फर्ता मोक्षमार्गे स्थि-
खा वत्सल्य भक्ति करोति, केयां ? स्वकीयसम्यग्दर्शनज्ञानचारिणां, कथंभूतानां साधूनां ? मोक्ष-
मार्गे साधकानां अथवा व्यवहारेण तदाधारभूतसाधूनां सां बच्छलभावजुरे सम्मादिद्वी गुणेदब्बो
स सम्यग्दृष्टिः घनलभावपुत्रो संतन्यो ज्ञातन्यः । तस्य चावात्सल्यभावकृतो नास्ति बंधः किं तु पूर्वसंचि-
तकर्मणो निर्भरैव भवति ।

आत्मरूपातिः—यतो हि सम्यग्दृष्टिकोक्तीर्णैकप्रायकभावमयत्वेन सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणां स्वर-
स्मादभेदमुद्गा सम्यग्दर्शनमार्गकसलः, ततोऽस्य मार्गानुपलेमकृतो नास्ति बंधः किं तु निर्भरैव ।

विज्ञारहमारुढो मनोरहरणसु हणदि जो चेदा ।

सो जिणणाणपहावी सम्मादिद्वी गुणेदब्बो ॥२५४॥

विद्यारयमारुढः मनोरपरयान् इति यथेतयिता ।

स भिनज्ञानप्रभायी सम्यग्दृष्टिर्ज्ञातक्यः ॥२५४॥

सात्पर्यवृत्तिः - विज्ञारहमारुढो मनोरहरणसु हणदि जो चेदा यथेतयिता ज्ञाना स्वप्न-
ज्ञानतत्त्वांपलभ्यस्वरूपविद्यारयमारुढःसन् रूपातिपूजात्मभोगाकांशाख्याननिदानबंधादिबिभावपरिणामरूपान्
द्वयधेत्रादिपंचप्रकारसमारुढःसकारणान् सञ्चून् मनोरपरयान् वेग्माक्षिसकड्डोल्न स्वस्यभावसाराधिषेठेन
दृढतरप्यानतङ्गेन हति । सो जिणणाणपहावी सम्मादिद्वी गुणेदब्बो स सम्यग्दृष्टिर्बिनज्ञानप्रभायी
संतन्यो ज्ञातन्यः । तस्य चाग्रभायनाकृतो नास्ति बंधः किं तु पूर्वसंचितकर्मणो निश्चितं निर्भरैव भवति ।
एवं मवरपूर्विकाया भायनिर्जराया उपादानवजारणभूतानां शुद्धात्मभावनारूपाणां शुद्धनयमाधिल्य निरसका-
पणुणानां व्याख्यानमुद्गयत्वेन गाधानवकं गतं ।

इदं तु निरसकापणुणव्याख्यानं निश्चयनयमुद्गयत्वेन व्याख्यातं । निश्चयनयप्रपसाधके व्यवहाररत्नप्र-
वेडपि मितस्य सारागसम्यग्दृष्टेरप्यंजनचारादिकास्वरूपेण व्यवहारनयेन यथासभयं योजनीय । निश्चयं
व्याख्याय पुनरपि किमर्थं व्यवहारनयव्याख्यानं ? इति चेन्नवं । अग्निमुवर्णपाणवोरिव निश्चयव्यवहार-
भययोः परस्परसाप्यसाधकभावदर्शनार्थमिति तथाचेत्तः—

जेइजिणममं पठंजह तामा व्यवहारणिच्छए सुवह ।

एकेण विणा टिअइ तित्थं अण्णेण पुण तव । इति

किं च—संवरपूर्विका निर्भरा या व्याख्याता सा सम्यग्दृष्टेर्जीवस्य शुद्धात्ममप्युद्गानज्ञानानुष्ठानरूपे
मुद्गयहरया निश्चयरत्नत्रयं सति र्थातरागधर्मप्यानशुद्धप्यानरूपे शुभाशुभचरिर्द्रव्यनिराडयने निर्विकल्प
समाधी सति भवति स च ममाधिरतीव दुर्लभः । कस्मात् ? इति चेत् एकेन्द्रियविकुलैर्द्रियपंचेन्द्रियमंशुपयोस्त
मनुष्यदेशाबुल्लरूपैर्द्रियपटुत्यनिर्वाध्यामुष्यवस्तुद्विमदमंश्रवणमहणधारणधदानसयमविषयगुल्लवर्तनश्रेया
दिकायनिवर्तनतपोभावनासमाधिमरणानि परंपरादुर्लभानि यतः । तदपि कस्मात् ? सप्रतिपक्षभूतानां
निष्प्रायविषयकवायक्यातिपूजात्मभोगाकांशाख्याननिदानबंधादिबिभावपरिणामानां प्रवृत्त्यात् इति दुर्लभ-
परंपरां ज्ञात्वा सर्वतात्पर्येण समार्था प्रमादो न कर्तव्यः । तदप्युक्तं—

इत्यतिदुर्लभरूपं बोधिं लब्ध्वा यदि प्रमादी स्यात् ।

ससुतिर्भिमारण्ये भमनि वराको नरः सुचिरं ॥ इति ।

इति समयसारव्याख्यायां शुद्धात्मानुभूतिलक्षणायां सात्पर्यवृत्तौ गाथाचतुष्टयं पीठिकास्वरूपेण,

गाथापंचकं ज्ञानवैराग्यसत्त्वैः सामान्यविवरणरूपेण, गाथादशकं तथोरेव विदोय-

विवरणरूपेण, गाथाष्टकं ज्ञानगुणस्य सामान्यविवरणरूपेण, गाथाचतुर्दश

संख्यं विशेषविवरणरूपेण, गाधानवकं निरसकापणुणव्यख्यानरूपेण

उवघादं कुर्वन्तस्स तस्स णाणाविहेहि करणेहिं ।
 णिच्छयदो चिन्तिषुदु किं पच्चयगोदु तस्स रयवंधो ॥२५७॥
 जो सो दु णेहभावो तस्सि णरे तेण तस्स रयवंधो ।
 णिच्छयदो विण्णेयं ण कायचेद्दाहिं सेसाहिं ॥२५८॥
 एवं मिच्छादिद्वी वद्धतो बहुविहासु चेद्दासु ।
 रागादी उवओगे कुर्वन्तो लिप्पदि रयेण ॥२५९॥

यथा नाम कोऽपि पुरुषः खेहाभ्यक्तस्तु रेणुवद्गुळे ।

स्याने स्थित्वा करोति शस्त्रैर्व्यापामं ॥२५५॥

छिनत्ति भिनत्ति च तथा ताळीफलकदलीवन्नर्पिदोः ।

सचित्ताचित्तानां करोति द्रव्याणामुपघातं ॥२५६॥

उपघातं कुर्वन्तस्तस्य नानाविधैः करणैः ।

निश्चयतश्चित्तानां किमत्ययकस्तु तस्य रजोबंधः ॥२५७॥

यः स तु खेहभावस्त्वस्मिन्नरे तेन तस्य रजोबंधः ।

निश्चयतो विद्ध्यं न कायचेष्टाभिः शंभाभिः ॥ २५८ ॥

एवं मिथ्यादृष्टिर्बर्तमानो बहुविधासु चंष्टासु ।

रागादीनुपयोगे कुर्वाणो लिप्यते रजसा ॥ २५९ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—जहणाम कोवि पुषित्तो इत्यादि व्याख्यानं क्रियते—यथा नाम सुष्ठमहो वा कश्चि-
 पुरुषः खेहाभ्यक्तः सन् रजोवद्गुळस्थाने स्थित्वा शस्त्रैर्व्यापाममम्यासं धमं करोति इति धममगाथा गता ।

छिनत्ति भिनत्ति च तथा, कान् ! ताळतमालकदलीपंसासोकसंज्ञान् वृक्षपिरोपान् तत्सचित्तचित्ता-
 चित्तद्रव्याणामुपघातं च करोति इति द्वितीयगाथा गता ।

उपघातं कुर्वाणस्य तस्य नानाविधैर्बर्तातस्थानादिकरणविशेषैर्निश्चयतश्चित्ततां विचार्यतां किमत्ययकः
 किनिमित्तकः रजोबंधः ? इति पूर्वपक्षरूपेण गाथाश्रवणं गतं । अत्रोत्तर—

यः खेहभावस्त्वस्मिन्नरे स पूर्वोक्तद्वीलाभ्यमनरूपः तेन तस्य रजोबंध इति निश्चयतो विद्ध्यं न काया-
 दिव्यापारचेष्टाभिः शोभाभिरित्युत्तरगाथा । एवं सूत्रचतुष्टयेन प्रश्नोत्तररूपेण दृष्टान्तो गतः । अथ दार्ढ्यतमाह
 एवं मिच्छादिद्वी वद्धतो बहुविहासु चेद्दासु एव पूर्वोक्तदृष्टान्तेन मिथ्यादृष्टिर्बाधः विविधासु कथमव्या-
 पारचेष्टासु बर्तमानः रागादी उवओगे कुर्वन्तो लिप्पदि रयेण सुखमत्त्वसम्पन्नद्रव्यज्ञानज्ञानानुत्तर-
 णरूपाणां सम्बन्धदर्शनज्ञानचारित्र्याणामभावात् मिथ्यात्वरगादानुपयोगान् परिणामान् कुर्वाणः सन् कर्म-
 रजसा लिप्यते वप्यत इत्यर्थः । एवं यथा तैत्तत्राश्रितस्य रजोबंधो भवति तथा मिथ्यात्वरगादिपरिणतस्य
 जीवस्य कर्मबंधो भवति इति बंधकारणतात्पर्यग्रन्थनरूपेण सूत्रपञ्चकं गतं ।

अथ गाथापञ्चकेन यीतरामसम्बन्धदर्शनभावात् दर्शयति—

आरमल्लयानिः—इह मण्डु यथा कश्चित् पुरवः खेहाभ्यक्तः स्वभावत एव रजोवद्गुळानीं भूमौ स्थित-
 दास्त्रभ्यापामकर्म कुर्वाणः, अनेकप्रकारकरणैः सचित्ताचित्तवस्तुनि निगन् रजसा वप्यते । तस्य वनमो बंध
 हेतुः ? न तावत्स्वभावात् एव रजोवद्गुळ भूमिः, खेहानभ्यत्तजनाभापि तत्रस्थानां तन्मंगान् । न दास्त्र-
 भ्यापामकर्म, खेहानभ्यत्तजनाभापि तस्मात् तन्मंगान् । नानेकप्रकारकरणानि, खेहानभिम्यत्तजनामनि तैस्त्र-

प्रसंगात् । न सचित्ताचित्तवस्तुपघातः, केहानभिष्यक्तानामपि तस्मिन्प्रसंगान् । ततोऽन्यायवर्तने-
 तदायात् यत्तस्मिन् पुरो हेहाभ्यंगकरण संबंधहेतुः । एवं मिथ्यादृष्टिः, आत्मनि रामादीन् कुर्वोणः स्वभावत
 एव कर्मयोग्यपुद्गलबहुले लोके कायवाङ्मनःकर्म कुर्वोणोऽनेकप्रकारकरणैः सचित्ताचित्तवस्तूनि विद्म
 कर्मरजसा बध्यते । तस्य कतमो बंधहेतुः ? न तावत्स्वभावत एव कर्मयोग्यपुद्गलबहुलैः, तिनानामपि
 तत्रस्थानां तत्प्रसंगात् । न कायवाङ्मनःकर्म, यथारख्यातसंपत्तानामपि तत्प्रसंगात् । नानेकप्रकारकरणानि,
 केवलज्ञानिनामपि तत्प्रसंगात् । न सचित्ताचित्तवस्तुपघातः, समितितत्पराणामपि तत्प्रसंगात् । ततोऽन्याय-
 वर्तनेतदेवायात् यदुपयोगे रागादिकरणं संबंधहेतुः ।

न कर्मबहुलं जगत् न चलनात्मकं कर्म वा न नैककरणानि वा न चिदचिद्वयो बंधकृत् ।
 यदैक्यमुपयोगभूः समुपयाति रागादिभिः, स एव किल केवलं भवति बंधहेतुवृणां ॥१५८॥

जह पुण सोचेव णरो णेहे सव्यह्नि अव्रणिये संते ।

रेणुवहुलौम्म ठाणे करेदि सत्येहि वायामं ॥२६०॥

छिंददि भिंददि य तथा तालीतलकदलिवंसपिंडोओ ।

सचित्ताचित्तानं करेदि दग्वाणमुपघादं ॥२६१॥

उवघादं कुव्वंतस्स तस्स गाणाविहेहिं करणेहिं ।

णिच्छयदो चित्तिज्जहु किंपच्चयगो ण तस्स रयबंधो ॥२६२॥

जो सोदु णेहभावो तह्नि णरे तेण तस्स रयबंधो ।

णिच्छयदो विण्णेयं ण कायचेट्ठाहिं सेसाहि ॥२६३॥

एवं सम्मादिट्ठी वट्ततो बहुविहेसु जोगेसु ।

अकरंतो उवओगे रागादी णेव वज्झदि रयेण ॥२६४॥

यथा पुनः स चैव नरः स्नेहे सर्वस्मिन्नपनीते सति ।

रेणुवहुले स्थाने करोति शस्त्रैर्व्यापारं ॥२६०॥

छिनत्ति भिनत्ति च तथा तालीतलकदलीवंसपिंडीः ।

सचित्ताचित्तानां करोति दग्वाणामुपघातं ॥२६१॥

उपघातं कुर्वन्तस्तस्य नानाविधैः करणैः ।

निश्चयतो विज्ञेयं किंप्रत्ययको न रजोबंधः ॥२६२॥

यः स, अस्नेहभावस्तस्मिन्नरे तेन तस्य रजोबंधः ।

निश्चयतो विज्ञेयं न कायचेष्टाभिः शेषाभिः ॥२६३॥

एवं सम्पद्यष्टैर्वर्तमानो बहुविधेषु योगेषु ।

अदुर्वन्नुपयोगे रागादीन् न लिप्यते रजसा ॥२६४॥

तारपर्यट्टिः—यथा ॥ एव पूर्वोक्ते नरः स्नेहे सर्वस्मिन्नपनीते सति शस्त्रैर्वहुल्याने शस्त्रैर्व्यापारं,
 शम्पासं धर्मं करोतीति प्रथमयाथा गता । छिनत्ति भिनत्ति च तथा, कान् ? तावन्मालकदलीवंस
 पिंडीमंशान् वृक्षशेखान् । तन्मन्त्रैः सचित्ताचित्तदग्वाणामुपघातं च करोति इति द्वितीययाथा गता । उप

धानं कुर्वाणस्य तस्य नानाविधवैतान्मन्थानादिकरणविशेषैः, निश्चयनाधिक्यतां विचार्यतां किंप्रत्ययक
 किंनिमित्तकः, तस्य राजवंशो न भवति । एव प्रश्रुत्येण गाथात्रयं गत । अत्रोत्तर-यः स्नेहमावन्तस्मिन्
 ॥ पूर्वोक्तस्यैवाम्यंमन्थः, तेन न तस्य राजवंशः, इति निश्चयतो विज्ञेय । न कापादिभ्यासरचंयामि, मेपासि
 सदभावान् तस्य नरो नास्तीत्यभिप्रायः, इत्युत्तरगाथा गता । एव सूत्रचतुष्टयेन प्रश्नोत्तररूपेण दृष्टानो गतः
 अथ दार्ढ्यतामाह—

एवं सम्मादिद्वी वदंतो बहुविधेषु भोगेषु एव पूर्वोक्तदृष्टानि सम्यग्दृष्टिर्जीव विविधयोगेषु नान
 प्रकारमनोवचनवायुवापोरु घर्तनानः । अकारतो उच्यते रागादी निर्मलात्मनामभ्यवृत्तदान
 ज्ञानानुष्ठानरूपेणो सम्यग्दर्शनज्ञानचारीणां सद्भावान् रागाद्युपयोगान् परिणामान् कुर्वाणः स
 जेव वदद्वादि रयेण कर्मरजसा न बध्यते । एव तैत्तिप्रश्नगाथावे यथा राजवंशो न भवति तथा बीतगा
 सम्यग्दृष्टिर्जीवस्य रागाद्यभावाद्बधो न भवति, इति बधामारकारणनापर्ययधनरूपेण गाथावेचकः गते
 किं च यथात्र पाननिकायां भणितं, संज्ञानिजीवस्य ज्ञानरमे स्वामिन्, ब्रह्मनिनन्तु शृंगराद्यदामन
 स्वामिन्, तथाप्याम्यविषये नाटकावगारप्रस्तावे नवरत्नानां स्वामिन् इत्यस्य । इति सूत्रदशकानुशादे
 प्रथमखण्डे गत ।

अथ बीतराम्यस्वभाव गुण्वा हिंस्यहिंसकभावेन परिणयनमहानिजीवकरुण । तद्विदयेन महामि
 छक्षणमिति प्रकाशयति—

आरवस्यामिः—यथा स एव पुण्ड्र खेते मरेभ्यजानति सति तस्मादेव स्वभावेन एव सन्निवृ
 ट्वायां भूमी तद्वेव सास्त्रस्यायामरमे कुर्वाणधीरेवानेकप्रवरवराज्येभ्यायेव सचित्ताधिक्यरूपेण निद्रन् इत्य
 न बध्यते स्नेहाभ्यगम्य बंधेनोत्तरभावान् । तथा सम्यग्दृष्टिः, आत्मनि रागादीनकुर्वाणं गन्त्वा
 स्वभावेन एव कर्मयोगपुण्ड्रबहुते लोके तद्वेव कापकादमन कर्म कुर्वाण, मेरेवानेकप्रवरवराज्येः, मन्थे
 सचित्ताधिक्यरूपेण निद्रन् कर्मरजसा न बध्यते दामयोगस्य बंधेनोत्तरभावान् ।

द्योः कर्म ततोऽप्यु सोऽप्यु न परिश्रमक कर्म तन्ताप्यमिन् कापानि मनु विद्विद्व्यपादद न चप्यु
 रागादीनुपयोगभूमिमनवन् ज्ञान भवन् केवल बध नेव कुनोत्तुोरुपमता सम्यग्दृष्टाः ॥१९॥
 तथापि न निरर्थक चरितमीक्षते ज्ञानिनां तद्वेवमन्मेव सा हिंस निरर्थक व्यपूति ।
 अकामकृतकर्म तन्मनवकारण ज्ञानिनां द्वय न हि विरप्यते पियु वरामन जातः ॥ १९०॥

जानाति य स न कर्माति कर्माति यन्तु जनतयव न स्युत् सचि व वराण
 रामं त्वांधमवराध्वसावमाहृमिंधारसा स निपत स हि बंधेदु ॥१९१॥

जो मण्णदि हिंसामिय हिंसिज्जामिय परेहिं सत्तेहिं ।
 सो मूदो अण्णाणी णाणी एत्तोदु विवरीदो ॥२६५॥
 यो मन्थने दिनस्मि हिंस्ये च परः मन्थे ।
 स मूदोऽज्ञानी ज्ञान्यनन्तु विपरीतः ॥ २६५ ॥

तारव्येदृष्टिः—जो अण्णादि हिंसामिय हिंसिज्जामिय परेहिं सत्तेहिं सो मूदो अण्णाणी
 यो मन्थने जीवतान् हिंस्ये दीः स मूदो हिंस्ये इति च मूदो एतिस्य ॥ हिंसिज्जामिय म एव मन्थेदु
 स एणिमो मन्थने स चिज्जामि । णाणी एत्तोदु विवरीदो एतिस्य हिंसने दो एतिस्य मन्थने
 एतिस्य मन्थने मन्थने मन्थने मन्थने मन्थने मन्थने मन्थने मन्थने मन्थने मन्थने मन्थने
 वा भेदज्ञाने एतः स इति मन्थे ।

अथ कथं कथं कथं कथं पुनश्च ? इति चेत्—

प्रसंगात् । न सचित्ताचित्तवस्तूपचातः, स्नेहानभिःप्यक्तानामपि तस्मिन् प्रसंगात् । तर्ज्यापवले
 तदायातं यत्तस्मिन् पुरुषे स्नेहाम्यंगकरणं संबन्धतुः । एवं मिथ्यादृष्टिः, आमनि गमादीन् कुर्वन्तः स्वभा
 एव कर्मयोग्यपुद्गलबहुते लोके कायवाङ्मनःकर्म कुर्वन्तोऽनेकरूपकारणं सचित्ताचित्तवस्तुनि वि
 कर्मरजसा बध्यते । तस्य कतमो बन्धतुः ? न तावत्स्वभावात् एव कर्मयोग्यपुद्गलबहुतेऽनेकरूपः, मिदाना
 तत्रस्थानां तत्रसंगात् । न कायवाङ्मनःकर्म, यथारख्यातमयनानामपि तत्रप्रसंगात् । नानेकरूपकारणता
 केवलज्ञानिनामपि तत्रप्रसंगात् । न सचित्ताचित्तवस्तूपचातः, समितिनन्पराणामपि तत्रप्रसंगात् । तर्ज्या
 बधेनेतदेवायातं यदुपयोगे रागादिकरणं संबन्धतुः ।

न कर्मबहुलं जगत् न चलनमकं कर्म वा न नैककरणानि वा न चिदचिद्वधो बन्धतुः ।
 यदैक्यमुपयोगभूः समुपयाति रागादिभिः, स एव किञ्च केवलं भवति बन्धेतुर्दृशा ॥१५८॥

जह पुण सोचेव णरो णेहे सव्वह्मि अवणिये संते ।
 रेणुवहुलाम्मि ठाणे करेदि सत्येहि वायामं ॥२६०॥
 छिंददि भिंददि य तथा तालीतलकदलिवंसपिंडोओ ।
 सचित्ताचित्ताणं करेदि दव्वाणमुवघादं ॥२६१॥
 उवघादं कुव्वंतस्स तस्स णाणाविहेहिं करणेहिं ।
 णिञ्छयदो चिंतिज्जहु किंपच्चयगो ण तस्स रयबंधो ॥२६२॥
 जो सोदु णेहभावो तह्मि णरे तेण तस्स रयबंधो ।
 णिञ्छयदो विण्णेयं ण कायचेट्ठाहिं सेसाहि ॥२६३॥
 एवं सम्मादिट्ठी वट्ठतो बहुविहेसु जोगेसु ।
 अकरंतो उवओगे रागादी णेव वज्झदि रयेण ॥२६४॥

यथा पुनः स चैव नरः स्नेहे सर्वस्मिन्नपनीते सति ।
 रेणुबहुले स्थाने करोति शस्त्रैर्व्यायामं ॥२६०॥
 छिनत्ति भिनत्ति च तथा तालीतलकदलीवंशपिंडी ।
 सचित्ताचित्तानां करोति द्रव्याणामुपघातं ॥२६१॥
 उपघातं कुर्वतस्त्वस्य नानाविधैः करणैः ।
 निश्चयतो विज्ञेयं किंप्रत्ययको न रजोबंधः ॥२६२॥
 यः स, अस्नेहभावस्तस्मिन्नरे तेन तस्य रजोबंधः ।
 निश्चयतो विज्ञेयं न कायचेष्टाभिः शेषाभिः ॥२६३॥
 एवं सम्पगृह्यैर्वर्तमानो बहुविधेषु योगेषु ।
 अकुर्वन्नुपयोगे रागादीन् न लिप्यते रजसा ॥२६४॥

सात्पर्यवृत्तिः—यथा ॥ एव पूर्वोक्तो नरः स्नेहे सर्वस्मिन्नपनीते सति शूलिबहुलस्थाने शस्त्रैर्व्यायामं,
 काम्यासं श्रमं करोतीति प्रथमगाथा गता । छिनत्ति भिनत्ति च तथा, कान् ? तालतमालकदलीवंश
 पिंडीमंशान् वृक्षविशेषान् । तस्मिन्सचित्ताचित्तद्रव्याणामुपघातं च करोति इति द्वितीयगाथा गता । उप

पातं कुर्वाणस्य तस्य नानाविधैर्दशागस्थानादिकरणविशेषैः, निश्चयतश्चिन्त्यतां विचार्यतां किंप्रत्ययकः किंनिमित्तकः, तस्य रजोबंधो न भवति । एव प्रश्नरूपेण गाथात्रयं गत । अत्रोत्तरं—यः देहभावस्तस्मिन्नेव यः पूर्वोक्तस्तीराम्यगम्यः, तेन न तस्य रजोबंधः, इति निश्चयतो विज्ञेयं । नकायादिन्यापारचंद्राभिः शेषाभिः, तदभावात् तस्य बन्धो नास्तीत्यभिप्रायः, इत्युत्तरगाथा गता । एवं सूत्रचतुष्टयेन प्रश्नोत्तररूपेण दृष्टान्तो गतः । अथ दाष्टान्तमाह—

एवं सम्पादिद्वी बद्धतो बहुविधेषु षोडशेषु एव पूर्वोक्तदृष्टान्तेन सम्पद्गृष्टिर्जीवः विविधयोगेषु नाना प्रकारमनोवचनवायनवापारेषु वर्तमानः । अक्षरं तो उच्यते रागादीं निर्मलात्मतत्त्वसम्यक्प्रज्ञान-ज्ञानानुष्ठानरूपाणां सम्पद्दर्शनज्ञानचारित्र्याणां सद्भावात् रागाद्युपयोगान् परिणामानकुर्वाणः सन् षेव बद्धादि रयेण कर्मरजसा न बध्यते । एव तैलप्रक्षणाभावे यथा रजोबंधो न भवति तथा भीतराग सम्पद्गृष्टिर्जीवस्य रागाद्यभावाद्बन्धो न भवति, इति बंधाभावकारणतात्पर्यकथनरूपेण गाथापंचकं गतं । किं च यथात्र पातनिकायां भणितं, संज्ञानिजीवस्य शांतरसे स्वामिन्व, अज्ञानिनस्तु शृंगाराचरसानां स्वामिन्व, तथाध्यात्मविषये नाटकान्तरप्रस्तावे नवरसानां स्वामिन्व ज्ञातव्यं । इति सूत्रदशकसमुदायेन प्रथमस्य गत ।

अथ भीतरागस्वभावं मुक्त्वा हिंस्यहिंसकभावेन परिणमनमज्ञानिजीवलक्षणं । तद्विपरीतं संज्ञानि-लक्षणमिति प्रज्ञापयति—

आत्मकस्यातिः—यथा स एव पुरुषः श्रेहे सर्वस्मिन्नपनीते सति तस्यामेव स्वभावत एव रजोबद्ध-लयां भूमौ तदेष द्वास्त्रव्यापामकर्म कुर्वाणस्तैरेवानेकप्रकारकरणैस्तान्येव सचिच्छाचित्तवस्तूनि निग्नन् रजसा न बध्यते श्रेहाम्यगस्य बंधहेतोरभावात् । तथा सम्पद्गृष्टिः, आत्मनि रागादीनकुर्वाणः सन् तस्मिन्नेव स्वभावत एव कर्मयोग्यपुण्ड्रलवहूले लोके तदेष कायधारुमनःकर्म कुर्वाण, तैरेवानेकप्रकारकरणैः, तान्येव सचिच्छाचित्तवस्तूनि निग्नन् कर्मरजसा न बध्यते रगयोगस्य बंधहेतोरभावात् ।

श्लोकः कर्म ततोऽस्तु सोऽस्तु न परिश्यदात्मकं कर्म तत् तान्परिमन् करणानि सत्तु चिदचिद्भ्यापादनं चास्तु तत् । रागादीनुपयोगमृमिमनपन् ज्ञान भयन् केवलं यथ नैव कुतोऽप्युपेत्यमहो सम्पद्गृहगात्मा ध्रुवः ॥१९९॥

तथापि न निरर्गलं चरितश्रीक्षते ज्ञानिना तदायतनमेव सा किल निरर्गला म्पावृतिः ।

अकामकृतकर्म तन्मत्तमकरण ज्ञानिनां द्वय न हि विरुध्यते किमु करोति जानाति च ॥१९०॥

जानानि यं स न करोति करोति यस्तु जानाम्य न एतत् तात्किल कर्मरागः

रागं त्वबोधमयमध्यवगायमाद्बुद्धिध्यादृशः स नियतं ॥ हि बंधहेतुः ॥१९१॥

जो मण्णदि हिंसामिय हिंसिज्जामिय परेहिं सत्तेहिं ।

सो मूढो अण्णाणी णाणी एत्तोदु विवरीदो ॥२६५॥

यो मन्थते दिनस्मि हिंस्ये च परैः सत्त्वं ।

स मूढोऽज्ञानां ज्ञानपतन्तु विपरीतः ॥ २६५ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो मण्णदि हिंसामिय हिंसिज्जामिय परेहिं सत्तेहिं सो मूढो अण्णाणी यो मन्थते जीवानह दिनस्मि परैः सत्त्वेरहं हिंस्ये इति च योसो परिणामं स निश्चितमज्ञानः स एव बंधहेतुः, स परिणामो यस्यास्ति ता चाज्ञानी । णाणी एत्तोदु विवरीदो एतस्माद्विपरीतो यो जीवितमरणलाभा-लाममुत्तुदुःखशत्रुमित्रनिदाप्रसंसादिविकल्पविषये रागद्वेषाहितनुद्धामनावनामं ज्ञानरत्नानंदसमुत्पात्सादरस्ते वा भेदज्ञाने रतः ॥ ज्ञानान्यर्थः ।

अथ कथमयमध्यवगायः पुनरज्ञानं ! इति चेत्—

आत्मरूपातिः—परजीवानहं हिनस्मि परजीवैर्हिंस्ये चाहमित्यभ्यवसायो धुत्रमज्ञानं स तु यस्तदति
सोऽहानित्वात्सम्प्रादृष्टिः । यस्य तु नास्ति स ज्ञानित्वात्सम्प्रादृष्टिः ।

कथमयमभ्यवसायोऽज्ञानं ! इति चेत्—

आउक्त्वयेण मरणं जीवाणं जिणवरेहिं पण्णत्तं ।

आउं ण हरेसि तुमं कह ते मरणं कदं तेसिं ॥२६६॥

आउक्त्वयेण मरणं जीवाणां जिणवरेहिं पण्णत्तं ।

आउं न हरंति तुह कह ते मरणं कदं तेहिं ॥२६७॥

आयुःक्षयेण मरणं जीवानां जिणवरेः मत्तं ।

आयुर्न हरसि त्वं कथं त्वया मरणं कृतं तेषां ॥२६६॥

आयुःक्षयेण मरणं जीवानां जिणवरेः मत्तं ।

आयुर्न हरंति तव कथं ते मरणं कृतं तैः ॥२६७॥

सात्पर्यद्वेषिः—आउक्त्वयेण मरणं जीवाणं जिणवरेहिं पण्णत्तं आयुःक्षयेण मरणं जीवानां
जिनवरेः मत्तं कथितं । आउं ण हरेसि तुमं कथते मरणं कदं तेसिं तेषामायुःकर्म च न हरति
त्वं तस्माद्युतः स्तोत्रयोगेनेव क्षीयमाणयात् कथं ते त्वया तेषां मरणं कृतमिति ।

आत्मरूपातिः—मरणं हि सात्पर्यजीवनां स्वायुःकर्मक्षयेणैव तदमोरे तस्य भावयितुमशक्यत्वात्
स्वयुःकर्म च मत्तयेनान्यत्स ह्यं शक्यं तस्य स्तोत्रयोगेनेव क्षीयमाणयात् । ततो न कथयन्नापि, अप्यो-
ऽप्यस्य मरणं कृतं । ततो हिनस्मि हिंस्ये चेत्यभ्यवसायो धुत्रमज्ञानं ।

जीवनपरमार्थस्य तद्विग्रहस्य का वार्ता ! इति चेत्—

जो मण्णदि जीवेमिय जीविज्जाभिय परेहिं सणेहिं ।

सो मूढो अण्णाणी णाणी एत्तोदु विवरीदो ॥२६८॥

यो बन्धने जीवयामि जीव्ये चापरेः सखेः ।

स मूढोऽज्ञानी ज्ञान्यवस्तु विवरीतः ॥२६८॥

आत्मरूपातिः—दृष्टीवानहं जीवयामि परजीवैर्हीने चाहमित्यभ्यवसायो धुत्रमज्ञानं स तु यस्तदति
सोऽहानित्वात्सम्प्रादृष्टिः । यस्य तु नास्ति स ज्ञानित्वात्सम्प्रादृष्टिः ।

कथमयमभ्यवसायोऽज्ञानं ! इति चेत्—

आउउदयेण जीवदि जीवो एवं भणंति मन्वण्टु ।

आउं च ण देमि तुमं कदं तण् जीविदं कदं तेमिं ॥२६९॥

आउउदयेण जीवदि जीवो एवं भणंति मन्वण्टु ।

आउं च ण मिति तुहं कदं णु ने जीविदं कदं तेहिं ॥२७०॥

आउउदयेण जीवदि जीवो एवं भणंति मन्वण्टु ।

आउं च न देमि त्वं कथं त्वया जीविदं कृतं तेषां ॥२६९॥

य इत्यभ्यवसायो धुत्रमज्ञानं स तु यस्तदति सोऽहानित्वात्सम्प्रादृष्टिः । यस्य तु नास्ति स ज्ञानित्वात्सम्प्रादृष्टिः ।

आयुर्दयेन जीवति जीव एवं भणंति सर्वज्ञाः ।

आयुश्च न ददाति तत्र कथं तु ते जीवितं कृतं तैः ॥२७०॥

सात्पर्यवृत्तिः—आयुर्दयेण जीवति जीवो एवं भणंति सन्वन्तु आयुर्दयेन जीवति जीव
एवं भणंति सर्वज्ञाः । आउं च ण देसि तुमं कहं तए जीविदं कदं तेहिं आयुःकर्म च न ददाति त्वं
तेषां जीवानां तस्यायुषः स्वकीयशुभाशुभपरिणामेनैव उपाज्यमाणत्वात्, कथं त्वया जीवितं कृतं? न कथ-
मपि । किं च ज्ञानिना पुरुषेण स्वसंचितलक्षणत्रिगुणत्रिगुणसम्पत्तौ स्यात्तस्य तावत् । तदभावे चाशक्त्यानु-
ष्ठानेन प्रमादेन; अस्य मरणं करोमि, अस्य जीवितं करोमि, इति यदा विकल्पो भवति तदा म्रियते चिंत-
यति अस्य शुभाशुभकर्मोदये सति, अहं निमित्तमात्रमेव जातः इति मत्वा मनसि एगद्वैपरूपोऽहंकारो
न कर्तव्य इति भावार्थः ।

अथ दुःखमुल्लसपि निश्चयेन स्वकर्मोदयवशाद् भवति, इत्युपदिशति—

आत्मरूपतिः—जीवितं हि तावज्जीवानां सायुःकर्मोदयेनैव, तदभावे तस्य भावयित्नुमशक्यत्वात् ।
आयुः कर्म च नान्येनान्यस्य दातुं शक्यं तस्य स्वपरिणामेनैव, उपाज्यमाणत्वात् । ततो न कथंचनापि
अन्योऽन्यस्य जीवितं कुर्यात् । अतो जीवयामि जीम्ये चेत्यप्यवसायो ध्रुवमज्ञानं ।

दुःखमुल्लसकरणाप्यवसायस्यापि, एवैव गतिः—

जो अप्पणादु मण्णादि दुःखिदसुखिदे करोमि सत्तेति ।

सो मूढो अण्णाणी णाणी एत्तोदु विवरीदो ॥२७१॥

य आत्मना तु मन्यते दुःखितमुल्लितान् करोमि सत्वानिति ।

स मूढोऽज्ञानी ज्ञान्यतस्तु विपरीतः ॥२७१॥

सात्पर्यवृत्तिः—जो अप्पणादु मण्णादि दुःखिदसुखिदे करोमि सत्तेति यः कर्ता आत्मनः
संबन्धित्वेन मन्यते किं ? दुःखितमुल्लितान् सत्वान् करोम्यहं । सो मूढो अण्णाणी णाणी एत्तोदु
विवरीदो यथाहमिति परिणामो निश्चितमज्ञानः स एव बंधकारणं तत्र परिणामो यस्यास्ति स अज्ञानी
बहिरात्मा । एतस्माद्विपरीतः परमोपेक्षासंयमभावनापरिणताभेदरत्नत्रयलक्षणे भेदज्ञाने स्थितो ज्ञानेति ।

अथ परस्य मुल्लदुःखं करोमीत्यप्यवसायकः कथमज्ञानी जातः ? इति चेत्—

आत्मरूपतिः—परजीवानहं दुःखितान् मुल्लिताश्च करोमि । परजीवेर्दुःखितः मुल्लितश्च क्लिपेहं,
इत्यप्यवसायो ध्रुवमज्ञानः ॥ तु यस्यास्ति सोऽज्ञानित्वाग्निव्याप्ये । यस्य तु नास्ति तत्र ज्ञानित्वात् सन्दर्शयिः ।
कथमप्यवसायोऽज्ञानमिति चेत् ।

कर्मणिमित्तं सत्त्वे दुःखिदसुखिदा हवंति जदि सत्ता ।

कम्मं च ण देसि तुमं दुःखिदसुखिदा कहं कदा ते ॥२७२॥

कम्मणिमित्तं सत्त्वे दुःखिदसुखिदा हवंति जदि सत्ता ।

कम्मं च ण देसि तुमं कहं तं सुखिदो कदो तेहिं ॥२७३॥

कम्मोदयेण जीवा दुःखिदसुखिदा हवंति जदि सत्त्वे ।

कम्मं च ण देसि तुमं कहं तं सुखिदो कदो तेहिं ॥२७४॥

आत्मरूपातिः—परजीवानहं हिनस्मि परजीवैर्हित्ये चाहमित्यप्यवसायो ध्रुवमज्ञानं स तु यस्यासि
सोऽहानित्वात्सम्यग्दृष्टिः । यस्य तु नास्ति स ज्ञानित्वात्सम्यग्दृष्टिः ।

कथमयमप्यवसायोऽज्ञानं ? इति चेत्-

आउक्त्वयेण मरणं जीवाणं जिणवरेहिं पण्णत्तं ।

आउं ण हरेसि तुमं कह ते मरणं कदं तेसिं ॥२६६॥

आउक्त्वयेण मरणं जीवाणां जिणवरेहिं पण्णत्तं ।

आउं न हरांति तुह कह ते मरणं कदं तेहिं ॥२६७॥

आयुःक्षयेण मरणं जीवानां जिणवरैः प्रज्ञप्तं ।

आयुर्न हरसि त्वं कथं त्वया मरणं कृतं तेषां ॥२६६॥

आयुःक्षयेण मरणं जीवानां जिणवरैः प्रज्ञप्तं ।

आयुर्न हरांति तव कथं ते मरणं कृतं तैः ॥२६७॥

तात्पर्यदृष्टिः—आउक्त्वयेण मरणं जीवाणं जिणवरेहिं पण्णत्तं आयुःक्षयेण मरणं जीवानां
जिनवरैः प्रज्ञप्तं कथितं । आउं ण हरेसि तुमं कहते मरणं कदं तेसिं तेषामायुःकर्म च न हरति
त्वं तस्यायुः स्वीकारेणैव क्षीयमाणत्वात् कथं ते त्वया तेषां मरणं कृतमिति ।

आत्मरूपातिः—मरणं हि तावज्जीवानां त्यायुःकर्मक्षयेणैव तदभावे तस्य भावयितुमसाम्यवा
स्यायुःकर्म च नान्पेनान्यस्य हर्तुं शक्यं तस्य स्वीकारेणैव क्षीयमाणत्वात् । ततो न कथंघनापि, अन्यो-
ऽन्यस्य मरणं कुर्यात् । ततो हिनस्मि हित्ये चेत्यप्यवसायो ध्रुवमज्ञानं ।

जीवनाप्यवसायस्य तद्विग्रहस्य का वार्ता ? इति चेत्—

जो मण्णदि जीवेमिय जीविजाभिय परेहि सनेहिं ।

सो मूढो अण्णाणी णाणी एत्तोदु विवरीदो ॥२६८॥

यो मरणे भीक्षयामि भीक्ष्ये चापरैः सत्त्वेः ।

स मूढोऽज्ञानी ज्ञान्यनस्तु विपरीतः ॥२६८॥

आत्मरूपातिः—परजीवानहं जीवयामि परजीवैर्जीव्ये चाहमित्यप्यवसायो ध्रुवमज्ञानं स तु यस्यासि
सोऽहानित्वात्सम्यग्दृष्टिः । यस्य तु नास्ति स ज्ञानित्वात्सम्यग्दृष्टिः ।

कथमयमप्यवसायोऽज्ञानं ? इति चेत्—

आउउदयेण जीविदि जीवो एवं भणंति सञ्चण्ह ।

आउं च ण देमि तुमं कदं तण् जीविदं कदं तेमिं ॥२६९॥

आउउदयेण जीविदि जीवो एवं भणंति मञ्चण्ह ।

आउं च ण दिनि तुहं कदं णु ते जीविदं कदं तेहिं ॥२७०॥

आयुःक्षयेण जीवितं जीव एवं भणंति मञ्चणः ।

आयुश्च न ददामि त्वं कथं त्वया जीविदं कृतं तेषां ॥२६९॥

आयुरुदयेन जीवति जीव एवं भणंति सर्वज्ञाः ।

आयुध न ददाति तव कथं तु ते जीवितं कृतं तैः ॥२७०॥

सात्पर्यदृष्टिः—आवदयेन जीवति जीवो एवं भणंति सन्नुह आयुरुदयेन जीवति जीव एवं भणंति सर्वज्ञाः । आउं च ण देसि तुमं कइं तए जीविदं कइं तेसिं आयुःकर्म च न ददासि त्वं तेषां जीवानां तस्यायुषः स्वकीयानुभाषुभपरिणामेनैव उपाय्यमाणत्वात्, कथं त्वया जीवितं कृतं ! न कथमपि । किं च ज्ञानिना पुरुषेण स्वसवित्तिदक्षप्रतिगुण्यप्रिगुण्यमसाधे स्यात्तन्व तावत् । तदभावे चादानयानुष्ठानेन प्रमादेन; अस्य मरणं करोमि, अस्य जीवितं करोमि, इति यदा विकल्पो भवति तदा मनसि चिंतयति अस्य शुभाशुभकर्मोदये सति, अहं निमित्तमात्रमेव जातः इति मत्वा मनसि रागद्वेषरूपोऽहंकारो न कर्तव्य इति भावार्थः ।

अथ दुःखमुसमपि निश्चयेन स्वकर्मोदपवशाद् भवति, इत्युपदिशति—

आत्पर्यदृष्टिः—जीवितं हि तावज्जीवानां स्यादुःकर्मोदयेनैव, तदभावे तस्य भावाविनुमशाक्यत्वात् ।

आयुः कर्म च नान्येनान्यस्य दातुं शक्यं तस्य स्वपरिणामेनैव, उपाय्यमाणत्वात् । ततो न कथंचनापि अन्योऽन्यस्य जीवितं कुर्यात् । अतो जीवयामि जीव्यं चेत्सम्भवसायो ध्रुवमज्ञानं ।

दुःखमुसमपि निश्चयेन स्वकर्मोदपवशाद् भवति, इत्युपदिशति—

जो अप्पणादु मण्णदि दुःखिदसुखिदे करोमि सत्तेति ।

सो मूढो अप्पणाणी णाणी एत्तोदु विवरीदो ॥२७१॥

य आत्मना तु मन्यते दुःखितमुखितान् करोमि सत्वानिति ।

स मूढोऽज्ञानी ज्ञान्यनस्तु विपरीतः ॥२७१॥

सात्पर्यदृष्टिः—जो अप्पणादु मण्णदि दुःखिदसुखिदे करोमि सत्तेति यः कर्ता आत्मनः संबन्धित्वेन मन्यते किं ! दुःखितमुखितान् सत्वान् करोम्यहं । सो मूढो अप्पणाणी णाणी एत्तोदु विवरीदो यथाहमिति परिणामो निश्चितमज्ञानः स एव बंधकारणं स परिणामो यस्यास्ति स ज्ञानी बहिरात्मा । एतन्माहिरपतः परमोपेक्षासपमभाषनापरिणताभेदरत्नयलक्षणे भेदज्ञाने स्थितो ज्ञानीति ।

अथ परस्य सुखदुःखं करोमीत्यप्यवसायकः कथमज्ञानी जातः ? इति चेत्—

आत्पर्यदृष्टिः—परजीवानहं दुःखितान् मुखितांश्च करोमि । परजीवैर्दुरितं, मुखितश्च क्रियेहं, इत्यप्यवसायो ध्रुवमज्ञानं । न तु यस्यास्ति सोऽज्ञानित्वान्निमित्ताद्यधिः । यस्य तु नास्ति स ज्ञानित्वान् सम्पद्यधिः । कथमप्यवसायोऽज्ञानमिति चेत् ।

कम्मणिमित्तं सव्वे दुक्खिदसुहिदा हवंति जदि सत्ता ।

कम्मं च ण देसि तुमं दुक्खिदसुहिदा क्हं कदा ते ॥२७२॥

कम्मणिमित्तं सव्वे दुक्खिदसुहिदा हवंदि जदि सत्ता ।

कम्मं च ण देसि तुमं कह तं सुहिदो कदो तेहिं ॥२७३॥

कम्मोदयेण जीवा दुक्खिदसुहिदा हवंति जदि सव्वे ।

कम्मं च ण देसि तुमं कह तं दुहिदो कदो तेहिं ॥२७४॥

कर्षनिमित्तं सर्वे दुःखितमुखिता भवन्ति यदि सत्वाः ।
 कर्म च न ददासि त्वं दुःखितमुखिताः कर्म कृतास्ते ॥२७२॥
 कर्षनिमित्तं सर्वे दुःखितमुखिता भवन्ति यदि सत्वाः ।
 कर्म च न ददासि त्वं कर्म त्वं मुखितः कृतस्त्वैः ॥२७३॥
 कर्मोदयेन जीवा दुःखितमुखिता भवन्ति यदि सर्वे ।
 कर्म च न ददासि त्वं कर्म त्वं मुखितः कृतस्त्वैः ॥२७४॥

तात्पर्यवृत्तिः—कर्मणिमित्तं सर्वे दुःखितमुखिता इवन्ति यदि सत्त्वा यदि केत् कर्मोदय-
 निमित्तं सर्वे सत्त्वा जीवाः मुखितदुःखिता भवन्ति ! कर्म च न देसि त्वं दुःखितमुखिता कदा कदा ते
 तर्हि शुभाशुभकर्म च न ददासि त्वं कर्म ते जीवाल्लयया मुखितदुःखिताः कृताः ! न कथमपि ।

कर्मणिमित्तं सर्वे दुःखितमुखिता इवन्ति यदि सत्त्वा यदि केत् कर्मोदयनिमित्तं सर्वे सत्त्वा
 मुखितदुःखिता भवन्ति कर्म च न देसि त्वं कर्म तं मुखितो कदा तर्हि तर्हि शुभाशुभकर्म च न
 ददासि त्वं न ददासि त्वेभ्यः कर्म त्वं मुखितकृतस्त्वैः ! न कथमपि ।

कर्मोदयेण जीवा दुःखितमुखिता इवन्ति यदि सत्त्वे यदि केत् कर्मोदयेन सर्वे जीवा दुःखित
 मुखिता भवन्ति कर्म च न देसि त्वं कर्म तं मुखितो कदा तर्हि तर्हि शुभाशुभकर्म च न ददासि त्वं
 न ददासि त्वेभ्यः कर्म त्वं मुखितकृतस्त्वैः ! न कथमपि ।

किं च तात्पर्यवृत्तिः जीवितान् अन्यस्मि परजीवाय मुग्धदुःखे ददासि, इति विरुद्धं न करोति । यत्र
 पुनर्निमित्तमन्वयेणैव मति प्रसादं मुग्धदुःखं करोतीति विरुद्धो भवति तत्र मनसि चिन्तयति—अत्र
 जीवितान् मुग्धदुःखेणैव जातं अत्र पुनर्निमित्तमन्वयेण, इति, शक्यं मनसि हर्षितादरिणोभवेन
 सर्वं न करोती, इति । एवं परजीवानां जीवितमरणं मुग्धदुःखं करोतीति व्यख्यानमुच्यतया साधुसंगतेन
 विद्विष्यन्त मन ।

अत्र परीक्षकः परस्मि निमित्तं जीवितमरणमुग्धदुःखं करोतीति योगी मन्यते ॥ इति प्रथमे
 इति दत्तं ।

आत्मकथाभिः—मुग्धदुःखे हि तात्पर्यवृत्तिः स्वकर्मोदयेन । तदभावे तयोर्भितिमुत्पादयन्त्यात् । तत्र
 च अन्येभ्यः दत्तं दत्तं सत्त्वा सत्त्वात्तयोर्भितिमुत्पादयन्त्यात् । तयो न कथमन्वयि, अन्वयोपपन्नं मुग्धदुःखं
 इति । अत्रः मुग्धदुःखेणैव करोति । मुग्धदुःखेणैव करोति ये यथासाक्षात् भ्रममभान ।

सर्वे मतेः विद्वन् भवति अत्रापि कर्मोदयेण जीवितदुःखोदयेन ।
 अत्रान्येभ्यः दत्तं दत्तं सत्त्वा सत्त्वात्तयोर्भितिमुत्पादयन्त्यात् ॥२७२॥
 अत्रान्येभ्यः दत्तं दत्तं सत्त्वा सत्त्वात्तयोर्भितिमुत्पादयन्त्यात् ।
 अत्रान्येभ्यः दत्तं दत्तं सत्त्वा सत्त्वात्तयोर्भितिमुत्पादयन्त्यात् ॥२७३॥

जीवति जीव दुःखितो जायति कर्मोदयेण सर्वे मन्वो ।
 तत्रा तु मन्वितो दृष्टावितो चेदि णदु मिय्या ॥२७५॥
 जीव मन्वितं णदु दृष्टितो मन्विय कर्मोदयेण मन्वु जीवो ।
 तत्रा ण मन्वितो दृष्टावितो चेदि णदु मिय्या ॥२७६॥

१. ३. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०.

यो म्रियते यश्च दुःखितो जायते कर्मोदयेन स सर्वः ।

तस्मात्तु मारितस्ते दुःखितो वेति न खलु मिथ्या ॥१७५॥

यो न म्रियते न च दुःखितो भवति सोऽपि च कर्मोदयेन खलु जीवः ।

तस्माच्च मारितो नो दुःखितो वेति न खलु मिथ्या ॥२७६॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो मरदि भाप दुहिदो जायदि कर्मोदयेण सो सर्वो यो म्रियते यश्च दुःखितो भवति स सर्वोऽपि कर्मोदयेन जायते तस्माद्दु मारिदोदे दुहाविदो चेदि णहु मिच्छा तस्मान्कारणात्, मया मारितो दुःखीकृतधेति तत्राभिप्रायोयं न खलु मिथ्या ! किंतु मिथ्यैव । जो ण मरदि णय दुहिदो सोऽपि कर्मोदयेण खलु जीवो यो न म्रियते यश्च दुःखितो न भवति सोऽपि जीवः खलु स्फुटं स सर्वोऽपि कर्मोदयेनैव तस्माद्दु मारिदोदे दुहाविदो चेदि णहु मिच्छा तस्मात् कारणात् न मारितो मया न दुःखीकृतधेति तत्राभिप्रायोयं न खलु मिथ्या ! अपि तु मिथ्यैव अनेनाप्यनेन स्वस्वभावात्प्युतो भूया कर्मैव यन्नातीति भावार्थः ।

अथ स एव भूःसूत्रद्वयेक्तो मिथ्याज्ञानभावो मिथ्यादृष्टैर्बन्धकारण भवतीति कथयति—

आत्मरूपमितिः—यो हि म्रियते जीवति वा दुःखितो भवति सुखितो भवति च स खलु कर्मोदयेनैव तद्भावे तस्य तथा भवितुमशक्यत्वात् ततः, मयायं मारितः, अयं जीवितः अयं दुःखितः कृतः, अयं सुखितः कृतः, इति पश्यन् मिथ्यादृष्टिः ।

मिथ्यादृष्टेः स एवास्य बन्धहेतुर्विपर्ययात्

स एवाप्यवसायोपमहानामास्य दृश्यते ॥१६५॥

एसा दु जा मदी दे दुःखिदसुहिदे करेमि सत्तेति ।

एसा दे मूढमदी सुहासुहं वंधदे कम्मं ॥ २७७ ॥

एसा तु या मतिस्ते दुःखितसुखितान् करोमि सत्वानिति ।

एसा ते मूढमतिः शुभाशुभं यन्नाति कर्म ॥ २७७ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—एसा दु जा मदी दे दुःखितःसुहिदे करेमि सत्तेति एसा वा मतिस्ते तद्दुःखितसुखितान् करोम्यहं सत्वान् एसा दे मूढमदी सुहासुहं वंधदे कम्मं सेया भयदीया मतिः हे मूढमते स्वस्वभावप्युतस्य शुभाशुभं कर्म यन्नाति न किमप्यन्यकार्यमस्ति इति ।

अथ निश्चयंन रागाद्यप्यवसानमेव बन्धहेतुर्भवति इति प्रातिपादनरूपेण तमेवार्थं दृढयति—

आत्मरूपमितिः—परजीवानहं हिनमि न हिनमि दुःखयामि सुखयामि इति य एवापमहानमयोऽन्वयसाधो मिथ्यादृष्टेः स एव स्वयं रागादिरूपात्वात्तस्य शुभाशुभबन्धहेतुः ।

अथाप्यवसाय बन्धहेतुर्भेनावधारयति—

दुःखिदसुहिदे सत्ते करेमि जं एस मज्झवासिदं ते ।

तं पावबंधमं वा पुण्णस्स य वंधमं होदि ॥२७८॥

मारमि जीवावेमिय सत्ते जं एव मज्झवासिदं ते ।

तं पावबंधमं वा पुण्णस्स य वंधमं होदि ॥२७९॥

दुःखितसुखितान् सत्वान् करोमि यदेवमध्यवासिदं ते ।

वत्पावबंधकं वा पुण्यस्य च बंधकं वा भवति ॥ २७८ ॥

कर्मनिमित्तं सर्वे दुःखितसुखिता भवन्ति यदि सत्त्वाः ।
 कर्म च न ददासि त्वं दुःखितसुखिताः कथं कृतास्ते ॥२७२॥
 कर्मनिमित्तं सर्वे दुःखितसुखिता भवन्ति यदि सत्त्वाः ।
 कर्म च न ददासि त्वं कथं त्वं सु-खितः कृतस्तेः ॥२७३॥
 कर्मोदयेन जीवा दुःखितसुखिता भवन्ति यदि सर्वे ।
 कर्म च न ददासि त्वं कथं त्वं दुःखितः कृतस्तेः ॥२७४॥

तात्पर्यवृत्तिः—कम्मणिमित्तं सब्बे दुक्खितदुसुखिदा इवन्ति जदि सत्त्वा यदि केत्तु कम्मोद-
 निमित्तं सर्वे सच्च जीवाः सुखितदुःखिता भवन्ति ! कम्मं च ण देसि तुपं दुःखितदुसुखिदा कइं करा ठे
 तहिं शुभाशुभकर्मं च न ददासि त्वं कथं ते जीवास्वया सुखितदुःखिताः कृताः ! न कथमपि ।

कम्मणिमित्तं सब्बे दुःखितदुसुखिदा इवन्ति जदि सत्त्वा यदि केत्तु कम्मोदयनिमित्तं सर्वे जीवा
 सुखितदुःखिता भवन्ति कम्मं च ण देसि तुपं कइ तं सुखिदो कदो तहिं तहिं शुभाशुभकर्मं च न
 ददासि त्वं न प्रददामि तेम्मः कथं त्वं सुभाकृतस्तेः ! न कथमपि ।

कम्मोदयेण जीवा दुःखितदुसुखिदा इवन्ति जदि सब्बे यदि केत्तु कम्मोदयेन सर्वे जीवा दुःखिता
 सुखिता भवन्ति कम्मं च ण देसि तुपं कइ तं दुखिदो कदो तहिं तहिं शुभाशुभकर्मं च न ददासि त्वं
 न प्रददामि तेम्मः कथं त्वं सुभाकृतस्तेः ! न कथमपि ।

किं च लज्जादानी जीवन्तान् अन्वयेन परजीवाय सुखदुःखे ददासि, इति चिन्तनं न करोति । एत
 दुर्गतिं विनाशमन्त्रोत्पन्नं मति प्रमादेन सुखदुःखं करोमीति चिन्तनो भवति तदा मनसि चिन्तयति—अथ
 जीवन्तान् सुखदुःखद्वयं ज्ञान अथ पुनर्निमित्तमाशयेत्, इति, शङ्क भवति इति विचारयित्वापि
 सर्वं न करोति, इति । एव परजीवानी जीवितमरण सुखदुःखं करोमीति व्यर्थवानुभवतया ग्राह्यमाणेन
 इति चिन्तनं न ।

अथ सर्वत्रः एवमि तिधेन जीवितमरणसुखदुःखं करोतीति योगी मय्यते ॥ इति मेति
 इति चिन्तनं—

अथ ज्ञानवृत्तिः—सुखदुःखं हि सावर्ज्येवानी अकर्मोदयेन न ददाते तयोर्भेदिसुखदुःखव्यापार । अकर्म
 च अकर्मोदयेन सुखदुःखं न ददाते । एतद्विचारयित्वापि तेषां लज्जाप्राप्तात् । मनो न कथयन्तानि, अग्नोऽप्यथ सुखदुःखे
 दुःखं । अथ सुखदुःखं न ददाते । सुखदुःखं विनाश क्रिये चेत्तथापि तेषां सुखदुःखं न ।

सर्वे सर्वे च विनाश भवति अकर्मोदयेन न ददाते तयोर्भेदिसुखदुःखव्यापार ।
 अकर्मोदयेन सुखदुःखं न ददाते । एतद्विचारयित्वापि तेषां लज्जाप्राप्तात् ॥१२॥
 अकर्मोदयेन सुखदुःखं न ददाते । एतद्विचारयित्वापि तेषां लज्जाप्राप्तात् ।
 अकर्मोदयेन सुखदुःखं न ददाते । एतद्विचारयित्वापि तेषां लज्जाप्राप्तात् ॥१३॥

ज्ञो मग्गदि जाय द्दुखिदो जायदि कम्मोदयेण सो मत्तो ।
 तदा द्दु मग्गिदो द्दुखिदो चेदि णदु मिच्छा ॥२७५॥
 ज्ञो ण मग्गदि णय द्दुखिदो मोगिय कम्मोदयेण म्मदु जोगो ।
 तदा ण मग्गिदो द्दुखिदो चेदि णदु मिच्छा ॥२७६॥

१ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

यो क्षिपते यद्य दुःखितो जायते कर्मोदयेन वा सर्वः ।
 तस्मान् मारितस्ते दुःखितो वेति न खलु मिथ्या ॥२७५॥
 यो न क्षिपते न च दुःखितो भवति सोऽपि च कर्मोदयेन खलु जीवः ।
 तस्मान् मारितो नो दुःखितो वेति न खलु मिथ्या ॥२७६॥

सात्पर्यशक्तिः—जो मरदि जाय दुःखितो जायदि कर्मादयेन सो सर्वो यो क्षिपते यद्य दुःखितो भवति ॥ सर्वोऽपि कर्मोदयेन जायते तस्माद्दुःखितोदे दुःखितो वेति णहु मिच्छा तस्मात्कारणात्, मया मारितो दुःखीकृतमिति तत्राभिप्रायोऽयं न खलु मिथ्या ! किंतु मिथ्यैव । जो न मरदि जाय दुःखितो सोऽपि कर्मोदयेन खलु जीवो यो न क्षिपते यद्य दुःखितो न भवति कोऽसौ ! जीवः खलु स्पुष्टं स सर्वोऽपि कर्मोदयेनैव तस्मात् न मारितो दे दुःखितो वेति णहु मिच्छा तस्मान् कारणात् न मारितो मया न दुःखीकृतमिति तत्राभिप्रायोऽयं न खलु मिथ्या ! अपि तु मिथ्यैव अनेनादरूपानेन स्वस्वभावात्पुनो भूत्वा कर्मैव ब्रह्मतीति भावार्थः ।

अथ स एव पूर्वोक्तदोषोक्तो मिथ्याज्ञानभावो मिथ्यादष्टैर्बंधकारण भवतीति कथयति—

आत्मरूपातिः—यो हि क्षिपते जीवति वा दुःखितो भवति मुक्तिर्भवति च स खलु कर्मोदयेनैव तदभावे तस्य तथा भविष्यन्मत्तत्त्वात् ततः, मयापि मारितः, अयं जीवितः अयं दुःखितः कृतः, अयं मुक्तिः कृतः, इति पश्यन् मिथ्यादष्टिः ।

मिथ्यादष्टेः स एवास्य बंधहेतुर्विपर्ययात्

स एवाप्यवसायोपमज्ञानात्मास्य दृश्यते ॥११४॥

एसा दु जा मदी दे दुःखिदसुहिदे करेमि सत्तेति ।

एसा दे मूढमदी सुहामुहं बंधदे कम्मं ॥ २७७ ॥

एसा तु या मतिस्ते दुःखितमुखितान् करोमि सत्वानिति ।

एसा ते मूढमतिः शुभाशुभं यज्जाति कर्म ॥ २७७ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—एसा दु जा मदी दे दुःखितसुहिदे करेमि सत्तेति एसा या मतिस्तो तव दुःखितमुखितान् करोम्यह सत्वान् एसा दे मूढमदी सुहामुहं बंधदे कम्मं सैवा भवदीया मतिः हे मूढमते स्वस्वभावात्पुनस्त्य शुभाशुभ कर्म ब्रह्मति न किमप्यन्वयार्थमस्ति इति ।

अथ निक्षेपेन रागाद्यवसानमेव बंधहेतुर्भवति इति प्रतिपादनरूपेण तमेवार्थं दृढयति—

आत्मरूपातिः—परजाधानह हिनस्मि न हिनस्मि दुःखयामि सुखयामि इति च एवापमज्ञानमयोऽप्यवसायो मिथ्यादष्टेः स एव स्वयं रागादिरूपत्वाच्च स्व शुभाशुभमवधेत् ।

अथाप्यवसायं बंधहेतुत्वेनावधारयति—

दुःखिदसुहिदे सत्ते करेमि जं एस मज्झवासिदं ते ।

तं पावबंधगं वा पुण्णस्स य बंधगं होदि ॥२७८॥

मारमि जीवावेमिय सत्ते जं एव मज्झवासिदंते ।

तं पावबंधगं वा पुण्णस्स य बंधगं होदि ॥२७९॥

दुःखितमुखितान् सत्वान् करोमि यदेवमध्यवासिदं ते ।

तत्पावबंधकं वा पुण्यस्य च बंधकं वा भवति ॥ २७८ ॥

मारयामि जीवयामि च सत्वान् यदेवमध्यवसितं ते ।

तत्पापबंधकं वा पुण्यस्य बंधकं वा भवति ॥ २७७ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—दुःखितमुग्धिनान् सत्वान् कर्मोपहं कर्ता यदेवमध्यवसितं रागाद्यव्ययमानं ते शुद्धात्मभावनाच्युतस्य सतः पापस्य पुण्यस्य वा तदेव बंधकारणं भवति नचान्यन् किमपि दुःखादिकं मायाति । कस्मात् ? इति चेत् तस्य मुक्तदुःखपरिणामस्य जीवस्य स्वापार्जितशुभाशुभकर्माधीनत्वात् इति ।

मारयामि जीवयामि सत्वान् यदेवमध्यवसितं ते तव शुद्धात्मप्रदानज्ञानानुज्ञानशून्यस्य सतः पापस्य वा तदेव बंधकं भवति नचान्यन् किमपि कर्तुमायाति । कस्मान् ? इति चेत् तस्य परजीवस्य जीवमरणान्देः स्वापार्जितकर्मोदयार्धानत्वात् इति ।

अथैवं निश्चयनयेन हिंसाध्यवसाय एव हिंसेत्याचार्यं विचार्यमाणं—

आत्मरुष्यातिः—य एवायं विष्यादृष्टेरज्ञानजन्मा रागमदबोधव्यवसायः स एव बंधहेतुः, इत्यवधारयन् न च पुण्यपापत्वेन दिव्याद्ब्रह्मस्य तद्विश्वंतरमन्वेष्टव्यं ! एकैनेवानेनाध्यवसायेन दुःखयामि, मारयामि, मुखयामि, जीवयामीति च द्विधा शुभाशुभाहंकाररसनिर्भरतया द्वयोरपि पुण्यपापयोर्बंधहेतुत्वस्याविरोधोपपत्त्यर्थं हि हिंसाध्यवसाय एव हिंसेत्याचार्यं—

अज्ज्ञवासिदेण बंधो सत्ते मारे हि माव मारे हि ।

एसो बंधसमासो जीवाणं णिच्छयणयस्स ॥ २८० ॥

अध्यवसितेन बंधः सत्वान् मारयतु मा वा मारयतु ।

एष बंधसमासो जीवानां निश्चयनयस्य ॥ २८० ॥

सात्पर्यवृत्तिः—अज्ज्ञवासिदेण बंधो सत्ते मारे हि माव मारे हि अध्यवसितेन परिणामो बंधो भवति, सत्वान् मारय मा वा मारय एसो बंधसमासो एष प्रत्यक्षीभूतो बंधसमासः बंधसंश्लेषेण तद्विपरीतेन निरुपाधिचिदानंदकलक्षणनिर्विकल्पसमाधिना मोक्षो भवतीति मोक्षसमासः । केना जीवानां णिच्छयणयस्स जीवानां निश्चयनयस्येति । एवं जीवितमरणसुखदुःखानि परेषां कर्मोदयव्यवसाय एव बंधकारणं, प्राणव्यपरोपरागादिव्यापारो भवतु मा भवतु । एवं सर्वे ज्ञात्वा रागाद्यव्ययमानं स जनीयमिति व्याख्यानमुख्यत्वेन सूत्रपदकेन तृतीयस्थले गतं ।

अथ हिंसाध्यवसानं पूर्वमुक्तं तावत् इदानीं पुनः असत्यापवताध्यवसानैः पापं सत्यापवसानैश्च पुनः बंधो भवतीत्याहयाति—

आत्मरुष्यातिः—परजीवानां स्वकर्मोदयवैचित्र्यवशेन प्राणव्यपरोपः कदाचिद् भवतु, कदाचिद् भवतु । य एव हिनरर्थव्यहकाररसनिर्भरो हिंसायामध्यवसायः स एव निश्चयतत्तस्य बंधहेतुः, निश्चयपरभावस्य प्राणव्यपरोपस्य परेण कर्तुमशक्यत्वात् ।

अथाध्यवसायं पापपुण्ययोर्बंधहेतुत्वेन दर्शयति—

एवमलिये अदत्ते अवहाचेरे परिग्गहे चेव ।

कीरदि अज्ज्ञवसाणं जं तेण दु वज्झदे पावं ॥२८१ ॥

तहय अचोज्जे सच्चे वंभे अपरिग्गहत्तणे चेव ।

कीरदि अज्ज्ञवसाणं जं तेण दु वज्झदे पुण्णं ॥ २८२ ॥

एवमलीकेऽदत्तेऽवहाचये परिग्रहे चैव ।

किंपतेऽध्वसानं यत्तेन तु बध्यते पापं ॥ २८१ ॥

‘ तथापि च सत्ये दत्ते प्रज्ञानि, अपरिग्रहे चैव ।

क्रियतेऽप्यवसानं यत्नेन तु बध्यते पुण्यं ॥ २८२ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—एवमसत्येऽचौर्येऽऽव्रतज्ञानि परिग्रहे चैव यत्क्रियतेऽप्यवसानं तेन पापं बध्यते इति प्रथमगाथा गुता ।

यथाचौर्ये सत्ये व्रतचर्ये तथावाग्रिमहत्त्वे यत्क्रियतेऽप्यवसानं तेन पुण्यं बध्यते इति ज्ञानानुविषये पुण्यपापबंधरूपेण सूत्रभूतगाथाद्वयं गतं । अतः परमिदमेव सूत्रद्वयं परिणाममुख्यत्वेन त्रयोदशगाथाभिर्वि-
वृणोति तद्यथा—

बाधं वस्तुं रागादि परिणामकारणं परिणामवस्तु बंधकारणमित्थावेदयति—

आत्मरुपातिः—एवमवमज्ञानात् यो यथा हिंसायां विधीयतेऽप्यवगायः, तथा असायादसंज्ञानेन-
प्रहेतु पथ विधीयते सा सर्वोऽपि केवल एव पापबंधहेतुः वस्तु अहिंसायां यथा विधीयते, अप्यवगायः । तेषां
पथ सायदक्षत्रज्ञापरिग्रहेतु विधीयते सा सर्वोऽपि केवल एव पुण्यबंधहेतुः ।

न च बाधवस्तु द्वितीयोऽपि बंधहेतुरिति शक्यं चेत्—

वस्तुं पदुच्च जं पुण अज्ज्ञवसाणं तु होदि जीवाणं ।

ण हि वस्तुदो दु बंधो अज्ज्ञवसाणेण बंधोत्ति ॥ २८३ ॥

वस्तु प्रतीत्यं यत्पुनरप्यवसानं तु भवति जीवानां ।

न च वस्तुतस्तु बंधोऽप्यवसानेन बंधोत्ति ॥ २८३ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—वस्तुं पदुच्च जं पुण अज्ज्ञवसाणं तु होदि जीवाणं बाधवस्तुविषयत्वेन
बंधोद्विषयविषयभूतं प्रतीत्य आश्रित्य जीवानां तत्प्रतिबद्धं रागाद्यप्यवसानं भवति ण हि वस्तुदो दु बंधो
न हि वस्तुनः सत्तासाद्बंधो भवति । तर्हि केन बंधः ? अज्ज्ञवसाणेण बंधोत्ति बीजरागादिसामान्य-
भिन्नं रागाद्यप्यवसानेन बंधो भवति । वस्तुनः सत्तासाद्बंधो कथं न भवतीति चेत् अन्यवस्तुविषयानां
व्यभिचारान् । तथा हि बाधवस्तुनि सति नियमेन बंधो भवतीति—अन्यवस्तो वासिन्, तद्वद्विषयो भवतीति
व्यतिरेकोऽपि नास्ति । तर्हि शिष्यं बाधवस्तुत्यागः ? इति चेत् रागाद्यप्यवसानानां परित्यक्तत्वं । अथमत्र
भावार्थः । बाधबंधोद्विषयविषयभूतं वस्तुनि सति, अज्ञानभावात् रागाद्यप्यवसान-भवति तस्मादप्यवसान-
बंधोभवतीति सात्पर्येण वस्तु, बंधकारणं भवति न च साध्यात् । अप्यवसानं पुनर्निबन्धेन बंधवस्तुनि ।

एवं बंधहेतुत्वेन निर्धारितस्याप्यवसानस्य स्वार्थक्रियाकारिण्यभावेन सिद्धावमगम्यं दर्शयति—

आत्मरुपातिः—अप्यवसानमेव बंधहेतुर्न तु बाधवस्तु तत्र बंधहेतोरप्यवसानस्य हेतुर्नैव परि-
सार्थत्वात् । तर्हि शिष्यो बाधवस्तुप्रतिषेधः ? अप्यवसानप्रतिषेधार्थः । अप्यवसानस्य हि बाधवस्तु
आश्रयभूतं । न हि बाधवस्तुनाश्रित्य, अप्यवसानमाप्तं तस्मै । यदि बाधवस्तुनाश्रित्य, अप्यवसान-
जायेत तदा यथा बीजरागादिसामान्यवस्तुत्वेन बाधवे बीजरागां हिनस्तीत्यप्यवसायो जायेत, तथा बाधवस्तु-
स्याश्रयभूतत्वात् बाधवेऽपि बंधवस्तुत्वं हिनस्तीत्यप्यवसायो जायेत । न च जायेत । ततो निराश्रयत्वात् अप्य-
वसानमिति नियमः । तत एव बाधवस्तुनाश्रयभूतस्य बाधवस्तुनोऽप्यवसानप्रतिषेधः, हेतुत्वेनैव हेतु-
प्रतिषेधत्वात् । न च बंधहेतुत्वेनैव सायदि वस्तु वस्तु बंधहेतुः इत्यात् ईदमिति विवक्षितं तदप्यवसान-
मानवेगात् तत्र बाधवस्तुनि बंधवस्तुत्वं बंधहेतुत्वेनैव बंधहेतुत्वेनैव बंधहेतुत्वं विवक्षितं ।
अतो न बाधवस्तु जीवसायाद्बंधो बंधहेतुः । अप्यवसानमेव तस्य तद्वद्वे बंधहेतुः ।

एवंविधहेतुत्वेन निर्धारितस्याप्यवसानस्य स्वार्थक्रियाकारिण्यभावेन सिद्धावमगम्यं दर्शयति—

मणसाए दुस्खवेमिय सत्ते एवं तु जं मदिं कुणसि ।
 सन्वावि एस मिच्छा दुहिदा कम्मेण जदि सत्ता ॥२८८॥
 सच्छेण दुस्खवेमिय सत्ते एवं तु जं मदिं कुणसि ।
 सन्वावि एस मिच्छा दुहिदा कम्मेण जदि सत्ता ॥२८९॥

कायेन दुःखयामि सत्त्वान् एवं तु यन्मतिं करोमि ।
 सर्वापि एषा मिध्या दुःखिताः कर्मणा यदि सत्त्वाः ॥२८६॥
 वाचा दुःखयामि सत्त्वान् एवं तु यन्मतिं करोमि ।
 सर्वापि एषा मिध्या दुःखिताः कर्मणा यदि सत्त्वाः ॥२८७॥
 मनसा दुःखयामि सत्त्वान् एवं तु यन्मतिं करोमि ।
 सर्वापि एषा मिध्या दुःखिताः कर्मणा यदि सत्त्वाः ॥२८८॥
 शब्देण दुःखयामि सत्त्वान् एवं तु यन्मतिं करोमि ।
 सर्वापि एषा मिध्या दुःखिताः कर्मणा यदि जीवाः ॥२८९॥

शास्त्रपर्यङ्गः—कायेण इत्यादि स्वकायपापादयेन जीवाः दुःखिताः भवन्ति यदि चेत् ! तेषां जीवान् स्वकीयपापकर्मोदयभावे भवतो किमपि कर्तुं नापाति इति हेतौः मनोवचनकायेः शब्दैश्च जीवान् दुःखितान् करोमि इति रे दुरात्मन् स्वदीया मतिर्मिथ्या । परं किं तु स्वस्यभावयुतो भूत्वा त्वं पापमेव ब्रूषसि इति ।
 अप्य सुखिता अपि निश्चयेन स्वकीयशुभकर्मोदये सति भवन्तीति कथयति—

कायेण च वायाइव मणेण सुहिदे करोमि सत्तेति ।
 एवंपि हवदि मिच्छा सुहिदा कम्मेण जदि सत्ता ॥२९०॥
 कायेन च वाचा वा मनसा सुखितान् करोमि सत्त्वानिति ।
 एवमपि भवनि मिध्या सुखिनः कर्मणा यदि सत्त्वाः ॥२९०॥

शास्त्रपर्यङ्गः—स्वकीयकर्मोदयेन जीवा यदि चेत् सुखिता भवन्ति । न च स्वदीयपरिणामेन तद्दि मनोवचनकायेर्जीवान् सुखितानामहं करोमि इति भरशीमा मतिर्मिथ्या । एवं सत्त्वान्यवसानं स्वार्थकं न भवति परं किं ॥ निरुपरागरत्नचिग्म्योतिःस्वभावे स्वशुद्धाभतत्त्वमब्रह्मदानः, तथेवाजानन् अभाषयंश्च तेन शुभ-परिणामेन पुण्यमेव ब्रूषसि इत्यर्थः ।

अथ स्वस्यभावप्रतिपक्षभूतेन च रागाद्यप्यवसानेन मोहितः सन्नप्यं जीवः समस्तमपि परद्रव्यमात्मनि नियोजयति इत्युपदिशति—

सन्वे करेदि जीवो अज्झवसाणेण तिरियणरेइए ।
 देवमणुवेपि सन्वे पुण्णं पावं अणेयविहं ॥२९१॥
 धम्मायम्मं च तहा जीवाज्जीवे अलोगलोगं च ।
 सन्वे करेदि जीवो अज्झवसाणेण अप्पाणं ॥२९२॥

सर्वान् करोति जीवानध्यवसानेन विर्यदनेरविकारान् ।
 देवमनुजांश्च सर्वान् पुण्यं पापं च नैकविधं ॥२९१॥

धर्माधर्मं च तथा जीवाजीवौ अलोकलोकं च ।

सर्वान् करोति जीवः अध्यवसानेन आत्मानं ॥२९३॥

तात्पर्यवृत्तिः—उदयागतनरकगत्यादिकर्मवशेन नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवपापपुण्यरूपान् कर्मजनित-
भावान् आत्मानं करोति आत्मनः संबन्धात्करोति । निर्विकारपरमात्मतत्त्वज्ञानाद् श्रष्टः सन् नारकोऽहमित्यादि
रूपेण, उदयागतकर्मजनितविभावपरिणामान्, आत्मानि योजयतीत्यर्थः ।

धर्माधर्मास्तिकायाजीवाजीवलोकालोकाक्षेयपदार्थान् अध्यवसानेन सत्परिच्छित्तविकल्पेनात्मानं करोति,
आत्मनः संबन्धात् करोतीत्यभिप्रायः । किं च यथा घटाकारपरिणतं ज्ञानं घट इत्युपचारेणोच्यते । तथा
धर्मास्तिकायादिक्षेयपदार्थविषये धर्मोऽयमित्यादि योऽसौ परिच्छित्तरूपो विकल्पः सोऽप्युपचारेण धर्मास्तिका-
यादिर्भण्यते । कथं ? इति चेत् धर्मास्तिकायादिविषयत्वात् । स्वस्यभावच्युतोऽभूत्वा यदा धर्मास्तिकायापनि-
त्यादिविकल्पं करोति तदा तस्मिन् विकल्पे कृते सति धर्मास्तिकायादिरप्युपचारेण कृतो भवति इति ।

अथ निश्चयेन परद्रव्याङ्गिभोऽपि यस्य मोहस्य प्रभावात् आत्मानं परद्रव्ये योजयति स मोहो येषां
नास्ति स एव तापोधना इति प्रकाशयति—

आत्मरूपातिः—यथायमेव क्रियागर्भहिंसाध्यवसानेन हिंसकं, इतराध्यवसानैरितरं च ; अत्मात्मानं
कुर्यात्, तथा विपश्यमाननारकाध्यवसानेन नारकं, विपश्यमानतिर्यगाध्यवसानेन तिर्यचं, विपश्यमानमनु-
स्याध्यवसानेन मनुष्यं, विपश्यमानदेवाध्यवसानेन देवं, विपश्यमानसुखादिपुण्याध्यवसानेन पुण्यं, वि-
पश्यमानदुःखादिपापाध्यवसानेन पापमात्मानं कुर्यात् । तथैव च ज्ञापमानधर्माध्यवसानेन धर्मं, ज्ञापमान-
लोकाकाशाध्यवसायेनालोकाकाशमात्मानं कुर्यात् ।

विश्वाङ्गिभक्तेऽपि हि यत्रभावादात्मानमात्मा विदधाति विश्वं ।

मोहैककंदोध्यवसाय एष नास्तीह येषां मतयस्त एव ॥२९३॥

एदाणि णत्थि जेसिं अज्झवसाणाणि एवमादीणि ।

ते असुहेण सुहेण य कम्मेण मुणी ण लिप्पंति ॥२९३॥

एतानि न संति येषामध्यवसानान्येवमादीनि ।

तेऽश्रुभेन श्रुभेन वा कर्मणा ह्यनयो न लिप्पंति ॥२९३॥

तात्पर्यवृत्तिः—एदाणि णत्थि जेसिं अज्झवसाणाणि एवमादीणि एतान्येवमादीनि श्रु-
त्तानि श्रुमानुमाध्यवसानानि कर्मबंधनित्तभूतानि न संति येषां ते असुहेण सुहेण य कम्मेण मुणी
ण लिप्पंति ॥ एव मुनीधराः श्रुमानुभकर्मणा न लिप्पंते । किं च विस्तरः शुद्धात्ममय्यक्षत्रदानश-
कानुवरणरूपं निश्चयवशवच्छरणं भेदविज्ञानं यदा न भवति तदाहं जीवान् दिनस्मीत्यादि हिमाध्यमानं
नारकोऽहमित्यादि कर्मोऽयाध्यवसानं, धर्मास्तिकायापमित्यादि क्षेयपदार्थाध्यवसानं च निर्विकल्पानुद्भावकं
सकलार्थज्ञं जानतीति । तदा जानन् हिमाध्यवमानविकल्पेन सहामानमभेदेन भ्रष्टमिति जानाति अनु-
शरति च, मतो विष्वाङ्गिभं मति विषयाज्ञानी भवति विषयाचारिणी भवति । ततः कर्मबंधो भवतीति भाषार्थः ।
किंचनं काठ परमजानात्पनि योजयतीति चेत्—

आन्यरूपातिः—एतानि किञ्च मति विविक्तमध्यवसानानि समस्तान्यपि श्रुमानुभकर्मणोऽपि-

नित्तानि स्वमन्त्रान्दिक्कवन् । तथा हि यदिदे दिनस्मीयाध्यवसानं सत्त्वज्ञानमयं येन आत्मनः मरुदेऽ-
क्षुब्धैरुचितम्व सत्त्वज्ञानिकमर्षेण ह्यनर्थादिकवाणा च विवेकज्ञानेन विविक्तमऽज्ञानादिति तावदहं
विचिन्तयन्मन्त्रान्दिक्कवन् च विष्वाङ्गिभं, विविक्तमनाधगादीनि चाचारिण । क्युनरेण धर्मो ह्यन-

ह्याप्यवसानं तदप्यज्ञानमयवैनात्मनः सदहेतुकज्ञानैकरूपस्य ज्ञेयमयानां धर्मादिरूपाणां च विशेषा-
हानेन विविक्तान्याऽज्ञानादस्ति तावदज्ञानं विविक्तान्यादर्शनादस्ति च मिथ्यादर्शनं विविक्तान्यानाचरणाद-
स्ति चावारिद्रं । ततो बंधनिमित्तान्येवैतानि समस्तान्यप्यवसानानि । येषामेवैतानि न विद्यंते त एव मुनि-
कुजराः । केचन सदहेतुकज्ञानैककियं सदहेतुकज्ञानैकरूपां सदहेतुकज्ञानैकरूपं च विविक्तान्यानां
जानंतः सम्पक्षरयंतोऽनुचरंतश्च सच्छसच्छदोयदमद्रांतर्भ्योतिपोऽत्यतमज्ञानादिरूपावाभावात् शुभेनाशु-
भेन वा कर्मणाखण्ड न लियेरन् ।

**जा संकल्पवियपो ता कम्मं कुणद असुहसुहजणयं ।
अप्पसरूवा रिद्धी जायं ण हियए परिष्फुरइ ॥२९४॥**

यावत्संकल्पविकल्पौ तावरकर्म करोत्यशुभशुभजनकं ।

आत्मस्वरूपा ऋद्धिः पावत् न हृदये परिष्फुरति ॥२९४॥

तात्पर्यवृत्तिः— यावत्काळं बाहिरिषये देहपुत्रकलत्रादौ मनेतिरूपं संकल्पं करोति अन्यंतरे हृद-
यिवाइरूपं विकल्पं च करोति तावत्काळमनंतज्ञानादिसप्तद्विकल्पमात्मानं हृदये न जानाति । यावत्काळमि-
त्यंभूत आत्मा हृदये न परिष्फुरति, तावत्काळं शुभाशुभजनकं कर्म करोतीत्यर्थः ।

अथाप्यवसानस्य नाममात्रमाह—

**बुद्धी ववसाओविय अज्झवसाणं मदीय विष्णाणं ।
इकट्ठमेव सत्वं चित्तं भावोय परिणामो ॥२९५॥**

शुद्धिर्व्यवसायोऽपि वा अध्यवसानं मतिश्च विज्ञानं ।

एकार्थमेव सर्वं चित्तं भावश्च परिणामः ॥२९५॥

तात्पर्यवृत्तिः— बोधनं बुद्धिः, व्यवसानं व्यवसायः, अध्यवसानमध्यवसायः, मननं पर्यालोचनं
मतिश्च, विज्ञापये अनेवेति विज्ञानं, चित्तं चित्तं, मयन भावः, परिणमनं परिणामः, इति शब्दभेदेऽपि नार्थ-
भेदः— किं तु सर्वोऽपि समभिरूढनप्रापेक्षयाऽप्यवसानार्थ एव । कथं ! इति चेत् यथेदं सक्रः पुरंदर इति ।
एवं व्रतैः पुण्यं भव्रतैः पापमिति कथनेन सूयद्वयं पूर्वमेव व्याख्यातं तस्यैव सूयस्य विशेषविवरणार्थं बाह्यं
वक्ष्य रागाद्यप्यवसानकारणं रागाद्यप्यवसानं तु बंधकारणमिति कथनमुद्धृत्येन त्रयोदश गाथा गताः, इति
समुदायेन पंचदशार्थैश्चतुर्थेऽथं रागात् ।

अतः परमभेदरत्नप्रयागमरुनिर्विकल्पसमाधिस्थेण निश्चयनयेन विकल्पान्कल्पवहातनयो हि बा-
ध्यत इति कथनमुद्धृत्येन गाथापट्टकपर्यंतं व्याख्यानं करोति—

आत्मस्वरूपातिः— स्वपरयोरेकत्वेके सति जीवस्वोप्यवसितिमात्रमप्यवसानं । तदेव च बोधनमात्रत्वा-
द्बुद्धिः । व्यवसानमात्रत्वात् व्यवसायः । मननमात्रत्वान्मतिज्ञानं । चेतनामात्रत्वाविशं । चित्तोभवनमात्रत्वाद्
भावः । चित्तः परिणमनमात्रत्वात् परिणामः ।

सर्वप्राप्यवसानमेवमखिलं व्याप्यं यदुक्तं जिनेः तन्मन्ये व्यवहार एव निरित्तोप्यन्याप्रपत्याजितः ।

सम्यग्निश्चयमेकमेव तदस्मी निष्कंसाकम्प किं बुद्धज्ञानपने मतिश्चि न निजे ब्रह्मनि संतो घृति ॥२९७॥

**एवं व्यवहारणओ पडिसिद्धो जाण णिच्छयणयेण ।
णिच्छयणयसल्लीणा मुणिणो पावंति णिव्वाणं ॥२९६॥**

तार्पर्यवृत्तिः--एवं व्यवहारणो पदिसिद्धो जाण गिच्छयणयेण एवं पूर्वोक्तप्रकरणेन परद्रव्याश्रितत्वाद् व्यवहारनयः प्रतिपिद्ध इति जानीहि । केन ? कर्तृभूतेन शुद्धामद्रव्याश्रितनिश्चयनयेन । कस्मात् ? गिच्छयणयसंज्ञीणा मुनिणो पावन्ति गिन्वाणं निश्चयनयमालीना आश्रितः सित्त्वा संतो मुनयो निर्वाणं लभन्ते यतः कारणादिति । किं च यद्यपि प्राथमिकापेक्षया प्रारंभप्रस्तावे सविकल्पावस्थानं निश्चयसाधकत्वाद् व्यवहारनयः सप्रयोजनस्तथापि विशुद्धज्ञानदर्शनलक्षणे शुद्धामनि स्थितानां निश्चयोरन इति भावार्थः । कथं निश्चयोजनः ? इति चेत् कर्ममिरमुच्यमानेनाभ्येनाप्याश्रियमाणत्वात् ।

आत्मरुपातिः--आत्माश्रितो निश्चयनयः, पराश्रितो व्यवहारनयः । तत्रैवं निश्चयनयेन पराश्रित समस्तमप्यवसानं बंधहेतुत्वेन मुमुक्षोः प्रतिषेधयता व्यवहारनय एव किञ्च प्रतिपिद्धः, तस्यापि पराश्रितक- विशेषात् । प्रतिषेध्य एवं चायं, आत्माश्रितनिश्चयनयाश्रितानामेव मुख्यमानत्वात्, पराश्रितव्यवहारनयसंज्ञ- तेनामुख्यमानेनाभ्येनाश्रियमाणत्वाच्च ।

कथमभ्येनाश्रियते व्यवहारनयः ? इति चेत्

वदसमिदी गुत्तीओ सीलतवं जिणवरेहि पण्णत्तं ।
कुर्वन्तोवि अभविओ अण्णाणी मिच्छदिद्दीय ॥२९७॥

व्रतसमितिगुत्तयः शीलतपो जिनवरैः प्रज्ञप्तं ।

कुर्वन्मप्यभव्योऽज्ञानी मिध्यादृष्टिस्तु ॥२९७॥

तार्पर्यवृत्तिः--वदसमिदी गुत्तीओ सीलतवं जिणवरेहि परिकहिदं व्रतसमितिगुत्तीओ सपक्षरणादिकं जिनवरैः प्रज्ञप्तं कथितं कुर्वन्तोवि अभव्यो अण्णाणी मिच्छदिद्दीओ मंदमिप्यात्म- दकयायोदये सति कुर्वन्मप्यभव्यो जीवस्त्वज्ञानी भवति मिध्यादृष्टिश्च भवति । कस्मात् ? इति चेत् मिप्यात् दिव्रतप्रकृत्युपशमक्षयोपशमक्षयामावात् शुद्धात्मोपादेयश्रद्धानामावात् । इति
अथ तस्यैकादशांगश्रुतज्ञानमस्ति कथमज्ञानी ? इति चेत्

आत्मरुत्तासिः -- शीलतपःपरिपूर्णं त्रिगुत्तिपंचसमितिपरिकलितमहिंसादिपंचमहाव्रतरूपं व्यवहार- चारित्रं, अभव्योऽपि कुर्यात् तथापि स निश्चरित्रोऽज्ञानी मिप्यादृष्टिरेव निश्चयचारित्रहेतुभूतज्ञानश्रद्धारूपत्वात् । तस्यैकादशांगज्ञानमस्ति ? इति चेत्

मोक्खं असद्वहंतो अभवियसत्तो दु जो अधीएज्ज ।

पाठो ण करेदि गुणं असद्वहंतस्स णाणं तु ॥२९८॥

मोक्षमध्वहानोऽभव्यसत्वस्तु योधीयात् ।

पाठो न करोति गुणमध्वहानस्य ज्ञानं तु ॥२९८॥

तार्पर्यवृत्तिः--मोक्खं असद्वहंतो अभविय सत्तो दु जो अधीयेज्ज मोक्षमध्वहानः सन्न- प्यर्जतो यद्यपि ध्यातिरूपाभाषार्थमेकादशांगश्रुताप्यपनं कुर्यात् पाठो ण करेदि गुणं तथापि तस्य शास्त्रगतः शुद्धामरिक्तनरूप गुणं न करोति किं कुर्वन्तस्तस्य ? असद्वहंतस्य णाणं तु अत्रापतोऽशेष मानस्य । किं ? ज्ञानं ? जोऽर्थः ? शुद्धाममप्यक्षयज्ञानज्ञानानुज्ञानरूपेण निर्विकल्पासमाधिना प्राप्यं रम्यं

शुद्धात्मस्वरूपमिति । फलमात्रं श्रद्धते ! दर्शनचारित्रमोहनीयोपशमशयोपशमशयाभावात् । तदपि फलमात्रं !
अभिम्यत्वादिति भावार्थः ।

अथ तस्य पुण्यरूपधर्मादिश्रद्धानमस्तीति चेत्—

आत्मरूपातिः—मोक्षं हि न तावद्भवन्म्यः श्रद्धते शुद्धज्ञानमयात्मज्ञानशून्यत्वात् । ततो ज्ञानमपि
नासी श्रद्धते, ज्ञानमश्रद्धानश्चाचारायेकादरांग श्रुतमधीयानोऽपि श्रुताध्ययनगुणाभावात् ज्ञानी स्यात् स
किञ्च गुणः श्रुताध्ययनस्य यद्विविक्तवस्तुभूतज्ञानमयात्मज्ञानं तच्च विविक्तवस्तुभूतं ज्ञानमश्रद्धानस्याभिम्यत्स्य
श्रुताध्ययनेन न विधानं शक्येत ततस्तस्य तद्गुणाभावः, ततश्च ज्ञानश्रद्धानाभावात् सोऽज्ञानीति प्रतिनियतः ।
तस्य धर्मश्रद्धानमस्तीति चेत्—

सहृदिय पत्तयदिय रोचेदिय तह पुणोवि फासेदि ।

धम्मं भोगणिमित्तं णह सो कम्मवखयणिमित्तं ॥२९९॥

श्रद्धयति प्रत्येति च रोचयति तथा पुनश्च स्पृशति ।

धर्मं भोगनिमित्तं नं खलु स कर्मस्यनिमित्तं ॥२९९॥

सात्पर्यवृत्तिः—सहृदि श्रद्धते च पचेदिय ज्ञानरूपेण प्रत्येति च प्रतीतिं परिच्छित्तिं करोति
रोचेदिय विज्ञेयश्रद्धानरूपेण रोचते च सह पुणोवि फासेदिय तथा पुनः स्पृशति च अनुष्ठानरूपेण कं
धम्मं भोगनिमित्तं अहमिन्द्रादिपदवीकारणत्वादिति मत्वा भोगाकाङ्क्षारूपेण पुण्यरूपं धर्मं णह सो
कम्मवखयणिमित्तं नच कर्मस्यनिमित्तं शुद्धात्मसंश्लिष्टलक्षणं निश्चयधर्ममिति ।

अथ कीदृशी तौ प्रतिवेप्यप्रतिवेधकी व्यवहारनिश्चयनयाविति चेत्—

आरमस्यपातिः—अभिम्यो हि नित्यकर्मफलचेतनात्क्यं वस्तु श्रद्धते, नित्यज्ञानचेतनामात्रं न तु
श्रद्धते नित्यमेव भेदविज्ञानानर्हत्वात् । ततः स कर्ममोक्षनिमित्तं ज्ञानमात्रं भूतार्थं धर्मं न श्रद्धते भोगनिमित्तं
शुभकर्ममात्रमभूतार्थमेव श्रद्धते । तत एवातौ, अभूतार्थधर्मश्रद्धानप्रत्ययनरोचनस्पर्शनरूपरितनर्भवेय-
कभोगमात्रमास्कादत्र पुनः कदाचनपि विमुष्यते ततोऽस्य भूतार्थधर्मश्रद्धानाभावात्, श्रद्धानमपि नास्ति
एवं सति तु निश्चयनस्य व्यवहारनयप्रतिवेधो मुष्यत एव ।

कीदृशी प्रतिवेप्यप्रतिवेधकी व्यवहारनिश्चयनयाविति चेत्—

आयारादीणाणं जीवादीदंसणं च विण्णेयं ।

छंजीवाणं रक्खा भणदि चरित्तं तु ववहारो ॥३००॥

आदा खु मज्झणाणे आदा मे दंसणे चरित्ते य ।

आदा पच्चक्खाणे आदा मे संवरे जोगे ॥३०१॥

आचारादिद्वानं जीवादिदर्शनेन च विज्ञेयं ।

पद्जीवानां रक्षा भणति चरित्रं तु व्यवहारः ॥३००॥

आत्मा खलु धम ज्ञानवात्मा मे दर्शने चरित्रं च ।

आत्मा प्रत्याख्यानं आत्मा मे संबरो योगः ॥३०१॥

सात्पर्यवृत्तिः—आयारादीणाणं आचारवृत्तमित्यादि एवमदरांगचन्द्रसाहजानस्वाश्रयत्वात्करण-
त्वात् व्यवहारेण ज्ञानं भवति । जीवादीं दंसणं च विण्णेयं जीवादिनवपदार्थः श्रद्धानविययः सम्प-

आत्मरूपातिः—यथोक्तस्त्वभावान् जानन् ज्ञानी शुद्धस्वभावादेव त प्रत्यवृत्ते, ततो रागद्वेषमोहादेव । स्वयं न परिणमते न परेणापि परिणम्यते, ततएतदोत्कीर्णकज्ञापकत्वभावो ज्ञानी रागद्वेषमोहा-
वान्नामकर्तृवेति नियमः ।

इति वस्तुस्वभावं स्वं नाजानी वेति तेन सः ।

रागादीनात्मनः कुर्यादतो भवति कारकः ॥ १७१ ॥

रागक्षिय दोसक्षिय कसायकम्मेसु चैव जे भावा ।

तेहिं हु परिणममाणो रागादी वंधदि पुणोवि ॥३०॥

रागे दोषे च कषायकर्मसु चैव ये भावाः ।

तैस्तु परिणममाणो रागादीन् बध्नाति पुनरपि ॥३०॥

सात्पर्यवृत्तिः—रागक्षिय दोसक्षिय कसायकम्मेसु चैव जे भावा रागद्वेषकषायकद्वेष-
कर्मण्युदयापते सति स्वस्वभावप्युनस्य तदुदयनिमित्तन ये जीवगतरागादिभावाः परिणामा भवति ।
हु परिणममाणो रागादी वंधदि पुणोवि तैः कृत्वा रागादिरहमित्यभेदेनाहमिति प्रत्ययेन कृत्वा
मन् सन् पुनरपि भाविरागादिपरिणामोत्पादकानि द्रव्यकर्माणि बध्नाति ततस्तत्पा रागादीनामहानी
कर्ता भवतीति । तमेवार्थं दृढयति—

आत्मरूपातिः—यथोक्तं वस्तुस्वभावमजानन्स्वज्ञानी शुद्धस्वभावादाससार प्रत्युत एव । ततः कर्म-
कर्मण्येवैरागद्वेषमोहादिभावाः परिणममाणोऽज्ञानी रागद्वेषमोहादिभावाना कर्ता भवन् बध्यत एवेति
नियमः । ततः स्थितमन्तु—

रागक्षिय दोसक्षिय कसायकम्मेसु चैव जे भावा ।

तै मम हु परिणमंतो रागादी वंधदे चेदा ॥३१॥

रागे च दोषे च कषायकर्मसु चैव ये भावाः ।

तन्मम हु परिणममाणो रागादीन् बध्नाति चेतयिता ॥३१॥

सात्पर्यवृत्तिः—पूर्वगाथायामहं रागादीत्यभेदेन परिणमन् सन् तानि रागादिभावोत्पादकानि भवत-
कर्माणि बध्नातीत्युक्तं । अत्र तु शुद्धात्मभावनारहितत्वेन मदीयो रागः इति संबन्धेन परिणमन् सन् तानि
द्रव्यकर्माणि बध्नाति, इति विशेषः । किं च विस्तरः—यत्र मोहरागद्वेषा व्यापरापने तत्र मोह-
दर्शनमोहः; मिथ्यात्वादिजनक इति ज्ञातव्यं । रागद्वेषसद्भूत तु क्रोधादिरूपायोत्पादकध्वंसिप्रमोहो
ः । अत्राह शिष्यः—मोहसद्भूत तु मिथ्यात्वादिजनको दर्शनमोहो भवन्तु दोषो न्यस्ति द्वेषसद्भूत
मोह इति कथं भण्यते ? इति पूर्वश्लो परिहारं ददामि—कण्यवेदनीयाभिधानचारित्रमोहमध्ये क्रोध-
द्वेषांगी द्वेषोत्पादकत्वात्, भाषालेखी रागांगी रागजनकत्वात्, मोकषायवेदनीयमहाचारित्रमोह-
पुत्रपुंसकवेदत्रयहास्यरतयः पच मोकषायाः रागांगा रागोत्पादकत्वात् इत्यनेनाभिप्रायेण मोह-
दर्शनमोहो मिथ्यात्व भण्यते रागद्वेषमोहसद्भूत पुनश्चारित्रमोह इति सर्वत्र ज्ञानम्य । एवं कर्मकषयकारणं
यः, रागादीनां च कारण निश्चयेन कर्मोदयो न च ज्ञानी जीव इति न्यासपानमुत्पन्न वेन सत्सर्वपदे
चकं गते ।

अथ कथं मन्मयज्ञानी जीवो रागादीनामकारक इति श्रेष्ठं प्रयुत्तरमाह—

अद्वैतविषय इत्यपि पाठोत्तरं । २ आत्मव्यवहारी तु त्वेहिं हु परिणममाणो हास्ये च कः ।

जह फलियमणि विसुद्धो ण सयं परिणमदि रागमादीहिं ।

राइज्जदि अण्णेहिं दु सो रत्तादियेहिं दब्बेहिं ॥३०६॥

एवं णाणी सुद्धो ण सयं परिणमदि रागमादीहिं ।

राइज्जदि अण्णेहिं दु सो रागादीहिं दोसेहिं ॥३०७॥

यथा स्फटिकमणिः शुद्धो न स्वयं परिणमते रागाद्यैः ।

रज्यतेऽन्यैस्तु स रक्तादिभिर्द्रव्यैः ॥३०६॥

एवं ज्ञानी शुद्धो न स्वयं परिणमते रागाद्यैः ।

रज्यतेऽन्यैस्तु स रागादिभिर्दोषैः ॥३०७॥

सात्पर्यवृत्तिः—यथा स्फटिकमणिर्विशुद्धो बहिरुपाधि विना स्वयं रागादिभावेन न परिणमति यथात् स एव रज्यते, कैः ? जपापुष्पादिबाहिर्भूतान्यद्रव्यैरिति दृष्टान्तो गतः । एवमेव दृष्टान्तेन ज्ञानी शुद्धो भवन् स्वयं निरुपाधिभिन्नस्वकारस्वभावेन कृत्वा जपापुष्पस्थानां त्यक्तमोदयकूपपरोपाधि विना रागादिविभावेन परिणमति पश्चात्सहजस्यच्छभावच्युतः सन् स एव रज्यते, कैः ? कर्मोदयनिमित्तरागादिर्दोषः परिणामिरिति तेन ज्ञायते कर्मोदयजनिता रागादयो न तु ज्ञानिर्जावजनिता इति दार्ष्टान्तो गतः ।

एवं चिदानन्दकलक्षणं स्वस्वभाव जानन् ज्ञानी रागादीन् करोति ततो नवतररागाद्युत्पत्तिकारणभूत-कर्मणा कर्ता न भवतीति कथयति—

आत्मरूपातिः—यथा खलु केवलः स्फटिकोपलः परिणामस्वभाव्ये सत्यपि स्वस्य शुद्धस्वभाव-वेन रागादिनिमित्तत्वाभावात् रागादिभिः स्वयं न परिणमते, परद्रव्येणैव स्वयं रागादिभावापन्नतया स्वस्य रागादिनिमित्तभूतेन शुद्धस्वभावात्प्रच्यवमान एव रागादिभिः परिणम्यते । तथा केवलः किलात्मा परिणाम-स्वभाव्ये सत्यपि स्वस्य शुद्धस्वभावत्वेन रागादिनिमित्तत्वाभावात् रागादिभिः स्वयं न परिणमते परद्रव्येणैव स्वयं रागादिभावापन्नतया स्वस्य रागादिनिमित्तभूतेन शुद्धस्वभावात्प्रच्यवमान एव रागादिभिः परिणम्यते, इति तावद्रस्तुस्वभावः ।

न जातु रागादिनिमित्तभावमात्मनो याति यथाकंकातः
तस्मिन्निमित्त परसग एव वस्तुस्वभावोयमुदेति तावत् ॥ ११९ ॥

इति वस्तुस्वभावं स्व ज्ञानी जानाति तेन सः
रागादीन्नात्मनः कुर्वन्नातो भवति कारक ॥ १७० ॥

णवि रागदोसमोहं कुब्बदि णाणी कसायभावं वा ।

सयमप्पणो ण सो तेण कारगो तेसि भावाणं ॥३०८॥

नापि रागद्वेषमोहं करोति ज्ञानी कसायभावं वा ।

स्वयमेवात्मनो न तेन कारकस्तेर्पा भवानां ॥३०८॥

सात्पर्यवृत्तिः—णवि रागदोसमोहं कुब्बदि णाणी कसायभावं वा ज्ञानी न करोति । अन् ! रागादिदोषरहितशुद्धात्मस्वभावत्वात्प्रच्यवमान् रागद्वेषमोहान् कौशादिककथयभाव वा । कथं न करोति ! स्वयं स्वयं शुद्धात्मभावेन कर्मोदयमदकारिकाकारण विना । कथं सत्त्व-वचने ! अप्यणो मात्मनः सो तेण कारगो तेसि भावाणं तेन कारणेन न तन्वज्ञानी तेषां रागादिभावाणां कर्ता न भवतीति अज्ञानी तैवः शुद्धस्वभावमात्मनमजानन् रागादीन् करोति ततः स भावरगादिबन्धनकथयपरकर्मणा भवतीति कथयति—

आत्मरूपानिः—यथोक्तं वस्तुस्वभावं जानन् ज्ञानी शुद्धस्वभावादेव न प्राप्यशने, ततो रागद्वेषमोहादिभावैः स्वयं न परिणमने न परंणानि परिणम्यते, ततश्चोक्तं त्रिणिर्गुणप्रत्ययकस्वभावो ज्ञानी रागद्वेषमोहादिभावानामकर्तृवेति नियमः ।

इति वस्तुस्वभावं स्वं नामानी वेति तेन सः ।

रागादीनामनः कुर्यादतो भवति कारकः ॥ १७१ ॥

रागद्वेष दोसद्वेष कसायकर्मसु चैव जे भावा ।

तेहिं दु परिणममाणो रागादी वंधदि पुणोवि ॥३०९॥

रागे दोषे च कषायकर्मसु चैव ये भावाः ।

तेस्तु परिणममाणो रागादीन् बध्नाति पुनरपि ॥३०९॥

सात्पर्यवृत्तिः—रागद्वेष दोसद्वेष कसायकर्मसु चैव जे भावा रागद्वेषकषायकर्मसु इत्यकर्मसुद्वेषमते सति स्वस्वभावानुसृत्य तदुदयनिमित्तं ये जीवगतरागादिभावाः परिणामा भवति । तेहिं दु परिणममाणो रागादी वंधदि पुणोवि तैः कृत्वा रागादिरहमिषभेदेनाहामिति प्रत्ययेन कृत्वा परिणमन् सन् पुनरपि भारिरागादिरिणामोत्यादकानि इत्यकर्माणि बध्नाति ततस्ततो रागादीनामज्ञानी शीघ्रः कर्ता भवतीति । तमेवार्थं दृश्यति—

आत्मरूपानिः—यथोक्तं वस्तुस्वभावमज्ञानस्वज्ञानी शुद्धस्वभावादाससार प्रायुत एव । ततः कर्म-रिणाकर्मवैरागद्वेषमोहादिभावैः परिणममाणोऽज्ञानी रागद्वेषमोहादिभावाना कर्ता भवन् बध्पत एवेति प्रतिनियमः । ततः स्थितमप्यु—

रागद्वेष दोसद्वेष कसायकर्मसु चैव जे भावा ।

ते मम दु परिणमंतो रागादी वंधदे चेदा ॥३१०॥

रागे च दोषे च कषायकर्मसु चैव ये भावाः ।

तन्मम दु परिणममाणो रागादीन् बध्नाति चेतयिता ॥३१०॥

सात्पर्यवृत्तिः—पूर्वप्राप्त्यामह रागादीत्यभेदेन परिणमन् सन् तानि रागादिभावोत्यादकानि नवत-रद्वेषकर्मणि बध्नातीत्युक्तं । अत्र तु शुद्धात्मभावनाहीनत्वेन मदीयो रागः इति समयेन परिणमन् सन् तानि नवतरद्वेषकर्मणि बध्नाति, इति शिष्यः । किं च विस्तर—यत्र मोहरागद्वेषा व्याख्यायने तत्र मोह-शब्देन दर्शनमोहः; मिथ्यावादिजनक इति ज्ञातव्यं । रागद्वेषाद्वेन ॥ क्रोधादिकषायोत्यादकधरित्रमोहो ज्ञातव्यः । अत्राह शिष्यः—मोहाद्वेन तु मिथ्यात्वाद्वेन दर्शनमोहो भवतु दोषो न्यस्तं द्वेषाद्वेन चारित्रमोह इति कथं भण्यते ? इति पूर्वपक्षे परिहार दद्यानि—कषायवेदनीयाभिधानचारित्रमोहमध्ये क्रोध-मानो द्वेषादी द्वेषोत्यादकत्वान्, मायात्वेन रागादी रागजनकत्वात्, नोकषायवेदनीयमज्ञाचारित्रमोह-मध्ये स्त्रीपुंसपुंसकरेद्वेषाद्वेषपरतयः पच नोकषायो रागादी रागाद्यादकत्वान् इत्यनेनाभिप्रायेण मोह-शब्देन दर्शनमोहो मिथ्यात्वं भण्यते रागद्वेषमोहाद्वेन पुनश्चारित्रमोह इति सर्वत्र ज्ञातव्यं । एष कर्मबधकारणं रागादयः, रागादीनां च कारण निवर्धने कर्मोदयो न च ज्ञानी जीव इति व्याख्यानमुक्तं येन समयपर्यन्ते गाथापंचकं गतं ।

अथ कथं समयज्ञानी जीवो रागादीनामकारक इति वृत्ते प्रयुक्तमाह—

१ अतिनिद्रम इत्यपि चार्थतर । २ आर्यवक्त्रादी तु तैरिं दु परिणममाणो शम्भे च २ः ।

आत्मरूपातिः-य इमे किलाज्ञानिनः पुद्गलकर्मनिमित्ता रागद्वेषमोहादिपरिणामास्त एव भूयोराग
द्वेषमोहादिपरिणामानिमित्तस्य पुद्गलकर्मणो बंधहंतुरिति ।

कथमात्मा रागादीनामकारकः ? इति चेत्—

अपडिक्रमणं दुविहं अपञ्चस्त्राणं तदेव विण्णयं ।

एदेषुवदेसेण दु अकारगो वण्णिदो चेदा ॥३११॥

अपडिक्रमणं दुविहं दब्बे भावे अपञ्चस्त्राणंपि ।

एदेषुवदेसेण दु अकारगो वण्णिदो चेदा ॥३१२॥

जाव ण पञ्चस्त्राणं अपडिक्रमणं च दब्बभावाणं ।

कुव्वदि आदा ताव दु कत्ता सो होदि णादब्बं ॥३१३॥त्रिकले

अप्रतिक्रमणं द्विविधप्रत्यारूपानं तथैव विज्ञेयं ।

एतेनोपदेशेनाकारको चणितथेतयिता ॥३११॥

अप्रतिक्रमणं द्विविधं द्रव्ये भावे तथैवाप्रत्यारूपानं ।

एतेनोपदेशेनाकारको चणितथेतयिता ॥३१२॥

यावन्न प्रत्यारूपानमप्रतिक्रमणं च द्रव्यभावयोः ।

करोत्यात्मा तावत्तु कर्ता स भवति ज्ञातव्यः ॥३१३॥

तात्पर्यवृत्तिः—अपडिक्रमणं दुविहं अपञ्चस्त्राणं तदेव विण्णयं पूर्वानुभूतविषयासुभव-
रागादिस्मरणरूपप्रतिक्रमणं द्विविध, भाविरागादिविषयाकाश्यारूपप्रत्यारूपानमपि तथैव द्विविध एदेषु-
वदेसेण दु अकारगो वण्णिदो चेदा एतेनोपदेशेन परमागमेन ज्ञायते किं ज्ञायते ? चेतयितामा दि
द्विप्रकाराप्रतिक्रमणेन द्विप्रकाराप्रत्याख्यानं च रहितव्यात् कर्मणामकर्ता भवतीति । अपडिक्रमणं दुवि-
हं दब्बे भावे अपञ्चस्त्राणंपि द्रव्यभावरूपेण प्रतिक्रमणं प्रत्याख्यानं च द्विविध भवति एदेषुव-
देसेणदु अकारगो वण्णिदो चेदा तदेव मधकारणमियुपदेश आगमः तेनोपदेशेन ज्ञायते, किं ज्ञायते ?
द्रव्यभावत्वेणाप्रत्याख्याननाप्रतिक्रमणेन च परिणतः शुद्धात्मभावनात्पुनो योऽमानुषानी जीवः स कर्मणो
कारकः । तद्विपरिणोऽज्ञानी चेतयिता पुनरकारक इति । तमेवार्थं दृढयति—जाव ण पञ्चस्त्राणं यावकाल
द्रव्यभावत्वं, निर्विकारस्वमवित्तिक्रमणं प्रत्याख्यानं गारित अपडिक्रमणं तु दब्बभावाणं कुव्वदि
यावकाल द्रव्यभावत्वंप्रतिक्रमणं च करोति आदा तावद्दु कत्ता सो होदि णादब्बो तावकाले पर-
मसमन्धेरभावान् स चाज्ञानी जीवः कर्मणां कारको भवतीति ज्ञातव्यः । किं चाप्रतिक्रमणमप्रत्याख्यानं च
कर्मणां कर्तुं न च ज्ञानी जीवः । यदि स एव कर्ता भवति ? तदा सर्वदेव कर्तृत्वमेव । कस्मान् ? इति चेत्
जावण सर्वे विदुःसतवत् इति । अप्रतिक्रमणमप्रत्याख्यानं पुनरनित्य रागादिविकाररूपं, तच्च मत्स-
धवत्पुनरात्मा भवति न सर्वदेव । तेन किं मिह ? यदा स्वस्वभावव्युत्तः सन् अप्रतिक्रमणाप्रत्याख्यानयो-
रनित्येन तदा कर्मणां कारको भवति । स्वस्वभावे पुनरकारक इति भावार्थः । एतन्मत्तानिर्देशपरिणति-
कृतमिति ज्ञानमयाः कृतं च बरुवणं न च ज्ञानी जीवः इति व्याख्यानमुच्यतेनात्मस्यैव साधारण गत ।

अथ निर्विकारमन्त्रिक्रमणनिधयप्रत्याख्यानमदित्यनां जीवनां योऽगौ करो भवितः

स प हेयस्यारोपस्य नारकादिदुःखस्य कारणत्वाद्देहः । तस्य बंधस्य विनाशार्थं विशेषभावनामाह—

सहजमुद्रहानानन्दैकस्वभावोऽहं, निर्विकल्पोहं, उदीसीनोह, निरंजननिजमुद्रामस्यव्यवस्थ
ज्ञानानुष्ठानरूपनिश्चयरत्नत्रयामकनिर्विकल्पसमाधिसजातवीतरागासहजानन्दरूपमुद्रानुभूतिमात्ररक्षण
सवेदनज्ञानेन सवेद्यो गम्यः प्राप्यः, भरितावस्थोऽहं, राग-द्वेष-मोह-क्रोध-मान-माया-लोभ-
दिवविषयव्यापार, मनोवचनक्रियव्यापार—भावकर्म—द्रव्यकर्म—लोकर्म—ख्याति-पूजा-टाभ-दृष्ट्यु
नुभूतभोगाकांक्षांस्पर्शनज्ञानमायामिच्छासत्यत्रयादिसर्वविभावपरिणामरहितः शून्योऽहं, जगद्धेय कदत्र
मनोवचनकायैः कृतकारितानुपतैश्च शुद्धनिश्चयेन, तथा सर्वे जीवाः इति निरंतर भावना कर्तव्या ।

इति समयसारव्याख्यायां शुद्धात्मानुभूतिरक्षणार्थां तात्पर्यवृत्तौ पूर्वोक्तकर्मण जह गाम कौञ्चि पुरि
ह्यादि मिच्छादृष्टिसदृष्टिव्याख्यानरूपेण गाथादशक । निश्चयहिंसाकथनरूपेण गाथासप्तकं, निश्च
रागादिविकल्प एव हिंसति कथनरूपेण सूत्रदशकं, अत्रतत्रतानि पापपुण्यबंधकारणानिव्यादिकथ
गाथापंचदश, निश्चयनयेन सित्वा ध्यवहारस्वाय इति मुख्यनंन गाथापट्ट, विद्वद्भिर्मुख्यत्वेन सू
दृष्टयं । निश्चयनयेन रागादयः कर्मोदयप्रतिता इति कथनमुख्यत्वेन सूत्रदशकं, निश्चयनयेनाप्रतिक्रम
सप्रत्याख्यानं च बंधरक्षणमिति प्रतिपादनरूपेण गाथात्रयमित्येवं समुदायं च दृश्यत्वात्प्राथम्येण
तराधिकारैः, अष्टमो बंधाधिकारः समाप्तः ।

आत्मरूप्याति—आत्मा अनात्मना रागादीनामकारक एव, अप्रतिक्रमणाप्रत्याख्यानयोर्विभो
शान्त्यधानुपपत्तेः । यः खट्व, अप्रतिक्रमणाप्रत्याख्यानयोर्द्रव्यभावभेदेन द्विविधोऽदृशः न इत्यभावयो
नित्तनैमित्तिकमात्र प्रथमप्रकर्तुंत्वमामनो ज्ञापयति । तत् एतत् स्थित परद्रव्य निमित्त नैमित्तिका
त्मनो रागादिभावाः । यद्येव नैथेत तदा द्रव्याप्रतिक्रमणाप्रत्याख्यानयोः कर्तुंशानिमित्तत्वात्तदोऽन्य
एव स्यात् तदनर्थकत्वेवेकत्ववामनो रागादिभावनिमित्तत्वापत्तो नित्यकर्तृत्वानुपगम्योऽभावः प्रम
ततः परद्रव्यमेतात्मनो रागादिभावनिमित्तमभ्यु तथा यानि तु रागादीनामकारक एवात्मा, तदपि क
मित्तभूतं द्रव्यं न प्रतिव्रजामति न प्रत्याचष्टे च तावन्नैमित्तिकभूत भाव न प्रतिव्रजामति न प्रत्याचष्टे
पापमु भावं न प्रतिक्रामति न प्रत्याचष्टे तावन्नैव स्यात् । यदेव निमित्तभूतं द्रव्यं प्रतिव्रजामति प्र
चष्टे च तदेव नैमित्तिकभूत भावं प्रतिक्रामति प्रत्याचष्टे च । यदा तु भावे प्रतिक्रामति प्रत्याचष्टे च त
दाशादकत्वेव स्यात् ।

द्रव्यभावोऽनिमित्तनैमित्तिकभावोऽदृशः शैतत् ।

आधाकम्मादीया पुगालदव्वस्स जे इमे दोसा ।

कह ते कुब्बदि णाणी परदव्वगुणादु जे णिच्चं ॥३१॥

आधाकम्मं उदोसियं च पोग्गलमयं इमं दव्वं ।

फह तं मम होदि कयं जं णिच्चमचेदणं वुत्तं ॥३१५॥

अधःकर्मोपाः बुद्धद्वयस्य य इमे दोषाः ।

कथं तददोषि ज्ञानी परद्रव्यगुणास्तु ये नित्यं ॥३१॥

अधः कर्मोद्देशिकं च बुद्धसमवयमिदं द्रव्यं ।

कथं तस्यैव भवति कृतं यन्नित्यमपेक्षनमुक्तं ॥३१५॥

आत्मरूपानि— यथाधःकर्मनिष्पन्नमुदैनियन्त्रं च पुद्गलद्रव्यनिमित्तभूतमप्रकाशकान्ते द्वै-
 तिकमूर्तं बंधसाधकं भावं न प्रत्याचेष्टे तथा समस्तमपि परद्रव्यमप्रत्यान्र्णागतनिमित्तकं भावं
 प्रत्याचेष्टे । यथा चधःकर्मादीन् पुद्गलद्रव्यद्रोषान्न नाम करोन्त्यात्मा परद्रव्यगर्भणात्कचे सति, क्वचिद-
 स्वाभावान् ततोऽऽ.कर्मोद्देशिकं च पुद्गलद्रव्यं न मम कार्यं नियमचेतनचे सति मकार्थव्यवहारी
 तत्त्वज्ञानपूर्वकं पुद्गलद्रव्यं निमित्तभूतं प्रत्याचक्षणे भौमितिकमूर्तं बंधसाधकं भावं प्रत्याचेष्टे तथा सन्त्य-
 मपि परद्रव्यं प्रत्याचक्षणास्तर्कनिमित्तं भावं प्रत्याचेष्टे एव द्रव्यभावयोरस्ति निमित्तनैमित्तिकभवाः ।

इत्याद्येभ्य विवेक्य तन्निष्ठ परद्रव्यं सममं बलात्तन्मूर्तं बहुभावंमंततिमिमांसुःकुलामः समं ॥
 आत्मानं ममुचेति निर्भरवहद्भूयैकसचिद्युते येनोन्मूलितबंध एव भगवानामात्मनि रहति ॥१०७॥
 शाराशांनानुदयमदये दारककारणानां कार्यं बंधं विविधमधुना मय एव प्रयुज ॥
 हानज्योतिः क्षयिततिमिरं साधु सन्नद्धमंततद्रघटप्रसरमरः फोऽपि नास्या ह्योति ॥१०८॥
 इति बंधो निष्कृतः ।

इति समयमारव्याख्यायामात्मरूपाती महामोऽक्षः ।

तान्पर्यवृत्तिः— तत्रैवं सति पात्रस्थानीयशुद्धामनः सकृदात्प्रप्रणभूया शृंगारस्थानीयबंधो निष्कृतः ।
अथ परिमति मोक्षः—

जट नाम कोवि प्रिमी इत्यादि गाथायादि ह्या यथाकथेण शक्तिप्रियायात्पर्या मेषात्प्रा-
 णवदन करोति— तद्यदी मेषात्प्राणैरय संधेताभ्यात्मयान्त्येण गाथागतकं, तदनंतं बंधप्रकाश
 दूर्यन्तरेतन्तगोभ्राग्वनाथं बंधाणं च सदाकं इत्यादि सूत्रवनुदय अनः परं तस्मै मेषात्प्रा-
 णवदनेनान्यं बंधात् वेत्तव्यो इत्यादि सूत्रात्क तदनंतर श्रीनारायणारिचमार्दगण इत्यो-
 क्तव्यादिः ए तिरदुन मयमकर्मिकमामकृम इति शुक्तिगूणनमुक्तयेन ते यादौ भरारौ इति
 इत्युक्तं वा ११११ इतिप्रियायाभिः श्रावणवृत्ते मोक्षाति कोर ममुरायात्मनिर्हा । तस्य
 निमित्तं स कर्मजनन मत्तमनो प्रथक्रमण मोक्ष इति प्रतिवारयति—

आत्मरूपातिः— अथ परिमति मोक्षः ।

इति च न प्रवृत्तं च दत्तं च शुभो नयमोक्ष गाथापुण्यमुपायमेव निरयते ।
 इत्युक्तं च तन्न भवत्तानमानदमम पर पूजे हान कृतमकृतं च इत्युक्तं ॥१०९॥
जट नाम कोवि प्रिमी बंधणियन्त्रि चिरकालपटिवदो ।
 दिव्यं मंदमहायं कालं च वियाणदे तस्म ॥११०॥
जट णरि कृत्वादि छेदं णं मुंचादि तेष कम्मबंधेण ।
 कांलं च वदृणादि ण मो णरा पारदि विमोक्षं ॥१११॥
इय कम्मवदगायं तयेमपयाडिद्विदीयअणुभागं ।
 ज्ञानंतेऽपि ण मुंचादि मुंचादि मन्वेव जदि मुदो ॥११२॥
 चया जय कर्त्तव्यमृत्तं ११२० विद्यायनविश्वे ।
 च इ मयकृतं च इ हं च विद्यायनविश्वे ॥१११॥

एदि नापि करोति छन्दे न मुच्यते तेन कर्मवधेन ।
 कालेन बहुकेनापि न स भरः प्राप्नोति विमोक्षं ॥३१७॥
 इति कर्मबंधानां प्रदेशस्थितिवकृतिमेवमनुभाग ।
 ज्ञानमपि न मुंचति मुंचति सर्वान् यदिचिमुद्धः ॥३१८॥

सात्पर्यवृत्तिः—जह णाम इत्यादि यथा कश्चिदुत्तरः कथं च चिरकालवदानिदृति तस्य कथं
 सौम्यमदस्तभाव जानाति दिवसमासादिकाल ॥ विज्ञानानि इति प्रथमगाथा गता । ज्ञानमपि यदि कश्चिद्
 न करोति तदा न मुच्यते तेन कर्मवधविशेषेणामुद्यमानः सन् पुरतो बहुमन्वादेति मं धं न लभते इति
 गाथाश्रयण इत्यनेनागतः । अथ इय कर्मबंधणानां पदस्यवादिद्वितीय अनुभागे ज्ञानोक्तिं विण मुच्यति
 एव ज्ञानावरणादिन्धेतरप्रहर्षभेदाभिन्नकर्मवधानानां प्रदेशे प्रहर्षोन्मिथी, अनुभाग च ज्ञानमपि कर्मणा न
 मुच्यति । मुंचति सध्वे यदि चिमुद्धो यदा मित्यावरणादिरहितो भवति तदा ज्ञानमपि मुच्यते न क-
 परमात्मरूपे स्थितः सर्वकर्मबंधान् मुंचति । अथवा पाठान्तरं मुंचति सध्वे यदि स ध्वे मुच्यते कर्मणा
 यदि किमिष्यति तिनाति चान् ! सर्वबंधान् । अनन व्याख्यानं यं प्रकृत्यादिबधपरिहानमात्रेण सगुणो
 प्रतिबंधधने । कथं ? इति चेत् बधपरिहानमात्रेण स्वल्पं यत्किञ्चित्कर्मवधानमात्रेण परिहृतानां स्वर्गादिगुण-
 निमित्तभूतः पुण्यबंधो भवति न च मोक्ष इति दाष्टांतगाथा गता । एतेन व्याख्यानं कर्मवधपरिहृतविवर्धे
 चितामात्रपरिहानेन समुदा निराकियत ।

आरम्भस्थानिः—आरम्भबंधादिभावरण मोक्ष, बंधस्वरूपज्ञानमात्रे तदेतुतिदेवं तद्वन् न बंध-
 बद्धत्व बंधस्वरूपज्ञानमात्रे मोक्षहेतुः अहेतुत्वात् निगदादिवदस्य बंधस्वरूपज्ञानमात्रेण एतेन बंधस्वरूप
 रचनापरिहानमात्रसमुदा उपाध्यते—

जह बंधे चिंततो बंधणवद्धो ण पावदि विमोक्षं ।
 तह बंधे चिंततो जीवोवि ण पावदि विमोक्षं ॥३१९॥

यथा बंधं चिंतयन् बंधनवद्धो न प्राप्नोति विमोक्षं ।
 तथा बंधं चिंतयन् जीवोऽपि न प्राप्नोति विमोक्षं ॥३१९॥

सात्पर्यवृत्तिः—जह बंधं चिंततो बंधणवद्धो ण पावदि विमोक्षं यथा कश्चिदुत्तरः क
 मवद्धो बंध चिंतयमानो मोक्ष न लभते तह बंधं चिंततो जीवोवि ण पावदि विमोक्षं तस्य जीवो
 ऽपि प्रकृतिमित्यनुभागाप्रदेशे बंधे चिंतयमानः स्वमुद्धासात्किञ्चन मोक्ष न लभते । किञ्च स्वल्प
 सुभासुमवदिदेवपालवतरतिवैदानिकमुद्धासात्स्वल्पं यत्किञ्चित्कर्मवधानमात्रेण परिहृतानां स्वर्गादिगुण-
 निमित्तभूतः पुण्यबंधो भवति न च मोक्ष इति दाष्टांतगाथा गता । एतेन व्याख्यानं कर्मवधपरिहृतविवर्धे
 चितामात्रपरिहानेन समुदा निराकियत ।

अथ कश्चिद् मोक्षहेतुति प्रथे प्रमुत्तर दर्शय-
 आरम्भस्थानिः—बंधचिंतयन् बंधे चिंतयन् न बंधस्वरूप बंधपरिहानमात्रेण
 मं भूतहेतुत्वात् निगदादिवदस्य बंधस्वरूपज्ञानमात्रेण एतेन बंधस्वरूप रचनापरिहानमात्रसमुदा
 उपाध्यते ।

जह बंधे मुच्यते बंधणवद्धो पावदि विमोक्षं ।
 तह बंधे मुच्यते जीवो संपावदि विमोक्षं

ॐ नमः शिवाय

यथा वंधंश्चित्वा च वंधवद्भस्तु प्राप्नोति विमोक्षं । १.

तथा वंधंश्चित्वा च जीवः प्राप्नोति विमोक्षं ॥३२०॥

सात्पर्यवृत्तिः—जह वंधे मुत्तूणय वंधणवद्धोय पावदि विमोखलं तह वंधे इत्तु जीवो संपावदि विमोखलं यथा वंधनवद्धः कश्चित्पुरुषो रज्जुबंधं शृंगलाबंधं काष्ठनिगलबंधं कश्चिद्विषयं चित्वा कमपि भित्त्वा कमपि मुक्त्वा स्वकीयविज्ञानरूपरवलेन मोक्षं प्राप्नोति । तथा जीवोऽपि सारागनिर्विकल्पस्वसवेदनज्ञानयुद्धेन वंधं चित्वा द्विधाकृत्या भित्त्वा विदार्य मुक्त्वा छोटयित्वाच निजमुक्त्वा स्वस्वरूपमोक्षं प्राप्नोतीति । अत्राह शिष्यः प्राभृतप्रथे यन्निर्विकल्पस्वसवेदनज्ञान भण्यते तत्र कल्पकस्मात् ? इति चेत् तदुच्यते-सत्तावलोकनरूपं चक्षुरादिदर्शनं यथा जैनमते निर्विकल्पं कथ्यते तथा वैशेषिकमते निर्विकल्पं भण्यते परंतु तन्निर्विकल्पमपि विकल्पजनकं भवति । जैनमते तु विकल्पस्यात्पदकं न किंतु स्वरूपेणैव सविकल्पमिति तथैव स्वपरप्रकाशकं चेति । तत्र परिहारः—कंधंचित्त्वरूपं चित्त्वा विनिर्विकल्पं च । तथा यथा विषयानदरूप सारागस्वसवेदनज्ञानं सारागसवित्तिविकल्परूपेण सविकल्पं शोषानीहितसूक्ष्मविकल्पानां सद्भावेऽपि सति तेषां मुख्यत्व नास्ति तेन कारणेन निर्विकल्पमी भवति तथापि स्वशुद्धामसंधित्तिरूपं बीतरागस्वसवेदनज्ञानमपि स्वसंवित्याकारिकविकल्पेन सविकल्पमी भवति विषयानीहितसूक्ष्मविकल्पानां सद्भावेऽपि सति तेषां मुख्यत्व नास्ति तेन कारणेन निर्विकल्पमी भवति एत एवैहापूर्वस्वसंविद्याकारांतर्मुख्यप्रतिभासेऽपि बहिर्विषयानीहित सूक्ष्मविकल्प्या अपि सति तां स्वरूपणात् स्वपरप्रकाशक च सिद्धं इदं निर्विकल्पसविकल्पस्य । तथैव स्वपरप्रकाशकस्य च ज्ञानमव्याख्यानं यथागमाध्यात्मतर्कशास्त्रानुसारेण विशेषेण व्याख्यायते तदा महान् विस्तरो भवति सविकल्पशास्त्रत्वान्न कृतः । एवं भोक्षपदार्थसंक्षेपसूचनार्थं प्रथमस्थले गाथासतकं गतं ।

अथ किमयमेव मोक्षमार्गं ? इति चेत्—

आत्मरुहातिः—कर्मवद्धस्य बंधच्छेदो मोक्षहेतुः, हेतुत्वात् निगडादिबद्धस्य बंधच्छेदात् तेषां समयेऽपि पूर्वं आत्मबधयोर्द्विधाकरणे व्यापार्यते ।

किमयमेव मोक्षहेतुः ? इति चेत् ।

बंधाणं च सहावं वियाणिदुं अप्पणो सहावं च ।

बंधे सु जोण रज्जदि सो कम्मविमुक्खणं कुणदि ॥३२१॥

बंधानां च स्वभावं विज्ञायात्मनः स्वभावं च ।

बंधेषु यो न रज्जयते स कर्मविमोक्षणं करोति ॥३२१॥

सात्पर्यवृत्तिः—बंधाणं च सहावं वियाणिदुं भावबंधानां मिथ्यात्वरगादीनां समाप्तं इत्यर्थं इत्या ! निष्पावस्वभावो हेयोपादेयविषये निपरीनाभिनिवेशो भण्यते रागादीनां च स्वभावः पूर्वोक्तविषयेऽतिनिष्ठनिष्ठनिष्ठनिष्ठ इति । न केवलं बधस्वभाव ज्ञाया अप्पणो सहावं च अनेन ज्ञानादिस्वरूपेण एतन्नः स्वभावं च ज्ञत्वा बंधेषु जो ण रज्जदि इत्येवमहेतुभूतेषु मिथ्यात्वरगादिभावेषु निर्दिष्टात्सकलविकलेन यो न रज्जयते सो कम्मविमोक्षणं कुणदि स कर्मविमोक्षणं करोति ।

अथ केन ज्ञत्वा स्वभावं विज्ञायात्मनः ? इति चेत्—

आत्मरुहातिः—य एव निर्विकल्पधीनपणमत्तमात्रमात्मभावं तदिकाकारकं करोति च स्वभावविज्ञानं बंधेषु विमोक्षं स एव मरुदकर्ममोक्षं कुणदि । एतेनायमर्थोऽस्ति-ज्ञानस्य बंधेषु विमोक्षं ।

केन ज्ञत्वा विज्ञायात्मनः ? इति चेत्—

जीवो बंधोय तथा छिजंति सलक्षणेहिं गियएहिं ।

पण्णाछेदणएणदु छिण्णा णाणत्तमावण्णा ॥३२२॥

जीवो बंधय तथा छियेते स्वलक्षणाम्यां नियताभ्यां ।

महाछेदकेन तु छिन्नौ नानात्वमापद्यौ ॥३२२॥

सात्पर्यवृत्तिः— जीवो बंधोय तथा छिजंति सलक्षणेहिं गियएहिं यथा जीवस्तथा बंधये ती द्वौ छियेते पृथक्क्रियेते, क्काम्यां वृत्त्या । स्वलक्षणरूपाम्यां निजक्काम्यां पण्णाछेदणएण दु छिण्णा-णाणत्तमावण्णा प्रहाछेदनैरुलक्षणेन भेदज्ञानेन छिन्नौ संती नानात्वमापद्यौ इति । तथाहि- जीवस्य लक्षणं शुद्धचैतन्यं भण्यते, बंधस्य लक्षणं मिथ्यास्वरगादिकं, ताम्यां पृथक्कृती । केन ! करणभूतेन प्रहाछेदनैकेन, शुद्धात्मानुभूतिलक्षणभेदज्ञानरूपा प्रबैव छेद्येव छुरिका तथा एकेत्यर्थः । छिन्नौ संती नानात्वमापद्यौ ।

आत्मबंधयोर्द्विधाकरणे किं साध्यं ? इति चेत्—

आत्मरूपान्तिः— आत्मबंधयोर्द्विधाकरणे कार्यं कर्तुरात्मनः करणमीमांसायां निश्चयतः स्वतोभिन्न-करणासंभवात् भगवती प्रबैव छेदनात्मकं करण । तथा हि तौ छिन्नौ नानात्वमवश्यमेवापद्येते ततः प्रमे-आत्मबंधयोर्द्विधाकरणं । ननु कथमात्मबंधौ चैत्यचेतकभावेनात्यतप्रत्यासत्तेरेकीभूतौ भेदविज्ञानाभावा-देकचेतकवदन्यवद्विषयमाणी प्रमया छेत्तुं शक्येते ? नियतस्वलक्षणरूपमांतःसंधिसावधाननिपातनादिति शुभ्येमहि । आत्मनो हि समस्तशेषद्रव्यासाधारणत्वचितन्ये स्वलक्षणं तत्तु प्रवर्तमानं यद्यद्यद्विषयाप्य प्रवर्त-ते निवर्तमानं च यद्यदुपादाय निवर्तते तच्चतसमस्तमपि सहप्रवृत्त क्रमप्रवृत्तं वा एषांपजातमाप्तेति लक्ष-णीयं तदेकलक्षणद्रव्यत्वात्, समस्तसहस्रक्रमप्रवृत्तानंतपर्यायाविनाभावित्वाच्चैतन्यस्य चिन्मात्र एवात्मा निश्चे-तन्यः, इति यावत् । बंधस्य तु आत्मद्रव्यसाधारणा रागादयः स्वलक्षणं । नच रागादय आत्मद्रव्यासाधारणतां विभागाः प्रतिभासते नित्यमेव चैतन्यचक्रकारुदतिरिक्तत्वेन प्रतिभासमानत्वात् । नच बाधेय समस्तस्वपर्या-यन्यापि चैतन्यं प्रतिभाति ? रागादीन्तरेणापि चैतन्यस्यात्मलाभसंभावनात् । यत्तु रागादीनां चैतन्येन सहैकीभूतवने तच्चैत्यचेतकभावप्रयासत्तेरेव नैकद्रव्यत्वात्, चैत्यमानस्तु रागादिरात्मनः प्रदीप्यमानौ घटादिः प्रदीपस्य प्रदीपकतामिन्न चैतकतामेव प्रथमेन पुनारागादीनां, एवमपि तयोरेत्यंतप्रत्यासत्त्या भेदसंभाव-नाभावनादिरस्येकत्वव्यामोहः स तु प्रबधेव छिद्यत एव ।

आत्मबंधौ द्विधाट्ट्या किं कर्तव्यं ? इति चेत् ।

प्रहा छेतीं सितयं कथमपि निगुणेः पातिता सावधानैः । सुश्रुंस्तःसंधिबंधे निरपतति रमसादामकर्मोमयस्य ॥
आत्मानं मग्नंमत्त-स्तिरविज्ञादलसद्दाम्नि चैतन्यपुरे । बंधं चाज्ञानभावे नियमितमभितः कुर्वती भिन्नभिन्नी ॥१७५॥

जीवो बंधोय तथा छिजंति सलक्षणेहिं गियएहिं ।

बंधो छेदेद्व्यो सुद्धो अप्पाय घेत्तव्यो ॥३२३॥

जीवो बंधय तथा छियेते स्वलक्षणाम्यां नियताभ्यां ।

बंधच्छेत्तव्यः शुद्ध आत्मा एहीतव्यः ॥३२३॥

सात्पर्यवृत्तिः— जीवो बंधोय तथा छिजंति सलक्षणेहिं गियएहिं जीवबंधी द्वौ पूर्वोक्तव्यां स्वलक्षणाम्यां निजक्काम्यां । छियेते पूर्ववत् । तत्तरेदंनंतरे किं साध्यं ? बंधो छेदेद्व्यो मिश्रद्रव्यनदर्शनस्व-भावपरमात्मतत्त्वसम्यक्प्रधानज्ञानानुचरणरूपनिश्चयरत्नप्रयागकभेदज्ञानछुरिकया मिथ्यास्वरगादिरूपो बंधच्छेत्तव्यः शुद्धात्मनः सकाराणुपयवर्तव्यः । सुद्धो अप्पाय घेत्तव्यो वातरागमहत्तरमानंदलक्षण-सुखसमरसीभावेन शुद्धात्मा च गृहीतव्य इत्यभिप्रायः ।

चेतये, न चेतयमानाय चेतये, न चेतयमानाचेतये, न चेतयमाने चेतये, न चेतयमानं चेतये । किं तु सर्वविशुद्धचिन्मात्रो भावोऽस्ति ।

मित्वा सर्वमपि स्वच्छक्षणरत्नैस्तुं न पच्छस्यते ।

चिन्मुद्रांकितनिर्विभागमादिमा मुद्बधिदेवास्म्यहं ॥

मिच्यते यदि फारकाणि यदि वा धर्मा गुणा वा यदि ।

मिच्यतां न भिदास्ति काचन विभो भावे विशुद्धे चिति ॥ १७९ ॥

पण्णाए धित्तव्वो जो दड्ढा सो अहं तु णिच्छयदो ।

अवसेसा जे भावा ते मज्झ परेत्ति णादव्वा ॥३२६॥

पण्णाए धित्तव्वो जो णादा सो अहं तु णिच्छयदो ।

अवसेसा जे भावा ते मज्झ परेत्ति णादव्वा ॥३२७॥ युग्मं ॥

प्रहया गृहीतव्यो यो दृष्टा सोऽहं तु निश्चयतः ।

अवशेषा ये भावास्ते मम परा इति ज्ञातव्याः ॥३२६॥

प्रहया गृहीतव्यो यो ज्ञाता सोऽहं तु निश्चयतः ।

अवशेषा ये भावास्ते मम परा इति ज्ञातव्याः ॥३२७॥

सात्पर्यवृत्तिः— प्रहया गृहीतव्यो यो दृष्टा सोऽहं तु निश्चयतः, अवशेषा ये भावा ते मम परा इति ज्ञातव्याः । प्रहया गृहीतव्यो यो ज्ञाता सोऽहं तु निश्चयतः, अवशेषा ये भावा ते मम परा इति ज्ञातव्याः चेतनाया दर्शनज्ञानविकलरानतिक्रमणाच्चैतयितृत्वमित्वा दृष्टय ज्ञातृत्व चामनः स्वच्छक्षणमेव । ततोऽहं दृष्टारमात्मानं गृह्णामि । यत्किञ्च गृह्णामि तत्पदव्याभ्येव, परमेव पश्यामि, पश्यन्तेव पश्यामि, पश्यन्ते एव पश्यामि, पश्यत एव पश्यामि, पश्यन्तेव पश्यामि, पश्यतमेव पश्यामि । अथवा—न पश्यामि, न पश्यन् पश्यामि, न पश्यता पश्यामि, न पश्यते पश्यामि, न पश्यतः पश्यामि, न पश्यति पश्यामि, न पश्यन् पश्यामि । किं तु सर्वविशुद्धो दृष्टमात्रो भावोऽस्ति । अपि च ज्ञातारमात्मानं गृह्णामि यत्किञ्च गृह्णामि तज्जा-
माभ्येव, जानन्तेव जानामि, जानन्तेव जानामि, जानन्ते एव जानामि, जानन्ते एव जानामि, जानन्तेव जा-
नामि, जानन्तेव जानामि । अथवा ॥ जानामि, न जानन् जानामि, न जानन्तेव जानामि, न जानन्ते
जानामि, न जानता जानामि, न जानति जानामि, न जानत जानामि । किं तु सर्वविशुद्धो ज्ञातिमात्रो
भावोऽस्ति । ननु कथं चेतना दर्शनज्ञानविकलरौ नातिक्रमति येन चेतयिता दृष्टा ज्ञाता च स्यात् ? उच्यते-
चेतना तावत्प्रतिभासरूपा सा तु सर्वेशमेव बलूनां सामान्यविशेषग्रन्थरूपाद् देहत्वं नानिक्कामति । ये तु
तस्याद्दे रूपे ते दर्शनज्ञाने, ततः सा ते नातिक्रमति । यद्यतिक्रमति ? सामान्यविशेषानिक्कामत्वादेनैव
॥ भवति । तदभावे ही दंभी स्वगुणोच्छेदाचेतनस्याचेतनतापत्तिः, व्यापकाभावे व्याप्यस्य चेतनस्याभावो
ऽथ । ततश्चोद्यभयादर्शनज्ञानमित्त्वं चेतनाभ्युत्पत्तव्या ।

अद्वैतापि हि चेतना जगति चेद्दृष्टारित्त्वे स्वजेन् तन्मामान्यविशेषरूपविरहान्मस्तिन्ममेव सजेन् ।

तस्यागे जडता चित्तोऽपि भवति व्याप्यो विना व्यापकाशमा चांगमुपैति तेन नियतं दृष्टित्त्वास्तु चिन् ।

एवाध्वनध्वनय एव भावो भावाः परे ये किञ्च ते परेषां

प्रादस्तनध्वनय एव भावो भावाः परे सर्वत एव ह्येवाः ॥

अवशेषा ये रागादिभावा विभावपरिणामास्ते चिदानदेकध्वनय ममानेध्वया परा इति ज्ञानव्याः ।

अत्राह शिष्यः—चेतनाया ज्ञानदर्शनभेदो न स्तः, एकैकचेतना ततो ज्ञाता दृष्टेति द्विधात्मा कथं घटन्

इति ! अत्र पूर्वपक्षे परिहारः—सामान्यग्राहकं दर्शनं, विशेषग्राहकं ज्ञानं । सामान्यविशेषानुक्तं च वस्तु । सामान्यविशेषात्मकत्वाभावे चेतनाया अभावः स्यात् । चेतनाया अभावे आत्मनो जडत्वं, चेतनालक्षणपर विशेषगुणस्याभावे सत्यभावो वा भवति । नचात्मनो जडत्वं दृश्यते, नचाभावः ! प्रत्यक्षविरोधान् ! तत्र स्थितं यद्यप्यभेदनयेनैकरूपा चेतना तथापि सामान्यविशेषप्रविश्यभेदेन दर्शनज्ञानरूपा भवतीत्यभिप्रायः ।

अथ शुद्धबुद्धैकत्वभावस्य परमात्मनः शुद्धचिद्रूप एक एव भावः न च रंगादय इत्याशयाति—

आत्मपुरुषातिः—चेतनाया दर्शनज्ञानविकल्पानतिक्रमणाच्चेतयितृत्वमिव दृष्टत्वं ज्ञातृत्वं चान्तः स्वलक्षणमेव ततोहं दृष्टारमात्मानं गृह्णामि यत्किञ्च गृह्णामि तत्पश्याम्येव, पश्यन्नेव पश्यामि, परतैव पश्यामि, पश्यते एव पश्यामि, पश्यत एव पश्यामि, पश्यत्येव पश्यामि, पश्यंतमेव पश्यामि । अथवा—न पश्यामि, न पश्यन् पश्यामि, न पश्यता पश्यामि, न पश्यते पश्यामि, न पश्यतः पश्यामि, न पश्यति पश्यामि, न पश्यंतं पश्यामि । किंतु सर्वविशुद्धो दृष्टमात्रो भावोऽस्मि । अपि च—ज्ञातारमात्मानं गृह्णामि यत्किञ्च गृह्णामि तज्जानाम्येव, जानन्नेव जानामि, जानंतैव जानामि, जानते एव जानामि, जानत एव जानामि, जानत्येव जानामि, जानंतमेव जानामि । अथवा—न जानामि, न जानन् जानामि, न जानन् जानामि, न जानन् जानामि, न जानते जानामि, न जानतो जानामि न जानति जानामि, न जानंतं जानामि । रिक्तु सर्वविशुद्धो ज्ञातिमात्रो भावोऽस्मि । ननु कथं चेतना दर्शनज्ञानविकल्पौ नातिक्रामति येन वेदपिया दृष्टा ज्ञाता च स्यात् ? उच्यते—चेतना तावत्प्रतिभासरूपा सा तु सर्वेषामेव वस्तूनां सामान्यविशेषात्मकत्वात् द्वैरूप्यं नातिक्रामति । ये तु तस्या द्वे रूपे ते दर्शनज्ञाने, ततः सा नातिक्रामति । यद्यतिक्रामति ! सामान्यविशेषातिक्रान्त्याच्चेतनेन न भवति । तदभावे द्वौ दोषौ—स्वगुणोच्छेदाच्चेतनस्याचेतनतापत्तिः, स्पर्शकाभावे व्याप्यस्य चेतनस्याभावो वा । ततस्तदोपभयादर्शनज्ञानाभिकैव चेतनाम्युपगंतव्या ।

अद्वैतापि हि चेतना जगति चेदृष्टशक्तिरूपं व्यजेत् सामान्यविशेषरूपपरिहात्साक्षित्वमेव त्यजेत् । तस्यैव जडता चित्तोऽपि भवति व्याप्यो विना व्यापकादात्मा चांतमुपैति तेन नियतं दृष्टाक्षिरूपाक्षि चिन् ।

एकक्षितश्चिन्मय एव भावो भावाः परे ये किञ्च ते परेषां ।

महास्ततश्चिन्मय एव भावो भावाः परे सर्वत एव हेयाः । १७७ ।

को णाम भणिञ्ज बुहो णादुं सव्वे परोदये भावे ।

मज्झमिणं तिय वयणं जाणंतो अप्पयं सुद्धं ॥३२८॥

को नाम भणेद् बुधः ज्ञात्वा सर्वान् परोदयान् भावान् ।

ममेदमिति वचनं जानन्नात्मानं शुद्धं ॥ ३२८ ॥

वात्पर्यट्टितिः—को णाम भणिञ्ज बुहो को मयाद्बुधो ज्ञानी विवेकी नाम सुदृढमहो वा न कोऽपि । किं भूयान् । मज्झमिणं तियवयणं मनेति वचनं किं कृत्वा ! पूर्वं णादुं निर्मत्तमानुभूतिलक्षणभेदज्ञानेन ज्ञात्वा । कान् ! सव्वे परोदये भावे सर्वान् मिथ्यात्वरामादिभावान् विभावरारिणान् । कथं भूयान् ! परोदयान् शुद्धात्मनः सकाशात् परेण कर्मोदयेन जनितान् । किं कुर्वन् सन् ! जाणंतो अप्पयं शुद्धं जानन् परमप्रमर्शाःभावैतानुभवन्, कं ! आत्मानं । कथं भूयं ! शुद्ध, भावकर्मद्रव्यभेदोदकं एतन् । केन एवा जानन् ! शुद्धात्मभावनापरिणामभेदरत्नपलक्षणेन भेदज्ञानेनेति । एवं विदितेभेद-अज्ञानात्प्रकल्पानमुत्पन्नेन मृत्नीयम्यत्र सूक्ष्मचक्रं गतं ।

अथ निष्कारणगतिरभ्यासस्वीकारेण कथ्यते कीततगणारमधीन्यलक्षणम्यस्वभावमीकरोन मुष्णे
अथ इति दृष्टारपत्तिः—

आत्मरूपातिः—यो हि परात्मनोर्निपतस्त्वक्ष्णविभागपातिन्या प्रज्ञया ज्ञानी स्यात् स तत्त्वकं चि-
 त्तं भावमात्मीयं जानाति शेषांश्च सर्वानेव भावान् परकीयान् जानाति । एवं जानन् कथं परमाधान्य-
 गामी इति मयान् परात्मनोर्निश्चयेन स्वस्वामिसंबंधस्यासंभवात् । अतः सर्वेषां चिद्भावं एव गृहीतव्यः शेषाः
 त्वे एव भावाः प्रहातव्या इति सिद्धांतः—

सिद्धांतोऽयमुदाधित्तरितेर्भोक्षाधिभिः सेन्यतां शुद्धं चिन्मयमेकमेव परमं ज्योतिः सदैवास्यहं ।
 एते ये ॥ समुद्रांतं विविधा भावा धृषण्डक्षणाः तेषां नास्मि यतोऽत्र ते मम परद्वयं समभा अपि ॥७८॥
 परद्वयमहं कुर्वन् भष्यते यापराधवान् ।
 भष्येतानपराधेन स्वद्वये संश्रुतो मुनिः ॥ १७९ ॥

तेयादी अवराहे कुब्जदि जो सो ससंकिदो होदि ।
 मा वज्जेऽहं केणवि चोरोत्ति जणम्मि विवरंतो ॥३२९॥
 जो ण कुणदि अवराहे सो गिस्संको दु जणवदे भमदि ।
 णवि तस्स वज्जिहं जे चिंता उप्पज्जदि कयावि ॥३३०॥
 एवं हि सावराहो वज्जामि अहं तु संकिदो चेदा ।
 जो पुण गिरवराहो गिस्संकोहं ण वज्जामि ॥३३१॥

स्तेयादीनपराधान् करोति यः स शंकिता भवति ।
 मा वष्ये केनापि चौर इति जनं विवृण्वन् ॥ ३२९ ॥
 यो न करोत्यपराधान् स निशंकस्तु जनपदे भवति ।
 नापि तस्य वज्जुं अहो चिंतोत्पद्ये कदाचिद् ॥ ३३० ॥
 एवं हि सावराधो वष्येऽहं तु शंकिनधेतावित्ता ।
 यादि पुनर्निरपराधो निशंकोऽहं तु वष्ये ॥ ३३१ ॥

हापपर्ययुधिः—तेयादी अवराहे कुब्जदि जो सो ससंकिदो होदि यस्तेपरदारोपराधान्
 करोति स पुरुषः सशंकिता भवति । केन रूपेण ? या वज्जेऽहं केणवि चोरोत्ति जणम्मि विवरंतो
 जने विवरन् माहं वष्ये केनापि तत्परादिना । किं कथा ? चौर इति मत्वा । इत्यन्वयदर्शनात्प्राया गता

जो ण कुणदि अवराहे सो गिस्संको दु जणवदे भमदि यस्तेपरदारोपराध न करोति
 स निशंको जनपदे लोकं भवति । णवि तस्स वज्जिहं जे चिंता उप्पज्जदि कयावि तस्य चिन्ता
 मोपपत्ते कदाचिदपि जे अहो यस्मात्पराणान् वा निरपराधः, केन रूपेण चिन्ता नोपपत्ते । माहं वष्ये
 केनापि चौर इति मत्वा । एव म्यतिरेकदर्शनात्प्राया गता । एवं हि सावराहो वज्जामि अहं तु संकिदो
 चेदा यो हागादिपरद्वयमहं स्वकारं करोति स स्वस्वभावभूतः सन् सावराधो भवति सावराधोऽत्र
 शंकिता भवति । केन रूपेण ? वष्येऽहं कर्मगतयो ज्ञानापरणादिभर्मणा । ततः कर्मवधर्मतः प्रत्यक्ष-
 प्रतिक्रमणरूपं दंडं ददाति जो पुण गिरवराहो गिस्संकोहं न वज्जामि यत्र पुनर्निरपराधो भवति ।
 केन रूपेण ? इति धेत्-सावराधोपराधोपराधो माहं वष्ये केनत्ति कर्मनेने प्रतिक्रमणदिदंडं विनाप्यन-
 ज्ञानादिस्वप्तिशेषपरमात्मभाववैषम्यं शुद्धयति इत्यन्वयदर्शनात्प्राया गता ।

कथं यो हि नासावराधः ? इति वृष्टति ।

अनन्तरतमन्तैर्बन्धो सापराधः स्पृशान्ति निरपराधो बन्धनं जानु नैव ।

नियतमयमशुद्धं स्व भजन् सापराधो भवति निरपराधः साधु शुद्धात्मसौरी ॥१८०॥

ननु किमनेन शुद्धात्मोपासनेन यतः प्रतिक्रमणादिभिर निरपराधो भवत्यात्मा सापराधस्याप्रतिक्रमणा-
देश्चान्नपोहकत्वेन विपकुम्भत्वे सति प्रतिक्रमणादेस्तदपोहकत्वेनामृतमुक्तमत्वात् ।

सक्तं च व्यवहार एव ।

अपडिक्रमणं अपरिसरणं अप्पडिहारो अधारणा चैव ।

अणियत्तीय अणिदा अगरुहा सोहिय विसकुम्भो ॥ १ ॥

पडिक्रमणं पडिसरणं परिहारणं धारणा णियत्तीय ।

णिदा गरुहा सोही अट्टविहो अमयकुम्भो पु ॥ २ ॥

अत्रोप्यते—

पडिक्रमणं पडिसरणं परिहारणं धारणा णियत्तीय ।

णिदा गरुहा सोहिय अट्टविहो होदि विसकुम्भो ॥३३४॥

अपडिक्रमणं अपडिसरणं अप्पडिहारो अधारणा चैव ।

अणियत्तीय अणिदा अगरुहा विसोहिय अमयकुम्भो ॥३३५॥

प्रतिक्रमणं प्रतिसरणं परिहारो धारणा निवृत्तिश्च ।

निदा गरुहा शुद्धिः अट्टविहो भवति विपकुम्भः ॥३३४॥

अप्रतिक्रमोऽप्रतिसरणं परिहारोऽधारणा चैव ।

अनिवृत्तिश्चाऽनिदाऽगर्हाऽशुद्धिरमृतकुम्भः ॥३३५॥

सात्पर्यवृत्तिः—पडिक्रमणमित्यादि पडिक्रमणं प्रतिक्रमणं कृतशेषनिराकरणं । पडिसरणं
प्रतिसरणं सम्यक्त्वादिगुणेषु प्रेरणं । पडिहारणं प्रतिहारणं मिथ्यात्वरागादिदोषेषु निवारणं धारणा
पक्षनमस्कारप्रभृतिभ्रंशप्रतिमादिबहिर्द्वेष्यालंबनेन चित्तविधरीकरणं धारणा । णियत्तीय बहिर्गवियत्तया
यादीहागतचित्तस्य निवर्तनं निवृत्तिः । णिदा आत्मसाक्षिदोषप्रकटनं निदा गरुहा शुद्धसाक्षिदोषप्रकटनं
निर्दोषं । सोहिय दंते सति प्रायश्चित्तं गृहीत्वा विगुट्टिकारणं शुद्धिः । इत्यथविकल्पानुरूपभोपयोगो यद्यपि
मिथ्यात्वादिनियत्तयापरिणतिरूपाशुभोपयोगोऽथवा सविकल्पसरागचारित्र्यावस्थापामृतकुम्भो भवति ।
तथापि रागद्वेषमोहद्वेषातिरूपाभ्युत्थानुभूतिभोगाकाशरूपनिदानबधादिसमस्तपरिद्वेष्यालंबनविभाव-
परिणामशून्या, चिदान्तैकस्वभावविगुट्ट्याऽऽनन्तरभरितावस्था निर्विकल्पानुरूपयोगलक्षणा, अपडिक्रमणं
इति गाथाकथितक्रमेण ज्ञानिजनाश्रितनिधयप्रतिक्रमणादिरूपा तु या तूनीया भूमिस्तदपेक्षया धीतरागाचा-
रित्रस्वितानां पुरुषाणां विपकुम्भ एवैवम् ।

किं च विदोषः—अप्रतिक्रमणं द्विविधं भवति ज्ञानिजनाश्रितं, अज्ञानिजनाश्रितं चेति । अज्ञानिजना-
श्रितं यद्प्रतिक्रमणं तद्विपक्षयापरिणतिरूपं भवति । ज्ञानिजनाश्रितमप्रतिक्रमणं तु शुद्धात्मसम्यक्त्व-
अज्ञानज्ञानानुज्ञानलक्षणविगुट्टिरूपं । तत्र ज्ञानिजनाश्रितमप्रतिक्रमणं सरागचारित्र्यलक्षणानुभोपयोगोऽथवा-
यद्यप्यप्रतिक्रमणं भण्यते तथापि धीतरागचारित्र्योपश्रया तदेव निधयप्रतिक्रमणं । कस्मात् ? इति चेत्
समस्तनुभानुभास्त्वदीपनिराकरणरूपत्वादिति । ततः स्थितं तदेव निधयप्रतिक्रमणं व्यवहारप्रतिक्रम-
णोपश्रया, अप्रतिक्रमणशब्दवाच्यं ज्ञानिजनस्य योऽन्तरणं भवति । व्यवहारप्रतिक्रमणं ॥ यदि शुद्धात्मा-

नमुपादेयं कृत्वा तस्यैव निश्चयप्रतिक्रमणस्य साधकभावेन विषयकपायवंचनार्थं करोति तदपि परंपराया मोक्षकारणं भवति, अन्यथा स्वर्गादिमुखादिमित्तपुण्यकारणमेव । यत्पुनरज्ञानिजनसंवाधिमिथ्यात्वविषयकपायपरिणतिरूपमप्रतिक्रमणं तन्नरकादिदुःखकारणमेव । एवं प्रतिक्रमणाद्यष्टविकल्परूपमुभोपयोगो यद्यपि सविफलत्वावस्थायाममृतकुंभो भवति तथापि सुखदुःखादिसमतालक्षणपरमोपेक्षारूपसंयमोपेक्षया विषकुंभ एवेति व्याख्यानमुद्धृत्येन चतुर्थस्थले गायार्थकं गतं ।

इति समयसारव्याख्यायां शुद्धात्मानुभूतिरक्षणार्थां तात्पर्यवृत्तौ द्वात्रिंशतिगाया-
भिश्चतुर्भिरंतराधिकारैर्नवमो मोक्षाधिकारः समाप्तः ।

आत्मरूपाति!—यस्तावदज्ञानिजनसाधरणोऽप्रतिक्रमणादिः स शुद्धात्मसिद्धभावस्वभावत्वेन स्वमेवापराधत्वाद्विषकुंभ एव किं विचारेण । यस्तु द्रव्यरूपः प्रतिक्रमणादिः स सर्वापराधविनापद्राकार्णवसमर्थत्वेनामृतकुंभोऽपि प्रतिक्रमणादिविलक्षणाप्रतिक्रमणादिरूपां तार्तीयकींभूमिमपश्यतः स्वकार्यकरणमर्थत्वेन विपक्षकार्यकरित्वाद्विषकुंभ एव स्यात् । अप्रतिक्रमणादिरूपां तृतीयभूमित्तु स्वयं शुद्धात्मसिद्धिरूपत्वेन सर्वापराधविषदोषाणां सर्वकारत्वात् साक्षात्स्वयममृतकुंभो भवतीति व्यवहारेण द्रव्यप्रतिक्रमणारेरपि, अमृतकुंभत्वं साधयति । तथैव च निरपराधो भवति चेतयिता । तदभावे द्रव्यप्रतिक्रमणाद्देव्यपराध एव । अतस्तृतीयभूमिकथैव निरपराधत्वमित्यवतिष्ठते तत्राप्यर्थ एवायं द्रव्यप्रतिक्रमणादिः, ततो मेति संस्था यत्प्रतिक्रमणादीन् श्रुतिरूपा जयति किंतु द्रव्यप्रतिक्रमणादिना न मुंचति अन्यदीयप्रतिक्रमणप्रतिक्रमणाद्यगोचराप्रतिक्रमणादिरूपं शुद्धात्मसिद्धिलक्षणमतिदुष्करं किमपि करिष्यति । यस्पते चात्रैव—

कर्मं जं पुंभवकयं सुहामुहमणेयवित्परवितेसं ।

ततो णियत्तए अप्पयं तु जो सो पाडिकम्मणं इत्यादि ॥

अतो हताः प्रमादिनो गताः सुखासीनतां । प्रलीनं चापलं मुग्धोलितमालंबनं ।

आत्मन्येवालाभित चित्तमासंपूर्णविज्ञानघनोपलब्धेः ॥१८१॥

यत्र प्रतिक्रमणमेव विप्रप्रणीत तत्राप्रतिक्रमणमेव सुधा कुतः स्यात् ।

तर्हि प्रमाद्यति जनः प्रपतन्नधोऽद्यः किं नोर्वर्षमूर्ध्वमपिरोहति निष्प्रमादः ॥१८१॥

प्रमादकालितः कथं भवति शुद्धभावोऽलसः कपायभरगौरवादलसतां प्रमादो यतः ।

अतः स्वरसनिभेर नियमितः स्वभावे भवन्मुनिः परमशुद्धतां व्रजति मुष्यते वाचिरात् ॥१८१॥

त्यक्त्वा शुद्धविधापि तत्फलं परद्रव्यं सममं स्वयं स्वे द्रव्ये रतिमेति यः ॥ नियतं सर्वापराधमुः ।

बंधधर्ममुपेयन्यनुदितस्वय्योतिरच्छोच्छ्रुतव्यामृतपूरपूर्णमहिमा शुद्धो भवन्मुष्यते ॥१८४॥

बधच्छेदकच्छयदनुत्तं मोक्षमध्वमंतन्त्रिन्योयातस्फुटितसहजाबन्धमेकांतगुदे ।

एकाकारस्वरसभरतोऽन्धतगीर्भारधारं पूर्णज्ञानञ्जलितमचउे स्वस्य छिने महिम्नि ॥१८५॥

इति मोक्षो निष्कृतः

इति समयसारव्याख्यायामात्मरूपाती, अष्टमोऽङ्कः ।

तान्पर्यहति—नत्रैवं मनि शृंगाररहितपात्रपदागादिरहिततानरसापरिणतशुद्धात्मरूपेण मोक्षी नियतः ।

अथ प्रविचरति सर्वविदुश्शुद्धज्ञानं—भगवत्पर्यायमात्रिणांशुद्धोपादानरूपेणाशुद्धनिश्चयत्वेन वदती
कर्मण्ये नृत्तरामेऽदिरिगमयतिहो जीवन्त्यापि सर्वविदुश्शुद्धारिणाभिकारमपरादरेण शुद्धात्मनक-
वेन शुद्धरम्येति वचनेन कर्तृत्व—भोग्यत्व—बन्धमोक्षादिकरणभूतापरिणामरूप एवेति । दविषं जं वपुष्मदि

चोत्पद्यते भीयन्कर्तारमाश्रित्योपचारेण नियमान्निश्चयान् संदंष्टं नास्ति मिथ्या दृ ण रिस्मद् ज्ञाना
 धनेन प्रकारेण, अनेन कोऽर्थः ! परापरनिमित्तभावं विहाय शुद्धेगादानरूपेण शुद्धनिश्चयेन संदं
 कर्मकर्तृत्वविषये । सिद्धिर्निष्ठातिर्व्यटना न दृश्यते कर्मरगणार्थोऽप्युद्भवतां च कर्मव न दृश्यते तत्र सिद्धिं
 शुद्धनिश्चयनयेनाकर्ता जीव इति धनुषंगायाम् गता । एवं निश्चयेन जीवः कर्मगां कर्ता न मन्वती
 व्याख्यानमुद्भवत्वेन प्रथमस्थले गाथाचतुष्टयं गतं ।

अथ शुद्धत्वात्मनो ज्ञानावरणादिप्रकृतिभिर्बुद्धौ भवति तदज्ञानस्य माहात्म्यमिति प्रश्नयति—

आत्मरूपाणिः—जीवो हि तावत्प्रधानविश्रमिनात्मपरिणामैरूप्यमानो जीव एव नादीव, परम-
 बोऽपि क्रान्तनियमित्वात्मपरिणामैरूप्यमानोऽजीव एव न जीवः, सर्वद्रव्याणां स्वरिणामैः सह तदम्बु
 कंकणादिपरिणामैः कांचनयम् । एवं हि जीवस्य स्वरिणामैरूप्यमानस्याप्यजीवेन सह कार्यकारणभावेन न
 सिद्ध्यति सर्वद्रव्याणां द्रव्यांतरणोत्पाद्योत्पादकमानामावात् । तदमिदौ चाजीवस्य जीवकर्मत्वं न निहन्ते ।
 तदसिद्धौ च कर्तृकर्मणोरनन्यायेनसिद्धत्वात्—जीवस्याजीवकर्तृत्वं न निहन्ति, अतो जीवोऽकर्ता भवतीत्येवं ।

अकर्ता जीवोऽयं स्थित इति विशुद्धः स्वरसतः स्फुटघृग्ग्येतिभिर्दृष्टुरितमुक्तानामोगमुचनः ।
 तथाप्यस्यासौ स्याद्यदिह किञ्च बधः प्रकृतिभिः स खल्वज्ञानस्य स्फुटति माहिमा कोऽपि गहनः ॥१८॥

चेदा दु पयडियद्वं उपपज्जदि विणस्सदि ।
 पयडीवि चेदयद्वं उपपज्जदि विणस्सदि ॥३४०॥
 एवं बंधो दुण्हंपि अण्णोण्णपञ्चयाण हवे ।
 अप्पणो पयडी एय संसारो तेण जायदे ॥३४१॥

चेतयिता तु प्रकृत्यर्थं भूत्वद्यते विनश्यति ।
 प्रकृतिरपि चेतकार्यं भूत्वद्यते विनश्यति ॥३४०॥
 एवं बंधो द्वयोरपि-प्रत्यपयीभवेत् ।
 आत्मनः प्रकृतेश्च संसारस्तेन जायते ॥३४१॥

तात्पर्यवृत्तिः— चेदा आत्मा स्वस्वभावच्युतः सन् प्रकृतिनिमित्तं कर्मोदयनिमित्तमुत्पद्यते । विन-
 श्यति च विभावपरिणामैः पर्यायैः । प्रकृतिरपि चेतयितुं कार्यं जीवसत्त्वधिरागादि परिणामानिमित्तं ज्ञानवरण-
 दिकर्मपर्यायैरूपद्यते विनश्यति च । एव पूर्वोक्तप्रकारेण बधो जायते द्वयोः—स्वस्वभावच्युतस्यात्मनः कर्म-
 वर्गणायोग्यपुद्गलपिंडरूपामा ज्ञानावरणादिप्रकृतेश्च । कथंभूतयोर्द्वयोः ? अन्योऽन्यप्रत्यययोः, परस्परनि-
 त्तकारणभूतयोः । एवं रागाद्यज्ञानभावेन बंधो भवति तेन बधेन संसारो जायते, न च स्वस्वरूपत इत्युक्तं भवति ।

अथ माय्यालं शुद्धात्मसवित्तिच्युतः सन् प्रकृत्यर्थं प्रकृत्युदयरूप रागादिकं न मुंचति तावच्छ-
 लमज्ञानी स्यात् तदभावे ज्ञानी च भवतीत्युपदिशति—

आत्मरूपाणिः—अयं हि आ संसारत एव प्रतिनियतस्वल्क्षणानिज्ञानेन परमात्मनोरेकत्वात्सत्त्व
 करणाकर्ता सन् चेतयिता प्रकृतिनिमित्तमुत्पादविनाशावासादयति । प्रकृतिरपि चेतयितुं निमित्तमुत्पत्ति-
 विनाशावासादयति । एवमनयोरात्मप्रकृत्योः कर्तृकर्मभावाभावेऽन्योन्यनिमित्तनैमित्तिकभावेन इत्येवं
 प्रयो दृष्टः, ततः संसारः, तत एव च तयोः कर्तृकर्मव्यवहारः—

जाएमो पयडियद्वं चेदगो ण विमुंचदि ।
 अयाणओ हवे नानं मिच्छादिट्ठी अमंजदो ॥३४२॥

जदा विमुञ्चदे वेदा कम्मफलमणंतयं ।

तदा विमुक्तो हवदि जाणगो पस्सगो मुणी ॥३४३॥

यावदेप मकृत्यर्थं चेतयिता नैव विमुञ्चति ।

अज्ञायको भवेत्तावन्मिथ्यादाष्टिरसंपतः ॥३४२॥

यदा विमुञ्चति चेतयिता कर्मफलमनंतकं ।

तदा विमुक्तो भवति ज्ञायको दर्शको धुनिः ॥३४३॥

सात्पर्यवृत्तिः— यावत्कालमेव चेतयिता जीवः, चिदानंदैकस्वभावपरमात्मसम्पत्प्रदानज्ञानानुभवरूपाणां सम्पद्दर्शनज्ञानचारिप्राणामभावात्प्रकृत्यर्थं रागादिकर्मोदियस्त्व न मुञ्चति, तावत्कालं रागादिरूपमात्मानं धरति जानात्यनुभवति च ततो मिथ्यादाष्टिर्भवति, अज्ञानी भवति, असंपतश्च भवति, तथा भूतःसन् मोक्षं न लभते । यदा पुनरयमेव चेतयिता मिथ्यात्वरगादिरूपं कर्मफलं शक्तिरूपेणानंतविद्येणैव सर्वप्रकारेण मुञ्चति तदा शुद्धबुद्धैकरवभावान्तरसम्पत्प्रदानज्ञानानुभवरूपाणां सम्पद्दर्शनज्ञानचारिप्राणां सद्भावात् काममिथ्यात्वरगादिषु भिन्नमात्मानं धरति जानात्यनुभवति च । ततः सम्पदाष्टिर्भवति, संपतो मुनिश्च भवति तथाभूतः सन् विद्येणैव इत्यभावगतमूर्च्छात्तरप्रवृत्तिविनाशेन मुक्तो भवतीति । एवं मत्स्यामा शुद्धनिश्चयेन कर्ता न भवति तथाप्यनादिकर्मव्यवधानमिथ्यात्वरगाद्यज्ञानभावेन कर्म ब्रह्मार्तानि अज्ञानसामर्थ्यज्ञापनार्थं द्वितीयस्थले सूत्रचतुष्टयं गत—

अथ शुद्धनिश्चयनयेन कर्मफलभोक्तृत्वं जीवस्वभावो न भवति, परमान् ? अज्ञानरवभाववान्— इति कथयति—

आत्मरूपानिः— यावदेव चेतयिता प्रतिनियतस्वल्क्षणानिर्हान्नात् प्रकृतिस्वभावमारमनो बधनिमित्तं न मुञ्चति तावत्स्वपरयोरेकत्वज्ञानेनाज्ञायको भवति । स्वपरयोरेकत्वदर्शनेन मिथ्यादाष्टिर्भवति । स्वपरयोरेकत्वपरिणत्या चासंपतो भवति । तावदेव परामनोरेकत्वाभ्यासस्य करणारकर्ता भवति । यदा त्वयमेव प्रतिनियतस्वल्क्षणानिर्हान्नात् प्रकृतिस्वभावमारमनो बधनिमित्तं मुञ्चति तदा स्वपरयोर्विभागज्ञेन ज्ञायको भवति । स्वपरयोर्विभागदर्शनेन दर्शको भवति । स्वपरयोर्विभागरिणत्या च संपतो भवति तदेव च परामनोरेकत्वाभ्यासस्याकरणारकर्ता भवति ।

भोक्तृत्वं न स्वभावोऽस्य स्मृतः कर्तृत्ववर्धितं ।

अज्ञानादेव भोक्तृत्वं तदभावाद्भेदकः ॥ १८७ ॥

अण्णाणी कम्मफलं पयडिसहावट्ठिदो दु वेदेदि ।

णाणी पुण कम्मफलं जाणदि उदिदं ण वेदेदि ॥३४४॥

अज्ञानी कर्मफलं प्रकृतिस्वभावरहितस्तु वेदधने ।

ज्ञानी पुनः कर्मफलं जानानि-उदिदं न वेदधने ॥ ३४४ ॥

सात्पर्यवृत्तिः— अण्णाणी कम्मफलं पयडिसहावट्ठिदो दु वेदेदि विमुक्तजनसंस्पर्शकामनस्वसम्पत्प्रदानज्ञानानुदानरूपाभेदरहितस्वभावभेदज्ञानस्य भावाद्दर्शनी दीव, उदयगतकर्मप्रवृत्तिस्वभावे शुद्धबुद्धैकरवत्त्वे स्थित्वा दर्शयित्वा तन्मयो भूत्वा कर्मफलं वेदधनमुभवति । णाणी पुण कम्मफलं जाणदि उदिदं ण वेदेदि ज्ञानी पुनः श्रेयं कर्मज्ञानसद्भावात् वेदधनमहम्पदधनं कृत्य पुनरसात्सदेन परमसमतीभवेन परिणतः सन् कर्मफलमुदिदं अण्णस्वरूपेण जगत्तेव न च हृदि स्थितं तन्मयो भूत्वा वेदधर्तयति ।

अथाहानी जीवः सापराधः संशंकितः सन् कर्मकृतं सन्मयो भूया वेदयति, यत् नित्यतः स
स कर्मोदये सति किं करोति ? इति कथयति—

आरमरुपाधिः—अहानी हि शुद्धात्मज्ञानाभावात् स्वरूपोक्तवशनेन, स्वरूपोक्तवशनेन, स
रूपोक्तवशनेन च प्रकृतिसम्भवे स्थितवान् प्रकृतिसम्भवात्—अनुभवात् कर्मकृतं वेदने
हानी तु शुद्धात्मज्ञानमद्वात् स्वरूपोक्तिभावात्, स्वरूपोक्तिभावात् स्वरूपोक्तवशनेन स
स्वभावादपरत्नवान्—शुद्धात्मसम्भारोक्तमेवाहृतवानुभवात् कर्मकृतमुदितं हेतुमत्तम्—अनादे
पुनस्तस्याहृत्याऽनुभवितुमशक्यत्वाद्देवने ।

अहानी प्रकृतिसम्भवनिरतो निरमं सर्वद्वन्द्वो हानी तु प्रकृतिसम्भवनिरतो नो जगु विद्वदः ।
इत्येवं निरमं निरुत्थ निरुत्थैरज्ञानिता रक्षयतां बुद्धेरुत्थमये महत्त्वात्तैरसिम्पत्तानि ॥११८॥
अहानी वेदक एवेति नियमने—

जो पुण गिराचराहो वेदा गिस्संकिदो दु सो होदि ।
आराहणाय णिच्चं वट्टदि अहमिदि वियाणंतो ॥ ३४५ ॥
यः पुननिपराधमेवापिता निशंकितस्तु स भवति ।
आराधनया नित्यं वर्तते अहमिति विज्ञानम् ॥ ३४५ ॥

आराधनः—जो पुण गिराचराहो वेदा गिस्संकिदो दु सो होदि यत्तु वेदनीया इति
संज्ञा सा विद्यमाना सन् परमार्थज्ञानविषये निराशो भवति । निराशो भूया किं करोति ? आहारा
आराधनं वट्ट दि अहमिदि वियाणंतो निरौपराधात्पराधनात्प्राया विभवात्पराधना निवेत्तौ
वर्तते । दि बुद्धि कर्मोत्थैरज्ञानिता रक्षयतां बुद्धेरुत्थमये महत्त्वात्तैरसिम्पत्तानि ॥११८॥
अहानी वेदक एवेति नियमने—

ए सुगदि पण्डिममन्नो सुदुदुनि अज्झाहृण गच्छाणि ।
सुदुदुदुदि रिंता ण पण्णया णिन्निगा होंति ॥ ३४६ ॥
यः सुगदि वट्टदिवचनः सुगुणि—असिम्पत्तानि ।
सुदुदुदुदुदि रिंता ण पण्णया निर्विषया भवति ॥ ३४६ ॥

यः सुगदि वट्टे—यथा उच्यते सर्वं कर्मोत्थं नुत्तं विषयोऽपि निर्विषया न भवति तथा हानी
सुदुदुदुदुदि रिंता ण पण्णया निर्विषया भवति । सुदुदुदुदुदि रिंता ण पण्णया निर्विषया भवति ।
सुदुदुदुदुदि रिंता ण पण्णया निर्विषया भवति । सुदुदुदुदुदि रिंता ण पण्णया निर्विषया भवति ।

अहानी वेदक एवेति नियमने—
अहानी वेदक एवेति नियमने—

अहानी वेदक एवेति नियमने—

नी स्ववेदक एवेति नियम्यते—

णिव्वेदसमावण्णो णाणी कम्मफ़लं वियाणादि ।

महुरं कंडुवं बहुविहमवेदको तेण पणत्तो ॥ ३४७ ॥

निर्वेदसमापणो हानी कर्मफ़लं विजानाति ।

मधुरं कटुकं बहुविधमवेदको तेन मज्झः ॥ ३४७ ॥

स्वर्यहृत्तिः—णिव्वेदसमावण्णो णाणी कम्मफ़लं वियाणादि परमतएवहानी जीवः
रभोगरूपश्रित्तिधैर्यसपपन्नो भूत्वा शुभाशुभकर्मफलमुदयागतं वस्तुस्वरूपेण विज्ञेयेण निर्वि-
दामनो भिन्नत्वेन जानाति । कथं भूतं जानाति ! महुरं कंडुवं बहुविहमवेदको तेण
अशुभकर्मफलं निष्काजीरविग्रहटाहट्टरूपेण कटुकं जानाति । शुभकर्मफलं बहुविधं गुडखट्ट-
रूपेण मधुरं जानाति । न च शुद्धामोक्षसहजपरमानंदरूपमतीदियमुखं विहाय पचेन्द्रियमुखे परि-
तेन कारणेन हानी वेदको भोक्ता न भवतीति नियमः । एवं हानी शुद्धनिश्चयेन शुभाशुभकर्म
न भवतीति व्याख्यानमुपपद्येन तृतीयाखण्डे सूत्रचतुष्टयं गत ।

आत्मरूपात्तिः—हानी तु निरस्तभेदभावश्रुतज्ञानलक्षणशुद्धात्मज्ञानसद्भावेन परतोऽसंतविधित्त-
तिस्यभाव स्वयमेव मुञ्चति ततो मधुरं मधुरं वा कर्मफलमुदितं ज्ञातृत्वान् केवलमेव जानाति,
न सति परद्रव्यस्याहंतयाऽनुभवितुमयोग्यत्वाद्देदयते । अतो हानी प्रकृतिस्वभावविरक्तत्वाद्देदक एव ।
हानी करोति न न वेदयते च कर्म जानाति केवलमयं किल तास्वभावं ।
जानन्परं कारणभेदेनयोरभावान् शुद्धस्वभावनियतः स हि मुक्त एव ॥१८८॥

णवि कुब्बदि णवि वेददि णाणी कम्माइ बहु पयाराइ ।

जाणदि पुण कम्मफ़लं वंधं पुण्णं च पावं च ॥ ३४८ ॥

नापि करोति नापि वेदयते हानी कर्माणि बहुप्रकाराणि ।

जानाति पुनः कर्मफलं वंधं पुण्यं च पापं च ॥३४८॥

स्वर्यहृत्तिः—णवि कुब्बदि णवि वेददि णाणी कम्माइ बहुपयाराइ त्रिगुतिगुताव-
रूपातिगुणालाभदृष्टधुतानुभूतभोगायाश्चात्मनिदानबंधादिसमस्तपरद्रव्यालंबनशून्येनानतज्ञानदर्शन-
स्वरूपेण सालंबने भरितावस्थे निर्विकल्पसमाधौ स्थितो हानी कर्माणि बहुप्रकाराणि ज्ञाना-
मूलोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नानि निश्चयनेन न करोति न च तन्मयो भूत्वा वेदयत्यनुभवति । तर्हि किं
! जाणादि पुण कम्मफ़लं वंधं पुण्णं पावं च परमात्मभावनेात्थमुत्वे ततो भूत्वा वस्तुस्वरू-
पनाम्येव । किं जानाति ! मुखदुःखस्वरूपकर्मफलं प्रकृतिबंधादिभेदभिन्नं पुनः कर्मबंधं, सद्देय-
नार्मगोत्ररूपं पुण्यं, अतोऽन्यदसद्देयादिरूपं पापं चेति ।

तमेव कर्तृत्वभोक्तृत्वभाव विज्ञेयेण समर्थयति—

आत्मरूपात्तिः—हानी हि कर्मचेतनाशून्यत्वेन कर्मफलचेतनाशून्यत्वेन च स्वयमकर्तृत्वाद्देद-
कं न कर्म करोति न वेदयते च । किंतु ज्ञानचेतनामयत्वेन केवलं ज्ञातृत्वात्कर्मबंधं कर्मफलं च शु-
भं वा केवलमेव जानाति ।

कुत एतत् ?

दिशि च अणानं पाटीवमारमवासी ।

दिष्टी सयंपि णाणं अकारयं तह अवेदयं चव ।

जाणदिय वंधमोक्खं कम्मदयं णिज्जरं चव ॥ ३४९ ॥

दृष्टिः स्वयमपि ज्ञानमकारकं तथाऽवेदकं चैव ।

जानाति च बंधमोक्षं कर्मोदयं निर्जगं चैव ॥ ३४९ ॥

सात्पर्यवृत्तिः-दिष्टी सयंपि णाणं अकारयं तह अवेदयं चव यथा दृष्टिः कर्त्ता स्वस्वमि
रूपे वस्तुसंयुक्तं पुरुषरत्न करोति तथैव च तत्सायःपिद्वन्द्वनुभवरूपेण न वेदयति । तथा दृढज्ञानर-
भेदेन दृढज्ञानपरिणतजीवी वा स्वयं शुद्धोपादानरूपेण न करोति न च वेदयति । अथवा ज्ञान-
दिष्टी सयंपि णाणं तस्य व्याख्यानं-न केवलं दृष्टिः क्षाधिकज्ञानमपि निश्चयेन कर्मजगत्कारकं तस्यैव
वेदकमपि । तथाभूतः सन् किं करोति ! जाणदिय च बंधमोक्खं जानाति च । को ? बंधमोक्षी । ने हेतु-
बंधमोक्षी कम्मदयं णिज्जरं चव शुभाशुभरूपं कर्मोदयं सविपाकाविपाकरूपेण साक्षात्कामरूपेण च
द्विधा निर्जगं चैव जानाति इति । एवं सर्वविशुद्धपरिणामिकारमभावमाहकेण शुद्धोपादानभूतेन दृढ-
व्याधिकरूपेण कर्त्तुं च-भोग्गृह-बंध-मोक्षादिकारणपरिणामशून्या जीव इति सूचितं । समुत्प-
त्तानिर्वाणं पश्चाद्भाषणप्रत्ययेन जीवस्याकर्तृत्वगुणव्याख्यानमुक्त्यप्येव सामान्यविवरणं कृतं । पुनरपि
गाथावस्तुप्रत्ययेन दृढज्ञानमपि प्रपञ्चतिभिर्बोधं भवति तदज्ञानस्य माहात्म्यमियज्ञानसामर्थ्यरूपतया विशेष-
विवरणं कृतं । पुनश्च गाथावस्तुप्रत्ययेन जीवस्याभोग्गृहगुणव्याख्यानमुक्त्यप्येव व्याख्यानं कृतं । तदर्थं
दृढनिश्चयेन लभ्येव कर्त्तुं च बंधमोक्षादिकारणपरिणामवर्जनरूपस्य द्वारशगाथाव्याख्यानप्रयोगोपदेशो
संस्तुतः सति ।

३४९ अकारयन्मकारयन् शुद्धमानुभूतिःश्रुणायां सात्पर्यवृत्तौ मोक्षाधिकारसंबन्धिनी वृत्तिरिति समाप्ता ।
अथवा द्वितीयव्याख्यानान्नात्र मोक्षाधिकारः समाप्तः ।

अकारयन्मकारयन्-यथायं श्लोकः दृष्टिर्ज्ञानादज्ञानविनाशकत्वेन सात्पर्यवृत्तौ दत्तवैराग्यसमर्थतात् इत्येव न कर्त्तु-
मिदं चेदं च, अकारयन्मकारयन्मकारयन् इत्येव अकारयन्मकारयन्, श्लोकीद्वयस्यपौरीषाणांशुभवत्तया च
दृष्टिर्ज्ञानात्पुत्रिपुत्रेण च दत्तवैराग्यस्यसाधनत्वात् तस्यैव केवलमेव परमिति । तथा ज्ञानमपि स्वयं दृष्टि रन्
कर्त्तुं न शक्यते इत्येव निश्चयवत्तया, एतदज्ञानवत्तया समर्थतात्कर्म न करोति न वेदयती च । त्रिपुत्रेण
ज्ञानवत्तया च कर्त्तुं न शक्यं वा कर्मोदयं निर्जगं वा, वेदयत्येव जानाति ।

येन कर्मोदयं परमिति समाप्ता समा ।
अकारयन्मकारयन्मकारयन् न मोक्षादिति समुत्पत्तौ ॥३४९॥

अकारयन्मकारयन्-इति च श्लोकः-श्रीःशान्तिवार्ताःपञ्चभाषायां अथे केन भावेन केनो अकारयन्
मकारयन् । अकारयन्मकारयन्मकारयन् इति श्लोकः स्वयं कर्त्तुं न शक्यं परमिति दृष्टिर्ज्ञानात्पुत्रिपु-
त्रेण च दत्तवैराग्यस्यसाधनत्वात् तस्यैव केवलमेव परमिति । तथा ज्ञानमपि स्वयं दृष्टि रन्
कर्त्तुं न शक्यते इत्येव निश्चयवत्तया, एतदज्ञानवत्तया समर्थतात्कर्म न करोति न वेदयती च । त्रिपुत्रेण
ज्ञानवत्तया च कर्त्तुं न शक्यं वा कर्मोदयं निर्जगं वा, वेदयत्येव जानाति ।

मति । तत्र परिणमनागमभाष्योपशमिकभाष्योपशमिकभाष्यिक भावप्रयं भवति । अस्यात्मभाषया पुनः शुद्धाभिमुखपरिणामः शुद्धीपयोग इत्यादि पर्यायसहो लभते । न च पर्यायः शुद्धपारिणामिकभावलक्षण- शुद्धामद्रव्याकथंचिद्विज्ञः । कस्मान् ! भावनारूपत्वात् । शुद्धपारिणामिकस्तु भावनारूपो न भवति । पदेकतिनाशुद्धपारिणामिकसामेको भवति तदास्य भावनारूपस्य मोक्षकारणभूतस्य मोक्षप्रस्तापे विनाशो जाते सति शुद्धपारिणामिकभावस्यापि विनाशः प्राप्नोति, नच तथा । ततः स्वित—शुद्धपारिणामिकभाव- विषये वा भावना तद्रूपं यदौपशमिकद्विधावत्रयं तत्समस्तसागादिरहितत्वेन शुद्धापादानकारणत्वान्मोक्षकार- णं भवति नच शुद्धपारिणामिकः । यत्तु शक्तिरूपो मोक्षः स शुद्धपारिणामिकरूपंभवेति त्रिप्रति । अथ तु व्यक्तिसुरमोक्षरिचारां वर्तते । तथा चोक्तं सिद्धति- 'निश्चिन्त्यशुद्धपारिणामिक' निश्चिन्त्य इति कोऽर्थः ? बंध कारणभूता वा क्रिया सागादिपरिणामिकः, तद्रूपो न भवति । मोक्षकारणभूता च क्रिया शुद्धभावनापरिण- निस्तद्रूपं न भवति । ततो ज्ञापते शुद्धपारिणामिकभावो व्येपत्स्यो भवति प्यानरूपो न भवति । कस्मान् ! प्यानस्य विनश्वरत्वात् । तथा योगीन्द्रदेवेत्युक्तं—

णवि उपग्रह णवि मरु बंधण मोक्षगु करेइ ।
 निज परमन्थे जोइया जिणवर एउ भणेइ ॥ १ ॥

किं च विशिष्टैरुद्देशशुद्धनयाश्रितेषु भावना निर्बिकारस्वभवेदनलक्षणभावोपशमिकत्वत्वेन यदा- ध्येकदेशव्यक्तिसुरा भवति तथापि प्याता पुनः यदेव सकण्डनिरावणमवैकप्रत्यक्षप्रतिभागमयपरिणवर शुद्धपारिणामिकरमभावलक्षणं निजपरमात्मद्रव्यं तदेवाहमेति भावयति नच एतद्व्यक्तिसुरमिति भावार्थः । इदं तु व्याकरणं परस्परतापेभ्यामाप्यामनयद्वयमिवावस्था निरावेनेव कथिते सिद्धय रिति हात्तुय विरेकिमिः ।

अतः परं जीवादिनवाधिकारेषु जीवस्य कर्तृत्वभोक्तृत्वादिस्वरूपं यथास्थान निश्चयन्यवहारविभागेन सामान्येन यदूर्ध्वं प्रापितं, तस्यैव विशेषविपरणार्थं लोकास्त कुणादि विद्म इत्यादि गाथायादि ह्या पाठक्रमेण पठधिकतवतिगाथापथैतं चूटिकाभ्यासपथानं करोति—

चूटिकाभ्यासपथार्थः कथ्यते तथाहि—विशेषभ्यासपथानं, उक्तानुक्तभ्यासपथानं, उक्तानुक्तमर्थोभ्या- सपथानं चेति त्रिधा चूटिकाभ्यासपथार्थो ज्ञातव्यः । तत्र पण्यवतिगाथास्तु मध्ये विष्णोर्देवादिपर्यायकमुच- निरावणमुषयत्वेन लोकास्त कुणादि विद्म इत्यादि गाथासतकं च भवति । तदनन्तरं, अर्थः कर्ता, भुक्ते, चाम्यः—इत्येकानिर्दिष्टत्वेन बौद्धमतानुसारिसिद्धिमवोधनार्थं वेदिदु पञ्चवेदि इत्यादिगूत्रचतु- एव । अतः परं साहचर्यमतानुसारीसिद्धिं प्रति, एतन्नेन जीवस्य भावमित्यावबन्धननिराकरणार्थं विषयत्वा जदि पयही इत्यादि सूत्रसंज्ञकं । ततः परं ज्ञानाज्ञानसुखदुःखदिव्यकान् वेदरेकानेन कर्तृत्वि- गत्तामेति पुनरपि साहचर्यमतनिराकरणार्थं—कर्मवेदि अण्णाणी इत्यादि कवेदसगूत्रमि । अयदनन्तरं कोऽपि प्रायमिकसिद्धिः इत्यादिपथेनिश्चयविषयाणां विनाशं कर्तुं कारति सिद्धुं कर्तमि स्थित्यव- तिगानुसारास्य पाठ करोमीति विशेषवेदेकं न जानामि तस्य संबोधनार्थं इत्येकानाकथारिचं इत्यादि गूत्रसंज्ञकं । तदनन्तरं यथा सुकर्मकारादिदिशिनी बुद्ध्यादिकर्म एतावुरकण्डुवररतिः कर्तृमि । तन्त्र गूत्रादिकः भुक्ते च तथापि तस्यो न भवति । तथा जीवेऽपि इत्येकं कर्तं तं सुदे च एतदेति तस्यो न भवतीत्यादिप्रतीकान्तरत्वेन अहं सिद्धिपथो दु इत्यादि गाथा गन्व । ततः परं एतदि वेद- इतिवा बुद्ध्यादिकं श्रेतं करोति तथापि निश्चयेन तस्यो न भवति । तथा वेदेऽपि परस्परतापे हेदमुत्वं च इत्येवैव जानति एतन्नि एरिहरति अरुपति च तथापि निश्चयेन तस्यो न भवति इति इत्यादिगानु- सारीसिद्धिमवोधनार्थं जहसेतिवा इत्यादि सूत्रसंज्ञकं । ततः परं बुद्ध्यावबन्धननिराकरणार्थं— निश्चयन नरुतान-निश्चयन-वना— निश्चयवतिगतव्यवस्थानुसारेण कर्म्यं कं दुष्करत्वं इत्यादिगू-

मेषं वृद्धंभाणं सदेव मणुभ्राशुरे ऋगे निग्य सर्वंकाउ कर्म कुर्वतोः । क ! षोके । कथंभूते !
 इमनुभ्यामुत्तमहिते । शिब-रागोद्वेगमोहकूपेण परिणमनमेव कर्तृत्वमुत्पद्ये । तत्र रागोद्वेगमोहपरिणमने सति
 'इत्यमार'मगरेवमप्युद्धदानज्ञानानुषरणरूपनिश्चपरत्तत्रयामकमोक्षमार्गोप्यवनं भवति ततश्च मोक्षो
 भवतीति भाषार्थ । एवं पूर्वपक्षरूपेण गाथाश्रयं मतं ।

अधोत्तरं निश्चयेनात्मनः पुद्गलद्रव्येण सह कर्तृकर्ममन्त्रेण नास्ति कथं कर्ता भविष्यतीति कथयति-
 आत्मस्थानिः—ये त्वात्मानं कर्तारमेव पश्यति ते लोकोत्तरिका भाग न लौकिकतामतिवर्तते ।
 लौकिकानां परमात्मा विष्णुः सुरनारकादिकार्याणि करोति, तेषां तु स्वाम्ना तानि करोति इत्यपसिद्धान्तस्य
 समन्तात् । ततश्चेत्यामामनो नित्यकर्तृत्वामुत्पन्नमात्-लौकिकानामिव लोकोत्तरिकाणामपि नास्ति मोक्षः ।

नास्ति सर्वोऽपि संबंधः परद्रव्यात्मतत्त्वयोः ।

कर्तृकर्मवसवधामात्रे तत्कर्तृता कुतः ॥ १९० ॥

व्यवहारभासिदेण दु परदब्बं मम भणंति विदिदत्था ।
 जाणंति गिच्छयेण दु णय इह परमाणुमित्त मम किंचि ॥३५३॥
 जह कोवि णरो जंपदि अह्माणं गामविसयपुररद्धं ।
 णय होंति ताणि तस्स दु भणदिय मोहेण सो अप्पा ॥३५४॥
 एमेव मिच्छदिद्वी णाणी गिस्संसयं हवदि एसो ।
 जो परदब्बं मम इदि जाणंतो अप्पयं कुणदि ॥३५५॥
 तह्मा ण मेति णच्चा दोहं एदाण कत्ति ववसाओ ।
 परदब्बे जाणंतो जाणे जो दिट्ठिरहिदाणं ॥३५६॥

व्यवहारभाषितेन तु परद्रव्यं मम भणंत्यविदितार्थाः ।
 जानंति निश्चयेन तु नचेह परमाणुमात्रमपि किंचित् ॥ ३५३ ॥
 यथा कोऽपि नरो जल्पति अस्माकं ग्रामविषयपुरराष्ट्रं ।
 नच भवंति तस्य तानि तु भणति च मोहेन स आत्मा ॥ ३५४ ॥
 एवमेव मिथ्यादृष्टिर्ज्ञानी निस्तंशयं भवत्येवः ।
 यः परद्रव्यं ममेति जानन्नात्मानं करोति ॥ ३५५ ॥
 तस्मान्न मे इति ज्ञात्वा द्वेषेणामध्येतेषां कर्तृत्ववसायं ।
 परद्रव्ये जानन् जानीषादृष्टिरहितानां ॥ ३५६ ॥

सात्पर्यदृष्टिः—व्यवहारभासिदेण दु परदब्बं मम भणंति विदिदत्था परद्रव्यं मम भणंति ।
 के ते ? विदितार्थाः—ज्ञातार्थाः । तत्त्वेदिनः । केन हृत्वा भणंति ? व्यवहारभाषितेन व्यवहारमयेन । जाणंति
 गिच्छयेण दु णय इह परमाणुमित्त मम किंचि निश्चयेन पुनर्जानति । किं ! नचेह परद्रव्यं परमाणुमात्रमपि
 ममेति । जह कोवि णरो जंपदि अह्माणं गाम विसयपुररद्धं यथा नाम वृष्टमहो वा कश्चित्पुणो जल्पति ।
 किं जल्पति ! 'वृथाश्रुती ग्राम', देशाभिधानो विषयः, नगराभिधानं पुरं, देशकदेशसंबन्धं राष्ट्रमस्माकमिति ।
 णय हुं ति ताणि तस्स दु भणदिय मोहेण सो अप्पा मच्च तानि तस्य भवंति राजकायनगरादीनि
 तेषांप्यसौ मोहेन भूते मदीयं ग्रामादिकमिति दृष्टांतः । अथ दाष्टांतः—एवं पूर्वोक्तदृष्टानेन ज्ञानी व्यवहार-

मृतो मृता यदि परस्परमाधीये मन्वन्ते तदा विष्णवे प्रथमः सन् विष्णुविरहिते विष्णवे विहितं
 संशयो न वर्ततेः इति । तथा इत्यदि तथा तामान् परस्परमाधीये मन्वन्तुः । इत्यन्तुः मन्
 मोऽपि परस्परं परस्परमाधीये मन्वन्ति स विष्णुविरहिते मन्वन्तुः । इत्यन्तुः मन्
 दुष्टं एदाण कनिश्चमाधो । परस्परं मन्वन्तुः पूर्वोक्तैः विष्णुविरहिते मन्वन्तुः परस्परं मन्वन्तुः
 मोऽपि परस्परमाधीये कर्तुं चकारमात्र । किं ह्यथा ! पूर्वोक्तैः विष्णुविरहिते मन्वन्तुः परस्परं मन्वन्तुः
 नेन परस्परं मन्वन्तुः न मन्वन्ति इति ह्यत्र प्राणेषु जागित्तो विद्विष्यदित्येव इव लौकिकदेवतैः
 परस्परं कर्तुं चकारमात्रेण-अथः कोऽपि मृतीवत्तमः पुण्ये मन्वन् मन्वन्तुः । मन्वन्तुः मन्वन्तुः
 तांशामगमयापयंशानां च विष्णुविरहिते मन्वन्तुः इत्यन्तुः । इत्यन्तुः मन्वन्तुः परस्परं मन्वन्तुः
 य मन्वन्तुः सन् कथमज्ञानी मन्वन्ति वेत् ? इत्यन्तुः इति शेषेण मन्वन्तुः प्रायश्चित्तमन्वन्तुः
 फल एवानुगतं च । माधमिकत्रयमन्वन्तुः विष्णु कथमन्वन्तुः मन्वन्तुः मन्वन्तुः मन्वन्तुः
 भूत्वा यदि परस्परमाधीये करोति तदा विष्णुविरहिते मन्वन्ति । किं च विष्णुः-लोकात् को विष्णु
 करोतीति यदुक्तं पूर्वं तदोक्तव्यापहारोक्तं मन्वन्ति । मन्वन्तुः मन्वन्तुः देवमनुष्यादिमन्वन्तुः विष्णु
 महेश्वरो वा कोऽपि कर्ता मन्वन्ति । कथमिति वेत् सर्वोऽपि लोकात्पारं देवेन्द्रादिर्देवैर्देवैर्देवैः ।
 तेषां च जीवानां विष्णुविरहिते मन्वन्तुः मन्वन्तुः मन्वन्तुः मन्वन्तुः मन्वन्तुः मन्वन्तुः
 शक्तिरस्ति तेन कारणेनामैव विष्णुः, आमेव ब्रह्मा, आमेव मदेपरः, आमेव जिनः । तदपि कथमिति वेत्
 कोऽपि जीवः पूर्वं मनुष्यभवे जिनस्त्वं मृद्व्या भोगात्कोऽनिदानरथेन पाराशुरपि पुण्यं ह्यथा तेषां सन्
 तस्य तस्मादागत्य मनुष्यभवे त्रिगुणाधिपतिरर्द्धकवर्णो भवति तस्य विष्णुर्देव नकारः कोऽपि लोकात्
 कर्ता विष्णुरस्ति इति । तथा चारः कोऽपि जीवो जिनदीक्षां मृद्व्या तन्वन्तुः मन्वन्तुः पाराशुरपि पुण्ये
 पार्जनं ह्यथा विद्यानुवादसंज्ञं दत्तमूर्धं पठित्वा चादिश्वनोहोदयेन तन्वन्तुः मन्वन्तुः मन्वन्तुः मन्वन्तुः
 प्रभावेण विशाखेन द्योकराहं कर्त्तव्यादि चमत्कारमुपाय मृद्वजानां विस्मयं ह्यथा मदेष्टे मन्वन्ति न
 सर्वैवसर्पिणीषु । सा च ह्युद्भावसर्पिणी सद्यस्तीता तत्सर्वमिच्छतिर्देवैः यत्तान् समुत्पाति तदा चोक्तं-

संजातीद्वसपिणि गयामु हुडावसाधिणी एव ।
 परतमपह उष्पची तदि जिनवर एव पमगेद ॥ १ ॥

नचान्यः कोऽपि जगत्कर्ता महेश्वराभिधानः पुरविवेशोऽस्ति इति । तथा चारः कोऽपि पुरो
 विशिष्टतपश्चरणं ह्यथा पश्चात्पःप्रभावेन सौविषयनिमित्तं चतुर्दशो मन्वन्ति तस्य ब्रह्मा संज्ञा । नचान्यः
 कोऽपि जगतः कर्ता व्यापकैकरुणे ब्रह्मविधानोऽस्ति । तथैवचरः कोऽपि दर्शनविष्णुविरहितमन्वन्तुः
 शोडशभाषना ह्यथा देवैश्चादिविनिमित्तं तपंचनहाकस्याप्युवादीये तीर्थकरपुत्रं समुत्पन्नं विनेष्यति
 गौतरागसर्पेण भवतीति वस्तुस्वरूपं इत्यन्तुः । एवं यदेकमेव कर्ता भवति तदा मोक्षान्व इति विष्णु
 ह्यस्ति न माधात्रयेण पूर्वसंज्ञं ह्यथा माधात्रयुत्पत्तेन परिहारव्याख्यानादपि प्रथमस्थे मूत्रमदं गते ।
 अथ द्रव्यार्थिकनयेन य एव कर्म करोति स एव मुक्ते । पर्यायार्थिकनयेन पुनरप्यः करोत्यपि मुक्ते
 इति च योऽसौ मन्यते स सम्पद्यतिर्भवतीति प्रतिपादयति-

आत्मसुपातिः-- कश्चिन् एव स्ववशविरुद्धा परद्रव्यं मनेदमिति पतति । इत्येवमपि निबन्ध-
 प्रतीपुत्राः परद्रव्यस्य-
 पानाधी कर्मस्य इति ।
 मनेदमिति परद्रव्यं तदा मे
 पुत्राः सर्वमेव परद्रव्यं न
 ताम्यादर्शनरहितत्वादेव

एकस्य वस्तुन इहान्यत्रेण साद्रे सवध एव सक्तोऽपि यतो निषिद्धः ।

सकृत्कर्मघटनारिण न वस्तुभेदे पर्यवकर्तृमुनयध जनाश्च तस्य ॥ १९१ ॥

ये तु स्वभावनिषमं कालयति नेममहानमग्नमहम्भो वत सं वरुकाः ।

कुर्वन्ति कर्म तस्य एव हि भावकर्म कर्ता स्वयं भवति घेतन एव नाम्ब्यः ॥ १९२ ॥

केहि चिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो ।

जत्था तत्था कुब्बदि सो वा अण्णो च णेयंतो ॥ ३५७ ॥

केहिचिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो ।

जत्था तत्था वेददि सोवा अण्णो च णेयंतो ॥ ३५८ ॥

जो चेव कुणदि सोचेव वेदको जस्स एस सिद्धंतो ।

सो जीवो णादब्बो मिच्छादिट्ठी अणारिहिट्ठो ॥ ३५९ ॥

अण्णो करेदि अण्णो परिभुंजदि जस्स एस सिद्धंतो ।

सो जीवो णादब्बो मिच्छादिट्ठी अणारिहिट्ठो ॥ ३६० ॥

कैश्चित्पर्यायैर्विनश्यति नैव कैश्चित्तु जीवः ।

यस्मात्तस्मात्करोति स वा अन्यो वा नैकांतः ३५७ ॥

कैश्चित्पर्यायैः-विनश्यति नैव कैश्चित्तु जीवः ।

यस्मात्तस्माद्देयसि स वा अन्योवा नैकांतः ॥ ३५८ ॥

य एव करोति स एव वेदको यस्यैव सिद्धांतः ।

स जीवो ज्ञातव्यो मिथ्यादृष्टिरनार्हतः ॥ ३५९ ॥

अन्यः करोत्यन्यः परिभुंक्ते यस्य एव सिद्धांतः ।

स जीवो ज्ञातव्यो मिथ्यादृष्टिरनार्हतः ॥ ३६० ॥

सात्पर्यवृत्तिः—केहिचिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो कैश्चित्पर्यायैः पर्यायार्थिनयविभागिदेवमनुष्यादिकृतैर्विनश्यति जीवः । न नश्यति कैश्चिद्दृष्ट्याधिकनयविभागिः जह्या यस्मादेव नित्यानित्यस्वभावं जीवस्वरूपं तस्मात्समात्कारणात् कुब्बदि सो वा द्रव्याधिकनयेन स एव कर्म करोति । न एव कः ! इति चेत् ? यो भुंक्ते । अण्णो वा पर्यायार्थिकनयेन पुनरन्यो वा । णियंतो नर्धका-सोऽस्मि । एवं कर्तृत्वमुत्पत्तेन प्रथमगाथा गता । केहिचिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो कैश्चित्तु पर्यायैः पर्यायार्थिकनयविभागिः देवमनुष्यादिकृतैर्विनश्यति जीवः न नश्यति कैश्चिद्दृष्ट्याधिकनयविभागिः । जह्या यस्मादेवं नित्यानित्यस्वभावं जीवस्वरूपं तस्मात्समात्कारणात् वेददि सोवा निज-शुद्धात्मभावनीत्यमुक्तामृतरसास्वादमलभमानः स एव कर्मकृत् वेदयत्यनुभवति । स एव कः ! इति चेत् येन पूर्वकृतं कर्म । अण्णो वा पर्यायार्थिकनयेन पुनरन्यो वा णेयंतो नर्धकातोऽस्मि । एव भोजनमुत्पत्तेन द्वितीयगाथा गता । किं च येन अनुत्पन्नत्वे शुभाशुभं कर्म कृतं स एव जीवो द्रव्याधिकनयेन एतेन नरके वा भुंक्ते । पर्यायार्थिनयेन पुनरन्यद्वयैश्च यात्काले कृतं यौतनादिपर्यायातरे भुंक्ते । भवतिरापेक्षया तु

हो भूत्वा यदि परद्रव्यमात्मीयं भणति तदा मिथ्यात्वं प्राप्तः सन् मिथ्यादृष्टिर्भवति निस्संग्रहं निम्बितं वैदेहो न कर्तव्यः इति । तस्माद् इत्यादि तस्मात् परकीयप्राप्तादिदृष्टानि स्थानुमृतिभावनाप्युतः सन् योऽसौ परद्रव्यं व्यवहारेणात्मीयं करोति स मिथ्यादृष्टिर्भवतीति मणितं पूर्वं तस्मात्कारणाज्ञायते इहं एदाण कच्चिवसाओ । परद्रव्ये तयोः पूर्वोक्तद्वैतिकजनयोः-आत्मा परद्रव्यं करोतीत्यनेन रूपेण योऽसौ परद्रव्यवियं कर्तृव्यवसायः । किं कृत्वा ! पूर्वं ष ममेति णच्चा निर्विकारस्वरपरिच्छित्तिहा-
नं परद्रव्यं मम संबन्धि न भवति इति ज्ञात्वा जाणंतो जाणिज्जो दिट्ठिराहिदाणं इमं लौकिकजनयोः परद्रव्ये कर्तृव्यवसाय-अन्यः कोऽपि तृतीयतटस्थः पुरुषो जानन् सन् जानीयात् । स कथंमृतं जानीयात् ? योतरागसम्यक्त्वसंज्ञायाम् तु निश्चयदृष्टिस्तद्ग्रहितानां व्यवसायोऽयमिति । ज्ञानी भूत्वा व्यवहारेण परद्रव्यमात्मीयं वदन् सन् कथमज्ञानी भवतीति चेत् ? व्यवहारो हि श्लेष्ठानां श्लेष्ठभाष्ये प्राथमिकजनसंबोधनार्थं काल एवानुसर्तव्यः । प्राथमिकजनप्रतिबोधनकालं विहाय कतकफलवदात्मशुद्धिकारकान् शुद्धनयाभ्युत्तो-
भूत्वा यदि परद्रव्यमात्मीयं करोति तदा मिथ्यादृष्टिर्भवति । किं च विशेषः-लोकानां मते विष्णुः करोतीति यदुक्तं पूर्वं तल्लोकव्यवहारोपेक्षया मणितं । नचानादिभूतस्य देवमनुष्यादिभूतलोकस्य विष्णुर्वा महेश्वरो वा कोऽपि कर्तास्ति । कथमिति चेत् सर्वोऽपि लोकस्तावदेकैन्द्रियादिर्जावैर्भूतीति दृष्टि । तथा च जीवानां निश्चयनयेन विष्णुपर्यायेण ब्रह्मपर्यायेण महेश्वरपर्यायेण जिनपर्यायेण च परिणमन-
त्कारिस्ति तेन कारणेनात्मैव विष्णुः, आत्मैव ब्रह्मा, आत्मैव महेश्वरः, आत्मैव जिनः । तदपि कथमिति चेत् कोऽपि जीवः पूर्वं मनुष्यभवे जिनरूपं गृहीत्वा भोगाकांक्षानिदानबंधेन पापानुबन्धि पुण्यं कृत्वा स्वर्गं समु-
पया तस्मादागत्य मनुष्यभवे त्रिखंडाधिपतिरर्द्धचक्रवर्ती भवति तस्य विष्णुसंज्ञा नचापरः कोऽपि लोकस्य कर्ता विष्णुरस्ति इति । तथा चापरः कोऽपि जीवो जिनदीक्षां गृहीत्वा रत्नत्रयात्तदनया पापानुबन्धि पुण्यो
प्रभावेण विद्याबलेन लोकस्थाहं कर्तव्यादि चमत्कारमुत्पाद्य मूढजनानां विस्मयं कृत्वा महेश्वरो भवति न तर्थावसर्पिणीषु । सा च हुण्डावसर्पिणी संख्यातीता तत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु गतासु समुपयाति तथा चोक्तं-

संखातीदवसर्पिणि गयासु हुंडावसर्पिणी एय ।

परसमयह उत्पत्ती तहि जिणवर एव पभजेइ ॥ १ ॥

नचान्यः कोऽपि जगत्कर्ता महेश्वरामिधानः पुरुषविशेषोऽस्ति इति । तथा चापरः कोऽपि पुरुषो वैशिष्ट्यतपश्चरणं कृत्वा पश्चात्तपःप्रभावेण स्त्रीविषयनिमित्तं चतुर्मुखो भवति तस्य ब्रह्मा संज्ञा । नचान्यः कोऽपि जगतः कर्ता व्यापकैकरूपो ब्रह्माविधानोऽस्ति । तथैवापरः कोऽपि दर्शनविशुद्धिविनयसंपन्नतेत्यादि शोडशभाषनां कृत्वा देवैर्द्रादिनिर्मितपंचमहाकल्याणपूजायोग्यं तीर्थकरपुण्यं समुपास्य जिनेश्वरामिधानो योतरागसर्वज्ञो भवतीति यस्तुस्वरूपं ज्ञातव्यं । एव यथेकतेन कर्ता भवति तदा मोक्षाभाव इति विष्णु-
दृष्टानि गाथात्रयेण पूर्वपक्षं कृत्वा गाथाचतुष्टयेन परिहारव्याख्यानमिति प्रथमस्थले सूत्रसप्तकं गतं ।
अथ द्रव्यार्थिकनयेन य एव कर्म करोति ॥ एव युंक्ते ॥ पर्यायार्थिकनयेन पुनरन्यः करोत्यम्यो भुंक्ते
नि च योऽसौ मन्यते ॥ सम्यग्दृष्टिर्भवतीति प्रतिपादयति-

आरमरुपातिः--अज्ञानिन एव व्यवहारविमूढा परद्रव्य ममेदमिति पश्यति । ज्ञानिनस्तु निश्चय-
रतिबुद्धाः परद्रव्यकणिकामात्रमपि न ममेदमिति पश्यति । ततो यथात्र लोके कश्चिद्रव्यव्यवहारविमूढः परकीय-
प्राप्तमर्त्ना ममायं प्राप्त इति पश्यन् मिथ्यादृष्टिः । तथा ज्ञान्यपि कथंचिद् व्यवहारविमूढो भूत्वा परद्रव्यं
ममेदमिति पश्यन् तदा सोऽपि निस्संग्रह परद्रव्यमात्मानं कुर्माणो मिथ्यादृष्टिरेव स्यात् । अतस्तत्त्वं जानन्
पुरुषः सर्वमेव परद्रव्यं न ममेति ज्ञात्वा लोकत्रमणानां ह्येषामपि योऽयं परद्रव्ये कर्तृव्यवसायः, ॥ ततो
एष्यग्दर्शनरहितत्वादेव भवति इति सुनिश्चितं जानीयात् ।

एकस्य वस्तुन दृष्टान्पतेण साद्रे सवध एव सङ्गोऽपि यतो निषिद्धः ।

सकृत्कर्मघटनास्ति न वस्तुभेदे पर्यन्तवर्गमुनयथ जनाथ सत्य ॥ १९१ ॥

ये तु शुभावनियमं कल्पयति नेममहानमनमहसो वत ते वराकाः ।

कुर्वति कर्म तत एव हि भावकर्म कर्ता स्वयं भवति चतन एव नाग्यः ॥ १९२ ॥

केहि चिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो ।

जह्मा तह्मा कुच्चदि सो वा अण्णो व णेयंतो ॥ ३५७ ॥

केहिचिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो ।

जह्मा तह्मा वेददि सोवा अण्णो व णेयंतो ॥ ३५८ ॥

जो चेव कुणादि सोचेव वेदको जस्स एस सिद्धंतो ।

सो जीवो णादब्बो मिच्छादिट्ठी अणारिहिदो ॥ ३५९ ॥

अण्णो करेदि अण्णो परिभुंजदि जस्स एस सिद्धंतो ।

सो जीवो णादब्बो मिच्छादिट्ठी अणारिहदो ॥ ३६० ॥

कैधित्पर्यापैर्विनश्यति नैव कैधित्तु जीवः ।

यस्मात्तस्मात्करोति स वा अन्यो वा नैकावः ३५७ ॥

कैधित्पर्यापैः-विनश्यति नैव कैधित्तु जीवः ।

यस्मात्तस्माद्देदयति स वा अन्योवा नैकावः ॥ ३५८ ॥

य एव करोति स एव वेदको यस्यैव सिद्धान्तः ।

स जीवो ज्ञातव्यो मिथ्याहृष्टिरनार्हतः ॥ ३५९ ॥

अन्यः करोत्यन्यः परिभुंक्ते यस्य एव सिद्धान्तः ।

स जीवो ज्ञातव्यो मिथ्याहृष्टिरनार्हतः ॥ ३६० ॥

तात्पर्यवृत्तिः—केहिचिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो कैधित्पर्यापैः पर्यापार्थिकनपरिभागे देवमनुष्यादिरूपैर्विनश्यति जीवः । न नश्यति कैधित्दृष्ट्यार्थिकनपरिभागेः जह्मा यस्मादेव त्रिन्यानित्यस्वभावं जीवरूपं तस्मात् तस्मात्कारणात् कुच्चदि सो वा द्रव्यार्थिकनयेन स एव कर्म करोति । स एव कः ! इति चेत् ? यो भुंक्ते । अण्णो वा पर्यापार्थिकनयेन पुनरन्यो वा । णियंतो नचैका-
तोऽस्ति । एवं कर्तृत्वमुत्पत्तेन प्रथमगाथा गता । केहिचिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो कैधित् पर्यापैः पर्यापार्थिकनपरिभागेः देवमनुष्यादिरूपैर्विनश्यति जीवः न नश्यति कैधित्दृष्ट्यार्थिकनपरिभागेः । जह्मा यस्मादेवं त्रिन्यानित्यस्वभावं जीवरूपं तस्मात् तस्मात्कारणात् वेददि सोवा त्रि-
शुद्धान्मभावनोत्पत्तुः मृतस्मात्सामान्यमानः स एव कर्मकृत् वेदपर्यनुभवति । स एव कः ! इति चेत् येन पूर्णकृतं कर्म । अण्णो वा पर्यापार्थिकनयेन पुनरन्यो वा णेयंतो नचैकातोऽस्ति । एव भोक्तृत्वमुत्पत्तेन द्वितीयगाथा गता । किं वा येन मनुष्यभेदे शुभापुत्रे कर्म कृतं स एव जीवो द्रव्यार्थिकनयेन एकां नरके वा भुंक्ते । पर्यापार्थिकनयेन पुनस्तद्व्यवस्थया कान्तं काले ह्यन योऽनार्थिपर्यायात्वे भुंक्ते । अर्थात्तस्मात्तु

एकस्य वस्तुन इहान्यतरेण साद्रे सवन्न एव मरुतोऽपि एतो निविद्ध ।
 ताकर्तृकर्मघटनाशिन न वस्तुभेदे पर्यन्तकर्तृमुनयथ जनाश्च ताव ॥ १९१ ॥
 ये तु स्वभावनियमं कलयति नेममज्ञानमनमहम्भो वन ते वराकाः ।
 कुर्वन्ति कर्म तत एव हि भावकर्म कर्ता स्वयं भवति चेतन एव नान्य ॥ १९२ ॥

केहि चिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो ।
 जह्वा तह्वा कुब्बदि सो वा अण्णो व णयंतो ॥ ३५७ ॥
 केहिचिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो ।
 जह्वा तह्वा वेदादि सोवा अण्णो व णयंतो ॥ ३५८ ॥
 जो च्चैव कुणदि सोचैव वेदको जस्म एम सिद्धंतो ।
 सो जीवो णादब्बो मिच्छादिट्ठी अणारिह्दिदो ॥ ३५९ ॥
 अण्णो करेदि अण्णो परिभुंजदि जस्स एस सिद्धंतो ।
 सो जीवो णादब्बो मिच्छादिट्ठी अणारिह्दिदो ॥ ३६० ॥

कैधित्पयांपैविनइपति नैव कैधित्तु जीवः ।
 यस्मात्सस्मात्करोति स वा अण्णो वा वैवाणा ॥ ३५७ ॥
 कैधित्पयांपैः-विनइपति नैव कैधित्तु जीवः ।
 यस्मात्सस्माद्देपति स वा अण्णो वा वैवाणा ॥ ३५८ ॥
 य एव करोति स एव वेदको य सर्वव मिद्वान् ।
 स जीवो ज्ञातव्यो विष्वादिहिनार्हतः ॥ ३५९ ॥
 अण्णः करोत्यण्णः परिभुंजते यस्य एव मिद्वान् ।
 स जीवो ज्ञातव्यो विष्वादिहिनार्हतः ॥ ३६० ॥

तात्पर्यवृत्तिः—केहिचिद्दु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिद्दु जीवो । केहिचिद्दु एव
 पार्थिकनयविभागे देवगुणुष्पादिकैर्विनइपति जीवः । न मरुति कैधित्तु एव विनइपति । जह्वा वज्रदेव
 नियानित्यवभावं जीवन्त्य तह्वा तावत्कारणान् कुब्बदि सो वा अण्णो विनइपतेन स एव सर्ववर्तमानः ।
 स एव को । इति चेत् । सो भुक्ते । अण्णो वा एवंपार्थिकनयेन पुनरप्येव वा । केहिचिद्दु पञ्जयेहिं
 जीवो कैधित्तु पयांपैः पार्थिकनयविभागेः देवगुणुष्पादिकैर्विनइपति जीवः । न मरुति कैधित्तु एव
 कज्जविभागे । जह्वा यथादेवं नियानित्यवभावं जीवन्त्य तह्वा तावत्कारणान् वेददि सो वा ज्ञि-
 तुष्टान्यवभावं भुक्ते पुनरप्येवपुनरप्येव स एव सर्ववर्त वेदपयत्तुमर्तते । स एव को । इति चेत्
 येन पूर्वाह्न कर्म । अण्णो वा एवंपार्थिकनयेन पुनरप्येव वा । केहिचिद्दु पञ्जयेहिं जीवो कैधित्तु
 द्वितीयगत्या गत्या । वि च येन अनुपपन्ने पुनरप्येव स एव सर्ववर्त । जह्वा विनइपतेन केहिचिद्दु
 वा भुक्ते । पार्थिकनयेन पुनरप्येवपुनरप्येव वा । केहिचिद्दु पञ्जयेहिं जीवो कैधित्तु एव विनइपति ।

१ ३५७ १७ ३५८ १७ ३५९ १७ ३६० १७ ३५७ १७ ३५८ १७ ३५९ १७ ३६० १७

मनुष्यपर्यायेण कृतं देवादिपर्यायेण भुंक्ते इति भावार्थः । एवं गाथाद्वयेनानैकांतव्यवस्थानारूपेण स्वपक्ष-
सिद्धिः कृता ।

अथैकतेन य एव करोति स एव भुंक्ते । अथवान्यः करोत्यन्यो भुंक्ते इति यो वदति स मित्या-
दृष्टिरित्युपदिशति—

जो चेव कुणादि सोचेव वेदको जस्स एस सिद्धंतो य एव जीवः शुभाशुभं कर्म करोति ॥
एव चैकतेन भुंक्ते न पुनरन्यः, यस्यैव सिद्धांतः—आगमः । सो जीवो णादब्बो मिच्छादिद्वौ
अणारिहदो स जीवो मित्यादृष्टिरनार्हतो ज्ञातव्यः । कथं मित्यादृष्टिः ? इति चेत् यदैकतेन नित्य-
दस्योऽपरिणामी टंकोत्कीर्णः सांख्यमतवत् तदा येन मनुष्यमयेन नरकगतियोग्यं पापकर्मकृतं स्वर्ग-
गतियोग्यं पुण्यकर्म कृतं तस्य जीवस्य नरके स्वर्गे वा गमनं न प्राप्नोति । तथा शुद्धात्मानुष्ठानेन मोक्षश्च
कृतः ? नित्यैकांतत्वादिति । अपणो करेदि अपणो परिभुंनदि जस्स एस सिद्धंतो अन्यः करोति
कर्म भुंक्ते चान्यः, यथैकतेन मृते सो जीवो णादब्बो मिच्छादिद्वौ अणारिहदो तदा येन मनु-
ष्यमत्रे पुण्यकर्म कृतं पापकर्मकृतं मोक्षार्थं शुद्धात्मभावानुष्ठानं वा तस्य पुण्यकर्मणा देवलोकेभ्यः
कोऽपि मोक्षा प्राप्नोति न च स जीवः । नरकेऽपि तथैव । केवलज्ञानादिभ्यक्तिरूपं मोक्षं चान्यः कोऽपि
छमते ततश्च पुण्यपापमोक्षानुष्ठानं श्येति बौद्धमतदूषणं, इति गाथाद्वयेन नित्यैकांतक्षणिकैकांतमतं
निराकृतं । एवं द्वितीयस्थले सूत्रचतुष्टयं गतं । अथ यद्यपि शुद्धनयेन शुद्धबुद्धैकस्वभावात् कर्मणा कर्ता जीव-
स्तपाप्यशुद्धनयेन रागादिभावकर्मणा स एव कर्ता न च पुत्रश्च इत्यादिप्रति—अत्र गाथाप्रथमकेन प्रत्येकं
गाथापूर्वार्धेन सांख्यमतानुसारीक्षिण्यं प्रति पूर्वपक्षः, उत्तरार्धेन परिहार इति ज्ञातव्यं—

आत्मरूपातिः—यतो हि प्रतिसमय संभयदगुहलघुगुणपरिणामद्वारेण क्षणिकत्वाद्यदलितचैतन्यान्व-
यगुणद्वारेण नित्यत्वाच्च जीवः कैश्चित्पर्यायेर्विनश्यति, कैश्चित्तु न विनश्यतीति द्विस्वभावो जीवस्वभावः । ततो
य एव करोति ॥ एयान्यो वा वेदयते । य एव वेदयते स एवान्यो वा करोतीति नास्त्येकांतः । एयमनेकां-
तेऽपि वस्तुद्वयं वर्तमानस्यैव परमार्थसत्त्वेन वस्तुत्वमिति वस्तुत्वेऽपि वस्तुत्वमस्यास्य शुद्धनयलोभाद्बुद्धि-
काते स्थित्वा य एव करोति स एव न वेदयते । अन्यः करोति अन्यो वेदयते इति पश्यति स मित्यादृष्टिरेव
दृष्टव्यः । क्षणिकत्वेऽपि स्वर्गदानां वृत्तिमतश्चेतन्यचमत्कारस्य टंकोत्कीर्णस्यैवातःप्रतिभासमानत्वात् ।

आगमने परिशुद्धमैश्वर्यगिरितिव्याप्ति प्रपञ्चार्थकैः कालोपाधिकत्वादशुद्धिमपिकां तत्रापि गत्या परैः ।
पैतन्य क्षणिकं प्रष्टव्यं प्रैशुकैः शुद्धशुभ्रैरितेशामा म्बुम्भित एव हारवद्दो निसम्भ्रमुक्तेभिरभिः ॥
कमुर्वेदयत्रुध सुक्तिनगतो भेदोऽस्त्वभेदोपि वा कर्ता वेदयित्वा च भा भवतु वा मस्त्वेव संशियतां ।
मोना मूष इवामनीः इ निपुणैर्भुंत् न शक्या कःचेत्सिद्धितामणिनाडिःरुयमभितोऽप्येका न सात्येव नः ॥

मिच्छता जदि पयडी मिच्छादिद्वौ करेदि अप्पाणं ।

तदा अवेदणा दे पयडी णणु कारगो पत्ता ॥ ३६१ ॥

सम्मत्ता जदि पयडी सम्मादिद्वौ करेदि अप्पाणं ।

तदा अवेदणा दे पयडी णणु कारगो पत्तो ॥ ३६२ ॥

अह्वा एमो जीवो योग्गलदच्चस्स कुणादि मिच्छन्तं ।

तदा योग्गलदच्चं मिच्छादिद्वौ ण पुण जीवो ॥ ३६३ ॥

अह जीवो पयडी विय पोग्गलदव्वं कुणंति मिच्छंतं ।
 तस्सा दोहिकदत्तं दोण्णिवि भुंजंति तस्स फलं ॥ ३६४ ॥
 अह ण पयडी ण जीवो पोग्गलदव्वं करेदि मिच्छंतं ।
 तस्सा पोग्गलदव्वं मिच्छंतं तंतु णहु मिच्छा ॥ ३६५ ॥

मिथ्यात्वं यदि मकृतिर्मिथ्यादृष्टिं करोत्यात्मानं ।
 तस्मादचेतना ते मकृतिर्ननु कारकः प्राप्तः ॥ ३६१ ॥
 सम्पत्तत्वं यदि मकृतिः सम्पददृष्टिं करोत्यात्मानं ।
 तस्मादचेतना ते मकृतिर्ननु कारकः प्राप्तः ॥ ३६२ ॥
 अपवैपः जीवः पुद्गलद्रव्यस्य करोति मिथ्यात्वं ।
 तस्मात्पुद्गलद्रव्यं मिथ्यादृष्टिर्न पुनर्जीवः ॥ ३६३ ॥
 अय जीवः मकृतिरपि पुद्गलद्रव्यं कुरुते मिथ्यात्वं ।
 तस्माद्वाभ्यां कृतं हावपि भुंजाते तस्य फलं ॥ ३६४ ॥
 अय न मकृतिर्न च जीवः पुद्गलद्रव्यं करोति मिथ्यात्वं ।
 तस्मात्पुद्गलद्रव्यं मिथ्यात्वं तद्यु न खतु मिथ्या ॥ ३६५ ॥ पंचफलं ।

सात्पर्यवृत्तिः—मिच्छता यदि पयडी मिच्छादिद्वी करेदि अप्पाणं द्रव्यमिथ्यात्वप्रकृतिः

कर्ता यथात्मानं स्वयमपरिणामिनं हृत्तन्मिथ्यादृष्टिं करोति तस्मा अचेदणादे पयडी णणु करगो पचो
 तस्मात्कारणादचेतनात्तु या द्रव्यमिथ्यात्वप्रकृतिः सा तत्र मते न्यहो भावमिथ्यात्वस्य कर्त्री प्राप्ता जीवश्रेका-
 तेनाकर्ता प्राप्तः । ततश्च कर्मबंधाभावः, कर्मबंधाभावे संसाराभावः । सच प्रत्यक्षविरोधः । सम्पत्ता यदि
 पयडी तस्मादिद्वी करेदि अप्पाणं सम्पत्त्वप्रकृतिः कर्त्री यथात्मानं स्वयमपरिणामिनं सम्पददृष्टिं करोति
 तस्मा अचेदणादे पयडी णणु कारगो पचो तस्मात्कारणात् अचेतना प्रकृतिः दे तत्र मते न्यहो कर्त्री
 प्राप्ता जीवश्रेकातेन सम्पत्त्वपरिणामस्याकर्ताते ततश्च वेदकसम्पत्त्वाभावो वेदकसम्पत्त्वाभावे क्षापिक-
 साम्यत्वाभावः स च प्रत्यक्षविरोध आगमविरोधश्च । अत्राह शिष्यः—प्रकृतिस्मात्कर्मविरोधः सच सम्प-
 त्त्वमिथ्यात्वतदुभयस्वरस्य त्रिविधदर्शनमोहस्य सम्पत्त्वाख्यः प्रथमविकल्पः सच कर्मविरोधः कथं सम्प-
 त्त्व भवति ! । सम्पत्त्वं तु निर्विकारसदानदेकद्रव्यणरमाःमलत्वादिभ्रदानरूपो मोक्षवीजहेतुर्भयजीवपरि-
 णाम इति । परिहारमाह—सम्पत्त्वप्रकृतिस्तु कर्मविरोधोभवति तथापि यथा निर्विहीन विष मरणं न
 करोति तथा शुद्धाभाभिमुद्यमपरिणामेन भंगस्थानीयविशुद्धिविशेषमात्रेण विनाशितमिथ्यात्वराक्तिः
 सन् क्षाप्योपसामिकादिशब्धिष्वचक्षुर्जानीतप्रथमौषधि इत्यस्यत्वानतस्तोष्यभवेदकसम्पत्त्वत्वस्य भावं तत्पार्थप्रदान-
 रूपं जीवपरिणामं न हंति तेन कारणेनेत्यचोरण सम्पत्त्वहेतुत्वात्कर्मविरोधोऽपि सम्पत्त्व मन्पते स च
 तीर्पकरनामकर्मवत् परपरवा मुक्तिकारणं भवतीति नास्ति दोषः । अहवा एषो जीवो पुग्गलदव्वरस्स
 कुणदि विच्छत्तं अयथा पूर्वद्रव्यमयादेश प्रत्यक्षभूतो जीवः, द्रव्यकर्मरूपस्य पुद्गलद्रव्यस्य शुद्धात्म-
 त्वादिषु विपरीताभिनिवेशजनकं भावमिथ्यात्व करोति, न पुनः स्वय भावमिथ्यात्वरूपेण परिणमति इति
 मते तस्मा पुग्गलदव्वं मिच्छादिद्वी ण पुण जीवो तद्वैखनेन पुद्गलद्रव्य मिथ्यादृष्टिर्न पुनर्जीवः ।
 कर्मकथाः तस्यैव, सत्साराऽपि तस्यैव, सच जीवस्य, स च प्रत्यक्ष विरोध इति । अह जीवो पयडी विय पुग्गल-
 दव्वं कुणंति मिच्छत्तं अथ पूर्वद्रव्यमयाऽजीवः मकृतिरपि पुद्गलद्रव्य कर्मरूपस्य भावमिथ्यात्व कुरुत-
 इति मते तस्मा दोहि कदत्तं तस्मात्कारणात्तु पुद्गलद्रव्यः पुद्गलदानकारणभूताभ्यां कृतं तन्मिथ्यात्वं ।

दुष्णिग्वि भुञ्जति तस्स फलं तर्हि द्वौ जीवपुद्गलौ तस्य फलं भुञ्जते ततश्चाचेतनायाः प्रकृतेः प्राप्तं च प्रत्यक्षविरोध इति । अहण ण पपदी ण जीवो पुग्गळदव्वं करेदि मिच्छत्तं प्रकृतिः करोति नच जीव एकांतेन । किं ? पुद्गलद्रव्य कर्मतापन्नं । कथंभूतं । न करोति ? मिथ्यात्वात्पुद्गलद्रव्यं तस्मात्पुग्गळदव्वं मिच्छत्तं तंतु णहु मिच्छा तर्हि यदुक्तं पूर्वसूत्रे अहवा एसां दव्वस्स कुणादि मिच्छत्तं तद्वचनं तु पुनः हु एहुंत्तं किं मिथ्या न भवति ! अपि तु भवत्येव । यद्यपि शुद्धनिश्चयेन शुद्धो जीवस्तथापि पर्यायार्थिकनयेन कथंचित्परिणामित्ये सत्यनादिकर्मोदयसुपाधिपरिणामं गृह्णाति स्फटिकवत् । यदि पुनरेकतिनापरिणामी भवति तदोपाधिपरिणामो न जपापुष्पोपाधिपरिणमनशकौ सत्यां स्फटिके जपापुष्पमुपाधि जनयति नच काष्ठादौ, कस्मादिति चेत्पाधिपरिणमनशक्यभावात् इति । एवं यदि द्रव्यमिथ्यात्वप्रकृतिः कर्त्री एकांतेन यदि मात् करोति तदा जीवो भावमिथ्यात्वस्य कर्ता न भवति । भावमिथ्यात्वाभावे कर्मवधाभावः ततश्च संसर्गसच प्रत्यक्षविरोधः । इत्यादि व्याख्यानरूपेण तृतीयस्थले गाथापंचके गतं ।

अथ ज्ञानाज्ञानसुखदुःखादिकर्मकांतेन कर्मैव करोति नचात्मेति सांख्यमतानुसारिणो वदन्ति । पुनरपि नयत्रिभागेनात्मनः कथंचित्कर्तृत्वं व्यवस्थापयति—

तत्र प्रयोदशगाथासु मध्ये कर्मवैकांतेन कर्तुं भवति इति कथनमुख्यत्वेन कर्ममेहिं दुष्ण इत्यादि सूत्रचतुष्टयं । ततः परं सांख्यमतस्येवं भणितमास्ते—इति संसाददर्शनार्थं ब्रह्मचर्यसाधनसुखसिद्धिवाहिष्णासी इत्यादि गाथाद्वयं । अहिंसासाधनमुख्यत्वेन जप्ता घात्रेदि परं इत्यादि पाठ्यं । प्रकृतेरेव कर्तृत्वं नचात्मन इत्येकांतनिराकरणार्थं—अस्यैव गाथाचतुष्टयस्यैव दूष्णोपसंसार एव संसृजदसं इत्यादि गाथैका इति सूत्रपंचकसमुदायेन द्वितीयमंतरस्येवं । तदन्तरं—आत्मा करोति कर्मजनितमावांश कृत्यात्मानं करोतीत्येकगाथायां पूर्वपक्षौ गाथाप्रयेण परिहार इति तमुच्यते अहवा मण्णसि मज्झं इत्यादि सूत्रचतुष्टयं । एवं चतुरांतराधिकारे स्वल्पमेव सगुरायतात्तनित्या

आत्मरूपातिः—जीव एव मिथ्यात्वादिभावकर्मणः कर्ता तस्याचेतनप्रकृतिकार्येषु केन सृष्टंगत् । एतस्य जीवो मिथ्यात्वादिभावकर्मणः कर्ता जीवेन पुद्गलद्रव्यस्य मिथ्यात्वादिभावकर्मणि । तस्मै पुद्गलद्रव्यस्य येनानुर्गमात् । नच जीवश्च प्रकृतिश्च मिथ्यात्वादिभावकर्मणो द्वौ कर्तातौ जीवश्च मात्साः प्रकृतेरपि तत्कर्मैः गानुगमात् । नच जीवश्च प्रकृतिश्च मिथ्यात्वभावरकर्मणो द्वौ कर्तातौ तस्मै एव पुद्गलद्रव्यस्य मिथ्यात्वादि—भासानुगमात् । ततो जीवः कर्ता एतस्य कर्म कार्यमिति सिद्धं । कर्तृत्वमहण न कर्म नच तज्जैः प्रकृत्योर्गुणैः प्रायाः प्रकृतेः स्वकार्यकृत्यभूमावानुगमात्कृतिः । तदर्थः प्रकृतेरपि स्वकृत्यनः जीवोऽस्य कर्ता ततो जीवस्यैव च कर्म तस्मिन्नुग गाथा नयपुद्गल ॥१६॥ कर्मैव प्रकृत्यैव कर्मैव ततः प्रकृत्यात्मनः कर्मता कर्मण्येव कथंचिदिदृश्यादिना कथंचिदिति । कथंचिदिति तदनुदमे तदुदमेति तं बंधस्य मनुदमे स्यादादप्रतिब इदमिति ज्ञाना वसुधायानः मूर्ति ॥ १७४ ॥

कर्मैहिं दुष्णणाणी किञ्चिदि णाणी तद्वेव कर्मैहिं ।
 कर्मैहिं सुखाविज्जदि जग्गाविज्जदि तद्वेव कर्मैहिं ॥१६॥
 कर्मैहिं मुदाविज्जदि दुक्खाविज्जदि तद्वेव कर्मैहिं ।
 कर्मैहिय मिच्छत्तं णिज्जदिय अमंजयं चव ॥१७॥
 कर्मैहिं ममादिज्जदि उददपदं चापि निरियन्तोयमि ।
 कर्मैहिं चव किञ्चिदि मुदागुदं जंनिषं हिंवि ॥१८॥

जह्या कम्मं कुब्बदि कम्मं देदित्ति हरदि जं किंचि ।
 तह्या सव्वे जीवा अकारया हुंति आवण्णा ॥३६९॥
 पुरुसिच्छियाहिलासी इच्छी कम्मं च पुरिसमहिलसदि ।
 एसा आयरियपरंपरागदा एरिसी दु सुदी ॥३७०॥
 तह्या ण कोवि जीवो अवहयारी दु तुह्य मुवदेसे ।
 जह्या कम्मं चेवहि कम्मं अहिलसदि जं भणियं ॥३७१॥
 जह्या घादेदि परं परेण घादिज्जदेदि सापयडी ।
 एदेणच्छेण दुकिर भण्णदि परघादणामेत्ति ॥३७२॥
 तह्या ण कोवि जीवो उवघादगो अत्थि तुह्य उवदेसे ।
 जह्या कम्मं चेवहि कम्मं घादेदि जं भणियं ॥३७३॥
 एवं संखुवदेसं जेदु परूवित्ति एरिसं समणा ।
 तैसिं पयडी कुब्बदि अप्पा य अकारया सव्वे ॥३७४॥
 अहवा मण्णसि मज्झं अप्पा अप्पाण अप्पणो कुणदि ।
 एसो मिच्छसहावो तुह्यं एवं भणंतस्स ॥ ३७५ ॥
 अप्पा णिच्चो असंस्त्रिजपदेसो देसिदो दु समयम्मि ।
 णवि सो सक्कदि तत्तो हीणो अहियोव कादुं जे ॥ ३७६ ॥
 जीवस्स जीवरुवं विच्छरदो जाण लोगमित्तं हि ।
 तत्तो किं सो हीणो अहियोव कदं भणसि दव्वं ॥ ३७७ ॥
 जह् जाणगोदु भावो णाणसहावेण अत्थि देदि मदं ।
 तह्या णवि अप्पा अप्पयं तु समयप्पणो कुणदि ॥ ३७८ ॥

कर्मभिस्तु अज्ञानी क्रियते ज्ञानी तथैव कर्मभिः ।
 कर्मभिःस्वाप्यते जागर्यते तथैव कर्मभिः ॥ ३६६ ॥
 कर्मभिः सुखीक्रियते दुःखीक्रियते च कर्मभिः ।
 कर्मभिश्च मिथ्यात्वं नीयते नीयतेऽ संयमं चैव ॥ ३६७ ॥
 कर्मभिर्ज्ञान्यते ऊर्ध्ववपयश्चापि तिर्यग्लोकं च ।
 कर्माभिव्येव क्रियते शुभाशुभं यावार्त्तिकचित् ॥ ३६८ ॥
 यस्मात् कर्म करोति कर्म ददानी कर्म हरणीति किंचित् ।
 तस्मात्तु सर्वेजीवा अकारका मयंत्यापथाः ॥ ३६९ ॥
 पुरुषःशत्रुभिस्त्रापी शीकर्म च पुरुषमभिलषति ।

एपाचार्यपरंपरागतेदृशी श्रुतिः ॥ ३७० ॥

तस्मान्न कोऽपि जीवोऽब्रह्मचारी युष्माकमुपदेशे ।

यस्मात्कर्षेव हि कर्माभिलषतीति यद्भ्रमणितं ॥ ३७१ ॥

यस्मादिति परं परम हन्यते च सा प्रकृतिः ।

एतेनार्थेन भण्यते परघातं नामेति ॥ ३७२ ॥

तस्मान्न कोऽपि जीव उपघातको युष्माकमुपदेशे ।

यस्मात्कर्षेव हि कर्म हंतीति भणितं ॥ ३७३ ॥

एवं सांख्योपदेशे ये तु प्ररूपयंतीदृशं श्रमणाः ।

तेषां प्रकृतिः करात्यात्मानव्याकारकाः सर्वे ॥ ३७४ ॥

अथवा मन्यसे ममात्मात्मानमात्मनः करोति ।

एष मिथ्यास्वभावस्तवैतन्मन्यमानस्य ॥ ३७५ ॥

आत्मा नित्योऽसंख्येयप्रदेशो दर्शितस्तु समये ।

नापि स शक्यते ततो हीनोऽधिकश्च कर्तुं यत् ॥ ३७६ ॥

जीवस्य जीवस्वरूपं विस्तरतो जानीहि लोकमात्रं हि ।

ततः स किं हीनोऽधिको वा कथं करोति द्रव्यं ॥ ३७७ ॥

अथ ज्ञायकस्तु भावो ज्ञानस्वभावेन मतं ।

तस्मान्नाप्यात्मात्मानं स्वयमात्मनः करोति ॥ ३७८ ॥

सात्पर्यश्रुतिः—

कर्मभिरज्ञानी क्रियते जीव एकातेन तथैव च ज्ञानी क्रियते कर्मभिः । स्वार्थं निर्वृत्तं नीयते जागरणं तथैवेति प्रथमगाथा गता । कर्मभिः सुखीक्रियते दुःखीक्रियते तथैव च कर्मभिः । कर्मभिश्च मिथ्यात्वं नीयते तथैवासंपन्नं चैवैकतेन द्वितीयगाथा गता । कर्मभिश्चैवोर्द्धाधस्तिर्यग्लोकं च ध्यायते कर्मभिश्चैव क्रियते तृतीयगाथा गता । यस्मादेवं भाणितः कर्मैव करोति कर्मैव ददाति कर्मैव हरति यत्किञ्चिद्बुद्ध्याशुभं तस्मादेकतेन सर्वे जीवा अकारका प्राप्ताः, ततश्च कर्माभावः कर्माभावे संसाराभावः सच प्रत्यक्षविरोधः—इति कर्मैकांतकर्तृत्वदूषणमुल्लेखनेन सूत्रचतुष्टयं गतं । कर्मैव श्रोत्रेकतिनेति पूर्वोक्तमर्थं श्रीकंदकुन्दाचार्यदेवाः सांख्यमतसंवादे दर्शयित्वा पुनरपि समर्थयंति । एवं ब्रह्मो द्वेषेणैव न भवदीपमतेऽपि भणितमास्ते पुत्रेदाह्यं कर्म कर्तुं खीवेदकर्माभिलाष करोति, खीवेदाह्य कर्मपुत्रेद-कर्माभिलषत्येकतेन नच जीवः । एवमाचार्यपरंपरायाः समागता श्रुतिरीदृशी । श्रुतिः कोऽर्थः ? आगमो भवतां सांख्यानामिति प्रथमगाथा गता । तथा सति किं दूषणं चेति ? एवं न कोपि जीवोऽस्त्वब्रह्मचारी-युष्माकमुपदेशे किंतु यथा शुद्धनिश्चयेन सर्वे जीवा ब्रह्मचारिणो भवति तथैकतेनाशुद्धनिश्चयेनापि ब्रह्मचा-रिण एव यस्मात्पुत्रेदाह्यं कर्म, खीवेदाह्य कर्माभिलषति नच जीव इत्युक्तं पूर्वं सच प्रत्यक्षविरोधः । इत्य-ब्रह्मकथनरूपेण गाथाद्वयं गतं । यस्मान्कारणान् पर कर्मस्वरूपं प्रकृतिः कर्त्री इति परेण कर्मणा सा प्रकृति रपि हन्यते न च जीवः । एतनार्थेन किल जैनमते परघातनामकर्मैति भण्यते । परं किंतु जैनमते जीवो हिंसा भावेन परिणमति परघातनाम साहकारिकारणं भवति इति नास्ति विरोध इति प्रथमगाथा गता । तस्मात्किं दूरणं ? शुद्धपरिणामिकपरमभावप्राहक्येण शुद्धद्वयार्थिकनयेन साधदपरिणामी हिंसापरिणामरहितो जीवो जैनागमे कथितः, कथं ? इति चेत् सर्व्वे सुद्धा इ सुद्धणया इति वचनात् व्यवहारेण तु परिणामीति । भवदीपमते पुनर्यथा शुद्धनयेन चानुद्धनयेनाप्युपघातको हिंसकः कोऽपि नास्ति । कस्मान् ? इति चेत् यस्मादेकतेन कर्म चैव हिंसा-ह्युत्पन्नं कर्म हंति, नचास्मैति पूर्व्वरूपे भणितमिति । एवं हिंसापिचारमुत्प-त्तेन गाथाद्वयं गतं । एवं सांख्योपदेशे जे दुपकर्षंति एरि संसमणा एवं पूर्वोक्तं-संख्योपदेशानीदृशमे-

समयप्राप्तौ ।

ज्ञानरूपं ये केचन परमागमोक्तं नवविभागमज्ञानंतः समया श्रमणाभासाः इत्यङ्गितिनः प्रक-
 पयन्ति । तैस्ति पयदो कुण्डलि अप्पाय अकारया सन्वे तेषां मनेनैकतेन प्रकृतिः कर्त्री म-
 भात्मानश्च पुनरकारकाः सर्वे । तत्तुश्च कर्तृत्वाभावे कर्माभावः, कर्माभावे समाराभावः । ततो मोक्षप्रद-
 स च प्रत्यक्षविरोध इति । जैनमते पुनः परस्परसापेक्षनिश्चयन्यवहारनमदयेन सर्वं घटन इति नास्ति त-
 एवं सांख्यमतमंशद् दर्शयित्वा जीवस्यैकतिनाकर्तृत्वदूषणद्वारेण सूत्रपंचकं गातं । अहृषामण्णसि
 भया अरदाणमप्यणो कुणदि हे सांख्य । अथवा अन्ये एते पूर्वोक्तकर्तृत्वदूषणमयान्मदीपमते
 शानो ज्ञानिभ्ये च कर्मकर्तृत्वं न घटते यतः कारणादज्ञानिनां कर्मवचो भवति । किन्त्यामा कर्त्ता अ-
 कर्मतापन्नं आत्मना करणभूतेन करोति ततः कारणादकर्तृत्वं दूषणं न भवति ! इति चेत् एसां दि-
 साहायो तुभं एवं दूषणवत्स अयमपि विप्यात्यभाव एव मन्यमानस्य तव इति पूर्वपक्षाया गता ।

अथ सूत्रमेव परिहारमाह कस्मान्निष्कारवभावः ? इति चेत् जे यस्मान् कारणात् अप्या पि-
 त्तज्जपदेशो देसिदो दु समयमिभ आभा इभ्यार्थिजनयेन निरासया चामकसागप्रदेशो देगिनः
 परामगमे तरायामनः दृष्टचेतन्यान्वयलक्षणइभ्यं तथैवार्थक्यातप्रदेशां च पूर्वमेव निष्ठिनि णि
 सफादि तयां हीणो अदियो च कारुं जे तद्दम्य प्रदेशां च तत्रमाणादधिक हीने वा कर्तुं नायत्
 हीनोराग्या करोतीति वचनं मिध्येति । अथ मत्तं जसंक्षयागमान जपन्यमभ्यमो हृष्टमेदेन बहुनेदं
 तेन कारणेन जपन्यमभ्यमोण्टरूपेण संख्यातप्रदेशार जीवः करोति तदपि न घटते यस्मान्
 जीवस्स जीवरूपं विरथरदो जाण लोमयिचं दि जीवस्य जीवरूपं प्रदेशावेक्षया विरथरते ।
 त्वयाळे लोकरणकाळे वा अधवा जपन्यमः श्रुमनिगोदकाळे मानाप्रकारमभ्यमावगाहगीरमद-
 वा प्रदीरपद्विगातेपगेहारवचनेन लोकमात्रप्रदेशमेव जानीदि दि एतुं तयो हो किं हीणो अदि।
 कर्तुं भणसि दृक्वं तस्मान्कोकमात्रप्रदेशप्रमाणेन जीवः किं हीनोऽधिको वा हीनो देन एव भण-
 इत्यं हने विदु मीवेति । अह जाणमो दु भावो जाणरहावेण अरिथ देदिमदं अथ हे रिथ ।
 भावः पदार्थः आत्मा ज्ञानरूपेण पूर्वमेवास्तीति मन । सत्यसमेव सद्धा णदि अप्या अप्य-
 सयमप्यणो कुणदि यस्माथर्मजानदैकज्ञानरवभावदुहाया पूर्वमेवास्ति तस्मादावा कर्त्ता
 कर्मतापन्नं सत्यमज्ञानना हृषा मेव करोतीत्येकं दूषणं । द्वितीयं च निरिहारपरमपरदहणी मु
 भवति ति पूर्वमेव भणिनमाने । एके पूर्वपक्षपरिहाररूपेण तृतीयपररूपमभाःचतुस्र मग । क-
 जीवाश्रयणा निष्ठा अनिष्ठा वा यद्यनिसारतद्द यथा जीवस्य दिनारो कथिन तथा आत्मन्य-
 गतिरि चर्था हिमा । अथ निष्ठावर्ति जीवस्य ज्ञानपावेऽदि विवक्षयाने । तत्रदि रिता मयं नि-
 कायदिःरिणभिः साह कथीयहेदावेदः । अथ ! इति चेत् तयावदिःव्यहर्मजानकाळे दूदकने व-
 धानि तेन कारणेन व्यथारणेःभेदः । निश्चयेन पुनर्मरणकाळे कावदिःदियाः कःदिन हीव न-
 तेन कारणेन भेदः । यद्येकानेन भेदो भवति तर्हि यथा परकीये वापे रिदमने निदमनेऽदिः दु-
 भवति । तथा एवकीयकावेऽदि दु एवं च प्राप्तीनि न च तथा । प्रदक्षविरिधन् । मनु लददि
 हारोण रिता जगता मनु निश्चयेनेति ? अस्यमुक्तं अवनः व्यथारणेण रिता तथा एतन्दि कावदिःदु
 व्यथारणेऽकारमाः सम्प्रमेव । तस्मात्कादि दुःखं मयनं निश्चये रिता कुहन । अनेनेति ! इ-
 तर्हि व्यथारणेनेति । तथाः निदमनेन च एवमन सांख्यमणवद्वर्त्तं न अरदि वि तर्हि सांख्यदिःदु-
 सामाधि तद्व्यथारणेऽकारमाः कर्मनः कर्त्ता न अरदि हेवमने वनेने व्यथारणदुःखमद्वारणदुःखमे-
 कंरुधे कर्त्तव्या सूचयति गताति ।

अथ साहकाजं निददुहाकावममयेन न अरदि इत्येतेविवदन्तः एव एतदं च ए-
 जाकावय एव जगतकाव हातेवन्दा एतदुक्तं सादेददि—कावका कर्त्तव्याने इत्येवककाव-

दंसणणाणचरित्तं किंचिवि णत्थि दु अचेदणे विसए ।
 तद्धा किं घादयदे चेदयिदा तेसु विसएसु ॥३७९॥
 दंसणणाणचरित्तं किंचिवि णत्थि दु अचेदणे कम्मे ।
 तद्धा किं घादयदे चेदयिदा तेसु कम्मेसु ॥३८०॥
 दसणणाणचरित्तं किंचिवि णत्थि दु अचेदणे काये ।
 तद्धा किं घादयदे चेदयिदा तेसु कायेसु ॥३८१॥
 णाणस्स दंसणस्स य भणिदो घादो तद्दा चरित्तस्स ।
 णवि तद्धि कोऽपि पुग्गलदब्बे घादो दु णिद्धिट्ठो ॥३८२॥
 जीवस्स जे गुणा केई णत्थि ते खलु परेसु दब्बेसु ।
 तद्धा सम्मादिट्ठिस्स णत्थि रागो दु विसएसु ॥३८३॥
 रागो दोसो मोहो जीवस्सेवदु अणण्ण परिणामा ।
 एदेण कारणेण दु सद्दादिसु णत्थि रागादि ॥३८४॥

दर्शनज्ञानचरित्रं किंचिदपि नास्ति स्वचेतने विषये ।

तस्मात्किं घातयति चेतयिता तेषु कायेषु ॥३७९॥

दर्शनज्ञानचरित्रं किंचिदपि नास्ति स्वचेतने कर्मणि ।

तस्मात्किं घातयति चेतयिता तेषु कर्मसु ॥३८०॥

दर्शनज्ञानचरित्रं किंचिदपि नास्ति स्वचेतने काये ।

तस्मात् किं घातयति चेतयिता तेषु कायेषु ॥३८१॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य भणितो घातस्तथा चरित्रस्य ।

नापि तत्र पुद्गलद्रव्यस्य कोऽपि घातो निर्दिष्टः ॥३८२॥

जीवस्य ये गुणाः केचिन्न संति खलु ते परेषु द्रव्येषु ।

तस्मात्सम्पत्तन्तीति रागस्तु विषयेषु ॥३८३॥

रागो द्वेषो मोहो जीवस्यैव चानन्यपरिणामाः

एतेन कारणेन तु शब्दादिषु न संति रागादयः ॥३८४॥

सात्पर्यदृष्टिः—दर्शनज्ञानचरित्रं किमपि नास्ति । केन शब्दादिपंचेन्द्रियविषयेषु ज्ञानापरणादि

द्रव्यकर्मसु भीदारिकादिपंचकायेषु । कथंभूतेषु तेषु ? अचेतनेषु । तस्मात्किं घातयते चेतयिता आत्मा तेषु
 जडस्वरूपविषयकर्मकायेषु ! न किमपि । किंच शब्दादिपंचेन्द्रियानिलापरूपो ज्ञानापरणादिद्रव्यकर्मबंधका-
 रणभूतः कायमन्वरूपश्च योऽगौ मिथ्याचरणादिपरिणामो मनसि निष्ठति तस्य घातः कर्मव्यः ते च
 शब्दादयो रागादीनां बहिरंगकारणभूतास्त्याग्याः—इति भावार्थः । तस्यैव पूर्वोक्तगोधयस्य विशेषविश-
 रण करोति—तद्यथा ज्ञानस्य दंसणस्य य भणिदो घादो तद्दा चरित्तस्य शब्दादिपंचेन्द्रियानिलापर-
 रूपेण कायमन्वरूपेण वा ज्ञानापरणादिकर्मबंधनिमित्तमनंतानुबंधादिराम्येपश्य यन्मनसि मिथ्याज्ञान
 निष्ठति तस्य मिथ्याज्ञानस्य निर्विकल्पसमाधिप्रहरणेन सर्वज्ञैर्घातो भणितः न केवल मिथ्याज्ञानस्य निष्पा-

ते सहावेण तस्मात्कारणात्प्राप्तिकादिसर्वद्रव्याणि कर्तृणि घटादिरूपेण जायमानानि स्वकीयोपादान-
रणेन घृत्तिकादिरूपेण जायंते न च कुंभकारादिवहिरंगानिमित्तरूपेण । कस्मात् ? इति चेत् उपादानका-
सदृश कार्यं भवतीति यस्मात् । तेन किं सिद्धं ? यद्यपि पचेदियवियवरूपेण शब्दादीनां बहिरंगनिर्मि-
त्तेनाज्ञानिजीवस्य रागादयो जायंते तथापि जीवस्वरूपा एव वेतना न पुनः शब्दादिरूपा अचेतना
तीति भावार्थः । एवं फोडपि प्रायमिकशिष्यवित्त्वानुसारादीन जानानि बहिरंगसम्बन्धादिविषयाणां रागा-
नेमिचानां घातं करोमीति निर्विकल्पसमाधिच्छृण्वभेदज्ञानाभावाधितयति तस्य संबोधनार्थं पूर्वं गाथा-
न सह सूत्रसप्तकं गतं ।

अथ व्यवहारेण कर्तृकर्मणोर्भेदः, निश्चयेन पुनर्यदेव कर्तुं तदेव कर्मैयुपदिशति—

भारतमरुपातिः— न च जीवस्य परद्रव्यं रागादीन्युत्पादयतीति शक्यं—अन्यद्रव्येणान्यद्रव्यगुणो-
दकारणस्यायोगात् । सर्वद्रव्याणां स्वभावेनैवेत्वादात् । तथा हि घृत्तिका कुम्भभावेनोत्पद्यमाना किं कुम्भ-
स्वभावेनोत्पद्यते किं घृत्तिकास्वभावेन ? यदि कुंभकारस्वभावेनोत्पद्यते तदा कुम्भकारणात्कारणनिर्मुक्तव्यति-
भ्यापूनकारुण्यशरीरकारः कुम्भः स्यात्, न च तथासिद्धिं द्रव्यांतरस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादत्वादर्शनान् ।
य तर्हि घृत्तिका कुम्भकारस्वभावेन मोत्पद्यते किंतु घृत्तिकास्वभावेनैव, स्वस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादस्य
नात् । एवं च सति स्वस्वभावात्तत्रमात्रं कुम्भकारः कुम्भस्योत्पादक एव घृत्तिका च कुम्भकारस्वभावात्तत्र-
स्वस्वभावेनोत्पद्यते । एवं सर्वाण्यपि द्रव्याणि स्वपरिणामवर्षयोगोत्पद्यमानानि किं निमित्तभूतद्रव्या-
न्मावेनोत्पद्यंते किं स्वस्वभावेन ? यदि निमित्तभूतद्रव्यांतरस्वभावेनोत्पद्यंते तदा निमित्तभूतद्रव्या-
न्स्वपरिणामः स्यात् न च तथासिद्धिं द्रव्यांतरस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादत्वादर्शनान् । यदेव तर्हि न
द्रव्याणि निमित्तभूतपरस्वभावेनोत्पद्यंते किंतु स्वस्वभावेनैव, स्वस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादस्य दर्शनान्
च सति सर्वद्रव्याणां निमित्तभूतद्रव्यांतराणि स्वपरिणामस्यात्पादकत्वेनैव सर्वद्रव्याण्येव निमित्तभूत-
तरस्वभावमस्त्वृत्तिं स्वस्वभावेन स्वपरिणामभावेनोत्पद्यंते अतः न परद्रव्यं जीवस्य रागादीनामुत्पा-
नुत्पत्त्यामो यस्मै कुप्यामः ।

यदिह भवति रागद्वेषदोषप्रसृतिः कतरदपि परेषां दूरणं नास्ति तत्र ।

स्वयमपमपराधी तत्र सर्वसंबंधो भक्तु विदितमस्त वाचसंधोडसि बोधः ॥१९९॥

रागाज्जन्मनि निमित्ततां परद्रव्यमेव कल्पयति ये तु ते ।

उत्तरति न हि मोहवादिनी दृग्बोधविधुराधुदयः ॥१००॥

जह सिपिओ दु कम्मं कुब्बदि णय सोदु तम्मओ होदि ।

तह जीवोवि य कम्मं कुब्बदि णय तम्मओ होदि ॥१८६॥

जह सिपिओ दु करणेहिं कुब्बदि णय सोदु तम्मओ होदि ।

तह जीवो करणेहिं कुब्बदि णय तम्मओ होदि ॥१८७॥

जह सिपिउ करणाणि गिह्दि णय सो दु तम्मओ होदि ।

तह जीवो करणाणिय गिह्दि णय तम्मओ होदि ॥१८८॥

जह सिपिउ कम्मफलं भुंजदि णय सोदु तम्मओ होदि ।

तह जीवो कम्मफलं भुंजदि णय सोवि तम्मओ होदि ॥१८९॥

एवं व्यवहारस्त दु वत्तव्वं दंमणं समासेण ।

मीमांस्यते । यदि सेटिका कुख्यादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञान भवदामैव भवतीति तत्त्वसंबन्धे जीवति सेटिका कुख्यादेर्भवती कुख्यादिरेव भवेत् एव सति सेटिकाया स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिपिद्व्याद्रव्यस्यास्युच्छेदः । ततो न भवति सेटिका कुख्यादेः । यदि न भवति सेटिका कुख्यादेस्तर्हि कस्य सेटिका भवति ? सेटिकाया एव सेटिका भवति । ननु कतराण्या सेटिका सेटिकायाः यस्याः सेटिका भवति ! न स्वल्पन्या सेटिका सेटिकाया किंतु स्वस्वाम्यंशावशात् । किमत्र साध्यं स्वस्वाम्यंशाव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि सेटिका सेटिका, सेटिकैवेति निश्चयः । यथाय इष्टानस्तथायं दार्ष्टान्तिकः—चेतयितात्र तावदर्शनगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य तु व्यवहारेण दृश्यं पुत्रलादि परद्रव्यं । अथात्र पुत्रलादेः परद्रव्यस्य दृश्यस्य दर्शकधेतयिता किं भवति किं न भवतीति ? तदुभयतत्त्वसंबन्धे मीमांस्यते - यदि चेतयिता पुत्रलादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञान भवदामैव भवति इति तत्त्वसंबन्धे जीवति चेतयिता पुत्रलादेर्भवन् पुत्रलादिरेव भवेत् एव सति चेतयितुः स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिपिद्व्याद्रव्यस्यास्युच्छेदः ! नतो न भवति चेतयिता पुत्रलादेः । यदि न भवति चेतयिता पुत्रलादेस्तर्हि कस्य चेतयिता भवति ? चेतयितुरेव चेतयिता भवति । ननु कतराण्यधेतयिता चेतयितुर्पस्य चेतयिता भवति ? न स्वल्पन्यधेतयिता चेतयितुः किंतु स्वस्वाम्यंशावशात् । किमत्र साध्यं स्वस्वाम्यंशाव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि दर्शकः, दर्शको दर्शक एवेति निश्चयः ।

अपि च सेटिका तावच्छेनगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य तु व्यवहारेण चैव कुख्यादि परद्रव्यं अथात्र कुख्यादेः परद्रव्यस्य चैतस्य श्वेतयित्री सेटिका किं भवति किं न भवतीति ? तदुभयतत्त्वसंबन्धे मीमांस्यते । यदि सेटिका कुख्यादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञान भवदामैव भवति इति तत्त्वसंबन्धे जीवति सेटिका कुख्यादेर्भवती कुख्यादिरेव भवेत् । एव सति सेटिकायाः स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिपिद्व्याद्रव्यस्यास्युच्छेदः ! ततो न भवति सेटिका कुख्यादेः । यदि न भवति सेटिका कुख्यादेस्तर्हि कस्य सेटिका भवति ? सेटिकाया एव सेटिका भवति । ननु कतराण्या सेटिका सेटिकाया यस्याः सेटिका भवति ! न स्वल्पन्या सेटिका सेटिकायाः किंतु स्वस्वाम्यंशावशात् । किमत्र साध्यं स्वस्वाम्यंशाव्यवहारेण ? न किमपि तर्हि न कस्यापि सेटिका, सेटिका सेटिकैवेति निश्चयः । यथाय इष्टानस्तथायं दार्ष्टान्तिकः—चेतयितात्र तावद् ज्ञानदर्शनगुणनिर्भरपरोहनात्मकस्वभावं द्रव्यं । तस्य तु व्यवहारेणोपपन्नं पुत्रलादिरपरद्रव्यं । अथात्र पुत्रलादेः परद्रव्यस्यापरोहनात्मकः किं भवति किं न भवतीति ! तदुभयतत्त्वसंबन्धे मीमांस्यते । यदि चेतयिता पुत्रलादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञानं भवदामैव भवति इति तत्त्वसंबन्धे जीवति चेतयिता पुत्रलादेर्भवन् पुत्रलादिरेव भवेत् । एव सति चेतयितुः स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिपिद्व्याद्रव्यस्यास्युच्छेदः । ततो न भवति चेतयिता पुत्रलादेः । यदि न भवति चेतयिता पुत्रलादेस्तर्हि कस्य चेतयिता भवति ! चेतयितुरेव चेतयिता भवति । ननु कतराण्यधेतयिता चेतयितुर्पस्य चेतयिता भवति ? न स्वल्पन्यधेतयिता चेतयितुः किंतु स्वस्वाम्यंशावशात् । किमत्र साध्यं स्वस्वाम्यंशाव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्याप्यरोहकः, अपरोहकोऽपरोहक एवेति निश्चयः ।

यथा च सैव सेटिका चेतनगुणनिर्भरस्वभावा स्वयं कुख्यादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणममाना कुख्यादिपरद्रव्यनिमित्तकेनात्मनः श्वेतगुणनिर्भरस्वभावावस्य परिणामेनोपपन्नमानमात्मभावेन श्वेतयित्रीति व्यवहियते तथा चेतयितापि ज्ञानगुणनिर्भरस्वभावाः स्वयं पुत्रलादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणममाना, पुत्रलादिपरद्रव्य चात्मभावेनापरिणमयन् पुत्रलादिपरद्रव्यनिमित्तकेनात्मनो ज्ञानगुणनिर्भरस्वभावावस्य परिणामेनोपपन्नमानाः पुत्रलादिपरद्रव्यं चेतयितुर्निमित्तकेनात्मनः स्वभावस्य परिणामेनोपपन्नमानात्मनः स्वभावेन जानातीति व्यवहियते ।

किंच यथा च सेटिका श्वेतगुणनिर्भरस्वभावा स्वयं कुख्यादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणममाना कुख्यादिपरद्रव्यं चात्मस्वभावेनापरिणमयन् कुख्यादिपरद्रव्यनिमित्तकेनात्मनः श्वेतगुणनिर्भरस्वभावावस्य पर-

अणुगु वि पञ्चएगु एमव षाट्ठवो इदमादनादिकं भया मुक्तं. इदमहिविरहंतकणिकं
 गुहाः कं इत्तं. नमर्यं न्यायगोण । निधयेन पुनः स्वकीयतागारिपरिणाम एव कृणो मुक्तध ।
 इन्देस्वर्गि पर्यागु निधयव्यवहारमनयविभागो ज्ञातव्य इति । यदि व्यवहारोण परद्रव्यं न
 निधयेन सांज्ञो न भवतीति पुरंग्णे परिहारमाह - यथा स्वकीय मुक्तादिक तन्मयो भूत्वा न
 इहिट्टेयं न जानानि तेन कारणेन व्यवहारः । यदि पुनः परकीयमुक्तादिकमामुक्तादिकतन्
 जानानि तर्हि यथा स्वकीयसवेदने मुक्ता भवति तथा परकीयमुक्तादिकमामुक्तादिकतन्
 प्राप्नोति न च तथा । यद्यपि स्वकीयमुक्तसवेदनापेक्षया निश्चयः, परकीयमुक्तसवेदनापेक्षया व्यवहार
 एतन्मज्जापेक्षया मोऽपि निधय एगेति । ननु सौगतोऽपि ज्ञं व्यवहारेण सर्वज्ञ, तस्य ज्ञिने
 ण दीयने भवतिरिति ! तत्र परिहारमाह—सौगतादिमने यथा निश्चयापेक्षया व्यवहारो दृष्टा, तथा
 कुर्यात्पि व्यवहारो न सत्य इति । जैनमने पुनर्व्यवहारमयो यद्यपि निश्चयापेक्षया दृष्टा तथापि
 रूपेण सत्य इति । यदि पुनलौकव्यवहाररूपेणापि सत्यो न भवति तर्हि सौगोऽपि लोकाव्यवहारो
 भवति, तथा सत्यतिप्रसंगः । एवमात्मा व्यवहारेण परद्रव्य जानाति परसति निधयेन पुनः सत्यमने
 तत एतदायाति प्रामारामादि सर्वं त्वत्त्विद ब्रह्म ज्ञेयवस्तु किमपि नास्ति यद् ब्रह्मज्ञानवदिनो रदने
 पिदं । यदपि सौगतो वदति ज्ञानमेव घटपटादिज्ञेयाकारेण परिणमति नच ज्ञानाद्विचित्रं इतरं
 तदपि निराकृतं । यथं ! इति चेत् यदि ज्ञानं ज्ञेयरूपेण परिणमति तदा ज्ञानाभावाः प्रकृतो रदने
 ज्ञेयं ज्ञानरूपेण परिणमति तदा ज्ञेयाभावस्तथा सत्यमयनून्यत्वं, स च प्रत्यक्षविरोधः । एवं निश्चयता
 व्याख्यानमुक्त्वतया समुदायेन सप्तमस्थले सूत्रदशक गत ।

अथ 'निश्चयप्रतिक्रमणनिश्चयप्रत्याख्याननिश्चयालोचनपारिणतस्तोषन एवाभेदेन विधातरी
 भवतीत्युपादिशति—

आत्मरूपातिः—सेटिकात्र तावच्छ्रुतगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य तु व्यवहारोण एव मुक्ता
 द्रव्यं । अथात्र कुड्यादेः परद्रव्यस्य श्वेतस्य श्वेतपित्री सेटिका किं भवति किं न भवति तदुक्तम्
 संबधो मीमांस्यते—यदि सेटिका कुड्यादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तरेव भवति यथा मनो इत्तं यथा
 तैव भवतीति तत्त्वसंबधे जीवति सेटिका कुड्यादेर्भवती कुड्यादितरे भवेत्, एव सति सेटिकायाः स्वभावो
 ष्टेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिपिदन्मद्रूपस्यास्त्युच्छेदः, ततो न भवति सेटिका मुक्ता
 यदि न भवति सेटिका कुड्यादेस्तर्हि कस्य सेटिका भवति ? सेटिकाया एव सेटिका भवति । ननु
 राण्या सेटिका ? यस्याः सेटिका भवति ? न रात्रन्वया सेटिका सेटिकाया । किंतु सत्यात्मा सेटिका
 किमत्र साधं स्वस्याभ्यस्यव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि सेटिका, सेटिका सेटिकेति निधय
 यथा दृष्टोतस्तथाय दार्ष्टान्तिक' । चेत्तयितात्र तावद्ज्ञानगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य तु व्यवहारोण एव
 पुत्रलादि द्रव्यं । अथात्र पुत्रलादेः परद्रव्यस्य ज्ञेयस्य ज्ञेयकथेतयिता किं भवति किं न भवति ? तदुक्तम्
 तत्त्वसवधो मीमांस्यते । यदि चेत्तयिता पुत्रलादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तरेव भवति यथा मनो इत्तं यथा
 भवदाभैव भवति इति तत्त्वसंबधे जीवति, चेत्तयिता पुत्रलादेर्भवत् पुत्रलादेरेव भवेत् एवं सति भवति
 स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिपिदन्मद्रूपस्यास्त्युच्छेदः । ततो न भवति सेटिका
 पुत्रलादे । यदि न भवति चेत्तयिता पुत्रलादेस्तर्हि कस्य चेत्तयिता भवति ? चेत्तयिता भवति न भवति
 ननु कतरान्यभेतयिता चेत्तयितुर्नस्य चेत्तयिता भवति ? न रात्रन्वया चेत्तयिता चेत्तयिता भवति न भवति
 वेत्तयिता । किमत्र साधं स्वस्याभ्यस्यव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि सेटिका, सेटिका सेटिकेति निधय
 एवेति निधय' ।

किंच सेटिकात्र तावच्छ्रुतगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य तु व्यवहारोण एव मुक्ता
 अथात्र कुड्यादेः परद्रव्यस्य श्वेतस्य श्वेतपित्री सेटिका किं भवति किं न भवति तदुक्तम्
 संबधो मीमांस्यते—यदि सेटिका कुड्यादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तरेव भवति यथा मनो इत्तं यथा
 तैव भवतीति तत्त्वसंबधे जीवति सेटिका कुड्यादेर्भवती कुड्यादितरे भवेत्, एव सति सेटिकायाः स्वभावो
 ष्टेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिपिदन्मद्रूपस्यास्त्युच्छेदः, ततो न भवति सेटिका मुक्ता
 यदि न भवति सेटिका कुड्यादेस्तर्हि कस्य सेटिका भवति ? सेटिकाया एव सेटिका भवति । ननु
 राण्या सेटिका ? यस्याः सेटिका भवति ? न रात्रन्वया सेटिका सेटिकाया । किंतु सत्यात्मा सेटिका
 किमत्र साधं स्वस्याभ्यस्यव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि सेटिका, सेटिका सेटिकेति निधय
 यथा दृष्टोतस्तथाय दार्ष्टान्तिक' । चेत्तयितात्र तावद्ज्ञानगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य तु व्यवहारोण एव
 पुत्रलादि द्रव्यं । अथात्र पुत्रलादेः परद्रव्यस्य ज्ञेयस्य ज्ञेयकथेतयिता किं भवति किं न भवति ? तदुक्तम्
 तत्त्वसवधो मीमांस्यते । यदि चेत्तयिता पुत्रलादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तरेव भवति यथा मनो इत्तं यथा
 भवदाभैव भवति इति तत्त्वसंबधे जीवति, चेत्तयिता पुत्रलादेर्भवत् पुत्रलादेरेव भवेत् एवं सति भवति
 स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिपिदन्मद्रूपस्यास्त्युच्छेदः । ततो न भवति सेटिका
 पुत्रलादे । यदि न भवति चेत्तयिता पुत्रलादेस्तर्हि कस्य चेत्तयिता भवति ? चेत्तयिता भवति न भवति
 ननु कतरान्यभेतयिता चेत्तयितुर्नस्य चेत्तयिता भवति ? न रात्रन्वया चेत्तयिता चेत्तयिता भवति न भवति
 वेत्तयिता । किमत्र साधं स्वस्याभ्यस्यव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि सेटिका, सेटिका सेटिकेति निधय
 एवेति निधय' ।

मीमांस्यते । यदि सैटिका कुड्यादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञानं भवदात्मैव भवतीति तत्त्वसंबन्धे जीवति सैटिका कुड्यादेर्भवती कुड्यादिरेव भवेत् एव सति सैटिकायाः स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिषिद्धत्वाद्द्रव्यस्याल्लुप्यच्छेदः । ततो न भवति सैटिका कुड्यादेः । यदि न भवति सैटिका कुड्यादेस्तार्हि कस्य सैटिका भवति ? सैटिकाया एव सैटिका भवति । ननु कतराण्या सैटिका सैटिकायाः यस्याः सैटिका भवति ? न स्वल्पस्या सैटिका सैटिकायाः किंतु स्वस्याम्पशावेवाप्यौ । किमत्र साध्यं स्वस्याम्पशावेवाहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि सैटिका सैटिका, सैटिकादेवेति निश्चयः । यथाय एष्टानस्तथाय दार्ष्टान्तिकः—चेतयित्वा तत्र तावद्दर्शनगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य ॥ व्यवहारेण द्रव्यं पुद्गलादि परद्रव्यं । अथात्र पुद्गलादेः परद्रव्यस्य द्रव्यस्य दर्शकभेदयिता किं भवति किं न भवतीति ? तदुभयतत्त्वसंबन्धो मीमांस्यते—यदि चेतयिता पुद्गलादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञानं भवदात्मैव भवति इति तत्त्वसंबन्धे जीवति चेतयिता पुद्गलादेर्भवन् पुद्गलादिरेव भवेत् एवं सति चेतयितुः स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिषिद्धत्वाद्द्रव्यस्याल्लुप्यच्छेदः । ततो न भवति चेतयिता पुद्गलादेः । यदि न भवति चेतयिता पुद्गलादेस्तार्हि कस्य चेतयिता भवति ? चेतयितुरेव चेतयिता भवति । ननु कतराण्यभेदयिता चेतयितुर्भवेत् चेतयिता भवति ? न स्वल्पस्याभेदयिता चेतयितुः किंतु स्वस्याम्पशावेवाप्यौ । किमत्र साध्यं स्वस्याम्पशावेवाहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि दर्शकः, दर्शको दर्शक एवेति निश्चयः ।

अपि च सैटिका तावद्दर्शनगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य तु व्यवहारेण सैटिका कुड्यादि परद्रव्यं अथात्र । कुड्यादेः परद्रव्यस्य सैटिकस्य श्वेतयित्री सैटिका किं भवति किं न भवतीति ? तदुभयतत्त्वसंबन्धो मीमांस्यते । यदि सैटिका कुड्यादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञानं भवदात्मैव भवति इति तत्त्वसंबन्धे जीवति सैटिका कुड्यादेर्भवती कुड्यादिरेव भवेत् । एवं सति सैटिकायाः स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिषिद्धत्वाद्द्रव्यस्याल्लुप्यच्छेदः ? ततो न भवति सैटिका कुड्यादेः । यदि न भवति सैटिका कुड्यादेस्तार्हि कस्य सैटिका भवति ? सैटिकाया एव सैटिका भवति । ननु कतराण्या सैटिका सैटिकाया यस्याः सैटिका भवति ? न स्वल्पस्या सैटिका सैटिकायाः किंतु स्वस्याम्पशावेवाप्यौ । किमत्र साध्यं स्वस्याम्पशावेवाहारेण ? न किमपि तर्हि न कस्यापि सैटिका, सैटिका सैटिकादेवेति निश्चयः । यथाय एष्टानस्तथाय दार्ष्टान्तिकः—चेतयित्वा तत्र तावद् ज्ञानदर्शनगुणनिर्भरपरत्पोहनात्मकस्वभावं द्रव्यं । तस्य ॥ व्यवहारेणापोहं पुद्गलादिपरद्रव्यं । अथात्र पुद्गलादेः परद्रव्यस्यापोहत्वापोहकः किं भवति किं न भवतीति ? तदुभयतत्त्वसंबन्धो मीमांस्यते । यदि चेतयिता पुद्गलादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञानं भवदात्मैव भवति इति तत्त्वसंबन्धे जीवति चेतयिता पुद्गलादेर्भवन् पुद्गलादिरेव भवेत् । एवं सति चेतयितुः स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिषिद्धत्वाद्द्रव्यस्याल्लुप्यच्छेदः । ततो न भवति चेतयिता पुद्गलादेः । यदि न भवति चेतयिता पुद्गलादेस्तार्हि कस्य चेतयिता भवति ? चेतयितुरेव चेतयिता भवति । ननु कतराण्यभेदयिता चेतयितुर्भवेत् चेतयिता भवति ? न स्वल्पस्याभेदयिता चेतयितुः किंतु स्वस्याम्पशावेवाप्यौ । किमत्र साध्यं स्वस्याम्पशावेवाहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्याप्यपोहकः, अपोहकोऽपोहक एवेति निश्चयः ।

यथा च सैटिका श्वेतगुणनिर्भरस्वभावा स्वयं कुड्यादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणममाना कुड्यादिपरद्रव्यनिमित्तकेनात्मनः श्वेतगुणनिर्भरस्वभावस्य परिणामिनोऽप्यमानमात्मस्वभावेन श्वेतयतीति व्यवहिते तथा चेतयितापि ज्ञानगुणनिर्भरस्वभावः स्वयं पुद्गलादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणममानः पुद्गलादिपरद्रव्यं चात्मस्वभावेनापरिणमयन् पुद्गलादिपरद्रव्यनिमित्तकेनात्मनो ज्ञानगुणनिर्भरस्वभावस्य परिणामिनोऽप्यमानः पुद्गलादिपरद्रव्यं चेतयितुर्निमित्तकेनात्मनः स्वभावस्य परिणामिनोऽप्यमानः स्वभावेन जानातीति व्यवहिते ।

किंच यथा च सैटिका श्वेतगुणनिर्भरस्वभावा स्वयं कुड्यादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणममाना कुड्यादिपरद्रव्यं चात्मस्वभावेनापरिणमयन् कुड्यादिपरद्रव्यनिमित्तकेनात्मनः श्वेतगुणनिर्भरस्वभावस्य परि-

अणोरु वि पञ्जपगृ एमेव णाद्वो इदमादनादिकं मया मुक्तं. इदमद्विपण्टकादिकं त्यक्तं, इदं गृहादिकं कृतं, तत्सर्वं व्यवहारेण । निधयेन पुनः स्वकीयगमादिपरिणाम एव कृतो मुक्तश्च । एनियान्-
 रायेष्वपि पर्यायपु निधयव्यवहारमयविभागो ज्ञानव्य इति । यदि व्यवहारेण परद्रव्यं ज्ञानानि तर्हि
 निधयेन सर्वज्ञो न भवतीति पूर्वपक्षे परिहारमाह यथा स्वकीय मुक्तादिकं तन्मयो मूया ज्ञानानि तथा
 बहिर्द्रव्यं न जानाति तेन कारणेन व्यवहारः । यदि पुनः परकीयमुक्तादिकमात्ममुपादिवत्तन्मयो मूया
 जानाति तर्हि यथा स्वकीयमवेदने मुग्धा भवति तथा परकीयमुक्तादिकं तन्मवेदनेकाले मुग्धा दृग्वा च
 प्राप्नोति न च तथा । यद्यपि स्वकीयमुक्तादिकमात्ममुपादिवत्तन्मयो मूया ज्ञानानि तथा व्यवहारेण
 छद्मस्य जनापेक्षया मोऽपि निधय एवेति । ननु मोगनाऽपि ज्ञानं व्यवहारेण सर्वज्ञः, तस्य किमिति दू-
 ण दीयते भयङ्गिरिति ! तत्र परिहारमाह—मौगनादिमने यथा निधयापेक्षया व्यवहारा मूया, तथा व्यवहार
 रूपेणापि व्यवहारो न सत्य इति । ज्ञेयमने पुनर्व्यवहारमयो यद्यपि निधयापेक्षया मूया तथापि व्यवहार-
 रूपेण सत्य इति । यदि पुनर्लोकव्यवहाररूपेणापि मन्यो न भवति तर्हि सर्वोऽपि लोकव्यवहारो मिथ्या
 भवति, तथा सत्यप्रसंगः । एवमात्मा व्यवहारेण परद्रव्यं ज्ञानानि पश्यति निधयेन पुनः स्वद्रव्यमवेति ।
 तत एतदायाति प्रामाण्यमादि सर्वं स्वन्विद ब्रह्म ज्ञेयवस्तु किमपि नास्ति यद् ब्रह्मादित्यादिनो वदति तस्मि
 विद्धं । यद्यपि सौगतो वदति ज्ञानमेव घटपटादिज्ञेयाकारेण परिणमति नच ज्ञानादिन ज्ञेय किमपि
 तदपि निराकृत । वर्थ २ इति चेत् यदि ज्ञान ज्ञेयरूपेण परिणमति तदा ज्ञानाभावः प्राप्नोति यदि वा
 ज्ञेयं ज्ञानरूपेण परिणमति तदा ज्ञेयाभावस्तथा सत्युभयशून्यम्, स च प्रत्यक्षविरोधः । एव निधयव्यवहार-
 व्याख्यानमुख्यतया समुदायेन सप्तमस्थले सूत्रदशक गत ।

अथ निधयप्रतिक्रमणनिधयप्रत्याख्याननिधयालोचनपरिणतस्त्रपोधन एवाभेदेन निधयचरित्रं
 भवतीत्युपादिशति—

आत्मरूपातिः—सेटिकात्र तावच्छ्रेतगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य तु व्यवहारेण शैत्य कुख्यादिपर
 द्रव्यं । अथात्र कुख्यादेः परद्रव्यस्य शैत्यस्य श्वेतयित्री सेटिका किं भवति किं न भवतीति तदुभयपर-
 सबधो मीमांसते—यदि सेटिका कुख्यादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञानं भवदा-
 मैव भवतीति तत्त्वमन्वधे जीवति सेटिका कुख्यादेर्भवती कुख्यादिरेव भवेत्, एव सति सेटिकायाः स्वद्रव्यो-
 च्छेदः । नच द्रव्यांतरसंक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिपिद्वत्वाद्द्रव्यस्यास्युच्छेदः, ततो न भवति सेटिका कुख्यादेः ।
 यदि न भवति सेटिका कुख्यादेस्तर्हि कस्य सेटिका भवति ? सेटिकाया एव सेटिका भवति । ननु कत-
 रान्या सेटिका ? मस्याः सेटिका भवति ? न स्वत्वान्या सेटिका सेटिकायाः । किंतु स्वत्वान्यशावेधान्यौ ।
 किमत्र साध्यं स्वत्वान्यशावेधव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि सेटिका, सेटिका सेटिकैवेति निधयः ।
 यथा दृष्टान्तराधाय दार्ष्टान्तिकः । चेतयितात्र तावद्ज्ञानगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य तु व्यवहारेण शैत्य
 पुद्रलादि द्रव्यं । अथात्र पुद्रलादेः परद्रव्यस्य शैत्यस्य शायकश्वेतयिता किं भवति किं न भवतीति ? तदुभय
 तस्यसंबधो मीमांसते । यदि चेतयिता पुद्रलादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञानं
 भवदा मैव भवति इति तत्त्वमन्वधे जीवति, चेतयिता पुद्रलादेर्भवन् पुद्रलादेरेव भवेत् एवं मति चेतयितुः
 स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरमक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिपिद्वत्वाद्द्रव्यस्यास्युच्छेदः । ततो न भवति चेतयिता
 पुद्रलादेः । यदि न भवति चेतयिता पुद्रलादेस्तर्हि कस्य चेतयिता भवति ? चेतयितुरेव चेतयिता भवति ।
 ननु कतरान्यश्वेतयिता चेतयितुर्यस्य चेतयिता भवति ? न स्वत्वान्यश्वेतयिता चेतयितुः, किंतु स्वत्वान्यशा-
 वेधान्यौ । किमत्र साध्यं स्वत्वान्यशावेधव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि शायकः । शायको शायक
 एवेति निधयः ।

किंच सेटिकात्र तावच्छ्रेतगुणनिर्भरस्वभावं द्रव्यं तस्य तु व्यवहारेण शैत्य कुख्यादि परद्रव्यं ।
 अथात्र कुख्यादेः परद्रव्यस्य शैत्यस्य श्वेतयित्री सेटिका किं भवति किं न भवतीति ? तदुभयपरसंबधो

निघं कुर्वन्ताणं सदेव यणुआसुरे छोमे नित्य सर्वकाठ कर्म कुर्वतोः । क ? छोके । कर्मभूते ?
 देवमनुष्यासुरनाहिते । किंच-रागद्वेषमोहरूपेण परिणमनमेव कर्तृत्वमुच्यते । तत्र रागद्वेषमोहपरिणमने सति
 द्वादशवर्गात्मतत्त्वगन्धर्व्यद्वानज्ञानानुचरणरूपनिश्चयपरत्नयापकर्मोक्षमार्गाध्ययन मवति ततश्च मोक्षो
 न भवतीति भावार्थः । एवं पूर्वपक्षरूपेण गाथाश्रयं गतं ।

अथोत्तर निश्चयेनात्मनः पुद्गलद्रव्येण सह कर्तृकर्मसंबन्धो नास्ति कथं कर्ता भविष्यतीति कायपति-

आत्मरूपातिः—ये त्वात्मान कर्तारमेव पश्यति ते लोकोत्तरिका आंय न लौकिकतामनिवर्तते ।
 लौकिकानां परमात्मा विष्णुः सुरनारकादिकार्याणि करोति, तेषां तु स्वाम्या तानि करोति इत्यसिद्धांतस्य
 समन्यात् । ततस्तोषामात्मनो नित्यकर्तृत्वान्मुच्यमानात्-लौकिकानामिव लोकोत्तरिकाणामपि नास्ति संशयः ।

माहिा सर्वोऽपि संबन्धः परद्रव्यात्मतत्त्वयोः ।
 कर्तृकर्मत्वसंबन्धामात्रे तत्कर्तृता कुतः ॥ १९० ॥

ववहारभासिदेण दु परदव्वं मम भणंति विदिदत्था ।
 जाणंति णिच्छयेण दु णय इह परमाणुमित्त मम किंचि ॥३५३॥
 जह कोवि णरो जंपदि अद्धानं गामविसयपुररट्टं ।
 णय होंति ताणि तस्स दु भणदिय मोहेण सो अप्पा ॥३५४॥
 एमेव मिच्छदिट्ठी णाणी णिस्संसयं हवदि एत्तो ।
 जो परदव्वं मम इदि जाणंतो अप्पयं कुणदि ॥३५५॥
 तह्मा ण मेति णघा दोहं एदाण कत्ति ववसाओ ।
 परदव्वे जाणतो जाणे जो दिट्ठिरदिदाणं ॥३५६॥

ववहारभासितेन तु परद्रव्यं मम भणंतिविदितायाः ।
 जानंति निघयेन तु ममेव परमाणुमात्रमपि किंचित् ॥ ३५३ ॥
 यथा कोऽपि नरो जल्पति भस्माकं क्षामविषयपुरराट् ।
 मय भवंति तस्य तानि तु जणति च बोदेन स आत्मा ॥ ३५४ ॥
 एवमेव मिच्छादिट्ठीणी निरसंशयं यवत्स्येवः ।
 यः परद्रव्य ममेति जानन्नात्मानं करोति ॥ ३५५ ॥
 तस्मात्स मे इति ज्ञात्वा ह्येषामप्येतेषां कर्तृत्वपरमायं ।
 परद्रव्ये जानन् जानीयादित्तरादिनाम् ॥ ३५६ ॥

सारपर्यहसिः—ववहारभासिदेण दु परद्रव्य मम भणंति विदिदत्था ता इत्येवमव्ययम् ।
 के ते ? विदितायाः-ज्ञातायाः सारवेदिन । केन ज्ञाता अणानि ७ इत्यव्ययस्यविनेन व्यस्यतात्पदेन । अणानि
 निघट्टयेण तु णय इह परमाणुमित्त मम किंचि निघटेन पुनर्जनने । दि ७ अथेह परद्रव्य परमाणुकार्ये
 ममेति । जह कोवि नरो जंपदि अद्धानं गाम विसयपुररट्टं इत्यः अयं कृत्यमन्त्रो वा कश्चिपुत्रो वा इत्येति ।
 कि जल्पति ? हणदयो भाग्य, देवविषयको विषय, मत्प्रायोजनं पुर, देवेभ्यो देवपुत्र इत्यर्थेण इत्येति ।
 णय हुं ति ताणि तस्स दु भणदिय बोदेन सो अप्पा इत्येति तस्य अर्थेण इत्येति इत्येति इत्येति इत्येति
 तत्प्रायगी बोदेन ज्ञेये मर्त्यं मयदिवसिनि इत्येति । अथ इत्येति — इह इति । अथ इत्येति

चतुष्टयं । तदनन्तरं रागद्वेषोत्पत्तिविषये ज्ञानरूपस्वकीयबुद्धिरूपदोष एव कारणं नचचितनशब्दादिविषया इति कथनार्थं णिददि सुयुदि वयणाणि इत्यादि गाथादशकं । अतः परं उदयागतं कर्म वेदयमानो मंदीयमिदं मया कृतं च मन्यते स्वस्वमानुशून्यः सुखितो दुःखितश्च भवति यः सः पुनरप्यष्टविधं कर्म दुःखधीजं बध्नातीति प्रतिपादनमुख्यत्वेन चेदंतो कम्मफलं इत्यादि गाथात्रयं । तदनन्तरं आचारसूत्रकृतादि द्रव्यश्रुतेरिवत्रियपद्रव्यकर्म धर्माधर्माकाशकाळाः शुद्धनिश्चयेन रागादयोऽपि शुद्धजीवस्वरूपं न भवतीति व्याख्यानमुख्यत्वेन सच्छं णाणं ण इवदि इत्यादि पंचदश सूत्राणि । ततः परं यस्य शुद्धनयस्याभिभाषेण पूर्वैरहितस्वरस्याभिप्रायेण कर्मनोकर्माहाररहित इति व्याख्यानरूपेण अप्पा जस्स अमुत्तो इत्यादि गाथात्रयं । तदनन्तरं देशश्रितद्रव्यलिंगा निर्धिकल्पसमाधिलक्षणभावलिङ्गरहितं यतीनां मुक्तिकारणं न भवति भावलिङ्गसहितानां पुनः सहकारिकारणं भवतीति व्याख्यानमुख्यत्वेन पार्वंही छिंणाणिय इत्यादि सूत्रसप्तकं । पुनश्च समयप्राप्तताप्यन्यनफलकयनरूपेण ग्रथसमाप्त्यर्थं जो समय पाहुदमिणं इत्यादि सूत्रमेकं कथयतीति त्रयोदशभिरंतराधिकारैः समयसारचूलिकाधारे समुदायपालनिका—

इदानीं त्रयोदशाधिकाराणां यथाक्रमेण विशेषव्याख्यानं क्रियते । तद्यथा—एकान्तेनात्मानं कर्तारं वे मन्यते तेषामज्ञानजननवमोक्षो नास्तीत्युपदिशति—

लोगस्स कुणदि विहू सुरणारयतिरियमाणुसे सत्ते ।

समणाणंपिय अप्पा जदि कुब्बदि छव्विहे काए ॥३५०॥

लोगसमणाणमेवं सिद्धंतं पडि ण दिस्सदि विसेसो ।

लोगस्स कुणदि विण्हू समणाणं अप्पाओ कुणदि ॥ ३५१ ॥

एवं ण कोवि मुक्खो दीसंइ दुण्हंपि समण लोयाणं ।

णिच्चं कुब्बंताणं सदेव मणुआसुरे लोमे ॥ ३५२ ॥

लोकस्य करोति विष्णुः सुरनारकतिर्यहमानुषान् सत्त्वान् ।

धमणानामप्यात्मा यदि करोति पडिधान् कायान् ॥ ३५० ॥

लोकधमणानामेवं सिद्धांतं प्रति न दृश्यते विशेषः ।

लोकस्य करोति विष्णुः धमणानामप्यात्मा करोति ॥ ३५१ ॥

एवं न कांऽपि मोक्षो दृश्यते लोकधमणानां द्वेषां ।

नित्यं कुर्वतां सदेव मनुजान् सुरान् लोकान् ॥ ३५२ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—लोगस्स कुणदि विहू सुरणारयतिरियमाणुसे सत्ते लोकस्य मते विष्णुः को-
वि । कान् ? सुरनारकतिर्यहमानुषान् सत्त्वान् समणाणंयि य अप्पा जदि कुब्बदि छव्विहे काए
धमणानां मते पुनरात्मा करोति यदि चेत् कान् ? पट्टजीवनिकायानिति । लोगसमणाणमेवं सिद्धं
पडि ण दिस्सदि विसेसो एवं पूर्वोक्तप्रकारेण सिद्धांतं प्रति, आगमं प्रति न दृश्यते कोऽपि विशेषः
कतोः संशयः ? लोकधमणयोः कस्यान् । इति चेत्—लोगस्स कुणदि विण्हू समणाणं (वि) अप्पा-
ओ कुणदि लोकमते विष्णुनामा कोऽपि परकटितनपुत्रविशेषः करोति । धमणानां मते पुनरात्मा करो-
ति विष्णुमहा धमणमते कर्ममंडा नास्ति विप्रतिपत्तिर्नचायै । एवं ण कोवि मुक्खो दीयदि दुण्हंपि
समणाणोपाणं एवं कर्तुंने स्मि को दोषः ? मोक्षः कांऽपि न दृश्यते कोऽप्येकधमणयोः । किंविशेषयोः ।

णिचं हृद्वंगणं मरेष मणुब्राह्मणे कोमे निचं सर्वकालं कर्म कुर्वतोः । क ? लोके । कथभूते ? देवमनुष्याभिरुमादिने । किच-रागद्वेषमेहहृद्येण परिणमनमेव कर्तृत्वमुच्यते । तत्र रागद्वेषमोहपरिणमेन सति हृद्वंगणमात्मनस्य मन्त्रदानज्ञानानुचरणरूपनिश्चयपरत्नयात्मकमौल्यमर्गाभ्यवर्तनं भवति ततश्च मोक्षो न भवतीति भावायः । एते पूर्वपक्षरूपेण मायात्रयं गणं ।

अथोत्तरं निश्चयेनात्मनः पुद्गलद्वयेण सद कर्तृकर्मसंबन्धे नास्ति कथं कर्ता भविष्यतीति कथयति-

आत्मरूप्यानिः—ये त्वामानं कर्तारमेव पश्यन्ति ते लोकोत्तरिका आर्ष म लौकिकतामतिवर्तते । लौकिकानां परमात्मा विष्णुः सुरनारकादिकार्याणि करोति, तेषां तु स्वात्मा तानि करोति इत्यपत्तिद्वोतस्य समवायः । ततस्तेषामात्मनो नित्यकर्तृत्वाभ्युपगमात्—लौकिकानामिव लोकोत्तरिकाणामपि नास्ति मोक्षः ।

नास्ति सर्वोऽपि संबन्धः परद्रव्यात्मतत्त्वयोः ।
कर्तृकर्मसंबन्धभावे ताकर्वता कुतः ॥ १९० ॥

ववहारभासिदेण दु परदव्वं मम भणंति विदिदत्त्या ।
जाणंति णिच्छयेण दु णय इह परमाणुमित्त मम किंचि ॥३५३॥
जह कोवि णरो जंपदि अत्ताणं गामविसयपुररट्ठं ।
णय होंति ताणि तस्स दु भणदिय मोहेण सो अप्पा ॥३५४॥
एमेव मिच्छदिट्ठी णाणी णिस्संसयं ह्वदि एसो ।
जो परदव्वं मम इदि जाणंतो अप्पयं कुणदि ॥३५५॥
तत्ता ण मेति णच्चा दोहं एदाण कत्ति ववसाओ ।
परदव्वे जाणंतो जाणे जो दिट्ठिरहिदाणं ॥३५६॥

ववहारभासितेन तु परद्रव्यं मम भणंतिविदिदत्तार्थाः ।
जांन्ति निश्चयेन तु नचेह परमाणुमात्रमपि किंचित् ॥ ३५३ ॥
यथा कोऽपि नरो जल्पति अस्माकं ग्रामविषयपुरराष्ट्रं ।
नच भवंति तस्य तानि तु भणति च मोहेन सा आत्मा ॥ ३५४ ॥
एवमेव मिथ्यादृष्टिर्ज्ञानी निस्तंभयं भवत्येषः ।
यः परद्रव्यं ममेति जानन्नात्मानं करोति ॥ ३५५ ॥
तस्मात्त मे इति ज्ञात्वा ह्येषामप्येतेषां कर्तृत्ववसायं ।
परद्रव्ये जानन् जानीयाद्दृष्टिरहितानी ॥ ३५६ ॥

सारपर्यट्टितः—ववहारभासिदेण दु परदव्वं मम भणंति विदिदत्त्वा परद्रव्यं मम भणति । के ते ? विदिदत्तार्थाः—ज्ञातार्थाः तत्त्ववेदिनः । केन ह्यवा भणंति ? व्यवहारभासितेन व्यवहारनयेन । जाणंति णिच्छयेण दु णय इह परमाणुमित्त मम किंचि निश्चयेन पुनर्जोन्तेति । किं ? नचेह परद्रव्ये परमाणुमात्रमपि ममेति । जह कोवि णरो जंपदि अत्ताणं गाम विसयपुररट्ठं यथा नाम स्फुटमहो वा कश्चिपुरतो जल्पति । किं जल्पति ? इत्याहृतो धामः, देशाभिधानो विषयः, नगराभिधानं पुर, देशकदेशसंबंधं राष्ट्रमात्माकमिति । णय ह्वं ति ताणि तस्स दु भणदिय मोहेण सो अप्पा नच तानि तस्य भवति राजसीपनगरादीनि तेषाम्पत्ती मोहेन जूने मदीयं ग्रामादिकमिति दृष्टांगः । अथ दार्ष्टतः—एव पूर्वोक्तदृष्टानेन ज्ञानी

मूढो मूढा यदि परममनासीयं भवति तदा विष्णवे प्रायः सन् विष्णवस्तिर्भवेति निमित्तं विष्णु
 स्तोत्रो न कर्तव्यः इति । तथा इत्यदि तथा तस्मात् परकीयमकारिणोऽपि सन्नुभूयेत्यनुक्तं
 कोऽपि परमं स्वहारेणामयं करोति स विष्णवस्तिर्भवेति भवेति पूर्वं तदा तदाश्रयो
 दुष्टं एताव कतिशयमात्रं । परम्ये तयोः पूर्वोक्तैकत्रैतयोः-आमा परमं करोति यत्र कोऽपि
 कोऽपि परमविरते कर्तव्यव्यवहारः । किं कृतं ? पूर्वं ण मयोनि णव्या निर्विकारतादिभिः
 नेन परमं मन संवृति न भवति इति इत्तं ज्ञानं ज्ञानिणो दिष्टिरिष्टिणो इयं कोऽपि तयोः
 परमो कर्तव्यव्यवहारः-अन्तः कोऽपि तृतीयव्यवहारः पुनरो जानन् सन् ज्ञानी तन् । स कर्तव्यं कर्तव्यं
 ईश्वरानन्दस्वरूपं तु विष्णवस्तिर्भवेति तदा तदाश्रयो इति । इती भूया एतद्वये परमतायै
 वेदन् सन् कर्तव्यं भवति चेत् ? इत्यद्वये हि कोऽपि कोऽपि प्राथमिकव्यवहारो
 तदा तदाश्रयो । प्राथमिकव्यवहारिभ्योऽपि विद्युत् कालकल्पशमशुद्धिहारकान् शुद्धव्यवहारो
 इत्यदि परममनासीयं करोति तदा विष्णवस्तिर्भवति । किं च विशेषः-लोकानां स्तोत्रं
 करोति तदा पूर्वं तदाश्रयो इति भवति । गणानामिभूय देवगणानामिभूय तदाश्रयो विष्णु
 करोति स कोऽपि करोति । कर्तव्यं चेत् सर्वोऽपि लोकतादरेकेदियदि कोऽपि तयोः ।
 तदा कर्तव्यं विष्णवस्तिर्भवेति विष्णुसंज्ञेयं तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो न परिश्रय-
 क्रोत्र-इत्यदि कर्तव्यं तदाश्रयो, आश्रय भया, आश्रय भवेभ्यः, आश्रय त्रिनः । तदाश्रयो तदाश्रयो
 कोऽपि तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो
 तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो
 तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो
 तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो तदाश्रयो

एकस्य वस्तुन इहान्यतरेण सादं सम्भ एव सक्त्याऽपि यतो निषिद्धः ।

स कर्तृकर्मघटनासित न वस्तुभेदे पर्यवर्तुमुनयथ जनाथ सत्य ॥ १९१ ॥

ये तु स्वभावनियमं कलयति नेममहानमनमहसो वत वे वराकाः ।

कुर्वति कर्म तत एव हि भावकर्म कर्ता स्वयं भवति चिंतन एव मान्यः ॥ १९२ ॥

केहि चिदु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु जीवो ।

जह्मा तह्मा कुच्चदि सो वा अण्णो व णेयंतो ॥ ३५७ ॥

केहिचिदु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु जीवो ।

जह्मा तह्मा वेदादि सोवा अण्णो व णेयंतो ॥ ३५८ ॥

जो वेव कुणादि सोचेव वेदको जस्स एस सिद्धंतो ।

सो जीवो णादव्वो मिच्छादिट्ठी अणारिहदो ॥ ३५९ ॥

अण्णो करेदि अण्णो परिभुंजदि जस्स एस सिद्धंतो ।

सो जीवो णादव्वो मिच्छादिट्ठी अणारिहदो ॥ ३६० ॥

कैधित्पर्यायेर्विनश्यति नैव कैधित्तु जीवः ।

यस्मात्तस्मात्करोति स वा अन्यो वा नैकांतः ॥ ३५७ ॥

कैधित्पर्यायैः—विनश्यति नैव कैधित्तु जीवः ।

यस्मात्तस्माद्देदयति स वा अन्योवा नैकांतः ॥ ३५८ ॥

ए एव करोति स एव वेदको यस्वैप सिद्धांतः ।

स जीवो ज्ञातव्यो मिथ्यादृष्टिरनार्हतः ॥ ३५९ ॥

अन्यः करोत्यन्यः परिभुंक्ते यस्य एव सिद्धांतः ।

स जीवो ज्ञातव्यो मिथ्यादृष्टिरनार्हतः ॥ ३६० ॥

तात्पर्यवृत्तिः—केहिचिदु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु जीवो कैधित्पर्यायैः, पर्या-

यार्थिकनयविभागैर्देवमनुष्यादिस्वैर्विनश्यति जीवः । न नश्यति कैधित्दृष्ट्यार्थिकनयविभागं, जह्मा यस्मादेव

नित्यानित्यस्वभावं जीवन्त्यं तह्मा तस्मात्कारणात् कुच्चदि सो वा दृष्ट्यार्थिकनयेन स एव कर्म करोति ।

स एव कः । इति चेत् ? वो भुंक्ते । अण्णो वा पर्यायार्थिकनयेन पुनरन्यो वा । जियंमो नचैका-

त्ताऽस्ति । एवं कर्तृत्वमुत्पन्नेन प्रवृत्त्याया गता । केहिचिदु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु

जीवो कैधित् पर्यायैः पर्यायार्थिकनयविभागैः देवमनुष्यादिस्वैर्विनश्यति जीवः न नश्यति कैधित्दृष्ट्याधि-

कनयविभागेः । जह्मा यस्मादेवं नित्यानित्यस्वभावं जीवन्त्यं तह्मा तस्मात्कारणात् वेदादि सोवा निज-

शुद्धात्मभावतोत्थमुक्तः पृथक्साक्षादमलममानः स एव कर्मकृत वेदव्यनुभवति । स एव कः । इति चेत्

येन पूर्वकृत कर्म । अण्णो वा पर्यायार्थिकनयेन पुनरन्यो वा जियंमो नचैकात्ताऽस्ति । एव भोक्तृत्वमुत्पन्नेन

द्वितीयगाया गता । किं च येन मनुष्यभवे शुभानुभवे कर्म कृत स एव जीवो दृष्ट्यार्थिकनयेन लोकं नरके

ता भुंक्ते । पर्यायार्थिकनयेन पुनस्तद्व्यवस्थया यात्र कान्ते इत्थं योऽनादिपर्यायात्तरे भुंक्ते । २

मनुष्यपर्यायेण कृतं देवादिपर्यायेण भुंक्ते इति भावार्थः । एवं गाथाद्वयेनानंकातद्यवस्थापनारूपेण स्वयं सिद्धिः कृता ।

अथैकतेन य एव करोति स एव भुंक्ते । अथवान्यः करोत्यन्यो भुंक्ते इति यो वदति स मित्या दृष्टिरित्युपदिशति—

जो चेव कुणादि सोचेव वेदको जस्स एस सिद्धंतो य एव जीवः शुभाशुभं कर्म करोति स एव चैकतेन भुंक्ते न पुनरन्यः, यस्यैव सिद्धांतः—आगमः । सो जीवो णादब्बो मिच्छादिद्वी अणारिहदो स जीवो मित्यादृष्टिर्नाहंतो ज्ञातव्यः । कथं मित्यादृष्टिः ? इति चेत् पदैकतेन नित्यकृतस्योऽपरिणामी टंकात्कीर्णः सांख्यमतयत् तदा येन मनुष्यभवेन नरकगतियोग्यं पापकर्मकृतं स्वर्गागतियोग्यं पुण्यकर्म कृतं तस्य जीवस्य नरके स्वर्गे वा गमनं न प्राप्नोति । तथा शुद्धामानुश्रानेन मोक्षश्च कृतः ? नित्यैकांतत्वादिति । अणो करोदि अणो परिशुंनदि जस्स एस सिद्धंतो अन्यः करोति कर्म भुंक्ते चान्यः, यथैकतेन मृते सो जीवो णादब्बो मिच्छादिद्वी अणारिहदो तदा येन मनुष्यभवे पुण्यकर्म कृतं पापकर्मकृतं मोक्षार्थं शुद्धात्मभावनानुश्रानं वा तस्य पुण्यकर्मणां देवलोकेभ्यः कोऽपि मोक्षा प्राप्नोति न च स जीवः । नरकेऽपि तथैव । केवलज्ञानादिव्यक्तिरूपं मोक्षं चान्यः कोऽपि लभते ततश्च पुण्यपापमोक्षानुश्रानं वृष्येति बौद्धमतदूषणं, इति गाथाद्वयेन नित्यैकांतक्षणिकैकान्तं निराकृतं । एवं द्वितीयस्थले सूत्रचतुष्टयं गतं । अथ यद्यपि शुद्धनयेन शुद्धबुद्धैकस्वभावान् कर्मणां कर्ता जीवस्तथाप्यशुद्धनयेन रागादिभावकर्मणां स एव कर्ता न च पुत्रल इत्याख्याति—अत्र गाथापंचनेन प्रत्येकं गाथापूर्वार्धेन सांख्यमतानुसारीशिष्यं प्रति पूर्वपञ्चः, उत्तरार्धेन परिहार इति ज्ञातव्यं—

आत्मरूपातिः—यतो हि प्रतिसमय संभवदगुरुलघुगुणपरिणामद्वारेण क्षणिकत्वादचलितचैतन्यान्वयगुणद्वारेण नित्यत्वाच्च जीवः कैश्चित्पर्यायैर्विनश्यति, कैश्चित्तु न विनश्यतीति द्विस्वभाषो जीवस्वभावः । ततो य एव करोति स एवान्यो वा वेदयते । य एव वेदयते स एवान्यो वा करोतीति नास्त्यैकांतः । एवमनेकांतेऽपि यस्तक्षणे वर्तमानस्यैव परमार्थसत्त्वेन वस्तुत्वमिति वस्तुत्वेऽपि वस्तुत्वमप्यास्य शुद्धनयलोभादनुभूयैकांति स्थित्वा य एव करोति स एव न वेदयते । अन्यः करोति अन्यो वेदयते इति पश्यति स मित्यादृष्टिरेष दृष्टव्यः । क्षणिकत्वेऽपि वृष्यंशानां वृषिमतश्चैतन्यचमत्कारस्य टंकात्कीर्णस्यैवांतःप्रतिभासमानत्वात् ।

आमानं परिशुद्धमीप्सुभिरतिव्याप्ति प्रपञ्चांशकैः कालोपाधिवलादशुद्धिमधिकां तत्रापि मत्वा परैः । चैतन्यं क्षणिकं प्रकृत्य प्रयुक्तैः शुद्धसूत्रैरितैरात्मा व्युत्थित एव हारवदहो निरग्रमुक्तेशिभिः ॥ कर्तुर्वेदपठय शुक्तिव्रजतो भद्रोऽस्त्वभेदोपि वा कर्ता वेदयिता च मा भवतु वा यत्नेन संनिवृत्ता । मोगा सूत्र इवामनीह निपुणैर्भर्तुं न शक्या कःचेचिद्विनामणिमालिकेयपभितोप्येका शकारत्येव नः ॥

मिच्छता जदि पयडी मिच्छादिद्वी करोदि अण्णार्णं ।

तद्वा अवेदणा दे पयडी णणु कारगो पत्ता ॥ ३६१ ॥

सम्मत्ता जदि पयडी सम्मादिद्वी करोदि अण्णार्णं ।

तद्वा अवेदणा दे पयडी णणु कारगो पत्ता ॥ ३६२ ॥

अहवा एमो जीवो पोग्गलद्वस्स कुणादि मिच्छत्तं ।

तद्वा पोग्गलद्व्यं मिच्छादिद्वी ण पुण जीवो ॥ ३६३ ॥

अह जीवो पयडी विय पोग्गलदब्बं कुणांति मिच्छत्तं ।
 तस्सा दोहिकदत्तं दोण्णिवि मुंजंति तस्स फलं ॥ ३६४ ॥
 अह ण पयडी ण जीवो पोग्गलदब्बं करेदि मिच्छत्तं ।
 तस्सा पोग्गलदब्बं मिच्छत्तं तंतु णहु मिच्छा ॥ ३६५ ॥

मिथ्यात्वं यदि प्रकृतिर्मिथ्यादृष्टिं करोत्पात्मानं ।
 तस्माद्वेत्तना ते प्रकृतिर्ननु कारकः प्राप्तः ॥ ३६१ ॥
 सत्यवत्त्वं यदि प्रकृतिः सम्यग्दृष्टिं करोत्यात्मानं ।
 तस्माद्वेत्तना ते प्रकृतिर्ननु कारकः प्राप्तः ॥ ३६२ ॥
 अथैषः जीवः पुद्गलद्रव्यस्य करोति मिथ्यात्वं ।
 तस्मात्पुद्गलद्रव्यं मिथ्यादृष्टिर्न पुनर्जीवः ॥ ३६३ ॥
 अथ जीवः प्रकृतिरपि पुद्गलद्रव्यं कुरुते मिथ्यात्वं ।
 तस्माद्वाभ्यां कृतं द्वावपि संज्ञाते तस्य फलं ॥ ३६४ ॥
 अथ न प्रकृतिर्न च जीवः पुद्गलद्रव्यं करोति मिथ्यात्वं ।
 तस्मात्पुद्गलद्रव्यं मिथ्यात्वं तथु न खलु विद्यया ॥ ३६५ ॥ संनकले ।

सात्पर्यवृत्तिः—मिच्छता यदि पयडी मिच्छादिद्वी करेदि अण्णाणं इत्थमिध्यावप्रकृतिः

कर्मा यथायाने स्वयमपरिणामिन हृदयमिध्यादृष्टिं करोति तस्मात् अचेदनादे पयडी णणु करमो पयो
 तामाकारणादचेतना तु या इत्थमिध्यात्वप्रकृतिः सा तत्र मने मन्वहो मावाभिध्यात्वर्य कर्त्री प्रणा जीवश्चेत्त-
 तेनाकर्तो प्राप्तः । तत्र च कर्मकथाभावः, कर्मकथाभावे संसाराभावः । राध प्रत्यक्षविरोधः । इत्यत्र सा जदि
 पयडी सरमादिद्वी करेदि अण्णाणं सम्यक्प्रकृतिः कर्त्री यथायाने स्वयमपरिणामिन सात्पर्यदृष्टिं करोति
 तस्मात् अचेदनादे पयडी णणु करमो पयो तामाकारणात् अचेतना प्रकृतिः हे मत्र मने मन्वहो कर्त्री
 प्रणा जीवश्चेत्तनेन सत्यकवपरिणामरवाकर्तेति तत्र च वेदकाम्यकथाभावे वेदकाम्यकथाभावे अविद्य-
 राधकथाभावः सा च प्रत्यक्षविरोध आत्मविरोधश्च । अत्राह शिष्य — प्रकृतिरावकवद्वेदेण राध सत्य-
 कवमिध्यात्वतदुभयकारणं त्रिविधदर्शनयोदस्य सत्यकवाक्ये सत्यमविद्यया राध कर्त्रीविरोध कथं सत्य
 कव भवति । । सत्यकव तु निर्दिक्तास्तदान्तिकेकाप्रणयरमायनस्यादिब्रह्मत्वम् । ये इदं मोक्षुर्नोपदीकरी
 णाम इति । परिहारमाह—सत्यकवप्रकृतिः प्र.म.वशोऽभवति तथोऽपि कथं निर्देहं ह्ये विद्य इत्येव न
 कर्तीति तथा बुद्ध्याभिगुण्यपरिणामिन सत्यकानीपरिणो द्वैविध्यमनेन विद्वेदोऽपि सत्यकवा-
 राध स्वयमपरिणामिकादिस्वमिध्यात्वकर्तृत्वमप्यभिधीयते । सत्यकवावर्तते उच्यते इत्यस्य कथं च सात्पर्यदृष्टि-
 कणु ज.परिणाम न इति तेन कवनेनेपधेयेण सत्यकवाणुष कथं वरेते इति सत्यकव आत्मेने न च
 सत्यकवाणामवर्तनं साधया कुतः कवत्त भवतीति नास्ति दोष । अहवा एवो जीवो पुद्गलद्रव्यस्य
 कुरुति विद्यत्वं अथवा इहेदुपययययय प्रत्यक्षं भूतेऽर्थात् इत्यत्र ईश्वरस्य पुद्गलद्रव्यस्य पुद्गल-
 रवादि विदीर्णानेवैवकत्व. अथविद्यया करोति, न पुन स्वयं सात्पर्यदृष्टिः कवत्त इति
 कथं तस्मात् पुद्गलद्रव्यं विद्ययादिद्वी च कुरु जीवो सात्पर्यदृष्टिः पुद्गलद्रव्यं विद्यत्वं पुद्गल-
 वरेतेण सात्पर्य, इत्यर्थे इति सात्पर्य, अथ जीवस्य, न च कवत्त विद्यत्वं । अह जीवो एवै विद्य कुरुत्त
 इत्यं कुरुति विद्यत्वं अथ इहेदुपययययय इत्यर्थे पुद्गलद्रव्यं कवत्त इत्यर्थे सात्पर्यदृष्टिः कवत्त
 इति अथ तस्मात् इति कवत्त सात्पर्यदृष्टिः सात्पर्यदृष्टिः सात्पर्यदृष्टिः कवत्त इति ।

दर्शनस्य च । तथैव मिथ्यात्वचारित्रस्य च णवि वक्षि कोवि पुग्गलदब्बे घादो दु णिरिहो न च ते-
 तने शब्दादिविषयकर्मकार्यरूपे पुद्गलदब्बे कोऽपि घातो निर्दिष्टः । किं च यथा घटाधारभूते हते तत्र
 घटो हतो न भवति तथा रागादिनिमित्तभूते शब्दादिपंचेन्द्रियहतेऽपि सति मनसि गता रागादयोऽपि
 न भवन्ति नचान्यस्य घाते कृते सत्यन्यस्य घातो भवति । कस्मात् ? अतिप्रसंगादिति श्रवः ।
 जीवस्स जे गुणा केहं पत्थि ते खलु परेसु दब्बेसु यस्माज्जीवस्य ये केचन कम्पददो
 गुणास्ते परेषु परदब्बेसु शब्दादिविषयेषु न संति उल्लंख्यं तस्मा सम्मादिद्धिस्स णरिथ रागो दु
 विसयेसु तस्मात्कारणानिर्विषयस्वशुद्धात्मभावानात्पसुल्लतृप्तस्य सम्पद्यच्छेर्विषयेषु रागो नास्तीति रागो
 दोसो मोहो जीवस्स दु जे अणणपरिणामा रागद्वेषमोहा यस्मादज्ञानिजीवस्याशुद्धनिर्धनभिन
 परिणामाः । एदेण कारणे ण दु सद्दादिषु णरिथ रागादी तेन कारणेन शब्दादिद्वेषोऽस्मत्तत्त्वे
 द्वियद्विषयेष्वेधनेषु यद्यप्यज्ञानी जीवो भ्रातिज्ञानेन शब्दादिषु रागादीन् कल्पययारोपयति तथापि राग
 दिषु रागादयो न संति । कस्मात् शब्दादीनामचेतनत्वात् ततःस्थितं तावदेव रागद्वेषद्वयमुदयते वैशेषिके
 यावन्ननसि त्रिगुतिरूपं स्वसंवेदनज्ञान नास्ति । इति गाथापट्कं गतं ।

एवमेवज्ञापति शब्दादीद्वियद्विषया अचेतनाच्चेतना रागाद्युत्पत्तौ निश्चयेन कारणं न भांती-

कारणरूपपातिः—यदि यत्र भवति तत्तद्भाते ह्यस्य एव यथा प्रदीपघाते प्रकाशो ह्यस्ये । एव न
 यद्भवति तत्तद्भाते ह्यस्ये यथा प्रकाशघाते प्रदीपो ह्यस्ये । यद्यु यत्र न भाति तत्तद्भाते न ह्यस्ये
 यथा पद्मप्रदीपघाते घटो न ह्यस्ये । तथागमनो धर्मा ज्ञानदर्शनचारित्राणि पुत्रउत्स्रम्पघातेऽपि न ह्यस्ये,
 न च दर्शनज्ञानमरिक्काया घातेऽपि पुत्रउत्स्रम्पं ह्यस्ये, एवं दर्शनज्ञानचारित्राणि पुत्रउत्स्रम्पे न भांतिपा-
 दन्ति अन्ततः तैदृशाने पुत्रउत्स्रम्पघातस्य, पुत्रउत्स्रम्पघाते तद्घातस्य दुर्निवारणम् । यत्र एवं तत्रो वै
 क्वचन केचनपि जीवगुणानि सर्वेऽपि परदब्बेसु न संतीति सम्यक् परथायम् । अन्यथा अत्रापि जीवगु-
 णाने पुत्रउत्स्रम्पघातस्य पुत्रउत्स्रम्पघाते जीवगुणघातस्य च दुर्निवारणम् । यथैव तर्हि कुतः सत्परादे
 ईरते सत्परादिषु ? न कुतोऽपि । तर्हि रागस्य कतस्य साभिः रागद्वेषमोहादि जीवरागाज्ञानमहा-
 र्णवस्य कारणे परदब्बेसु न संति, अज्ञानाभावात्सम्यग्दृष्टौ तु न भवति एवं ते विरोधपराने तत्र
 सत्परादे न भवति ।

एतदेवार्थं हि अत्राने ज्ञानमज्ञानमवयव तौ वाचुव प्रणविरस्या ह्यगमानी न किंचिन् ।
 अज्ञानार्थं अज्ञानस्य अज्ञानस्य सद्गुणो ज्ञानागोनिर्भवंति महद्वे येन गुणागमनि ॥९॥
 अज्ञानस्यैवकारणं तत्रदृष्ट्या नाप्यदृश्यं बीजमेव किंचनपि ।
 अज्ञानस्यैवकारणमज्ञानस्यैवकारणं तत्रदृष्ट्या नाप्यदृश्यं बीजमेव किंचनपि ॥९॥

अज्ञानद्वियेण अण्णद्वियस्स णो कीरदे गुणविघादो ।
 तस्मा दु मन्वदब्बा उण्णंते सद्दावण ॥३८५॥

अज्ञानद्वियेण अण्णद्वियस्स णो कीरदे गुणविघादः ।
 तस्मात् दु मन्वदब्बा उण्णंते सद्दावण ॥३८५॥

अज्ञानद्वियेः—अज्ञानद्वियेण अण्णद्वियस्स णो कीरदे गुणविघादो अज्ञानद्वियेण अण्ण-
 द्वियेण अण्णद्वियस्स णो कीरदे गुणविघादो अज्ञानद्वियेण अण्णद्वियस्स णो कीरदे गुणविघादो अज्ञानद्वियेण अण्ण-
 द्वियेण अण्णद्वियस्स णो कीरदे गुणविघादो अज्ञानद्वियेण अण्णद्वियस्स णो कीरदे गुणविघादो अज्ञानद्वियेण अण्ण-

जंते सहावेण सत्माकारणान्मृष्टिकादिसर्वद्रव्याणि कर्तृभि घटादिरूपेण जायमानानि स्वस्वीयोगदान-
कारणेन मृष्टिकादिरूपेण जायंते नच कुंभकारादिबहिरंगनिमित्तरूपेण । कस्मात् ? इति चेत् उपादानका-
रण सद्गं कार्य मयतीति यस्मात् । तेन किं सिद्धं ? यद्यपि पचेद्विषयस्वरूपेण घन्दादीनां बहिरंगनिमि-
त्तमूलेनाज्ञानिजीवस्व रागादयो जायंते तथापि जीवस्वरूपा एव वेतना न पुनः सद्भाद्रिरूपा अचेतना
मयतीति भावार्थः । एवं कोऽपि प्राथमिकशिष्यचित्तस्वात्परागादीन् जानाति बहिरंगसद्भाद्रिविषयाणां रागा-
दिनिमित्तानां प्राप्तं करोमीति निर्विकल्पसमाधितद्वयभेदज्ञानामावाहितपति तस्य सद्योवनार्थं पूर्वं गापा-
पट्टेन सह सूक्ष्मसक्तं गतं ।

अथ व्यवहारेण कर्तृकर्मणांभेदः, निश्चयेन पुनर्यदेव कर्तुं तदेव कर्मैयुग्मदिरति—

भारतमरुयातिः— न च जीवस्व परद्रव्यं रागादीन्पुलादयनीति शक्य—अन्वयद्रव्येणान्यद्रव्यगुणो-
त्पादककरणस्वायंयोगान् । सर्वद्रव्याणां स्वभावेनेवोत्पादान् । तथा हि मृष्टिका कुम्भभावेनेनोत्पद्यमाना किं कुम्भ-
कार स्वभावेनोत्पद्यते किं मृष्टिकास्वभावेन । यदि कुम्भकारस्वभावेनोत्पद्यते तदा कुम्भकारोत्पादकारनिर्भरुत्पत्ति-
द्विगम्यापूतकारपुरुरवरातीतकारः कुम्भः स्यात्, नच तथापि द्रव्यांतरस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादस्यादर्शनम् ।
यदेवं तर्हि मृष्टिका कुम्भकारस्वभावेन नोत्पद्यते किन्तु मृष्टिकास्वभावेनैव, स्वस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादस्य
दर्शनात् । एवं च सति स्वभावानतिक्रम्य कुम्भकारः कुम्भस्योत्पादक एव मृष्टिकैव कुम्भकारस्वभावमप-
द्यती स्वस्वभावेनोत्पद्यते । एवं सर्वत्रापि द्रव्याणि स्वपरिणामस्योत्पादयोग्यत्वात्तानानि किं निमित्तभूतद्रव्याः-
तरस्वभावेनोत्पद्यते किं स्वस्वभावेन ? यदि निमित्तभूतद्रव्यांतरस्वभावेनोत्पद्यते तदा निमित्तभूतद्रव्या-
कारस्तापरिणामः स्यात् नच तथापि द्रव्यांतरस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादस्यादर्शनात् । यदेवं तर्हि न
सर्वद्रव्याणि निमित्तभूतपरस्वभावेनोत्पद्यते किन्तु स्वस्वभावेनैव, स्वस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादस्य दर्शनम्
एवं च सति सर्वद्रव्याणां निमित्तभूतद्रव्यांतराणि स्वपरिणामस्योत्पादकत्वेनैव सर्वद्रव्याण्येव निमित्तभूत-
द्रव्यांतरस्वभावमपद्यंति स्वस्वभावेन स्वपरिणामभावेनोत्पद्यते अतो न परद्रव्य जीवस्व रागादीन्पुलादय-
दकगुणरूपामो वामि कुर्यामः ।

यदिह भवति रागद्वेषदोषप्रवृत्तिः कतरदपि परेषां दूषणं नास्ति तत्र ।

स्वयमयमपराधी तत्र सर्पसर्पो भवन्तु विदितमसौ धात्रकोषोऽस्मि केष ॥१९९॥

रागजगमनि निमित्ततां परद्रव्यमेव कल्पयति हे तु ते ।

उत्तरति न हि मोहवादिनि दृढबोधविधुतोऽप्युदयः ॥१००॥

जह सिष्पिओ दु कम्मं कुब्बदि णय सोदु तम्मओ होदि ।

तह जीवोपि य कम्मं कुब्बदि णय तम्मओ होदि ॥१८६॥

जह सिष्पिओ दु परणेहि कुब्बदि णय सोदु तम्मओ होदि ।

तह जीवो परणेहि कुब्बदि णय तम्मओ होदि ॥१८७॥

जह सिष्पिउ करणाणि गिहदि णय सोदु तम्मओ होदि ।

तह जीवो परणाणिय गिहदि णय तम्मओ होदि ॥१८८॥

जह सिष्पिउ कम्मफलं भुञ्जदि णय सोदु तम्मओ होदि ।

तह जीवो कम्मफलं भुञ्जदि णय सोदि तम्मओ होदि ॥१८९॥

एवं व्यवहारस्तु दु वत्तञ्चं दंमणं समानिणं ।

दर्शनस्य च । तथैव मिथ्यात्वचात्रिस्य च णवि तस्मि कोवि पुग्गलदब्बे धादो इ णिरिद्धो नच के-
तने शब्दादिविषयकर्मकारूपे पुद्गलद्रव्ये कोऽपि धातो निर्दिष्टः । किं च यथा घटाधारभूते हते सति
घटो हतो न भवति तथा रागादिनिमित्तभूते शब्दादिपंचेन्द्रियहृतेऽपि सति मनसि गता रागादयो हता
न भवन्ति नचान्यस्य धाते कृते सत्यन्यस्य धातो भवति । कस्मात् ? अतिप्रसंगादिति भावः ।
जीवस्स जे गुणा केऽ णत्थि ते खलु परेसु दब्बेसु यस्माजीवस्य ये केचन सम्यक्कारणे
गुणास्ते परंपु परदब्बेषु शब्दादिविषयेषु न संति खलु स्पुटं तस्मा सम्मादिद्धिस्स णत्थि रागो इ
विसयेसु तस्मात्कारणाभिर्विषयस्वञ्जुद्वात्मभावानोरथमुखतूनस्य सम्यग्दृष्टेर्विषयेषु रागो नास्तीति रागो
दोसो मोहो जीवस्स इ जे अण्णपरिणामा राग्देपमोहा यस्मादज्ञानिर्जावस्याञ्जुद्धनिक्षेपनामित्त
परिणामाः । एदेण कारणे ण दु सहाविसु णत्थि रागादीं तेन कारणेन शब्दादिमनोज्ञानमोहाच्च
द्वियद्विषयेष्वधेतनेषु यद्यप्यज्ञानो जीवो भ्रांतिज्ञानेन शब्दादिषु रागादीन् कस्यवाचरोपपत्तिं तस्मात् शब्दा-
दिषु रागादयो न संति । कस्मात् शब्दादीनामचेतनत्वात् ततःस्थित तावदेव राग्देपद्रव्यमुदपते बहिगमनो
माद्यगमनसि त्रिगुतिरूपं स्वसंवेदनज्ञान नास्ति । इति गाथापट्ठकं गतं ।

एवमेतदायाति शब्दादीन्द्रियविषया अचेतनाधेतना रागाद्युत्पत्तौ निक्षेपेन कारणं न भवति—

धात्मरूपासिः—यस्मि यत्र भवति तत्तद्घाते हन्यते एव यथा प्रदीपघाते प्रकाशो हन्यते । यत्र च
यद्भवति तत्तद्घाते हन्यते यथा प्रकाशघाते प्रदीपो हन्यते । यत्तु यत्र न भवति तत्तद्घाते न हन्यते
यथा घटप्रदीपघाते घटो न हन्यते । तथात्मनो धर्मा ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि पुद्गलद्रव्यघातेऽपि न हन्यन्ते,
नच दर्शनज्ञानचारित्र्याणां घातेऽपि पुद्गलद्रव्यं हन्यते, एवं दर्शनज्ञानचारित्र्याणि पुद्गलद्रव्ये न मरतीत्या-
याति अन्यथा तद्घाते पुद्गलद्रव्यघातस्य, पुद्गलद्रव्यघाते तद्घातस्य दुर्निवारत्वान् । यत एवं ततो ये
यावतः केचनपि जीवगुणास्ते सर्वेऽपि परदब्बेषु न संतीति सम्यक् पश्याम । अन्यथा अत्रापि जीवगुण-
घाते पुद्गलद्रव्यघातस्य पुद्गलद्रव्यघाते जीवगुणघातस्य च दुर्निवारत्वान् । यथेवं तर्हि कुतः सम्यग्दे-
धेयनि रागो निरयेषु ! न कुतोऽपि । तर्हि रागस्य कतरा खानिः राग्देपमोहादि जीवस्यैवाज्ञानमया-
परिणामानतः परदब्बेष्विषयेषु न सति, अज्ञानाभावात्सम्यग्दृष्टो तु न भवति एवं ते निरयेष्वततः सम्य-
ग्दृष्टेर्न भवतो न भवत्येव ।

राग्देपरिह हि भवति ज्ञानमज्ञानमायाया ती वस्तुयं प्रणहितदशा दश्यमानी न किंचित् ।
सम्यग्दृष्टिः अत्रपि ततस्तरदृष्टया स्पुटंती ज्ञानशोतिर्भवति सहजे येन पूर्णाचलाधिः ॥१९॥

राग्देपोत्पादक तत्त्वदृष्टया नान्यद् द्रव्यं वीक्ष्यते किंचनपि ।

सर्वद्रव्यापत्तिरतभकासि म्यक्त्वाप्यत स्वस्वभावेन यस्मात् ॥१९॥

अण्णदवियेण अण्णदवियस्स णो कीरदे गुणविधादो ।

तस्सा दु सब्बद्व्वा उण्णजंते सहावेण ॥३८५॥

अण्णद्रव्येणान्यद्रव्यस्य न क्रियते गुणोत्पादः ।

तस्मान्नु सर्वद्रव्याण्युत्पद्यते स्वभावेन ॥३८५॥

राग्दपरिहानिः—अण्णदवियेण अण्णदवियस्स णो कीरदे गुणविधादो अन्यद्रव्येण इति
राग्दपरिहानिः कुतः राग्दपरिहानिः अन्यद्रव्येणान्यद्रव्यस्य सृष्टिकारणेन क्रियते स कः पंचमस्य पंचमस्य
अण्णद्रव्येण अण्णद्रव्येण वा अण्णद्रव्येण अण्णद्रव्येण वा अण्णद्रव्येण अण्णद्रव्येण वा अण्णद्रव्येण अण्णद्रव्येण वा
अण्णद्रव्येण अण्णद्रव्येण वा अण्णद्रव्येण अण्णद्रव्येण वा अण्णद्रव्येण अण्णद्रव्येण वा अण्णद्रव्येण अण्णद्रव्येण वा

। मूत्रा यदि परद्रव्यमात्मीयं भणति तदा मिथ्यात्वं प्राप्तः सन् मिथ्यादृष्टिर्भवति निर्म्मंशयं निश्चितं हो न कर्तव्यः इति । तस्माद् इत्यादि तस्मात् परकीयप्रामादिदृष्टतेन स्वानुभूतिभावनाप्युतः सन् सौ परद्रव्यं व्यवहारेणात्मीयं करोति स मिथ्यादृष्टिर्भवतीति भणितं पूर्वं तस्मात्कारणान्ज्ञायते । एदाण कश्चिन्नवसाओ । परद्रव्ये तयोः पूर्वोक्तलौकिकजनयोः-आत्मा परद्रव्यं करोतीत्यनेन रूपेण तसौ परद्रव्यविषये कर्तृत्वव्यवसायः । किं कृत्वा ! पूर्वं ण ममेति णच्चा निर्विकारस्वपरपरिच्छिष्टिहा- परद्रव्यं मम संबन्धि न भवति इति ज्ञात्वा जाणंतो जाणिज्जो दिठ्ठिरहिदाणं इमं लौकिकजनयोः ष्ये कर्तृत्वव्यवसाय-अन्यः कोऽपि तृतीयतटस्थः पुरुषो जानन् सन् जानीयात् । स कथंभूतं जानीयात् ? रागसम्यक्त्वसंज्ञायाम् तु निश्चयदृष्टिस्तद्विहितानां व्यवसायोऽयमिति । ज्ञानी मूत्रा व्यवहारेण परद्रव्यमात्मी दन् सन् कथमज्ञानी भवतीति चेत् ? व्यवहारो हि श्लेष्ठानां श्लेष्ठभोषणं प्राथमिकजनसंबोधनार्थं । एवानुसर्तव्यः । प्राथमिकजनप्रतियोधनकालं विहाय कतकफलयदानशुद्धिकारकान् शुद्धनमाप्युतो- । यदि परद्रव्यमात्मीयं करोति तदा मिथ्यादृष्टिर्भवति । किं च विशेषः-लोकानां मते विष्णुः तीति यदुक्तं पूर्वं तल्लोकव्यवहारारोपेक्षया भणितं । नचानादिभूतस्य देवमनुष्यादिभूतलोकस्य विष्णुर्वा श्वरो वा कोऽपि कर्तास्ति । कथमिति श्वत् सर्वोऽपि लोकस्तावदेकैन्द्रियादिजीवैर्दृष्टतस्तिष्ठति । च जीवानां निश्चयनयेन विष्णुपर्यायेण ब्रह्मपर्यायेण महेश्वरपर्यायेण जिनपर्यायेण च परिणामन- रस्ति तेन कारणेनात्मैव विष्णुः, आत्मैव ब्रह्मा, आत्मैव महेश्वरः, आत्मैव जिनः । तदपि कथमिति चेत् पि जीवः पूर्वं मनुष्यभवे जिनरूपं गृह्णात्वा भोगाकाशानिदानबंधेन पापानुबंधि पुण्यं कृत्वा स्वर्गं समु- तस्मादागत्य मनुष्यभवे त्रिखंडाधिपतिरर्द्धचक्रवर्ती भवति तस्य विष्णुसंज्ञा नचापरः कोऽपि लोकस्य विष्णुरस्ति इति । तथा चापरः कोऽपि जीवो जिनदीक्षां गृह्णात्वा रत्नत्रयाराधनया पापानुबंधि पुण्यो न कृत्वा विद्यानुवादसंज्ञं दशमपूर्वं पठित्वा चारित्रमोहोदयेन तपश्चरणप्युतो मूत्रा हुण्डावसर्पिणीकाळ- वेण विद्याथलेन लोकस्थाहं कर्तेत्यादि चमत्कारमुत्पाद्य मूढजनानां विस्मय कृत्वा महेश्वरो भवति न वसर्पिणीयु । सा च हुण्डावसर्पिणी सदद्यातीता तस्सर्पिण्यवसर्पिणीयु गतासु समुत्पतिं तथा चोक्तं-

सखातीदवसर्पिणि गयामु हुंडावसर्पिणी एय ।

परसमयह उप्पत्ती तहि जिणवर एव पभणेइ ॥ १ ॥

नचान्यः कोऽपि जगत्कर्ता महेश्वराभिधानः पुरुषविशेषोऽस्ति इति । तथा चापरः कोऽपि पुरुषो ण्तपश्चरण कृत्वा पश्चात्तपःप्रभाषेण ह्यविषयनिमित्तं चतुर्मुखो भवति तस्य ब्रह्मा संज्ञा । नचान्यः पि जगतः कर्ता व्यापकैकपुरुषो ब्रह्माविधानोऽस्ति । तथैवापरः कोऽपि दर्शनविशुद्धिदिनयसंप्रकृतेत्यादि शमाधनां कृत्वा देवैर्द्रादिविनिर्मितपचमहाकल्याणपूजाभोग्यं तीर्थकरपुण्यं समुपार्ग्यं जिनैश्वराभिधानो रागसर्वज्ञो भवतीति वस्तुस्वरूपं ज्ञातव्यं । एव यथेकतित्तं कर्ता भवति तदा मोक्षाभाव इति विष्णु- तेन गाथात्रयेण पूर्वपक्षं कृत्वा गाथाचतुष्टयेन परिहारव्याख्यानीमिति प्रथमस्थले सूत्रसमरुं गतं ।

अथ द्रव्यापिकनयेन य एव कर्म करोति स एव भुंक्ते । पर्यायार्थिकनयेन पुनस्त्यः करोत्यन्यो भुंक्ते च योऽसौ मन्यते ॥ सम्परदृष्टिर्भवतीति प्रतिपादयति-

आत्मरूपातिः--अज्ञानिन एव व्यवहारविमूढा परद्रव्य ममेदमिति पश्यति । ज्ञानिनस्तु निश्चय- बुद्ध्याः परद्रव्यकणिकामात्रमपि न ममेदमिति पश्यति । ततो यथात्र लोके कश्चिद्द्रव्यव्यवहारविमूढः परकीय- यःसौ ममायं ग्राम-इति पश्यन् मिथ्यादृष्टिः । तथा ज्ञान्यपि कश्चिद् व्यवहारविमूढो मूत्रा परद्रव्यं मिति पश्येत् तदा सोऽपि निस्मंशय परद्रव्यमात्मानं कुर्वानो मिथ्यादृष्टिरेव स्यात् । अतस्तत्त्वं जानन् : सर्वमेव परद्रव्यं न ममेति ज्ञात्वा लोकभ्रमणानां द्वयेषामपि योऽयं परद्रव्ये कर्तृत्वव्यवसायः, स तेषां दर्शनरहितात्वादेव भवति इति सुनिश्चितं जानीयात् ।

एस्य वस्तुन इहान्यतरेण साद्रे संवध एव सक्त्येऽपि यतो निरिद्धः ।

सकर्तृकर्मघटनास्ति न वस्तुभेदे पर्यंतकर्तृमुनयश्च जनाश्च तस्य ॥ १९१ ॥

ये तु स्वभावनियमं कल्पयति जेममहानमग्नमहमो वन ते पराक्ताः ।

कुर्वेति कर्म सत एव हि भावकर्म कर्ता स्वयं भवति चेतन एव नान्यः ॥ १९२ ॥

केहि चिदु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु जीवो ।

जह्मा तह्मा कुञ्चदि सो वा अण्णो व णेयंतो ॥ ३५७ ॥

केहिचिदु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु जीवो ।

जह्मा तह्मा वेददि सोवा अण्णो व णेयंतो ॥ ३५८ ॥

जो वेव कुणदि सोचेव वेदको जस्स एस सिद्धंतो ।

सो जीवो णादव्वो मिच्छादिट्ठी अणारिहिदो ॥ ३५९ ॥

अण्णो करेदि अण्णो परिभुंजदि जस्स एस सिद्धंतो ।

सो जीवो णादव्वो मिच्छादिट्ठी अणारिहदो ॥ ३६० ॥

कैधित्पर्यापैर्विनश्यति नैव कैधित्तु जीवः ।

यस्मात्तस्मात्करोति स वा अन्यो वा नैकांतः ॥ ३५७ ॥

कैधित्पर्यापैः—विनश्यति नैव कैधित्तु जीवः ।

यस्मात्तस्माद्देदयति स वा अन्योवा नैकांतः ॥ ३५८ ॥

य एव करोति स एव वेदको यस्वैव सिद्धांतः ।

स जीवो ज्ञातव्यो मिध्यादृष्टिरनार्हतः ॥ ३५९ ॥

अन्यः करोत्यन्यः परिभुंक्ते यस्य एव सिद्धांतः ।

स जीवो ज्ञातव्यो मिध्यादृष्टिरनार्हतः ॥ ३६० ॥

तारपर्यवृत्तिः—केहिचिदु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु जीवो कैधित्पर्यापैः पर्या-

पार्थिकनयविभागैर्देवमनुष्यादिरूपैर्विनश्यति जीवः । न नश्यति कैधित्दृष्ट्यार्थिकनयविभागैः जह्मा यस्मादेवं

नित्यानित्यस्वभावं जीवरूपं तह्मा तस्मात्कारणात् कुञ्चदि सो वा द्रव्यार्थिकनयेन स एव कर्म करोति ।

स एव कः ? इति चेत् । यो भुंक्ते । अण्णो वा पर्यापार्थिकनयेन पुनरन्यो वा । णियंतो नचैका-

न्तोऽस्ति । एवं कर्तृत्वमुत्पन्नेन प्रथमगत्या गता । केहिचिदु पञ्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु

जीवो कैधित् पर्यापैः पर्यापार्थिकनयविभागैः देवमनुष्यादिरूपैर्विनश्यति जीवः न नश्यति कैधित्दृष्ट्यार्थि-

कनयविभागैः । जह्मा यस्मादेवं नित्यानित्यस्वभावं जीवरूपं तह्मा तस्मात्कारणात् वेददि सोवा नित्र-

शुद्धात्मभावनीत्यमुत्पन्नतरसात्वादमन्त्रप्रमाणः स एव कर्मकृत्य वेदयन्नुभवति । स एव कः ? इति चेत्

येन पूर्वकृत कर्म । अण्णो वा पर्यापार्थिकनयेन पुनरन्यो वा भेषंतो नचैकानोऽस्ति । एव यो नृत्वमुत्पन्नेन

द्वितीयगत्या गता । किं च येन मनुष्यभवे शुभाशुभे कर्म कृतं स एव जीवो द्रव्यार्थिकनयेन सांके नरके

वा भुंक्ते । पर्यापार्थिकनयेन पुनस्तद्भवतिशया वात्तकाले कृतं योऽनादिपर्यापारं भुंक्ते । भवान्तोऽथवा तु

पर्यायेण कृतं देवादिपर्यायेण मुंके इति भावार्थः । एवं गाथाद्वयेनानेकांतव्यवस्थापनारूपेण स्वपञ्च-
ः कृता ।

अथैकतिन म एव करोति स एव मुंके । अथवान्यः करोत्यन्यो मुंके इति यो वदति स मिथ्या-
स्तुपदिशति—

जो चैव कुणदि सोचैव वेदको जस्स एस सिद्धंतो य एव जीवः शुभाशुभं कर्म करोति स
वकतिन मुंके न पुनरन्यः, यस्यैव सिद्धांतः—आगमः । सो जीवो णादब्बो मिच्छादिट्ठी
रिहदो स जीवो मिथ्यादृष्टिरनाईतो ज्ञातव्यः । कथं मिथ्यादृष्टिः ? इति चेत् यदैकांतेन नित्यकु-
ऽपरिणामी टंकोत्कीर्णः सांख्यमतवत् तदा येन मनुष्यभवेन नरकगतियोग्यं पापकर्मकृतं स्वर्ग-
योग्यं पुण्यकर्म कृतं तस्य जीवस्य नरके स्वर्गे वा गमनं न प्राप्नोति । तथा शुद्धामनुष्ठानेन मोक्षश्च
? नित्यैकांतत्वादिति । अण्णो करेदि अण्णो परिभुंमदि जस्स एस सिद्धंतो अन्यः करोति
मुंके चान्यः, यदेकांतेन मृते सो जीवो णादब्बो मिच्छादिट्ठी अणाग्निहो तदा येन मनु-
पुण्यकर्म कृतं पापकर्मकृतं मोक्षार्थं शुद्धात्मभावनाशुष्ठाने वा तस्य पुण्यकर्मणां देवलोकेभ्यः
मोक्षा प्राप्नोति न च स जीवः । नरकेऽपि तथैव । केवलज्ञानादिभ्यक्तिरूपं मोक्षं चान्यः कोऽपि
ततश्च पुण्यपापमोक्षानुष्ठानं वृथेति बौद्धमतदूषणं, इति गाथाद्वयेन नित्यैकांतभ्रगिनेकांतमतं
कृतं । एवं द्वितीयस्थले सूत्रचतुष्टयं गतं । अथ यद्यपि शुद्धनयेन शुद्धबुद्धैकस्वभावान् कर्मणां कर्ता जीव-
यशुद्धनयेन रागादिभावकर्मणां स एव कर्ता न च पुत्रश्च इत्यादिप्रति—अत्र गाथापंचकनेन प्रत्येकं
दर्शनेन सांख्यमतानुसारिशिष्यं प्रति पूर्वपञ्चः, उत्तरार्धेन परिहार इति ज्ञातव्यं—

आत्मरूपातिः—यतो हि प्रतिसमयं संभवदशुक्लपुगुणपरिणामद्वारेण क्षणिकरूपादचलितधैतम्यान्व-
द्वारेण नियन्त्राच जीवः कैश्चित्पर्यायेर्विनश्यति, कैश्चित्तु न विनश्यतीति द्विस्वभावो जीवस्वभावः । ततो
करोति स एवान्यो वा वेदयते । य एव वेदयते स एवान्यो वा करोतीति नारत्येकांतः । एवंमनेका-
दरतश्चन वर्तमानस्यैव परमार्थसारेण वस्तुत्वमिति वस्तुत्वोऽपि वस्तुत्वमप्यास्य शुद्धनयनोभादशुद्धै-
रिष्या य एव करोति स एव न वेदयते । अन्यः करोति अन्यो वेदयते इति पश्यति स मिथ्यादृष्टिरेव
ः । क्षणिकत्वेऽपि वृषंशानां वृत्तिमनश्चिन्तनव्यवहारस्य टंकोत्कीर्णस्यैवातःप्रतिभासमानत्वान् ।

मन्वाने परिशुद्धीःस्मभिरनिश्यासि प्रपद्यांशकैः काशोपाधिवजादनुदिमि र्हां तत्रापि मया परैः ।
धैर्यं क्षमिकं प्रहस्य प्रैपुदैः शुद्धंरुंरितैरामा द्युग्मित एव हारनदहो निरुग्गुक्तैःक्षिभिः ॥
कतुर्वैदयतुश्च पुक्तिवगतो भेदोऽम्बभेदोपि वा कर्ता वेदयिता च सा भवतु वा वक्ष्येव सतिरग्यां ।
मोक्षा एव इवमर्माः ६ नियुगेर्भुं न शक्या कःचेत्विदिनामिमादिःकयमभिर्नोपेता चकार येन नः ॥

मिच्छता जदि पयडी मिच्छादिट्ठी करेदि अण्णाणं ।

तद्या अवेदणा दे पयडी णणु कारगो पत्ता ॥ ३६१ ॥

सम्मत्ता जदि पयडी सम्मादिट्ठी करेदि अण्णाणं ।

तद्या अवेदणा दे पयडी णणु कारगो पत्तो ॥ ३६२ ॥

अहवा एमो जीवो योग्गलदब्बस्म कुणदि मिच्छत्तं ।

तद्या योग्गलदब्बं मिच्छादिट्ठी ण पुण जीवो ॥ ३६३ ॥

अह जीवो पयडी विय पोग्गलदब्बं कुणंति मिच्छंत्तं ।
 तस्सा दोहिकदत्तं दोण्णिवि भुंजंति तस्स फलं ॥ ३६४ ॥
 अह ण पयडी ण जीवो पोग्गलदब्बं करेदि मिच्छत्तं ।
 तस्सा पोग्गलदब्बं मिच्छत्तं तंतु णहु मिच्छा ॥ ३६५ ॥

मिध्यात्वं यदि प्रकृतिर्मिध्यादृष्टिं करोत्यात्मानं ।
 तस्मादचेतना ते प्रकृतिर्ननु कारकः प्राप्तः ॥ ३६१ ॥
 सम्पक्त्वं यदि प्रकृतिः सम्पग्दृष्टिं करोत्यात्मानं ।
 तस्मादचेतना ते प्रकृतिर्ननु कारकः प्राप्तः ॥ ३६२ ॥
 अयवेषः जीवः पुद्गलद्रव्यस्य करोति मिध्यात्वं ।
 तस्मात्पुद्गलद्रव्यं मिध्यादृष्टिर्न पुनर्जीवः ॥ ३६३ ॥
 अय जीवः प्रकृतिरपि पुद्गलद्रव्यं कुरुते मिध्यात्वं ।
 तस्माद्वाभ्यां कृतं द्वावपि भुंजाते तस्य फलं ॥ ३६४ ॥
 अय न प्रकृतिर्न च जीवः पुद्गलद्रव्यं करोति मिध्यात्वं ।
 तस्मात्पुद्गलद्रव्यं मिध्यात्वं तद्यु न खलु मिध्या ॥ ३६५ ॥ पंचकले ।

तात्पर्यवृत्तिः—मिच्छता यदि पयडी मिच्छादिद्वीं करेदि अप्पाणं द्रव्यमिध्यात्वप्रकृतिः
 कर्ता यथात्मानं स्वयमपरिणामिनं ह्यन्मिध्यादृष्टिं करोति तस्मा अचेदणादे पयडी णणु करणो पचो
 तस्मात्कारणादचेतना तु या द्रव्यमिध्यात्वप्रकृतिः सा तव मते नन्वहो भावमिध्यात्वस्य कर्त्री प्राप्ता जीवधेका-
 तेनाकर्ता प्राप्तः । ततश्च कर्मबंधामावः, कर्मबंधाभावे संसाराभावः । स च प्रत्यक्षविरोधः । सम्पत्ता यदि
 पयडी तस्मादिद्वीं करेदि अप्पाणं सम्पक्त्वप्रकृतिः कर्त्री यथात्मानं स्वयमपरिणामिनं सम्पग्दृष्टिं करोति
 तस्मा अचेदणादे पयडी णणु कारणो पचो तस्मात्कारणात् अचेतना प्रकृतिः द्वे तव मते नन्वहो कर्त्री
 प्राप्ता जीवधेकातेन सम्पक्त्वपरिणामस्याकर्तेति ततश्च वेदकसम्पक्त्वाभावा वेदकसम्पक्त्वाभावे ध्यायिक-
 सम्पक्त्वाभावः ॥ च प्रत्यक्षविरोध आगमविरोधश्च । अप्राह शिष्यः—प्रकृतिस्तावत्कर्मविशेषः स च सम्प-
 क्वमिध्यात्वतदुभयरूपस्य त्रिविधदर्शनमोहस्य सम्पक्त्वाक्य प्रथमविकल्पः स च कर्मविशेषः कथं सम्प-
 क्व भवति ! सम्पक्त्वं तु निर्विकारसदानंदैकलक्षणपरमात्मतत्त्वादिब्रह्मानरूपो मोक्षार्थो न हेतुर्भयजीवपरि-
 णाम इति । परिहारमाह—सम्पक्त्वप्रकृतिस्तु कर्मविशेषोभवति तथापि यथा निर्विकारत विप्रे मरणं न
 करोति तथा शुद्धात्माभिमुखपरिणामेन संस्था नीयविशुद्धिविशेषमात्रेण विनाशितमिध्यात्वसक्तिः
 सन् क्षायोपशामिकादिउभिरपंचकजानितप्रथमार्णामिकमप्यक्त्वात्ततोत्यस्यैवैकमप्यक्त्वस्वभावं तत्पार्थक्यब्रह्मान-
 रूपं जीवपरिणामं न इति तेन कारणेनोपचारेण सम्पक्त्वहेतुत्वात्कर्मविशेषोऽपि सम्पक्त्व भण्यते स च
 तार्थकारनामकर्मवत् परपरया मुक्तिकारणं भवतीति नास्ति दोषः । अहंसा एवो जीवो पुग्गलदब्बस्स
 कुणादि मिच्छत्तं अथवा पूर्वदूषणभयोद्रेण प्रत्यर्थाभूतो जीवः, द्रव्यकर्मरूपस्य पुद्गलद्रव्यस्य शुद्धामग-
 त्वादिषु विपरीताभिधियेयजनकं भावमिध्यात्वं करोति, न पुनः स्वयं भावमिध्यात्वरूपेण परिणमति इति
 मतं तस्मा पुग्गलदब्बं मिच्छादिद्वीं ण पुण जीवो तदर्थे सनेन पुद्गलद्रव्य मिध्यादृष्टिर्न पुनर्जीवः ।
 कर्मबंधः तस्यैव, सत्साराऽपि तस्यैव, न च जीवस्य, स च प्रत्यक्ष विरोध इति । अह जीवो पयडी विय पुग्गल-
 दब्बं कुणंति मिच्छत्तं अथ पूर्वदूषणभयोद्रेण प्रकृतिरपि पुद्गलद्रव्य कर्मकारण भावमिध्यात्व कुरत-
 इति मतं तस्मा दोहि कदत्तं तस्मात्कारणात्प्रवृत्तद्रव्यपुग्गलदानकारणभूताभ्यां इतं तन्मिध्यात्वं ।

दुष्णिगिचि भुंजति तस्स फलं तर्हि द्वौ जीवपुद्गलौ तस्य फलं भुञ्जाते ततश्चाचेतनायाः प्रकृतेरपि भोक्तृत्वं प्राप्तं स च प्रत्यक्षविरोध इति । अह ण पपटी ण जीवो पुग्गळदब्बं करेदि मिच्छत्तं मथ मत न प्रकृतिः करोति नच जीव एकांतेन । किं ! पुद्गलद्वय कर्मतापत्रं । कर्मभूतं । न करोति ! मिथ्यात्वं भावमिथ्यात्वरूपं तस्मात् पुग्गळदब्बं मिच्छत्तं वंतु णहु मिच्छा तर्हि यदुक्तं पूर्वसूत्रे अहवा एसो पुग्गळ दब्बस्स कुणादि मिच्छत्तं तत्रचनं तु पुनः दु एहं किं मिथ्या न भवति ! अपि ॥ भवत्येव । किं च-यद्यपि शुद्धनिश्चयेन शुद्धजीवस्तथापि पर्यायार्थकनयेन कथंचित्परिणामिन्ने सत्यनादिकर्मोदयवशाद्वागा गुपाधिपरिणामं गृह्णाति स्फुटिकवत् । यदि पुनरेकातिनापरिणामी भवति तदोपाधिपरिणामो न घटते । जयापुण्योपाधिपरिणामनशक्ती सत्यां स्फुटिके जयापुण्यमुपाधि जनयति नच काष्ठादौ, कस्मादिति चेत् तदुपाधिपरिणामनशक्यभावात् इति । एवं यदि द्रव्यमिथ्यात्वप्रकृतिः कर्त्री एकातिन पदि भावमिथ्यात्वं करोति तदा जीवो भावमिथ्यात्वस्य कर्ता न भवति । भावमिथ्यात्वाभावे कर्मवधाभावः ततश्च सत्साराभावः सच प्रत्यक्षविरोधः । इत्यादि व्याख्यानरूपेण तृतीयस्थले गाथापंचकं गतं ।

अथ ज्ञानाज्ञानमुखदुःखादिकर्मैकांतेन कर्मैव करोति नचामेति साक्ष्यमतानुमारिणो वदन्ति तात्प्रति पुनरपि नयविभागेनात्मनः कथंचित्कर्तृत्वं व्यवस्थापयति—

तत्र त्रयोदशगाथासु मध्ये कर्मैकांतेन कर्तृ भवति इति कथनमुच्यन्तेन कर्मैहिं दु अण्णाणी इरगादि सूत्रचतुष्टयं । ततः परं साक्ष्यमतेष्वेवं भणितमास्ते—इति संवाददर्शनार्थं ब्रह्मचर्पस्यापनमुच्यन्तेन पुत्रसिच्छयादिच्छासी इत्यादि गाथाद्वयं । अहिंसास्वापनमुच्यन्तेन जसा घादेदि परं इत्यादि गाथाद्वयं । प्रकृतेरेव कर्तृत्वं नचामन इत्येकांतनिराकरणार्थं—अस्यैव गाथाचतुष्टयस्यैव दूषणोपसंहाररूपेण एवं संसृजदसें इत्यादि गाथैका इति सूत्रपंचकसमुदायेन द्वितीयमतरस्सल । तदन्तरं—आत्मा कर्म न करोति कर्मजनितमावांश किंवाप्यान करोतीत्येकगाथायां पूर्वश्लो गाथाप्रवेण परिहार इति समुदायेन अहवा मग्गसि मज्झं इत्यादि सूत्रचतुष्टयं । एवं चतुरांतराधिकारे स्वरूपेण समुदायभातनिका ।

आत्मरूपातिः—जीव एव मिथ्यात्वादिभावकर्मणः कर्ता तस्याचेतनप्रकृतिकार्ये चेतनानुसंगान् । स्वस्यैव जीवो मिथ्यात्वादिभावकर्मणः कर्ता जीवेन पुद्गलद्रव्यस्य मिथ्यात्वादिभावकर्मणि किय-माने पुद्गलद्रव्यस्य चेतनानुसंगान् । नच जीवश्च प्रकृतिश्च मिथ्यात्वादिभावकर्मणो द्वौ कर्तारौ जीवपरचेत-नायाः प्रकृतेरपि लक्ष्यभोगानुसंगान् । नच जीवश्च प्रकृतिश्च मिथ्यात्वभावकर्मणो द्वौ कर्तारौ स्वभाव एव पुद्गलद्रव्यस्य मिथ्यात्वादि—भावानुसंगान् । ततो जीवः कर्ता स्वस्य कर्म कार्यमिति सिद्ध ।

कर्तृत्वस्यैव न कर्म नच लक्ष्यप्रकृत्योर्द्वयोरज्ञायाः प्रकृतेः स्वकार्यकृत्यमूमावावुसंगान् इति ।

नैकभ्याः प्रकृतेरचित्तवृत्तमनःप्र-वेःऽप्य कर्ता ततो जीवस्यैव च कर्म तद्विरुधे ज्ञाना नचपुद्गलः ॥१९९॥

कर्मैव प्रवेनकर्तृ कर्मैवकर्तृः किंवाप्यानः कर्तृता कर्तामेव कथंचिदिच्छादिना केधिरात्मनि. कापि ॥

तेनपुद्गलमेहमुद्रितमिथः कर्मस्य समुदाये श्लाघादर्पनिव इत्यादि जया कमुभिनः स्तुतिं ॥ १९४ ॥

कम्मैहिं दु अण्णाणी किञ्चदि णाणी तहेव कम्मैहिं ।

कम्मैहिं सुवाविञ्चदि जग्गाविञ्चदि तहेव कम्मैहिं ॥३६६॥

कम्मैहिं मुहाविञ्चदि दुक्कधाविञ्चदि तहेव कम्मैहिं ।

कम्मैहिय मिच्छन्ं णिञ्चदिय अमंजयं चय ॥३६७॥

कम्मैहिं ममादिञ्चदि उरुदमहं चाधि निरियलायाम्पि ।

कम्मैहिं चय किञ्चदि मुहामुहं जेतियं किञ्चि ॥३६८॥

जह्या कम्मं कुब्बदि कम्मं देदित्ति हरदि जं किंचि ।
 तह्या सव्वे जीवा अकारया हुंति आवण्णा ॥३६९॥
 पुरुसिच्छियाहिलासी इच्छी कम्मं च पुरिसमहिलसदि ।
 एसा आयरियपरंपरागदा एरिसी दु सुदी ॥३७०॥
 तह्या ण कोवि जीवो अवहयारी दु तुल्ल मुवदेसे ।
 जह्या कम्मं चेवहि कम्मं अहिलसदि जं भणियं ॥३७१॥
 जह्या घादेदि परं परेण घादिज्जदेदि सापयडी ।
 एदेणञ्छेण दुकिर भण्णदि परघादणामेत्ति ॥३७२॥
 तह्या ण कोवि जीवो उवघादगो अत्थि तुल्ल उवदेसे ।
 जह्या कम्मं चेवहि कम्मं घादेदि जं भणियं ॥३७३॥
 एवं संखुवदेसं जेदु परूवित्ति एरिसं समणा ।
 तैसिं पयडी कुब्बदि अप्पा य अकारया सव्वे ॥३७४॥
 अहवा मण्णसि मज्झं अप्पा अप्पाण अप्पणो कुणदि ।
 एसो मिच्छसहावो तुल्लं एवं भंणंतस्स ॥ ३७५ ॥
 अप्पा णिच्चो असंखिज्जपदेसो देसिदो दु समयम्मि ।
 णवि सो सक्कदि तत्तो हीणो अहियोव कादुं जे ॥ ३७६ ॥
 जीवस्स जीवरूवं विच्छरदो जाण लोगमित्तं हि ।
 तत्तो किं सो हीणो अहियोव कदं भणसि दव्वं ॥ ३७७ ॥
 जह जाणगोदु भावो णाणसहावेण अत्थि देदि मदं ।
 तह्या णवि अप्पा अप्पयं तु समयप्पणो कुणदि ॥ ३७८ ॥

कर्मभिस्तु अज्ञानी क्रियते ज्ञानी तथैव कर्मभिः ।
 कर्मभिःस्त्राप्यते जागर्यते तथैव कर्मभिः ॥ ३६६ ॥
 कर्मभिः शुर्वाक्रियते बुःस्त्रीक्रियते च कर्मभिः ।
 कर्मभिश्च मिथ्यास्त्वं नीयते नीयनेऽ संयमं चैव ॥ ३६७ ॥
 कर्मभिर्ज्ञाप्यते ऊर्ध्वपथथापि निर्यग्लोकं च ।
 कर्मभिश्चैव क्रियते शुभाशुभं यावत्किंचित् ॥ ३६८ ॥
 यस्मात् कर्म करोति कर्म ददानि कर्म हरतीति किंचित् ।
 तस्मात्तु सर्वजीवा अकारका भवंत्यापन्नाः ॥ ३६९ ॥
 पुरुषःस्त्र्यभिष्ठापी स्त्रीकर्म च पुरुषमभिलषति ।

दंसणणाणचरित्तं किंचिवि णत्थि दु अचेदणे विसए ।
 तह्मा किं घादयदे चेदयिदा तेसु विसएसु ॥३७९॥
 दंसणणाणचरित्तं किंचिवि णत्थि दु अचेदणे कम्मे ।
 तह्मा किं घादयदे चेदयिदा तेसु कम्मेसु ॥३८०॥
 दसणणाणचरित्तं किंचिवि णत्थि दु अचेदणे काये ।
 तह्मा किं घादयदे चेदयिदा तेसु कायेसु ॥३८१॥
 णाणस्स दंसणस्स य भणिदो घादो तहा चरित्तस्स ।
 णवि तह्मि कोऽपि पुग्गलदब्बे घादो दु णिद्धिद्वो ॥३८२॥
 जीवस्स जे गुणा केहं णत्थि ते खलु परेसु दब्बेसु ।
 तह्मा सम्मादिट्ठिस्स णत्थि रागो दु विसएसु ॥३८३॥
 रागो दोसो मोहो जीवस्सेवदु अणणण परिणामा ।
 एदेण कारणेण दु सहादिसु णत्थि रागादि ॥३८४॥

दर्शनज्ञानचरित्रं किंचिदपि नास्ति स्वचेतने विषये ।
 तस्मात्किं घातयति चेतयिता तेषु कायेषु ॥३७९॥
 दर्शनज्ञानचरित्रं किंचिदपि नास्ति स्वचेतने कर्मणि ।
 तस्मात्किं घातयति चेतयिता तेषु कर्मसु ॥३८०॥
 दर्शनज्ञानचरित्रं किंचिदपि नास्ति स्वचेतने काये ।
 तस्मात् किं घातयति चेतयिता तेषु कायेषु ॥३८१॥
 ज्ञानस्य दर्शनस्य भणितो घातस्तथा चरित्रस्य ।
 नापि तत्र पुद्गलद्रव्यस्य कोऽपि घातो निर्दिष्टः ॥३८२॥
 जीवस्य ये गुणाः केचिन्न संति खलु ते परेषु द्रव्येषु ।
 तस्मात्सम्यग्दृष्टिर्नास्ति रागस्तु विषयेषु ॥३८३॥
 रागो द्वेषो मोहो जीवस्यैव चानन्यपरिणामाः
 एतेन कारणेन ॥ शब्दादिषु न संति रागादयः ॥३८४॥

सात्पर्यदृष्टिः—दर्शनज्ञानचरित्रं किमपि नास्ति । केषु शब्दादिषुचैदियविषयेषु ज्ञानापरणादि
 द्रव्यकर्मसु औदारिकादिषुचकायेषु । कथंभूतेषु तेषु ? अचेतनेषु ? तस्मात्किं घातयते चेतयिता आत्मा तेषु
 जडस्वरूपविषयकर्मकायेषु ? न किमपि । किंच शब्दादिषुचैदियाभिन्नाधर्मयो ज्ञानापरणादिद्रव्यकर्मव्यक्ता-
 रणभूतः कायममत्वरूपश्च योऽस्ती मिथ्यात्वरागादिपरिणामो मनसि निष्ठनि तस्य घातः कर्तव्यः ते च
 शब्दादयो रागादीनां महिरंगकारणभूतास्याग्याः—इति भाषार्थः । तस्यैव धूर्तकगापात्रयस्य विरोधविश-
 रणं करोति—तद्यथा ज्ञानस्य दंसणस्स य भणिदो घादो तहा चरित्तस्स शब्दादिषुचैदियाभिन्नाध-
 रूपेण कायममत्वरूपेण वा ज्ञानापरणादिकर्मबंधनियमितमनंतानुबंधादिरागद्वेषरूपं कर्मनसि नि-
 निष्ठनि तस्य मिथ्याज्ञानस्य निर्विकलरात्मविषयहरणेन सर्वज्ञैर्ज्ञानो भणितः न केचन नि-

जंते सहावेण तत्माकारणान्प्रतिकृतिरर्थाद्रव्याणि कर्तृणि घटादिरूपेण जायमानानि स्वकीयोपादान-
कारणेन मृत्तिकादिरूपेण जायंते नच कुम्भकारादिबहिरंगानिमित्तरूपेण । कस्मात् ? इति चेत् उपादानका-
रण सदृशं कार्यं भवतीति यस्मात् । तेन किं सिद्धं ? यद्यपि पचेंद्रियविययरूपेण शब्दादीनां बहिरंगनिमि-
त्तभूतेनाज्ञानिजीवस्य रागादयो जायते तथापि जीवस्वरूपा एव चेतना न पुनः शब्दादिरूपा अचेतना
भवेतीति भावार्थः । एवं कोऽपि प्रापथिकशिष्यचित्तस्थानुरागादीन् जानाति बहिरंगशब्दादिविययाणां रागा-
दिनिमित्तानां घातं कर्तोमीति निर्विकल्पसमाधिच्छृणभेदज्ञानाभावाधितयति तस्य स्वोपनार्थं पूर्वं माथा-
पदेन सह सूत्रसतकं गत ।

अथ व्यवहारेण कर्तृकर्मणोर्भेदः, निक्षयेन पुनर्यदेव कर्तुं तदेव कर्मोत्पत्तिरिति—

भारमरुपातिः— न च जीवस्य परद्रव्यं रागादीन्युत्पादयतीति शक्य—अन्यद्रव्येणान्यद्रव्यगुणो-
त्पादककरणस्यायोगात् । सर्वद्रव्याणां स्वभावेनैवेत्यादात् । तथा हि मृत्तिका कुम्भभावेनोत्पद्यमाना किं कुम्भ-
कार स्वभावेनोत्पद्यते किं मृत्तिकास्वभावेन ? यदि कुम्भकारस्वभावेनोत्पद्यते तदा कुम्भकाराहंकारनिर्भरपुरुषाधि-
ष्ठितव्यापृतकर्तृपुरुरादीकारः कुम्भः स्यात्, नच तथास्ति द्रव्यांतरस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादस्यादर्शनात् ।
यदेवं तर्हि मृत्तिका कुम्भकारस्वभावेन नोत्पद्यते किंतु मृत्तिकास्वभावेनैव, स्वस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादस्य
दर्शनात् । एवं च सति स्वस्वभावानतिक्रम्य च कुम्भकारः कुम्भोत्पादक एव मृत्तिकैव कुम्भकारस्वभावमसृ-
शती स्वस्वभावेनोत्पद्यते । एवं सर्वोप्यपि द्रव्याणि स्वपरिणामपर्यायेणोत्पद्यमानानि किं निमित्तभूतद्रव्या-
ंतरस्वभावेनोत्पद्यते किं स्वस्वभावेन ? यदि निमित्तभूतद्रव्यांतरस्वभावेनोत्पद्यते तदा निमित्तभूतपरद्रव्या-
कारक्षारपरिणामः स्यात् नच तथास्ति द्रव्यांतरस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादस्यादर्शनात् । यदेवं तर्हि न
सर्वद्रव्याणि निमित्तभूतपरस्वभावेनोत्पद्यंते किंतु स्वस्वभावेनैव, स्वस्वभावेन द्रव्यपरिणामोत्पादस्य दर्शनात्
एवं च सति सर्वद्रव्याणां निमित्तभूतद्रव्यांतराणि स्वपरिणामस्यात्पादकाम्येव सर्वद्रव्याण्येव निमित्तभूत-
द्रव्यांतरस्वभावमसृशंति स्वस्वभावेन स्वपरिणामभावेनोत्पद्यंते अतो न परद्रव्यं जीवस्य रागादीनामुत्पा-
दकमुत्पत्त्यामो यस्मि कुप्यामः ।

पदिह भवति रागद्वेषदोषप्रसूतिः कतरदपि परेषां दूषणं नास्ति तत्र ।

स्वयमयमराराधी तत्र सर्वस्योषो भवतु विदितमस्तं यात्वबोधोऽस्मि बोधः ॥१९९॥

रागजन्मनि निमित्ततां परद्रव्यमेव कल्पयति ये तु ते ।

उत्तरति न हि मोहवाहिनी द्वादशोपधिप्रसंगवुदयः ॥१००॥

जह सिपिओ दु कम्मं कुब्बदि णय सोदु तम्मओ होदि ।

तह जीवोवि य कम्मं कुब्बदि णय तम्मओ होदि ॥३८६॥

जह सिपिओ दु करणेहिं कुब्बदि णय सोदु तम्मओ होदि ।

तह जीवो करणेहिं कुब्बदि णय तम्मओ होदि ॥३८७॥

जह सिपिउ करणाणि गिह्दि णय सो दु तम्मओ होदि ।

तह जीवो करणाणिय गिह्दि णय तम्मओ होदि ॥३८८॥

जह सिपिउ कम्मफलं भुंजदि णय सोदु तम्मओ होदि ।

तह जीवो कम्मफलं भुंजदि णय सोवि तम्मओ होदि ॥३८९॥

एवं व्यवहारस्त दु वचत्वं दंसणं समासेण ।

र्षसमयसारस्य योऽसौ साधको निर्विकल्पसमाधिरूपः कारणसमयसारसत्त्वाभावे मलयशुद्धनिक्षयने
 शुद्धोपादानरूपेण सिध्दात्वरुगादिरूपे भावकर्म करोति तेन भावकर्मणा सह भवति चानन्यः इति मा
 मंक्तुंयगाथा गता । जह चेदं कुर्वतो दु सिपिओ णिष दु.खिदो हादि यथा ॥ एव शिर
 इटादिफेनरमेध करोतीति मनासि चेष्टा कुर्वाणः सन् चिच्छेदेन नित्य दुःखितो भवति । न केव
 रितः । तच्छोसय अणण्णो तस्मात्साधकत्वादानुभवरूपेणानन्यश्च स स्यात् तह चेदंतो दुही जीवं
 पयाहानेजोऽपि विदुद्विज्ञानदर्शनादिबन्धितरूपस्य कार्यसमयसारस्य साधको योऽसौ निश्चयव
 शान्यककारणसमयसारः, तस्यादाये सुरदुःखभोक्त्वकाले हर्षविषादरूपा चेष्टा कुर्वाणः सम्मना
 रितो भवति इति । तथा हर्षविरादचेष्टया सह अशुद्धनिक्षयनाशुद्धोपादानरूपेणानन्यश्च भवति इति ।
 पूर्वोक्तप्रकारेणानि शोचो निर्विकल्पसत्त्वेनज्ञानात् प्युतो भूत्वा सुवर्णकारादिदृष्टान्तं व्यवहारनये
 व्यकर्म करोति भुंक्ते च । तथेवाशुद्धनिक्षयेन भावकर्म चेति व्याख्यानसुरभ्यत्वेन पट्टस्थले गथासक्त गत
 अध ज्ञानं हेयं वस्तु जानाति तथापि घबलकुःख्येत्वेतन्मृत्तिकावनिक्षयनेन तन्मय न भवति इति
 । क्षयमुत्पत्त्येन गाथापचकं । यथैव च चेतमृत्तिका कुड्यं श्वत करोतीति व्याहियते तथैव च ज्ञान शो
 लु जानान्येवं व्यवहारोऽस्तीति व्यवहारमुत्पत्त्येन गाथापचक । एव समुदायेन दशकं । तद्यथा—

आत्मरूपासिः— यथा खलु शिल्पी सुवर्णकारादिः कुंडलादिपरद्रव्यपरिणामात्मकं कर्म करोति
 साकुटपादिभिः परद्रव्यपरिणामात्मकैः करणैः करोति । हस्तकुटकादीनि परद्रव्यपरिणामात्मकानि फ
 णि गृह्णाति । ममादिपरद्रव्यपरिणामात्मकं कुंडलादिककर्मरुठ भुंक्ते नरत्रेनेकद्रव्यत्वेन ततोऽन्यत्वे सति
 मयो भवति ततो निमित्तनैमित्तिकभावमात्रेणैव तत्र कर्तृकर्मभोक्तृभोग्यत्वव्यवहारः । तथात्मापि पुण्य
 पादि पुद्गलपरिणामात्मकं कर्म करोति । कापवात्मानोभिः पुद्गलद्रव्यपरिणामात्मकैः करणैः करोति काप
 र्त्ननासि पुद्गलपरिणामात्मकानि करणानि गृह्णाति मुखदुःखादिपुद्गलद्रव्यपरिणामात्मकं पुण्यपापादिकर्म
 छं भुंक्ते च नत्वनेकद्रव्यत्वेन ततोऽन्यत्वे सति तन्मयो भवति ततोनिमित्तनैमित्तिकभावमात्रेणैव तः
 कर्तृकर्मभोक्तृभोग्यत्वव्यवहारः । यथा च स एव शिल्पी चिकीर्षुः चैष्टानुरूपमात्मपरिणामात्मकं कर्म करोति
 खलुक्षणप्रामपरिणामात्मकं चैष्टानुत्पत्तिकर्मरुठ भुंक्ते च एकद्रव्यत्वेन ततोऽन्यत्वे सति तन्मयश्च भवति
 तः परिणमपरिणामिभावेन तत्रैव कर्तृकर्मभोक्तृभोग्यत्वनिक्षयः । तथात्मापि चिकीर्षुश्चैष्टारूपमात्मपरिण
 णात्मकं करोति । दुःखदृश्यणमात्मपरिणामात्मकं चैष्टारूपकर्मरुठ भुंक्ते च एकद्रव्यत्वेन ततोऽन्यत्वे सति
 तन्मयश्च भवति ततः परिणामपरिणामिभावेन तत्रैव कर्तृकर्मभोक्तृभोग्यत्वनिक्षयः ।

ननु परिणामि एव किञ्च कर्मत्रिनिक्षयतः न भवति नापरस्य परिणामिन एव न भवेत् ।
 न भवति कर्तृशून्यमिह कर्म शैरुतया स्थितिरिह वस्तुनो भवतु कर्तृभादेव ततः (!) ॥१०१॥
 बहिर्दृष्टति यद्यपि दृष्टदमत्तशक्तिं स्वयं तथाप्यपरवस्तुनो विद्यति नान्यपरस्वतरे ।
 स्वभावनियतं यतः सकलमेव वस्तिव्यते स्वभावघटनाकुलः किमिह मोहितः क्रियते ॥१०२॥
 यस्तु चैकमिह नान्यवस्तुनो येन तेन खलु वस्तु वस्तु तत् ।
 निक्षयोपमपरोऽपरस्य कः किं करोति हि बहिर्दृष्टमापि ॥१०३॥
 यस्तु वस्तु कुर्वतेऽन्यवस्तुनः किंचनापि परिणामिनः स्वयं ।
 व्यावहारिकदृष्टौव तन्मयं नान्यदस्ति किमपीह निश्चयान् ॥१०४॥

जह सेटिया दु ण परस्स सेटिया सेटिया य सा होदि ।
 तह जाणगो दु ण परस्स जाणगो जाणगो सोदु ॥३९३॥
 जह सेटिया दु ण परस्स सेटिया सेटिया य सा होदि ।
 तह पस्सगो दु ण परस्स पस्सगो पस्सगो सोदु ॥३९४॥

तथा परद्रव्यं विमहाति ज्ञातापि स्वकेन भावेन ॥४००॥

यथा परद्रव्यं सटपति सटिहात्मनः स्वभावेन ।

तथा परद्रव्यं अदृष्टे ज्ञातापि स्वकेन भावेन ॥४०१॥

एवं व्यवहारस्य तु विनिश्चयो ज्ञानदर्शनपरित्रे ।

भणितोऽन्येनपि पर्यायेषु एवमेव ज्ञातव्यः ॥४०२॥

मात्पर्यदृष्टिः—यथा हाके श्वेतिका श्वेतमूलिका खटिका परद्रव्यस्य कुक्कुटादेर्निश्चयेन श्वेतमूलिका न भवति तन्मयो न भवति बाहिर्भागे तिष्ठतीत्यर्थः । तर्हि किं भवति ? श्वेतिका श्वेतिदेव स्वस्वरूपे तिष्ठतीत्यर्थः । तथा श्वेतमूलिकादृष्टानेन ज्ञानामा घटपटादिज्ञेयपदार्थस्य निश्चयेन ज्ञायको न भवति तन्मयो न भवतीत्यर्थः । तर्हि किं भवति ? ज्ञायको ज्ञायक एव स्वरूपे तिष्ठतीत्यर्थः । एव इत्यादौ तत्वादिबन्-ज्ञान स्वस्वरूपेण न परिणमति—इति कथनमुत्पत्त्येन गाथा गता । तथा तेनैव च श्वेतमूलिकादृष्टानेन दर्शक-भाम्ना इत्यस्य घटादिपदार्थस्य निश्चयेन दर्शको न भवति, तन्मयो न भवतीत्यर्थः । तर्हि किं भवति ? दर्शको दर्शक एव स्वस्वरूपेण तिष्ठतीत्यर्थः । एव सत्तावन्तजनदर्शन इत्यप्यपदार्थस्वरूपेण न परिणमति कथनमुत्पत्त्येन गाथा गता । तथा तेनैव श्वेतमूलिकादृष्टानेन मयत्त भाम्ना स्वस्वरूपेण परिणमति परद्रव्यस्य निश्चयेन त्पाजको न भवति, तन्मयो न भवतीत्यर्थः । तर्हि किं भवति ? मयत्तः सयत्त एव निर्दिकार-निजमनोहरानेदलक्षणस्वरूपे तिष्ठतीत्यर्थः । एवं वीजसागचारित्रमुत्पत्त्येन गाथा गता । तथैव च तेनैव श्वेतमूलिकादृष्टानेन तत्पार्थश्रद्धानस्वरूपे सम्पददर्शन अद्वेषस्य बहिर्भूतजीवादिपदार्थस्य निश्चयनेन श्रद्धानकारकं न भवति, तन्मय न भवतीत्यर्थः । तर्हि किं भवति ? सम्पददर्शन तत्पददर्शनमेव स्वस्वरूपे तिष्ठतीत्यर्थः । एव तत्पार्थश्रद्धानलक्षणसम्पददर्शनमुत्पत्त्येन गाथा गता ।

एवं तु निरुद्धव्यवहारात्त भासिदं जाणदंमणपरित्रे एव पूर्वोक्तगाथाचतुष्टयेन भासित इवा-
कथान कृत । कस्य सर्वभावेन ? निश्चयनपत्त्यः । कः ? विषये ज्ञानदर्शनपरित्रे । गुणु व्यवहारणपराम्य बन्तुर्ह
इदानीं हं शिष्य ! शृणु समाकर्णय किं ? कस्य कथाकथान । कस्य सम्भवेन ? व्यवहारनपत्त्यः । कस्य
सवधिप्रवहारः ? के तस्य पूर्वोक्तज्ञानदर्शनपरित्रपत्त्यः केन ? समारांण संक्षेपेण । इति निश्चयनव
व्यवधानमुत्पत्त्येन सूत्रप्रथक गते ।

अथ व्यवहारः कथयन्—यथा येन प्रसारेण लोके परद्रव्य कुक्कुटादिक व्यवहारनयेन श्वेतमेव श्वेत
करोति न च कुक्कुटादिपरद्रव्येण सह तन्मयो भवति । का ? कस्य श्वेतिका श्वेतमूलिका खटिका । केन
कृत्वा श्वेतं करोति ? स्वस्वरूपेण भावेन । तथा तेन श्वेतमूलिकादृष्टानेन परद्रव्य घटादिकं इव चतु
व्यवहारिण जानाति न च परद्रव्येण सह तन्मयो भवति । कोऽसौ ? कर्ता ज्ञानात्मा । केन ज्ञानात्मा ? स्वस्व
ज्ञानभावेनेति, प्रथमगाथा गता । तथैव च तेनैव श्वेतमूलिकादृष्टानेन घटादिकं इव परद्रव्य व्यवहारेण
पश्यति । च परद्रव्येण सह तन्मयो भवति । कोऽसौ ? ज्ञानात्मा । केन पश्यति ? स्वस्वपरिणामभावेनेति
द्वितीयगाथा गता । तथैव च तेनैव श्वेतमूलिकादृष्टानेन परिणामिक परद्रव्य व्यवहारेण विनिश्चय
न च परद्रव्येण सह तन्मयो भवति स कः ? कर्ता ज्ञानात्मा । केन ज्ञानात्मा पश्यति ? स्वस्वपरिणामिक
समाधिपरिणामेनेति तृतीयगाथा गता । तथैव च तेनैव श्वेतमूलिकादृष्टानेन जीवादिषु परद्रव्य व्यव-
हारेण चतुर्थः न च परद्रव्येण सह तन्मयो भवति । स कः ? कर्ता सम्पददर्शकः । केन ज्ञानात्मा ? स्वस्व
श्रद्धानपरिणामेनेति चतुर्थगाथा गता । एवो व्यवहारस्य दुर्बिनिर्दिष्टयो जाणदंमणपरित्रे सविज्ञो
भणितः कथितः कोऽसौ ? कर्मणःपत्त्यः, एव प्रपदार्थ-सूत्र, पूर्वोक्तगाथाचतुष्टयेन निर्दिष्टे विरिक्त
व्यवहारानुसारी निश्चय इत्यर्थः । कस्य सर्वभा ? व्यवहारनपत्त्यः । कः ? विषये ज्ञानदर्शनपरित्रे ।

१ अथ च सुलोक ज्ञानात्माः २ कः । ३ अत्रापि च ज्ञानं येनैव कथं । ४ चतुर्थे वदति च सुलोक ।

मीमांस्यते । यदि सेटिका कुड्यादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञान भवदात्मैव भवतीति तत्त्वसंबन्धे जीवति सेटिका कुड्यादेर्भवती कुड्यादिरेव भवेत् एव सति सेटिकाया स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिषिद्धत्वाद्द्रव्योच्छेदः । ततो न भवति सेटिका कुड्यादेः । यदि न भवति सेटिका कुड्यादेस्तार्हि कस्य सेटिका भवति ? सेटिकाया एव सेटिका भवति । ननु कतरास्या सेटिका सेटिकाया यस्याः सेटिका भवति ? न स्वल्पस्या सेटिका सेटिकाया किन्तु स्वस्वाम्यशास्त्रवादी । किमत्र साध्यं स्वस्वाम्यशास्त्रवादीभ्यः ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि सेटिका सेटिका, सेटिकैवेति निश्चयः । यथाप ह्योत्तरसाध्यं दार्ष्टान्तिकः—चेतयिताश्च तावदज्ञानगुणनिर्भरस्वभाव इत्य तस्य तु व्यवहारेण इत्य पुत्रलादि परद्रव्यं । अथात्र पुत्रलादेः परद्रव्यस्य इत्यस्य दर्शकश्चेतयिता किं भवति किं न भवतीति ? ननु भवत्यस्वभाव- संबन्धे मीमांस्यते - यदि चेतयिता पुत्रलादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञान भवदात्मैव भवति इति तत्त्वसंबन्धे जीवति चेतयिता पुत्रलादेर्भवन् पुत्रलादिरेव भवेत् एव सति चेतयितुः स्वद्रव्यो- च्छेदः । नच द्रव्यांतरसक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिषिद्धत्वाद्द्रव्यस्यास्त्वोच्छेदः । ततो न भवति चेतयिता पुत्रलादेः । यदि न भवति चेतयिता पुत्रलादेःस्तर्हि कस्य चेतयिता भवति ? चेतयितुरेव चेतयिता भवति । ननु कत- रान्यश्चेतयिता चेतयितुर्नस्य चेतयिता भवति ? न स्वल्पश्चेतयिता चेतयितुः किन्तु स्वस्वाम्यशास्त्रवादी । किमत्र साध्यं स्वस्वाम्यशास्त्रवादीभ्यः ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि दर्शकः, दर्शको दर्शक एवेति निश्चयः ।

अपि च सेटिका तावदज्ञानगुणनिर्भरस्वभाव इत्य तस्य तु व्यवहारेण शैत्य कुड्यादि परद्रव्य अथात्र । कुड्यादेः परद्रव्यस्य शैत्यस्य श्वेतयित्री सेटिका किं भवति किं न भवतीति ? ननु भवत्यस्वभाव- संबन्धे मीमांस्यते । यदि सेटिका कुड्यादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञान भवदात्मैव भवति इति तत्त्वसंबन्धे जीवति सेटिका कुड्यादेर्भवती कुड्यादिरेव भवेत् । एव सति सेटिकाया स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिषिद्धत्वाद्द्रव्यस्यास्त्वोच्छेदः । ततो न भवति सेटिका कुड्यादेः । यदि न भवति सेटिका कुड्यादेस्तार्हि कस्य सेटिका भवति ? सेटिकाया एव सेटिका भवति । ननु कतरास्या सेटिका सेटिकाया यस्याः सेटिका भवति ? न स्वल्पस्या सेटिका सेटिकाया किन्तु स्वस्वाम्यशास्त्रवादी । कि- मत्र साध्यं स्वस्वाम्यशास्त्रवादीभ्यः ? न किमपि तर्हि न कस्यापि सेटिका, सेटिका सेटिकैवेति निश्चयः । यथाप ह्योत्तरसाध्यं दार्ष्टान्तिकः—चेतयिताश्च तावद् ज्ञानदृष्टान्तगुणनिर्भरपरायोगात्मकस्वभाव इत्य तस्य तु व्यवहारेणोच्छेदं पुत्रलादिपरद्रव्यं । अथात्र पुत्रलादेः परद्रव्यस्यापोतस्वपोतक किं भवति किं न भव- तीति ? ननु भवत्यस्वभाव- संबन्धे मीमांस्यते । यदि चेतयिता पुत्रलादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथा- त्मनो ज्ञानं भवदात्मैव भवति इति तत्त्वसंबन्धे जीवति चेतयिता पुत्रलादेर्भवन् पुत्रलादिरेव भवेत् । एव सति चेतयितुः स्वद्रव्योच्छेदः । नच द्रव्यांतरसक्रमस्य पूर्वमेव प्रतिषिद्धत्वाद्द्रव्यस्यास्त्वोच्छेदः । ततो न भवति चेतयिता पुत्रलादेः । यदि न भवति चेतयिता पुत्रलादेस्तार्हि कस्य चेतयिता भवति ? चेतयितुरेव चेत- यिता भवति । ननु कतरान्यश्चेतयिता चेतयितुर्नस्य चेतयिता भवति ? न स्वल्पश्चेतयिता चेतयितुः किन्तु स्वस्वाम्यशास्त्रवादी । किमत्र साध्यं स्वस्वाम्यशास्त्रवादीभ्यः ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि दर्शकः, अपोहकोऽपोहक एवेति निश्चयः ।

यथा च शैव सेटिका श्वेतगुणनिर्भरस्वभावा स्य कुड्यादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणममाना कुड्यादि- परद्रव्यनिमित्तकेनामनः श्वेतगुणनिर्भरस्वभावस्य परिणामेनोत्पद्यमानानन्वभावेन चेतयतीति स्ववद्विपत्ते तथा चेतयितादि ज्ञानगुणनिर्भरस्वभावः इत्य पुत्रलादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणममानः पुत्रलादिपरद्रव्य- स्वभावोपनापरिणमयन् पुत्रलादिपरद्रव्यनिमित्तकेनामनो ज्ञानगुणनिर्भरस्वभावस्य परिणामेनोत्पद्यमानः पुत्रलादिपरद्रव्ये चेतयितुः निमित्तकेनामनः स्वभावस्य परिणामेनोत्पद्यमानः स्वभावेन चेतयतीति व्यवहिते ।

किंच यथा च सेटिका श्वेतगुणनिर्भरस्वभावा स्वयं कुड्यादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणममाना कुड्या- दिपरद्रव्यं चामनोपनापरिणमयती कुड्यादिपरद्रव्यनिमित्तकेनामनः श्वेतगुणनिर्भरस्वभावस्य परि-

नित्यं यत्प्राप्त्यायं करोति नित्यमपि यः प्रतिक्रामति ।

नित्यदासोऽप्यपि स यत्तु चरित्रं भवति चेन्नयिता ॥४०६॥

नात्रयेशनिः—णियत्तदे अप्यप्यंतु जो इहलोकरत्याकांशत्कपक्यतिपूजाभरतधु-

तानुभूययोग्यायाभ्यांशानिदानकशादिममप्यपद्रव्यात्तचनोत्पन्नमुभाशुभमकल्पविकल्परहिते दृष्ट्ये रिशु-
 द्धानदर्शनदशभावात्कारमप्यदृष्टद्वानहानानुभवनरूपभावेऽस्तत्रया मनिर्विकल्पपरममाधिसमुत्पन्नसोतसाम
 मरुत्परमनदावभावमुत्पन्नसत्त्वात्तदमरुतीभाववर्तिप्राप्तयेन सात्त्विके भरितावस्थे केवदहानायनंतप्रपुष्टय-
 यदितिरूपस्य कार्यमदशमारस्यांसादके कारणममप्यगारे स्थिवा य कर्ता, आत्मान फर्मतापन्न निक-
 तंयति । कर्तामसात्तात् ? कर्म्यं जं पुत्रकयं मुद्रामुद्रमभेयवित्परविभेमं ततो शुभाशुभमूलो-
 तारमृतिभेदनांनकविस्तारविस्तारं पूर्वहन यकर्म तन्मात् सां पदिक्रमणं स पुत्र एवाभेदनयेन
 निश्चयप्रतिश्रमण भवतीत्यर्थे । णियत्तदे जो ज्ञानतज्ञानादित्स्वरूपानद्रम्यसम्यक्द्रद्वानहानानुभूति
 स्वरूपभेदरूपप्रपुष्टये परममापिके स्थिवा य कर्ता आत्मान निवर्तयति । कर्तामसात्तात् ?
 कर्म्यं जं मुद्रामुद्रं जमियभावेण यश्चादि भविस्तं ततो शुभाशुभानेकार्यस्तरविस्तारं भविध्य-
 क्तमं यमिन्मायावादितागादिपरिणामे सति कर्म्यं तन्मात् सां पचवखाण इवे चेदा स एवगुण-
 विविक्तप्रदोपन एवाभेदनयेन निश्चयप्रत्याह्वयान भवतीति विज्ञेय । जो चेददि नित्यानदैकत्वभाष
 शुद्धाममम्यक्द्रद्वानहानानुष्ठानरूपभेदरूपयामके मुद्रमुद्र रानीरितमरणादिविषये सर्वोपक्षामये स्थिवा
 यः कर्ता वेदय्यनुभवति जानाति । किं जानाति । तं यकर्म तं तत् । केन रूपेण ? दांसं दोषोय
 मम स्वरूपं न भवति । कथं भूत कर्म ? उदिष्णं उदयागल । पुनरपि कथंभूत ? मुद्रममुद्रं शुभाशुभ ।
 पुनश्च किरूप ! अणेषावित्परविभेमं मूलोत्तरप्रहृतिभेदनांनकविस्तरविस्तारं । संपादिय सप्रति
 काटे एतु एतु । सां आलोचयणं चेदा स चेतायिता पुत्र एवाभेदनयेन निश्चयालोचनं भवतीति
 ज्ञातव्य । णिद्यं पचवखाणं कुच्यदि निश्चयं जो पदिक्रमदि णिश्चं अलोचदिय
 निश्चपरत्तप्रपुष्टये शुद्धामस्वरूपे स्थिवा यः कर्ता पूर्वोक्तनिश्चयप्रत्याह्वयानप्रतिक्रमणाटोचनानुष्ठानानि
 नित्यं सर्वकालं करोति सोऽु चरित्रं इवादि चेदा स चेतायिता पुत्र एवाभेदनयेन निश्चयचारित्रं
 भवति । कर्ताम् ? इति चेत् शुद्धामस्वरूपे परण चारित्रमिति वचनात् । एव निश्चयप्रतिक्रमणप्रत्याह्वयाना
 लोचनचारित्रम्याह्वयानरूपेणाटमस्यटे गाथाचतुष्टये गत ।

अथेद्वियमनां विवयेषु रागद्वेषी मिषाज्ञानपरिणतमेव जीव करोतीत्याह्वयानि—

आरमह्वयानिः - यः एतु पुत्रलकर्मवितारभवेभ्यो भावेभ्यश्चेतयिनात्मान निवर्तयति स तत्कार
 णभूते पूर्वकर्म प्रतिक्रामन् स्वयमेव प्रतिक्रमण भवति । स एव तत्कार्यभूतमुत्तरं कर्म प्रत्याचक्ष्णाय प्रत्या-
 ह्वयानं भवति । स एव वर्तमान कर्मविपाकमामनोऽन्यतभेदनोपलभमान, आलोचना भवति । एवमयं
 नित्यं प्रतिक्रामन्, नित्यं प्रत्याचक्ष्णाय नित्यमालोचयथ पूर्वकर्मकार्येभ्य उत्तरकर्मकरणेभ्यो भावेभ्योत्यक्त
 निरृतः, वर्तमान कर्मविपाकमामनोऽन्यतभेदनोपलभमानः स्वमिमेव एतु ज्ञानस्वभावे निरतरचरणा
 चारित्र भवति । चारित्र तु भवन् स्वस्य ज्ञानभावस्य चेतनान् स्वयमेव ज्ञानचेतना भवतीति भावः ।

ज्ञानस्य संचेतनयथ नित्यं प्रकाशते ज्ञानमर्तःव शुद्ध ।

अज्ञानसंचेतनया तु धावन् बोधस्य द्वादि निरुणदि वध ॥१०८॥

णिदिदसंशुदवयणाणि पोग्गला परिणमंति चहुगाणि ।

ताणि मुणिदृण रूसदि तूमदिय अहं पुणो भणिदो ॥४०७॥

पोग्गलदवं सदुत्तह परिणदं तस्स जदि गुणो अण्णो ।

तस्मात् न तुमं भणितो किञ्चिद्वि किं रूतसे अवुहो ॥४०८॥
 असुहो सुहोव सद्दो न तं भणदि सुणसु मंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं सोदु विसयमागदं सहं ॥४०९॥
 असुहं सुहं च रूवं न तं भणदि पेच्छ मंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं चक्खुविसयमागदं रूवं ॥४१०॥
 असुहो सुहोय गंधो न तं भणदि जिग्घ मंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं घाणविसयमागदं गंधं ॥४११॥
 असुहो सुहोय रसो न तं भणदि रसय मंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं रसणविसयमागदं तु रसं ॥४१२॥
 असुहो सुहोय फासो न तं भणदि फासमंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं कायविसयमागदं फासं ॥४१३॥
 असुहो सुहोव गुणो न तं भणदि बुज्ज मंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं बुद्धिविसयमागदं तु गुणं ॥४१४॥
 असुहं सुहं च द्दं न तं भणदि बुज्जमंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं बुद्धिविसयमागदं द्दं ॥४१५॥
 एतं नु जणि द्दं न्म उतमणेन गच्छेदं सुहो ।
 विग्गहमणा पदम्मय मयं च बुद्धिं गितमपत्तो ॥४१६॥

विष्णुसंस्कृतस्य ॥३३॥ पृष्ठपाः पश्चिमोर्ध्वं चतुर्धाणि ।
 न तं भणदि क्खुविसयमागदं चक्खुविसयमागदं ॥४०९॥
 सुणसु मंति सो चैव ।
 असुहं सुहं च रूवं न तं भणदि पेच्छ मंति सो चैव ।
 असुहो सुहोय गंधो न तं भणदि जिग्घ मंति सो चैव ।
 असुहो सुहोय रसो न तं भणदि रसय मंति सो चैव ।
 असुहो सुहोय फासो न तं भणदि फासमंति सो चैव ।
 असुहो सुहोव गुणो न तं भणदि बुज्ज मंति सो चैव ।
 असुहं सुहं च द्दं न तं भणदि बुज्जमंति सो चैव ।
 एतं नु जणि द्दं न्म उतमणेन गच्छेदं सुहो ।
 विग्गहमणा पदम्मय मयं च बुद्धिं गितमपत्तो ॥४१६॥

नचैति विनिर्गृहीतं कायविषयमागतं तु स्वर्गं ॥ ४१३ ॥

अशुभः शुभो वा गुणो न त्वा भणति बुध्वस्व मामिति ॥ एव ।

नचैति विनिर्गृहीतं बुद्धिविषयमागतं तु गुणं ॥ ४१४ ॥

अशुभं शुभं वा द्रव्यं न त्वा भणति बुध्वस्व मामिति स एव ॥

नचैति विनिर्गृहीतं बुद्धिविषयमागतं तु द्रव्यं ॥ ४१५ ॥

एवं तु ज्ञातद्रव्यस्य उपशमेनैव गच्छति मूढः ।

विनिर्ग्रहमनाः परस्य तु स्वर्गं च बुद्धिं शिवामपाप्तः ॥ ४१६ ॥

सात्पर्येष्टिः!—रुसदि त्सदिय एकैन्द्रियिकोन्द्रियविदुर्लभपरराक्रमेणानानतकाके एष्ट-
 कुनानुभूतमिष्यात्वविषयकरावादिभिभावपरिणामाधानतया अन्यतदुन्धेन कथनित्याग्रादिद्वेष्येन मि-
 ष्यात्वादिसत्तमहतीनां तथैव चरित्रमोहनीयस्य चोपसामथ्र्योपशमभये मां पद्व्यवस्थान्मिष्यायमममम-
 नवपदार्थादिभ्रदानज्ञानरामदेवपरिहाररूपेण भद्ररत्नयामकक्यवहारमोक्षमार्गमहेन व्यवहारकारणममय-
 सारेण साधयेन विशुद्धज्ञानदशनस्वभावपुद्गात्मनपरम्ययदानज्ञानानुपगणकार्यभेदरत्नयामककार्त्वि-
 करसमाधिकरूपेणानंतकेवलज्ञानादिचतुष्टयव्याक्तरूपस्य कार्यममममारम्योपादकेन निधयकारणममममारेण
 विना तत्त्वज्ञानिजीवो रूपति लुप्यति च । किं कृत्वा ? गुणिरुण शुभा । पुनः पभान् केन क्तेन ?
 अहं भणितो अनेनाह भणित इति । कानि श्रुत्वा ? निदिदंमुद्बयणाणि निदिमंभुनरचननि
 ताणि ताणि । किं विशिष्टानि ? पोभगलापरिणमंनि बहुभाणि भाषारगणायांयपुद्गाः कर्मो कानि
 कर्मणापमानि बहुविधानि परिणमनि । ज्ञानो पुनर्म्यंरहारमोक्षमार्ग निधयमोक्षमार्गभूत पूर्वोत्तंदांश्वरा-
 रणसमपमार्गं ज्ञात्वा बहिरगेष्टानिष्टविषये रामेद्वी न करोतीति भाषार्थे । पुगवद्वर्षं सद्गुणहरिणदं
 भाषारगणायांयपुद्गाद्व्य कर्तुं विवस्वेति जीवरूपमिति रूपेण निदिस्तस्यपुन्यद्व्यवहारिणत नरा जदि
 गुणो अणो तस्य पुद्गाद्व्यस्य दुद्धामम्यरूपाद्यदिगुणोऽयो भिक्षो जइरूपः, तर्हि जीवय किमायन ?
 न किमपि । तस्यैवा निजीवय पूर्वोक्तव्यवहारकारणममयमारनिधयममममारकारणपरिणमं सहे न
 क्रियते । कथं ? इति चेत् यस्माभिदिदमस्तुनवचनेन पुद्गा परिणमति तस्या एव तुव भणितो किं-
 चिदि तस्मात्कारणार्थं न भणित किंचिदपि किं रूपसे अयुहो किं रूपमे अयुध ? इति न भवेत् ।
 स वैवाज्ञानिजीवो व्यवहारनिधयकारणममयमारम्यो रहितः पुनरपि मनेऽप्यं । हे अइ निम् ! इद्व्यव-
 गंधरमरसोत्पत्ता मनोज्ञानमोक्षयोद्वियविषयाः कर्मरि, त्वा कर्मणापक किमपि न भणति । किं न भणति ?
 हे देवदत्त ! सो कर्मणापक शृणु, सो पश्य, सो श्रिय, सो श्वादय, सो शृणोति । पुनरप्यहो ! अने दने
 शब्दादयः कर्मो सो किमपि न मणति, पर किंतु मदीपधेःशःश्रियरम्येनित्तु मय गच्छति । आचार्यो
 उत्तरमाहुः—हे मूढ ! नचापानि विनिर्गृहीतु—एते शब्दादियोद्वियविषयाः । बन्धुत्वं, मत्त, ? अहे-
 यादित्यवैयव्यवैविषयविषयभाषामगच्छतः । कर्मन् ? इति चेत् बन्धुत्वमप्यदिदि । एतन् दास्यतेइती
 जीवः स पूर्वोक्तव्यवहारनिधयकारणममयमारम्यो बन्धुत्वंपरत्नयपुद्गात्वं मरितं सन् मनेऽद्वे-
 शशब्दादिविषयेषु सामांतेषु रामेद्वी न करोति । किंतु स्वयभावेन दुद्धामरूपमनुभवति नि भाषार्थे ।
 यथा पंचेन्द्रियविषये मनोज्ञानमोक्षेद्वियमकल्पवेदान रामेद्वी करोत्यज्ञानी संव । रूप एतद्व्यवहार-
 वेदेरूपे परद्रव्यपरिणेत्येदेरूपे च मनोविषयेऽपि रामेद्वी करोति तस्येष्टान्तर्भवत पुनरपि मनेऽन
 क्रियते तदथा—परबीपगुणः शुभोऽशुभो वा चेपनेऽचेपने वा । इत्यर्थः परबीप कर्तुं कर्तव्यक
 न भणति हे मनोबुदे हे अज्ञानिजनचित ! सो कर्मणापक बुध्वस्व कर्त्तुं । अज्ञानी वदति—देव अहं
 किंतु मदीपमनामि परबीपगुणो इत्यथा एतद्विनिमित्तमकल्पवेदेणशुभानि इतिव्यति । एतेनरं टीपने न विव
 परबीपगुणः परबीपद्वयं वा मनोःबुद्धेद्वियममगत विनिर्गृहीतु कर्त्तुं । बन्धु ? हे देवदत्तने-

धस्य निषेधयितुमशक्यत्वात् इति हेतोः—पद्मगोद्वयकरणं तदज्ञानं । यस्तु ज्ञानी स पुनः पूर्वोक्तप्रकारेण निषेधकारणं समयसारं जानन् हर्षविषादी न करोतीति भावार्थः । एवं तु एवं पूर्वोक्तप्रकारेण ज्ञानमनोवृत्तान्द्विपेक्षेन्द्रियविषयस्य परकीयगुणद्रव्यरूपस्य मनोविषयस्य वा । कथंभूतस्य ! ज्ञानिद्रव्यज्ञातद्रव्यस्य पंचेन्द्रियमनोनिषयभूतस्येत्यर्थः । तस्य पूर्वोक्तप्रकारेण स्वरूपं ज्ञात्वापि उदरसमेतैश्च मूढो उपशमेनैव गच्छति मूढो बहिरात्मा स्वयं कथंभूतः ? शिगगइमणा निमइमनाः निररइम कस्य संबोधित्वेन ! परस्सय परस्य पंचेन्द्रियमनोनिषयस्य । कथंभूतस्य ! परकीयशक्तिगुणरूपस्य । कथंभूतस्य स्वकीयनिषयमागतस्य प्राप्तस्य । पुनरपि किं रूपश्चाज्ञानी जीवः । सयं च बुद्धिं सिद्धपरवो च द्वादशसंघित्तिरूपां बुद्धिमप्राप्तः । वीतरागसहजपरमानंदरूपं शिवशब्दव्याप्यं भूय चानमि पधापस्कांतोपलकृष्टा सूची स्थयानात्प्रयुन्यापरकंतोपलपायाणसमीप गच्छति तथा ह्यश्वरक्षी शोभरूपविहृतिकरणार्थं जीवसमीपं न गच्छति । जीवोऽपि त समीपं न गच्छति किं तु स्वस्वमेव स्वरूपे तिष्ठति । एवं वस्तुत्वभावे सत्यपि यदज्ञानी जीव उदसीनभाव मुक्त्वा रागद्वेषी करोति तदज्ञानि ।

हे भगवन् पूर्व बंधाधिकारे भणित—

एवं पाणी मुद्धे ण सय परिणमदि रायमादीहि ।
 राइज्जदि अण्णेहि दु सो रत्तादिपट्ठि भावेहि ॥ १ ॥

इत्यादि रागादीनामकर्ता ज्ञानी, परद्रव्यजनिता रागादयः इत्युक्तं । अत्र तु स्वकीयपुद्गलेषु रागादयः परेषां दूषण नास्तीति पूर्वोपरविधिः । अग्रेसरमाह तत्र कथापिस्तरभाक्तवाने ज्ञानिने मुक्तरात् ज्ञानी तु रागादिभिर्न परिणमति तेन काशयेन परद्रव्यजनिता भणितताः । अत्र च ज्ञानिने मुक्तरात् न च ज्ञानी जीव स्वकीयपुद्गलेषु परद्रव्यनिमित्ततावभाषिण्य रागादिभिः परिणमति, तेन ज्ञानेन दत्तं ह्यश्वरक्षी शोभरूपविहृतिकरणार्थं जीवसमीपं न गच्छति । जीवोऽपि त समीपं न गच्छति किं तु स्वस्वमेव स्वरूपे तिष्ठति । एवं वस्तुत्वभावे सत्यपि यदज्ञानी जीव उदसीनभाव मुक्त्वा रागद्वेषी करोति तदज्ञानि ।

अत्र ज्ञानिने मुक्तरात् न च ज्ञानी जीव स्वकीयपुद्गलेषु परद्रव्यनिमित्ततावभाषिण्य रागादिभिः परिणमति, तेन ज्ञानेन दत्तं ह्यश्वरक्षी शोभरूपविहृतिकरणार्थं जीवसमीपं न गच्छति । जीवोऽपि त समीपं न गच्छति किं तु स्वस्वमेव स्वरूपे तिष्ठति । एवं वस्तुत्वभावे सत्यपि यदज्ञानी जीव उदसीनभाव मुक्त्वा रागद्वेषी करोति तदज्ञानि ।

अत्र ज्ञानिने मुक्तरात् न च ज्ञानी जीव स्वकीयपुद्गलेषु परद्रव्यनिमित्ततावभाषिण्य रागादिभिः परिणमति, तेन ज्ञानेन दत्तं ह्यश्वरक्षी शोभरूपविहृतिकरणार्थं जीवसमीपं न गच्छति । जीवोऽपि त समीपं न गच्छति किं तु स्वस्वमेव स्वरूपे तिष्ठति । एवं वस्तुत्वभावे सत्यपि यदज्ञानी जीव उदसीनभाव मुक्त्वा रागद्वेषी करोति तदज्ञानि ।

अत्र ज्ञानिने मुक्तरात् न च ज्ञानी जीव स्वकीयपुद्गलेषु परद्रव्यनिमित्ततावभाषिण्य रागादिभिः परिणमति, तेन ज्ञानेन दत्तं ह्यश्वरक्षी शोभरूपविहृतिकरणार्थं जीवसमीपं न गच्छति । जीवोऽपि त समीपं न गच्छति किं तु स्वस्वमेव स्वरूपे तिष्ठति । एवं वस्तुत्वभावे सत्यपि यदज्ञानी जीव उदसीनभाव मुक्त्वा रागद्वेषी करोति तदज्ञानि ।

सद्व्युत्पत्तिबंधव्यपिषणा एते किमज्ञानिनो ।

रागद्वेषमयी भवति सहजा मुच्युदात्तानता ॥ १०९ ॥

रागद्वेषोऽभावयुतः परमो निर्यं स्वभावरूपा पूर्वागामिममलकर्मविकृता भिन्नास्तदात्तोदयात् ।

दृग्गन्तुत्वात्प्रबन्धवत्तावंचद्विद्विर्भेदी विदन्ति स्वसाभिषिक्तयुवनां ज्ञानस्य सचेतना ॥ ११० ॥

वेदंतो कम्मफलं अप्पाणं जो दु कुणादि कम्मफलं ।

सो तं पुणोवि वंधदि वीयं दुक्खस्स अट्टविहं ॥ ४१७ ॥

वेदंतो कम्मफलं मयेकदं जो दु मुणादि कम्मफलं ।

सो तं पुणोवि वंधदि वीयं दुक्खस्स अट्ट विहं ॥ ४१८ ॥

वेदंतो कम्मफलं सुद्धिदो दुद्धिदो दु हवदि जो चेदा ।

सो तं पुणोवि वंधदि वीयं दुक्खस्स अट्टविहं ॥ ४१९ ॥

वेदयमानः कर्मफलमात्मानं यस्तु करोति कर्मफलं ।

स तत्पुनरपि वध्नाति बीजं दुःखस्याष्टविधं ॥ ४१७ ॥

वेदयमानः कर्मफलं यथा कृतं यस्तु जानाति कर्मफलं ।

स तत्पुनरपि वध्नाति बीजं दुःखस्याष्टविधं ॥ ४१८ ॥

वेदयमानः कर्मफलं सुरितो दुःखिनश्च भवति चेतयिता ।

स तत्पुनरपि वध्नाति बीजं दुःखस्याष्टविधं ॥ ४१९ ॥

सात्पर्यदृष्टिः—ज्ञानाज्ञानभेदेन चेतना तावद्द्विविधा भवति । इयं तावदज्ञानचेतना गाथात्रयेण कथ्यते—उदयागतं द्युमाद्युतं कर्म वेदयन्ननुभवन् सन्नज्ञानित्रीयः स्वस्वभावाद् अष्टो भूया मदीयं कर्मेति भणति । यथा कृतं कर्मेति च भणति । स जीवः पुनरपि तदष्टविधं कर्म वध्नाति । कर्धभूतं ! बीज कारण । कस्य ! दुःखस्य । इति गाथात्रयेनाज्ञानरूपा कर्मभावचेतना व्याख्याता । कर्मचेतना कौडर्थः ? इति चेत् मदीय कर्म यथा कृतं कर्मन्यायज्ञानभावेन—ईहापूर्वकमिष्टानिष्टरूपेण निरुपरागद्युदात्मानुभूतिप्युतस्य मनो-वचनकायव्यापारकरणं यत्, सा बंधकारणभूता कर्मचेतना भण्यते । उदयागतं कर्मफलं वेदयन् द्युदा-त्मस्वरूपमचेतयन् मनोज्ञाननोर्द्विद्विपयनिमित्तेन यः सुखितो दुःखितो वा भवति स जीवः पुनरपि तद-ष्टविधं कर्म वध्नाति । कर्धभूतं ? बीजं कारणं । कस्य ! दुःखस्य । इत्येकगाथया कर्मफलचेतना व्याख्याता । कर्मफलचेतना कौडर्थः ? इति चेत् स्वस्वभावरहितेनाज्ञानभावेन यथा संभवं व्यक्ता, व्यक्तस्वभावेनेहा-पूर्वकमिष्टानिष्टविकल्परूपेण हर्षविषादमयं सुखदुःखानुभवन् यत्, सा बंधकारणभूता कर्मफलचेतना भण्यते । इयं कर्मचेतना कर्मफलचेतना द्विरूपयि त्याग्या बंधकारणत्वादिति । तत्र तयोर्द्वयोः कर्मचेतनाकर्मफल-चेतनयोर्मध्ये पूर्वं तावन्निश्चयप्रतिक्रमण-निश्चयप्रत्याख्यान-निश्चयालोचनास्वरूपं यत्पूर्वं व्याख्यातं तत्र स्थित्वा द्युदज्ञानचेतनावलेन कर्मचेतनासंन्यासभावना नाटयति । कर्मचेतनात्यागभावना कर्मबंधविना-शार्थं करोतीत्यर्थः । तदथा—

यदमहमकार्षं यदहमर्चाकर यदहं कुर्वैतमप्यन्यं प्राणिनं समन्वज्जासिधं । केन ! मनसा वाचा कायेन तन्मिथ्या मे द्रुष्टतमिति यदहं योनिर्गैकभंगः । यदहमकार्षं यदहमर्चाकरं यदहं कुर्वैतमप्यन्यं प्राणिनं सिधं । केन मनसा वाचा तन्मिथ्या मे द्रुष्टतमिति पंचसयोंगेन, एकैवापनयनेन मेनेत्याद्यधर्मचारेणैकोनपचाशाङ्ग्या भवतीति टीकाभिप्रायः । अथवा स एव इति चेत् कृतं कारितमनुमितमिति प्रत्येकं भेगप्रवं भवति । कृतकारि

अभेदानां व्यवहारिकजीवादिनवपदार्थोभ्यो भिन्नमपि टेकोत्कीर्णज्ञानैककारमाधिकपदार्थसह गत्य
पचादिविचित्ररचनारीचतशास्त्रैः शब्दादिपद्येदियानियमप्रभृतिपरद्वयैश्च शून्यमपि रागादिविकल्पोपाविरहित
सदानदेकलक्षणमुत्तं त्रस्तास्वादेन भरितास्वपरमात्मतत्त्व प्रकाशयति ।

आत्मरूपानिः—ज्ञानान्यत्रेदमहमिति चेतन अज्ञानचेतना । सा द्विधा कर्मचेतना कर्मरुडचेतन
ष । तत्र ज्ञानान्यत्रेदमहं करोमीति चेतनं कर्मचेतना । ज्ञानान्यत्रेदं वेदयेऽहमिति चेतन कर्मरुडचेतना
सा ॥ समरसोपि सत्सारबीजं । संसारयोग्यथाद्यविधकर्मणो बीजरत्नात् । ततो मोक्षार्थिना पुण्यशास्त्रानचेतन
प्रशयाय सकटकर्मसन्धासमारनां सकटकर्मरुडसन्धासमारनां च नाटयिष्ये इवभावभूता भगवत्
ज्ञानचेतनैवैका नित्यमेव नाटीयतव्या ।

तत्र तावत्सकटकर्मरुडसन्धासभावनां नाटयति—

कृतकरितानुमननैद्विकालवियये मनोवचनकाये ।
परिहृत्यफले सर्वे परमं नैष्कर्म्यमवच्छेदे ॥ १११ ॥

यदहमकारं यदधीकरं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा वाचा च कायेन चेति तन्मिष्या मे दुष्ट-
तामिति १ यदहमकारं यदधीकरं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा वाचा च कायेन चेति तन्मिष्या मे दुष्टतामिति २ यदहमकारं
यदधीकरं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च कायेन चेति तन्मिष्या मे दुष्टतामिति ३ यदहमकारं
यदधीकरं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं वाचा च कायेन चेति तन्मिष्या मे दुष्टतामिति ४ यदहमकारं
यदधीकरं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति ५ यदहमकारं यदधीकरं
यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं वाचा च तन्मे मिष्या दुष्टतामिति ६ यदहमकारं यदधीकरं यत्सुर्वत-
मप्यन्यं समन्वहासिपं कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति ७ यदहमकारं यदधीकरं मनसा वाचा
च कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति ८ यदहमकारं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च वाचा च
कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति ९ यदहमकारं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च वाचा च
कायेन तन्मिष्या मे दुष्टतामिति १० यदहमकारं यदधीकरं मनसा च वाचा च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति
११ यदहमकारं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च वाचा च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति १२ यदहम-
धीकरं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च वाचा च तन्मे मिष्या दुष्टतामिति १३ यदहमकारं
यदधीकरं मनसा कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति १४ यदहमकारं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा
च कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति १५ यदहमकारं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च कायेन
च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति १६ यदहमकारं यदधीकरं वाचा च कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति १७
यदहमकारं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं वाचा च कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति १८ यदहमकारं
यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं वाचा च कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति १९ यदहमकारं यदधीकरं
मनसा च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति २० यदहमकारं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च तन्मिष्या मे
दुष्टतामिति २१ यदहमधीकरं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति २२
यदहमकारं यदधीकरं वाचा च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति २३ यदहमकारं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहा-
सिपं वाचा च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति २४ यदहमधीकरं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा
च तन्मिष्या मे दुष्टता २५ यदहमकारं यदधीकरं कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति २६
यदहमकारं यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टता २७ यदहमकारं यत्सु-
र्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं कायेन तन्मिष्या मे दुष्टतामिति २८ यदहमकारं मनसा च वाचा च कायेन
च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति २९ यदधीकरं मनसा च वाचा च कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टता ३०
यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च वाचा च कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति ३१ यदहमकारं
मनसा च वाचा च कायेन च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति ३२ यदहमकारं यदधीकरं मनसा च वाचा
च तन्मिष्या मे दुष्टतामिति ३३ यत्सुर्वतमप्यन्यं समन्वहासिपं मनसा च वाचा च तन्मिष्या मे

...

...

...

...

... १ ... २ ... ३ ... ४ ... ५ ... ६ ... ७ ... ८ ... ९ ... १० ... ११ ... १२ ... १३ ... १४ ... १५ ... १६ ... १७ ... १८ ... १९ ... २० ... २१ ... २२ ... २३ ... २४ ... २५ ... २६ ... २७ ... २८ ... २९ ... ३० ...

१ मध्ये देखापडितो दार्ढ्यः स्वापो. निश. अस्मा उपर्युपरि वृत्तिनिशानि। २ वा किवा. आत्मानं प्रवृत्तं इति एव प्रवृत्त। शोकमदभमादभातस्यापि भ्रमभावीधिकवाप्येवैव पुनरावलंबाना प्रवृत्ताप्रवृत्ता।

यः पूर्वमात्रकृतकर्मविभ्रमाणां भुंक्ते फलानि न उल्लस्यत एक तृप्तः ।

भागात्तत्कालरमणीयमुदकेरम्यं निष्कर्मशर्ममयमेति दशतिरं सः ॥ ११८ ॥

अत्यंतं भावांत्या विरतिप्रविरतं कर्मणस्तत्फलाद्य ।

प्रस्यष्टं नाटयित्वा प्रलपनमखिलाज्ञानसंचेतनायाः ॥

पूर्णं कृत्वा स्वभावं स्वरसपरिगतं ज्ञानसंचेतनां स्वां ।

सानंदं नाटयंतः प्रशामरसमितः सर्वकालं पिबंतु ॥ ११९ ॥

इतः पदार्पप्रथनावगुंठिता विना हृत्तेरेकमनाकुलं ज्वलत् ।

समस्तवस्तुव्यतिरेकनिश्चयात् त्रिवेचितं ज्ञानमिहावतिष्ठते ॥ १२० ॥

सैत्यं णाणं ण हवदि जह्वा सत्यं ण याणदे किंचि ।

तह्वा अण्णं णाणं अण्णं सत्यं जिणा विति ॥ ४१० ॥

सहो णाणं ण हवदि जह्वा सहो ण याणदे किंचि ।

तह्वा अण्णं णाणं अण्णं सहं जिणा विति ॥ ४२१ ॥

रूवं णाणं ण हवदि जह्वा रूवं ण याणदे किंचि ।

तह्वा अण्णं णाणं अण्णं रूवं जिणा विति ॥ ४२२ ॥

वण्णो णाणं ण हवदि जह्वा वण्णो ण याणदे किंचि ।

तह्वा अण्णं णाणं अण्णं वण्णं जिणा विति ॥ ४२३ ॥

गंधो णाणं ण हवदि जह्वा गंधो ण याणदे किंचि ।

तह्वा णाणं अण्णं अण्णं गंधं जिणा विति ॥ ४२४ ॥

ण रसो दु होदि णाणं जह्वा दु रसो अचेदणो णिबं ।

तह्वा अण्णं णाणं रसं च अण्णं जिणा विति ॥ ४२५ ॥

फासो णाणं ण हवदि जह्वा फासो ण याणदे किंचि ।

तह्वा अण्णं णाणं अण्णं फासं जिणा विति ॥ ४२६ ॥

कम्मं णाणं ण हवदि जह्वा कम्मं ण याणदे किंचि ।

तह्वा अण्णं णाणं अण्णं कम्मं जिणा विति ॥ ४२७ ॥

पम्मच्छिओ ण णाणं जह्वा घम्मो ण याणदे किंचि ।

तह्वा अण्णं णाणं अण्णं घम्मं जिणा विति ॥ ४२८ ॥

णं हवदि णाणमपम्मच्छिओ जं ण याणदे किंचि ।

तह्वा अण्णं णाणं अण्णमपम्मं जिणा विति ॥ ४२९ ॥

१ स्वर्गसिद्धयै हि कर्मसमं होये तु तदस्य च त आनन्दमयस्य कर्मसमं कर्मसमं निष्कर्मसमं कर्मसमं ।

२ अथ हि हि कर्म अन्वयस्य नो ३ कम्मो कम्मं च इत्येव च होरे इत्येव च इत्येव च । ४ अन्वयस्य च इत्येव च ।

५ अथ हि हि कर्म अन्वयस्य नो ३ कम्मो कम्मं च इत्येव च इत्येव च इत्येव च । ४ अन्वयस्य च इत्येव च ।

कालोवि णत्थि णाणं जह्वा कालो ण यान्दे ित्थि ।
 तह्वा ण होदि णाणं जह्वा कालो अवेदणो णिं ॥ ४१२ ॥
 आयासंपि य णाणं ण हवदि जह्वा ण यान्दे ित्थि ।
 तह्वा अण्णायासं अण्णं णाणं जिणा ित्थि ॥ ४१३ ॥
 अज्झवसाणं णाणं ण हवदि जह्वा अवेदणं णिं ।
 तह्वा अण्णं णाणं अज्झवसाणं तह्वा अण्णं ॥ ४१४ ॥
 जह्वा जाणदि णिं तह्वा जीवो ण्णु जाणगो णाणी ।
 णाणं च जाणयादो अज्जदिरित्तं मुणेषणं ॥ ४१५ ॥
 णाणं तस्मादिद्वी ण्णु संजमं सुतमंगपुण्णमणं ।
 तस्मान्णमं च तह्वा पण्वजं अज्जांति तुदा ॥ ४१६ ॥

इति इति च धरति पण्णपण्णं च जानाति किंपि ।

तस्मान्णपण्णपण्णपण्णं विना वरति ॥ ४१० ॥

इति इति च धरति पण्णपण्णं च जानाति किंपि ।

तस्मान्णपण्णपण्णपण्णं विना वरति ॥ ४११ ॥

इति इति च धरति पण्णपण्णं च जानाति किंपि ।

तस्मान्णपण्णपण्णपण्णं विना वरति ॥ ४१२ ॥

इति इति च धरति पण्णपण्णं च जानाति किंपि ।

तस्मान्णपण्णपण्णपण्णं विना वरति ॥ ४१३ ॥

इति इति च धरति पण्णपण्णं च जानाति किंपि ।

तस्मान्णपण्णपण्णपण्णं विना वरति ॥ ४१४ ॥

इति इति च धरति पण्णपण्णं च जानाति किंपि ।

बाह्योऽपि नास्ति ज्ञानं यस्मात्काष्ठो न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मात्तु भवति ज्ञानं यस्मात्काष्ठोऽचेतनो नित्यं ॥ ४३० ॥
 आकाशमपि ज्ञानं न भवति यस्मात्तु जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्याकाशमन्यद्ज्ञानं जिना वदन्ति ॥ ४३१ ॥
 अध्यवसानं ज्ञानं न भवति यस्मादचेतनं नित्यं ।
 तस्मादन्यद्ज्ञानमध्यवसानं तथान्यत् ॥ ४३२ ॥
 यस्माज्जानानि नित्यं तस्माज्जीवस्तु ज्ञायको ज्ञानी ।
 ज्ञाने च ज्ञापकादप्यतिरिक्तं ज्ञानमर्थं ॥ ४३३ ॥
 ज्ञानं सम्पग्दष्टि तु संपमं सूत्रमंगपूर्वगतं ।
 धर्माधर्मं च तथा महत्प्रयामभ्युपयति बुधाः ॥ ४३४ ॥

सात्पर्यदृष्टिः—न शुद्धं ज्ञानं—अचेतनस्यात् ततो ज्ञानशुद्धयोर्व्यतिरेकः । न शब्दो ज्ञानमचेतन-
 त्वान् ततो ज्ञानशब्दयोर्व्यतिरेकः । न रूपं ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानरूपयोर्व्यतिरेकः । न वर्णो ज्ञान-
 मचेतनत्वान् ततो ज्ञानवर्णयोर्व्यतिरेकः । न गंधो ज्ञानमचेतनत्वान् ततो ज्ञानगंधयोर्व्यतिरेकः । न रसो
 ज्ञानमचेतनत्वान् ततो ज्ञानरसयोर्व्यतिरेकः । न रसो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानस्पर्शयोर्व्यतिरेकः । न
 कर्म ज्ञानं अचेतनत्वान् ततो ज्ञानकर्मयोर्व्यतिरेकः । न धर्मो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानधर्मयोर्व्यतिरेकः ।
 माधर्मो ज्ञानमचेतनत्वान् ततो ज्ञानाधर्मयोर्व्यतिरेकः । न कालो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानकालयोर्व्यति-
 रेकः । नाकाशो ज्ञानमचेतनत्वान् ततो ज्ञानाकाशयोर्व्यतिरेकः । नाभ्यवसानं ज्ञानमचेतनत्वात् ततो
 ज्ञानाभ्यवसानयोर्व्यतिरेकः । इत्येवं ज्ञानस्य सर्वेषु परद्रव्यैः सह व्यतिरेकः निश्चयसाधितो दृष्टव्यः । अथ
 जीव एवैको ज्ञान चेतनत्वान् ततो ज्ञानजीवयोरेवाप्यतिरेकः । नच जीवस्य स्वयं ज्ञानत्वान् ततो व्यति-
 रेकः कश्चनापि क्षपणीयः । एवं सति ज्ञानमेव सम्पग्दष्टिः, ज्ञानमेव संपमः, ज्ञानमेवांगपूर्वकत्वं सूत्रं,
 ज्ञानमेव धर्माधर्मो, ज्ञानमेव प्रवृत्त्येति ज्ञानस्य जीवपर्यायरिति साहचर्यव्यतिरेकोनिश्चयसाधितो दृष्टव्यः ।

अथैवं सर्वपरद्रव्यव्यतिरेकेण सर्वदर्शनादिजीवस्वभावाभ्यतिरेकेण चानिव्याप्तिमभ्याप्तिं च परि-
 हरमाणवनादिदिग्भ्रमगूढं धर्मधर्मरूपं परमसमपगुरम्य स्वयमेव प्रवृत्त्यारूपभाषाया दर्शनज्ञानचरित्रस्थिति-
 स्वरूपं स्वसमपमयाय मोक्षमार्गमात्मन्येव परिणतं कृत्वा समरात्रसंपूर्णविज्ञानधनभावं हानोपादानशून्यं
 साक्षात्समपसारभूतं परमार्थरूपं शुद्धज्ञानमेकमेवावस्थितं दृष्टव्यं ।

अन्वेष्यो व्यतिरिक्तमात्मनिपतं विभ्रतृद्यवस्तुनामादानोऽज्ञानशून्यमेतदमलं ज्ञानं तथावस्थितं ।
 मध्यायंनविभागमुक्तमहजरत्तरप्रभासात्स्वरः शुद्धज्ञानयनो यथास्य महिमा निस्त्रोदितस्तिष्ठति ॥ १ ॥
 उन्मुक्तः शुद्धीप्यमशेषतस्तथाचम्यादेयमशेषतन्तत् यदात्मनः संहृतसर्वशक्तेः पूर्णस्य सधारणमात्मनीह ।

संप्रधारणं नयन् केन नयेन एतत्सर्वं ज्ञानं मन्यते ? इति चेत् मिथ्यादृष्ट्यादिशीघ्रिकृत्वावपयतत्सकी-
 मस्वकीयगुणस्थानयोग्यमात्राभ्युद्गोपयोगादिनाभूतविकसिताशुद्धनिश्चयनयेनाशुद्गोपादानरूपेणेति । ततः
 स्थितं शुद्धपारिणामिकारमभाषाहकेण शुद्धद्रव्याधिकनयेन शुद्गोपादानरूपेण जीवादिभ्यावहारिक-
 नवपदाद्येभ्योभिन्नमादिमत्प्राप्तमुक्तमेकमलं इतिमात्ममयं निजनिर्जनमहजशुद्धपरममनायताराभिधानं सर्व-
 प्रकाशरोनादेयभूतं शुद्धज्ञानमन्वभावं शुद्धात्मनस्त्वमेव श्रद्धेयं ज्ञेयं प्यातव्यमिति । एवं म्यावहारिकनवपदा-
 र्थमध्ये भूतार्थनयेन शुद्धजीव एव एव वास्तवःस्थित इति व्याख्यानमुद्रव्यत्वेन एकादशमन्वठे पचदसा
 गाया गताः ।

किंच—मयादिसंज्ञानपंचकं पर्यायरूपं निष्ठति शुद्धपारिणामिकभाषात्तु द्रव्यरूपः । जीवराशयो हि
 न च केवलं द्रव्यं, न च पर्यायः, किंतु परस्परसापेक्षद्रव्यपर्यायधर्माधर्मभूतो धर्मो । तत्रेदानीं केन

कालो वि णत्थि णाणं जह्वा कालो ण याणदे किञ्चि ।
 तह्वा ण होदि णाणं जह्वा कालो अचेदणो णिञ्चं ॥ ४३० ॥
 आयासंपि य णाणं ण ह्वदि जह्वा ण याणदे किञ्चि ।
 तह्वा अण्णायासं अण्णं णाणं जिणा विति ॥ ४३१ ॥
 अज्झवसाणं णाणं ण ह्वदि जह्वा अचेदणं णिञ्चं ।
 तह्वा अण्णं णाणं अज्झवसाणं तह्वा अण्णं ॥ ४३२ ॥
 जह्वा जाणदि णिञ्चं तह्वा जीवो दु जाणगो णाणी ।
 णाणं च जाणयादो अन्वदिरित्तं मुणेयव्वं ॥ ४३३ ॥
 णाणं सम्मादिट्ठी दु संजमं सुत्तमंगपुव्वगयं ।
 धम्माधम्मं च तह्वा पव्वजं अज्झवंति बुहा ॥ ४३४ ॥

घोरेयं ज्ञानं न भवति यस्माच्छास्त्रं न जानाति किञ्चित् ।

तस्मादन्यग्रज्ञानमन्यच्छास्त्रं जिना वर्तति ॥ ४२० ॥

शब्दो ज्ञानं न भवति यस्माच्छब्दो न जानाति किञ्चित् ।

तस्मादन्यग्रज्ञानमग्यं शब्दं जिना वर्तति ॥ ४२१ ॥

रूपं ज्ञानं न भवति यस्मारूपं न जानाति किञ्चित् ।

तस्मादन्यग्रज्ञानमन्यरूपं जिना वर्तति ॥ ४२२ ॥

वर्णो ज्ञानं न भवति यस्मावर्णो न जानाति किञ्चित् ।

तस्मादन्यग्रज्ञानमग्यं वर्णं जिना वर्तति ॥ ४२३ ॥

गंधो ज्ञानं न भवति यस्माद्गंधो न जानाति किञ्चित् ।

तस्मादन्यग्रज्ञानमग्यं गंधं जिना वर्तति ॥ ४२४ ॥

न इमंशु भवति ज्ञानं यस्मान्शु रगो भवेत्ततो तिहा ।

तस्मादन्यग्रज्ञानं रगं त्वात्यं जिना वर्तति ॥ ४२५ ॥

राशो ज्ञानं न भवति यस्मात्प्राणो न जानाति किञ्चित् ।

तस्मादन्यग्रज्ञानमग्यं प्राणं जिना वर्तति ॥ ४२६ ॥

स्पर्शो ज्ञानं न भवति यस्मात्स्पर्शो न जानाति किञ्चित् ।

तस्मादन्यग्रज्ञानमन्यस्पर्शं जिना वर्तति ॥ ४२७ ॥

वर्णो रसश्चो न ज्ञानं यस्माद्रसो न जानाति किञ्चित् ।

तस्मादन्यग्रज्ञानमन्यं रसं जिना वर्तति ॥ ४२८ ॥

न भवति ज्ञानं यस्मात्स्पर्शो न जानाति किञ्चित् ।

तस्मादन्यग्रज्ञानमन्यं स्पर्शं जिना वर्तति ॥ ४२९ ॥

काञ्चोऽपि नास्ति ज्ञानं यस्मात्काञ्चो न जानाति किञ्चित् ।
 तस्माच्च भवति ज्ञानं यस्मात्काञ्चोऽचेतनो नित्यं ॥ ४३० ॥
 आकाशमपि ज्ञानं न भवति यस्माच्च जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्याकाशमन्यजज्ञानं जिना वदति ॥ ४३१ ॥
 अध्यवसानं ज्ञानं न भवति यस्मादचेतनं नित्यं ।
 तस्मादन्यजज्ञानमध्यवसानं तथान्यत् ॥ ४३२ ॥
 पश्चाज्जानानि नित्यं तस्माज्जीवस्तु ज्ञायको ज्ञानी ।
 ज्ञानं च ज्ञायकादप्यतिरिक्तं ज्ञातव्यं ॥ ४३३ ॥
 ज्ञानं सत्यमदृष्टिं तु संयमं सूत्रमंगपूर्वगतं ।
 धर्माधर्मं च तथा महज्यामभ्युपयंति बुधाः ॥ ४३४ ॥

सात्पर्यवृष्टिः— न श्रुतं ज्ञानं—अचेतनत्वात् ततो ज्ञानमुनयोर्व्यतिरेकः । न शब्दो ज्ञानमचेतन-
 त्वात् ततो ज्ञानशब्दयोर्व्यतिरेकः । न रूपं ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानरूपयोर्व्यतिरेकः । न वर्णो ज्ञान-
 मचेतनत्वात् ततो ज्ञानवर्णयोर्व्यतिरेकः । न गंधो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानगंधयोर्व्यतिरेकः । न रसो
 ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानरसयोर्व्यतिरेकः । न स्पर्शो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानस्पर्शयोर्व्यतिरेकः । न
 कर्म ज्ञानं अचेतनत्वात् ततो ज्ञानकर्मणोर्व्यतिरेकः । न धर्मो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानधर्मयोर्व्यतिरेकः ।
 नाधर्मो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानाधर्मयोर्व्यतिरेकः । न कालो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानकालयोर्व्यति-
 रेकः । न प्राणो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानप्राणयोर्व्यतिरेकः । नाप्यवमान ज्ञानमचेतनत्वात् ततो
 ज्ञानाप्यवसानयोर्व्यतिरेकः । इत्येवं ज्ञानस्य सर्वैरेव परद्रव्यैः सह व्यतिरेकः निश्चयगतिर्नो दृश्यते । अथ
 जीव एवैको ज्ञानं चेतनत्वात् ततो ज्ञानजीवयोरेवाप्यतिरेकः । नच जीवस्य सर्वं ज्ञानत्वात् ततो व्यति-
 रेकः कश्चनापि क्षणनीयः । एवं सति ज्ञानमेव सात्पर्यवृष्टिः, ज्ञानमेव सत्यमः, ज्ञानमेवोत्पूर्वत्वं गुरुं,
 ज्ञानमेव धर्माधर्मो, ज्ञानमेव प्रत्युच्येति ज्ञानस्य जीवपर्यायेति सात्पर्यवृष्टिरेवोनिश्चयगतिर्नो दृश्यते ।

अधैर्षं सर्वपरद्रव्यव्यतिरेकेण सर्वद्रव्यादिजीवस्यभादाप्यतिरेकेण व्यतिरेकमिति चेत् ।
 इदमज्ञानमनादिविभ्रममूले धर्माधर्मत्वं परममयगुरुस्य स्वयमेव प्रत्युच्यते इति ज्ञानव्यतिरेकमिति चेत् ।
 तत्त्वं सत्समयमवाप्य भोग्यार्थमात्मन्येव परिणतं ज्ञानं समसामगूर्णविज्ञानपदमेव इति परद्रव्यव्यतिरेक-
 साक्षात्समप्रसात्पूर्वं परमाधर्मत्वं ब्रह्मज्ञानमेवमेवावस्थितं दृश्यते ।

अन्येभ्यो व्यतिरिक्तमात्मनियतं शिष्यपृथक्प्रत्युच्यते इति चेत् । तत्र व्यतिरेकः ।
 सत्पर्यायतविभागमुक्तमहजपरप्रभाभात्परः ब्रह्मज्ञानमेव यथास्य सतिमा निमित्तविरहितम् ॥ ३ ॥
 उक्तमुक्तमप्यगोचरप्रसङ्गसाक्षात्समप्रसात्पूर्वं परमाधर्मत्वं ब्रह्मज्ञानमेवमेवावस्थितं दृश्यते ।
 तदवधारणं नयन् येन ज्ञानेन एतत्सर्वं ज्ञानं सम्पद्ये ! इति चेत् । तत्र व्यतिरेकमिति चेत् । तत्र व्यतिरेकः ।
 तत्र व्यतिरेकमिति चेत् । तत्र व्यतिरेकमिति चेत् । तत्र व्यतिरेकमिति चेत् । तत्र व्यतिरेकमिति चेत् । तत्र व्यतिरेकमिति चेत् ।
 तत्र व्यतिरेकमिति चेत् । तत्र व्यतिरेकमिति चेत् । तत्र व्यतिरेकमिति चेत् । तत्र व्यतिरेकमिति चेत् । तत्र व्यतिरेकमिति चेत् ।

त्रिंशत्—सत्पर्यायतविभागमुक्तमहजपरप्रभाभात्परः ब्रह्मज्ञानमेव यथास्य सतिमा निमित्तविरहितम् ॥ ३ ॥
 उक्तमुक्तमप्यगोचरप्रसङ्गसाक्षात्समप्रसात्पूर्वं परमाधर्मत्वं ब्रह्मज्ञानमेवमेवावस्थितं दृश्यते ।

तत्रा तु जो विमुद्धो वेदा सो णेव गिह्दे किंचि ।
णेव विमुंचदि किंचिवि जीवाजीवाणदब्बाणं ॥४३७॥

आत्मा पर्याप्तो न तस्य स आहारको भवत्येवं ।
आहारः तस्य मूर्तो पश्चात्तु पुत्ररूपयस्तु ॥४३५॥
नापि चरपते एहीनुं यम मुंचनि चैव यत्तरं द्रव्यं ।
स कोऽपि च तस्य गुणो प्रायोगिको वैससो वापि ॥४३६॥
तस्याणुं यो विमुद्धभेतापेता स नैव एहाति किंचित् ।
नैव विमुंचति किंचिदपि जीवाजीवयोर्द्वेषयोः ॥४३७॥

पारपर्यवृष्टिः-अन्ता अस्स अमुत्तो आत्मा यस्य मुद्धनपर्याभिप्रायेण मूर्तो न भवति णहुं सो आहारको इति एव स एवमूर्त्ये सति इ एतत् तस्य मुद्धनपर्याभिप्रायेणाहारको न भवति । अहारां तस्य ह्युत्तो आहारः कथमूतः ! एत एत मूर्तः । जहा सो पुग्गसमभो हु पस्मात् स मोकर्माहारः पुद्गलयः ।

सो कोऽपि तस्य गुणो स कोऽपि तस्य गुणोऽल्पमानः । कथं ! पात्रमिदं विस्ससो वापि प्रायोगिको वैससिकश्चेति । प्रायोगिकं कर्मनियोगजनितः । वैससिकः स्वभावजः । येन गुणेन किं करोति ? णवि सक्किदि पिसुं जे ण मुंचिदुं चैव जं परं द्रव्यं परद्रव्यमाहारादिकं गृहीतुं मोक्तुं च न शक्नोति । अहो भगवन् ! कर्मजनितप्रायोगिकगुणेन आहारं गृह्णन्ते कथमनाहारका भवन्ति इति । हे शिष्य ! भद्रमुक्तं त्वया परं किन्तु निश्चयेन तन्मयो न भवन्ति स व्यवहारनयः । इदं तु निश्चयव्याख्यानमिति ।

तस्माद् जो विमुद्धो वेदा परमाभिप्रायेणानाहारकः तस्मात्कारणात् यस्तु विक्षेपेण मुद्धो एगादिरहितश्चेत्पितामा सो णेव गिह्दे किंचि णेव विमुंचदि किंचिवि जीवाजीवाणदब्बाणं कर्माहार-मोर्माहार-लेप्याहार-भोजआहार-मानसाहाररूपेण जीवाजीवद्रव्याणां मध्ये सत्पिताचित्साहार नैव किंचिद्गृह्णाति न मुंचति । ततः कारणात्मोर्माहारमपशरीरं जीवस्वरूपं न भवति । शरीरभावे शरीर-मयद्रव्यलिंगमपि जीवस्वरूपं न भवति इति । एव निश्चयेन जीवसाहारो नास्ति, इति व्याख्यानमुद्धयत्वेन ह्यदशरथे माधव्यं गतं ।

अपैव विमुद्धज्ञानदर्शनस्वभावस्य परमात्मेनो मोर्माहाराद्यभावे सत्याहारमपदेहो नास्ति । देहाभावे देहमयद्रव्यलिंगं निश्चयेन मुक्तिकारणं न भवतीति प्रतिपादयति—

भान्मत्त्वानिः- इदं हि परद्रव्यं विच्छिद्यते न गृह्णाति न मुंचति प्रायोगिकगुणमामर्ष्यात् वैसमि-
कगुणतामर्ष्याद्वा इत्येन परद्रव्यस्य गृहीतुं मोक्तुं शक्नोत्यत्रान् । परद्रव्यं च न ज्ञानस्यापूर्ताः परद्रव्यस्य
मूर्तपुद्गलद्रव्यत्वादाहारः ततो ज्ञाने नाहारकं भवत्यतो ज्ञानस्य देहो नाशकनीयः ।

एव ज्ञानस्य ह्यदस्य देह एव न विद्यते ।
ततो देहमयं शत्रुर्न लिंगं मोक्षकारणं ॥ १२४ ॥

पाखंडियलिंगाणि य गिहलिंगाणिय बहुप्पयाराणी ।
घिचुं वंदन्ति मूढा लिंगमिणं मोक्खमग्गोत्ति ॥ ४३८ ॥
णय होदि मोक्खमग्गो लिंगं जं देहणिम्ममा अरिहा ।
लिंगं मुइत्तु दंसणणाणचरिणाणि सेवंति ॥४३९॥

पाखंडिलिगानि च गृहलिगानि च बहुप्रकाराणि ।
 गृहीता वदन्ति मूढा लिगामिदं मोक्षमार्गं इति ॥ ४३८ ॥
 न तु भवति मोक्षमार्गो लिगं यदेहनेममका अर्हतः ।
 लिगं गृहत्वा दर्शनज्ञानचरित्राणि सेवन्ते ॥ ४३९ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—पाखंडिलिगानि गृहस्थलिगानि बहुप्रकाराणि गृहीता वदन्ति मूढाः । किं वदन्ति ?
 इदं द्रव्यमपलिगमय मुक्तिकारण । कथंभूताः संतः ? रागादिविकृतोपाधिरहितं परमसमाधिकरूपं भाव-
 लिगमजानंत. जय होदि मोक्षमार्गो लिगं भावलिगरहितं द्रव्यलिगं केवत्र मोक्षमार्गो न भवति कृत्वा ?
 इति चेत्—जं यस्मात्कारणात् देहलिगमया अरिहा अर्हतो भगवन्तो देहनिर्ममाः संतः किं कुर्वन्ति ?
 लिगं गृह्यु लिगाधारं यच्छरीरं तस्य शरीरस्य मन्मथत्वं तन्मनोयचनकावेर्मुक्त्वा । पश्चात् दंसणणाण
 चरित्राणि सेवन्ते सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्राणि तानि सेवन्ते भावव्यतीत्यर्थः ।

अथेतदेव ध्याकरानं विशेषेण दृढयति ।

आत्मरूपातिः—केचिद्द्रव्यलिगमज्ञानेन मोक्षमार्गं मन्यमानाः संतो मोहेन द्रव्यलिगनेषोपाददन्ते ।
 तदप्यनुपपन्न सर्वेषामेव भगवतामर्हेश्यानां शुद्धज्ञानमयत्वे सति द्रव्यलिगाश्रयभूतशरीरमनकारसाक्षात् ।
 तदाश्रितद्रव्यलिगत्वामेन दर्शनज्ञानचरित्राणां मोक्षमार्गत्वेनोपासनस्य दर्शनात् ।

अथेतदेव साधयति

णवि एस मोक्षमार्गो पाखंडी गिहमयाणि लिगानि ।
 दंसणणाणचरित्राणि मोक्षमार्गं जिना विति ॥ ४४० ॥
 नाप्येष मोक्षमार्गः पाखंडिगृहवयानि लिगानि ।
 दर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गं जिना वदन्ति ॥ ४४० ॥

सात्पर्यवृत्तिः—णवि एस मोक्षमार्गो नवैव मोक्षमार्गः । एष कः ? पाखंडिगिहमयाणि
 लिगानि निर्विकल्पसमाधिकरूपभावलिगनिरपेक्षाणि रहितानि यानि पाखंडिगिहमयानि द्रव्यलिगानि ।
 कथंभूतानि । निर्मथकीपीनग्रहणरूपाणि बाहिरंगाकारचिह्नानि । तर्हि को मोक्षमार्गः ? इति चेत् दंसण-
 णाणचरित्राणि मोक्षमार्गं जिना विति शुद्धबुद्धैकत्वभाव एव परमात्मतत्त्वब्रह्मज्ञानानुभूति-
 रूपाणि सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गं जिना वदन्ति कथयति ।

यत एवं—

आत्मरूपातिः - न खलु द्रव्यलिगं मोक्षमार्गं शरीराश्रितत्वे सति परद्रव्यत्वात् । तस्मादर्शनज्ञान-
 चरित्राप्येव मोक्षमार्गः, आत्माश्रितत्वे सति स्वद्रव्यत्वात् ।

यत एव—

जक्षा जेहिनुं लिगे सागारणगारि एहि वा गहिदे ।
 दंसणणाणचरित्ते अप्पाणं जुंज मोक्षपहे ॥ ४४१ ॥
 तस्मात्पु रित्वा लिगानि सागारैरनगारिकैर्वा गृहीतानि ।
 दर्शनज्ञानचारित्र्ये आत्मानं पुंज्य मोक्षपथे ॥ ४४१ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—तस्मा जेहिनुं लिगे सागारणगारि एहि वा गहिदे यस्मात्पूर्वतन्मकारेण

सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गं जिनाः प्रातिगर्हयन्ति तस्मात्पुंज्या कानि निर्विकल्पसमाधिकरूपभाव-

द्विगद्विगतानि सागारानगारवर्गैः समूहैः-गृहीतानि बाहिरंगाकारद्रव्यलिंगानि । पश्चात् किं कुरु ! दंमणः
पाणचरिसे अप्पाणं जुंज मोक्खपहे हे भव्य ! आत्मानं योजय संबधे कुम्बव्य केवळज्ञानाद्यनंतचतु-
श्रयस्वरूपशुद्धात्मसम्बद्धदानज्ञानानुष्ठानरूपाभेदरत्नत्रयलक्षणो मोक्षपथे मोक्षमार्गो ।

अथ निश्चयरत्नत्रयात्मकः शुद्धात्मानुभूतिलक्षणो मोक्षमार्गो मोक्षार्थिना पुण्येण सेवितव्य इत्युपदिशति-
आत्मरूपातिः-यतो द्रव्यलिंगं न मोक्षमार्गं, ततः समस्तमपि द्रव्यलिंगं तत्रैव दर्शनज्ञानचा-
रित्रे चैव मोक्षमार्गत्वात् आत्मा योक्तव्य इति सूत्रानुमतिः ।

दर्शनज्ञानचारित्र्यत्रयामा तत्रमात्मनः ।
एक एव सदा सेव्यो मोक्षमार्गो मुमुक्षुणा ॥२२९॥

**मुक्खपहे अप्पाणं ठवेहि वेदयदि झायहि तं चैव ।
तत्थेव विहर णिचं माविरहसु अण्णदव्वेमु ॥ ४४२ ॥**

मोक्षपथे आत्मानं स्पृश्य वेदय ध्याय हि तं चैव ।
तत्रैव विहर नित्यं मा विहापीरन्ध्रयेषु ॥ ४४२ ॥

सारपर्यवृत्तिः-मोक्षपथे अप्पाणं ठवेहि हे भव्य ! आत्मानं तत्रापि कः शुद्धात्मदर्शनरत्नभा-
षामतत्परसम्बद्धदानज्ञानानुष्ठानरूपाभेदरत्नत्रयस्वरूपे मोक्षपथे । वेदयहि तमेव मोक्षपथे चतुःश्रय-
परमसमरतीभावेन अनुभवस्य झायहि तं चैव तमेव ध्याय निर्विकल्पसमाधी स्थित्वा भावय । तत्रैव
विहर णिचं तत्रैव विहर वर्तनापरिणति कुरु । नित्य सर्वकालं । माविहरसु अण्णदव्वेमु इत्युक्तानु-
भूतभोगाकांक्षास्वप्नदानबधादिपरद्रव्यालंबनोत्पन्नानुभावात्मसकलपविषयनेषु मा विहापी, मा गच्छ
मा परिणतिं नुर्ब्रूति ।

अथ सहजशुद्धपरमात्मानुभूतिलक्षणभाषाद्विगद्विगता ये द्रव्यलिंगे समग्रां बुद्धिं तेऽप्यपि समग्रान्ते
न जानंतीति प्रकाशयति-

आत्मरूपातिः-आ संसारान्तरद्वये रागद्वेषादी नित्यमेव स्वप्नद्वेषोपपादयितुम नमसि स्वप्नशुद्धेनैव
ततो व्यावर्त्य दर्शनज्ञानचारित्र्येण निर्व्यग्रावस्थापयति निश्चिनमत्मानं । तथा विद्वान्परिनिर्द्वन्द्वसंभे-
दात्मो भूत्वा दर्शनज्ञानचारित्र्याप्येव ध्यायस्य । तथा सत्त्वगुणसंबन्धस्येव तत्रात्मनोऽप्येव शुद्धं तद्वेदना-
मयोभूत्वा दर्शनज्ञानचारित्र्याप्येव चेतयस्य । तथा इत्येवभाववदस्य प्रतिक्षणं कुम्बमात्मनिर्दिष्टात्मान-
सम्बन्धपरिणामो भूत्वा दर्शनज्ञानचारित्र्याप्येव विहर । तथा ज्ञानरूपमेव वेदयति न सत्त्वगुणसंभेदात् ।
पापितया सर्वत एव प्रपापयस्यि परद्रव्येषु सर्वेष्वपि मनागपि मा विहापी ।

एषो मोक्षपथो य एव नियतो दृग्दृशितुल्यवस्तुसंबन्धे स्थितिमेव सत्त्वगुणित्वात् तद्वेदयति ।
सर्वमेव निरंतरं विहरति द्रव्याण्यण्यण्यण्यण्यं सोऽवश्यं समस्यैव सत्त्वगुणित्वात् २४ (२२९) । ४४२ ॥
ये येन परिहृत्य संवृत्तिरूपप्रधादिनिवृत्तानां तिनो द्रव्यमपि च त्वेति समग्रं तेष्वेव चेतयस्य ।
निर्व्यग्राद्येवमन्तर्द्वेषसमुत्पत्तेः स्वभावसम्बन्धकारि समस्यैव सत्त्वगुणित्वात् २४ (२२९) । ४४२ ॥

**पासंडियाल्लिगेसु च गिरल्लिगेसु च बहप्पयारेसु ।
कुब्बंति जे ममत्ति तेहि ण णादं समयसारं ॥ ४४३ ॥**
पासंडियाल्लिगेसु वा गिरल्लिगेसु वा बहूपकारेसु ।
वृद्धंति ये ममत्तां तर्कं ज्ञातः समयसारः ॥ ४४३ ॥

पाखंडिलिंगानि च गृहलिंगानि च बहुप्रकाराणि ।
 गृहीत्वा वदंति मूढा लिंगमिदं मोक्षमार्गं इति ॥ ४३८ ॥
 न तु भवति मोक्षमार्गो लिंगं यदेहनैर्ममका अर्हतः ।
 लिंगं मृक्त्वा दर्शनज्ञानचरित्राणि सेवते ॥ ४३९ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—पाखंडिलिंगानि गृहस्थलिंगानि बहुप्रकाराणि गृहान्वा वदंति मूढाः । किं वदंति ?
 द्रव्यमयलिंगमत्र मुक्तिकारणं । कथंभूताः सतः ? रागादित्तिकत्योपाधिरहितं परमसमाधिरूपं भाव-
 मजानंतः णय होदि मोक्त्वमग्गो लिंगं भावडिगरहितं द्रव्यलिंगं केवलं मोक्षमार्गो न भवति कस्मान् ?
 चेत-जं यस्मात्कारणात् देहणिम्मया अरिहा अर्हतो भगवंतो देहनैर्ममाः सतः किं कुर्वति ?
 मुहञ्चु लिंगाधारं यच्छरं तस्य शरीरस्य मम्ममत्वं तन्मनोवचनकार्यमुक्त्वा । पश्चात् दंसणणाण
 चाणि सेवते सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्राणि तानि सेवते भावयंत्यर्थः ।

अथैतदेव व्याख्यानं विज्ञेयेण दृढयति ।

आत्मख्यातिः—केचिद्द्रव्यलिंगमज्ञानेन मोक्षमार्गं मन्यमानाः संतो मोहेन द्रव्यलिंगमेवोपाददते ।
 तुपपन्नं सर्वेषामेव भगवतामर्हदेवानां शुद्धज्ञानमपत्वे सति द्रव्यलिंगाश्रयभूतशरीरमकारत्यागात् ।
 रतद्रव्यलिंगत्यागेन दर्शनज्ञानचरित्राणां मोक्षमार्गत्वेनोपासनस्य दर्शनात् ।

अथैतदेव साधयति

णवि एस मोक्त्वमग्गो पाखंडी गिहमयाणि लिंगाणि ।
 दंसणणाणचरिणाणि मोक्त्वमग्गं जिणा विति ॥ ४४० ॥

नाप्येष मोक्षमार्गः पाखंडिगृहमयानि लिंगानि ।

दर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गं जिना वदंति ॥ ४४० ॥

तात्पर्यवृत्तिः—णवि एस मोक्त्वमग्गो नवैष मोक्षमार्गः । एष कः ? पाखंडिगृहमयाणि
 णि निर्विकल्पसमाधिरूपभावलिंगनिरपेक्षाणि रहितानि यानि पाखंडिगृहमयानि द्रव्यलिंगानि ।
 णानि । निर्मेषकीपीनप्रहरणरूपाणि बाहिरंगाकारचिह्नानि । तर्हि को मोक्षमार्गः ? इति चेत् दंसण-
 णचरिणाणि मोक्त्वमग्गं जिणा विति शुद्धबुद्धैकत्वभाव एव परमात्मतत्त्वभ्रदानज्ञानानुभूति-
 सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गं जिना वदंति कथयति ।

यत एष—

आत्मख्यातिः - न खलु द्रव्यलिंगं मोक्षमार्गं शरीराश्रितत्वे सति परद्रव्यत्वात् । तस्माद्दर्शनज्ञान-
 श्रेयसं मोक्षमार्गः, आत्माश्रितत्वे सति स्वद्रव्यत्वात् ।

यत एष—

जह्वा जह्नु लिंगे सागारणगारि एहि वा गहिदे ।
 दंसणणाणचरित्ते अप्पाणं जुंज मोक्त्वपहे ॥ ४४१ ॥

तस्मान्नु हित्वा लिंगानि सागारैरनगारिकैर्वा गृहीतानि ।

दर्शनज्ञानचारित्र्ये आत्मानं युंज्व मोक्षपथे ॥ ४४१ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—तस्मा जह्नु लिंगे सागारणगारि एहि वा गहिदे यस्मात्सर्वत्राण्ये
 नज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गं जिनाः प्रतिपादयति तस्मात्पश्चात् कानि निर्विकल्पमयैरनगारिभ्यः-

१२५ अक्षरार्थः पद्यः ।

िगरहितानि सागरानगरधर्मैः समूहैः—गूरीतानि बहिरंगाकारद्रव्यरिगानि । पश्चात् किं कुरु ! दंभणः
पाणचरिषे अप्पाणं जुंन मोक्षस्वपहे हे भव्य ! आत्मानं योजय संवध कुम्ब्य केवटज्ञानाद्यनंतचतु-
द्वयस्वरूपगुणामसम्पत्प्रदानज्ञानानुष्ठानरूपामेदरत्नप्रयत्नशेषे मोक्षपथे मोक्षमार्गे ।

अथ निश्चयतरया मकः शुद्धमानुभूति-भूषणो मोक्षमार्गो मोक्षार्थिना पुरोण सेवितव्य इत्युपदिशति—
आत्मरूपातिः—यतो द्रव्यरिगं न मोक्षमार्गं, ततः समस्तमपि द्रव्यरिगं स्वरूपा दर्शनज्ञानचा-
रित्रे चैव मोक्षमार्गोच्यते आत्मा योक्तव्य इति सूत्रानुमतिः ।

दर्शनज्ञानचारित्र्ययाम्ना तरयतात्मनः ।

एक एव सदा मेव्यो मोक्षमार्गे मुमुक्षुणा ॥१२५॥

मुक्त्वपहे अप्पाणं ठवेहि वेदयदि क्षायहि तं चैव ।

तत्पेव विहर णिञ्चं माविरहसु अण्णदब्बेसु ॥ ४४२ ॥

मोक्षपथे आत्मानं स्पृश्य वेदय ध्याय हि तं चैव ।

तमेव विहर नित्यं मा विहापीरन्वद्वन्द्वेषु ॥ ४४२ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—मोक्षस्वपहे अप्पाणं ठवेहि हे भव्य ! आत्मानं स्थापय क ! शुद्धज्ञानदर्शनस्वभा-
वात्तरयसम्पत्प्रदानज्ञानानुचरणरूपामेदरत्नप्रयत्नरूपे मोक्षपथे । वेदयहि तमेव मोक्षपथं चेतयस्व
परमसमरसोभावेन अनुभवस्व ह्यायहि तं चैव तमेव ध्याय निर्विकल्पसमाप्ती स्थित्वा भाषय । तत्पेव
विहर णिञ्चं तमेव विहर वर्तनापरिणतिं कुरु । नित्यं सर्वकालं । माविहरसु अण्णदब्बेसु दृष्टयतादु-
भूतभोगाकांक्षारूपनिदानबंधादिपरद्रव्यालंबनोत्पन्नगुणानुभवंसकलविकल्पेषु मा विहापीः, मा गच्छ
मा परिणतिं कुर्वति ।

अथ सहजशुद्धपरमात्मानुभूतिलक्षणभावलिगारहिता ये द्रव्यरिगे ममतां कुर्वति तेऽद्यापि समयसारं
न जानन्तीति प्रकाशयति—

आत्मरूपातिः—आ संसारपरद्रव्ये रागद्वेषादी नित्यमेव स्वप्रज्ञादोषेणावतिष्ठमानमपि स्वप्रज्ञागुणेनैव
ततो म्यावर्त्य दर्शनज्ञानचारित्र्येषु नित्यमेवावस्थापयति निश्चितमात्मानं । तथा चित्तांतरनिरोधेनात्यंतमे-
कामो भूत्वा दर्शनज्ञानचारित्र्याप्येव ध्यायस्व । तथा सकलकर्मकर्मफलचेतनासन्त्यासेन शुद्धज्ञानचेतना-
मयोभूत्वा दर्शनज्ञानचारित्र्याप्येव चेतयस्व । तथा द्रव्यस्वभावब्रह्मतः प्रतिभूषणविभूषमाणपरिणामतया
तन्मयपरिणामो भूत्वा दर्शनज्ञानचारित्र्येष्वेव विहर । तथा ज्ञानरूपमेकमेवाच्छलितमवलंबमानो हेयस्वरूपो-
पाधितया सर्वत एव प्रधानत्ववि परद्रव्येषु सर्वेष्वपि मनागपि मा विहापीः ।

एको मोक्षपथो य एव नियतो दृग्हासिदृष्टात्मकस्तत्रैव स्थितिमेति यस्तमनिशं ध्यायेच्च तं चेतनि ।

तस्मिन्नेव निरंतरं विहरति द्रव्यांतराण्यसृष्टान् सोऽवश्यं समयस्य सारमचिरान्तिव्योदयं विंदति ॥१२६॥

ये ज्वेनं परिदृश्य संहरिपरप्रश्रयिनेनात्मना र्दिगे द्रव्यमपे च रंति ममतां तेऽरावबोधयन्तुताः ।

नित्योद्योतमत्तमेकमत्रुलालोक स्वभावप्रभाप्राम्भारं समयस्य सारममठे नाचारि परंपंति ते ॥१२७॥

पाखंडियलिंगेसु व गिहलिंगेसु व बहुष्ययारेसु ।

कुव्वंति जे ममत्तिं तेहि ण णादं समयसारं ॥ ४४३ ॥

पाखंडिलिंकेषु वा गृहिलिंकेषु वा बहुमकारेषु ।

हृवति ये ममतां तेर्न ज्ञातः समयसारः ॥ ४४३ ॥

१ तरयज्ञानबहिर्भूता इत्यर्थः ।

सात्पर्यदृष्टिः—पाखंडीद्वयलिङ्गो न गिरहलिङ्गे न च वृत्तपर्यायेषु क्वचिन्नि न मर्षादि
पीतरागस्वभेदनज्ञानलक्षणभावलिङ्गरहितेषु निर्मथकल्पगणद्वयलिङ्गेषु कौपीनविहासिगुरस्यलिङ्ग
चतुप्रकारेषु ये ममता कुर्वन्ति तेहि णादं समयसारं जगत्तत्रकल्पपर्यवर्तितद्वयानि न तात्रमिष्यावज्ञान-
मोधादिसमन्तपरद्रव्यात्वनममुपननुभाशुभमंकल्पनिष्कारहितः शून्यः चिदानंदकल्पभावमुद्गमनात्त-
सम्यक्भ्रद्धानज्ञानानुचरणरूपभेदरत्नप्रयामनिर्विकल्पसमाधिंमंजातवीतरागमहजापूर्वपरमाह्लादरूपमुत्तरना-
नुभवपरमममरसीभावपरिणामेन सात्वनपूर्णकल्पशब्दरिनापस्यः केवलज्ञानाद्यनंतचतुष्टयव्याप्तिरूपस्य साक्षा
दुपादेयभूतस्य कार्यसमयसारस्योपादकां योऽमौ निश्चयकारणममयसारः स गतु तैर्न ज्ञान इति ।

अथ निर्विकारमुद्गमसंविचितलक्षणभावलिङ्गमहितं निर्मथयति लिङ्गं कौपीनकरणदिग्बुभेदसहितं गृहि
लिङ्गं चेति द्वयमपि मोक्षमार्गो व्ययहारनयो मन्यते । निश्चयनयस्तु सर्वद्रव्यलिङ्गानि न मन्यत इत्याख्याति-

आरमलुपातिः—ये खलु श्रमणोऽह श्रमणोपासकोऽहमिति द्रव्यलिङ्गममकारेण मिष्याहंकारं कुर्वन्ति
तेऽनादिरुद्धव्ययहारविमूढाः प्रौढविवेकं निश्चयमनारुद्धाः परमार्थसत्यं भगवंतं समयसारं न पर्यन्ति ।

व्ययहारविमूढदृष्टयः परमार्थं कल्पयन्ति नो जनाः ।
तुपचोधविमुग्धबुद्धयः कल्पयन्तीह तुपं न संदुलं ॥ ११८ ॥
द्रव्यलिङ्गममकारमीळितैः दृश्यते समयसार एव न ।
द्रव्यलिङ्गमिह यत्किलान्यतो ज्ञानमेकमिदमेव हि स्वतः ॥ १२९ ॥

**ववहारिओ पुण णओ दोण्णिवि लिङ्गाणि भणदि मोक्खपहे ।
णिच्छयणओ दु णिच्छदि मोक्खपहे सव्वलिङ्गाणि ॥४४४॥**

व्यावहारिकः पुनर्नयो द्वे अपि लिङ्गे भणति मोक्षपथे ।
निश्चयनयस्तु नेच्छति मोक्षपथे सर्वलिङ्गानि ॥ ४४४ ॥

सात्पर्यदृष्टिः—ववहारिओ पुण णओ दोण्णिवि लिङ्गाणि भणदि मोक्खपहे
व्यावहारिकनयो द्वे लिङ्गे मोक्षपथे मन्यते । केन कृत्वा ? निर्विकारस्यसंविचितलक्षणभावलिङ्गस्य बहिरंग
सहकारिकारणत्वेनेति । णिच्छयणओ दु णेच्छदि मुक्खपहे सव्वलिङ्गाणि निश्चयनयस्तु निर्वि-
कल्पसमाधिरूपप्रतिगुतिगुतबलेन अह निर्मथलिङ्गी, कौपीनधारकोऽहमित्यादि मनासि सर्वद्रव्यविकल्पं
रागादिविकल्पयनेच्छति । कस्मात् ? स्वयमेव निर्विकल्पसमाधिसत्त्वात् इति ।

किंच—अहो शिष्य ! पाखंडीलिङ्गाणि य इत्यादि गाथा सत्तकेन द्रव्यलिङ्गं निषिद्धमेवेति तं
मा जानाहि किं तु निश्चयरत्नप्रयात्मकनिर्विकल्पसमाधिरूपं भावलिङ्गरहितानां यतीनां संबोधनं कृतं ।
कथं ? इति चेत् अहो तपोधना ! द्रव्यलिङ्गमात्रेण संतोषं मा कुर्वत किं तु द्रव्यलिङ्गाधारेण निश्चयरत्नप्रया-
त्मकनिर्विकल्पसमाधिरूपभावनां कुर्वत ।

ननु भवदीपकल्पनेयं, द्रव्यलिङ्गनिषेधो न कृत इति श्रेये लिखितमाक्षे णयं होदि मोक्खपदमगो
लिङ्गमित्यादि ? नैव णयहोदि मोक्खपदमगो लिङ्गमित्यादिबचनेन मथलिङ्गरहितं द्रव्यलिङ्गं निषिद्धं
न च भावलिङ्गमसहितं । कथं ? इति चेत् द्रव्यलिङ्गाधारभूतो योऽसी देहस्तस्य ममत्वं निषिद्धं । नच
द्रव्यलिङ्गं निषिद्धं । केन रूपेण ? इति चेत् पूर्वं दीप्ताकाले सर्वसगपरिणाम एव कृतो न च देहत्यागः ।
कस्मात् ? देहधारणभ्यानज्ञानानुष्ठानं भवति इति हेतोः । मथ देहस्य प्रयत्नं कर्तुमायाणि शेषपरिमहद्व-
दिति । बीतरागभ्यानकाले पुनर्मदीयो देहोऽह लिङ्गीत्यादिविकल्पे व्ययहारेणापि न कर्तव्यः । देह
निर्देयत्वं कृतं कार्यं हायते इति चेत् न देह निष्पया अरिहा दंशणणाणपरिणाणि सेवन्ते
त्यादि बचननेति । न दि शाडितदुलस्य कश्चिदप्युवे विद्यमाने तस्यम्यंतत्पुनस्य शागः कर्तुमायाणि ।

अभ्यन्तरपुण्यागे सति यहिरगतुपण्यागो नियमेन भवत्येव । अनेन न्यायेन सर्वसंगपरित्यागरूपे महिरंग
द्रव्यलिंगे सति भावलिंग भवति न भवति वा नियमो नास्ति । अभ्यन्तरे तु भावलिंगे सति सर्वसंगपरित्याग-
रूपं द्रव्यलिंगं भवत्येवेति ।

हे भगवन् भावलिंगे सति बहिरंगं द्रव्यलिंगं भवतीति नियमो नास्ति साधारणासाधारणे
एवादि वचनादिति ? परिहारमाह-कोऽपि तपोधनो प्यानारुद्रस्तिष्ठति तस्य केनापि दुष्टभावेन वृद्धवेष्टनं
कृतं । आभरणदिक वा कृतं तथाप्यसौ निर्मथ एव । कस्मात् ? इति चेत् बुद्धिपूर्वकममत्वाभावात् पांड-
वादिवत् । योऽपि घटिकाद्वयेन मोक्षे गता भरतचक्रवर्त्यादयस्तेऽपि निर्मथरूपेणैव । परं किंतु तेषां परिग्रह
त्याग लोका न जानति स्तोत्रकाण्डत्वादिति भावार्थः । एवं भावार्थेण गृहीतानां द्रव्यलिंगमात्रं मोक्ष
कारणं न भवति । भावलिंगसंहितानां पुनः सहकारिकारणं भवतीति न्यायानुसृत्यादेव प्रयोदशस्यते
गाथासमकं गतं ।

अत्राह सिष्यः—केवलज्ञानं शुद्धं उग्रस्वज्ञानं पुनरुद्धं शुद्धस्य केवलज्ञानस्य कारणं न भवति ।
कस्मात् ? इति चेत्—

शुद्धं तु विद्यागतौ मुद्गवेवप्ययं छहदि जीवो इति वचनात् इति ? मैत्रं उग्रस्वज्ञानस्य कथं-
विशुद्धाशुद्धत्वं । तद्यथा यद्यपि केवलज्ञानापेक्षया शुद्धं न भवति तथापि मिश्रस्वरागादिदहितत्वेन बीतराग
सम्पन्वचारिप्रसहितत्वेन च शुद्धं । अभेदनत्वेन पुनः उग्रस्थानां संबन्धि भेदज्ञानमात्मस्वरूपमेव ततः
कारणात्तैरेकदेशम्यक्तिरूपेणापि सकलव्यक्तिरूपं केवलज्ञानं जायते नास्ति दोषः ।

अथ मतं सावरणत्वाच्छायोपसामिकत्वाद्वा शुद्धं न भवति तर्हि मोक्षोऽपि नास्ति । कस्मात् ? उग्र-
स्थानां ज्ञानं पश्येकदेशेन निरावरणं तथापि केवलज्ञानापेक्षया नियमेन सावरणमेव शायोपसामिकमे-
वेति । अथाभिप्रायः पारिणामिकभाव शुद्धः तैत्र मोक्षो भविष्यति तदपि न घटते । कस्मात् ? इति
चेत् केवलज्ञानापूर्वं पारिणामिकभावस्य शक्तिमात्रेण शुद्धत्वं न व्यक्तिरूपेणेति—

तथाहि जीवत्वभ्यन्त्यामभ्यवत्करणेण त्रिविधोऽपि पारिणामिकः । तत्र तावदभ्यवत्त्वं मुक्तिकारणं न भवति
पुनरुत्थानव्यवहृत्यं तस्य रूपस्य तु यदायं जीवो दर्शनचारिप्रसोहर्नयोपसामिकत्वात्पारसामिकप्रजाभेन
बीतरागसम्पन्नदर्शनज्ञानचारिप्रवेण परिणमति तदा शुद्धत्वं । तत्र शुद्धत्वं—औपसामिकशायोपसामिकशायि-
कभावप्रयस्य संबन्धि मुक्ष्यपृष्टया, पारिणामिकस्य पुनर्गोणत्वेनेति । तत्र शुद्धपारिणामिकस्य वचनोऽस्य
कारणरहितत्वं पंचासिकापेऽनेन श्लोकेन भणितमाक्षे—

मोक्षं कुर्वति मिश्रोपसामिकशायिकाभिधाः ।
बंधमादविको भावो निश्चयः पारिणामिकः ॥ १ ॥

तत्र एव स्थितं निर्विकारपुद्गाभपरिच्छिन्नलक्षणं बीतरागसम्पन्नचारिचित्तविनाभूतमभेदनदेन तदैव
शुद्धात्मज्ञानरूपशायोपसामिकमपि भावप्रवृत्तान मोक्षकारणं भवतीति । शुद्धपारिणामिकभाव पुनरेकदे-
शव्यक्तिलक्षणत्वात् यथाचिदभेदरूपस्य द्रव्ययोपसामिकस्य जीवपदार्थस्य शुद्धभावनाप्राप्तौ भेदपू-
र्यरूपेण तिष्ठति न च ध्यानयोपसामिकेण, कस्मात् ? ध्यानस्य विनियमत्वात् इति ।

अथैवं पुद्गाभस्य निर्विकारत्वसंबन्धप्रवृत्तेण भावदत्तात्मा परमात्मपुद्गा द्रव्योऽपि पुनरिति—
आत्मरूप्यातिः - यः रात्रु क्षयणप्रमणोऽसकमेदेन त्रिविधे द्रव्येण भवति कोऽसकं इति द्रव्य-
प्रकारः ॥ केवलं व्यवहार एव न परमार्थस्य स्वयमुद्गद्वयानुभवनामकत्वं सति परमार्थस्य भावः ।
यदेव क्षयणप्रमणोपासकविकल्पनातिज्ञानं छतिहमिप्रसृतमत्र शुद्धानुभवमेवैवैविति निश्चयानुभव-
परमार्थः, तस्मै एव शुद्धस्यानुभवामकत्वे सति परमार्थकत्वात् ततो ये व्यवहारदेव परमार्थ-
ते शम्यशास्त्रेभ्य न शंभे ष्यते । य एव परमार्थं परमार्थद्वयत्वात् शंभे ष्यते ते एव .

अलमलमतिर्गुणैर्दुर्विकल्पैरनर्पैरयमिह परमार्थभियतां नित्यमेतः ।

स्वरसविसरपूर्णज्ञानविरुद्धार्तिमात्रात् सख्यु समयसारदादात्तर किंचिदस्ति ॥ १२९ ॥

इदमेकं जगद्युक्तं यथाति पूर्णतां ।

विज्ञानघनमानंदमयमप्यश्रुतां नयत् ॥ १३० ॥

जो समयपाहुडमिणं पठिदूणय अच्छतचदो णाहुं ।

अच्छे ठाहिदि चेदा सो पावदि उत्तमं सुखं ॥ १४५ ॥

यः समयसारप्राभृतमिदं पठित्वा अर्थतत्त्वतो ज्ञात्वा ।

अर्थे स्थास्यति चनयिता स माप्रोत्पुचमं सौख्यं ॥ १४५ ॥

सात्पर्येष्टातिः—श्री कुंदकुंदाचार्यदेवा समयसारमथसमाप्तिं कुर्वतः कलं दर्शयति—नयथा-

जो समयपाहुणमिणं पठिदूणय यः कर्ता समयप्राभृताख्यमिदं शास्त्रं पूर्वं पठित्वा न केवलं पठित्वा अत्य तत्त्वतो णाहुं शास्त्रा च करमात् ? प्रथार्थतः न केवलं ग्रंथार्थतः ? तत्त्वतो भावपूर्वेण अत्यं ठाहिदि पश्चाद्वापदेयरूपे शुद्धामलक्षणेऽर्थे निर्विकल्पसमाधौ स्थास्यति चेदा सो पावदि उत्तमं सौख्यं स चेतयितात्मा भाविकाळे प्राप्नोति लभते । किं लभते ? धीतरागसहजापूर्वपरमाह्लादरूपं आत्मोपादानसिद्धं स्वयमतिशयवद्दीप्तबाधं विशालवृद्धिसम्बन्धेन विपयविरहित निःप्रतिद्वन्द्वभावं अन्यद्रव्यानपेक्षं निरुपमं, अमितं, शाश्वतं सर्वकालमुक्तघनतसारं परमसुखं सिद्धस्य जातमिति ।

अत्राह शिष्यः—हे भगवन् ! अतीन्द्रियसुखं निरंतरं व्याख्यातं भवन्निस्तस्य जनैर्न ज्ञायते ! भगवान् आह कोऽपि देवदत्तः स्त्रीसेवनाप्रभृतिपञ्चेन्द्रियविययव्यापाररहितप्रस्तावे निर्व्याकुलचित्तः, तिष्ठति स केनापि पृष्ठः भो देवदत्त ! सुखेन तिष्ठसि स्वमिति ? तेनोक्तं सुखमस्तीति तत्सुखमतीन्द्रियं कस्मान्न ? इति चेत् सत्सारिकसुखं पञ्चेन्द्रियप्रमयं । यत्पुनरतीन्द्रियसुखं तत्पञ्चेन्द्रियविययव्यापाराभावेऽपि दृष्टं यत् इदं तावत्सामान्येनातीन्द्रियसुखमुपलभ्यते । यत्पुनः पञ्चेन्द्रियमनोभयसमस्तविकल्पजालरहितानां समाधिस्थ-परमयोगिनां स्वसवेदनगम्यमतीन्द्रियसुखं तादृशोपेणेति । यच्च मुक्तान्मनामतीन्द्रियसुखं तदनुमानगम्यमगम्यं च । तथाहि—मुक्तानामिन्द्रियविययव्यापाराभावेऽपि अतीन्द्रियसुखमस्तीति पक्षः । कस्मान्न ? इति चेत् इदानीं तेन विपयव्यापारातीतनिर्विकल्पसमाधिरतपरममुनीन्द्राणां स्वसवेद्यात्मसुखोपलब्धिरिति हेतुः । एवं पक्षहेतुरूपेण ह्यपगमनुमानं ज्ञातव्यं । आगमे तु प्रसिद्धमेवात्मोपादानसिद्धमित्यादि वचनेन । अतः फारणात् अतीन्द्रियसुखे संदेहो न कर्तव्य इति । उक्तं च—

भदेवमनुजाः सर्वे सौख्यमक्षार्थसभवं ।

निर्विक्रान्ति निराश्रयं सर्वाक्षप्रीणनक्षमं ॥ १ ॥

सर्वेणातीतकाळेन यच्च मुक्तं महर्दिकं ।

भाविनो ये च भोक्ष्यंति स्वादिष्टं स्वांतरजक ॥ २ ॥

अनंतगुणिनं तस्मादत्यस्त्य स्वस्वभावज ।

एकरिमन् समये मुक्तं सगुणं परमेश्वरः ॥ ३ ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण विष्णुकर्तृस्वनिराकरणमुद्भव्येन गाथागतकं । तदनंतरमग्यं करोति अग्यो-मुंके—इति कौटुम्भनैकान्तनिराकरणमुद्भव्येन गाथाचमुद्ययं । ततः परमात्मा रागादिभावसमं न करानि इति सांघनमनिराकरणरूपेण सूक्ष्मचक्रं । ततः परं कर्मैव गुरुदिकं करोति न चापेति पुनरपि एतद्वरमतेकान्तनिराकरणमुद्भव्येन गाथाचयोदश । तदनंतरं विलस्यरागस्य घातः कर्मैव-इत्यज्ञानव्यतिरेक एतद्विनिवृत्त्यां घातं करोतीति कौटुम्भं विनयति तस्मात्सोऽनार्थं गाथागतकं । तदनंतरं द्वायकर्म व्यन-हारेण करोति भावसमं निधनेन करानिनि मुद्भव्येन गाथागतकं । ततः परं ज्ञानं श्रेयस्सौम्यं न परिगणयि

इति कथनरूपेण सूत्रदशकं । तदनन्तरं बुद्धान्योपलब्धिरूपनिश्चयप्रतिक्रमणप्रत्याख्यानलोचनाकारि
व्याख्यानमुह्यन्वेन सूत्रचतुष्टयं । तदनन्तरं पंचोदियाविषयनिरोधरूपधनरूपेण सूत्रदशकं । तदनन्तरं कर्म-
चयनाक्रमेणैवेतन्नाशनाशरूपेण मुह्यन्वेन गाथाप्रथमं । ततः परं शास्त्रेन्द्रिकविद्वान्दिक इति न
भवतीति प्रतिपादनरूपेण गाथापञ्चदश । ततः परं बुद्धान्या कर्मनाकर्महारदिक निश्चयन न गृह्णति
इति व्याख्यानमुह्यन्वेन गाथाप्रथमं । तदनन्तरं बुद्धानभावनारूपं भावित्वागिनियेष्ट इत्येति मुक्तिकारि
न भवतीति प्रतिपादनमुह्यन्वेन गाथासप्तकं । तदनन्तरं मुह्यन्वेनकृतदशैवमुह्यन्वेन सूत्रनेकं ।

इति समयसारव्याख्यानो बुद्धान्यानुभूतिवृत्तानां तात्पर्यवृत्तौ समुदायेन

पदधिकनवतिगाथाभिस्त्रयोदशतधिकारैः समयसार—

चूलेकाभिधानो दशमाड्यिकारैः समाप्तः—

आवस्यानिः—यः सत्त्व समयसारमूलस्य भवतः परमात्मनोऽस्य विश्वकामनेन विद्याम-
पश्य प्रतिपादनात् स्वयं शब्दप्रपायमाणं शास्त्रमिदमर्थान्य विश्वकामनेनगम्यमानमर्थदूषयिष्यकामनेन
परमात्मानं निधिन्त्यन् अर्थनस्तरतश्च परिगृह्य अर्थवार्थभूतं भगवति एकस्मिन् दूषयिष्यकामने परमात्मानं
सर्वारभेण स्थास्यति चेतयिता, स माशान्शानविजृम्भणोचिदेकामनिर्भेदपरमात्मानं निधिन्त्यन्त्य
रूपतया परमानन्दशब्दवाच्यमुत्तममनाकुलत्ववृत्तौ शौक्य स्वयंभव भविष्यतीति ।

इतिदशमात्मनस्य ज्ञानमात्रस्यवर्णनं ।

अर्थदशकमप्यत्र त्रसंवेद्यमवापिने ॥११॥

सात्पर्यवृत्तिः—

अत्र स्याद्वादसिद्धयर्थं वस्तुनवरूप्यविरयतिः ।

उपाधोपेवभावरूप्य मनाग्भूयोऽपि विलसने ॥

विलसने विचार्यते कथ्यते मनाग् सश्लेषेण भूयः पुनरपि वाड्यो । वस्तुनवरूप्यविरयतिः । वस्तुनवरूप्य
वास्तुनवरूप्यवस्तुव्यवस्थितिर्भाषणं । किमर्थं । स्याद्वादसिद्धयर्थं स्याद्वादसिद्धयर्थं । अत्र सात्पर्य
व्याख्यानं मनासिद्धयर्थेन कथ्यते वस्तुनवरूप्यवस्थितिरिति विलसने । उपाधोपेवभावरूप्य । उपाधो
उपयो गौश इति ।

अतः परं स्याद्वादसिद्धयर्थः काः ।—इति अने सव्याख्यायां उत्तरादहः— स्याद्वादसिद्धयर्थं विवक्षित-
मकारिणानेकानरूपेण वदन् वदो जगत्तः कथने प्रतिपादनमिति स्याद्वादसिद्धयर्थं मत्तः स्याद्वादसिद्धयर्थं
वदोऽर्हतः शास्त्रनिश्चयः । तावत् भगवतः शास्त्रं किं वदति । सर्वं कथु, अनेकानरूपेण वदति
वाक्ये । अनेकात् इति बोधार्थः । इति चेत् एकवागुनि वदति वदति इति । अनेकानरूपेण वदति ।
परस्परविरुद्धवाक्येभ्योऽपि वदति । अतएव प्रतिपादने स्याद्वादसिद्धयर्थं अतएव । स्याद्वादसिद्धयर्थं
ज्ञानमात्रो योऽती भावो जीवार्थः बुद्धान्या स तदनन्तरं एवमेव मत्तः स्याद्वादसिद्धयर्थं विवक्षितं
स्वभावात्मनो भवतीति कथयति । तावति इत्यर्थेण कथ्यते भवति । इत्यर्थेण कथ्यते भवति ।
इत्यर्थेण कथ्यते भवति । एतदर्थेण कथ्यते भवति । इत्यर्थेण कथ्यते भवति । इत्यर्थेण कथ्यते भवति ।
इत्यर्थेण कथ्यते भवति । इत्यर्थेण कथ्यते भवति । इत्यर्थेण कथ्यते भवति । इत्यर्थेण कथ्यते भवति ।
इत्यर्थेण कथ्यते भवति । इत्यर्थेण कथ्यते भवति । इत्यर्थेण कथ्यते भवति । इत्यर्थेण कथ्यते भवति ।

तदेव स्याद्वादसिद्धयर्थं तु सम्यक्प्रकाशं दीर्घेति भाषितम्—

- संवेद्यनिश्चयः स्यात्प्रतिपादनं ये कथं ।
- संवेद्येन वदन्त्येति पुनरेव स्यादिति हेतुः ॥ १ ॥
- संवेद्यनिश्चयः स्यात्प्रतिपादनं ।
- स्याद्वादसिद्धयर्थं स्यात्प्रतिपादनं ॥ १ ॥

तद्विदोषः ज्ञानमात्रस्यात्मवस्तुनः स्वयमेवानेकांतत्वात् । तत्र यदेव तत्तदेवातत् यदेवैकं तदेवानेकं यदेव-
सप्तदेवास्तन् यदेव नित्यं तदेवानित्यमित्येकरस्तुवस्तुवनिष्पादकं परस्परविरोद्धशक्तिद्वयप्रकाशनमनेकांतः ।
तस्यात्मकारस्तुनो ज्ञानमात्रवेऽर्थात्तद्व्यक्तकृत्यमानज्ञानस्वरूपेण तत्त्वान्, बहिरुन्मिपदनतत्रेपतापन्नस्वरूपा-
तिरिक्तरक्षणेणात्सत्त्वात्, सहस्रमप्रवृत्तानंतचिदंशसमुद्रपरूपाविभागद्रव्येणैकत्वात्, अविभागेऽद्रव्यव्याप्त-
हृत्प्रमप्रवृत्तानंतचिदंशरूपपर्येरेनेकांत्वात् स्वद्रव्यक्षेत्रकालभवनभवनशक्तिस्वभाववरेण सत्त्वात् परद्रव्यक्षेत्रका-
लभवनभवनशक्तिस्वभावत्वेनाऽसत्त्वात् अनादिनिधनाविभागेकृतिपरिणतत्वेन नित्यत्वात्, क्रमप्रवृत्तेरुत्तम-
पावच्छिन्नानेकात्वरूपपरिणतत्वेनानित्यत्वात्तत्त्वमेकानेकत्वे सदसत्त्वं नित्यानित्यं च प्रकाशत एव । ननु
यदि ज्ञानमात्रवेऽपि आत्मवस्तुनः स्वयमेवानेकांतः प्रकाशते तर्हि किमर्थमर्द्धिस्तत्त्वाधनत्वेनाऽनुशास्यतेऽ-
नेकांतः । अज्ञानेनां ज्ञानमात्रप्रवृत्तुप्रसिद्धपर्यायमिति श्रुतः । न तदनु-अनेकांतमत्रेण ज्ञानमात्रमात्मवदेव
प्रसिद्धयति तथाहि इह हि स्वभावत एव बहुभाषिभिरविद्वे सर्वभावानां स्वभावेनाद्वितेऽपि द्वैतस्य निषेद्धुम-
शाक्यत्वात् समस्तमेव सत्त्वं स्वपररूपप्रवृत्तिन्यायिचित्तम्यामुद्रमभावाप्यासितमेव । तत्र यदाय ज्ञानमात्रो भावः
शेषभावैः सह स्वरसमप्रवृत्तत्वात्तद्वेपसंघतयाऽनादिरेयपरिणमनात् ज्ञानस्य पररूपेण प्रतिपद्याज्ञानी भूत्वा
तमुपैति । तदा स्वरूपेण सत्त्वं योतयित्वा ज्ञात्त्वेन परिणमनाम्हानां कुर्वन्नेकांत एव तमुज्जीवयति ।
यदा तु सर्वं वै खारिबद्मास्मेति अज्ञानत्वं ज्ञानस्वरूपेण प्रतिपद्य विद्वेषापाशेनात्मानं नाशयति तदा
पररूपेणात्सत्त्वं योतयित्वा विद्वेषाद्विभं ज्ञानं दत्तायन् अनेकांत एव नाशयितुं न ददाति २ । यदांनकक्षेयाकारैः
खंडितसकलैकज्ञानाकारो नाशमुपैति तदा द्रव्येणैकत्वं योतयन् अनेकांत एव तमुज्जीवयतीति ३ । यदा
सैकज्ञानाकारोपादानायानेकप्रकारत्यागेनात्मानं नाशयति तदा पर्यायैरेकत्वं योतयन् अनेकांत एव
नाशयितुं न ददाति ४ । यदा ज्ञायमानपरद्रव्यपरिणमनाद् ज्ञात्द्रव्य परद्रव्यत्वेन प्रतिपद्य नाशमुपैति
तदा स्वद्रव्येण सत्त्वं योतयन् अनेकांत एव तमुज्जीवयति ५ । यदा तु सर्वद्रव्याणि अहमेवेति परद्रव्ये
ज्ञात्द्रव्यत्वेन प्रतिपाद्यात्मानं नाशयति तदा परद्रव्येणासत्त्वं योतयन् अनेकांत एव नाशयितुं न ददाति
६ । यदा परक्षेत्रगतक्षेपायपरिणमनात् परक्षेत्रेण ज्ञानं सत्त्वं प्रतिपद्य नाशमुपैति तदा परक्षेत्रेणास्तित्वं
योतयन्नेकांत एव तमुज्जीवयति ७ । यदा तु स्वक्षेत्रे भवनाय परक्षेत्रे क्षेपाकारत्यागेन ज्ञानं तुर्घाऽतुर्घात्मानं
नाशयति तदा स्वक्षेत्रे एव ज्ञानस्य परक्षेत्रगतक्षेपाकारपरिणमनस्वभावत्वात्परक्षेत्रेण नास्तित्वं योतयन्
अनेकांत एव नाशयितुं न ददाति । ८ । यदा पूर्वाब्जिनार्थेनेनाशकाले ज्ञानस्यासत्त्वं प्रतिपद्य नाशमुपैति
तदा स्वकालेन सत्त्वं योतयन्नेकांत एव तमुज्जीवयति । ९ । यदा त्वर्थात्तद्वनकाल एव ज्ञानस्य सत्त्वं
प्रतिपद्यात्मानं नाशयति तदा परकालेनासत्त्वं योतयन्नेकांत एव नाशयितुं न ददाति । १० । यदा ज्ञायमान-
परभावपरिणमनात् ज्ञायकभावं परभावत्वेन प्रतिपद्य नाशमुपैति तदा स्वभावेन सत्त्वं योतयन् अनेकांत
एव तमुज्जीवयति । ११ । यदा तु सर्वं मात्रा अहमेवेति परभाव ज्ञायकभावत्वेन प्रतिपाद्यात्मानं नाशयति तदा
परभावं योतयन्नेकांत एव नाशयितुं न ददाति । १२ । यदाऽनित्यज्ञानविशेषैः खंडितनित्यज्ञानसामान्यो
नाशमुपैति तदा ज्ञानसामान्यरूपेण नित्यं योतयन्नेकांत एव नाशयितुं न ददाति । १३ । यदा तु नित्यज्ञान
सामान्योपादानायानिसाज्ञानविशेषत्यागेनात्मानं नाशयति तदा ज्ञानविशेषरूपेणानित्यत्वं योतयन्नेकांत
एवं सं नाशयितुं न ददाति । १४ । भवति चात्र श्लोकाः—

माशार्थैः परिपातमुञ्जितनिजप्रम्यतिरितीभवद्विधातं पररूप एव परितो ज्ञाने दत्तोः सीदति ।

यत्तत्तत्तदिह स्वरूपत इति स्याद्वादिनस्तत्पुनर्दूराग्यनघनस्वभावभरतः पूर्णः समुज्जगति ॥ १११ ॥

विष्व ज्ञानमिति प्रतर्क्य सकलं दृष्ट्वा स्वतत्त्वाशया भूत्वा विष्वमयः पशुः पशुरिव स्वर्णदंभावेत्ते ।

तत्तत्पररूपतो न तदिनि स्याद्वादिनां पुनर्विभाजितमविष्वविष्वपरित तस्य स्वतत्त्वं दृष्टेः ॥ ११२ ॥

माशार्थमहणस्वभावभरती विष्वविष्वोऽनुमञ्जेषाकारविशेषात्तत्तत्परितमितरुद्रव्यं पशुर्नरपति ।

एकं द्रव्यतया सादाप्युदितया भेदभय ध्वंसयत्केक ज्ञानमवधिपानुभवने पश्यन्नेकांतनि ॥ ११४ ॥

हेयाकारकलकमेचकचितिप्रशालनं कल्पयन्नेकाकारचिकिर्या स्फुटमपि ज्ञानं पशुर्नष्टेति ।

वैचित्र्येयविचित्रतामुपगतं ज्ञानं स्वतः क्षालितं पर्यायस्तदेनकतां परिभ्रूयन् पश्यत्यनेकावित् ॥१२९॥

प्रत्यक्षाद्विहितस्फुटस्थिरपरद्रव्यास्तितार्थचितः स्वद्रव्यानवलोकेनेन परितः शून्यः पशुर्नश्यति ।

स्वद्रव्यास्तितया निरूप्य निपुणं सद्यः समुन्मज्जता स्याद्वादी तु विशुद्धबोधमहसा पूर्गोभवन् जीवति ॥१३०॥

सर्वद्रव्यमयं प्रपद्य पुरुषं दुर्वासनाधासितः स्वद्रव्यभ्रमतः पशुः किल परद्रव्येषु विश्रान्यति ।

स्याद्वादी तु समस्तवस्तुषु परद्रव्यात्मना नास्तितार्थां जानन्निर्मलशुद्धबोधमहिमा स्वद्रव्यमगाश्रयेत् ॥१३१॥

भिन्नधरनिपण्णवोप्यनियतव्यापारानेष्टः सदा सौदत्येन बहिः पततमभितः पश्यन्मुमांसं पशुः ।

स्वधेनास्तितया निरुद्धरभसः स्याद्वाद्देवी पुनस्तिष्ठत्यात्मानि छातवोप्यनियतव्यापारशक्तिमवन् ॥१३२॥

स्वधेनस्थितये पृथग्निधपरक्षेत्रस्थितार्थोऽज्ञाना तुच्छीभूय पशुः प्रणश्यति चित्राकारान्महार्थैरमन् ।

स्याद्वादी तु वसन् स्थापामिनि परक्षेत्रे विदन्नास्तितार्थां त्यक्तार्थोऽपि न तुच्छतामनुभवत्याकारकर्त्री परान् ॥१३३॥

पूर्वालचितार्थोऽप्यनाशसमये ज्ञानस्य नाशं विदन् सीदत्येव न किंचनापि कञ्चनत्वं न तुच्छः पशुः ।

अस्तित्व निजकालतोऽस्य कञ्चयन् स्याद्वाद्देवी पुनः पूर्णस्तिष्ठति वाद्यवस्तुषु मुहुर्भूया वितश्यत्यपि ॥१३४॥

अर्षालंघनकाल एव कञ्चयन् ज्ञानस्य सत्त्वं बहिर्ज्ञेयालवनलालसेन मनसा आम्पन् पशुर्नश्यति ।

नास्तित्र परकालतोऽस्य कञ्चयन् स्याद्वाद्देवी पुनस्तिष्ठत्यात्मानिच्छातनित्यसहजज्ञानैरुपजीभवन् ॥१३५॥

निश्चातः परभावभाषकलानामियं बहिर्वस्तुषु नश्यत्येव पशुः स्वभावमहिमन्वेकांतनिश्चेतनः ।

सर्वस्मान्निपतस्वभावभयनागज्ञानाद्रिभक्तोभवन् स्याद्वादी तु न नाशमति सहजस्वर्णीकृतप्रत्ययः ॥१३६॥

अप्यास्यात्मानि सर्वभावभवनं शुद्धस्वभावप्युतः सर्वत्रापविचारितो गतभयः स्वेरं पशुः क्रीडति ।

स्याद्वादी तु निशुद्ध एव लभति स्वस्य स्वभावं भरादारूढः परभावभावविरहव्याजोरुनिष्कपितः ॥१३७॥

सद्गुणैर्विराममुद्रितवहन् ज्ञानाज्ञानानामतानिज्ञानाश्रणभंगसंगपतितः प्रायः पशुर्नश्यति ।

स्याद्वादी तु चिदात्मना परिभ्रूयन्धिद्रस्तु निलोदितं टंकोत्कीर्णघनस्वभावमहिमज्ञानं मवन् जीवति ॥१३८॥

टंकोत्कीर्णविशुद्धसंभ्रमराकाशासमनराशया बाँड्युच्छ्रद्धश्चरित्यरिणतेभिन्नः पशुः किंचन ।

ज्ञानं नित्यमनित्यता परिगमेऽप्यासादयत्पुग्म्यल स्याद्वादी तदीनित्यतां परिभ्रूयन्धिद्रस्तुशुचिक्रमात् ॥१३९॥

इत्यज्ञानैर्विभूदानां ज्ञानमात्रं प्रसाधयन् ।

आमनस्यमनकातः स्वयमेवानुभूयते ॥ १४० ॥

एवं तत्त्वव्यवस्थितया स्य व्यवस्थापयन् स्वयं ।

आदेश्य शासन जैनमनेकातो व्यवस्थितः ॥ १४१ ॥

मन्वेनरागमदश्यादि किमर्थमत्रात्मनो ज्ञानमात्रतया व्यपदेशः ? अशुणप्रसिद्धया अक्षयप्रसिद्धयै ।

ज्ञानमनो हि ज्ञानं अशुण तदमाश्रयगुणबोधन ज्ञानप्रसिद्धया तद्व्यवस्थितमनः प्रसिद्धिः । ननु किमनया

अक्षयप्रसिद्धया अक्षयमेव प्रमाथनीय नाप्रसिद्धशुणस्य अक्षयप्रसिद्धिः ? प्रसिद्धिउत्थापयेव ताप्रसिद्धिः । ननु

किं तदस्य व्यपदेशप्रसिद्धया ततो नित्य प्रसिद्धयनि न ज्ञानाद्रित एव ज्ञानामनोऽप्यनैनाप्रसिद्धयान्

एवैकिं ह्यने अशुणवचनात् ? अक्षयप्रसिद्धयाऽप्यनन्त्यात्कृतः । प्रसिद्धिश्चि ज्ञान ज्ञानमात्रस्य स्वमनोद्वनगिज्ञानान्

तेन प्रसिद्धेन प्रमाथयन्तन्मनसिः नूताननसमममुद्रयन्नेत्या ततो ज्ञानमाशास्त्रेणनिजातया एव

अक्षयप्रसिद्धयं तद्विनोदयन्ने अनेनसमजान पन्नावद्व्यवस्थे तत्रावगममन्नेरुः ताजालया एतदर्थमेवाशाय

ज्ञानवचनो व्यपदेशः ।

ननु अक्षयप्रसिद्धयनेकभेदनव्यवस्थितः कथं ज्ञानमात्रव परशरत्पनिशिकाननसमामुद्रायपरिगैव-

व्यवस्थितव्यवस्थिते स्वयमेव भवन्त् अथ एतस्य ज्ञानमनेककाशनं यानिनोऽप्यनयाः शक्यः उपपन्ने ।

अक्षयप्रसिद्धयैऽप्यनैः अक्षयप्रसिद्धयैः अक्षयप्रसिद्धया तत्रावगमिः । अक्षयप्रसिद्धया विनिसक्तिः । अनकातेन-

दोऽप्यने एवैः अक्षयप्रसिद्धयैः अक्षयप्रसिद्धयैः अक्षयप्रसिद्धया तत्रावगमिः । अक्षयप्रसिद्धया तत्रावगमिः । अक्षयप्रसिद्धया तत्रावगमिः ।

अक्षयप्रसिद्धया तत्रावगमिः । अक्षयप्रसिद्धया तत्रावगमिः । अक्षयप्रसिद्धया तत्रावगमिः । अक्षयप्रसिद्धया तत्रावगमिः ।

सर्वज्ञपरशक्तिः । गौरवामप्रदेशप्रकाशमानजोकाकारमेव होपयोगतृष्णा स्वप्रकृत्यशक्तिः । स्वयंप्रकाशमान
 विद्याहरसंदिशिमयी प्रकाशशक्तिः । क्षेत्रकालानवर्तिताचिद्विद्यासाभि काऽसंतुष्टचित्तविकासशक्त्यः । अन्या-
 त्रिपमाणाऽन्याकारकैरुत्तराभि का अस्वार्थकारणशक्तिः । परामनिमित्तकश्लेषज्ञानाकारम हणमहणस्वभावरूपा
 परिणमपरिणामरूपशक्तिः । अन्वृत्तानिरिकररूपानियतरूपा सागोपादानमन्यन्तशक्तिः । पदस्थानपातित-
 द्विद्विद निपरिगतस्वरूपमनिष्ठवकारणविशिष्टमुगात्मिका—अगस्त्यपुत्रशक्तिः । क्रमाक्रमगृहितृप्तिवत्तद-
 षोत्पादन्यपुत्रशक्तिः । दृश्यभावभूतधैर्यन्ययोत्पादलिमितसद्वसिदृशरूपोकाऽरितप्रमाप्रमयी परि-
 णामशक्तिः । फर्नरभ्यपयमभ्यंजितसहजस्वराभि का अमूर्त्तशक्तिः । राकलरुर्मठत
 हात्प्रमाप्रतिरिक्तपरिणामरूपपरमात्मिका अरुत्तरशक्तिः । सकलरुर्मठतहात्प्रमाप्रतिरिक्तपरिणामा-
 नुभवोपरमात्मिका अमोक्षुत्वशक्तिः । सकलरुर्मठतहात्प्रमाप्रदृष्टान्प्रदेशनैर्ण्यरूपा निष्क्रियशक्तिः । आसंसार
 संहरणविस्तरणशक्तिकाचिदूनचरमसरीरपरिणामावस्थितजोकाकारसाम्भितामापयवत्तदक्षणा नियतप्रदे-
 शत्वशक्तिः । सर्वसरीरैकस्वरूपाभि का स्वधर्मव्यापकत्वशक्तिः । बिलभ्रणानतस्वभावभावितैरुभावत्तदक्षणांत
 धर्मत्वशक्तिः । तद्वत्तद्रूपवत्तदक्षणा विहृदधर्मशक्तिः । तद्रूपभवनरूपा तरणशक्तिः । अतद्रूपाऽभवनरूपा
 अतस्वरूपाः । अनेकरथावस्थापकैरुत्तरमप्यवस्था एकाशक्तिः । एकद्रव्यन्यत्पानैरुपर्यायमप्यवस्था
 अनेकरशक्तिः । भूतावस्थापररूपा भावशक्तिः । रूपावस्थापररूपाऽभावशक्तिः । भवस्थापररूपा भवनरूपा
 भावाभावशक्तिः । अभावस्थापररूपाऽभावभावशक्तिः । कारकानुगतक्रियामिच्छातभवन्नमानमयी
 भावशक्तिः । कारकानुगतभवत्तत्कारकभावगतक्रियामयी किशक्तिः । प्राप्यमाणासद्रूपभावनयी फर्नशक्तिः ।
 भवत्कारणसिद्धरूपभावविकारमयी फर्नशक्तिः । भवत्प्राप्यमानसाधकतमस्वमयी परणशक्तिः । स्वय द्वाप्य-
 मानभावेपियत्वमयी संभ्रानशक्तिः । उदात्तव्यतिङितभावापानिरपयभृतरमयी अशादनशक्तिः ।
 भाव्यमानभावाधाररमयी अतिकरणशक्तिः । स्वभावाप्रस्वस्वामिस्वमयी संबंशक्तिः ।

इत्याद्यनेकनिजशक्तिमुनिर्भरोऽपि यो ज्ञानमात्रमपतां न जहति भावः ।
 एकं क्रमाक्रमविकर्तित्विषंतं चित्रं तद्द्रव्यपर्यवस्यं चिदिहासित वस्तु ॥ १४८ ॥
 नैकांतसंगतदसा स्वयमेव वस्तु तत्त्वव्यवस्थितिमिति प्रविष्टोकपंतः ।
 स्वादादद्विदिर्माधकामाधिगम्य सतो ज्ञानीभवंति जिननीतिमलेपयंतः ॥ १४९ ॥

अथास्त्योपायोपेयभावाधित्वत्वे ।

आत्मवस्तुनो हि ज्ञानमात्रेव ऽप्युपायोपेयभावा विद्यत एव । तस्यैकरथापि स्वयं साधकविरूपात्म-
 परिणामित्वात् । तत्र यासाधक रूपं स उपायः । यत्सिद्धं रूपं स उपेयः । अतोऽस्यात्मनोऽनादिमिष्या
 दर्शनज्ञानचरित्रैः स्वरूपप्रवचनारसंसरतः मुनिश्चन्द्रपरिगृहीतभ्यवहारसम्पददर्शनचरित्रवाक्यप्रकर्षरं परया
 क्रमेण स्वरूपमातोऽप्यमाणाद्योर्गमनिधयसम्पददर्शनज्ञानचरित्रविशेषतया साधकरूपेण तथा परमप्रदर्ष
 मेकरिकाधिरुद्वरणप्रपातिसयप्रवृत्तकद्रुर्मक्षयप्रशतिनास्त्रलिनविमउत्स्वभावभावतया निद्वरुदेग च
 स्वयं परिणममानज्ञानमात्रेनैवेवागोपेयभाव साधयति । एवमुभयप्रक्रि ज्ञानगात्ररयानन्त्यतया नियमवृ-
 त्तिकवस्तुनो निष्कंगपरिमहणात् तत्क्षणा एव मुमुक्षुणाणामंसाराऽङ्गभूम्यैकान्तमपि भवति भुक्तिकालाभः ।
 ततस्तत्र नियदुर्लभितास्तं स्वत एव क्रमाक्रमवृत्तानेकान्तमूर्त्यः साधकभावगभवत्प्रकर्षोत्पिनिदिभावा
 भाजन भवति । ये तु निमाभतनीतानैकान्तज्ञानमात्रिकभावरूपां मुधिमुरत्तधने ते नियन्वहनिनो भवन्तो
 ज्ञानमात्रभावरय स्वरूपेणाभवनं पररूपेण भवन पर्यंतो जानंनोऽनुचरंतश्च निष्पाददृष्टयो निष्पादनिनो
 मिष्याचरिशाध भवंतोऽन्यतमुपायोपेयभया विधमंयेव ।

ये ज्ञानगात्रनिजभावमयीमकंशं भूमिं धवंति कथमन्यदनीतमोहाः ।
 ते साधकस्वमविगम्य भवंति सिद्धा मूत्रान्यमनुगच्छन् परिधमने ॥ १५० ॥
 स्वादादकौशलमुनिश्चत्तं वामांशो यो भावयत्यहरहः स्वनिहोऽनुत्तः ।

सर्वज्ञवशात् । नीरूपाप्रदेशप्रकाशमानलोककारमेव कोपयोगलक्षणा स्वच्छत्वशक्तिः । स्वयंप्रकाशमान
 विनादरसंविशिमयी प्रकाशशक्तिः । क्षेत्रकाजानवगिउन्नचिद्विद्यसाभि काऽऽसत्सुचितरिकाशाशक्तिः । अन्या-
 त्रिदमणाऽऽयाकारकैरुद्भवात्मिका अकार्याकारणशक्तिः । परात्मनिमित्तकज्ञेयज्ञानाकारमः हणमहणस्वभावरूपा
 परिणम्परिणामरूबशक्तिः । अन्यातिरिक्तरूपरूपनिपतरूपा स्वामोपादानमन्वत्वरशक्तिः । पदस्थानपातित-
 वृद्धिहानिपरिणतस्वरूपमनिष्टरकारणविशिष्टगुणाभिज्ञा—अगरूपपुत्रशक्तिः । क्रमाक्रमवृत्तिवृत्तिरत्तशु-
 षोत्पादन्यपधुत्वरशक्तिः । इत्यस्मात्प्रभूतयोऽन्यन्ययोऽप्यादितिगतसद्व्यवस्थितदृश्यरूपोकाऽऽदितरत्नमात्रमयी परि-
 णामशक्तिः । फर्मवचन्यपममन्व्यजितसहजस्वरादिगुन्यात्मप्रदेशात्मिका अमूर्तत्वशक्तिः । ताकलकर्मकृत
 हावृत्रमात्रातिरिक्तपरिणामरूपणोपरमात्मिका अकतृतरशक्तिः । सकलकर्मकृतहावृत्रमात्रातिरिक्तपरिणामा-
 नुभवोपरमात्मिका अमोक्तुवशक्तिः । सकलकर्मोपरमप्रवृत्तामप्रदेशनभ्यंवरूपा निष्क्रियवशक्तिः । आसंसार
 संहरणविहरणशक्तिः किंचिदनुचरमसरीरपरिणामावाश्रितलोककाशसम्भितामावयवत्वलक्षणा नियतप्रदे-
 शत्वशक्तिः । सर्वशरीरैकरूपतामिका स्वधर्मव्यापकत्वशक्तिः । विज्ञप्तानंतस्वभावमावितैकभावत्वज्ञानानत
 धर्मत्वशक्तिः । तदतद्भूयस्त्वत्वलक्षणा विहङ्गधर्मशक्तिः । तद्भूयभवनरूपा ताराशक्तिः । अतद्भूयाऽभवन्नरूपा
 अतत्त्वशक्तिः । अनेकवर्षव्यवसायकैरुद्भूयस्त्वत्वरूपा एकवशक्तिः । एकद्वयव्याप्यनेकवर्षव्यवसायस्वरूपा
 अनेकरशक्तिः । भूतावस्वरूपरूपा भावशक्तिः । इत्यावस्वरूपरूपाऽभावशक्तिः । भवरायोपभवन्नरूपा
 भावाभावशक्तिः । अवयवयोऽभावन्नरूपाऽभावमात्रशक्तिः । कात्कालगतकिशामिनिष्क्रांतभवनमात्रमयी
 भावशक्तिः । कालगतभक्तारूपभावगतकिशामयी किशशक्तिः । प्राप्यमाणासद्वृत्त्यभावमयी कर्मशक्तिः ।
 भवत्वारूपसिद्धरूपभावभक्तित्वमयी कर्तृशक्तिः । भवत्वावयवन्नतापकृतमस्त्रमयी करणशक्तिः । स्वयं दीप-
 मानमाद्यैपत्यमयी संप्रदानशक्तिः । उत्पन्नद्वयव्यापिगितभावापावनिर्वायवृत्तरमयी आदानशक्तिः ।
 भाव्यमानभावाधारत्वमयी अधिपकरणशक्तिः । स्वभावमात्रस्वभावित्वमयी संबंधशक्तिः ।
 इत्याद्यनेकनिजशक्तिः मुनिर्भरोऽपि यो ज्ञानमात्रमयतां न जहाति भावः ।
 एकं क्रमात्मनिकर्तृत्वित्वाच्च तद्दृश्यपर्ययमयं चिदिहासित वस्तु ॥ १४८ ॥
 नैकांतसंगतइसा स्वयमेव वस्तु तारम्यवस्तिपतिमिति प्रथिलोकंयंतः ।
 स्यादादृष्टिर्माधनमपिगम्य सतां ज्ञानीभवति जिननीतिमलेपयंतः ॥ १४९ ॥

अथास्मोपायोपेयभावधित्वने ।

आत्मवस्तुनो हि ज्ञानमात्रवे ऽनुपायोपेयभावो विद्यत एव । तस्यैतदपि स्वयं साधकनिद्वन्द्वोमय-
 परिणामित्वात् । तत्र परत्वापकं रूपं स उपायः । यस्मिन् रूपं स उपेयः । अतोऽस्यामनोऽनादिमिथ्या
 दर्शनज्ञानचरित्रैः स्वस्वप्रव्यवनामंभरतः मुनिध्वलयिरगृहीतव्यवहारसम्यग्दर्शनधारित्रयवत्प्रकर्षरंभरया
 क्रमेण स्वस्वमातोप्यमाणस्यांतमनेनिधयसम्भारमनेनज्ञानचरित्रविस्तरया साधकत्वात् तथा परमप्रदर्श
 मेरुतिरिपिक्लृत्तरनपयातिरायप्रयुक्तकडकर्मप्रप्रशठितास्वरवडिपविमलस्वभावभावतया निद्वन्द्वेन च
 स्वयं परिणामज्ञानमात्रमेकमंगारायोपेयभावे साधयति । एवमुभयत्र हि ज्ञानमात्रस्यानन्यतया नियन्त्रव-
 डितिकवस्तुनो निष्कंपपरिग्रहणात् तत्राय एव मुमुक्षुणामनेसात्तद्व्यभूतिस्त्वत्वे भवति भूमिकादामः ।
 तत्तत्र नियदुर्लभितास्ने स्वत एव क्रमाक्रमवृत्तानेकांतमूर्त्यः साधकभावसमस्वरप्रकर्षकोटिनिद्विभाष
 भाजनं भवति । यं तु नेमाभंतनीतानंशोऽज्ञानमात्रिकमात्ररूपा मुमिसुरभंभे ते नियन्त्रइतिनो मन्वेनो
 ज्ञानमात्रभावस्य स्वरूपेणामभने परस्विय भवन परंतो जानंतोऽनुचरंश्च निप्यादप्यो निप्यादनिनो
 मिथ्याचरित्राश्च भवंतोऽन्येत्मुनायोपेयघटा विभयचैव ।

ये ज्ञानमात्रनिजभावमयीमकंशं भूमि धवंति कथमस्पर्शनीजनेहाः ।
 ते साधकत्वमपिगम्य भवंति तिसा मूद्रस्वप्नमुद्रश्च दरिधन्ने ॥ १५० ॥
 स्यादादृष्टोऽनुनिध्वलमंभमम्पो यो भाषयस्वरतः स्वनिरोदुक्तः ।

